

PONTAS

A PTE BTK Történettudományi Intézetének Évkönyve 4.

Kárpátaljától Britanniáig

Középkori és kora újkori történelmi kutatások

2021

PONTES

A PTE BTK Történettudományi Intézetének Évkönyve

4.

2021

PONTAHS

A PTE BTK TÖRTÉNETTUDOMÁNYI INTÉZETÉNEK ÉVKÖNYVE

4.

2021

Kárpátaljától Britanniáig

Középkori és kora újkori történeti kutatások

Pécs, 2021

PONTES

A PTE BTK Történettudományi Intézetének Évkönyve

Online elérhetőség: <https://journals.lib.pte.hu/index.php/pontes>

Az évkönyv DOI-azonosítója: 10.15170/PONTES

A 4. szám DOI-azonosítója: 10.15170/PONTES.2021.04.01

Megjelenik a PTE BTK Történettudományi Intézet

(H-7624 Pécs, Rókus u. 2.) kiadásában.

Felelős kiadó: Dr. habil. Vitári Zsolt, intézetvezető

Szerkesztőség: H-7624 Pécs, Rókus utca 2.

E-mail: pontes.pte.btk.tti@gmail.com

Tanácsadó testület:

Bagi Dániel, Fedeles Tamás, Fischer Ferenc, Font Márta, Gőzsy Zoltán, Grüll Tibor, Gyarmati György, Harsányi Iván †, Hornyák Árpád, Khavanova, Olga, Nagy Levente, Ormos Mária †, Pál Judit, Sashalmi Endre, Spannenberger Norbert, Swanson, John C., Sroka, Stanisław, Vaday Andrea, Visy Zsolt, Vitári Zsolt, Vonyó József

Szerkesztőbizottság: Barabás Gábor, Csibi Norbert, Gyimesi Réka

A számot szerkesztette:

Barabás Gábor és Csibi Norbert

ISSN 2631-0015

Tartalom

HORIZONT

CLAUDIA ZEY

A pápaság és a béke a középkorban 9

PIERRE JUGIE

A bíboros legátusok kancelláriái a 14. században:
egy a pápaság szolgálatában álló kommunikációs eszköz 46

TANULMÁNYOK

FONT MÁRTA

Egy mai elnevezés és a középkor valósága. Kárpátalja
a 13-15. században 77

BARABÁS GÁBOR

„super hiis inquiratis diligenter rei veritatem”. Hierarchia
és egyházfegyelem – Adalékok a középkori pápai küldöttbírórság
magyarországi történetéhez 95

KISS GERGELY

Egy ismeretlen ismerős a 13-14. század fordulójáról: Haab 110

BAGI DÁNIEL

Záh Felicián ügye Mügelni Henrik német nyelvű krónikájában 131

MALÉTH ÁGNES

A pápai Kúria tagjai és a magyar javadalmak a 14. században:
Petrus Begonis életpályája 144

FEDELES TAMÁS

Budáról Rómába. A Magyar Királyság szentszéki diplomáciai
képviselésének jellemzői a késő középkorban (1458–1526) 164

BÁLING PÉTER

Karintia legkisebb plébánosa. Jakob Unrest élete és művei 194

VÉGH FERENC

Zrínyi VII. Miklós részvétele a harmincéves háborúban (1642-1644) 213

SASHALMI ENDRE

Az isteni jogalaptól a népszuverenitásig: Anglia/Nagy Britannia
uralkodóinak legitimációja írott források és koronázási érmék
tükrében, 1660–1714 228

KÖZLEMÉNYEK

ORSÓS JULIANNA

Epizódok II. Ottokár 1273. évi hadjáratából. A Stájer rímes
krónika két fejezete 253

HORVÁTH ILLÉS

Volt egyszer egy Szent Zsigmond-kolostor 265

VESZPRÉMY MÁRTON

V. László, I. Mátyás és II. Lajos magyar királyok horoszkópjai 302

GŐZSY ZOLTÁN – TÓTH GERGELY – TÓTH ZSOLT

Miles tutus fuit – Venator interiit. Johann Collet őrnagy sírköve
a szigetvári Pádúai Szent Antal római katolikus templomban 323

INTERJÚ

Interjú Prof. Dr. Font Mártával 339

NEKROLÓG

Zimányi Vera (1930–2021) emlékére 359

RECENZÍÓK

KOVÁCS ISTVÁN

Négy adattár egy kötetben. A középkori drávántúli
káptalanok archontológiája 365

KISS GERGELY

Magyar Anjouk Avignonban, pápai megbízottak
I. Károly országában 371

POLGÁR TAMÁS

Helynévgyűjtés és emlékezet 374

KÖŐ ARTÚR

Nemzetet és egyben modern hazát építeni. Mérlegen
a dualizmus kori Magyarország 377

HORVÁTH BALÁZS

A hivatalos statisztikai adatok megjelenítésének összehasonlító
történeti vizsgálata: Gazdaság- és társadalomstatisztika
a KSH preferenciáinak tükrében 381

KUTATÁSI BESZÁMOLÓK

„Tekercs a kézben”. Kísérlet a római sírábrázolások egyik gyakori
ikonográfiai motívumának értelmezésére 387

DeLegatOnline – A magyarországi pápai megbízottak
propozográfiai adatbázisa 390

Szerzőink 393

PONTHS

4. (2021)

HORIZONT

CLAUDIA ZEY

A pápaság és a béke a középkorban*

A tanulmány a középkori pápaság és a béke kapcsolódási pontjainak komplex elemzését kínálja. A vizsgálódás elsősorban arra a kérdésre fókuszál, hogy a béke megteremtése és megóvása milyen jelentőséggel bírt a középkori pápák hivatalgyakorlása szempontjából. E mellett arra a kérdésre is választ kíván adni, hogy a béke milyen felfogásai vezették az egyházfőket, amikor az egyes helyzetekre reagáltak. A megfogalmazott kérdéseket a szerző négy, elsősorban az érett középkorból válogatott témakör segítségével tárgyalja: elsőként az Isten békéje és a keresztes hadjáratok, utána a pápai-császári konfliktusok és a pápai állam, majd az igazságszolgáltatás, végül negyediként a döntőbíráskodás és a közvetítés szemszögéből.

Témánk, a pápaság és a béke a középkorban aligha lehetne átfogóbb és főként indokoltabb, hiszen mely intézmény lehetett volna a középkor messzemenőig békétlen világában a népek és az emberek közötti béke megteremtője és garanciája, ha nem a nyugati egyház élén álló pápaság. A *pax christiana* bibliai-patrisztikai tradíciója a kereszténység lényegéhez tartozik, egykor és ma is fundamentuma a keresztény hitfelfogásnak, ezáltal Szent Péter utódai számára is alapvető jelentőségű hivataluk értelmezéséhez.¹ A *pax christiana* eszméje a 11. századtól hoz-

* A tanulmány eredeti megjelenési helye: Zey, Claudia: Papsttum und Frieden im Mittelalter. In: Althoff, Gerd – Krens, Eva-Bettina – Meier, Christel – Thamer, Hans-Ulrich (Hrsg.): Frieden. Theorien, Bilder, Strategien von der Antike bis zur Gegenwart. Dresden, 2019. 170–192. Prof. Claudia Zey 2004 óta egyetemi tanár a Zürichi Egyetem Középkortörténeti Tanszékén (Universität Zürich). A Bonni Egyetemen (Rheinische Friedrich-Wilhelms-Universität Bonn) szerzett történelem és latin szakos diplomát, ahol 1992-ben doktorált Rudolf Schieffer témavezetésével. 1994 és 2003 között a Münchener Egyetemen (Ludwig-Maximilian-Universität München) dolgozott, ott habilitált 2002-ben, majd Zürichbe invitálása előtt, 2003 és 2004 között a Lipcsei Egyetemen (Universität Leipzig) állt alkalmazásban. Claudia Zey 2006 óta a Konstanzer Arbeitskreis für mittelalterliche Geschichte tagja, 2014 óta a Monumenta Germaniae Historica elnökségi

zárult a pápai hivatal szentségének elismeréséhez, a 13. századtól pedig azon igényben csúcsondott ki, hogy a pápa Krisztus földi helytartójaként lépjen fel.²

Amilyen törvényszerűen kötődik a pápai hivatal teológiai értelemben a keresztény békeeszményhez, annál kevésbé tűnnek a pápák a középkori történelem folyamán a békesség fejedelmeinek (*Friedensfürsten*). A kutató számára nem hat letaglózóan a pápaság és a béke kapcsolatával foglalkozó szakirodalom mennyisége.³ Azon munkáké sokkal inkább, amelyek a középkori pápaság hatalmának kiterjedtségét hangsúlyozzák; amelyek ezen intézmény kiemelten fontos politikai jelentőségével foglalkoznak, kutatva a nemzetek feletti dimenziójú gondolkodás és cselekvés lehetőségeit, illetve amelyek a pápaságot a kor nagy konfliktusaiban kevésbé a háttérben meghúzódó közvetítőként, mint inkább a frontvonalban harcolóként jelenítik meg.⁴ E katonai nyelvezet alkalmazása tudatos döntés részéről, hiszen a pápák a középkorban gyakran maguk is hadvezérként tevékenykedtek, még ha meglehetősen szerény eredménnyel is. A keresztes hadjáratokra vonatkozó felhívásaik ugyanakkor a középkor legnagyobb hatású katonai vállalkozásait hívták életre, melyek alapvetően a más hitűek, elsősorban a muszlimok ellen irányultak, de az eretnekek üldözését is célozták.⁵

A keresztény békeetika, illetve a pápai hivatalgyakorlás ezen első látásra nyilvánvaló ellentmondásai kérdéseket vetnek fel, amelyekre válaszokat kell találnunk. Ezeket jelen tanulmányban a középkorkutatás keretei között igyekszünk megadni, tudva azt, hogy teológiai vagy filozófiai nézőpontból valószínűleg más következtetésekre juthatnánk. Meg kell vizsgálnunk tehát, hogy a béke megteremtése és megóvása milyen jelentőséggel bírt a középkori pápák hivatalgyakorlása szempontjából, valamint hogy a béke milyen felfogása vezette az egyházfők cselekedeteit. E kérdéseket négy, elsősorban az érett középkorból válogatott té-

tagja. Számos tanulmány és monográfia szerzője, egyebek mellett a középkori pápaság, a pápai képviselő, illetve az uralkodónók történetének világszerte elismert kutatója.

- ¹ A keresztény békeparancs alapját a Jézusról és az apostolok cselekedeteiről szóló újszövetségi elbeszélések jelentik, különösen a hegyi beszédben megfogalmazott hetedik boldogság. Máté 5,9: „Boldogok a békességben élők, mert Isten fiainak hívják majd őket.” (A fordítás az alábbi kiadásból származik: <https://szentiras.hu/SZIT/Mt5> Letöltve: 2020.10.31.) L. Lachner 2003. 70–79.; Maleczek 1996. 252.; illetve egy áttekintés: Weinfurter 2016. 469–474.
- ² L. Fuhrmann 1987. 161–168.; Fuhrmann 2004. 25–36.; Herbers 2012. 172–180.
- ³ L. Maleczek 1996. 251. 7. sz. jegyzet.
- ⁴ L. Caspar 1930–1933; Morris 1989; Vauchez – Engels 1994; Johrendt – Müller 2008; Herbers 2012; Johrendt – Müller 2012; Weinfurter 2012; Herbers – López Alsina – Engel 2013; Andenna – Blenemann – Herbers – Melville 2013; Maleczek 2018. A publikációk listáját hosszan lehetne folytatni.
- ⁵ A pápai keresztes eszmére l. Erdmann 1935; Hehl 1994; Riley-Smith 2005. Az elmúlt években jelentősen megnőtt azon feldolgozások száma, amelyek a muszlim perspektívát is figyelembe veszik: Kotzur 2004; Mayer 2005; Hillenbrand 2006; Tyerman 2009; Thorau 2012; Jaspert 2014; Christie 2014; Cobb 2015; Riley-Smith 2015; Asbridge 2016.

makör segítségével tárgyaljuk, a következő sorrendben: elsőként az Isten békéje és a keresztes hadjáratok, utána a pápai-császári konfliktusok és a pápai állam, majd az igazságszolgáltatás, végül negyediként a döntőbíráskodás és a közvetítés szemszögéből.

A téma kereteit két nagyrabecsült kolléga vonatkozó tanulmányai jelölik ki. Egyikük Werner Maleczek, aki a pápaság és a bíborosi kollégium történetével foglalkozó munkáinak egyikében az ún. béketeremtő pápaságra koncentrált,⁶ míg másikuk, Gerd Althoff, a középkori játékszabályok és rituálék kutatásának doyenje, aki műveiben az érett középkori reformpápaság békétlen oldalát emelte ki.⁷ E kétféle kiindulópont mentén helyezhetők el a pápai képviselőre és a szentszéki delegáltaknak a pápaságra gyakorolt hatásaira vonatkozó kutatásaim.⁸

Mielőtt azonban a béketematika jelentőségét helyezni a középpontba, előbb azon strukturális előfeltételeket kell megvilágítanunk, amelyek révén a pápák egyáltalán abba a helyzetbe kerülhettek, hogy békét teremtsenek, vagy a békétlenséget feloldják. Az említett előfeltételek alatt az intézményi, a területi és a hierokratikus fejlődés, illetve mindezekkel együtt az egész latin kereszténységre kiterjedő pápai jurisdikciós primátus iránti igény kialakulása és érvényre juttatása értendő.

Előfeltételek

A pápaságnak a Krisztus utáni első évszázadokban végbemenő, az első római keresztény közösségtől a püspökségekre épülő egyház megszilárdulásáig tartó intézményi fejlődéséről kevés ismerettel rendelkezünk. Csak a 4. századtól kezdve kapunk élesebb képet, amikor a Rómában mártírhalált halt, és ott eltemetett Péter és Pál apostolok kultikus tisztelete azon pápai igénybe torkolt, mely az apostoli gyökerek alapján Alexandria, Antiochia, Konstantinápoly és később Jeruzsálem püspökeivel szemben elsőbbséget, valamint az egész egyház legfőbb tanítói és bírói autoritását Róma püspökeinek vindikálta.⁹ A római püspökök péteri hivatalfelfogásának kulcselemét Máté evangéliumának (Máté 16, 18–19) híres szavai adták (és adják ma is): „Én is mondom neked: Péter vagy, erre a sziklára építem egyházamat, s az alvilág kapui sem vesznek rajta erőt. Neked adom a mennyek országa kulcsait. Amit megkösz a földön, a mennyben is meg lesz kötve, s amit feloldasz a földön,

⁶ Maleczek 1996.

⁷ Althoff 2013a; Althoff 2013b; l. továbbá Althoff 2011.

⁸ L. Zey 2002; Zey 2007; Zey 2008a; Zey 2008b; Zey – Märkl 2008; Zey 2011; Zey – Alberzoni 2012; Zey 2012a; Zey 2012b; Zey 2013a; Zey 2013b; Zey 2016a; Zey 2016b; Zey 2017.

⁹ L. Herbers 2012. 22–38.; Brandenburg 2016; De Blaauw 2016; Scholz 2016.

a mennyben is fel lesz oldva”.¹⁰ Miután I. Damasus pápa (366–384) már a 4. század végén ebben a tudatban alapozta meg Róma elsőségét Alexandriával és Antiochiával szemben, I. Nagy Leó pápa (440–461) az 5. század közepén a pápaság igényét az egész keresztény egyház legfőbb tanítói és joghatósági autoritására terjesztette ki, minthogy Péter apostolfejedelem, a *princeps apostolorum* Krisztustól teljhatalmat, *plenitudo potestatis* örökölt. E határozott álláspont együttjárt a konstantinápolyi pátriárka egyenrangúságának elutasításával.¹¹ A római püspökök előjogai I. Justinianus császár (527–556) 6. századi kodifikációs tevékenységével kerültek rögzítésre, melynek következtében Rómát csúcspozíció illette meg a patriarchátusok között, Konstantinápoly, Alexandria, Antiochia és Jeruzsálem előtt.¹²

Nem sokkal később, Itália langobárd meghódítása következtében egyre inkább a területi kérdések kerültek a pápai érdeklődés homlokterébe. A római egyház birtokainak és területeinek biztosítása, illetve igazgatása I. Nagy Szent Gergely pápa (590–604) pontifikátusától kezdődően, a 7. század elején vált az egyházfők egyik fő feladatává.¹³ Ezek a birtokok I. Nagy Konstantin (306–337) császár, valamint keresztény utódai adományainak köszönhetően Rómán kívül szétszórtan feküdtek, szerte Itáliában és Szicíliában. Védelmük csak a Karolingokkal kötött szövetség idejétől lett biztosított, amikor is először Kis Pippin (751–768), Nagy Károly apja váltotta be korábbi ígését (754), és adta át a pápaságnak a langobárdoktól elfoglalt római dukátust és a ravennai exarchátust. Nagy Károly (768–814-ig frank király, 800–814-ig császár) aztán a langobárd királyság 774. évi meghódítása után jelentősen növelte ezt a területet (781). Az addigi adományokat végül fia, I. Jámbor Lajos császár (814–840) erősítette meg a pápa számára (*Pactum Hludowicianum*, 817).¹⁴ A 8–9. század fordulójára tehát – Itália új hatalombirtokosai által biztosítva – létrejött az Egyházi Állam. Ettől kezdve a pápák világi uralkodókká váltak, kiterjedt birtokaik pedig egész Közép-Itáliát lefedték. Megvédésük szükségzerű feladattá vált, lévén a területek birtoklása volt a pápák világi hatalmának és pénzügyi biztonságának alapja.¹⁵

¹⁰ Máté 16,18–19: „Et ego dico tibi, quia tu es Petrus, et super hanc petram aedificabo ecclesiam meam, et portae inferi non praevallebunt adversus eam. Et tibi dabo claves regni caelorum. Et quodcumque ligaveris super terram, erit ligatum et in caelis: et quodcumque solveris super terram, erit solutum et in caelis”. Claudia Zey német fordítása az alábbi munkán alapult: Reutter 2009. 474. (A magyar fordítás az alábbi kiadásból származik: <https://szentiras.hu/SZIT/Mt16> Letöltve: 2020.10.31.)

¹¹ L. Caspar 1930–1933. I. 423–461.; Ullmann 1960. 25–51. (Nr. 4).

¹² L. Prinzing – Todt 1993. 1785f. oszlop.

¹³ L. Herbers 2012. 48–57., különösen 53–56.

¹⁴ L. Hahn 1975; Drabek 1976; Herbers 2012. 64–96., különösen 71f. és 80f.

¹⁵ L. Partner 1972; Toubert 1973; Arnaldi 1987; Noble 1993. 1792f. oszlop; Guyot-Jeannin – Uginet 2006; Becker 2011.

Ennek ellenére a következő két évszázad nem minden pápája érezte magára nézve kötelezőnek ezt a kívánalmat. Amikor úgy tűnt, hogy a Szicília és Dél-Itália arab meghódításával Rómára és az Egyházi Államra leselkedő veszélynek a 9. század vége felé II. Lajos császár (850–875) energikus fellépésével végre sikerült gátat szabni, és ezáltal az egzisztenciális fenyegetettség is háttérbe szorult, a 10. században egyre inkább a római nemesi családok érdekei kerültek előtérbe, akik az Egyházi Állam nagy részét saját tulajdonuknak tekintették, és a területeket beosztottaik igazgatására bízták. A szétesés veszélye fenyegetett, és ezt csak a Karolingok itáliai királyságát némi megszakítással követő Ottók erélyes beavatkozása akadályozta meg.¹⁶

Az Egyházi Állam igazgatásában jelentkező hanyatlásban a pápaság általános állapota tükröződött: az intézményt a hosszú 10. században, a később *saeculum obscurum*nak, azaz sötét évszázadnak nevezett időszakban felőrölte a római nemesi családok rivalizálása, és alig tudott bármilyen kívülre irányuló hatást kifejteni a világiakra – ha eltekintünk az olyan jelentős személyiségektől, mint a tudós Gerbert de Aurillac, azaz II. Szilveszter pápa (999–1003) a 11. század elején.¹⁷ A 896 és 1046 között keletkezett pápai oklevelek alacsony száma is jelzi e hanyatlást.¹⁸

A pápaság jelentőségének csökkenését az állította meg, hogy III. Henrik, a Száli királyi és császári dinasztia második uralkodója 1046-ban gondjaiba vette azt. Ez egy nagyvolumenű reformmozgalom közepette ment végbe, amely kezdetben az ugyancsak válságban lévő Benedek-rendi monostorok külső helyreállítását és belső reformját célozta, és amely Burgundiából és Lotharingiából kiindulva terjedt át Franciaország, a Német-római Birodalom és Itália püspökségeire. A reformok lényegében a főpapság élvitelére és hivatali működésére irányultak, ezeknek ugyanis makulátlannak és lehetőleg a világi hatalomtól függetlennek kellett lenniük. Ennek megfelelően a reformerek elvárták a klérustól a nötlenséget, illetve a szimónia minden formájától mentes hivatalba lépést. Tágabb értelemben azonban általános erkölcsi megújulásról, valamint az isteni és egyházi előírások vezérelte társadalmi rend kialakításáról volt szó. Császárként III. Henrik legnemesebb feladatának te-

¹⁶ L. az előző jegyzetben hivatkozott irodalmakat. A korábbi kutatásokban a „római Kúria jogi környezetébe beszüremkedő hűbériséget” tették felelőssé a pápai territórium feldarabolódásáért. L. Jordan 1931. Időközben azonban többen is vitatták a hűbériség létezését ebben az időszakban, tehát az ok-okozati összefüggés legalábbis kétséges, illetve újabb vizsgálatokat igényel. L. Dendorfer – Deutinger 2010; Patzold 2012.

¹⁷ L. Zimmermann 1971; Herrmann 1973; Fichtenau 1983; Tellenbach 1984; Zimmermann 1985; Zimmermann 1991; Scholz 2006; Hehl 2008; a korszak differenciált értékelésével l. Herbers 2012. 97–114.

¹⁸ Papsturkunden 896–1046; RI II.5; RI III.5. A korszak szórványos pápai békéltetési kísérleteire l. Maleczek 1996. 253–255.

kintette, hogy Rómában is előkészítse a talajt a reform számára, és ezáltal az egyház megújítását a latin kereszténység központjából kiindulva mozdítsa elő.¹⁹

Több évre volt szükség a rigorózus Száli beavatkozása után, amíg az általa a pápai székbe ültetett, a város és a régió számára idegen, Frankóniából, Burgundiából és Lotharingiából hívott püspökök²⁰ meg tudták vetni a lábukat Rómában, és olyan struktúrákat tudtak kialakítani, amelyek révén a pápai juriszdkciós primátus vehemensen követelt igényét érvényesíteni és a reformköveteléseket a külvilág felé is hatékonyan képviselni tudták.²¹ E strukturális átalakításoknak részét képezték a pápák kezdetben még gyakori utazásai,²² a bíborosi kollégium kialakítása,²³ a kardinálisok az egyházfők helyetteseiként, illetve küldötteiként való bevetése az *orbis christianusban*,²⁴ a pápai levelezés és oklevéladás átalakítása,²⁵ a pápai adminisztráció újjászervezése,²⁶ valamint az Egyházi Állam védelme²⁷ is.

Az akaratukat az Örök Városban is keresztülvívó reformerek azonban komoly árat fizettek, a pápák ugyanis állandó védekezésre kényszerültek a római és a környékbeli nemességgel szemben,²⁸ de dél-itáliai birtokaikat is meg kellett védelmezniük az újonnan fellépő bitorlóktól. Utóbbiak esetében ráadásul keresztény harcosokról volt szó, mégpedig az először zsoldosként Dél-Itáliába hívott normannokról, akiknek sikerült kiszorítaniuk az arabokat és a bizánciakat erről a területről, majd átvenniük az uralmat.²⁹ Nem álltak meg azonban az Egyházi Állam déli területeinél. Támadásaikat IX. Leó (1049–1054) igyekezett kivédeni, ha szerény eszközökkel is. Rosszul felszerelt seregét azonban 1053-ban Civitaténél tönkrevették, ő maga nyolc hónapra normann fogságba került, amely olyannyira megviselte egészségét, hogy néhány hónappal szabadon engedése után meghalt.³⁰

¹⁹ E fejlődés áttekintésére l. Zey 2017b. 22–40. valamint a következő jegyzeteket.

²⁰ L. Frech 1992; Schmale 1985; Goetz 1970.

²¹ A pápaságtörténeti fordulatnak (*papstgeschichtliche Wende*) nevezett folyamat számos publikációban felbukkan az egyházi reformokkal és az investitúraharcral kapcsolatban, például: Tellenbach 1988; Schieffer 2002; Goetz 2008; Wetzstein 2008; Schrör 2009; Laudage 2012; Johrendt 2013; Johrendt 2016; valamint speciálisan a diplomatikára is kitérve: Fees 2018.

²² L. Johrendt 2001.

²³ L. Zey 2011; Dendorfer – Lützelshwab 2013; Schludi 2014.

²⁴ L. a 8. sz. jegyzetben idézett munkákat, valamint: Müller 2016. a korábbi irodalmakkal.

²⁵ L. Kehr 1901; Dahlhaus 1989; Dahlhaus 1996; Krafft 2010; Frech 2011; Krafft 2011; Dahlhaus 2011; Frech 2006; Johrendt 2016; Fees 2018.

²⁶ L. a 15. sz. jegyzetet.

²⁷ L. Hoffmann 1977.

²⁸ IX. Leó Rómában és környékén folytatott védelmi harcaihoz l. Johrendt 2016. 107–109.

²⁹ L. Hoffmann 1969; Deér 1972; Jahn 1989; Loud 1998; Houben 2006; Plassmann 2008. 104–128.; Houben 2012. 56–77.; John 2017.

³⁰ IX. Leó civitatéi vereségének eseményeihez, beneventói fogságához, szabadon bocsátásához és 1054. április 19-i halálához l. RI III.5. 1062–1138, 1160. sz.

Ezzel a jelenettel, egy pápa fogságba esésével meg is érkeztünk a 11. század közepére, ahol meg kell állnunk egy pillanatra, hogy elemezzük a pápaság ekkori helyzetét.

Tekintve a Rómában és környékén az egyházfőkre, illetve tágabban a pápai territóriumokra leselkedő egzisztenciális fenyegetést, nyilvánvaló szakadék táton-gott a latin-keresztény egyházon belüli jurisdikciós primátus iránti igény és annak érvényre juttatása, vagy jobban mondva elismertetésének lehetőségei között.

A császári védőhatalom létfontosságú támogatása, amely a reformokat egyáltalán Rómába juttatta, névlegesen ugyan még létezett, a valóságban azonban már visszaszorulóban volt. Néhány évvel később aztán III. Henrik 1056. évi halálával teljesen el is enyészett, a kiskorú utód és régensei ugyanis nem tudták betölteni a keletkezett űrt. Az új védőhatalom megtalálása nehéznek bizonyult, és a helyzet végül csak alig megnyugtató módon rendeződött, amikor a pápák a továbbra is harcra éhes normannokat a szolgálatukba fogadták.³¹

Az egyházi reform mindenütt a klérus jelentős ellenállásába ütközött, főleg ott, ahol az uralkodók – III. Henrikkel ellentétben – nem a reform élharcosaiként léptek fel, hanem elutasították az országuk egyházi ügyeibe történő beavatkozást. Ez volt a helyzet Franciaországban, nem sokkal később a normannok által elfoglalt Angliában, és III. Henrik halála után a Német-római Birodalomban is. Az észak-itáliai városok pedig teljesen kivonták magukat a római pápák primátusigénye alól.

A reformerek IX. Leóval Rómába érkező csoportja azonban elhivatott volt, mindenekelőtt az iránt, hogy ne engedjenek reformelképzeléseik megvalósításából, és készek voltak felvenni a harcot a változásokra kevés hajlandóságot mutató klerikusokkal, a renitens uralkodókkal és fejedelmekkel, valamint a betolakodó harcosokkal is – kerül, amibe kerül.

A küldetéstudat, az érvényesülés iránti vágy és az egzisztenciális fenyegetés ezen keveréke fényében a reformpápaság visszatekintve kimondottan harciasnak látszik, szavakban és tettekben egyaránt. Különbséget kell azonban tenni az Egyházi Államot fenyegető külső támadások elleni védekezés és az egyház reformjáért vívott harcra irányuló verbális felszólítások között.

A pápaság intézményének és területeinek kard általi megvédését a Szent Ágoston-i jogos háború, a *bellum iustum* gondolata legitimálta, amelyet jogos okból, tehát támadás elleni védekezés esetén és a béke megteremtése érdekében mindenképpen meg kellett vívni. E fegyverhasználatra szóló engedély nélkül lehetetlen lett volna a késő antikvitás és a kora középkor egyházai – nem csak a római – számára, hogy önmagukat a világi mellett második hatalomként határozzák meg. Ágoston jogos háborúra vonatkozó tanítását ennek megfelelően a kora és az érett középkor jogtudósai újra és újra felelevenítették, egészen addig, amíg végül

³¹ Ehhez és a következő bekezdéshez l. Zey 2017b. 41–50.

be nem került Gratianus *Decretum*ába, azaz a 12. század közepére hivatalosan az egyházjog része nem lett.³² Ebből a szempontból tehát a feltörekvő reformpápaság az egyházi tanítások hagyományos útját követte.

A verbális kardforgatással már más volt a helyzet. A kora középkori pápák-nál, mint a már említett Nagy Szent Gergely esetében, a kard mint harci eszköz egyértelműen negatív konnotációval bírt. Szinte alig találni utalást a *verbum dei*-nek, Isten igéjének a kinyilatkoztatásban említett kardjára. Először a 9. században, I. Miklós pápa (858–867) alkalmazta a gyakorlatban az anatómia *kardj*át, a *gladius anathematis*, elsőként az eretnekek ellen. Hasonlóan nyilatkozott a nem sokkal később uralkodó VIII. János (872–882) is, akinek levelei, Miklóséihoz hasonlóan – mint a pápai primátusigény legjelentősebb bizonyítékai – széles körben elterjedtek. Amikor a pápaság a sötét évszázadba süllyedt és oklevélkiadása is csak a legszükségesebbre korlátozódott, alig van nyoma a *kard* fenyegetésként történő említésének. A reformidőszak kezdetével azonban mindez alapvetően változott meg. IX. Leó rendszeresen alkalmazta a fenyegetést „oklevelei [sanctiós formuláiban], hogy az *apostolicus gladius anathematis* fog lesújtani [azokra, akik ellenszegülnének a pápai rendelkezéseknek]”, földi és mennyei büntetésekkel fenyegetve a pápai rendelkezések megsértőit.³³ Leó utódai megmaradtak ezeknél, illetve egyéb, túlnyomórészt az Ószövetségből vett fenyegetéseknél, de elődjüknél jóval gyakrabban alkalmazták azokat, hogy a követeléseik érvényre juttatásával kapcsolatos megingathatatlanságuknak megfelelő nyomatékot adjanak.³⁴ Ez nem ritkán a Szent Péter ügyéért harcolók (*militēs sancti Petri*) erőteljes verbális és szimbolikus támogatását is szolgálta, amennyiben azok erőszakos fellépése hasznosnak tűnt a reformerek céljai szempontjából.

Isten békéje és a keresztes háború

Egy kis időre maradjunk még a 11. század közepénél, és a római történésektől fordítsuk figyelmünket Dél-Franciaország felé. 1054-ben, IX. Leó halálának évében a dél-francia Narbonne-ban a helyi érsek, Wifred de Cerdagne³⁵ vezetésével ugyanis zsinatot tartottak, amelynek 29 határozata foglalkozott a béke megteremtésével és megtartásával a régióban.³⁶ Ez a forrásokban *pax* vagy *treuga* deiként említett Isten

³² L. Janssen 1975. 548–551.; Cavanna 1980; Hödl 1989; Kurze 1991.; Herzig 2003; Lachner 2003. 79–99., különösen 94–99.; Semmler 2005.

³³ Johrendt 2016. 124–128., az idézet: 126.

³⁴ Az erőszak alkalmazására a reformereknél, különösen VII. Gergelynél l. Althoff 2013a. 165–188.

³⁵ Wifred de Cerdagne 60 évig, 1019 és 1079 között volt hivatalban. L. Caille 1993. 1020. oszlop.

³⁶ L. Concilium Narbonense, 1054. Ehhez l. Hoffmann 1964. 95.; Cowdrey 1970a. 53.; Goetz 1983; Head – Landes 1992. 8.; Barthélemy 1999. 506–521.; Ohler 2009.

békéje-mozgalom legjelentősebb zsinatai közé tartozott.³⁷ A mozgalom a 10. század végén püspöki kezdeményezésre jött létre Dél-Franciaországban, azzal a céllal, hogy a korlátozott fegyvernyugvás és a béke megszegői elleni szankciók révén gátat szabjanak a magánháborúknak (*Fehdewesen*), és ezáltal mindenki számára védelmet kínáljanak, aki fegyverrel nem védhette meg magát. Ily módon tettek kísérletet ezen a területen arra, hogy a gyakorlatban itt nem létező királyi hatalmat helyettesítsék, amely egyébként felelős lett volna a béke megőrzéséért. A *treuga Dei* esetében tehát az egyházi reform egy fontos megnyilvánulási formájával van dolgunk, amelynek irányítása azonban teljesen azoknak a francia püspököknek a kezében maradt, akik az erre vonatkozó parancsokat zsinataikon újra és újra megerősítették. Ebben az időszakban alig mutatható ki, hogy a római reformerek bármiféle említésre méltó hatást gyakoroltak volna az istenbéke-mozgalomra.³⁸

Ez csak akkor változott meg, amikor II. Orbán pápa (1088–1099) 1095 novemberében, vagyis közel 40 évvel később megjelent Clermont-ban, francia Burgundiában egy hatalmas, több mint 200 fő részvételével megtartott zsinaton.³⁹ Orbán maga is a francia nemességből származott, de nem ez volt útjának oka, hanem rendíthetetlen szándéka, hogy az egyházi reform kívánalmait akár a pápaság nagyobb veszélyeztetése árán is érvényre juttassa.⁴⁰

A reformpápaság és a német-római uralkodó konfliktusa ekkor már húsz éve tartott, miután a német püspökök 1076 januárjában megtagadták az engedelmességet VII. Gergely pápának (1073–1085), és lemondásra szólították fel őt, amire válaszul az egyházfő néhány héttel később letette a száli királyt, a későbbi IV. Henrik császárt, és első ízben kiközösítette őt, illetve feloldotta alattvalóit a neki tett hűségkü alól.⁴¹ Ez a vita, amely a püspöki egyházak feletti királyi rendelkezési jog, ezáltal pedig a püspökök kiválasztása és hivatalba iktatása miatt alakult ki, és végül az egyházi és világi hatalom viszonyára vonatkozó alapvető konfliktusba torkollott, csaknem a reformpápaság végzetét jelentette. VII. Gergely elveszítette keserű és szinte minden létező eszközzel vívott harcát IV. Henrikkel és követőivel – közöttük német és itáliai püspökökkel – szemben. Csak a normannok segítségével tudott megmenekülni a Henrik által bevett Rómából, majd távol attól, Dél-Itáliában érte a halál. IV. Henrik ellenben egy szintén reformokra hajló itáliai főpa-

³⁷ L. általánosan: Kaiser 1989; Lachner 2003. 100f.; Goetz 2002.

³⁸ Ohler feltételezi, hogy a pápaság ez ügyben legátusai révén fejtett ki aktív tevékenységet, erre azonban nem állnak rendelkezésre adatok. Ohler 2009. 310. Hoffmann nem hoz fel egyértelmű bizonyítékot emellett, hogy IX. Leó elköteleződött volna az istenbéke-mozgalom mellett. Hoffmann 1964. 218. Becker szerint IX. Leó francia útja során, Reimsben állt ki az Isten békéje mellett. Becker 1988. 275.

³⁹ L. Becker 1988. 440. passim.

⁴⁰ II. Orbánra l. Becker 1964; Becker 1988; Becker 2012.

⁴¹ Ehhez és a következőkhöz l. Zey 2017b. 50–77.

pot, a ravennai érseket választotta meg ellenpápnak, akit Rómában be is iktattott, mielőtt császárrá koronáztatta volna magát vele. Ettől kezdve egy császárpárti pápa parancsolt Rómában. Gergely utódai pedig a várostól távol, Dél-Itáliában láthatták csak el csekély hatáskörrel bíró hivatalukat, és a reformcéljaik és primátusigényük érvényesítésének útjában álló akadályok mellett immár a skizmával is meg kellett birkóznuk.

II. Orbán az események ilyenén alakulása következtében csak hat évvel hivatalba lépése után tudta birtokba venni Rómát, akkor is csak egy részét.⁴² Mivel azonban Európa-szerte őt ismerték el pápnak, 1095-ben végtére is eléggé biztonságban érezte magát ahhoz, hogy a kolostori és egyházreform központjába, Franciaországba és Burgundiába utazzon.⁴³ A körülbelül egyhetes Clermont-i Zsinaton mintegy 30 határozat született,⁴⁴ első helyre pedig az istenbéke betartásának kívánalma került. E kánon szerint a szerzeteseknek, a klerikusoknak és a nőknek, valamint a társaságukban lévőknek minden napon tartózkodniuk kellett a béke megszegésétől. Ha valaki három meghatározott napon, a hét második napjától a negyedikig másnak ártott, tette nem számított béketörésnek (*pacis fractio*), azonban, ha ez a négy másik napon történt, felelőssé kellett tenni a szent béke (*sancta pax*) megszegéséért, és meg kellett büntetni az erre vonatkozó ítélet szerint.⁴⁵ Hasonló határozatokat hoztak már II. Orbán előző zsinatain is, és feltehetően később is születtek effélék.⁴⁶

A *treuga Dei* kívánalmi tehát zsinati határozatokként találtak utat az egyházjogba. A 12. század végéig a rendelkezéseket további általános pápai zsinatokon erősítették meg és terjesztették ki. Ezután azonban a királyok és a fejedelmek által szorgalmazott országbéke váltotta fel az istenbéke-mozgalmat.⁴⁷

⁴² L. Becker 1964. 102f.

⁴³ A francia út állomásai valamennyi adattal térképen ábrázolva: Becker 1988. 435–458.

⁴⁴ L. Somerville 1972.

⁴⁵ L. „Statutum est ut in omni die et monachi et clerici et femine et qui cum eis fuerint in pace permaneant. Tribus autem diebus scilicet secunda et tertia et quarta feria iniuria ab aliquo alicui illata non reputabitur pacis infractio. Quatuor autem reliquis diebus si quis alicui iniuriam intulerit infractionis sanctae pacis reus habeatur, et prout iudicatum fuerit puniatur” – Somerville 1972. 73a. Más kéziratokból: „Pax ... postea ab Urbano papa in Clarimontensi concilio augmentata, qui constituit ut omni die monachi et clerici, mercatores et femine et qui cum eis sunt in pace permaneant, immo omnes homines preter bellantes, omnesque bestie preter equos quibus werra fit. Tribus autem diebus scilicet secunda, tertia et quarta feria iniuria ab aliquo alicui bellanti vel iura pacis minime servanti illata non reputabitur pacis infractio. Quatuor vero reliquis – – puniatur” – Somerville 1972. 73b és 74b. Valamennyi forráscsoportra vonatkozóan vö. Hoffmann 1964. 221f.; Becker 1988. 277f. 9. sz. jegyzet.

⁴⁶ L. Becker 1988. 279. E határozatokra vonatkozóan azonban nem maradtak fent bizonyítékok.

⁴⁷ L. II. Callixtus 1123. évi I. Lateráni Zsinatának 15. kánonját az elődök rendelkezéseinek általános megerősítéséről: „Quicquid vero de pace et trevia Dei vel de incendio seu de publicis stratis ab antecessoribus nostris Romanis pontificibus constitutum est, nos Sancti Spiritus auctoritate confirmamus. [Egy másik variáns szerint az alábbi sanctióval kiegészítve:] Si quis treguam

II. Orbánnal aligha véletlenül került egy francia pápa az Isten békéje-mozgalmára. Az említett Clermont-i Zsinat végén ugyanő hívta életre a középkor legnagyobb hadi vállalkozását, amikor a szentföldi hitetlenek elleni fegyveres harcra szólította fel hallgatóságát.⁴⁸ Béke és háború ezen összefonódása nem egy sajátos skizofrénia vagy a pápa álszentségének tünete, hanem azon megmásíthatatlan hitbéli meggyőződés kifejeződésévé értelmezhető, miszerint a keresztény lovagok a szent helyek visszafoglalásával Isten akaratát teljesítik be.⁴⁹ A zsinati atyák és az összeseregglő nép *Deus lo vult* csatakiáltással válaszoltak a keresztes háborúra szólító pápai prédikációra. Az első keresztes hadjárat sikerei, szíriai és palesztinai hódításai után a keresztény lovagok és hadvezérek makacs állhatatossággal követték a további pápai felhívásokat a következő két évszázadban is.⁵⁰ A pápák, valamint a résztvevők jelentős része számára harcuk beleillett a jogos háború logikájába, amellyel a keresztény hitet, illetve annak legfontosabb területeit védhették meg. Csak az, aki Istennek tetsző harcosként vette fel a keresztet, remélhette, hogy tettei üdvösséget hoznak számára, és mérséklik földi vétkeiért járó büntetését.⁵¹

.....

diffregerit, usque tertio ad satisfactionem ab episcopo admoneatur. Quod si tertio admonitus satisfacere contempserit, episcopus vel cum metropolitani consilio aut cum duobus aut uno vicinorum episcoporum, in rebellem anathematis sententiam dictet et per scripturam episcopis circumquaque denuntiet” – Conciliorum Oecumenicorum Decreta / DÖK 193. II. Ince 1139. évi II. Lateráni Zsinatának 12. kánonja egy sokkal részletesebb rendelkezéssel: „Treguam autem ab occasu solis in quarta feria usque ad ortum solis in secunda feria, et ab adventu Domini usque ad octavas epiphaniae et a quinquagesima usque ad octavam paschae, ab omnibus inviolabiliter observari praecipimus. Si quis autem treguam frangere tentaverit, post tertiam commonitionem si non satisfecerit, episcopus suus in eum excommunicationis sententiam dictet et scriptam episcopis vicinis annuntiet. Episcoporum autem nullus excommunicatum in communionem suscipiat, immo scripto susceptam sententiam quisque confirmet. Si quis autem hoc violare praesumpserit, ordinis sui periculo subiacebit. Et quoniam funiculus triplex difficile rumpitur praecipimus ut episcopi, ad solum Deum et salutem populi habentes respectum, omni tepiditate seposita, ad pacem firmiter tenendam mutuam sibi consilium et auxilium praebent neque hoc alicuius amore aut odio praetermittant. Quod si quis in hoc Dei opere tepidus inventus fuerit damnum propriae dignitatis incurrant” – Conciliorum Oecumenicorum Decreta / DÖK 199f.: 222: III. Sándor 1179. évi III. Lateráni Zsinatának 21. kánonja szinte szó szerint megismétli a II. Lateráni Zsinat 12. kánonját: Conciliorum Oecumenicorum Decreta / DÖK 222. Az Isten békéjéről szóló rendelkezés ebben a formában került be a dekretális jogba. A IV. Lateráni Zsinat határozatai között az istenbéke már nem jelent meg. További 12. századi, dél-itáliai és francia területeken tartott pápai zsinatok határozataira l. Hoffmann 1964. 225–231.; Kaiser 1989. 1589f. oszlop.

⁴⁸ II. Orbán keresztes-prédikációjának Foucher de Chartres, Robert de Reims, Baudri de Bourgueil és Guibert de Nogent által lejegyzett négy változatára l. Cowdrey 1970b; Cole 1991. 1–36.; Maier 2001; Strack 2012; Strack 2016.

⁴⁹ L. Becker 1988. 279f.

⁵⁰ L. Schwerin 1937.

⁵¹ Valamennyi bizonyítékkal: Hehl 2009; Angenendt 2009. A téma Carl Erdmann-nal (Erdmann 1935) kezdődő kutatástörténetének monografikus feldolgozását adja, különös figyelmet fordítva a szent háború eszméjére gyakorolt bizánci hatásra: Gübele 2018.

E spirituális késztetés mellett azonban, mint oly sokszor a középkori pápaság történetében, a külső kényszer is megjelent, mégpedig az, hogy a keresztények által meghódított területeket és a latin egyházszervezet Szentföldön kialakított struktúráit minden lehetséges eszközzel és erővel, megkérdőjelezhetetlenül megtartsák.⁵²

A pápai–császári konfliktusok és az Egyházi Állam

Most ugorjunk a 12. század utolsó negyedére, egészen pontosan az 1177. évre és tekintsünk Velence irányába, ahol épp ekkor zajlott az érett középkor egyik legnagyobb hatású békeceremóniája: Barbarossa Frigyes (1152–1190, császár 1155-től) és III. Sándor pápa (1159–1181) 19 évnyi elkeseredett harc után békét kötött.

A pápaság 12. századi története sem volt kevésbé változatos, mint a 11. századi. A legnagyobb siker pápai szempontból kétségkívül az volt, hogy az invesztitúraharc az egyházi reformerek elképzeléseinek megfelelően zárult le: mindkét fél elkötelezte magát a béke tényleges megtartása mellett, a császár pedig egyértelműen kinyilvánította, hogy a római egyháztól a hosszú harcok során elvett birtokokat és regáliákat megtéríti, de legalábbis segíteni fog helyreállításukban.⁵³ A pápák mindazonáltal nem sokáig lelhatték örömüket a kialakult helyzetben. A bíborosi kollégium tagjainak áthidalhatatlan, főként politikai ellentétei kétszer is szakadáshoz és kettős pápaválasztáshoz vezettek.⁵⁴ Ennek következtében azoknak, akik a 11. és a korai 12. századi reformpápák utódainak tartották magukat, el kellett hagyniuk Rómát, és Franciaországba vagy Észak-Itáliába vonultak száműzetésbe. Ez történt III. Sándorral is, aki Barbarossa Frigyes császár egész Itáliára kiterjedő hatalomigényével szemben az északi városokkal, valamint a dél-itáliai normann uralkodókkal szövetkezve vette fel a harcot.⁵⁵ E konfliktus hátterét, ahogy a 11. században is, a császárság és a pápaság között a keresztény világ vezetéséért vívott küzdelem adta. A pápaságnak 1177-ben sikerült ismételen felülkerekedni, még ha katonailag az első Lombard Liga kényszerítette is térdre a császárt.⁵⁶ Csak ezután lehetett megszüntetni a skizmát, illetve elégtételt szolgáltatni a pápa, valamint kardinálisai számára, akik nélkül Sándor aligha lett volna képes ellátni hivatalát.

⁵² E célt szolgálta a pápai legátusok számtalan szentföldi kiküldetése, l. Hiestand 1972.

⁵³ L. Zey 2017b. 100–111.

⁵⁴ Az 1130-as és 1159-es kettős pápaválasztásokhoz l. Herbers 2012. 147–171.; Johrendt 2012; Maleczek 2012.

⁵⁵ L. Laudage 1997.

⁵⁶ L. Laudage 1997. 201f.; Görich 2001. 162., 272–274.; Görich 2011. 372–387.

Az, ami egy semleges területen, Velencében megtartott, mintegy háromhetes békekonferencián 1177 július–augusztusában lejátszódott, minden fül- és szemtanú számára a pápaság hatalmának erőteljesen szimbolikus, alávetést és vezeklést elegyítő demonstrációját jelentette, és már-már a császár megalázásának a határán járt.⁵⁷ Barbarossának különféle módokon meg kellett válnia hatalmi jelenyeitől, mezítláb járult a pápa magas és különlegesen pompás trónja elé, hogy magát az egyházfőnek alávesse, lábát is megcsókolta, vezette a lovát, és így tovább.⁵⁸ Mindez arra utal, hogy a pápa és a kardinálisok teljes mértékben kiélvezték a diadalt, és egyben szimbolikus elégtételt vettek az elmúlt 19 év tarthatatlan állapotaiért, és a legkevesebb kétséget sem hagyták azt illetően, hogy ki az úr a latin–keresztény féltekén.⁵⁹

A „velencei színjáték”⁶⁰ kézzelfogható eredménye azonban egy békeszerződés volt, melynek tartalma több mint féléves küzdelem után alakult ki, és amelyet Barbarossa csak közvetítői nyomására fogadott el.⁶¹ Döntő pápai győzelem született, de messze nem olyan dicsőséges, mint ahogyan azt a nyilvános békedemonstráció mutatta. A pápai oldalnak elsősorban a jogainak és birtokainak császár általi helyreállítását illető igényei vonatkozásában kellett visszakoznia. Míg az előzetes békében kizárólag a császár restitúcióra vonatkozó, egyoldalú ígéretei kaptak helyet, amelyek Szent Péter minden jogát és birtokát, köztük az egész Róma városi adminisztrációt és egy, a pápaság és a császárság között már a 12. század eleje óta vitatott észak- és közép-itáliai birtokkomplexumot is érintették, addig a velencei békében már csak általánosságban olvashatunk a Róma igazgatását és az egyéb területeket érintő, a császár vagy mások által csorbított

⁵⁷ A releváns források alapján minden részletében feldolgozva: RI IV.2.3. 135–188. 2200–2339. sz. (A császári küldöttek Anagninban zajló, előzetes békét érintő egyeztetésekre történő megérkezésétől, 1176. október 21-től Frigyes 1177. szeptember 18-i Velencéből történő elutazásáig). Ezen kívül l. Laudage 1997. 202–221.; Görich 2001. 274–286.; Weinfurter 2002a; Görich 2011. 428–461.

⁵⁸ III. Sándor számtalan, az eseményeket érintő beszámolójának egyikében császári *subiectió*ról írt. Constitutiones 582. 406. sz. 1177. július 30-án a ciszterci nagykáptalannak írva: „et nobis sicut summo pontifici reverentiam et subiectionem impendit.” – Constitutiones 582. 406. sz. Más leveleiben a pápa a mérsékeltbb *oboedientia*, *reverentia* és *honor* fogalmakat használta. L. a listát Hacknál. Hack 1998. 648. 3. sz. jegyzet; illetve: Görich 2001. 467. 437. sz. jegyzet; 173f. A császár ellentétet illető ritka megnyilatkozásaira, illetve a császári és a pápai kíséretnek tagjainak jellemzően eltérő értelmezéseire l. Görich 2001. 174–177.

⁵⁹ A kardinálisok császári és pápai tárgyalópartnerkénti felértékelődéséhez l. Zey 2008b. 83–87.

⁶⁰ Weinfurter 2002a. 12. Az események színpadi karakterére l. továbbá: Thomson 1975; Schreiner 1986; Schreiner 1996. 75–78.; Althoff 1998; Scholz 2002; Görich 2005; Schmitz-Esser 2017; Johrendt 2017.

⁶¹ L. RI IV.2.3. 2278. sz. Az egyeztetés lefolyására l. RI IV.2.3. 2246., (2250.), 2255., 2259f., 2263f. és 2273–2276. sz. L. továbbá Laudage 2002. 115–121.; Scholz 2002. A velencei béke pápaságra vonatkozó jelentőségével kapcsolatban l. Becker 2007.

egyházi jogok és birtokok helyreállításáról. Ráadásul erre csak akkor kerülhetett sor, ha egyébként nem mondott ellent a birodalmi jognak, illetve vice versa meg kellett történnie egyházi oldalról is a császári birtokokat illetően, amennyiben az a római egyház jogait nem érintette.⁶²

Nem pusztán az előzetes megállapodás és a végleges szöveg közti komoly különbség mutatja, hogy a tényleges birtokjog meghatározása milyen nagy jelentőséggel bírt mindkét oldal számára, de az is, hogy e rendelkezések a 28 pontos szerződés harmadik, illetve negyedik pontjában kaptak helyet. Ennél csak III. Sándor egyedüli és jogos pápaként történő császári elismerése, és ennek igaz békével történő biztosítása volt előbbre való a pápa, utódai és az egész római egyház számára.⁶³

Az igaz béke a pápaság és a császárság között tehát csak Szent Péter jogainak és birtokainak szavatolásával, illetve helyreállításával volt elképzelhető. E speciális konfliktusban a béke és a birtoklás egységet alkotott, előbbit csak úgy lehetett szavatolni, ha a pápaság birtokai érintetlenek és csorbíthatatlanok maradtak.

De nem III. Sándor, hanem híres utóda, III. Ince (1198–1216) volt az, aki a 12–13. század fordulóján véghezvitte az Egyházi Állam restaurációját. Ince arra használta fel a Staufok császári hatalmának összeomlását, hogy az 1194 óta fennhatóságuk alatt álló Szicíliai Királyság területét ismét pápai uralom alá vonja, sőt, növelje azt, és teljesen újjászervezze igazgatását is.⁶⁴ Természetesen ez a restauráció nem állt fenn sokáig, mivel II. Frigyes (1212/15–1250, 1220-tól császár), Barbarossa unokája személyében színre lépett a következő Stauf, aki az egész Itália

⁶² L. az Anagninban megkötött előzetes béke 3. és 4. fejezetét. „Et universa regalia et alias possessiones sancti Petri, quas ipse abstulit vel sui vel alii favore ipsius, quas scilicet Romana ecclesia habuit a tempore Innocentii, domino pape Alexandro et ecclesie Romane restituet et ad retinendum iuvabit. Possessionem quoque prefecture urbis dominus imperator libere et plenarie restituet domino pape Alexandro et Romane ecclesie. Si autem post optentam plenam restitutionem eius dominus imperator aliquid iuris in ea voluerit requirere a domino papa et ab ecclesia Romana, cum hoc postulaverit, paratus erit dominus papa et ecclesia Romana iustitiam ei exhibere” – RI IV.2.3. 2202. sz. Kiadása: Friderici I. Diplomata 163. 658. sz. A velencei béke megfelelő fejezeteivel: „Omnem vero possessionem et tenementum sive prefecture sive alterius rei, quam Romana ecclesia habuit et ipse abstulit per se vel per alios, bona fide restituet ei salvo omni iure imperii. Ecclesia quoque Romana omnem possessionem et tenementum, quod ei abstulit per se vel per alios, bona fide ei restituet salvo omni iure Romane ecclesie. Possessiones etiam, quas dominus imperator restituet, ad retinendum iuvabit.” – RI IV.2.3. 2278. sz. Kiadása: Friderici I. Diplomata 203. 687. sz. A *praefectura urbis*ra l. Petersohn 1980.

⁶³ L. „Dominus imperator F(redericus) sicut dominum papam A(lexandrum) in catholicum et universalem papam recepit, ita ei debitam reverentiam exhibebit, sicut catholici sui antecessores suis catholicis antecessoribus exhibuerunt. Successoribus quoque suis catholice intransibus eandem reverentiam exhibebit. Et reddet dominus imperator veram pacem tam domino pape Alexandro quam omnibus successoribus suis et toti Romane ecclesie.” – Friderici I. Diplomata 203. 687. sz. A császár elismerése és a pápa, valamint a bíborosok által neki adott biztosítékok csak a 22. fejezetben tűnnek fel. L. Friderici I. Diplomata 205.

⁶⁴ L. a 15. sz.. jegyzetben hivatkozott irodalmat, valamint: Frenz 2009; Herbers 2012. 175f.

feletti császári hatalmat magának vindikálta – az Egyházi Állam területeit is beleértve. Szinte hiábavaló is megemlíteni, hogy II. Frigyes is alulmaradt a pápákkal és a velük szövetséges második Lombard Ligával szemben. Valódi béke azonban nem jöhetett létre az ellenfelek között, II. Frigyes IV. Ince pápa (1243–1254) tette le 1245-ben az I. Lyoni Zsinaton.⁶⁵

A pápaság szempontjából azonban a Staufok uralmának vége után sem tisztultak le az itáliai viszonyok. Róma birtokba vételének és az Egyházi Állam feletti uralom rövid időszakait, amelyeket a 12. század közepe óta egyébként is folyamatosan veszélyeztettek a római és a közép-itáliai kommuna-mozgalmak, kényszerű vagy önkéntes száműzések hosszú szakaszai követték, mint például az avignoni 1305 és 1378 között, vagy éppen az olyan egzisztenciális krízisek, mint a nagy nyugati egyházszakadás 1378 és 1417, illetve 1423 között. Mindezek végzetes következményekkel jártak az Egyházi Államra nézve, melynek helyreállítása csak a középkor végén sikerült az új Szent Péter bazilika első építetőjének, II. Gyulának (1503–1513), nagyrészt háborús eszközökkel.⁶⁶

Igazságszolgáltatás

Amilyen jelentős mértékben meghatározták a pápaság középkori történetét a nagy, egzisztenciális válságok és a saját területek birtoklásáért folytatott állandó küzdelmek, olyannyira karakterisztikus volt az Apostoli Szék hatása Európa keresztény királyságainak és fejedelemségeinek jogi kultúrájára és társadalmi fejlődésére. A 12. századtól, amikor is a pápai primátusigény Európa-szerte egyre nagyobb elismerésre talált, a Kúria volt az a bírói fórum, ahol megtárgyalták és eldöntötték a kisebb-nagyobb egyházzogi kérdéseket, melyek gyakran – például a házassági- és birtokjogot tekintve – komoly társadalmi relevanciával is bírtak.⁶⁷ A bírászkodás nem kizárólag Rómában vagy a Kúria egyéb tartózkodási helyein, hanem sokkal gyakrabban helyben zajlott. Vagy az egyes országokat, érseki tartományokat és püspökségeket pápai teljhatalommal felkereső legátusok tettek kísérletet arra, hogy az eléjük vitt pereskedéseket a kánonjog szerint döntsék el, vagy az egyházfők bíztak meg delegált bírókat, rendszerint a szomszédos diocézisek

⁶⁵ L. Herbers 2012. 180–186.; Schubert 2005. 217–228.; Wetzstein 2013.

⁶⁶ L. a 15. sz. jegyzetben hivatkozott irodalmakat. Valamint: Strnad 1985; Shaw 1993.

⁶⁷ L. Becker 1995; Lohrmann 1998; Laudage 2001; Noethlichs 2008. Különösen híresek Hairulf von Oudenburg II. Ince pápa megbízásából végrehajtott 1141. évi eljárásai, I. Müller 1930; valamint Thomas of Marlborough 1202–1207-i eljárása az eveshami kolostor ügyében III. Ince felhatalmazásával, I. Sayers 2013; Müller 2006. A pápai igazságszolgáltatás 12. század közepe óta jelentkező túlterheltségére I. Maleczek 1996. 258f. 31. sz. jegyzet, és a pápa saját területei feletti legfelsőbb világi bírói státuszára: 259. 32. sz. jegyzet.

püspökeket olyan eldöntetlen ügyekkel, amelyeket a pápának és a kardinálisoknak terjesztettek fel ítélelhozatalra.⁶⁸ E pereskedések megoldásának ideális módozatairól II. Orbán már a 11. század végén (1090) felvilágosította egyik, Ibériai-félszigetre küldött legátusát, nagy hangsúlyt fektetve a kánonjog szellemének megfelelő, teljesen pártatlan döntéshozatalra. A legátust nem érhetette a részrehajlás vádja, nehogy a római egyház autoritása kárt szenvedjen. Egyetlen eset mellett sem mehetett el szó nélkül, kétes helyzetekben pedig nem dönthetett egyedül, hanem ki kellett kérnie a helyi klerikusok tanácsát.⁶⁹ Az alapvető eljáráshoz a tanúk meghallgatása éppúgy hozzátartozott, mint a benyújtott dokumentumok kritikus vizsgálata. Végeredményben a legátusok ilyen ügyekben gyakran tudtak végleges döntést (*sententia definitiva*) hozni, melyek végrehajtását a helyi prelátusokra bízták, és következő legációk alkalmával ellenőrizték azt, ami nemritkán a per ismételt felvételéhez vezethetett. Legtöbbször azonban egy mindkét fél tekintélyét megőrző megegyezés (*amicabilis compositio*) elérése volt a cél, ami a döntés érvényre juttatását is megkönnyítette. Az egyezség legátusi közvetítéssel bírósági eljárásn kívül is létrejöhetett, vagy a közreműködésük nélkül létrejött egyezmények írásos megerősítését is kérhették a felek a pápai követektől.⁷⁰ A római Kúria kötelessége – szólt egy *compositió*val végződő eljárás során kiállított oklevél bevezetője –, hogy mindenkinek biztosítsa a jogszerűséget, és a peres feleket egyetértésre vezesse.⁷¹

⁶⁸ L. Harald Müller pápai küldöttbíróra vonatkozó kutatásait: Müller 1997; Müller 2003; Müller 2008a; Müller 2008b; Müller 2012; Müller 2013; Müller 2016. a téma korábbi irodalmával. A pápai legációkat illetően l. a 8. és 24. sz. jegyzetben hivatkozott munkákat.

⁶⁹ A II. Orbán által megbízott legátus Rainerius bíboros, a későbbi II. Paszkál pápa (1099–1118) volt. Vele kapcsolatban l. Servatius 1979. A legáció jól dokumentálható a pápa megbízottjának küldött két, 1090. január 8-án kelt levele alapján: „Nostra igitur vice in illis partibus fungens [...] tu causam hanc diligenter inquire, inquisitam ad nos referre procura. Quod si privilegiorum nequiverit auctoritas inveniri; tu cum principibus terre de restauratione Terraconensis ecclesie stude [...] diligenter inquirito [...] iusto omnia iudicio definito [...] Tu autem in omnibus Romane auctoritatis memor ita te exhibe, ut nulla de te possit suspitio remanere.” – Mansilla 1955. 48f. 31. sz. A második irat útmutatásai is hasonlóak: „Tuae ergo prudentiae intererit, cui hujusmodi negotia in partibus illis discutienda et definienda commisimus, causam hanc diligenter inquirere, et ita Domino donante agere ne locum justicia perdat, neve favore cujuslibet aut zelo in partem alteram supplanteris. Memor esto consilii quod a nobis tibi datum est abeunti, et consilio religiosorum virorum communicato sic disponenda dispone, ut Romana aequitas nulli sit oblocutioni obnoxia, sed in omnibus iudicium tuum veritatem exsequens discretionis apostolicae semitam non relinquat. Sane his te suspectum esse noveris quia in domo adversarii commoraris. Et solent plerumque officia a rigore animos commutare.” – Migne 1881. 314f. A legációra l. Servatius 1979. 18–32.; Zey 2007. 93–98.

⁷⁰ L. Zey 2007. 101–119. Franciaországra nézve: Hiestand 1993.

⁷¹ Az oklevelet 1139-ben állította ki Guido di Castello bíboros-presbiter, a későbbi II. Celesztin pápa (1143–1144). „Quoniam Romanae ecclesiae peculiare est, omnibus suam seruare iustitiam et discordantes ad concordiam reuocare” – Weiss 1995. 141. 1. sz. Kiadása: Kehr 1911. 282. 6. sz.; Kehr 1977. 302. 6. sz. Hyacinth, a S. Maria in Cosmedin bíboros-diakónusa, a későbbi III. Ce-

A pápai hatalom teljessége az igazságszolgáltatás esetében éppenséggel nem a döntés kierőszoalolásában rejlett, hanem a megegyezést, az egyházi és társadalmi békét célzó kompromisszumokban, amelyre, amennyiben ez lehetséges volt, mindig törekedtek. Minél inkább azt érezték a felek, hogy igazságos elbírálásban részesültek, annál gyakrabban fordultak a Kúria bíróságához. A pápai bíróság, a legátusok vagy a delegált bírák elé kerülő esetek nagy számából magától értetődően következik az is, hogy a pápák és képviselőik egyházpolitikai vagy személyes érdekei mentén is születtek ítéletek. Mégis ezek inkább kivételt jelentettek a Kúriában vagy az *in partibus* zajló kánonjogi eljárások keretein belül megvalósuló, mindennapi konfliktuskezelési módozatok között.⁷²

Döntőbíráskodás és közvetítés

Alkalmanként világiak konfliktusai is megjelentek a legátusi oklevelekben, melyek esetében a békeközvetítés és a béke feltételeinek meghatározása állt az előtérben.⁷³ Ekkor a pápai képviselőket – az egyház belső viszályaival ellentétben – nem rendes bíróként, hanem döntőbíróként, közbenjáróként vagy közvetítőként kérték fel,⁷⁴ amivel egy olyan feladatkört vállaltak át, amelyet feletteseik, az egyházfők már a 11. század végi reformok óta egyre inkább magukévé tettek.⁷⁵ A pápák és a legátusok – úgy is mondhatnánk a pápák legátusok általi⁷⁶ – béketeremtésének ezen aspektusát a 12. és 13. századra vonatkozóan Werner Maleczek számtalan

lesztin pápa (1191–1198) egy 1155-ös oklevelének arengája: „Cum, velud ait sapiens quidam, res parve concordia crescant, discordia uero decrescant, scandala fratrum de medio tollere litesque rescendere paterno diligentique studio curamus.” – Weiss 1995. 175. 16. sz. Kiadása: Kehr 1928. 386f. 73. sz.

⁷² Az egyházon belüli béketeremtést Werner Maleczek nem vizsgálta munkájában, de hangsúlyozta, hogy ezen esetek „alkották a pápai béketeremtő tevékenységek döntő többségét”. Maleczek 1996. 258.

⁷³ L. Zey 2007. 116. A pápai legátusok 1198 előtti 240 bírói okleveléből nyolc született világiak közötti békét célzó fáradozások eredményeként.

⁷⁴ A különbségekre l. Maleczek 1996. 250f., 256., valamint az egyházi döntőbíráskodás római magánjogi eredetéhez: 287–294. A „döntőbíráskodás árnyékában történő közvetítésre” l. továbbá Kamp 2001. 236–260., 338–343.; Kamp 2014. Amíg a különféle eljárásformák az írott jogban a 12. század folyamán egyértelműen megkülönböztetésre kerültek, ezeket az egyházi rendes bírói eljárás és a döntőbíráskodás gyakorlatában a résztvevők átfedése miatt nem mindig lehetett egyértelműen megkülönböztetni.

⁷⁵ L. Maleczek 1996. 251f., 255.

⁷⁶ A legátusok feladatainak jelentős részét alkotó béketeremtésre l. Maleczek 1996. 262–269., különösen 264f. a 48. sz. jegyzettel, 271–279., 281., 284–286., 295–304., különösen 306–317., 319., 326–332.; Kamp 2001. 215–235. A legátusok békéltetői szerepvállalásának jelentőségére már Dickerhof is rámutatott: Dickerhof 1977. 373–381.

esetben követte nyomon.⁷⁷ Eltekintve a vérontás, a pusztítások és az üdvösségre leselkedő veszélyek miatti általános aggodalmaktól,⁷⁸ szinte minden hasonló törekvésben nagy szerepet játszottak a pápaság politikai érdekei, különösen a királyok és a fejedelmek keresztes hadjáratokban való részvételét illetően.⁷⁹ Ekkor ugyanis félre kellett tenni, vagy legalábbis csillapítani a helyi konfliktusokat, hogy a harci hevületet más célok irányába lehessen terelni.⁸⁰ Ez az összefüggés már az 1095. évi Clermont-i Zsinaton nyilvánvaló volt, amikor is az istenbékére vonatkozó határozatot a keresztes hadjáratra való felhívás előzte meg.⁸¹ A következő évszázadokban a keresztes hadjáratok mellett a francia és az angol monarchiák folytonos konfliktusait érintő békéltető törekvések is állandó elfoglaltságot jelentettek, ami a pápától és a követeitől számtalan egyeztetési kísérletet követelt; nem is beszélve a keresztes államok különböző, a Kúriát is érintő vitás ügyeiről.⁸² A pápák csak vonakodva mondtak le arról, hogy a királyok és a fejedelmek konfliktusaiba tekintélyük alapján ne döntőbíróként, hanem pusztán közvetítőként avatkozzanak be.⁸³ Csak az avignoni száműzetés (1309–1377) miatt meggyengült helyzetük, valamint – Hermann Kamp megfogalmazása szerint – a „francia koronához fűződő szembeötlő kötődés” következtében került előtérbe a semlegességük.⁸⁴

Ugyan a 15. században, a konciliarizmus időszakában, és különösen a Baseli Zsinattól (1431–1449) kezdve kísérletek történtek arra, hogy a pápai közvetítést a zsinat küldötteivel helyettesítsék, ők azonban nem tudtak a legátusokéval összehasonlítható elismertséget kivívni maguknak.⁸⁵

A világi ellenfelek közötti pápai békéltetés néha sikeres volt, legtöbbször azonban az egyik vagy akár mindkét fél kibékíthetlensége miatt kudarcba fulladt, a súlyos egyházi, vagy éppen nagyon is konkrét világi büntetésekkel való fenyege-

⁷⁷ L. Maleczek 1996. 259f. Vö. kutatása tárgykörével: viszály Genova és Pisa között, valamint a pápai legátusok beavatkozása az angol–francia ellentétbe, III. Ince pontifikátusa, III. Honorius és IX. Gergely pápák kísérletei a II. Frigyes és a lombard szövetség közötti közvetítésre, a legátusok 13. századi fáradozásai a béke érdekében, X. Gergely pontifikátusa, illetve az angol–francia viszály a 13. század végén.

⁷⁸ L. Maleczek 1996. 266., 274., 296.

⁷⁹ L. Maleczek 1996. 263., 266–268., 271–274., 294f., 297., 300., 302., 307f., 310–312., 317–326.

⁸⁰ Maleczek hangsúlyozza, hogy a pápák nem láttak ebben ellentmondást. Maleczek 1996. 317. – utalva a „szent háború” pápai gondolkodásmódban betöltött jelentőségére. Ehhez l. az 51. sz. jegyzetet.

⁸¹ Ehhez l. a 47–52. sz. jegyzeteket.

⁸² L. Maleczek 1996. különösen: 264–266., 326–332.

⁸³ Kamp e fejlődést vázolja fel, főként III. Ince német trónviszályban betöltött szerepe, X. Gergely (1271–1276) II. Ottokár cseh király és Habsburg a Rudolf Babenberg-örökség miatti ellentétéhez való hozzáállása, valamint XII. Benedek (1334–1342) francia–angol konfliktussal kapcsolatos attitűdje közötti különbségek alapján: Kamp 2001. 230–235. L. ehhez Müller 1996. 339–344.

⁸⁴ L. Kamp 2001. 233f., idézet: 233.; Müller 1996. 341f.

⁸⁵ L. Müller 1996. 343f., 372f., 386 f.

tőzés ellenére is – vagy épp amiatt.⁸⁶ Ehhez az is hozzájárult, hogy a világi viszálykodók egyre inkább tartottak attól, hogy a pápák befolyanak országaik politikai ügyeinek intézésébe.⁸⁷

Végeredményben a pápák és a legátusok részvétele a világi békéltetésben a 13. századra teljesen kiépülő jurisdikciós primátus következménye volt, mely nemcsak az egyházon belüli legfőbb bírói hatalom iránti igényt, hanem az egyházi hatalom világi fölé rendelését is magába foglalta. Ennek érvényre juttatásához pedig nemcsak az investitúraharc járult hozzá, hanem a reformpápáknak és utódaiknak az európai és az Európán kívüli királyokhoz és fejedelmekhez fűződő szerteágazó kapcsolatai is.⁸⁸

Összegzés

Végezetül vegyük át még egyszer a középkori pápaság és a béke témakörének áttekintéséhez szükséges, jelentősebb aspektusokat. A középkori pápák béke iránti érdeklődése alapvetően három viszonyrendszerben jellemezhető: a béke és a háború, a béke és a birtoklás, valamint a béke és a jog összefüggésében. Közöttük sem időbeli, sem prioritási sorrend nem mutatható ki, még akkor sem, ha a béke és a háború elsőként említett kombinációja politikai szempontból bizonyos elsőbbséget is élvezett, lévén az ezzel összefüggő békeparancsok és közvetítési kísérletek elsősorban a világiak felé irányultak. Ezeknek a történeti kutatásban „szent háború”-nak is nevezett jogos célt, azaz a Szentföld keresztény szent helyeinek meghódítását, megőrzését, visszahódítását, vagy legalábbis azok védelmét kellett biztosítaniuk. A Szentföld visszahódítása, a *recuperatio terrae sanctae* a kereszties államok 1291-es bukása után is a pápaság egyik legfontosabb politikai célja maradt. A cél szentesítette az eszközt, amennyiben a királyok és a fejedelmek békéltetését célzó pápai törekvések átmenetileg is, de sikerrel jártak, és az országok és népeik számára a nyugalom és a béke időszakát hozták el. A kizárólag ezt a motívumot előtérbe helyező pápai béketörekvések azonban csak átmenetileg, a francia *treuga Dei*-mozgalommal összefüggésben jelentkeztek.

⁸⁶ A sikertelenségek hosszú sora már VII. Gergely kísérleteivel megkezdődött, amikor is a német trónharcokban IV. Henrik és Sváb Rudolf között döntőbíróként próbált fellépni. L. Maleczek 1996. 257.; Kamp 2001. 215f., 218–222. A pápai békéltető tevékenység sikertelenségének további hangsúlyos példáira, valamint az ezekkel összefüggő büntető szankciókkal való fenyegetésekre l. Maleczek 1996. 273f., 280–282., 283–287., 297., 304f., 317–332.

⁸⁷ L. Maleczek 1996. 326f.; Kamp 2001. 222–229. III. Ince a német trónharcokban játszott szerepére: Kamp 2011. 100.

⁸⁸ L. Schieffer 1989; Kamp 2001. 232.

A pápák tevékenységét ugyan bizonyos mértékig meghatározta, hogy a Szentföldet keresztény uralkodók birtokolták, de méginkább az, hogy maguk az egyházfők itáliai birtokokkal rendelkeztek. Az Egyházi Állam jelentette világi hatalmuk és anyagi mozgásterük alapját. Itáliai béketörekvéseik ennek biztosítását célozták. A pápaság és a Német-római Császárság nagy konfliktusai is itáliai igényeik kereszteződése folytán lobbantak lángra, mielőtt egy, az egész *christianitasra* szenvedést hozó futótűzzé váltak volna. Ha viszont békére került sor, a birtokok és jogok helyreállítása a pápák legfontosabb céljai között szerepelt.

Mindkét pontnál jól látható, ahogyan a pápák fel tudták oldani a keresztény békeetika és a hatalom megtartásának strukturális kényszere közötti, szinte leküzdhetetlennek tűnő ellentmondást.

A hatalom megtartása és az egyházpolitikai érdekek a pápák döntőbíróként vagy közvetítőként kifejtett tevékenységét illetően is meghatározók voltak. A keresztény világrend vezető pozíciója iránti igény legmarkánsabban akkor jelent meg, amikor az egyházfők számos alkalommal – azonban csak ritkán sikeresen – kísérletet tettek arra, hogy eldöntsék királyok és fejedelmek konfliktusait. A pápaság azonban csak azáltal válhatott „nemzetközileg” elismert békéltető fórummá, hogy fokozatosan lemondott a döntőbíró szerepéről és tevékenységét a pártatlan közvetítésre szorította vissza.

A pápaság csak a nagy politikai és egyházpolitikai kérdések árnyékában bontakoztathatta ki leghatásosabb békeművét, mely a bíborosok és a delegált bírók fáradhatatlan, nem feltétlenül a végső ítélet meghozatalát, hanem egy közbülső egyezség létrehozását célzó tevékenységén alapult. A gyakorlat bizonyos ellentmondást is hordozott magában, lévén a peres felek a pápához és a legátusokhoz történő apellációval kivonták magukat a helyi egyházi és világi bírászkodás alól, egyúttal pedig alátámasztották a pápák juriszdikciós primátus iránti igényét és hozzájárultak a latin, hovatovább a katolikus egyház centralizációjához. Gyakorlatilag azonban a pápák és a legátusok döntéseiben püspökök, apátok és papok, valamint nem ritkán királyok, hercegek, grófok, bárók és más laikusok is érintettek voltak, és gondoskodniuk kellett azok végrehajtásáról. Ily módon biztosított volt az állandó párbeszéd, és a pápaság sikeresebben tudott békét teremteni a helyi hatalmakkal fennálló, mindennapi kapcsolatai révén, mint felszólításokkal és fenyegetésekkel.

Fordította: Barabás Gábor – Polyák Petra

Források

- Conciliorum Oecumenicorum Decreta = Conciliorum Oecumenicorum Decreta.
Ed. Alberigo, Giuseppe et al. Bologna, 1973.
- Concilium Narbonense, 1054 = Concilium Narbonense, 1054. In: Sacrorum Conciliorum nova et amplissima collectio. Hrsg. von Mansi, Johannes Dominicus. Bd. 19. Paris, 1774 (Új kiadása: 1902) 827–832. oszlop.
- Constitutiones = Constitutiones et acta publica imperatorum et regum, Bd. 1.
Hrsg. von Weiland, Ludwig. Hannover, 1893. (Monumenta Germaniae Historica. Leges 4/1.)
- DÖK = Dekrete der ökumenischen Konzilien, Bd. 2: Konzilien des Mittelalters.
Vom Ersten Laterankonzil (1123) bis zum Fünften Laterankonzil (1512–1517). Hrsg. von Wohlmuth, Josef. Paderborn, 2000.
- Friderici I. Diplomata = Friderici I. Diplomata – Die Urkunden Friedrichs I. Hrsg. von Appelt, Heinrich. Teil 3: 1168–1180. Hannover, 1985. (Monumenta Germaniae Historica, Diplomata 10/3).
- Migne 1881 = Patrologiae cursus completus: series latina. Sive, Bibliotheca universalis, integra, uniformis, commoda, oeconomica, omnium SS. patrum, doctorum scriptorumque ecclesiasticorum qui ab aevo apostolico ad usque Innocentii III tempora floruerunt. 151. Paris, 1881.
- Papsturkunden 896–1046 = Papsturkunden 896–1046. Hrsg. von Zimmermann, Harald. Bd. 1–3. Wien, 1988–1989. (Veröffentlichungen der Historischen Kommission der österreichischen Akademie der Wissenschaften 3–5.)
- RI II.5. = Regesta Imperii II, Bd. 5: Papstregesten 911–1024. Ed. Böhmer, Johann Friedrich. Bearb. von Zimmermann, Harald. Wien, 1998.
- RI III.5. = Regesta Imperii III, Bd. 5: Papstregesten 1024–1058. Ed. Böhmer, Johann Friedrich. Bearb. von Frech, Karl Augustin. 1. Lieferung 1024–1046. Köln, 2006.
- RI IV.2.3 = Regesta Imperii IV, Bd. 2, 3. Friedrich I. 1152 (1122)–1190, 3. Lieferung 1168–1180. Ed. Böhmer, Johann Friedrich. Neubearb. von Oppl, Ferdinand. Wien, 2001.

Felhasznált irodalom

- Althoff 1998 = Althoff, Gerd: Friedrich Barbarossa als Schauspieler? Ein Beitrag zum Verständnis des Friedens von Venedig (1177). In: Ehlert, Trude (Hrsg.): Chevaliers errants, demoiselles et l'Autre. Höfische und nachhöfi-

- sche Literatur im europäischen Mittelalter. Festschrift für Xenia von Ertzdorff zum 65. Geburtstag. Göppingen, 1998. 3–20.
- Althoff 2011 = Althoff, Gerd (Hrsg.): Frieden stiften. Vermittlungen und Konfliktlösung vom Mittelalter bis heute. Darmstadt, 2011.
- Althoff 2013a = Althoff, Gerd: „Selig sind, die Verfolgung ausüben“. Päpste und Gewalt im Hochmittelalter. Darmstadt, 2013.
- Althoff 2013b = Althoff, Gerd: Päpstliche Autorität im Hochmittelalter. In: Seibert – Bomm – Türck 2013. 253–265.
- Andenna – Blenemann – Herbers – Melville 2013 = Andenna, Cristina – Blenemann, Gordon – Herbers, Klaus – Melville, Gert (Hrsg.): Die Ordnung der Kommunikation und die Kommunikation der Ordnungen, Bd. 2: Zentralität: Papsttum und Orden im Europa des 12. und 13. Jahrhunderts. Stuttgart, 2013. (Aurora 1/2.)
- Angenendt 2009 = Angenendt, Arnold: Die Kreuzzüge. Aufruf zum „gerechten“ oder zum „heiligen“ Krieg? In: Hehl 2009. 341–367.
- Arnaldi 1987 = Arnaldi, Girolamo: Le origini dello Stato della Chiesa. Torino, 1987.
- Asbridge 2016 = Asbridge, Thomas: Die Kreuzzüge. Stuttgart, 2016. (angol eredeti: *The Crusades. The War for the Holy Land*. London – New York, 2010.)
- Barthélemy 1999 = Barthélemy, Dominique: *L’an mil et la paix de Dieu. La France chrétienne et féodale 980–1060*. Paris, 1999.
- Becker 1964 = Becker, Alfons: Papst Urban II. (1088–1099). Teil 1: Herkunft und kirchliche Laufbahn. Der Papst und die lateinische Christenheit. Stuttgart, 1964. (Schriften der Monumenta Germaniae Historica 19/1.)
- Becker 1988 = Becker, Alfons: Papst Urban II. (1088–1099). Teil 2: Der Papst, die griechische Christenheit und der Kreuzzug. Stuttgart, 1988. (Schriften der Monumenta Germaniae Historica 19/2.)
- Becker 1995 = Becker, Alfons: Rechtsprinzipien und Verfahrensregeln im päpstlichen Gerichtswesen zur Zeit Urbans II. In: Dotzauer, Winfried – Kleiber, Wolfgang – Matheus, Michael – Spiess, Karl-Heinz (Hrsg.): Landesgeschichte und Reichsgeschichte. Festschrift für Alois Gerlich zum 70. Geburtstag. Stuttgart, 1995. 51–66. (Geschichtliche Landeskunde. Veröffentlichungen des Instituts für Geschichtliche Landeskunde an der Universität Mainz 42.)
- Becker 2007 = Becker, Hans-Jürgen: Der Friede von Venedig im Jahre 1177 und die Entstehung der Papstkirche. In: Dilcher, Gerhard – Quagliioni, Diego (Hrsg.): *Gli inizi del diritto pubblico. L’età di Federico Barbarossa: legislazione e scienza del diritto / Die Anfänge des öffentlichen Rechts. Gesetzgebung im Zeitalter Friedrich Barbarossas und das Gelehrte Recht*. Bologna – Berlin, 2007. 261–282. (Annali dell’Istituto storico italo-germanico

- in Trento. *Contributi 19 / Jahrbuch des italienisch-deutschen historischen Instituts in Trient. Beiträge 19.*)
- Becker 2011 = Becker, Hans-Jürgen: Kirchenstaat. In: *Handwörterbuch zur deutschen Rechtsgeschichte, Bd. 2: Geistliche Gerichtsbarkeit – Konfiskation.* Berlin, 2011. 1828–1834. oszlop.
- Becker 2012 = Becker, Alfons: Papst Urban II. (1088–1099). Teil 3: Ideen, Institutionen und Praxis eines päpstlichen regimenes universale. Hannover, 2012. (*Schriften der Monumenta Germaniae Historica 19/3.*)
- Brandenburg 2016 = Brandenburg, Hugo: Die literarischen Quellen und die archäologischen Zeugnisse für den Aufenthalt, den Märtyrertod und die Bestattung des Apostels Petrus in Rom. In: *Schneidmüller – Weinfurter – Matheus – Wieczorek 2016.* 39–76.
- Caille 1993 = Caille, Jacqueline: Narbonne, I. Erzbisum. In: *Lexikon des Mittelalters 6.* 1993. 1020–1021. oszlop.
- Caspar 1930–1933 = Caspar, Erich: *Geschichte des Papsttums. Von den Anfängen bis zur Höhe der Weltherrschaft, Bd. 1: Römische Kirche und Imperium Romanum; Bd. 2: Das Papsttum unter byzantinischer Herrschaft.* Tübingen, 1930–1933.
- Cavanna 1980 = Cavanna, Adriano: *Bellum iustum.* In: *Lexikon des Mittelalters 1.* 1980. 1849–1851. oszlop.
- Christie 2014 = Christie, Niall: *Muslims and Crusaders. Christianity's Wars in the Middle East, 1095–1382, from the Islamic Sources.* London – New York, 2014.
- Cobb 2015 = Cobb, Paul M.: *Der Kampf ums Paradies. Eine islamische Geschichte der Kreuzzüge.* Darmstadt, 2015. (angol eredeti: *The Race for Paradise. An Islamic History of the Crusades.* Oxford, 2014.)
- Cole 1991 = Cole, Penny J.: *The Preaching of the Crusades to the Holy Land 1095–1270.* Cambridge/Massachusetts, 1991. (*Medieval Academy Books 98.*)
- Cowdrey 1970a = Cowdrey, Herbert E. J.: *The Peace and the Truce of God in the Eleventh Century.* *Past and Present 46.* (1970), 42–67.
- Cowdrey 1970b = Cowdrey, Herbert E. J.: *Pope Urban II's Preaching of the First Crusade.* *History. The Journal of the Historical Association 55.* (1970), 177–188. (új kiadása: In: Madden, Thomas (Ed.): *The Crusades. The Essential Readings.* Oxford, 2002. 15–29. [Blackwell Essential Readings in History])
- Dahlhaus 1989 = Dahlhaus, Joachim: *Aufkommen und Bedeutung der Rota in den Urkunden des Papstes Leo IX.* *Archivum Historiae Pontificiae 27.* (1989), 7–84.
- Dahlhaus 1996 = Dahlhaus, Joachim: *Aufkommen und Bedeutung der Rota in der Papsturkunde.* In: Rück, Peter (Hrsg.): *Graphische Symbole in mittel-*

- alterlichen Urkunden. Beiträge zur diplomatischen Semiotik. Sigmaringen, 1996. 407–423. (Historische Hilfswissenschaften 3.)
- Dahlhaus 2011 = Dahlhaus, Joachim: Rota oder Unterschrift. Zur Unterfertigung päpstlicher Urkunden durch ihre Aussteller in der zweiten Hälfte des 11. Jahrhunderts (Anhang: Die Originalurkunden der Päpste von 1055 bis 1099). In: Fees – Hedwig – Roberg 2011. 249–303.
- De Blaauw 2016 = De Blaauw, Sible: Die Gräber der frühen Päpste. In: Schneidmüller – Weinfurter – Matheus – Wieczorek 2016. 77–99.
- Deér 1972 = Deér, Josef: Papsttum und Normannen. Untersuchungen zu ihren lehnsrechtlichen und kirchenpolitischen Beziehungen. Köln – Wien, 1972. (Studien und Quellen zur Welt Kaiser Friedrichs II. 1.)
- Dendorfer – Deutinger 2010 = Dendorfer, Jürgen – Deutinger, Roman (Hrsg.): Das Lehnswesen im Hochmittelalter. Forschungskonstrukte – Quellenbefunde – Deutungsrelevanz. Ostfildern, 2010. (Mittelalter-Forschungen 34.)
- Dendorfer – Lützelshwab 2013 = Dendorfer, Jürgen – Lützelshwab, Ralf (Hrsg.): Die Kardinäle des Mittelalters und der Renaissance. Integration, Kommunikation, Habitus / I cardinali del medioevo e del primo Rinascimento. Integrazione, comunicazione, habitus. Firenze, 2013.
- Dendorfer – Lützelshwab 2011 = Dendorfer, Jürgen – Lützelshwab, Ralf (Hrsg.): Geschichte des Kardinalats im Mittelalter. Stuttgart, 2011. (Päpste und Papsttum 39.)
- Dickerhof 1977 = Dickerhof, Harald: Friede als Herrschaftslegitimation in der italienischen Politik des 13. Jahrhunderts. Archiv für Kulturgeschichte 59. (1977), 366–389.
- Drabek 1976 = Drabek, Anna Maria: Die Verträge der fränkischen und deutschen Herrscher mit dem Papsttum von 754 bis 1020. Wien, 1976. (Veröffentlichungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung 22.)
- Erdmann 1935 = Erdmann, Carl: Die Entstehung des Kreuzzugsgedankens. Stuttgart, 1935. (új kiadás: Darmstadt, 1980.) (Forschungen zur Kirchen- und Geistesgeschichte 6.)
- Fees – Hedwig – Roberg 2011 = Fees, Irmgard – Hedwig, Andreas – Roberg, Francesco (Hrsg.): Papsturkunden des frühen und hohen Mittelalters. Äußere Merkmale – Konservierung – Restaurierung. Leipzig, 2011.
- Fees 2018 = Fees, Irmgard: Diplomatie und Paläographie als Schlüssel zur Kulturgeschichte. Papstgeschichtliche Wende und Urkundengestaltung. In: Herbers, Klaus – Trenkle, Viktoria (Hrsg.): Papstgeschichte im digitalen Zeitalter. Köln, 2018. 95–108. (Archiv für Kulturgeschichte. Beiheft 85.)
- Fichtenau 1983 = Fichtenau, Heinrich: Vom Ansehen des Papsttums im zehnten Jahrhundert. In: Mordek, Hubert (Hrsg.): Aus Kirche und Reich. Studien zu Theologie, Politik und Recht im Mittelalter. Festschrift für Friedrich Kempf

- zu seinem fünfundsiebzigsten Geburtstag und fünfzigjährigen Doktorjubiläum. Sigmaringen, 1983. 117–124.
- Frech 1992 = Frech, Karl Augustin: Die deutschen Päpste – Kontinuität und Wandel. In: Weinfurter, Stefan (Hrsg.): Die Salier und das Reich 2. Sigmaringen, 1992. 303–332.
- Frech 2006 = Frech, Karl Augustin: Die Urkunden Leos IX. Einige Beobachtungen. In: Bischoff, Georges – Tock, Benoit-Michel (Ed.): Léon IX et son temps. Actes du colloque international organisé par l'Institut d'Histoire Médiévale de l'Université Marc-Bloch, Strasbourg-Eguisheim, 20 – 22 juin 2002. Turnhout, 2006. 161–186. (Atelier de recherches sur les textes médiévaux 8.)
- Frech 2011 = Frech, Karl Augustin: Die Gestaltung des Papstnamens in der Intitulatio der Urkunden Leos IX. In: Fees – Hedwig – Roberg 2011. 175–208.
- Frenz 2009 = Frenz, Thomas: Das Papsttum als der lachende Dritte? Die Konsolidierung der weltlichen Herrschaft der Päpste unter Innozenz III. In: Hechberger, Werner – Schuler, Florian (Hrsg.): Staufer und Welfen. Zwei rivalisierende Dynastien im Hochmittelalter. Regensburg, 2009. 190–201.
- Fried 1996 = Fried, Johannes (Hrsg.): Träger und Instrumentarien des Friedens im hohen und späten Mittelalter. Sigmaringen, 1996. (Vorträge und Forschungen 43.)
- Fuhrmann 1987 = Fuhrmann, Horst: Über die „Heiligkeit“ des Papstes. In: Fuhrmann, Horst: Einladung ins Mittelalter. München, 1987. 161–168.
- Fuhrmann 2004 = Fuhrmann, Horst: Die Päpste. Von Petrus zu Johannes Paul II. München, 2004.
- Goetz 1983 = Goetz, Hans-Werner: Kirchenschutz, Rechtswahrung und Reform. Zu den Zielen und zum Wesen der frühen Gottesfriedensbewegung in Frankreich. Francia 11. (1983), 193–239.
- Goetz 2002 = Goetz, Hans-Werner: Die Gottesfriedensbewegung im Licht neuerer Forschungen. In: Buschmann, Arno – Wadle, Elmar (Hrsg.): Landfrieden. Anspruch und Wirklichkeit. Paderborn – Zürich, 2002. 31–54. (Rechts- und staatswissenschaftliche Veröffentlichungen der Görres-Gesellschaft. Neue Folge 98.)
- Goez 1970 = Goez, Werner: Papa qui et episcopus. Zum Selbstverständnis des Reformpapsttums im 11. Jahrhundert. Archivum Historiae Pontificiae 8. (1970), 27–59.
- Goez 2008 = Goez, Werner: Kirchenreform und Investiturstreit 910–1122. Bearbeitet von Goez, Elke. Stuttgart, 2008.
- Görich 2001 = Görich, Knut: Die Ehre Friedrich Barbarossas. Kommunikation, Konflikt und politisches Handeln im 12. Jahrhundert. Darmstadt, 2001.

- (Symbolische Kommunikation in der Vormoderne. Studien zur Geschichte, Literatur und Kunst)
- Görich 2005 = Görich, Knut: Venedig 1177: Kaiser Friedrich Barbarossa und Papst Alexander III. schließen Frieden. In: Krieger, Wolfgang (Hrsg.): Und keine Schlacht bei Marathon. Große Ereignisse und Mythen der europäischen Geschichte. Stuttgart, 2005. 70–91., 337–343.
- Görich 2011 = Görich, Knut: Friedrich Barbarossa. Eine Biographie. München, 2011.
- Guyot-Jeannin – Uginet 2006 = Guyot-Jeannin, Olivier – Uginet, François-Charles: États pontificaux. In: Levillain, Philippe (Ed.): Dictionnaire Historique de la papauté. Paris, 2006. 624–632.
- Gübele 2018 = Gübele, Boris: Deus vult, Deus vult. Der christliche heilige Krieg im Früh- und Hochmittelalter. Ostfildern, 2018. (Mittelalter-Forschungen 54.)
- Hack 1998 = Hack, Achim Thomas: Das Empfangszeremoniell bei mittelalterlichen Papst-Kaiser-Treffen. Köln, 1998. (Forschungen zur Kaiser- und Papstgeschichte des Mittelalters. Beihefte zu J. F. Böhmer, Regesta Imperii 18.)
- Hahn 1975 = Hahn, Adelheid: Das Hludowicianum. Die Urkunde Ludwigs des Frommen für die römische Kirche von 817. Archiv für Diplomatik 21. (1975), 15–135.
- Head – Landes 1992 = Head, Thomas – Landes, Richard (Hrsg.): The Peace of God. Social Violence and Religious Response in France around the Year 1000. Ithaca – New York, 1992.
- Hehl 1994 = Hehl, Ernst-Dieter: Was ist eigentlich ein Kreuzzug? Historische Zeitschrift 259. (1994), 297–336.
- Hehl 2008 = Hehl, Ernst-Dieter: Zwischen Ansehen und Bedrängnis. Das Papsttum im 10. Jahrhundert. In: Hartmann, Wilfried – Herbers, Klaus (Hrsg.): Die Faszination der Papstgeschichte. Neue Zugänge zum frühen und hohen Mittelalter. Köln, 2008. 81–96. (Forschungen zur Kaiser- und Papstgeschichte des Mittelalters. Beihefte zu J. F. Böhmer, Regesta Imperii 28.)
- Hehl 2009 = Hehl, Ernst-Dieter: Heiliger Krieg – eine Schimäre? Überlegungen zur Kanonistik und Politik des 12. und 13. Jahrhunderts. In: Holzem 2009. 323–340.
- Herbers – López Alsina – Engel 2013 = Herbers, Klaus – López Alsina, Fernando – Engel, Frank (Hrsg.): Das begrenzte Papsttum. Spielräume päpstlichen Handelns. Legaten – delegierte Richter – Grenzen. Berlin – Boston, 2013. 251–288. (Abhandlungen der Akademie der Wissenschaften zu Göttingen. Neue Folge 25.)
- Herbers 2012 = Herbers, Klaus: Geschichte des Papsttums im Mittelalter. Darmstadt, 2012.

- Herrmann 1973 = Herrmann, Klaus-Jürgen: Das Tuskulanerpapsttum (1012–1046). Benedikt VIII., Johannes XIX., Benedikt IX. Stuttgart, 1973. (Päpste und Papsttum 4.)
- Herzig 2003 = Herzig, Heinz E.: Ciceros Konzept des „bellum iustum“ und Augustins Überlieferung. In: Hesse, Christian – Immenhauser, Beat – Landolt, Oliver – Studer, Barbara (Hrsg.): Personen der Geschichte – Geschichte der Personen. Studien zur Kreuzzugs-, Sozial- und Bildungsgeschichte. Festschrift für Rainer Christoph Schwinges zum 60. Geburtstag. Basel, 2003. 393–402.
- Hiestand 1972 = Hiestand, Rudolf: Die päpstlichen Legaten auf den Kreuzzügen und in den Kreuzfahrerstaaten vom Konzil von Clermont (1095) bis zum vierten Kreuzzug. Habilitationsschrift. Kiel, 1972.
- Hiestand 1993 = Hiestand, Rudolf: Les légats pontificaux en France du milieu du XIe à la fin du XIIe siècle. In: Grosse, Rolf (Hrsg.): L'Église de France et la papauté (Xe–XIIIe siècle) / Die französische Kirche und das Papsttum (10.–13. Jahrhundert). Actes du XXVIe colloque historique franco-allemand organisé en coopération avec l'École Nationale des Chartes par l'Institut Historique Allemand de Paris (Paris, 17–19 octobre 1990). Bonn, 1993. 54–80. (Studien und Dokumente zur Gallia Pontificia / Études et documents pour servir à une Gallia Pontificia 1.)
- Hillenbrand 2006 = Hillenbrand, Carole: The Crusades. Islamic Perspectives. Edinburgh, 2006.
- Hoffmann 1964 = Hoffmann, Hartmut: Gottesfrieden und Treuga Dei. Stuttgart, 1964. (Schriften der Monumenta Germaniae Historica 20.)
- Hoffmann 1969 = Hoffmann, Hartmut: Die Anfänge der Normannen in Süditalien. Quellen und Forschungen aus italienischen Archiven und Bibliotheken 49. (1969), 95–144.
- Hoffmann 1977 = Hoffmann, Hartmut: Der Kirchenstaat im hohen Mittelalter. Quellen und Forschungen aus italienischen Archiven und Bibliotheken 57. (1977), 1–45.
- Holzem 2009 = Holzem, Andreas (Hrsg.): Krieg und Christentum. Religiöse Gewalttheorien in der Kriegserfahrung des Westens. Paderborn, 2009. (Krieg in der Geschichte 50.)
- Houben 2006 = Houben, Hubert: Die Normannen und das Papsttum. In: Jarnut, Jörg – Wemhoff, Matthias (Hrsg.): Vom Umbruch zur Erneuerung? Das 11. und beginnende 12. Jahrhundert – Positionen der Forschung. München, 2006. 47–55. (Mittelalter Studien 13.)
- Houben 2012 = Houben, Hubert: Die Normannen. München, 2012. (C.H. Beck Wissen 2755.)

- Hödl 1989 = Hödl, Ludwig: Friede. II. Theologisch. In: Lexikon des Mittelalters 4. 1989. 920–921. oszlop.
- Jahn 1989 = Jahn, Wolfgang: Untersuchungen zur normannischen Herrschaft in Süditalien (1040–1100). Frankfurt am Main – Bern, 1989. (Europäische Hochschulschriften III. Geschichte und ihre Hilfswissenschaften 401.)
- Janssen 1975 = Janssen, Wilhelm: Friede. Geschichtliche Grundbegriffe 2. (1975), 543–591.
- Jaspert 2014 = Jaspert, Nikolas: Die Kreuzzüge. Darmstadt, 2014. (Geschichte kompakt)
- John 2017 = John, Simon: The Papacy and the Establishment of the Kingdoms of Jerusalem, Sicily and Portugal. Twelfth-Century Papal Political Thought on Incipient Kingship. *The Journal of Ecclesiastical History* 68. (2017), 223–259.
- Johrendt – Müller 2008 = Johrendt, Jochen – Müller, Harald (Hrsg.): Römisches Zentrum und kirchliche Peripherie. Das universale Papsttum als Bezugspunkt der Kirchen von den Reformpäpsten bis zu Innozenz III. Berlin – New York, 2008. 135–189. (Abhandlungen der Akademie der Wissenschaften zu Göttingen. Neue Folge 2.)
- Johrendt – Müller 2012 = Johrendt, Jochen – Müller, Harald (Hrsg.): Rom und die Regionen. Studien zur Homogenisierung der lateinischen Kirche im Hochmittelalter. Berlin – Boston, 2012. (Abhandlungen der Akademie der Wissenschaften zu Göttingen. Neue Folge 19.)
- Johrendt 2001 = Johrendt, Jochen: Die Reisen der frühen Reformpäpste. Ihre Ursachen und Funktionen. *Römische Quartalschrift für christliche Altertumskunde und Kirchengeschichte* 96. (2001), 57–94.
- Johrendt 2012 = Johrendt, Jochen: Das Innozenzianische Schisma aus kurialer Perspektive. In: Müller – Hotz 2012. 127–163.
- Johrendt 2013 = Johrendt, Jochen: *Ubi papa, ibi Roma?* Die Nutzung der Zentralitätsfunktion Roms durch die Päpste. In: Andenna – Blenemann – Herbers – Melville 2013. 191–212.
- Johrendt 2016 = Johrendt, Jochen: Papstgeschichtliche Wende und produktive Zerstörung. Päpstliche Briefe im Zeitalter des Investiturstreits. In: Hartmann, Florian (Hrsg.): Briefe und Kommunikation im Wandel. Medien, Autoren und Kontexte in den Debatten des Investiturstreits. Köln – Weimar – Wien 2016. 103–128. (Papsttum im mittelalterlichen Europa 5.)
- Johrendt 2017 = Johrendt, Jochen: Venedig als »papstfreie« Zone. Der Venedigaufenthalt Alexanders III. im Jahr 1177 und seine historiographische Bewältigung. In: Schmitz-Esser – Görlich – Johrendt 2017. 99–124.

- Jordan 1931 = Jordan, Karl: Das Eindringen des Lehnswesens in das Rechtsleben der römischen Kurie. *Archiv für Urkundenforschung* 12. (1931), 13–110. (új kiadása: Darmstadt, 1971.)
- Kaiser 1989 = Kaiser, Reinhold: Gottesfrieden. In: *Lexikon des Mittelalters* 4. 1989. 1587–1592. oszlop.
- Kamp 2001 = Kamp, Hermann: Friedensstifter und Vermittler im Mittelalter. Darmstadt, 2001. (Symbolische Kommunikation in der Vormoderne)
- Kamp 2011 = Kamp, Hermann: Vermittlung in der internationalen Politik des späten Mittelalters. In: Althoff 2011. 98–123.
- Kamp 2014 = Kamp, Hermann: Päpste als Friedensvermittler in der Karolingerzeit. In: Beestermöller, Gerhard (Hrsg.): *Christliche Friedensethik im frühen Mittelalter. Theologie zwischen Kritik und Legitimation von Gewalt.* Münster, 2014. 175–201. (Studien zur Friedensethik 46.)
- Kehr 1901 = Kehr, Paul Fridolin: *Scrinium und Palatium. Zur Geschichte des päpstlichen Kanzleiwesens im XI. Jahrhundert.* In: Mühlbacher, Engelbert (Hrsg.): *Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung, Ergänzungsbd. 6.* Innsbruck, 1901. 70–112. (új kiadása: Kehr, Paul Fridolin: *Ausgewählte Schriften.* Hrsg. von Hiestand, Rudolf. Teilbd. 1. Göttingen, 2005. 130–172. [Abhandlungen der Akademie der Wissenschaften zu Göttingen. Philosophisch-Historische Klasse. Dritte Folge 250.]
- Kehr 1911 = Kehr, Paul Fridolin: Nachträge zu den Papsturkunden Italiens V. *Göttinger Nachrichten* 1911. 267–335.
- Kehr 1928 = Kehr, Paul Fridolin: Papsturkunden in Spanien. Vorarbeiten zur *Hispania Pontificia*, Bd. 2: Navarra und Aragon. Berlin, 1928. (Abhandlungen der Akademie der Wissenschaften zu Göttingen, Philologisch-Historische Klasse. Neue Folge 22/1.)
- Kehr 1977 = Kehr, Paul Fridolin: Nachträge zu den Papsturkunden Italiens V. In: Kehr, Paul Fridolin: *Papsturkunden in Italien*, Bd. 5. Città del Vaticano, 1977.
- Kotzur 2004 = Kotzur, Hans-Jürgen (Hrsg.): *Die Kreuzzüge. Kein Krieg ist heilig.* Mainz, 2004.
- Krafft 2010 = Krafft, Otfried: *Bene Valetе. Entwicklung und Typologie des Monogramms in Urkunden der Päpste und anderer Aussteller seit 1049.* Leipzig, 2010.
- Krafft 2011 = Krafft, Otfried: Der monogramatische Schlußgruß (Bene Valetе). Über methodische Probleme, historisch-diplomatische Erkenntnis zu gewinnen. In: Fees – Hedwig – Roberg 2011. 209–247.
- Kurze 1991 = Kurze, Dietrich: Krieg und Frieden im mittelalterlichen Denken. In: Duchhardt, Heinz (Hrsg.): *Zwischenstaatliche Friedenswahrung in Mittel-*

- alter und Früher Neuzeit. Köln – Wien, 1991. 1–44. (Münstersche Historische Forschungen 1.)
- Lachner 2003 = Lachner, Raimund: Friede aus theologischer Sicht. Biblische Grundlagen und theologische Entfaltungen von der frühen Kirche bis zum Mittelalter. In: Augustyn, Wolfgang (Hrsg.): Pax. Beiträge zu Idee und Darstellung des Friedens. München, 2003. 63–116. (Veröffentlichungen des Zentralinstituts für Kunstgeschichte München 15.)
- Laudage 1997 = Laudage, Johannes: Alexander III. und Friedrich Barbarossa. Köln, 1997. (Forschungen zur Kaiser- und Papstgeschichte des Mittelalters. Beihefte zu J. F. Böhmer, Regesta Imperii 16.)
- Laudage 2001 = Laudage, Johannes: Rom und das Papsttum im frühen 12. Jahrhundert. In: Herbers, Klaus (Hrsg.): Europa an der Wende vom 11. zum 12. Jahrhundert. Beiträge zu Ehren von Werner Goetz. Stuttgart, 2001. 23–53.
- Laudage 2002 = Laudage, Johannes: Gewinner und Verlierer des Friedens von Venedig. In: Weinfurter 2002b. 107–130.
- Laudage 2012 = Laudage, Johannes: Die papstgeschichtliche Wende. In: Weinfurter 2012. 51–68.
- Lohrmann 1998 = Lohrmann, Dietrich: Vom gerichtlichen Zweikampf zum Prozeß an der Kurie. Mühlenkonflikte im französischen 11.–12. Jahrhundert. In: Kéry, Lotte – Lohrmann, Dietrich – Müller, Harald (Hrsg.): *Licet preter solitum*. Ludwig Falkenstein zum 65. Geburtstag. Aachen, 1998. 55–65.
- Loud 1998 = Loud, Graham A.: Betrachtungen über die normannische Eroberung Süditaliens. In: Borhardt, Karl – Bünz, Enno (Hrsg.): Forschungen zur Reichs-, Papst- und Landesgeschichte. Peter Herde zum 65. Geburtstag von Freunden, Schülern und Kollegen dargebracht, Bd. 1. Stuttgart, 1998. 115–131.
- Maier 2001 = Maier, Christoph T.: Konflikt und Kommunikation: Neues zum Kreuzzugsaufruf Urbans II. In: Bauer, Dieter R. – Herbers, Klaus – Jaspert, Nikolas (Hrsg.): Jerusalem im Hoch- und Spätmittelalter. Konflikte und Konfliktbewältigung – Vorstellungen und Vergegenwärtigungen. Frankfurt am Main – New York, 2001. 13–30. (Campus Historische Studien 29.)
- Maleczek 1996 = Maleczek, Werner: Das Frieden stiftende Papsttum im 12. und 13. Jahrhundert. In: Fried 1996. 249–332.
- Maleczek 2012 = Maleczek, Werner: Das Schisma von 1159 bis 1177. Erfolgsstrategie und Misserfolgsgründe. In: Müller – Hotz 2012. 165–204.
- Maleczek 2018 = Maleczek, Werner (Hrsg.): Die römische Kurie und das Geld. Von der Mitte des 12. Jahrhunderts bis zum frühen 14. Jahrhundert. Ostfildern, 2018. (Vorträge und Forschungen 85.)

- Mansilla 1955 = Mansilla, Demetrio: La documentación pontificia hasta Innocencio III (965–1216). Roma, 1955. (Monumenta Hispaniae Vaticana. Sección registros 1.)
- Mayer 2005 = Mayer, Hans Eberhard: Geschichte der Kreuzzüge. Stuttgart, 2005.
- Morris 1989 = Morris, Colin: The Papal Monarchy. The Western Church from 1050 to 1250. Oxford, 1989.
- Müller – Hotz 2012 = Müller, Harald – Hotz, Brigitte (Hrsg.): Gegenpäpste. Ein unerwünschtes mittelalterliches Phänomen. Wien, 2012. (Papsttum im mittelalterlichen Europa 1.)
- Müller 1930 = Müller, Ernst: Der Bericht des Abtes Hariulf von Oudenburg über seine Prozessverhandlungen an der römischen Kurie im Jahre 1141. Neues Archiv 48. (1930), 97–115.
- Müller 1996 = Müller, Heribert: Konzil und Frieden. Basel und Arras. In: Fried 1996. 333–390.
- Müller 1997 = Müller, Harald: Päpstliche Delegationsgerichtsbarkeit in der Normandie (12. und frühes 13. Jahrhundert). Bonn, 1997. (Studien und Dokumente zur Gallia Pontificia 4/1–2.)
- Müller 2003 = Müller, Harald: Die Urkunden der päpstlichen delegierten Richter. Methodische Probleme und erste Erkenntnisse am Beispiel der Normandie. In: Hiestand, Rudolf (Hrsg.): Hundert Jahre Papsturkundenforschung. Bilanz – Methoden – Perspektiven. Akten eines Kolloquiums zum Hundertjährigen Bestehens der Regesta Pontificum Romanorum von 9.–11. Oktober 1996 in Göttingen. Göttingen, 2003. 351–371.
- Müller 2006 = Müller, Harald: Überlegungen zu Streitwert und Kosten in Prozessen vor dem päpstlichen Gericht. In: Bellomo, Manlio – Condorelli, Orazio (Ed.): Proceedings of the Eleventh International Congress of Medieval Canon Law, Catania 30 July – 6 August 2000. Città del Vaticano, 2006. 605–623. (Monumenta Iuris Canonici, Series C: Subsidia 12.)
- Müller 2008a = Müller, Harald: Gesandte mit beschränkter Handlungsvollmacht. Zur Struktur und Praxis päpstlich delegierter Gerichtsbarkeit. In: Zey, Claudia – Märkl, Claudia (Hrsg.): Aus der Frühzeit europäischer Diplomatie. Zum geistlichen und weltlichen Gesandtschaftswesen vom 12. bis zum 15. Jahrhundert. Zürich, 2008. 41–65.
- Müller 2008b = Müller, Harald: Entscheidung auf Nachfrage. Die delegierten Richter als Verbindungsglieder zwischen Kurie und Region sowie als Gradmesser päpstlicher Autorität. In: Johrendt – Müller 2008. 109–131.
- Müller 2012 = Müller, Harald: Generalisierung, dichte Beschreibung, kontrastierende Einzelstudien? Stand und Perspektiven der Erforschung delegierter Gerichtsbarkeit des Papstes im Hochmittelalter. In: Johrendt – Müller 2012. 145–156.

- Müller 2013 = Müller, Harald: Im Dienst der Zentralisierung? Zu Struktur und Praxis päpstlich delegierter Gerichtsbarkeit. In: Andenna – Blenemann – Herbers – Melville 2013. 133–144.
- Müller 2016 = Müller, Harald: The Omnipresent Pope: Legates and Judges Delegates. In: Sisson, Keith – Larson, Astria A. (Ed.): A Companion to the Medieval Papacy. Growth of an Ideology and Institution. Leiden – Boston, 2016. 199–219. (Brill's Companions to the Christian Tradition 70.)
- Noble 1993 = Noble, Thomas F. X.: Patrimonium Sancti Petri. In: Lexikon des Mittelalters 6. 1993. 1792. oszlop.
- Noethlichs 2008 = Noethlichs, Sarah: Das päpstliche Konsistorium im Spiegel der Quellen des 11. bis 13. Jahrhunderts. Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte. Kanonistische Abteilung 94. (2008), 272–287.
- Ohler 2009 = Ohler, Norbert: „Pax Dei“ und „Treuga Dei“. Bischöfe übernehmen die vornehmste Aufgabe des Königs. In: Holzem 2009. 305–322.
- Partner 1972 = Partner, Peter: The Lands of St Peter. The Papal State in the Middle Ages and the Early Renaissance. Berkeley – Los Angeles, 1972.
- Patzold 2012 = Patzold, Steffen: Das Lehnswesen. München, 2012. (C.H. Beck Wissen 2745.)
- Petersohn 1980 = Petersohn, Jürgen: Kaiser, Papst und *praefectura Urbis* zwischen Alexander III. und Innozenz III. Probleme der Besetzung und Chronologie der römischen Präfektur im letzten Viertel des 12. Jahrhunderts. Quellen und Forschungen aus italienischen Archiven und Bibliotheken 60. (1980), 157–188.
- Plassmann 2008 = Plassmann, Alheydis: Die Normannen. Erobern, Herrschen, Integrieren. Stuttgart, 2008. (Urban-Taschenbücher 616.)
- Prinzing – Todt 1993 = Prinzing, Günter – Todt, Klaus-Peter: Patriarchat. In: Lexikon des Mittelalters 6. 1993. 1785–1789. oszlop.
- Reutter 2009 = Reutter, Ursula: Damasus, Bischof von Rom (366–384). Leben und Werk. Tübingen, 2009. (Studien und Texte zu Antike und Christentum 55.)
- Riley-Smith 2005 = Riley-Smith, Jonathan: Wozu heilige Kriege? Anlässe und Motive der Kreuzzüge. Berlin, 2005. (angol eredeti: What were the Crusades? London, 1992.)
- Riley-Smith 2015 = Riley-Smith, Jonathan: Die Kreuzzüge. Darmstadt 2015. (angol eredeti: The Crusades. London, 2014.)
- Sayers 2013 = Sayers, Jane E.: English Benedictine Monks at the Papal Court in the Thirteenth Century. The Experience of Thomas of Marlborough in a Wider Context. The Journal of Medieval Monastic Studies 2. (2013), 109–129.
- Schieffer 1989 = Schieffer, Rudolf: Gregor VII. und die Könige Europas. In: Stickler, Alfons M. (Ed.): La riforma Gregoriana e l'Europa. Congresso interna-

- zionale, Salerno 20 – 25 maggio 1985, Bd. 1: Relazioni. Roma, 1989. 189–211. (Studi Gregoriani 13.)
- Schieffer 2002 = Schieffer, Rudolf: Motu proprio. Über die papstgeschichtliche Wende im 11. Jahrhundert. *Historisches Jahrbuch* 122. (2002), 27–41.
- Schludi 2014 = Schludi, Ulrich: Die Entstehung des Kardinalkollegiums. Funktion – Selbstverständnis – Entwicklungsstufen. Ostfildern, 2014. (Mittelalter-Forschungen 45.)
- Schmale 1985 = Schmale, Franz-Josef: Die Anfänge des Reformpapsttums unter den deutschen und lothringisch-tuszischen Päpsten. In: Greschat, Martin (Hrsg.): *Das Papsttum*, Bd. 1: Von den Anfängen bis zu den Päpsten in Avignon. Stuttgart, 1985. 140–154. (Gestalten der Kirchengeschichte 11.)
- Schmitz-Esser 2017 = Schmitz-Esser, Romedio: Friedrich Barbarossa zu Besuch. Zwischen Gästeliste und Wahrnehmung des Friedens von Venedig. In: Schmitz-Esser – Görich – Johrendt 2017. 79–98.
- Schmitz-Esser – Görich – Johrendt 2017 = Schmitz-Esser, Romedio – Görich, Knut – Johrendt, Jochen (Hrsg.): *Venedig als Bühne. Organisation, Inszenierung und Wahrnehmung europäischer Herrscherbesuche*. Regensburg, 2017. (Studi. Centro Tedesco di Studi Veneziani, Neue Folge 16.)
- Schneidmüller – Weinfurter – Matheus – Wiczorek 2016 = Schneidmüller, Bernd – Weinfurter, Stefan – Matheus, Michael – Wiczorek, Alfried (Hrsg.): *Die Päpste. Amt und Herrschaft in Antike, Mittelalter und Renaissance*. Regensburg, 2016. (Die Päpste 1.)
- Scholz 2002 = Scholz, Sebastian: Symbolik und Zeremoniell bei den Päpsten in der zweiten Hälfte des 12. Jahrhunderts. In: Weinfurter 2002b. 131–148.
- Scholz 2006 = Scholz, Sebastian: Politik – Selbstverständnis – Selbstdarstellung. Die Päpste in karolingischer und ottonischer Zeit. Stuttgart, 2006. (Historische Forschungen 26.)
- Scholz 2016 = Scholz, Sebastian: Primat und päpstliche Politik in den römischen Inschriften von der Spätantike bis ins hohe Mittelalter. In: Schneidmüller – Weinfurter – Matheus – Wiczorek 2016. 121–135.
- Schreiner 1986 = Schreiner, Klaus: Vom geschichtlichen Ereignis zum historischen Exempel. Eine denkwürdige Begegnung zwischen Kaiser Friedrich Barbarossa und Papst Alexander III. in Venedig 1177 und ihre Folgen in Geschichtsschreibung, Literatur und Kunst. In: Wapnewski, Peter (Hrsg.): *Mittelalter-Rezeption*. Stuttgart, 1986. 145–176.
- Schreiner 1996 = Schreiner, Klaus: Friedensstiftung durch symbolisches Handeln. In: Fried 1996. 37–86.
- Schrör 2009 = Schrör, Matthias: *Metropolitengewalt und papstgeschichtliche Wende*. Husum, 2009. (Historische Studien 494.)

- Schubert 2005 = Schubert, Ernst: Königsabsetzung im deutschen Mittelalter. Eine Studie zum Werden der Reichsverfassung. Göttingen, 2005. (Abhandlungen der Akademie der Wissenschaften zu Göttingen. Philologisch-Historische Klasse. Dritte Folge 267.)
- Schwerin 1937 = Schwerin, Ursula: Die Aufrufe der Päpste zur Befreiung des Heiligen Landes von den Anfängen bis zum Ausgang Innozenz IV. Ein Beitrag zur Geschichte der kurialen Kreuzzugspropaganda und der päpstlichen Epistolographie. Berlin, 1937. (Historische Studien 301.)
- Seibert – Bomm – Türck 2013 = Seibert, Hubertus – Bomm, Werner – Türck, Verena (Hrsg.): Autorität und Akzeptanz. Das Reich im Europa des 13. Jahrhunderts, Ostfildern, 2013.
- Semmler 2005 = Semmler, Josef: Bellum Iustum. In: Hecker, Hans (Hrsg.): Krieg in Mittelalter und Renaissance. Düsseldorf, 2005. 41–63. (Studia humaniora 39.)
- Servatius 1979 = Servatius, Carlo: Papst Paschalis II. (1099–1118). Studien zu einer Person und seiner Politik. Stuttgart, 1979. (Päpste und Papsttum 14.)
- Shaw 1993 = Shaw, Christine: Julius II. The Warrior Pope. Oxford, 1993.
- Somerville 1972 = Somerville, Robert: The Councils of Urban II, Bd. 1: Decreta Claromontensia. Amsterdam, 1972. (Annuario Historiae Conciliorum. Supplementum 1.)
- Strack 2012 = Strack, Georg: The Sermon of Urban II in Clermont and the Tradition of Papal Oratory. *Medieval Sermon Studies* 56. (2012), 30–45.
- Strack 2016 = Strack, Georg: Pope Urban II and Jerusalem. A Re-Examination of his Letters on the First Crusade. *The Journal of Religious History, Literature and Culture* 2/1. (2016), 51–70.
- Strnad 1985 = Strnad, Alfred A.: Die Päpste der Früh- und Hochrenaissance. In: Greschat, Martin (Hrsg.): Das Papsttum, Bd. 2: Vom Großen Abendländischen Schisma bis zur Gegenwart. Stuttgart – Berlin – Köln – Mainz, 1985. 39–52. (Gestalten der Kirchengeschichte 12.)
- Tellenbach 1984 = Tellenbach, Gerd: Zur Geschichte der Päpste im 10. und frühen 11. Jahrhundert. In: Fenske, Lutz – Rösener, Werner – Zotz, Thomas (Hrsg.): Institutionen, Kultur und Gesellschaft im Mittelalter. Festschrift für Josef Fleckenstein zu seinem 65. Geburtstag. Sigmaringen, 1984. 165–178.
- Tellenbach 1988 = Tellenbach, Gerd: Die westliche Kirche vom 10. bis zum frühen 12. Jahrhundert. Göttingen, 1988. (Die Kirche in ihrer Geschichte. Ein Handbuch 2, Lieferung F 1.)
- Thomson 1975 = Thomson, Rodney M.: An English Eyewitness of the Peace of Venice, 1177. *Speculum* 50. (1975), 21–32.
- Thorau 2012 = Thorau, Peter: Die Kreuzzüge. München, 2012.

- Toubert 1973 = Toubert, Pierre: Les structures du Latium médiévale. Le Latium méridionale et la Sabine du IXe à la fin du XIIe siècle. Rom, 1973. (Bibliothèque des Ecoles Françaises d'Athènes et de Rome)
- Tyerman 2009 = Tyerman, Christopher: Die Kreuzzüge. Eine kleine Einführung. Stuttgart, 2009. (Reclams Universal-Bibliothek 17058.)
- Ullmann 1960 = Ullmann, Walter: Leo I and the Theme of Papal Primacy. The Journal of Theological Studies, New Series 11. (1960), 25–51. (új kiadása: Ullmann, Walter: The Church and the Law in the Earlier Middle Ages. London, 1975. 25–51. [Variorum Collected Studies Series 38.]
- Vauchez – Engels 1994 = Vauchez, André – Engels, Odilo (Hrsg.): Machtfülle des Papsttums (1054–1274). Freiburg i. Br., 1994. (Geschichte des Christentums 5.)
- Weinfurter 2002a = Weinfurter, Stefan: Venedig 1177 – Wende der Barbarossa-Zeit? Zur Einführung. In: Weinfurter 2002b. 9–25.
- Weinfurter 2002b = Weinfurter, Stefan (Hrsg.): Stauferreich im Wandel. Ordnungsvorstellungen und Politik in der Zeit Friedrich Barbarossas. Stuttgart, 2002.
- Weinfurter 2012 = Weinfurter, Stefan (Hrsg.): Päpstliche Herrschaft im Mittelalter. Funktionsweisen – Strategien – Darstellungsformen. Ostfildern, 2012. (Mittelalter-Forschungen 38.)
- Weinfurter 2016 = Weinfurter, Stefan: Wahrheit, Friede und Barmherzigkeit. Gedanken zur Mühsal der Päpste. In: Schneidmüller – Weinfurter – Matheus – Wiczorek 2016. 469–484.
- Weiss 1995 = Weiss, Stephan: Die Urkunden der päpstlichen Legaten von Leo IX. bis Coelestin III. (1049–1198). Köln – Weimar – Wien, 1995.
- Wetzstein 2008 = Wetzstein, Thomas: Wie die *urbs* zum *orbis* wurde. Der Beitrag des Papsttums zur Entstehung neuer Kommunikationsräume im europäischen Hochmittelalter. In: Johrendt – Müller 2008. 47–75.
- Wetzstein 2013 = Wetzstein, Thomas: Die Autorität des *ordo iuris*. Die Absetzung Friedrichs II. und das zeitgenössische Verfahrensrecht. In: Seibert – Bomm – Türck 2013. 149–182.
- Zey 2002 = Zey, Claudia: Zum päpstlichen Legatenwesen im 12. Jahrhundert. Der Einfluß von eigener Legationspraxis auf die Legatenpolitik der Päpste am Beispiel Paschalis' II., Lucius' II. und Hadrians IV. In: Hehl, Ernst-Dieter – Ringel, Ingrid Heike – Seibert, Hubertus (Hrsg.): Das Papsttum in der Welt des 12. Jahrhunderts. Stuttgart, 2002. 243–262. (Mittelalter-Forschungen 6.)
- Zey 2007 = Zey, Claudia: Gleiches Recht für alle? Konfliktlösung und Rechtsprechung durch päpstliche Legaten im 11. und 12. Jahrhundert. In: Esders, Stefan (Hrsg.): Rechtsverständnis und Konfliktbewältigung. Gerichtliche

- und außergerichtliche Strategien im Mittelalter. Köln – Weimar – Wien, 2007. 93–119.
- Zey 2008a = Zey, Claudia: Die Augen des Papstes. Zu Eigenschaften und Vollmachten päpstlicher Legaten. In: Johrendt – Müller 2008. 77–108.
- Zey 2008b = Zey, Claudia: Handlungsspielräume – Handlungsinitiativen. Aspekte der päpstlichen Legatenpolitik im 12. Jahrhundert. In: Drossbach, Gisela – Schmidt, Hans-Joachim (Hrsg.): Zentrum und Netzwerk. Kirchliche Kommunikationen und Raumstrukturen im Mittelalter. Berlin – New York, 2008. 63–92. (Scrinium Friburgense. Veröffentlichungen des Mediävistischen Instituts der Universität Freiburg Schweiz 22.)
- Zey 2011 = Zey, Claudia: Entstehung und erste Konsolidierung. Das Kardinalskollegium zwischen 1049 und 1143. In: Dendorfer – Lützelshwab 2011. 63–94., 447–449.
- Zey 2012a = Zey, Claudia: Stand und Perspektiven der Erforschung des päpstlichen Legatenwesens im Hochmittelalter. In: Johrendt – Müller 2012. 157–166.
- Zey 2012b = Zey, Claudia: L'opposition aux légats pontificaux en France (XIe–XIIe siècle). In: Barbiche, Bernard – Grosse, Rolf (Ed): Schismes, dissidences, oppositions. La France et le Saint-Siège avant Boniface VIII. Paris, 2012. 49–57. (Studien und Dokumente zur Gallia Pontificia / Études et documents pour une Gallia Pontificia 7.)
- Zey 2013a = Zey, Claudia: Legaten im 12. und 13. Jahrhundert. Möglichkeiten und Beschränkungen (am Beispiel der Iberischen Halbinsel, des Heiligen Landes und Skandinaviens). In: Herbers – López Alsina – Engel 2013. 199–212.
- Zey 2013b = Zey, Claudia: Zum Verhältnis zwischen Päpsten und Kardinallegaten im 11. und 12. Jahrhundert. In: Dendorfer, Jürgen – Lützelshwab, Ralf (Hrsg.): Die Kardinäle des Mittelalters und der Renaissance. Integration, Kommunikation, Habitus. Firenze, 2013. 127–165.
- Zey 2016a = Zey, Claudia: Vervielfältigungen päpstlicher Präsenz und Autorität. Boten und Legaten. In: Schneidmüller – Weinfurter – Matheus – Wiczorek 2016. 257–274.
- Zey 2016b = Zey, Claudia: Die päpstlichen Legaten als Kreuzzugswerber im Reich. In: Jaspert, Nikolas – Tebruck, Stefan (Hrsg.): Die Kreuzzugsbewegung im römisch-deutschen Reich (11. – 13. Jahrhundert). Ostfildern, 2016. 207–233.
- Zey 2017a = Zey, Claudia: Wirken und Wirkung päpstlicher Legaten im Investiturstreit am Beispiel Bischof Gebhards III. von Konstanz. In: Derschka, Harald – Klöckler, Jürgen – Zotz, Thomas (Hrsg.): Konstanz und der Südwesten des Reiches im hohen und späten Mittelalter. Festschrift für Hel-

- mut Maurer zum 80. Geburtstag. Ostfildern, 2017. 57–74. (Konstanzer Geschichts- und Rechtsquellen 48.)
- Zey 2017b = Zey, Claudia: Der Investiturstreit. München, 2017.
- Zey – Alberzoni 2012 = Zey, Claudia – Alberzoni, Maria Pia: Legati e delegati papali (secoli XII–XIII): stato della ricerca e questioni aperte. In: Alberzoni, Maria Pia – Zey, Claudia (Ed.): Legati e delegati papali; profili, ambiti d'azione e tipologie di intervento nei secoli XII–XIII. Milano, 2012. 3–27.
- Zey – Märkl 2008 = Zey, Claudia – Märkl, Claudia: Aus der Frühzeit europäischer Diplomatie? Einleitung. In: Zey, Claudia – Märkl, Claudia (Hrsg.): Aus der Frühzeit europäischer Diplomatie. Zum geistlichen und weltlichen Gesandtschaftswesen vom 12. bis zum 15. Jahrhundert. Zürich, 2008. 9–21.
- Zimmermann 1971 = Zimmermann, Harald: Das dunkle Jahrhundert. Ein historisches Porträt. Graz – Wien – Köln, 1971.
- Zimmermann 1985 = Zimmermann, Harald: Die Päpste des „dunklen Jahrhunderts“. In: Greschat, Martin (Hrsg.): Das Papsttum, Bd. 1: Von den Anfängen bis zu den Päpsten in Avignon. Stuttgart, 1985. 129–139. (Gestalten der Kirchengeschichte 11.), (új kiadása: Zimmermann, Harald: Im Bann des Mittelalters. Ausgewählte Beiträge zur Kirchen- und Rechtsgeschichte. Festgabe zu seinem 60. Geburtstag. Hrsg. von Eberl, Immo – Kortüm, Hans-Henning. Sigmaringen, 1986. 70–80.)
- Zimmermann 1991 = Zimmermann, Harald: Der Bischof von Rom im saeculum obscurum. In: Maccarrone, Michele (Ed.): Il primato del vescovo di Roma nel primo millennio. Ricerche e testimonianze. Città del Vaticano, 1991. 643–660.

PIERRE JUGIE*

A bíboros legátusok kancelláriái a 14. században

*Egy a pápaság szolgálatában álló
kommunikációs eszköz*

From 1305 to 1378, the popes involved in 64 missions 40 cardinals (that is 26,7% of the members of the Sacred College of that period), either as legate (41%), or as legate and vicar general on the Papal States (7%), or only as nuncio (35%), excluding the vicars generals who were neither legate nor nuncio. In a (temporary) synthesis are studied the composition and the working of the legatine chanceries: the functions and the value of the chancellors, their relations with the judiciary court of the cardinal's curia (*audientia causarum curie*); the various members of the chancery, notaries, secretaries, abbreviatores, scribes, registratores and all the familiares working in the „writing offices” of cardinals. On the other hand, the relations between the legatine chanceries and other chanceries (specially papal and royal ones) are observed in order to see their reciprocal influence and the effects on the development of the papal diplomacy. Two tables are proposed in appendix, a chronological table of all missions of these cardinals from 1305 to 1378 and a synthetic table of the members of the „writing offices” during legations and nunciatures or nor.

Claudia Märzl és Claudia Zey a 2008-ban *Aus der Frühzeit europäischer Diplomatie* címmel megjelent, egy Zürichben megtartott konferencia tanulmányait közreadó kötetben felhívták rá a figyelmet, hogy: „[...] a diplomácia az új, a korábbiakhoz képest sokkal inkább kiépülőben levő modern állam működésének szerves részeként tűnt fel”.¹ Márpedig ennek a diplomáciának, és különösképpen az egész kö-

* A tanulmány eredeti megjelenési helye: Pierre Jugie: *Les chancelleries des cardinaux légats au XIVe siècle, un outil de communication au service de la papauté*. In: Dendorfer, Jürgen – Lützel-schwab, Ralf (Ed.): *Die Kardinäle des Mittelalters und der frühen Renaissance*. Firenze, 2013.

zépkeri és reneszánsz időszak folyamán abban kitüntetett szerepet játszó bíborosoknak a vizsgálata az utóbbi években alapvető megújuláson ment keresztül. Erről tanúskodik az imént idézett tanulmánykötetben közzétett impozáns bibliográfia, valamint a 2009 februárjában Párizsban Pascal Montaubin és Hélène Millet által szervezett *Les légats pontificaux: paix et unité de l'Église, de la restructuration grégorienne à l'aube du Concile de Trente (mi XIe-mi XVIe siècle)* című, illetve a Rómában szervezett konferenciák. A jelen írás egy 1990-es években megkezdett nagyívű áttekintés egyik szelete csupán. 2002-ben egy, a bíborosok és a (pápai, királyi, fejedelmi és helyi) kancelláriák 13-14. századi kapcsolatáról írt összefoglaló tanulmányban csak igen röviden érintettem a pápai megbízást, legációt teljesítő bíborosok kancelláriáját.² Miután a kérdést külön is megvizsgáltam a bíboros-legátusok vonatkozásában,³ a pápai legátusokról 2009 februárjában rendezett említett párizsi konferencián egy folyamatban levő kutatás eredményeit, jelesen egy rendkívül gazdagon dokumentált esetet, Gui de Boulogne bíboros kancelláriáját mutattam be.⁴ Szükségesnek mutatkozott tehát egyfajta összegzés elkészítése. Hogyan is lehetne összefoglalni ismereteinket? Vajon a bíboros-legátusok (illetve nunciusok) kancelláriái a 14. században a pápai udvar megfelelő intézményeinek szerényebb méretű és ideiglenes jellegű előképei voltak, ahogyan Emil Göller úttörő jellegű kutatásai sugallották? Hogyan épültek fel és miképpen működtek? Hol helyezkedtek el a legátusi kíséretet alkotó szűkebb *familián* belül, jelesen a legátusi ügyszobái intézményhez képest? Mit tudunk azokról a relációkról, amelyek ezeknek a kancelláriáknak a tagjait más hasonló intézményekkel kapcsolták össze? Ezekre a kérdésekre próbálok meg az alábbiakban választ adni.

Jelen tanulmány az V. Kelemen megválasztása (1305) és XI. Gergely halála (1378) közötti éveket öleli fel, tehát nem terjed ki a nagy nyugati egyházszakadás időszakára. A vizsgálat forrásbázisa 150 bíborost számlál, akik közül 16 még V. Kelemen pontifikátusának kezdete, 1305 előtt nyerte el hivatalát, és vélhetően be

201–228. A kiadó (Società Internazionale per lo Studio del Medioevo Latino – Edizione del Galluzzo) engedélyével.

A szerző a Francia Nemzeti Levéltár munkatársa, Gyűjteményi Főosztály, Kulturális Örökségvédelmi Osztály, Középkori és Ancien Régime részleg, (Archives Nationales de France, Direction des Fonds, Département du Moyen Âge et de l'Ancien Régime, 60, rue des Francs Bourgeois, 75003, Párizs, Franciaország, pierre.jugie@culture.gouv.fr). A tanulmány szerkezetén, a nevek írásmódján érdemben nem változtattunk, így egyes névalakok a magyar szakirodalomtól eltérő formában szerepelnek. A ford. megj.

1 Märtil – Zey 2008. 9. (A szerző fordítása alapján).

2 Jugie 2005.

3 Jugie 2008.

4 Jugie 2009.

is töltötte azt ezt követően is,⁵ továbbá az a 134 kardinális is bele tartozik, akiket az avignoni pápák neveztek ki egész XI. Gergely 1378-as elhunytával bezárólag. A 150 bíboros közül csak azokat vettük figyelembe, akik 1305–1378 között pápai legátusi vagy nunciusi megbízást kaptak. A vizsgálat a pontos fogalmakat használó hiteles forrásokon (kinevezési bullák, bíborosi oklevelek címzései), nem pedig krónikákon és közvetett információkon alapulnak. Ez utóbbiakat természetesen ugyancsak meg kell vizsgálni, de igen nagy körültekintéssel. A *Vitae paprum Avenionensium* (Az avignoni pápák élete) számos tévedés forrása, amelyek rendre felbukkannak a bíborosok életrajzaiban a lexikonok és enciklopédiák hasábjain.⁶ Ezzel szemben szándékosan szerepelnek együtt a bíboros-legátusok és a nunciások, egyfelől azért, mert a címzés formális megkülönböztetése ellenére hasonló diplomáciai megbízásokat nyertek el mind a legátusok, mind a nunciások, másfelől azért, hogy megkíséreljem kimutatni, vajon egy bíborosi kancellária léte és működése függött-e attól, melyik felhatalmazási típusról volt éppen szó. Végül, elődeimhez hasonlóan, első helyen is Werner Maleczek példáját követve, aki a kérdés legutóbbi és legkiforrottabb összefoglalását adta közre, külön tárgyalom az Egyházi Államok általános vikáriusainak esetét.⁷ A legutóbbi, Armand Jamme által a 2009. februári *Les légats pontificaux* című konferencián megvont mérleg óvatosságra intett a kiválasztást illetőleg. Itt csupán az ő összefoglaló következtetéseire utalok: miután Androin de La Roche legátust és vikáriust 1368-ban visszahívták tiszttségéből, V. Orbán és XI. Gergely a továbbiakban csak olyan helynököt neveztek ki, aki nem volt egyúttal legátus is. Az egyedüli kivétel Robert de Genève legátus volt, Romagna és az Anconai Örgrófság generális vikáriusa 1376–1378-ban.⁸ Amennyiben a helynök nem volt legátus, nem került számításba a jelen tanulmányban. Ellenben felvettem a listára azokat, akik e két hivatalt együttesen viselték (így Bertrand de Déaux-t, Gil Albornozt, Androin de La Roche-t és Robert de Genève-et).

Egy táblázat (I. sz. Függelék) foglalja össze időrendben a legációkat és a nunciusi megbízásokat, és szerepelnek benne jelzésszerűen a nem legátusi rangú helynökök is, valamint még három különleges eset.⁹ Összesen 64 bíborosoknak

⁵ Giacomo Colonna, Giovanni Boccamazzi, Napoleone Orsini, Pietro Colonna, Jean Lemoine, Landolfo Brancaccio, Guglielmo Longhi, Francesco Orsini, Jacopo Gaetani Stefaneschi, Teodorico Ranieri, Laonardo Patrosso, Gentile da Montefiore, Luca Fieschi, Pedro Rodríguez, Giovanni Minio és Niccolò Prato.

⁶ Így pl. Jean de Dormans és Simon Langham 1317–1373-as nunciusi megbízását a francia–angol ellenségeskedés ügyében a *Prima vita Gregorii XI* a következőképpen említi: „[...] Gregorius [...] ordinavit nuntios suos legationis officio fungentes [...]” – Baluze – Mollat 1914. I. 416. A két bíborost általában tévesen legátusnak írják.

⁷ Maleczek 2003.

⁸ Jamme 2009.

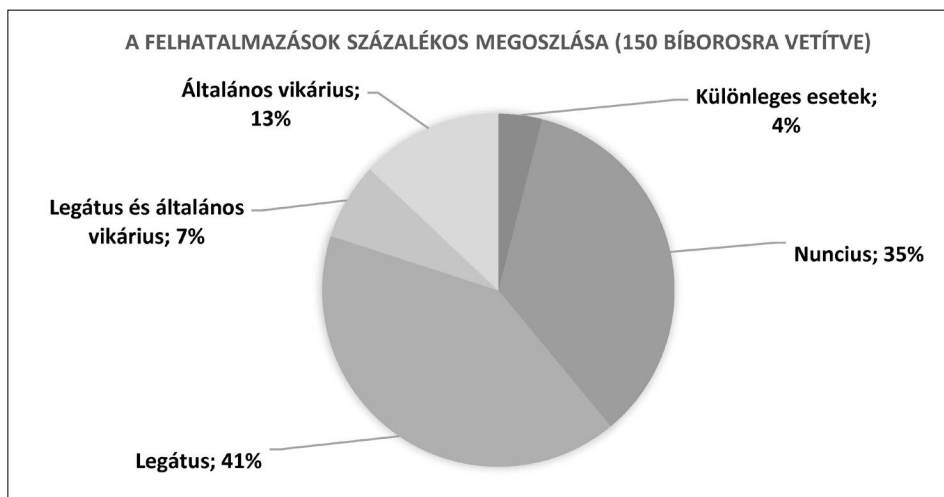
⁹ Olyan béketeremtő akciókról van szó, amelyeknek az Egyházi Állam részese volt, a kiküldött főpap azonban nem volt sem legátus, sem nuncius, hanem valamely szuverén világi hatalom

adott pápai megbízást lehetett kimutatni 1305 és 1378 között (egy bíboros ugyan- is több egymást követő megbízást is teljesíthetett), amelyek a következőképpen oszlanak meg:

	nuncius	legátus	legátus és vikárius	általános vikárius	különleges esetek
megbízások száma	23	27	5	9	3

Az 1305 és 1378 között a bíborosi kollégiumhoz tartozó 150 bíborosra vetítve 32 olyan felhatalmazást kapunk, amelyeket szigorúan véve legátusok (köztük 5 helynök) teljesítettek, illetve 55 olyan megbízást, amelyet nunciusok és legátusok (köztük 5 vikárius), mégpedig a következő megoszlásban:

- 48% legátus, ebből
 - 41% egyszerű legátus
 - 7% legátus, általános helynök
- 35% nuncius
- azaz legátus és nuncius összesen 83%

képviselője: Pierre Roger, akit a francia király bízott meg az 1338–1339-es Anglia és Franciaország közötti arrasi béketárgyalásokkal; Pierre de La Forêt, aki nem a pápa, hanem a francia király megbízottja volt a londoni tárgyalásokon, amikor csatlakozott Périgord és Capocci bíborosokhoz 1357–1358-ban; Gui de Boulogne IV. Károly toszkánai és luccai császári helynöke volt 1368–1370-ben.

Ha most csak a megbízásokban érintett bíborosokat (legátusokat és nunciásokat) számítjuk, 40 személyt kapunk (természetesen nem mellőzve az általános helynököket és a különleges eseteket), ami összességében 26,7%-ot tesz ki. Ezen a ponton egyelőre még túlzottan nehézkes lenne finomabb megoszlást kimutatni a bíborosok és az általuk betöltött feladatok között, mivel egyesek hol nunciusi, hol legátusi, hol pedig legátusi és általános helynöki megbízásban tűnnek fel.

A kancellária klasszikus meghatározását, miszerint az egy olyan adminisztratív szolgálat, amely saját helységekkel és személyzettel rendelkezik, egy kancellár felügyelete alatt áll, és kizárólagos feladata jogi dokumentumok elkészítése és hitelesítése, magam is elfogadom, azokkal az árnyalatnyi sajátosságokkal, amelyek a legátusi és nunciusi megbízások vándorló jellegéből fakadnak.¹⁰ Ritka kivételektől eltekintve (mint Aimeric de Châtelus-é Nápolyban) egy mozgó kancelláriával van dolgunk, amely maga is cselekvő részese annak, amit Ralf Lützelchwab „ingamozgású diplomáciának” nevez. Hamarosan láthatjuk: jóllehet biztosan léteztek kisebb kancelláriák a bíboros-legátusok környezetében, egy tényleges, hivatalosan is létező írószerv működésének bizonyítéka, ami ritkán nyer megerősítést, aligha lehet számunkra mindent kizáró szempont, már csak azért sem, mert egy olyan szervezetről van szó, amely éppen ebben az időszakban kezdett kifejlődni. A forrásbázis vonatkozásában Werner Maleczek összefoglaló munkájára, valamint a bíboros legátusok levéltáirairól szóló írásomra hagyatkozom,¹¹ ugyanakkor néhány esetre külön is kitérek.

A legátusi kancelláriák összetételét és működését csak nagy vonalakban ismertetem. A 14. században egy bíboros írószerve, a legátusi megbízások időszakán kívül, jegyző(k)ből, általában egyidejűleg két főből állt. Legáció idején, leszámítva az Egyházi Államok területére kiküldött általános helynök legátusokat, a bíboros rendelkezésére állt egy ténylegesen kancellárnak címzett hivatalnok vezetése alatt álló kancellária, a kora újkori legátusi kancelláriák őse.¹² A legátus joghatóságának alárendelve a kancellár vállalt felelősséget a kiadványok megfogalmazásáért és ellenőrizte felettese legátusi minőségben kelt kiadványinak (javadalmak adományozása, fenntartása, jegyzői kinevezés, különböző jellegű kegyek osztása, búcsúk, kiváltságok, ítéletlevelek) megfelelő formában történő kiállítását. Feladatáról csak nagyon kevés ismerettel rendelkezünk, olykor az információ nem is a kérdéses oklevélből, hanem mintegy „kívülről” érkezik (pl. *de mandato cancellarii* fordulat jelzi), néha a diploma egy-egy elejtett megjegyzéséből. Mintegy tíz fő követte parancsait (legalábbis Gui de Boulogne esete erről tanúskodik), néha többen, beosztottjai végezték a kivonatolói, jegyzői, titkári, ír-

¹⁰ Guyotjeannin – Pycke – Tock 1993. 224.

¹¹ Maleczek 2003; Jugie 2008.

¹² Jugie 2008. 76–69.

noki, nyilvántartói és illeték-kirovói feladatokat. Vizsgálatuk nehézségét az adja, hogy a kancellárián belül a velük kapcsolatban alkalmazott fogalomhasználat igencsak ingadozó volt, illetve megbízásuk jellegét gyakran nem az általuk viselt tisztségek, hanem sokkal inkább a kancellárián kívüli források elemzése világítja meg. Gui de Boulogne-t illetőleg a napi feladatokkal kapcsolatban keletkezett szövegekben és a bíboros familiárisaival kapcsolatos pápai forrásokban csak a *cancellarius*, *secretarius*, *notarius* és *scriba* fogalmak lelhetők fel, az *abbreviator*, *distributor*, *rescribendarius*, *corrector*, *taxator* vagy a *registrator* viszont egyszer sem. Ezeket a fogalmakat Emil Göller nyomán, és az általa alkalmazott módszer kiterjesztésével éppen a legátusi kancellária összetételének és működésének rekonstrukciója érdekében használjuk.¹³ Ezzel szemben az *abbreviator et corrector* fogalmak felbukkannak Gentile da Montefiore 1307–1311 közötti leveleiben,¹⁴ a *registrator* pedig legalább két esetben.¹⁵

Az 1305–1378 közötti évekre vonatkozó kutatásaim jelenlegi állása szerint kilenc bíboros-legátusi kancellár vált azonosíthatóvá, ide nem értve Giovanni Albertgoti sajátos esetét, aki Gui de Boulogne, IV. Károly 1368 és 1370 között Luccába kirendelt általános helynökének a kancellárja volt.¹⁶ Egyébiránt, leszámítva a Pápai Államok általános helynökének esetét, eddig csak egyetlen alkalommal nyert bizonyítást magának a *kancellária* kifejezésnek az előfordulása, ami még Gentile da Montefiore magyarországi legációjának iratanyagában sem szerepel.¹⁷ Aimeric de Châtelus 1343–1345 közötti nápolyi legációjának regisztrumait még nem volt alkalmam átvizsgálni. A kancellárokat időrendi sorrendben mutatom be. Az első, aki ezt a hivatalt viselte, nem rendelkezett tulajdonképpeni kancellári címmel: *Johannes Laurentii de Pontecurvo* neve mellett 1308–1309-ben a Gentile da Montefiore „legátus jegyzője, káplánja, [leveleinek] kivonatolója és javítója” formula áll.¹⁸ Egyházi pályafutását illetően, amelyről kevés adattal rendelkezünk, érdemes feljegyezni, hogy 1302-ben a pennei székeskáptalan őt javasolta püspöknek, de a választást nem erősítette meg a Szentszék, e mellett wrocławui kanonok is volt. A pápai levelek írnoka címet legkevesebb négy évtizedig viselte (1287–1329), és az Apostoli Kancellária számára állított ki okleveleket 1287-től 1303-ig. 1303 és

¹³ Göller 1907.

¹⁴ *Johannes Laurentii de Pontecurvo*. Mon. Vat. I/2. 703, 88. jz.

¹⁵ L. alább a 44–45. jegyzetet!

¹⁶ Jugie 2005. 703. 88. jz.

¹⁷ Egy Gui de Boulogne spanyolországi legációja során, 1361-ben kiadott irat fogalmazványán, amely egy üresedésben levő javadalom betöltése felől intézkedett, a dátum mellett a margón a következő olvasható: „At[tende] dat[am] cum petitione in cancellaria verba ultimo” – Göller 1907. 320.

¹⁸ Jugie 2005. 719. 115. jz. (az 1277-es dátum javítandó 1287-re). E jegyzet még nem számolt azzal a nagyon is valószínű lehetőséggel, hogy Gentile da Montefiore kancellárja *Johannes Laurentii de Pontecurvo*val azonos személy. E mellett meggyőzően érvel: Boespflug 2005. 243–244. 547. sz. A magyarországi legációra l. Mon. Vat. I/2. 43., 88., 114., 118. és 356.

1320 között tevékenységének semmi nyoma nem maradt fenn a kúriai írószerven belül. Jóllehet biztos adat nem támasztja alá, felettebb valószínűnek tűnik Thérèse Boesflug feltételezése, miszerint *J. de Pontecurvo*, Matteo Rosso Orsini († 1305) káplánja annak *familiájából* 1303-ban átkerült Gentile da Montefiore udvartartásába, és még inkább az, hogy a pápai kancellária bocsátotta a legátus rendelkezésére magyarországi megbízatása idején.¹⁹ 1329-ben Matteo Rosso Orsini unokaöccsének, Jacopo Caetani Stefaneschi bíborosnak a káplánja volt. Amikor Bertrand du Pouget bíboros több mint tizenhárom évig tartó itáliai legációjára (1321–1334) indult, Étienne Hugonet, a Klementinákhoz *Apparatus* szerkesztő híres jogász kísérte el útjára kancellárként.²⁰ Utóbbi kánonjogi doktor, pápai káplán, ügyhallgató (*auditor causarum Sacri Palatii*) volt 1319-től egészen bolognai püspöki kinevezéséig (1330),²¹ ő volt a legátus általános ügyhallgatója, majd kancellárja és ügyhallgatója 1320–1330 között Lombardiában, majd az Anconai Órgrófságban.²² Giovanni Gaetano Orsininek, akinek itáliai legátusi megbízása 1326 és 1334 között arra irányult, hogy segítse Bertrand du Pouget tevékenységét, és főképp, hogy V. Miklós ellenpápával szemben harcoljon, Pietro Ferri da Piverno (avagy Piperno) volt segítségére kancellárként.²³ Ő a római jog doktora volt, és egymás után töltötte be az anagni (1320), a marsi (1327) majd a chieti püspökséget (1335), mielőtt 1336. november 17-én meghalt. A következő egy igen ismert személyiség. A cluny-i szerzetes Androin de La Roche, a kánonjog doktora (amelyet az orléans-i egyetemen oktatott 1342 táján), pápai káplán, a Langres egyházmegyei Saint-Seine apátja Gui de Boulogne bíboros kancellárja volt, aki 1349–1350-ben legátusként járt el Magyarországon és Itáliában; a kiküldetése során kézzelfogható bizonyítékok maradtak fenn Androin tevékenységére.²⁴ 1345 és 1347 között Audoin Aubert-rel együtt hírvivőként számolt be a pápának azokról a tárgyalásokról, amelyeket Annibaldo

¹⁹ Igen fontos az a tény, hogy a legáció idején a „Jo. Pon.” rövidítést használja, pont ugyanazt, amit az 1287–1303 között adathozható írnok (*Jo. de Pon.* vagy *Jo. Pon.*).

²⁰ Jugie 2005. 732. 208. jz. 1280 és 1332 között adathozható.

²¹ Mollat 1936. 885–887., 890.

²² 1323. május 5-én mint a legátus ügyhallgatója és kancellárja tűnik fel Mantovában (LC JXXII. 18159. sz.). 1328. augusztus 28-án Gui de Tripolival együtt általános ügyhallgatóként szerepel (Schäfer 1911. 499.). A jeles kánonjogász Giovanni d'Andrea a Klementinákhoz készített első megjegyzései végén számot vet a korábbi kommentárok szerzőivel. Köztük megemlíti Paolo de Liadari előtt „dominum Stefanum cancellarium legati in Lombardiam” alakban (Maffei 1971. 43 (Maffei 1995. 131).

²³ Jugie 2005. 724. 174. jz. Legutóbb l. Beattie 2007. 93., 161., 163., 165. A Beattie által a forrásairól adott információk kiegészítéseként érdemes megjegyezni, hogy létezik a legátus három olyan eredeti oklevele az Archivio de Stato di Lucca állományában, amelyek a szövegtörzshöz kívül a következő feljegyzéseket tartalmazzák: a hajtáson jobbra „Petr^{us}” (1330. december 8., Diplomatico, Tarpea), a hajtáson jobbra „Petr^{us}” (1332. május 22., Diplomatico, S. Giustina), hajtáson jobbra „Andreas de Viterbo” (1332. július 17., Diplomatico, Opera S. Cuore).

²⁴ Jugie 2005. 683. 10. jz.

di Ceccano és I. Étienne Aubert bíborosok bonyolítottak le franciaországi és bretagne-i nunciusi megbízatásuk során.²⁵ Androin, mint ismeretes, Cluny apátja lett, majd bíboros, aki maga is kapott legátusi felhatalmazást.

Gil Albornoz bíborosnak egymást követően szinte megszakítás nélkül három kancellár állt rendelkezésére, amikor a Pápai Államok helytartójaként, valamint a Nápolyi Királyságba küldött legátusként tevékenykedett Itáliában 1353 és 1367 között, leszámítva az 1357 augusztusa és 1358 szeptembere közötti időszakot, amikor Androin de La Roche helyettesítette. Az első, a portugál, Lorenzo Rodríguez, Coimbra püspöke – aki eleinte csak Idanha püspökeként bukkant fel Albornoz közvetlen környezetében annak 1354–1355-ös itáliai legációja során –, aki e minőségben 1356–1357-ben működött, még mielőtt elnyerte volna a lisszaboni püspöki hivatalt 1358-ban.²⁶ A második, Alfonso Martínez de Pastrana, Toledo egyházmegyei klerikus, aki úgy tűnik, nem viselt kancellári címet, hanem mint legátusi *notarius*, *secretarius* illetőleg *scriptor* szerepel. Albornoz számos oklevelét ő foglalta írásba, 1358–1360 között a legátus kancellárjaként és titkos pecsétjének őreként szerepelt, és a kiadott iratok pecsételéséről jegyzéket vezetett. Korábban az Apostoli Penitenciária írnoke volt, amikor Albornoz volt a főpenitenciárius.²⁷ A harmadik személy a legszínesebb egyéniség, Enrico di Sessa 1361 és 1364 között volt kancellár.²⁸ Mindkét jog doktora, illetve a kánonjog professzora volt az avignoni egyetemen (*studium curie*) 1350-ben, emellett comói, majd milánói esperes, később Pesaro (1357), Ascoli Piceno püspöke (1358) lett, pályafutása lényegi részét Albornoz *familiájában* töltötte el: a bíboros *auditora* (1350), majd a két általános helynökének egyike volt 1353–1354-ben. Jelentős pénzügyi és hitéleti (jelesül reformokat célzó), illetve diplomáciai megbízásokat nyert el. Ezután Brescia (1362), majd Como püspöke volt (1369-től haláláig, 1380-ig), eközben a bíboros-legátus vikáriusa, és Anglic de Grimoard általános helynöke volt Urbinóban és Massa Trabaria területén 1367-ben.

Gui de Boulogne két spanyolországi legációja során 1359–1361-ben Pierre Ameilh, 1372–1373-ben pedig Guérin d’Arcis teljesített kancelláriai szolgálatot. Ameilh kánonjogi doktor ügyhallgatóként elkísérte főnökét magyarországi és itáliai megbízatása idején 1349–1350-ben. Később, immár a dijoni Saint-Bénigne bencés monostor apáti tisztét elnyerve a legátus kancellárjaként munkálkodott Spanyolországban 1359 és 1361 között.²⁹ Még akkor is, amikor elhagyta a bíborosi *familiát*, hogy a saját lábára álljon, Robert de Genève [VII. Kelemen pápa (1378–1394) –

²⁵ Dykmans 1973. 246.

²⁶ Jugie 2005. 717. 144. jz.

²⁷ Jugie 2005. 682. 6. jz. Lehetséges, hogy 1361. február 19. és szeptember 25. között bekövetkezett halálával tisztsége is megszűnt.

²⁸ Jugie 2005. 698–699. 73. jz.

²⁹ Jugie 2005. 722–723. 169. jz.

a ford. megj.] oldalán – aki 1378-ban bíborossá tette –, de továbbra is részt vett Gui de Boulogne pártjának ügyeiben. Guérin d’Arcis – aki kánonjogi tanulmányokat folytatott, és római jogból szerzett doktori fokozatot, illetve utóbbit oktatta is az orléans-i egyetemen 1353 és 1363 között – pápai auditorként (*auditor causarum sacri palatii*) tevékenykedett, amikor 1369-ben azt a feladatot kapta, hogy IV. Károly császár luccai császári bíróságán ügyhallgatóként dolgozzon, ott, ahol Gui de Boulogne császári helynök volt.³⁰ 1370-től a bíboros káplánja volt, majd 1371-ben a chartres-i püspöki székre emelkedett, 1372–1373-ban Spanyolországban és Portugáliában a bíboros kancellárjaként teljesítette feladatát, a dokumentumokat *G. Carn(otensis episc)* aláírással jegyezte; munkálkodását felettese halála akasztotta meg.

Jóllehet a nem legátusként általános helynöki minőségben eljáró bíborosok egy jól elhatárolható csoportot képeznek (kezdve Anglic de Grimoarddal), érdemes megjegyezni, hogy ez utóbbiak esetében két kancellár is ismert, mégpedig tisztségnévvel együtt. *Johannes de Marliano*, a kánonjog doktora, a Nocera egyházmegyei bencés apátság, a Santa Maria di Sitria apátja 1371-ben, illetve Pierre d’Estaing, az itáliai Pápai Államok lelki és anyagi ügyeinek általános helynökének szolgálatában általános ügyhallgatói és kancellári minőségben dolgozott.³¹ Tommaso degli Ammannati da Pistoia, mindkét jog doktora, a híres kánonjogász, Bonifacio degli Ammannati fivére 1372-ben az itáliai általános helynök, Philippe Cabassole kancellárja volt.³² Az 1374-ben limassoli püspöknek megválasztott pápai kúriai bírósági ügyhallgató (*auditor causarum sacri palatii*), Giovanni Moccia költő és humanista barátja 1379-ben a nápolyi érseki székre emelkedett, majd az avignoni párt oldalán 1385-ben elnyerte a bíborosi kalapot.

Az első megállapításom a fentiek alapján az, hogy a kancellári funkció és megnevezés egyedül a bíboros-legátusok, illetve a nem legátus rangú általános helynökök esetében jelenik meg, a nuncius-bíborosoknál viszont hiányzik. A második pedig az, hogy ezek a kancellárok egytől-egyig a maguk területén igen elismert, nagy formátumú személyek, legalább püspöki rangúak vagy apátok voltak. Az előbbieket között kivételnek számít *Johannes de Pontecurvo*, akinek püspökké választását VIII. Bonifác nem erősítette meg, az utóbbiak között pedig *Alfonso*

³⁰ Jugie 2005. 693. 51. jz.

³¹ 1364. augusztus 20-án a Bologna melletti Benedek-rendi Sancta Maria di Valverde perjeleként, kánonjogi doktorként és áldozópapként említik. Ekkor nyerte el a Santa Maria de Sitria apáti hivatalát, majd augusztus 23-án engedélyt kapott arra, hogy tetszőleges püspökkel benedikáltathassa magát új hivatalát illetően. LC UV. 12562., 11774. sz. 1371. szeptember 5-én megerősítette és részben javította a sassoferratói helyőrség és grófság státútumait. Mittarelli – Costadoni 1761. 112. Egy 1375. október 1-jei pápai levél megemlékezik arról a perről, amelyben ítéletet kellett hoznia a bíborosi kúriai bíróság általános helynökeként, de maga az intézkedés ideje nem ismert. LC UV. 40358. sz. 1374-ben már nem volt apát, utóda február 8-án 200 forintot fizetett az Apostoli Kamara számára. Hoberg 1949. 263.

³² Jugie 2005. 733. 214. jz.

Martínez de Pastrana, aki nyilvánvalóan az Albornoz vezette Apostoli Penitenciária írnokaként szerzett tapasztalatának köszönhetően hivatalát. Komoly tanulmányok álltak mögöttük a kánon-, a római-, vagy mindkét jog területén; előbbi kettő két-két, az utóbbi egy doktorátust tudhatott magáénak. Ebbe a sorba nem számítanak bele a nem legátusi rangú általános vikáriusok kancellárjai, akik között volt kánonjogi és mindkét jog területén doktori fokozatot szerzett személy is. Hárman pedig egyenesen kánonjogot tanítottak, La Roche és Arcis Orléans-ban, Sessa pedig Avignonban (*studium curie*). Amit érdemes e helyütt is aláhúzni, az a legátusi ügyhallgatói és a kancellári feladatkört összekötő nyilvánvaló kapcsolat. Étienne Hugonet egyszerre volt a pápai kúriai bíróság ügyhallgatója, valamint Le Pouget legátus *auditora* és kancellárja. Enrico di Sessa Albornoz bíboros ügyhallgatója, majd a két általános ügyhallgató egyike volt, mielőtt kancellárrá lépett elő. Pierre Ameilh 1349-1350-ben Magyarországon Gui de Boulogne *auditora* volt, majd 1359 és 1361 között annak kancellárja Spanyolországban. Végül Guérin d'Arcis egykori pápai kúriai ügyhallgató, aki 1369-ben IV. Károly luccai udvari bíróságán is *auditorként* tevékenykedett Gui de Boulogne vikáriusi megbízatása idején, később, 1372-1373-ban pedig a bíboros kancellárja volt. Ami a nem legátusi rangú általános helynököket illeti, bizonyított, hogy *Johannes de Marliano* 1371-ben Pierre d'Estaing ügyhallgatója és kancellárja volt, Tommaso degli Ammannati pedig pápai ügyhallgató (*auditor causarum sacri palatii*) volt Cabassole halálát követően. Egy ilyen szoros kapcsolat óhatatlanul csábít a következő feltételezés megfogalmazására: mivel a bíboros-legátusi kancellári cím csak igen ritkán és sokszor közvetett módon jelenik meg (kancellária, vizsgálat említése legátusi levelek eszköztárai között stb.), nem lehetséges-e, hogy e feladat lényegében jobb híján és mintegy magától hárult a legátusi kúria ügyhallgatójára, a nélkül, hogy szükséges lett volna pontosan meghatározni a kettős feladatkört?

A korszak elejét tekintve érezhető, hogy az ügyhallgatói és a kancellári megbízás közül az előbbi volt a fajsúlyosabb, ahogy Gentile da Montefiore regisztrumkönyveinek címhasználatára is sugallja. Ezzel szemben az alapvető írásbeli feladatok ellátására elegendő volt egy, a pápai kancelláriáról származó írnok, aki nem viselt kancellári címet.³³ Étienne Hugonet láthatólag halmozta a két funkciót. Ugyanakkor ezt a feltételezést nem kezelhetjük rendszerként, hiszen léteznek ellenpéldák a külön ügyhallgató és kancellár működésére egyazon legátusi kirendelés keretében

³³ A regisztrumkönyv a következő módon kezdődik: „Hic est liber sive quaternus litterarum, commissionum, citationum, relationum, instrumentorum, et aliarum diversarum scripturarum factarum coram reverendo in Christo patre et domino domino fratre Gentile Dei gratia tituli sancti Martini in Montibus presbytero cardinale, apostolice sedis legato, in officione sue legationis et per eum ac eius auditores, videlicet dominum Phylippum de Sardinia et dominum Vannem de Aretio, capellanos et auditores ipsius, et scriptus per me Phylippum de Cingulo, notarium et familiarem ipsius domini legati et de suo mandato.” – Mon. Vat. I/2. 18. 1. jz.

(jelesül Gui de Boulogne esetében). A 15. században is megfigyelhető a jelenség, ahogy arra Werner Maleczek Juan de Carvajal magyarországi megbízatása kapcsán rámutatott.³⁴ Végül, a kancellárokkal összefüggésben még két megjegyzés kívánkozik ide. Csábító lenne párhuzamot vonni a királyi és a bíborosi kancellárok között: több királyság (Franciaország, Anglia, Spanyolország) esetében ugyanis a kancellár nem egyszerűen a királyi kancellária alkalmazottja volt, hanem az uralkodó bizalmi embere, és ennél fogva jelentős diplomáciai feladatokat nyert el.

A kicsiny legátusi kancelláriákon dolgozó kancellárok, maguk is *par excellence* bizalmasoknak számítottak, ám rájuk csupán technikai szerep hárult a határozatok megfogalmazása és kiküldése terén. E jelenség teljes bizonyossággal kimutatható mind Albornoz legátus és általános helynök, mind Gui de Boulogne és kancellárjaik esetében. Más esetekre azonban, azok vizsgálata előtt bajosan terjeszthető ki ez a megállapítás. Végezetül a vizsgált korszakban számolnunk kell a „kancellár” fogalom észrevétlen jelentésváltozásával is, mégpedig az itáliai bíborosok, Rinaldo Orsini, továbbá Pietro Corsini révén. Két egymáshoz közeli időpontban, jelesül az előbbi 1374-ben, másikuk pedig 1376-ban egyértelműen annak érzékeltetéseként használta a kancellár kifejezést, ahogy mások a korszakban jegyzőkkel szemben egyre gyakrabban emlegettek titkárokat. A kérdéses „kancellárok” nevének és pályafutásának ismertetében – Giovanni Eriotti da Teramo Orsini, és Jacopo da Figline Corsini esetében – kultúrák kölcsönhatásának lehetünk tanúi. Giovanni di Cicco Eriotti da Teramo pályafutásáról kevés adattal rendelkezünk.³⁵ Előbb káptalani bíró, majd teramói kanonok, utóbb választott sarnói püspök (1372), 1374-ben Rinaldo Orsini bíboros végrendeletének végrehajtói között harmadikként említik kancellári (*cancellarius*) címmel, jóllehet a bíboros nem volt sem legátus, sem nuncius. Rinaldo unokaöccsének, Jacopo Orsininek a rokonaként és VII. Kelemen pápa híveként valószínűleg a római obedienciához csatlakozott, és pápai adószedőként működött Calabriában 1400 és 1403 között. Jacopo di Bruogio de Figline esete sokkal egyértelműbb.³⁶ 1371-től mutatható ki Filippo Corsini környezetében, aki kánonjogász és Pietro Corsini bíboros testvére volt. Jacopo da Figlinét először titkárként említik (1375), majd mint a bíboros *cancellarius*a jelenik meg (1376), jóllehet ez utóbbi nem volt sem legátus, sem nuncius. Kollégájához, Jacopo Orsini bíboros titkárához, Giovanni Mocciaéhoz hasonlóan ő is lelkesedett a költészetért, és Colluccio Salutati-val levelezett. Itt már egy egészen más gondolkodásmód, a humanizmus európai előfutárainak, esetükben az itáliaiak között kibontakozó párbeszédnek lehetünk a tanúi, amint azt mások mellett Enzo Ornato és Michael Hanly munkái ékesen bizonyí-

³⁴ Maleczek 2003. 58.

³⁵ Jugie 2005. 714–715. 134. jz.

³⁶ Jugie 2005. 701–702. 81. jz.

tották.³⁷ A költő Jacopo da Figline és Giovanni Moccia közötti szoros kapcsolat, akárcsak Jean Muret (Pierre Ameilh bíboros familiárisa és titkára, illetve az apostoli kancellária kivonatolója), Colluccio Salutati, Giovanni Albergotti (akivel már találkoztunk mint Gui de Boulogne császári helytartó címzetes kancellárja) esete, valamint műveltségük bizonyítja, hogy nem véletlenül használták a kancellár megjelölést. Az itáliai kommunák és fejedelemségek kancelláriáinak hatása nem feltétlenül nyilvánvaló; és e rész lezárásaként itt csak utalnék arra az esetre, amelyre Riccardo Fubini hívta fel a figyelmet Firenzével összefüggésben. 1378 fordulóján a köztársaság érdekében folytatott követségi megbízások esetében arra törekedtek, hogy az egyes ágensek közötti alá- és fölérendeltségi viszonyt kifejezzék: így például a jegyzőt a továbbiakban már nem a követ *socius*ának tekintették, hanem kancellárjaként kezelték.³⁸

Az alábbiakban a titkárokat, jegyzőket és kivonatolókat vizsgáljuk meg. Bár általánosságban a legátusi kancelláriák szervezete részben a pápai kancelláriát mintázta, de attól egy ponton nyilvánvalóan elüt, és emiatt nehezebb is tanulmányozni. Az oklevelek fogalmazványainak megszerkesztését – leszámítva azokat az eseteket, amikor azt maga a legátus, kancellárja vagy ügyhallgatója készítette el – egy olyan csoport (titkár-jegyzők, kivonatolók) biztosította, amelynek feladatkörei meglehetősen változatosságot mutatnak. A kivonatoló (*abbreviator*) megjelölés nagyon ritkán jelenik meg (csupán Gentile de Montefiore környezetében *Johannes Laurentii de Pontecurvo*, illetve Giovanni Gaetano Orsini mellett Giovanni degli Stabili esetében³⁹), és a fennmaradt fogalmazványok esetében az is tudható, hogy azokat olyan familiárisok is készíthették, akik semmilyen különleges hivatalt nem viseltek az írószerven belül, mint például egy egyszerű káplán vagy egy kamarás.⁴⁰

Egy 2005-ös tanulmányom függelékeként közölt listát alapul véve, amelyet kiegészítettem és egyúttal egyszerűsítettem is, az 1305–1378 közötti időszakra vonatkozóan 156 olyan személyt azonosítottam, akik valamilyen feladatot (kancellár, titkár, jegyző, kivonatoló, írnok, *registrator* stb.) láttak el a tágabb értelemben vett 59 bíboros írószervein belül. Ez utóbbiak sorába felvettem a bíborosokat, akár teljesítettek legátusi, nunciusi megbízást, akár nem, mellőztem ellenben azokat, akik alkancellári vagy főpenitenciáriusi hivatalt viseltek. Az így fennmaradó 59 fős bíborosi lista nyilvánvalóan nem azonos a jelen tanulmány vizsgálatának alapját képező 40 személlyel. Az 1. számú Függelékben szereplő 40 fő közül 15 bíboros esetében az írószerv egyetlen munkatársának a neve sem szerepel. Ellenben 25 olyan bíboros esetében, aki nem volt sem legátus, sem nun-

³⁷ Ornato 2000.; Hanly 1997. *Salutatira* legújabbban I. Tanzini 2008.

³⁸ Fubini 1998. 32.

³⁹ Beattie 2007. 214.

⁴⁰ Jugie 2009.

cius, van adat jegyzőre vagy titkárra. Magától értetődő, hogy az ilyen listák folytonosan változhatnak, viszont azok a tendenciák, amelyek az eredmények alapján kiolvashatók belőlük, nem haszontalanok. A 2. számú Függelékben található egy bíborosonként készített kimutatás és egy átfogó összegzés is. Az azonosított személyek közül egyesek egymás után több bíboros mellett is elláttak a hivatali írásbeliséghez tartozó szolgálatokat; az összesített számoknak azonban egyáltalán nincs abszolút értéke.

E vizsgálatból három tanulság vonható le. Először is, a legátusok, legátusvikáriusok vagy nunciusok szolgálatában álló, és azonosított jegyzők száma (57) – továbbra is megtartva a „jegyző” és a „titkár” elkülönítését – illeszkedik az egyszerű legátusi jegyzőkéhez (57). Minden esély megvan ugyanakkor arra, hogy ez az egyensúly felboruljon a második csoport javára, amennyiben figyelembe vesszük, hogy minden egyes bíborosnak volt két-két jegyzője. Ebből is látszik, hogy az azonosítás vonatkozásában elég messze vagyunk az elméleti számoktól. Másodszor, a legátusok és nunciusok mellett titkári funkcióval szereplő alkalmazottak száma – nem számítva Corsini és Rinaldo Orsini két „kancellárjának”/titkárának a sajátos esetét – sokkal alacsonyabb a többi bíborossal összevetve (3 és 28, illetve 34, ha beleszámítjuk a jegyző-titkárokat, a kancellár-titkárokat és a titkárokat is). A „titkár” megnevezés első alkalommal 1343-ban jelenik meg az Andrea Ghini Malpigli szolgálatában álló *Petrus de Sices* neve mellett, majd 1347-ben Hugues de Saint-Mards esetében, aki Gui de Boulogne mellett teljesített ilyen feladatot, illetve még később, 1353-ban Jean de Colombes-ot (G. Rigaud), Jean Godint (P. Bertrand de Colombier) és Jean de Verrigues-et (P. Bertrand I.) említik ilyen minőségben. Az általános helynök legátusok kapcsán csupán 1354-ben Alfonso Martínez de Pastrana esetében igazolható, hogy titkárként ténykedett (Albornoz mellett). Harmadszor, meglepő – a kutatás jelenlegi állásánál – azt látni, hogy milyen alacsony a hivatali írásbeliséggel foglalkozók száma (4 jegyző) az egyszerű nunciusok esetében. Ezt a legátusi kancellária és a *nuntiusok* hivatali írószerve közötti különbség jeleként értékelhetjük. Eme általános tendenciák mellett két összetevő érdemel még figyelmet. Egyfelől létezett egy megkülönböztetés a bíboros-legátus és a kúriai bíróság ügyhallgatójának jegyzője között. Általánosságban észrevehető egyfajta bizonytalanság a „bíboros-legátus jegyzője” cím használatában a gyakorlati ügyvitel során keletkezett iratokban. Egy *bíborosi* jegyző alkalmasint feltűnhet egyszerű apostoli vagy császári jegyzői címmel is. Gentile da Montefiore magyarországi legációja esetében egy 1308. december 4-i szöveg megfogalmazása mutatja a helyzet bonyolultságát. Giovanni de Bevagna, a legátus kamarásának jegyzője abból a tényből fakadóan, hogy jóllehet, egy ügy kivizsgálását kifejezetten a feljebbvalójának, a kamarásnak címezték, ő mégis mint a legátus jegyzője tevékenykedik, ennél fogva szükségét érezte, hogy pontosan meghatározza helyzetét:

„[...] quam seu quas [causas] idem magister Bonunsegna reverenter recipiens, de mandato dicti domini legati mihi Johanni de Mevano, notario suo, mandavit, quod redigerem hac et alia agita et agitanda et in publicam formam [...] et in dicta causa seu causis, idem dominus legatus tamquam suum notarium, me predictum Johannem in notarium specialiter deputavit.”⁴¹

Levonhatnánk ebből azt a következtetést, hogy a dolog nem volt magától érteendő, és a legátusnak ki kellett egészítenie ezzel a döntéssel ahhoz, hogy a jegyző a „bíboros-legátus jegyzőjének” mondhassa magát. A jegyzőt természetesen azzal is megbízhatták, hogy egy ügyben egyszerű írnokként működjön közre.⁴² Az ügyhallgatói és a kancellári funkciók átfedése, valamint az, hogy számos esetben a lehető leggyorsabban kellett intézkedni, megnehezíti a különböző jegyzők szerepének pontos elkülönítését. Végezetül, sikerült legalább egy világi jegyzőt azonosítani. Az idősebb Guillaume de Metz először az 1355-1357-ben általános helynökként működő Alborno szolgálatában állt, majd 1357-1358-ban átkerült Androin de La Roche cluny-i apáthoz és legátushoz, és ott a kancelláriai hivatalt töltötte be (*officium cancellarie tenebat*). Saját fiát, az ifjabb Guillaume de Metz-t, aki maga is jegyző volt, egyidejűleg alkalmazta Alborno.⁴³

A fogalmazványok elkészítésének elosztását azok között, akik az írnoki feladatokat ellátták, egy külön hivatalnok végezte, aki az utasításait a kancellártól kapta. A *distributor* vagy *rescribendarius* fogalom azonban sohasem jelenik meg a forrásokban. Az írásba foglalást elvégezheték maguk a kivonatolók, vagy azok az írnokok is, akik a bíboros titkára, jegyzője, egyszerű káplánja vagy klerikusa címet viselték, leggyakrabban azonban az egyik vagy a másik *cubiculariusa* volt, mint Gui de Boulogne esetében.

Más helyen, a bíboros-legátusok levéltárai kapcsán már érintettem a regisztrumokat és a legáció okleveleinek nyilvántartását. Ezt a kérdést itt csak vázlatosan tárgyalom, néhány kiegészítő információ közlése érdekében. A *registrator* titulus igen ritka, éppen ezért érdemes két esetet felidézni. 1359. augusztus 29-én Alborno arra kérte Jacopo di Luca da San Quirico Senensét, hogy jöjjön és foglalja el legátusi udvarában a *registratori* hivatalt.⁴⁴ 1361-ben őt nevezte ki viterbói kancellárnak. Richard Croxton pedig Langham bíborostól, angliai és franciaországi nunciustól (1373-1374) nyerte el a *registratori* titulust.⁴⁵ Ami a legátus vagy a

⁴¹ MVH I/2. 127.

⁴² Mollat 1936. 887. 1. jz.

⁴³ Jugie 2005. 697. 69. és 70. jz.

⁴⁴ Jugie 2005. 703. 86. jz.

⁴⁵ Harvey 1996. 24-26., 30.

nuncius tevékenységének rögzítését illeti, azokból készülhetett tényleges regisztrum (Montefiore, B. du Pouget, A. de Châtelus és Albornoz), vagy egyszerűen egy oklevélgyűjtemény beszámolóval (mint ahogy 1355-ben a Pierre Bertrand de Colombier bíboros-nuncius oldalán dolgozó Jean La Porte megörökítette a császári koronázást),⁴⁶ de akad valóságos jegyzőkönyv is, igaz, csak igen különleges esetben. Ez utóbbira példa Gilles Aycelin de Montaigut katalóniai megbízatása 1376–1377-ből, aki bíróként járt el az Anjou Lajos, V. Károly francia király testvére és IV. Pedro aragón uralkodó között az egykori mallorcai királyság birtoklása miatt kialakult ügyben. A nuncius nagyjából írásba foglalta a tárgyalások részleteit egy papír könyvben, majd 1377. március 20-án Narbonne-ban jegyzőjével szabályos jegyzőkönyvet készíttetett. Az eredménytelen tárgyalások végén Anjou hercegének egyik küldötte, Bernard Flamenc 1377. november 21-én Avignonban kérte és meg is kapta a bíboros kiküldésének valamennyi jegyzőkönyvét, „azért, hogy meggyőzze a pápát, a fejedelmeket és az egész világot Aragóniai IV. Pedro családságáról, valamint jóindulata teljes hiányáról”. Ezek a dokumentumok egészen meglepőek, nem annyira formájuk miatt, hiszen abban semmi szokatlan sincs, hogy egy jegyző jegyzőkönyvet készít, amelyet a bíboros nagypecsétje hitelesít, és azt a jegyzők kézjegyeikkel látják el. Sokkal inkább tartalmuk meghökentő, ami miatt jóval több figyelmet érdemelnének, mint egy részleges fordítást, ahogy azt felfedezőjük, Albert Lecoy de La Marche 1892-ben tette, és aki számára az esemény összefoglalásának alapjául szolgált.⁴⁷

Befejezésképpen röviden érintjük a legátusi kancelláriák kapcsolatát más kancelláriákkal. A különböző rendűek és rangúak közül is kezdjük magunkkal a bíboros-legátusokkal és a nunciusokkal. Amikor a pápa kiválasztott egy legátust vagy egy nunciust, nem kellett egy percig sem azon aggódnia, vajon a megbízottnak volt-e korábban, vagy van-e aktuálisan kapcsolata bármilyen kancelláriai intézménnyel. Ellenkezőleg, ez legátusok és nunciusok esetében magától értetődő pápai felfogás nem teljesen érdektelen a számunkra. Összevettem tehát a korábbi kutatásom eredményeit⁴⁸ a jelen vizsgálatban szereplő 40 olyan bíboros adataival, akik 1305 és 1378 között legátusi vagy nunciusi megbízást teljesítettek. Közöttük nem kevesebb mint 14 olyan akad, aki még bíborosi kinevezése előtt vagy az alatt valamilyen kancelláriai feladatot teljesített volna. Négyen pápai alkancellárként (vagy régensként),⁴⁹ egy *referendarius*ként,⁵⁰ egy másik pedig mint *auditor littera-*

⁴⁶ A forrásokkal és a kiadásokkal kapcsolatban l. Maleczek 2003. 56–59., 63–65.; Jugie 2008. 90–92.

⁴⁷ Lecoy de La Marche 1892. II. 234–242. A jegyzőkönyveket l. Párizs, Archives Nationales de France, P *1354¹ 846–850. sz. (régebbi pergamentekercsek, némelyike több mint 7 m hosszú) és a Bibliothèque Nationale de France eredeti letétje: BNF ms. lat. 9261, 50–52. sz.

⁴⁸ Jugie 2005. 658–665.

⁴⁹ A. Nouvel, G. de Jean, B. du Pouget és Pierre des Prés.

⁵⁰ P. Rodríguez.

rum contradictarum,⁵¹ ketten pápai jegyzőként,⁵² öten valamely hatalmasság kancellárjaként,⁵³ egy pedig egy helyi kancellária alkalmazásában tevékenykedett.⁵⁴ E tizennégy bíboros tehát már eleve nagyon is tisztában volt a szigorúság és a hatékonyság szabályaival, amelyet joggal el is várhatunk egy ilyen kicsiny kancellária működésével kapcsolatban. A korábban vizsgálat alá vont csekély számú legátusi kancellár utánpótlásával kapcsolatban bebizonyosodott, hogy a követelmények magasak voltak. Ebben nem nehéz észrevenni a feljebbvaló keze nyomát. A legátusi kancellária tagjainak az apostoli kancelláriával, a penitenciáriával és a kamarával fennálló kapcsolatrendszerének az elemzése igazolhatja egy hosszútávú fejlődési folyamatot. Itt most megelégszünk néhány megjegyzéssel. Paradox módon a kancellárok (és a hozzájuk sorolt egyéb személyek) közül egyedül *Jacobus Laurentii de Pontecurvo* volt alkalmazásban a pápai kancellárián. Ebből arra következtethetünk, hogy a legátusi kancellária vezetéséhez ez a tisztség nem volt előfeltétel. Thomas Frenz azt írja a bíboros-legátusokról, hogy rendelkeztek egy szerény kancelláriával, amelynek tagjait a pápai kancellária delegálta.⁵⁵ Ez igaz a 15. századtól kezdődően, ahogy azt Giulio Battelli elsőként kimutatta.⁵⁶ Magam semmi hasonlót nem találtam azonban az avignoni korszakra vonatkozóan, jóllehet általában rendelkezésünkre áll a bíborosok kirendelésekor kiállított levelek összessége. Természetesen találunk bizonyos számú írnokot a pápai kancelláriáról, akik elkísérték útja során a legátust (Montefiorét, Ceccanót 1349-ben, Gui de Boulogne-t stb.). Amennyiben arra vagyunk kíváncsiak, kaptak-e speciális felhatalmazást a pápai oklevelek írnokainak testületétől, ezt jelen pillanatban senki nem tudná bizonyítani. Általánosságban elmondható, hogy létezett a kapcsolatoknak egy szoros és bonyolult, még felderítésre váró hálózata, az általam a bíborosok „írószervének” nevezett iroda és a pápai kancellária és penitenciária írnokai között. Az egyetlen valódi kritérium, amely lehetővé teszi egy tényleges kapcsolat feltárását – más bizonyítékokkal összevetve –, abban mutatkozik meg, hogy sikerül-e igazolni az írnok kézjegye alapján, hogy ténylegesen közreműködött-e az oklevél kiállításában vagy sem. Márpedig, ha a kancelláriai írnokok kézjegyeinek korpusza immár különös jelentőséget nyert, és rendelkezésre is áll, a bíborosi kancelláriák írnokai kézjegyének gyűjteménye még gyermekcipőben jár. A források nem igazán nyújtanak segítséget, mivel számuk igen csekély, és mert gyakorta olyan közjegyzői oklevelekkel van dolgunk, amelyekeken nincs kancelláriára utaló széljegyzet. Még ennél is halványabbak azok

51 B. de Déaux.

52 G. Aigrefeuille I és R. de Genève.

53 A francia király kancellárjai: G. Aceylin de Montaigut, J. de Dormans; az angol király kancellárja: S. Langham; a kasztíliai király kancellárjai: P. Gómez Barroso és Alborno.

54 É. Aubert I, a toulouse-i sénéchaussé pecsétőre, a későbbi VI. Ince pápa.

55 Frenz 1989. 95, § 157. A szerző nem ad semmilyen további információt a témát illetően.

56 Battelli 1973.

a nyomok, amelyek bizonyító erővel jeleznék a legátusi kancelláriák tagjai és az Apostoli Kamara között fennálló kapcsolatokat. A 14. században immár nem a pápai kancellária volt az egyedüli intézmény, amely pápai okleveleket adott ki. Az Apostoli Kamara politikai és adminisztratív jellegű iratokat állított ki. A kancellárián szerkesztették azokat, de a regisztrálás és a kiküldés a kamara gondja volt. Az egyetlen jelen pillanatban ismert eset Jean de Féocourté (Johannes de Ficocuria), és még ő is csak akkor avatkozott be az ügymenetbe, amikor főnöke nem volt sem legátus, sem nuncius, hanem IV. Károly császári helynöke volt Toszkánában 1370-ben.⁵⁷ Miután sokáig saját elhatározásából tevékenykedett „mint azon pápai levelek regisztrátora, amelyeket a pápai titkárok küldtek ki a kamara terhére”,⁵⁸ Jean Garrigue adószedő társa lett Aragóniában és Kasztíliában,⁵⁹ még mielőtt Gui de Boulogne szolgálatába lépett volna. Jelen ismereteink szerint 1374 után eltűnik a forrásokból, ekkor Pierre de Vernols maguelonne-i püspök jegyzője és pápai kincstárnok volt.⁶⁰ Valószínű tehát, hogy Jean de Féocourt ideiglenesen a császári helynök rendelkezésére állt. A vizsgálat ennél fogva még nem zárult le.

A legátusi kancellária a kiküldetés gépezetének alapvető eleme volt. A legátusi döntések írásba foglalásban betöltött szerepe, jóllehet ez elméletileg egy igencsak formalizált eljárással valósult meg, összességében alig látszik. Tevékenységének számunkra csak az a része ismert, amelyet a fennmaradt források fel is akarnak fedni, óvakodnánk tehát az elhamarkodott következtetésektől a témával kapcsolatban. A ritka kivételeket leszámítva a görbe tükör egy olyasféle iroda képét tükrözi vissza, amelynek tevékenysége alapvetően kegyekkel és javadalmi ügyekkel foglalkozó iratok kibocsátására szorítkozik. E területek a római egyház küldetésének középpontjában álltak, és szerepükre, vagy inkább egy bíboros-legátus valamennyi megbízatásához mért jelentőségükre a történészek joggal irányították rá ismét a reflektorfényt. Ezzel szemben a legátusi kancelláriáknak a tulajdonképpeni diplomáciai megbízatásokban játszott különleges szerepe nehezen adja meg magát a kutatók kíváncsiságának. Ígéretes források (Aimeric de Châtelus vagy Bertrand du Pouget legációjának regisztrumai) azzal a reménnyel kecsegtetnek, hogy többet is megtudhatunk, de Gilles Aycelin de Montaigut katalóniai és roussilloni nunciu-

⁵⁷ 1370. június 11-én ő szerkesztett és írt alá *Thomas Thome Coquiall*, a legátus másik jegyzőjével együtt egy cetonai birtokadományt (Chiusi egyházmegye) megerősítő oklevelet, amelyet az Archivio di Stato di Perugia őriz. Sartore 2005. 407., 904. sz.

⁵⁸ 1364. január 13-i supplikáció (S UV 975. sz.). Az 1402-es toului javadalmi jegyzékben szerepel „Fecocuria” (Longnon – Carrière 1915. 306.), ami Féocourt-ra vonatkozik, amely Meurthe-et-Moselle egy községe, toului körzetben, Colombey-les-Belles kantonban. 1373-ben szerepel a „Ficocourt” alak. Lepage 1862. 49.

⁵⁹ 1366. évi folyamodvány (S UV 624. sz.).

⁶⁰ LC GXI, valamint az avignoni Centre d'étude de la Papauté adatbank 30717. sz. (és 31827., 31888. sz.)

si kirendelésének jegyzőkönyvei (1376–1377) ezzel szemben csupán a közjegyzői oklevelek jellegzetességeit mutatják. Ugyanezen jegyzőkönyvek és más források (gondoljunk csak az *Acta aragonensiára* a 14. század elejének aragón diplomáciájára vonatkozóan Pierre Ameilh értékes levelezésére, amelyet Henri Bresc adott ki) meglepő további tanulságokkal szolgálnak a szóbeliség alapvető szerepét illetően a diplomáciai tárgyalások során. A nélkül, hogy le akarnánk törni a kutatói lelkesedést, ez utóbbiak valamelyest igazolással szolgálnak: amennyiben szerencsésen megőrződött a diplomáciai egyezmény, amelyet a legátusi kancellária foglalt írásba – és az akár ideiglenes, akár tartós volt –, csupán egy ismétlődő eljárás végterméke, és amelynek kulisszatitkai az esetek többségében rejtve maradnak előttünk.

A legátusi kancelláriák személyzetének jellegzetességei lassan kezdenek alakot öltetni. A kancellár egy magas rangú és nagyfokú intellektuális képességekkel rendelkező személy volt, akinek szoros kapcsolata volt az ügyhallgatóval, ha éppen nem egymaga töltötte be mindkét tiszteket. A jegyzők, titkárok, kivonatólók, írnokok, regisztrátorok egy szűk halmazt alkotnak, amelynek tagjai egyaránt hatékonyak és több funkcióban alkalmazhatóak voltak. Egyes, épp kutatási fázisban levő vizsgálati területek más válaszokat eredményeznek majd, főként a pecséthasználatot illetően (ügyhallgatói, nagy és titkos, titkos pecsét). A kora újkori legátusi kancelláriához átvezető időszakban a nagy nyugati egyházszakadás, itt most *terminus ad quem*ként sokkal inkább egy új korszak nyitányát, mintsem a vizsgált folyamat lezárását jelenti. A súlyos krízis időszakában sokkal inkább megmutatkozott a maradandóság iránti vágy. A legációkat illetően ez egy egészen különleges pillanat. Érdekes megállapítani, hogy épp 1378 előtt következett be egy változás a bíborosok titkárait illetően, az itáliaiak ugyanis olyan útra léptek, amelyet erősen átítatott a humanizmus előszele (Moccia, Figline stb.). E korszak legátusi kancelláriáinak vizsgálata még hátravan, és jelentős lökést fog adni a kora újkori bíborosi kancelláriák születésének megértéséhez.

Függelék

1. sz. függelék: Bíboros-legátusok, nunciussok és általános helynökök a 14. században

Magyarázat		általános helynökök legátusi cím nélkül		
		különleges esetek emlékeztetőül		
Bíboros	Idő	Hely	Címek	Kancellár
Rodríguez (P.)	1306	Anglia, Skócia, Írország, Gallia	nuncius	
Orsini (Nap.)	1306-1309	Lombardia, Toszkána, Szardínia, Korzika, Pápai Államok	legátus	
Montefiore (G. da)	1307-1311	Magyarország	legátus	Johannes Laurentii de Pontecurvo (következtethetően)
Peyre de Godin (G. de.)	1308-1310	Franciaország	legátus	
Pellegrue (A. de)	1309-1310	Lombardia, Toszkána, Szardínia, Korzika, Romagna, Anconai Örgórság	legátus	
Falguières (A. de)	1311-1313	Lombardia, Toszkána, Szardínia, Korzika, Spoletoi Hercegség, Sabinai Rektorátus, Patrimonium Petri	legátus	
Jorz (Th.)	1310	Lombardia, Toszkána, Szardínia, Korzika		
Falguières (A. de)	1312	Itália	VII. Henrik koronázásával megbízott legátus N. da Prato és L. Fieschi társaságában	
Fieschi (L.)	1312	Itália	VII. Henrik koronázásával megbízott legátus A. de Falguières és N. da Prato társaságában	
Prato (N. da)	1312	Itália	VII. Henrik koronázásával megbízott legátus A. de Falguières és L. Fieschi társaságában	
Orsini (Nap.)	1312	Toszkána	legátus	
Fréauville (N. de)	1313	Franciaország és Flandria	legátus	

Bíboros	Idő	Hely	Címek	Kancellár
Aux (A. d')	1312-1313	Anglia	nuncius	
Nouvel (A.)	1312-1313	Anglia	nuncius	
Fieschi (L.)	1317-1318	Anglia, Skócia, Írország	nuncius G. de Jean bíborossal együtt	
Jean (G. de)	1317-1318	Anglia, Skócia, Írország	nuncius L. Fieschi bíborossal együtt	
Jean (G. de)	1319-1320	Franciaország	legátus Guillaume Méchin troyes-i püspökkel együtt	
Peyre de Godin	1320-1324	Spanyolország	legátus	
Du Pouget (B.)	1320-1326	Lombardia, Toszkána, Szardínia, Korzika, Pápai Államok	legátus	1320-1330: Étienne Hugonet ügyhallgató és kancellár
Orsini (G. Gaetano)	1326-1332	Toszkána, Pápai Államok (kivéve Romagna és Anconai Ögrófság)	legátus	1332: Pietro Ferri da Priverno
Du Pouget (B.)	1327-1334	Romagna, Emilia, Anconai Ögrófság rektorátusa	legátus	1320-1330: Étienne Hugonet ügyhallgató és kancellár
Albi (B. d')	1337-1339	Portugália, Kasztília	nuncius	
Gómez Barroso (P. I.)	1337-1340	Franciaország, Anglia	nuncius B. de Montfavès bíborossal együtt	
Montfavès (B. de)	1337-1340	Franciaország, Anglia	nuncius P. I. Gómez Barroso bíborossal együtt	
Roger (Pierre)	1338-1339	francia-angol konfliktus	nem legátus, nem nuncius, nem a pápa, hanem a francia király képviselője az arrasi béketárgyalásokon	
Ghini (A.)	1342-1343	Aragónia és Mallorca királyainál	nuncius	
Caetani di Ceccano (A.)	1342-1343	Franciaország, Anglia	nuncius P. de Prés prenestei püspök-bíborossal együtt	
Des Prés (P.)	1342-1343	Franciaország, Anglia	nuncius Ceccano bíborossal együtt	
Court (G.)	1342-1343	Észak-Itália, Dalmácia	legátus	
Albi (D. d')	1343	Katalónia	nuncius	

Bíboros	Idő	Hely	Címek	Kancellár
Châtelus (A. de)	1343-1345	Toszkána, Szardínia, Korzika, Pápai Államok, Nápoly-Szicília	legátus, a pápa – ebben az esetben mint Nápoly hűbérura – nevében gyámsági jogok képviselője Johanna királynő kiskorúsága idején	
Déaux (B. de)	1344	Aragónia	legátus	
Aubert (É. I.)	1345-1347	Franciaország	nuncius Ceccano tusculanumi püspök-bíborossal együtt	
Caetani di Ceccano (A.)	1345-1347	Franciaország, Anglia	nuncius E. I. Aubert bíborossal együtt	
Déaux (B. de)	1346-1348	Toszkána, Pápai Államok, Szicília	legátus általános helynök (Szicília)	
Caetani di Ceccano (A.)	1348-1360	Toszkána, Pápai Államok, Szicília (+ Róma: a pápa képviselője az 1350-es jubileumi év során)	legátus	Androin de La Roche
Boulogne (G. de)	1348-1350	Magyarország, Itália	legátus	
Boulogne (G. de)	1352-1354	Franciaország	hivatalosan nem legátus, nem nuncius, pápai képviselő, legátushoz hasonlóan kegyeket és javadalmakat adhat	
Albornoz (Gil)	1353-1357	Pápai Államok, kivéve Szicília	legátus és általános helynök	1356-1357. 01. 05: Lorenzo Rodríguez, coimbrai püspök
Bertrand de Colombier (P. II)	1355	Róma	nuncius: IV. Károly császári koronázása	
La Jugie (G. de)	1355-1357	Kasztília, León, Aragónia	legátus	
Capocci (N.)	1356-1358	Franciaország, Anglia	nuncius É. de Périgord bíborossal	
Périgord (É. de)	1356-1358	Franciaország, Anglia	nuncius N. Capocci bíborossal	
La Fôret (P. de)	1357-1358	Anglia	nem legátus, nem nuncius, nem a pápa, hanem a francia király képviselője Londonban, itt csatlakozik Périgord és Capocci bíborosokhoz	

Bíboros	Idő	Hely	Címek	Kancellár
Albornoz (Gil)	1358-1367	Pápai Államok és nápolyi legáció	legátus és általános helynök	1358-1361: Alfonso Martínez de Pastana, 1361-1364: Enrico di Sessa
Boulogne (G. de)	1358-1361	Spanyolország	legátus	Pierre Ameilh
Bertrand de Colombier (P. II)	1361	Pont-Saint-Esprit térségében	legátus „keresztes hadjárat hirdetésének” megbízásával a „Tards-venus” kompánia ellen*	
Aigrefeuille (G. I. d')	1362	Kasztilia	legátus	
La Roche (A. de)	1363-1368	Aquileiai és gradói pátriárkátus, Milánó, Genova és a dalmáciai egyháztartományok, Romagna egyházmegye	legátus (és általános helynök Romagnában 1364. október 23tól)	
Grimoard (A.)	1367-1372	Pápai Államok	általános helynök	
Aigrefeuille (G. I. d')	1367-1368	Nápoly	legátus	
Aycelin de Montaigut (G.)	1368-1370	Spoletói Hercegség, Patrium Petri	általános helynök	
Boulogne (G. de)	1368-1370	Lucca, Toszkána	IV. Károly császári helytartó	Giovanni Albergotti
Cosnac (B. de)	1370-1372	Aragónia	nuncius (a kiküldetés akkor kezdődött, amikor még nem volt bíboros)	
Estaing (P. d')	1370-1374	Pápai Államok	általános helynök	Johannes de Marliano általános ügyhallgató és kancellár
Cabassole (Ph.)	1371-1372	Pápai Államok	általános helynök	Tommaso degli Ammannati da Pistoia
Dormans (J. de)	1371-1373	Anglia, Frandria	nuncius Langham bíborossal együtt	
Langham (S.)	1371-1373	Anglia, Frandria	nuncius Dormans bíborossal együtt	

* Tard-venus, azaz „későn érkezők”, az 1360-as brétigny-i békét követően Franciaországnak első sorban a dél-keleti, déli vidékét fosztogató, egykori zsoldosokból álló szabads csapatok vagy más néven kompániák tagjai. Nevüket amiatt kapták, hogy csak a rendes csaták után érkeztek és a maradék javakat is elpusztították. Legismertebb képviselőjük Séguin de Badefol volt – a ford. megj.

Bíboros	Idő	Hely	Címek	Kancellár
Boulogne (G. de)	1372-1373	Spanyolország	legátus	Guérin d'Arcis
Noëlle (G. de)	1373-1376	Bologna, Romagna, Anconai Ögrófság	általános helynök	
Flandrin (P.)	1375-1376	Spoletói Hercegség, Patrimonium Petri, Campania	általános helynök	
Tebaldeschi (Fr.)	1376-1378	Campania	általános helynök	
Ayclin de Montaigut (G.)	1376-1377	Katalónia	nuncius	
Genève (R. de)	1376-1378	Romagna, Anconai Ögrófság	legátus és általános helynök	
Estaing (P. d')	1376-1377	Patrimonium Petri, Spoletói Hercegség	általános helynök	
Flandrin (P.)	1377-1378 (?)	Patrimonium Petri, Spoletói Hercegség	általános helynök	
La Grange (J. de)	1377-1378	Toszkána	legátus	
A nem legátusi ragú bíborosok kancellárjai				
Corsini (Pietro)			legátusi megbízás nincs, de rendelkezik kancellárral (azaz titkárral)	1376 Jacopo di Bruogio da Figline
Orsini (Rinaldo)			legátusi megbízás nincs, de rendelkezik kancellárral (azaz titkárral)	1374 Giovanni di Cicco Eriotti da Teramo

2. sz. függelék: A bíborosi „írószervek” személyzete a 14. századi legációk és nunciusi megbízások keretében vagy azon kívül

Magyarázat	általános helynökök legátusi cím nélkül
	K kancellár
	J jegyző
	T titkár
	R regisztrátor

Bíboros	Legátus	Általános helynök	Nuncius	Legáción kívül
Aigrefeuille (G. I. d')				T = 2
Aigrefeuille (G. II. d')				J/T = 1 T = 1
Albornoz (G)	K = 3 J = 11 R = 1			
Atti (Fr. degli)				J = 1
Aubert (É. I.)			J = 1	
Aycelin de Montaigut (G.)			J = 3	J = 3 (+ 2?)
Banhac (P. de)				T = 1
Bertrand de Colombier (P. II.)	T = 1			T = 1
Besse (N. de)				J/T = 1
Blauzac (J. de)				J = 2
Boulogne (G. de)	K = 3 J = 21 T = 2			[speciális eset: luccai helynökként] J = 2 T = 1
Bragose (G.)				T = 1
Cabassole (Ph.)		K = 1 J = 2		
Caetano di Ceccano (A.)	J = 4			J = 5
Cateani Stefaneschi (J.)				J = 1
Canillac (R. de)				J = 1 J/T = 1
Capocci (N.)				J = 1
Chanac (G. de)				J = 1 T = 1
Châtelus (A. de)	J = 2 (+3?)			

Bíboros	Legátus	Általános helynök	Nuncius	Legáció kívül
Corsini (P.)				K [T] = 1 J = 1 T = 2
Cosnac (B.)				T = 1
Déaux (B.)				J = 1
Dormans (J. de.)				J = 2 J/T = 1 T = 1
Du Pouget (B.)	K = 1			
Du Puy (G.)				T = 1
Estaing (P. d')		K = 1		J = 2 (?)
Fieschi (L.)				J = 4
Flandrin (P.)				J = 1
Genève (R. de)				T = 1
Ghini (A.)				T = 1
Gómez Barroso (P. I.)				J = 1
Grimoard (A.)		J = 1		J = 1 (+2?) T = 1
Itier (P.)				J = 1
Jean (G. de)				J = 1
La Forêt (P. de)				J = 1
La Jugie (G. de)				J = 4
La Jugie (P. de)				J = 1
Langham (S.)	J = 1 R = 1			J = 2
La Roche (A. de)	J = 3 [megj.: apát és legátus: K 1]			J = 1
La Tour (J. de)				T = 2
Longhi (G.)				J = 1
Malesec (G. de)				T = 2
Montefiore (G. da)	K (tit- kár-kivo- natoló-cor- rector] = 1 J = 6			
Orsini (Fr.)				J = 1
Orsini (G. Gaetano)	K = 1 J = 2 [J = 1, 1 abbrevia- tor]			
Orsini (J)				T = 1

Bíboros	Legátus	Általános helynök	Nuncius	Legáció kívül
Orsini (Matteo Rosso)				J = 1
Orsini (Nap.)				J = 1
Orsini (Rinaldo)				K [=T] = 1 J = 1
Périgord (É. de)				J = 1
Prato (N. da)				J = 2
Rigaud (G.)				T = 1
Robert (Adh.)				J = 1
Roger (H.)				J = 1
Roger de Beaufort (P.)				J = 1 T = 1
Saint-Martial (H. de)				J = 2 T = 1
Saint-Yrieix (E. de)				J = 1
Tebaldeschi (Fr.)				T = 1
Vergne (P. de)				T = 2
Összesen	K = 9 J = 50 (+3?) J/T = 0 K [= T] = 0 T = 3 R = 2	K = 2 J = 3 J/T = 0 K [= T] = 0 T = 0 R = 1	K = 0 J = 4 J/T = 0 K [= T] = 0 T = 0 R = 0	K = 1 [császári ált. helynök] J = 53 (+4?) J/T = 4 K [= T] = 2 T = 28 R = 0

Fordította: Kiss Gergely

Források, rövidítések

Baluze – Mollat 1914 = Baluze, Étienne: Vitae paparum Avenionensium: hoc est historia pontificum Romanorum qui in Gallia sederunt ab Anno Christi MCCCIV usque ad Annum MCCCXCIV. I. Paris, 1693. Rééd. par Guillaume Mollat. Paris, 1914.

LC GXI = Lettres communes de Grégoire XI. I–V. Ed. Hayez, Anne-Marie – Mathieu, Janine – Yvan, Marie-France. Paris, 1992–1998.

LC JXXII = Lettres communes de Jean XXII. I–XVI. Ed. Mollat, Guillaume. Paris, 1919–1947.

- LC UV = Lettres communes d'Urbain V. I–XII. Ed. Hayez, Anne-Marie – Hayez, Michel – Mathieu, Janine. Paris. 1954–1989.
- Mon. Vat. I/2 = Acta legationis cardinalis Gentilis (1307–1311). Gentilis bíbornok magyarországi követségének okiratai. Szerk. Pór Antal. Budapest, (reprint) 2000. (Monumenta Vaticana historiam Regni Hungariae illustrantia. I/2.)
- S UV = Fierens, Alphonse (Ed.): Suppliques d'Urbain V. I–VII. Rome – Bruxelles – Paris, 1914.

Felhasznált irodalom

- Battelli 1973 = Battelli, Guido: Per una diplomatica dei nunzi pontifici. Un frammento di registro dell'anno 1404. In: Miscellanea in memoria di Giorgio Cencetti. Torino, 1973. 539–554 (új kiadása: Scitti scelti. Codici, documenti, archivi. Roma, 1975. 529–546.)
- Beattie 2007 = Beattie, Blake R: Angelus Pacis. The Legation of Cardinal Giovanni Gaetano Orsini, 1326–1334. Leiden – Boston, 2007.
- Boespflug 2005 = Boespflug, Thérèse: La curie au temps de Boniface VIII. Étude prosopographique. Roma, 2005.
- Göller 1907 = Göller, Emil: Aus der Kanzlei der Päpste und ihren Legaten. Quellen und Forschungen aus italienischen Archiven und Bibliotheken 10. (1907), 301–324.
- Dykmans 1973 = Dykmans, Marc: Le cardinal Annibal de Ceccano (vers 1282–1350). Étude biographique et testament du 17 juin 1349. Bulletin de l'Institut historique belge de Rome 43. (1973), 145–344.
- Frenz 1989 = Frenz, Thomas: I documenti pontifici nel medioevo e nell'età moderna. Città del Vaticano, 1989.
- Fubini 1998 = Fubini, Riccardo: La „résidentialité” de l'ambassadeur dans le mythe et dans la réalité. In: Bély, Lucien – Rochefort, Isabelle (Éd.): L'invention de la diplomatie. Moyen Âge. Temps modernes. Paris, 1998. 27–35.
- Guyotjeannin – Pycke – Tock 1993 = Guyotjeannin, Olivier – Pycke, Jacques – Tock, Benoît-Michel: Diplomatie médiévale. Turnhout, 1993. (Atelier du médiéviste 2.)
- Hanly 1997 = Hanly, Michael: Courtiers and Poets. An International System of Literary Exchange in Late Fourteenth-Century Italy, France and England. Viator 28. (1997), 305–332.
- Harvey 1996 = Harvey, Margaret: The Household of Cardinal Langham. The Journal of Ecclesiastical History 47. (1996), 18–44.

- Hoberg 1949 = Hoberg, Hermannus: Taxae pro communibus servitiis. Ex libris obligationum ab anno 1295 usque ad annum 1445 confectis. Città del Vaticano, 1949. (Studi e testi 144.)
- Jamme 2009 = Jamme, Armand: Les légats dans l'État papal au XIVe siècle. (Megjelenés alatt a Brepols kiadónál). Előadás, amely elhangzott a „*Les légats pontificaux. Paix et unité de l'Église, de la restructuration grégorienne à l'aube du Concile de Trente (mi XIe–mi XVIe siècle)*”, Paris, Collège des Bernardins, 12–14 février 2009” c. nemzetközi konferencián A jelen tanulmány francia eredetijének 2013-as kiadásakor „megjelenés alatt a Brepols kiadónál” megjegyzéssel szerepelt, azonban a konferencia előadásai azóta sem jelentek meg. (A szerző és a ford. megjegyzése.)
- Jugie 2005 = Jugie, Pierre: Cardinaux et chancelleries pendant la papauté d'Avignon. Une voie royale vers les honneurs? In: Jamme, Armand – Poncet, Olivier (Éd.): *Offices et papauté (XIVe – XVIIe siècle). Charges, hommes, destins.* Rome, 2005. 651–739. (Collection de l'École française de Rome, 334.)
- Jugie 2008 = Jugie, Pierre: Les cardinaux légats et leurs archives au XIVe siècle. In: Jamme, Armand – Poncet, Olivier (Éd.): *Offices, écrites et papauté (XIIIe–XVIIe siècle).* Rome, 2007. [2008.] 73–96. (Collection de l'École française de Rome, 334.)
- Jugie 2009 = Jugie, Pierre: La chancellerie d'un cardinal-légit. Gui de Boulogne (1342–1373). (Megjelenés alatt a Brepols kiadónál) Előadás, amely elhangzott a „*Les légats pontificaux. Paix et unité de l'Église, de la restructuration grégorienne à l'aube du Concile de Trente (mi XIe–mi XVIe siècle)*”, Paris, Collège des Bernardins, 12-14 février 2009” c. nemzetközi konferencián A jelen tanulmány francia eredetijének 2013-as kiadásakor „megjelenés alatt a Brepols kiadónál” megjegyzéssel szerepelt, azonban a konferencia előadásai azóta sem jelentek meg. (A szerző és a for. megjegyzése)
- Lecoy de La Marche 1892 = Lecoy de La Marche, Albert: Les relations politiques de la France avec le royaume de Majorque. I-II. Paris, 1892.
- Lepage 1862 = Lepage, Henri: du département de la Meurthe-et-Moselle. Paris, 1862. (Dictionnaire topographique de la France. XVIII.)
- Longnon - Carrière 1915 = Longnon, Albert – Carrière, Victor (Éd.): Pouillé de la province de Trêves. Paris, 1915.
- Maffei 1971 = Maffei, Domenico: Alberico di Metz et il suo apparato sulle Clementine. Bulletin of Medieval Canon Law. n. s. 1. (1971), 43–56. (Új kiadása: Maffei, D.: Studi di storie delle università et della literature giuridica. Golbach, 1995. 131–144.)
- Maleczek 2003 = Maleczek Werner: Die päpstlichen Legaten im 14. und 15. Jahrhundert. In: Schwinges, Rainer C. – Wriedt, Klaus (Hrsg.): Gesandtschafts-

- und Botenwesen im spätmittelalterlichen Europa. Konstanz, 2003. 33–86. (Vorträge und Forschungen 60.)
- Märtl – Zey 2008 = Märtl, Claudia – Zey, Claudia: Aus der Frühzeit europäischer Diplomatie In: Märtl, Claudia – Zey, Claudia (Hrsg.): Aus der Frühzeit europäischer Diplomatie. Zum geistlichen und weltlichen Gesandtschaftswesen vom 12. bis zum 15. Jahrhundert. Zürich, 2008. 9–21.
- Mittarelli – Costadoni 1761 = Mittarelli, Giovanni Benedetto – Costadoni, Anselmo: *Annales Camaldulenses Ordinis Sancti Benedicti*. VI. Venetiis, 1761.
- Mollat 1936 = Mollat, Guillaume: Contribution à l'histoire de l'administration judiciaire de l'Église romaine au XIVe siècle. *Revue d'Histoire Ecclésiastique* 32. (1936), 877–928.
- Ornato 2000 = Ornato, Enzo L'humanisme à la cour pontificale avignonnaise. In: *Les papes d'Avignon. Annuaire de la Société des amis du Palais des papes*. Avignon, 77. (2000), 51–67.
- Sartore 2005 = Sartore, Alberto Maria (Éd.): *La pergamene dell'Ospedale di S. Maria della Misericordia di Perugia. Dalle origine al 1404. Regesti*. Roma, 2005.
- Schäfer 1911 = Schäfer, Karl Heinrich (Hrsg.): *Die Ausgaben der apostolischen Kammer unter Johann XXII. nebst den Jahresbilanzen von 1316–1375*. Paderborn. 1911. (Vatikanische Quellen zur Geschichte der päpstlichen Hof- und Finanzverwaltung 1316–1378. 2.)
- Tanzini 2008 = Tanzini, Lorenzo: Note sul personale di cancelleria ai tempi di Colluccio Salutati. *Medioevo e Rinascimento*. 22/ n. s. 19. (2008), 5–21.

PONTÁS

4. (2021)

TANULMÁNYOK

FONT MÁRTA

Egy mai elnevezés és a középkor valósága

Kárpátalja a 13–15. században

*A Contemporary Denomination and the Medieval Realty:
Zakarpatska in the 13–15th Centuries*

The territory of Zakarpatska / Kárpátalja now situated in the Ukraine, was formulated mostly based on certain parts of four Hungarian counties: Ung, Bereg, Ugocsa, Máramaros. The western part of the former Ung county now belongs to Slovakia, southern part of Bereg belongs to the county of Szabolcs-Szatmár-Bereg of Hungary. The southern parts of Ugocsa and Máramaros counties belong to Romania. In the study the changes in the abovementioned counties will be followed on the field of administrative structure, the land-properties and demography during the 13th–15th centuries.

Kárpátalja egy olyan terület, amely ma Ukrajnához tartozik, azonban évszázadokon keresztül a Magyar Királyság szerves részét alkotta. Magyarország északkeleti régiójának középkori viszonyait vizsgáló korábbi elemzésünket folytatva¹ ezúttal a késő középkori helyzetre fókuszálunk.

* * *

Kárpátalja négy magyarországi vármegyéből, pontosabban azok bizonyos részeitől alakult ki a 20. században. Ez a négy vármegye (nyugat felől haladva): Ung, Bereg, Ugocsa és Máramaros voltak. Az egykori Ung megye nyugati része ma Szlo-

¹ L. Font 2020.

vákiához tartozik, Bereg déli része, a beregi Tiszahát a magyar Szabolcs-Szatmár-Bereg megye részét alkotja, a megye mai neve is utal a történelmi előzményekre. Az egykori Ugocsa és Máramaros megyék déli része ma Romániához tartozik. A 13–15. századi állapotokat a terület és az igazgatás változásait, a birtokviszonyokat és a népesedés helyzetét áttekintve mutatjuk be.

A megyék területe több fázison keresztül formálódott, a középkor első felében zömében lakatlan erdős vidék volt. Az igazgatás kezdeteiről, megszervezéséről a nagy kiterjedésű Borsova megye léte tanúskodott, amelynek létrejöttét az ispáni tisztségnek a fennmaradt forrásokban való megjelenése mutatja. Borsova megye a tatárjáráskor elenyészett, helyét alapvetően Bereg foglalta el, kisebb részei Szabolcs és Szatmár megyékhez kerültek.² Nem volt ritka jelenség, hogy egy ispán több megye élén is állt egyszerre, gyakran előfordult például a későbbiekben, hogy az említett négy megye közül több is egy ispán irányítása alá tartozott, illetve valamely szomszédos vagy akár távolabbi megye ispáni címével együttesen viselték tisztségét. Az ispán (*comes*) irányította *comitatus* nemcsak a vármegyét, hanem a várispánságot is jelölte,³ így pusztán az elnevezés megjelenése nem ad választ arra, hogy az adott időszakban éppen milyen területi egységről van szó. Az alábbi táblázat mutatja, hogy a 13–14. századra kialakult megyék előzménye egy királyi vagy királynéi udvarház vagy uradalom volt, és ispánja a szomszédos megyéből igazgatta azt. E meggyeserveződési mód tipikus voltát mutatja, hogy a szomszédos megyék esetében hasonló folyamat ment végbe.

11. század	12. század			13. század		14. század	
(határ) vármegye	megye	erdőispánság	királynéi uradalom	megye	districtus	megye	districtus
Borsod	Borsod	-	-	Borsod	-	Borsod	-
Újvár	Heves	-	-	Heves	-	Heves	-
	Abaúj	-	Vizsoly	Abaúj	-	Abaúj	-
		Sáros		Sáros	-	Sáros	-
Zemplén	Zemplén	Patak	Patak	Zemplén	-	Zemplén	Szerencs Viwag (Újhely?)
Ung	Ung	-	-	Ung	-	Ung	-
Borsova	Borsova	Bereg	-	Bereg	-	Bereg	-
		Ugocsa	-	Ugocsa	-	Ugocsa	-
					Máramaros	Máramaros	-
Szabolcs	Szabolcs	-	-	Szabolcs	-	Szabolcs	-

² Németh 1975. 206–220.; Kristó 1988. 424.; C. Tóth 2005. 183.

³ Zsoldos 2000; Zsoldos 2010; Tringli 2009. 494.

11. század	12. század			13. század		14. század	
(határ)vármegye	megye	erdőispánság	királynéi uradalom	megye	districtus	megye	districtus
Szatmár	Szatmár	Szilágy Erdőd	-	Szatmár	-	Szatmár (+ Nyírségi terület)	-
Belső-Szolnok	Belső-Szolnok	-	Radna	Belső-Szolnok	Radna	Belső-Szolnok	Radna
Doboka	Doboka	-	Beszterce	Doboka	Beszterce	Doboka	Beszterce

A térség négy megyéjét vizsgálva mindegyikre igaz, hogy kezdetben határvármegye (*marchia*) vagy erdőispánság volt, központjaik is változtak az idők során. A megye és a vár ispánja különböző személy lehetett. A négy megye ispánjai közül a 13. század második felétől kezdve ismerünk személyeket,⁴ a lista nagyon hiányos, és még a 14-15. századból sem teljes. A megyék területe ekkor is változott, a 15. századból vannak adatok arra vonatkozó kérelmekre, hogy birtokaik területét csatolják másik, szomszédos megyéhez.⁵ A késő középkor adatai mutatják a megyék belső struktúráját, például a járásokat, amelyek a korábbi felfogás szerint a szolgabírók illetékességi körét jelezték, újabban azonban C. Tóth Norbert kimutatta, hogy inkább az adófizetés körzeteit mutatják.⁶ A 13. század második felétől kezdett megváltozni a királyi vármegyék működése, megnőtt a helyi nemesség szerepe (l. szolgabírók, megyei közgyűlések), de a kora újkori megyei önkormányzatoknak még nyoma sincs,⁷ ennek csírái a Zsigmond-korban jelentek meg. A vármegyék alakulásának erre a szakaszára, amely már nem a kora középkori királyi vármegye, de jelentősen eltér a későbbi nemesi vármegyétől is, sajnos nincs megfelelő szakkifejezésünk.⁸ A 14. században az ispáni tisztséggel együtt járt a megye vára(i) – vagy vár hiányában a megye királyi uradalma – feletti rendelkezés joga. A *pro honore* adomány⁹ nem lett az ispán tulajdonává, bár előfordult, hogy később birtokként is megkapta. Az sem volt szokatlan, hogy egyszerre ketten is viselték ugyanazt az ispáni méltóságot.

Bereg a 12-13. század fordulóján Borsova megye területén fekvő királyi uradalom volt, udvarház központtal. 1233-ban, a beregi egyezmény létrejöttékor a

⁴ Zsoldos 2011. 136., 167-168., 215., 218-219.

⁵ A jelenség az 1410-1420-as években, majd a 15. század közepén volt különösen gyakori Szabolcs megyében. L. C. Tóth 2008. 21.

⁶ C. Tóth 2008. 26.

⁷ Tringli 2009. 497-501.

⁸ Tringli 2009. 517.

⁹ Engel 2003a.

„bereg-i erdő” erdőispánságra utal, amely egy 1271. évi oklevél szerint Ugocsával együtt a szent királyok vadászó területe volt. Megyeként az egykori Borsova romjain jött létre a tatárjárás után.¹⁰ Bereg 1299-ből ismert ispánját, Gergelyt Lev Danyilovics familiárisának (*officialis Leu ducis Ruthenorum*) nevezi az oklevél.¹¹ Központja a 14. század elejére Munkács lett, amely az elpusztult Borsova szerepét vette át. Munkácsot, a települést 1263-ben említi először oklevél,¹² a várat pedig 1312-ben,¹³ amikor I. Károly (1301–1342) harc nélkül elfoglalta Aba Amadé fiaitól. Tehát a vár 1263 és 1312 között épülhetett.¹⁴ Aba nembeli Amadé az északkeleti térség leghatalmasabb birtokosa volt, birtokai feküdtek Abaúj, Zemplén, Szepes, Sáros, Ung, Szabolcs és Bereg megyékben. Valószínűleg ő építtette Munkácsot, de erre nézve sajnos nem áll rendelkezésre adat.

Munkács 1320 táján Erzsébet királyné birtokába került, és az Anjouk időszejében végig királynéi birtok maradt. Zsigmond király (1387–1437) Mária 1395-ben bekövetkezett halála után adományozta el, de ispánjait¹⁵ mindvégig a király nevezte ki. Az ispánok között szerepel egy litván származású testvérpár, Vazul (Vaszilij/Vaszilko) és Tódor (Theodor/Fjodor), akiket előbb 1395–1399 között tett beregi ispánná Zsigmond király,¹⁶ majd megszakítással 1402–1415 között Tódot ismét ebben a tisztségben találjuk, de mellette a szatmári és a máramarosi ispáni méltóságot is viselte. Tódor – és kezdetben testvére – az ispáni méltósághoz tartozóan volt a munkácsi vár ura, azaz *pro honore* rendelkezett a királyi vár felett, míg nem 1404-ben királyi adományként is megkapta azt. 1419-ben a Pálóci testvérek, Máté és Imre viselték a méltóságot, majd 1422-ben Zsigmond Brankovics István szerb despotának adományozta a várat, ezzel megszakadt a kapcsolat a megye és a vár között. Utóbbi 1445-ben a Brankovics birtokokkal együtt Hunyadi Jánosé lett. A magánkézben lévő vár várnagyait a mindenkori birtokos nevezte ki, a méltóság más megyék ispáni címével is összekapcsolódhatott.¹⁷

Az Ung folyó mellett épült Ung várról krónikáink már az 1085. évvel kapcsolatban tudnak,¹⁸ az ispánság viszont csak a 13. században szerveződött meg. A vár korai volta mellett szól, hogy a Verecke felé vezető fontos útvonal mellett létesült.

¹⁰ Zsoldos 2011. 136.

¹¹ CDH VI/2. 216.

¹² Királyi udvarhelyként minden bizonnyal már a 13. elején is létezett, ez adott alkalmat Anonymusnak, hogy beleszöje az általa megalkotott honfoglalás történetbe. L. SRH I. 51. Anonymus módszerére l. Györffy 1988. 42–43.

¹³ Engel 2003b. 332.

¹⁴ ÁMTF I. 545.; Fügedi 1977. 168.

¹⁵ Engel 1996. I. 109–110.

¹⁶ ZsO I. 4746.

¹⁷ Engel 1996. I. 110–111. Az adatok pontosítása: Neumann 2006. 15–17.; C. Tóth 2018. 241–243.

¹⁸ *Chronici Hungarici compositio saeculi XIV.* In: SRH I. 408.; Zsoldos Attila elfogadja a vár korai keletkezését, l. Zsoldos 2011. 218–219.

Az ungi ispánság egyetlen vára Nyevicke, amelyet Engel Pál a korai Ungvárral azonosított.¹⁹ Állítása nem mond ellent annak, hogy a várat Aba Amadé építtette az 1279-ben kapott birtokán. Fontosságát jelzi, hogy az Ung völgyének azon szakaszán áll, ahol a folyó völgye összeszűkül, azaz korai „kapu”-funkciót töltött be. A Verecke felől vezető út menti korai vár elpusztulhatott a tatárjárás idején. Amadé pedig a korszaknak megfelelő négyszögletes lakótornyot építtetett: azaz korszerűbb kővárat az elpusztult helyébe. Az Abák legyőzése után a békekötést írásban rögzítették, ennek ellenére homályban marad, mit tarthattak meg Amadé fiai a korábbi birtokaikból. A későbbi eseményből következően Nyevicke biztosan a kezükben maradt, mivel 1317-ben Amadé László nevű fiától ostrommal szerezte meg Ákos nembeli Mikcs, I. Károly hadvezére.²⁰ A királyi kézre került várat az uralkodó Druget Jánosnak adományozta, aki 1328-ban lett Ung megye ispánja, ekkor Nyevicke vára honorként, majd néhány év múlva örökbirtokként került a kezébe. E vár a tartozékaival Druget János legjelentősebb szerzeménye lett.²¹

Ugocsa megye előzménye egy királyi uradalom, amely Királyháza (*domus regalis*), majd Felsőzász néven szerepel 13. századi oklevelekben. Az erdőispánság kezdetben Borsova megye tartozéka volt, a 13. század elejére vált önállóvá, majd Szatmár része lett. Egyetlen várát, Nyalábot a király építtette 1272 és 1315 között a Tisza völgyében futó út stratégiai pontján. A királyi vár a 13. század végén a Borsa nemzetség tartományának volt a része. A Borsa nembeli Tamás fia Bekétől ostrommal vette vissza I. Károly valamikor 1316 táján. A vár 1378-ig maradt királyi kézen, ispánja a mindenkori megyei ispánnal volt azonos.²² A megye másik várát, Visket a Hontpázmány nemzetség Újhelyi ága építtette. A területet V. István (1270–1272) adományozta a nemzetségnek, de 1281. évi említésekor még mindig csak *terra* volt. Ezt követően, de még 1298 előtt épülhetett fel a vár, mert ekkor cserebirtok fejében III. Andrásé (1290–1301) lett. A királyt a vár kedvező elhelyezkedése motiválhatta, mivel az Ugocsából Máramarosba vezető út tiszai átkelőhelyénél állt. András király a várat Máramaroshoz csatolta, ami fontos állomás volt Máramaros megyévé válásának útján.²³

Máramaros mint királyi uradalom első említése 1199-ből származik, de még 1271-ben is erdőként írták le (*silva Maramorisii*). Ispánsággá szerveződésében III. András fent említett lépése jelentett mérföldkövet, a következő évben, 1299-ben kinevezte az első máramarosi ispánt Pok nembeli Móric fia Miklós személyében, aki egyben ugocsai ispán is volt.²⁴ A 14. század első felében építtette a király Huszt

¹⁹ Engel 1998. 27.; Bizonytalanságot fogalmazott meg Takács Miklós, l. Takács 1994. 700.

²⁰ Engel - Feld 1994. 498.; Fügedi 1977. 172.; Engel 2003b. 119.

²¹ Zsoldos 2017. 171–172.

²² Fügedi 1977. 171.; Engel 1996. I. 217.; Zsoldos 2011. 215.

²³ Fügedi 1977. 211.

²⁴ Zsoldos 2011. 167–168.

várát a Tisza és a Nagygát nevű folyók találkozásánál, ahonnan jobban ellenőrizhető volt a Máramarosi-medencébe vezető út.²⁵ Huszt várnagyának tisztét mindig a megye ispánja töltötte be, a 14. század közepén, 1346 és 1367 között a Lackfiak (András, Benedek és Miklós) egymás után kapták meg honorként. 1347–1412 között a máramarosi ispáni tisztség folyamatosan összekapcsolódott a szatmáriéval, és időnként az ugocsaival is, 1435 után pedig a sókamurai ispánsággal.²⁶

Részben a földrajzi közelség, részben az igazgatás összefonódása miatt meg kell említenünk Szabolcs és Szatmár megyéket is. A Szabolcs várában tartott 1092. évi zsinat a megye korai szervezéséről tanúskodik. A korai építésű földvár a tatárjárás után veszítette el jelentőségét.²⁷ Szabolcs megye északkeleti része eredetileg Borsovához tartozott, és az egykori különállás nyomai hosszútávon is felfedezhetőek. A 15. században Szabolcs megyén belül járási határok jelezték ezt, két járás alakult az egykori borsovai területen, és ez a felosztás meglepő egyezést mutat a borsovai főesperesség kisvárdai tizedkerületével.²⁸ Szatmár megye eredete szintén Borsovára vezethető vissza,²⁹ de kiválása nem Borsova pusztulásával függ össze. A megye megszervezését Kristó Gyula és Zsoldos Attila is a 11. század végére teszik,³⁰ első ispánját a 12. századból ismerjük. Az ispánság alapja a majtényi és az erdődi királyi uradalmak voltak.³¹ A megye a 13. század végén a Borsák terrénumához tartozott, I. Károly 1315-ben szerezte meg. A békekötéskor a Borsák lemondtak az ugocsai, a szabolcsi és a szatmári ispáni címükről.³² Szatmár egyetlen korai vára Gilvác volt, a Kraszna folyó mellett álló mocsárvár, amelynek első említése 1317-ből származik, amikor is a Károly ellen lázadó Borsa Kopasz sikertelenül megostromolta azt.³³ A vereség a Borsák helyzetét végleg megpecsételte. Mivel Szatmár megyének jelentős vára nem volt, a határvédelem indokolhatta, hogy Szatmár ispánjának fennhatósága alá tartozott a 14. században a Közép-Szolnok megyei Aranyos, az ugocsai Nyaláb és a máramarosi Huszt is. Az ugocsai ispánsággal való szimbiózis fennmaradt a Zsigmond-kor végéig.³⁴

A 14–15. századi megyékről a korábbiaknál többet tudunk. Működött a megyei joghatóság, nagyobb számban ismerünk alispánokat, szolgabírákat; és a megye által kibocsátott iratokat is.³⁵ Kialakulóban voltak a megyeközpontok, a megyei

²⁵ Fügedi 1977. 144.

²⁶ Engel 1996. I. 152–154.; Draskóczy 2018. 53–59.

²⁷ Németh – Kristó 1994. 614.

²⁸ Zsoldos 2011. 200.; C. Tóth 2008. 23–26.

²⁹ Zsoldos 2011. 202.

³⁰ Kristó 1994a. 619.; Zsoldos 2011. 200.

³¹ Kristó 1994b. 194.

³² Engel 2003b. 339–340.

³³ Fügedi 1977. 136. Németh 2008.

³⁴ Engel 1996. I. 187.

³⁵ L. pl. a térség megyéire vonatkozóan: Neumann 2006; C. Tóth 2006; C. Tóth 2008; SZMHO.

törvényszékek (*sedria*) üléseinek helyszínei, de korszakunkban még jelentős ingadozást mutattak: Beregben Beregszász mellett Déda, Kászony, Bégány és Ardó; Ung megyében Kapos, Pálóc és Ungvár szerepeltek törvényszéki helyszíneként. Máramarosban és Ugocsában csak egy település adott helyet a megyei törvényszéknek, Sziget, illetve Sásvár. Ettől különböztek a megyei közgyűlések helyszínei, ezeket általában nem egy településen, hanem mellette a nyílt mezőn tartották.³⁶

Nem feladatunk a megyék egész nemesi társadalmának bemutatása, csak néhány, fontosabbnak tartott családról szólunk. A térségben a legjelentősebb családok, illetve nemzetségek azok voltak, amelyek tagjai a tisztségek mellett ugyanitt jelentős birtokra is szert tudtak tenni,³⁷ és ezáltal döntő szerephez jutottak. Az Árpád-kor utolsó évtizedeiben tartományuraságot kiépítő nemzetség az Abáké és a Borsáké volt.

Ung megyében Nyevicke vára, Beregben Munkács az Abák örökbirtoka volt. A két vár – és a hozzájuk kapcsolódó terület –, mint láttuk, nem egyszerre került I. Károly kezébe. A rozgonyi csata után az Abák még képesek voltak lázadást szervezni, de 1317-ben elszenvedett vereségük után a térség birtokviszonyai jelentősen átalakultak. Nyevicke várát 1322-ben az a Druget család kapta meg, amely ekkorra már Ung megye legjelentősebb birtokosa volt.³⁸ A Druget-tartományt 1342-ben a legbefolyásosabb képviselőinek halála után felszámolták, de Ung megyében a két ágra (Gerényi és Homonnai) szakadt család továbbra is a legjelentősebb birtokos maradt,³⁹ mellettük a Pálóci és a Nagymihályi család emelhető még ki. Ők többszáz jobbágyportával rendelkeztek, míg a megye további 60 nemesi családját jóval szerényebb birtok jellemezte. Egyharmaduknak tíz vagy annál kevesebb jobbágyportányi birtoka volt, de akadtak, akiknek egyetlen jobbágyuk sem volt.⁴⁰

A Borsák birtokai főleg az alföldi megyékben feküdtek, tartományuk északi része terjedt ki Ugocsára. A Borsa nemzetség élén két testvér, Kopasz és Beke állt. Utóbbi építtette Ugocsa megyében Szőlős várát 1294 után (ekkor kapta a birtokot), majd 1307–1308-ban, amikor a két testvér között vita támadt, úgy tűnt, Beke az ugocsai szerzeményeket nem a nemzetség, hanem kizárólag saját tulajdonának tekinti. Beke 1312-ig szatmári ispán is volt, és rendelkezett Nyaláb várával, amelyet I. Károllyal szemben védelmezett. A Borsák tartományi uralmát I. Károly 1315-ben felszámolta, Nyaláb várát, amelyhez Ugocsa megye legnagyobb része

³⁶ Csukovits 1997. 365., 381–384.

³⁷ Az említendő családoknak nemcsak e négy megyében voltak birtokaik, de csak azokra térünk ki, amelyek Kárpátalja szempontjából fontosak.

³⁸ A Borsákkal együtt lázadókat Druget Fülöp verte le. A lázadásról és a Druget-tartomány kialakulásáról l. Zsoldos 2017. 38–39., 76–96.; Hardi 2012. 217–222.

³⁹ Engel 1998. 145.

⁴⁰ Engel 1998. 119–121.

tartozott, a szatmári ispánsághoz csatolta, és az 1378-ig királyi kézben maradt. Ugocsa kisebb része, Szőlős 1399-ig volt királynéi birtok.⁴¹

A 14. század közepén Magyarországra menekültek a moldvai Szász vajda fiai: Balk, Drág, Dragomer és István. Később felbukkant egy ötödik testvérük is: Oláh János. Első birtokukat 1365-ben kapták Nagy Lajos királytól Máramarosban.⁴² A testvérek közül ketten, Balk és Drág számos tisztséget és birtokot szereztek.⁴³ Balk leszármazottai a 15. században fiágon kihaltak, Drág utódai azonban a kora újkorig jelen voltak a magyar elitben.⁴⁴ Béltek birtokot Mária királynőtől kapták 1385-ben, a 15. század elejére pedig már négy nagy uradalommal rendelkeztek: Kővár (Közép-Szolnok megye), Nyaláb (Ugocsa megye), Erdőd (Szatmár megye) és a máramarosi birtok (Hosszúmező, Huszt, Sziget, Técső, Visk) volt az övék.⁴⁵ A család bélteki neve az 1424. évi osztozkodás nyomán került használatba. Úgy tűnik, hogy ekkorra Ugocsa és Máramaros megyei birtokaikat elveszítették. Miután Balk 1400-ban, Drág pedig 1402-ben meghalt, Zsigmond visszavette fiaiktól az ugocsai Nyaláb várát az ispánsággal együtt, mivel ezt csak honorként birtokolták. Nyalábot 1405-ben Perényi Péternek adta a király örökjogon. Drág leszármazottai többször megpróbálták Nyalábot visszaszerezni, ennek érdekében oklevélhamisítástól sem riadtak vissza. A hamis oklevelet Drág unokája, Miklós és fia Bertalan készítették 1471-1489 között. A per 1498-ban a vereségükkel zárult Szapolyai nádor előtt, majd 1500-1506 közötti újbóli próbálkozásukat sem kísérte siker.⁴⁶ A máramarosi uradalom 1406-ban a király kezében volt, Zsigmond valószínűleg elvette a családtól, hiszen 1404-ben Balk fia Demeter hűtlen lett és a király ellen fordult. Erre bizonyítékunk van: 1404-ben ezzel az indokkal adta Zsigmond Hosszúmezőt Korjat fia Tódor egyik familiárisának.⁴⁷

Bereg megyében mint Munkács várának birtokosai Korjat podóliai *dux* fiai, Vazul (Vaszil) és Tódor bukkantak fel, Engel Pál „munkácsi hercegeknek” nevezi őket.⁴⁸ Magyarországra kerülésük ideje ismeretlen. Mindkettőjük neve mellett folyamatosan szerepel a *dux Podolie* cím, ami inkább származásuk hangsúlyozását szolgálta, de Podóliában valós befolyással nem rendelkeztek.⁴⁹ Vazul (Vaszil) 1395-1397

⁴¹ Engel 1996. I. 217.; Zsoldos 2012.

⁴² C. Tóth 2012.

⁴³ Engel 1996. II. 29.

⁴⁴ Horváth 2012.167-168.

⁴⁵ C. Tóth 2012. 146-147.

⁴⁶ C. Tóth 2012. 148-161.

⁴⁷ ZsO II/1. 2966. sz.; Gulyás 2014. 25.

⁴⁸ Engel 1996. II. 170.

⁴⁹ Vazul és Tódor apja, Korjat, Gedimin litván fejedelem (1316-1341) fia volt, aki idősebb testvérei, Olgerd (1341-1377) és Kejstut mellett litván területen nem kapott szerepet, ezért a litván terjeszkedés nyomán Volhínia és Podólia felé fordult. Az említettekén kívül Korjatnak három idősebb fia is volt, akik Podóliában apjuk nyomába léptek. Olgerd fia, Jagelló és Kejstut fia, Wi-

között Bereg megye ispánja volt. Ez idő alatt Zsigmondnak három oklevelében tűnik fel, amelyekben az uralkodó Vazul kérésére megerősítette annak korábbi rendelkezését, mely szerint az a korábban neki és testvérének juttatott királyi adományból többet familiárisaiknak engedett át.⁵⁰ Nem kizárt, hogy a litván fejedelmi családból származó hercegek (a lengyel királyi méltóságra emelkedett litván Jagelló Ulászló (1387–1434) az unokatestvérük volt) az 1395-ben Magyarország ellen támadó Jagellóval szemben Zsigmondhoz húztak, ennek eredménye volt az 1395-ben megkapott ispánság. Az 1395. évi lengyel betörésre (július elején) Mária királynő halála szolgáltatott okot. Testvére, Hedvig, lengyel királynő mint a magyarországi Anjouk egyetlen élő tagja jogot formált a magyar koronára. Ennek megszerzésére tett kísérletet Hedvig (lengyel nevén: Jadwiga) férje, a litván származású Jagelló. Az 1395. évi hadi készülődésről keveset tudunk, C. Tóth Norbert úgy véli, párhuzamot lehet vonni az 1395. és az 1410. évi lengyel-magyar hadi készülődés között.⁵¹

A két testvér közül Tódor magyarországi szerepéről tudunk többet.

*Tódor említése a Zsigmond-kori oklevelekben*⁵²

	év	tisztség	intézkedés	királyi adomány		királynak tett szolgálat	hatalmaskodást		oklevél
				saját	familiárisának		okoz	elszenved	
1.	1401	dux P					x		ZsO II/1. 955
2.	1402	dux P comes B					x		ZsO II/1. 1675
3.	1402	dux P comes B					x		ZsO II/1. 1719
4.	1403	dux P							ZsO II/1. 2886
5.	1404	dux P			x				ZsO II/1. 2966
6.	1404	dux P comes B		Bereg, Munkács					ZsO II/1. 2968
7.	1404	dux P comes B		beiktatás					ZsO II/1. 3073

told 1392. évi megegyezése értelmében Litvánia és a hozzá tartozó Rusz területei Witold kezébe kerültek. Ezt követően dönthetett úgy Vazul és Tódor, hogy Zsigmond király szolgálatába állnak. L. Ochmański 1990. 76.; Vojtovics 2006. 614–615., 675.

⁵⁰ ZsO I/1. 4746., 5172., 5173. sz.

⁵¹ C. Tóth 2009. 459–461. L. még Nowak 1964; Mályusz 1984. 83–84.; Font 1997. 82–84.; Pószán 2019. 209–223.

⁵² Jelmagyarázat: tisztség: dux P = dux Podolie (Podólia hercege); comes B = beregi ispán; comes Sz = szatmári ispán; A *hatalmaskodás* fogalommal a birtokügyekhez való kétféle viszonyt kívánjuk jelezni.

	év	tiszttség	intézkedés	királyi adomány		királynak tett szolgálát	hatalmaskodást		oklevél
				saját	familiárisának		okoz	elszenved	
8.	1404	dux P comes B, Sz		3000 Ft					ZsO II/1. 3397
9.	1405	dux P							ZsO II/1. 4134
10.	1406	dux P comes B					x		ZsO II/1. 5177
11.	1408	dux P comes B	leány-negyed ügyében						ZsO II/2. 6250
12.	1408	dux P					x		ZsO II/2. 6502
13.	1408	dux P						x	ZsO II/2. 6503
14.	1410	dux P comes B					x		ZsO II/2. 7358
15.	1410	dux P			x				ZsO II/2. 7723
16.	1410	dux P				versus Russciam			ZsO II/2. 7983
17.	1410	dux P				hadakozás Rusciában			ZsO II/2. 8031
18.	1411	dux P comes B				lengyelek elleni hadjárat			ZsO III. 373
19.	1411 1415 között	dux P comes B	birtokhatárának rendezése						ZsO III. 1481
20.	1414	dux P				boszniai hadjárat			ZsO IV. 2528
21.	1414	dux P					birtokrendezés T. tiltakozása ellenére		ZsO IV. 2778
22.	1415	dux P comes B	eljárás megyei vizsály ügyében						ZsO V. 991
23.	1415	comes B	szolgabíróival együtt (eskütétel)						ZsO V. 1177

A legfontosabb két oklevél a 6. és 7. számú, amelyek Munkács várának és a hozzá tartozó beregi birtoknak királyi adományáról szólnak, illetve arról, hogy a birtokba Tódort be is iktatták.⁵³ 1401 és 1415 között Tódor beregi (1401, 1402–1415), máramarosi (1404, 1412–1415) és szatmári (1404–1406) ispáni méltóságot is betöltött. 1415 őszén még intézkedett, de decemberben már néhainak mondták. Halála után özvegye (Valha) és leányai (Mária és Annuska) rendelkeztek a birtokkal. Az özvegyet és leányait 1416-ban több alkalommal is tiltották a hatalmaskodástól,⁵⁴ amit a környéken követtek el.⁵⁵ Végül 1419-ben Zsigmond elvette tőlük birtokaikat, további sorsuk pedig ismeretlen. A beregi ispánságot a Pálóci testvérek (Máté, Imre) 1419-től 1433-ig viselték,⁵⁶ Munkács várát tartozékaival azonban, ahogyan korábban említettük 1422-ben István szerb despotának adta örökbirtok gyanánt, a vár 1445-ben Brankovics többi birtokával együtt Hunyadi János kezébe került.⁵⁷

Korjat fia Tódor az 1395–1415 közötti húsz évben volt a magyar elit tagja. Ebben szerepe volt előkelő származásának, valamint Zsigmond királynak tett szolgálatainak, amiért Munkács és Bereg birtokát kapta örökjogon. Rendelkezett familiárisokkal Magyarországon, és gyakran élt a korban szokásos hatalmaskodás eszközével javainak védelmére. Ezzel együtt úgy véljük, hogy működése inkább intermezzo volt, Munkács várát nem ő építtette, ahogy az téves módon az ukrán történetírásban elterjedt.⁵⁸ A Korjatovicsok részt vettek a litván dinasztikus küzdelmekben is, és magyar területen sem elégedtek meg a szerzett pozíciókkal, itteni szerepük azonban átmeneti volt, utódaikról nincs információ.

Az ukrán történetírásban Bereg megyei birtokosként tüntetik fel Lev Danyilovicsot, aki IV. Béla király (1235–1270) veje volt. A magyar uralkodó Konstancia nevű leányának a ruszbeli herceggel kötött házassága a zólyomi békekötés következménye volt.⁵⁹ Lev Danyilovics személyéről azt tartja az ukrán történetírás, hogy a beregi területet, illetve egész Kárpátalját „királyságához” csatolta,⁶⁰ azaz a mai Kárpátalja területét vizionálja Lev terrénumaként. Leontij Vojtovics összegyűjtötte az ukrán szerzők korábbi írásait, és megemlíti a kérdés vitatott voltát, de

⁵³ A Mályusz Elemér szerkesztette ZsO I. kötete adományként jelöli, ténylegesen azonban honorbirtokról van szó. L. Engel 1996. I. 110.

⁵⁴ ZsO V. 2392., 2422., 2451. sz.

⁵⁵ Neumann 2006. 17.

⁵⁶ Engel 1996. II. 185.

⁵⁷ Engel 1996. I. 109.

⁵⁸ A 18–19. századi munkák összefoglalására, a források elemzésére még csak kísérletet sem tett. L. Popovics 1993.

⁵⁹ Ez a béke tett pontot a magyar király és Danyiil fejedelem közötti konfliktus végére. A konfliktus oka az volt, hogy Béla másik vejét, Rosztyiszlavot támogatta Halics megszerzésében. A magyar sereg 1245. augusztus 17-én Jaroszlav alatt vereséget szenvedett. L. PSZRL II. 800–805.; Font 2016.

⁶⁰ L. a „Приєднання земель у Закарпатті” [Földek egyesítése a Kárpátokon túl] c. fejezetet: Vojtovics 2014. 191–196.

álláspontja a korábbi felfogást támogatja,⁶¹ mely szerint Lev a házasságával megkapta Bereg megyét. Azt is felvetették, hogy Lampertszásza privilégiuma is tőle származik. Vojtovics forráshelyként azt az oklevelet idézi, amelyben Bereg megye ispánja magát Lev familiárisának nevezi,⁶² illetve a – legalábbis kétes hitelűnek tekinthető – *Lengyel-magyar krónika* Halicsról írott fejezetét (amelyben egyébként nincs szó sem Danyiilról, sem Levről) említi,⁶³ valamint Béla király másik vejéről, Rosztyiszlavról állítja, hogy szintén a beregi terület birtokosa volt. Tény, hogy kevés adat esetében elkerülhetetlen a mozaikszerű információk egymás mellé állítása, de a forrásoknak és keletkezésüknek az adott környezetben való értelmezése megkerülhetetlen lenne. Ez a korábbi szerzőknél és Vojtovicsnál is elmaradt.

Nem zárható ki teljességgel, hogy lehetett Levnek Magyarországon birtoka, ahogyan II. András idején (véltetően) Szugyiszlav bojárnak, vagy Zsigmond idején (bizonyosan) a szerb despotának is volt, ami azt jelentette, hogy az adott személyek a magyar birtokosok közé kerültek. Ebből következően lehettek familiárisaik is. Lev esetében magyarországi birtokról nem tudunk, és ha ez nem is kizárt, az semmiképpen sem jelentett területi különhatalmat. Itt derül fény arra, hogy az ukrán szerzők a birtok és az ispáni cím között nem tesznek különbséget! A Magyarországon élő Rosztyiszlav hercegnek valóban volt birtoka Bereg megyében (és Abaújban is),⁶⁴ de ez a területi hatalmától (Macsó) független volt.⁶⁵ Ahogyan az ispáni cím, úgy a hospesek privilégiuma is királyi döntés eredménye volt, a Lampertszásza hospeseinek adott privilégium 1247-ből származik. A mai Beregszász két településmagból fejlődött ki: az egyik Bereg királyi kúria, a másik a különleges jogokkal ellátott Lampertszásza volt.⁶⁶ Az alapvető probléma az, hogy az ukrán szerzők nem ismerik a magyarországi viszonyokat, például azt, mit jelentett Magyarországon a birtok, hogyan lehetett hozzájutni, milyen kapcsolat volt (lehetett) a birtok és a tisztség között, mit jelent a familiáris kapcsolat. A *honor* fogalma meg sem jelenik ezekben az írásokban. Azaz végső soron a fenti állításokat megfogalmazó ukrán szerzők munkáiban fel sem merül, hogy szükséges lenne a Magyar Királyság intézményrendszerének és működésének a bemutatása.

Végül szólnunk kell a szóban forgó négy megye középkori népességéről is. Ung és Bereg földrajzi elhelyezkedése hasonló, területük megoszlik az Alföld és a hegyvidék között. A megyeszervezés kezdeti időszakában az alföldi részek voltak lakottak, a hegyvidék a 14. századi kezdetek után jobbra a 15. században népese-

⁶¹ L. Vojtovics 2006. 499–500.; Vojtovics 2014. 195–196.

⁶² 1299: „Nos Gregorius, comes de Beregh, officialis Leu Ducis Ruthenorum” – CDH VI/2. 216–217. Az adott tisztségviselő saját maga intézkedése nyomán keletkezett oklevél, l. Zsoldos 2011. 136.

⁶³ Chronicon Hungaro–Polonicum. In: SRH II. 320.; UPK 180.

⁶⁴ Minderről özvegye későbbi rendelkezéséből tudunk, l. Zsoldos 2007. 85.

⁶⁵ Font 2016. 70–75.; Vojtovics értelmezése téves, l. Vojtovics 2014. 194.

⁶⁶ ÁMTF I. 532–533.

dett be. Ugocsa és Máramaros alapvetően hegyvidéki jellegű, itt a folyóvölgyekben is csak a 13. században mutatható ki lakosság.⁶⁷

Ung megyében a vlachok betelepítését a Drugetek kezdték meg, ennek első nyoma egy 1337. évi oklevél. Bereg megyében 1339-ben egy Korocsin (Karácsony) nevű vlach kenéz Bilke birtokot kapta a telepítésben szerzett érdemeiért.⁶⁸ A 15. század elején Korjatovics Tódor ruténokat telepített le az Ondava, a Laborc és a Latorca folyók mentén, illetve Sátoraljaújhely és Homonna környékére. A ruténok betelepedésében (betelepítésében) a beregi terület volt az elsődleges, Bereg irányából népesült be Ugocsa megye,⁶⁹ míg Máramarosba a Kárpátokon túli moldvai és podóliai területről érkeztek új lakosok. A betelepülők vlach elnevezése gyűjtőfogalom, nem etnikumot, hanem pásztorkodó életmódot folytató népességet jelölt.⁷⁰ Jelentős betelepülés történt Moldvából az 1330-as években, amint erre egy 1335. évi oklevél utal.⁷¹ A Mikola fia Bogdán vajda vezetésével érkezett csoport határvédelmet látott el, de Küküllei krónikájából tudjuk, hogy visszatértek Moldvába a 14. század közepe táján.⁷² Az említett Korocsin (később Karácsony vajda) a 14. században egyaránt szervezte vlachok és ruténok áttelepülését. Ennek nyomán szerzett birtokai indították el a társadalmi felemelkedés útján. Hozzá hasonló a máramarosi Dolhaiak esete, akik Mária királynőtől 1383-ban részleges bíraskodási kedvezményt is kaptak a Borsova és Nagyág folyók mentén végzett telepítésért cserébe. Később a Korjatovicsoknak is tettek hasonló szolgálatot. Korjatovics Vaszil kérésére nyerték el a királytól a máramarosi Hosszúmező bitokot, majd a beregi Sarkadot 1398-ban.⁷³ 1404-ben már Hosszúmezőiek néven Tódor familiárisai voltak, és újabb birtokhoz jutottak.⁷⁴ Kristó Gyula véleménye szerint tipikus eset volt, hogy egy vlach eredetű személy mint telepítő „vállalkozó” nemcsak vlach, hanem rutén népesség költözését is szervezte. A két népcsoport keveredését elősegítette az ún. *vlach jog*, amelyben a király az elsőfokú igazságszolgáltatást engedélyezte a hospeseknek. A vlachnak nevezett közösségben rendre ruténeket is találunk.⁷⁵

A 13. században német eredetű (korabeli összefoglaló néven: szász) hospesek is érkeztek. Első adatunk Bereg megyéből Lampertszásza település kiváltságlevele, amelyet IV. Béla király állíttatott ki 1247-ben, ezt pedig 1320-ban I. Károly meg-

⁶⁷ Kristó 2003. 101-102.

⁶⁸ AOkl XXIII. 58. sz.

⁶⁹ Kristó 2003. 104.

⁷⁰ Kristó 2003. 210.

⁷¹ AOkl XIX 594. sz. Az október 6-i keltezésű oklevél utal a betelepedés két ütemére: 1334. november 1. – 1335. január 6. és 1335. június 4. – augusztus 15.

⁷² Küküllei 37.; az időpontról: 79. 367. l.j; L. ÁMTF IV. 118-119.

⁷³ ZsO I. 571. sz.

⁷⁴ ZsO I. 2966. sz.

⁷⁵ Kristó 2003. 103.

újította. A településnév Lampert előtagjával kapcsolatban Györffy György úgy vélekedett, hogy a név a telepítőre, Szent László király Lampert nevű testvérére utal, azonban ezt Kristó Gyula vitatja.⁷⁶ A telepítések általános képe alapján a későbbi alapítást gondoljuk valószínűnek, ennek nem mond ellent, hogy a településnév első eleme személynévi eredetű. A Lampert nevet többen és később is viselheték. Ugocsában a nagyszöllősi szász hospesek 1262-ben kaptak kiváltságot, amely minta lett 1271-ben Felszász, 1355-ben pedig Királyháza szász lakosai számára. Máramarosban 1329-ben kapta meg „Nagyszöllős szabadságát” Visk, Huszt, Técső és Hosszúmező. E négy máramarosi település német neveket viselő lakói sóbányászattal foglalkoztak. A máramarosi mezővárosok a 15. században stabilan királyi, majd királynéi birtokban maradtak.⁷⁷

A települések etnikai sokszínűsége a térségre a továbbiakban is jellemző maradt. A kedvezményeket és/vagy birtokokat kapott személyek és családjuk társadalmi felemelkedése a magyar nemességbe vezető utat jelentette, a többségük azonban a magyar politikai életben nem játszott szerepet.⁷⁸

* * *

Áttekintésünk alátámasztja, hogy a mai Kárpátalja területét alkotó négy megye a középkorban mindvégig a mindenkori magyar király fennhatósága alá tartozott – több esetben a királynék magánbirtokai voltak az egyes megyék. A helyi igazgatás vezetőit a magyar királyok nevezték ki, a birtokadományok is tőlük származtak. A kezdetben alig lakott részek betelepítése rutén, vlach és szász népességgel részben a király, részben a térség birtokosainak kezdeményezésére történt. Ebben a telepítők részéről szerepet játszott a munkaerő (és az adófizetők számának) növelésére vonatkozó igény, a betelepülők részéről pedig a kedvezmények és a nagyobb biztonság lehetősége. Ez utóbbi a mongol-litván végvidéken, különösen az oszmán portyák rendszeressé válásával egyre lényegesebb szempont lehetett. A betelepülők, amennyiben határvédelmi feladatot is elláttak, az igazságszolgáltatás alsó szintjén megválaszthatták tisztségviselőiket.

Teljesen téves a „Zakarpatszkaja Rusz” – „Podkarpatszkaja Rusz” fogalom használata,⁷⁹ de ugyanúgy a „Hungarian Rusz” forma is, amelyet a Hruszevszkij műveinek angol fordításával együtt megjelent tanulmány szerzője használ a 19-20. század fordulóján élt szerző álláspontja nyomán.⁸⁰ Az okleveles anyag tanúsága

⁷⁶ ÁMTF I. 532.; Kristó 2003. 152.

⁷⁷ Gulyás 2014. 26., a privilégiumokra l. 29–39.

⁷⁸ Mályusz 1984. 240.

⁷⁹ L. pl. Magocsi 1973–1974. 214–218.; Juraszov 2013.

⁸⁰ L. Pankova 2016. xxii., xli. 125. lj; a kötetről írott recenzióknk: Font 2018.

szerint a négy megye története számos ponton összefonódott a középkorban is, mégsem alkotott olyan különkormányzatot, mint amit a Magyar Királyság más régióiban, például Erdély vagy Szlavónia esetében találunk. A mai Kárpátalaja középkori történetéről reális kép rajzolása nem lehetséges anélkül, hogy féltetve a korábbi történetírás narratíváit, a forráskritikai szempontból hitelesnek minősített anyagra építsük elemzésünket.⁸¹

Források

- AOkI XIX = Anjou-kori Oklevéltár. Documenta Res Hungaricas tempore Regum Andegavensium Illustrantia 1301–1387. Fundavit Julius Kristó. XIX. (1335). Szerk. Kristó Gyula – Makk Ferenc. Budapest – Szeged, 2004.
- AOkI XXIII = Anjou-kori Oklevéltár. Documenta Res Hungaricas tempore Regum Andegavensium Illustrantia 1301–1387. Fundavit Julius Kristó. XXIII. (1339) Szerk. Piti Ferenc. Budapest – Szeged, 1999.
- CDH = Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis. I–XI. Ed. Fejér Georgius. Buda, 1829–1844.
- Küküllei János: Lajos király krónikája. Fordítás, kommentárok, jegyzetek: Kristó Gyula. Budapest, 2000.
- Neumann 2006 = Neumann Tibor: Bereg megye hatóságának oklevelei (1299–1526). Nyíregyháza, 2006. (Szabolcs-szatmár-beregi Szemle füzetek 3.)
- PSZRL II = Полное собрание русских летописей. т. II. Ипатьевская летопись. ред. Клосс, Борис М. Москва, 2001.
- SRH = Scriptores rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum / edendo operi praefuit Emericus Szentpétery, socii operis erant I. Balogh [et al.], Szerk. Szovák Kornél – Veszprémy László. Budapest, 1999.
- SZMHO = Piti Ferenc – Neumann Tibor – C. Tóth Norbert: Szatmár megye hatóságának oklevelei (1284–1524). Szerk. C. Tóth Norbert. Nyíregyháza, 2010. (A nyíregyházi Jósza András Múzeum Kiadványai 65.)
- UPK = Uhorsko-poľska kronika. Ed. Homza, Martin. Bratislava, 2009.
- ZsO = Zsigmond-kori oklevéltár I–XIV (1387–1427). Szerk. Mályusz Elemér – Borsa Iván – C. Tóth Norbert – Neumann Tibor – Lakatos Bálint – Mikó Gábor. Budapest, 1951–2020. (A Magyar Országos Levéltár kiadványai II. Forráskiadványok 1., 3–4., 22., 25., 27., 32., 37., 39., 41., 43., 49., 52., 55.)

⁸¹ Ez a megállapítás sem újkeletű, l. Kobály 2001. 7–8.

Felhasznált irodalom

- ÁMTF I = Györffy György: Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza. I. Budapest, 1987.³
- ÁMTF IV = Györffy György: Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza IV. Budapest, 1998.
- C. Tóth 2005 = C. Tóth Norbert: Bereg megye járásai a középkorban. Szabolcs-Szatmár-Beregi Szemle 40. (2005:2), 177–186.
- C. Tóth 2006 = C. Tóth Norbert: Ugocsa megye joghatóságának oklevelei (1290-1526). Budapest, 2006.
- C. Tóth 2008 = C. Tóth Norbert: Szabolcs megye működése a Zsigmond-korban. Nyíregyháza, 2008.
- C. Tóth 2009 = C. Tóth Norbert: Az 1395. évi lengyel betörés. A lengyel-magyar kapcsolatok egy epizódja. In: Neumann Tibor – Ráczy György (szerk.): Honoris causa. Tanulmányok Engel Pál tiszteletére. Budapest – Piliscsaba, 2009. 447–485. (Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok 40 - Analecta Mediaevalia III.)
- C. Tóth 2012 = C. Tóth Norbert: Szász vajda utódainak felemelkedése és bukása. A család vázlatos története 1365-1424 között. In: Hegyi Géza – W. Kovács András (szerk.): A Szilágyság és a Wesselényi család (14-17. század). Kolozsvár, 2012. 135-166.
- C. Tóth 2018 = C. Tóth Norbert: Mária királyné és udvara. In: Zsoldos Attila (szerk.): Nagyvárad és Bihar az Anjou-korban. Nagyvárad, 2018. 183–258. (Tanulmányok Biharország történetéről 5.)
- Draskóczy 2018 = Draskóczy István: A magyarországi kőszó bányászata és kereskedelme (1440-1530-as évek). Budapest, 2018.
- Engel – Feld 1994 = Engel Pál – Feld István: Nyevicke. In: KMTL 498.
- Engel 1996 = Engel Pál: Magyarország világi archontológia 1301-1457. I-II. Budapest, 1996.
- Engel 1998 = Engel Pál: A nemesi társadalom Ung megyében. Budapest, 1998.
- Engel 2003a = Engel Pál: A honor. (A magyarországi feudális birtokformák kérdéséhez). In: Engel Pál: Honor, vár, ispánság. Válogatott tanulmányok. Válogatta és szerkesztette Csukovits Enikő. Budapest, 2003. 73-100.
- Engel 2003b = Engel Pál: Az ország újraegyesítése. I. Károly küzdelmei az oligarchák ellen (1310-1323). In: Engel Pál: Honor, vár, ispánság. Válogatott tanulmányok. Válogatta és szerkesztette Csukovits Enikő. Budapest, 2003. 320-408.
- Font 1997 = Font Márta: A Német Lovagrend alkonya. Budapest – Pécs, 1997.
- Font 2016 = Font Márta: Rosztyiszlav herceg IV. Béla udvarában. In: Zsoldos Attila (szerk.): Hercegek és hercegségek a középkori Magyarországon. Székesfehérvár, 2016. 59-79.

- Font 2018 = Font Márta: Mykhailo Hrushevsky, History of Ukraine-Rus'. vol.3. Speculum 94. (2018:4), 1214-1216.
- Font 2020 = Font Márta: A Kárpátokon innen és túl. A Magyar királyság és a Halicsi fejedelemség határa a 11–13. században (avagy hol lépte át országa határát a magyar király útban Halics felé?). Pontes 3. (2020), 47–68.
- Fügedi 1977 = Fügedi Erik: Vár és társadalom a 13-14. századi Magyarországon. Budapest, 1977. (Értekezések a történeti tudományok köréből 82.)
- Gulyás 2014 = Gulyás László Szabolcs: Városfejlődés a középkori Máramarosban. Kolozsvár, 2014. (Erdélyi tudományos füzetek 280.)
- Györffy 1988 = Györffy György: Anonymus. Rejtély vagy történeti forrás? Budapest, 1988.
- Hardi 2012 = Hardi, Đura: Drugeti. Povest o usponu i padu porodice prtilaca Anžujskih kraljeva. Novi Sad, 2012.
- Horváth 2012 = Horváth Richárd: A békési Drágfiak és a királyi udvar kapcsolata a Hunyadiak korában. In: Hegyi Géza – W. Kovács András (szerk.): A Szilágyság és a Wesselényi család (14-17. század). Kolozsvár, 2012. 167-212. i
- Juraszov 2013 = Юрасов, Михаил: Подкарпатская Русь - одна из колыбелей христианства у восточных славян. Очерки ранней истории русинов. Saarbrücken, 2013.
- KMTL = Korai magyar történeti lexikon (9-14. század). Főszerk. Kristó Gyula, szerk. Engel Pál és Makk Ferenc. Budapest, 1994.
- Kobály 2001 = Kobály József (szerk.): Magyarország és a Kijevi Ruszj. Ungvár, 2001.
- Kristó 1988 = Kristó Gyula: A vármegyék kialakulása Magyarországon. Budapest, 1988.
- Kristó 1994a = Kristó Gyula: Szatmár. In: KMTL 619.
- Kristó 1994b = Kristó Gyula: Erdőd. In: KMTL 194.
- Kristó 2003 = Kristó Gyula: Nem magyar népek a középkori Magyarországon. Budapest, 2003
- Magocsi 1973–1947 = Magocsi, Paul R.: An Historical Guide to Subcarpathian Rus'. In: Austrian History Yearbook (Cambridge / Massachusetts) IX-X. (1973-1974), 201-265.
- Mályusz 1984 = Mályusz Elemér: Zsigmond király uralma Magyarországon. Budapest, 1984.
- Németh 1975 = Németh Péter: Borsova határvármegye kialakulása. Kisvárd, 1975. (A Kisvárdai Vármúzeum kiadványai 5.)
- Németh 2008 = Németh Péter: Szatmár megye kialakulása (vázlat). In: Németh Péter: A középkori Szatmár megye települései a XV. század elejéig. Nyíregyháza, 2008. XXV-XLI (A nyíregyházi Jósza András Múzeum kiadványai 60.)
- Németh - Kristó 1994 = Németh Péter - Kristó Gyula: Szabolcs. In: KMTL 614.

- Nowak 1964 = Nowak, Zenon H.: Polityka północna Zygmunta Luksemburskiego do roku 1411. Toruń – Łódź, 1964.
- Ochmański 1990 = Ochmański, Jerzy: Historia Litwy. Wrocław – Warszawa – Kraków, 1990.
- Pankova 2016 = Pankova, Svitlana: Volume 3 of the *History of Ukraine-Rus' in Mykhailo Hrushevsky's Creative Laboratory*. In: Mykhailo Hrushevsky: *History of UKraine-Rus'. Volume Three to the Year 1340*. translated by Strumiński, Bohdan, editor in chief Sysyn, Frank E. Edmonton – Toronto, 2016. xxii-xxlvii.
- Popovics 1993 = Popovics, Mihai: Fjodor Korjatovics – ruszinszkij vojvoda. Prjasov, 1993.
- Pósán 2019 = Pósán László: Magyarország és a Német Lovagrend a középkorban. Debrecen, 2019.
- Takács 1994 = Takács Miklós: Ungvár. In: KMTL 700.
- Tringli 2009 = Tringli István: Megyék a középkori Magyarországon. In: Neumann Tibor – Rácz György (szerk.): *Honoris causa. Tanulmányok Engel Pál tiszteletére*. Budapest – Piliscsaba, 2009. 487–518.
- Vojtovics 2006 = Войтович, Леонтий: Княжа доба на Русі. Портрети еліти. Біла Церква, 2006.
- Vojtovics 2014 = Войтович, Леонтий: Лев Данилович, князь галицько-волинський (бл. 1225 – бл.1301). Львів, 2014.
- Zsoldos 2000 = Zsoldos Attila: Confinium és marchia. Az Árpád-kori határvédelem néhány kérdéséről. *Századok* 134. (2000), 99–116.
- Zsoldos 2007 = Zsoldos Attila: Családi ügy. IV. Béla és István ifjabb király viszállya az 1260-as években. Budapest, 2007. (História könyvtár. Monográfiák 24.)
- Zsoldos 2010 = Zsoldos Attila: A megszervezés kezdetei a Magyar Királyságban (Az „óriás” és „átlagos” nagyságú megyék kérdése). In: Hermann István – Karlinszky Balázs (szerk.): *Megyetörténet. Egyház- és igazgatástörténeti tanulmányok a veszprémi püspökség 1009. évi adománylevele tiszteletére*. Veszprém, 2010. 299–318.
- Zsoldos 2011 = Zsoldos Attila: Magyarország világi archontológiája 1000–1301. Budapest, 2011.
- Zsoldos 2012 = Zsoldos Attila: A Borsa-tartomány igazgatásának kérdései. In: Hegyi Géza – W. Kovács András (szerk.): *A Szilágyság és a Wesselényi család (14–17. század)*. Kolozsvár, 2012. 25–44.
- Zsoldos 2017 = Zsoldos Attila: A Druget-tartomány története 1315–1342. Budapest, 2017.

BARABÁS GÁBOR

*„super hiis inquiratis
diligenter rei veritatem”**Hierarchia és egyházfegyelem –
Adalékok a középkori pápai küldöttbíróság
magyarországi történetéhez***Hierarchy and Church Discipline: Remarks on the Medieval History
of Papal Delegated Jurisdiction in Hungary*

The paper discusses a special aspect of the papal-Hungarian relations, namely the operation of the delegated jurisdiction in the second half of the 13th century, from the Mongol invasion of 1241–42 to the death of the last Árpadian king, Andrew III in 1301. The focus of the study is on the cases, in which the judges-delegate appointed by the pontiffs had to face questions of ecclesiastical hierarchy or church-discipline. It is to be determined, when (and partially: why) members of the Hungarian Church turned to the Holy See to make use of the delegation of papal judges. Furthermore, it is to be examined, what was the effect of the authorizations, and if so, under which circumstances did the popes want to intervene in Hungarian matters by using one of their universal tool to shape the regions of Western Christianity, their delegated jurisdiction. The issue of the Bosnian bishopric, the quarrel over the borders between the dioceses of Kalocsa and Pécs, or the allegations and the procedure against Bishop Job of Pécs are all helping to find answers to those questions.

Tanulmányunkban a szentszéki küldöttbíróság¹ magyarországi működésének egy sajátos szeletét vesszük górcső alá. A vizsgálat közelebbről azon ügyekre foku-

* A tanulmány a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj (BO/00148/17/2) támogatásával készült.

¹ A pápai delegált bíróság működésére és kezdeti magyarországi jellegzetességeire l. részletesen: Barabás 2015. 55–70.; Barabás 2021.

szál, amelyek az egyházi hierarchia és az egyházfegyelem körébe sorolhatók, arra a kérdésre keressük a választ, a 13. század második felében mely esetekben volt szükség a pápaság beavatkozására, mikor, milyen körülmények között remélték a magyarországi egyháziak problémájuk megoldását a pápai küldöttbírósgban megtalálni. Fontos azonban annak a körülménynek a figyelembevétele is, hogy bizonyos szituációkban – konkrét megkeresés nélkül, vagy egy korábbi eljárás folyományaképp – maguk az egyházfők is delegáltak magyarországi egyháziakat céljaik elérése érdekében. Az elemzés időbeli kereteit az 1241–1242. évi tatárjárás, valamint III. András király halála adják, amely periódus kezdete a pápaság oldaláról is korszakhatárnak tekinthető, hiszen IV. Ince (1243–1254) 1243-ban, egy hosszabb *sedis vacantia* után foglalta el Szent Péter trónját, ez a helyzet pedig értelemszerűen hatással volt a pápai–magyar kapcsolatok intenzitására is. Ehhez kapcsolódóan arra keressük a választ, a választott időszakban tapasztalható-e, és ha igen, milyen jellegű volt a változás a pápai bírók működésében.

Mielőtt azonban rátérnénk a vonatkozó eljárásokra, röviden fel kell vázolnunk, mit is értünk pápai küldöttbírósg alatt, valamint hogyan működött maga a rendszer. Az egyházfő elé került perek delegálásának gyakorlata a középkori pápaság 11. századtól kezdődő reformidőszakában jelent meg, majd a 12. század végére szinte mindenütt széles körben elterjedt a nyugati kereszténységben.² Működése alapját egyes klerikusok vagy egyházak peres félként, jellemzően valamilyen fokon megszületett ítélet után a római Szentszékhez történő fellebbezése adta. Ez kezdetben azzal a céllal történt, hogy a pápai tekintély erősítse meg az adott ügyben korábban született döntést, vagy éppen ellenkezőleg, változtassa meg azt.³ Az egyházfők által kirendelt, delegált bírók is a helyi egyháziak, kezdetben jellemzően érsekek, püspökök és apátok, majd fokozatosan az alacsonyabb rangú egyháziak közül kerültek ki.⁴

* * *

A választott korszakból a témánkat illető eljárások sorát IV. Ince egy 1245. évi intézkedése nyitja. A pápa Sixtus *magister* Esztergom egyházmegyei klerikusnak küldött okleveléből arról értesülünk, hogy az egyházfő a címzett kérésére jóváhagyta a legatusi méltóságban 1232 és 1234 között a Magyar Királyságban tevékenykedő Pecorari Jakabnak, Preneste bíboros-püspökének⁵ korábbi dönté-

² Sweeney 1989. 26.

³ Müller 2008. 108–131. 109–110.; Johrendt – Müller 2008. 14.; Duggan 1998. 172–199.

⁴ Vö. Hageneder 1967. 27.; Herde 2002. 22.; Falkenstein 1986. 37–39.; Johrendt – Müller 2008. 14.; Duggan 1998. 176., 194–195.

⁵ Jakabra I. Almási 1993.

sét. Ennek értelmében a korábban Magyarországon járt legátus az ő klerikusának mondott Sixtus számára engedélyezte, hogy egyházi javadalmakat bírjon, bár annak apja az egyházi rend tagja, presbiter volt.⁶

Az egyházi hierarchiát érintő vizsgálatokat illetően először a boszniai püspökség egyházi jogi helyzetét szabályozni igyekvő folyamatot kell görcső alá vennünk, amellyel kapcsolatban már a vizsgált korszak előtt, az 1230-as években történtek intézkedések. IX. Gergely pápa (1227–1241) említett legátusa, Pecorari Jakab 1233-ban közvetlenül az Apostoli Szék alá rendelte az egyházmegyét az ott tapasztalt visszasságok miatt.⁷ Egy évtizeddel később, IV. Ince pontifikátusa alatt – a domonkosok boszniai térítő tevékenységét elősegítendő⁸ – a püspökség a magyar egyház-szervezetbe való integrálása, konkrétan a kalocsai érsek alá rendelése került napirendre.⁹ Az ötlet az érintett főpapoktól, az egyházi feljebbvalótól, Benedek kalocsai érsektől, valamint az 1230-as évek végén legátusi méltóságot viselt¹⁰ Pósa boszniai püspöktől¹¹ származott, de a főpapok a magyar uralkodó, IV. Béla támogatását is bírták. A pápa 1246. július 19-én a pannonhalmi apátot, a veszprémi főesperest, illetve a győri *thesaurarium*ot bízta meg a tervvel kapcsolatos lehetőségek kivizsgálásával és jelentéssel,¹² majd a boszniai térítést elősegítendő 1246. augusztus 3-án legátusi hivatalt ruházott Benedek kalocsai érsekre, valamint a jövőben meghódításra kerülő területeket is rá bízta.¹³ A korábban közvetlenül az Apostoli Szék alá

⁶ RPR 11553. sz. L. Kis 2002. 8–9. Nem csak Sixtus fordult a pápához ebben az időben, Theodor malembachi plébánosnak és szebeni kanonoknak február 22-i kelttel engedélyezte a pápa, hogy a zsinati határozatok ellenére fogadhasson egy második beneficiumot is az első tatárok általi elpusztítása miatt. RPR 11558. sz. RI IV. 1068. sz.

⁷ L. Almási 1993. 134.; Rabić 2016. különösen 59–67.

⁸ A boszniai püspök 1246-ban két esetben is kapott intést a térítést illetően. RPR 12148. és 12204. sz.

⁹ Barabás 2017. 23–24.

¹⁰ Barabás 2013. 67.

¹¹ Zsoldos 2011. 84–85.

¹² „Ex parte ... (Pousa) Bosnensis episcopi fuit propositum coram nobis, quod cum dudum ecclesia Bosnensi vacante, ... Ragusiensis archiepiscopus, eo tempore ipsius ecclesie metropolitanus, ibidem quendam hereticum in episcopum prefecisset, ... bone memorie J(acobus) Penestrinus episcopus, tunc in illis partibus apostolice sedis legatus, ... Bosnensem ecclesiam Ragusiensi ecclesie... subtrahens, ab eius subiectione ... exemit ... Cum eadem terra purgari pravitate predicta nequeat sine magno auxilio ecclesie Colocensis ... prefatus episcopus, et etiam ... (Bela) rex Ungarie illustris ... supplicarunt, ut predictam Bosnensem ecclesiam eidem Colocensi ecclesie subicere ... curaremus ... Mandamus, quatenus super hiis inquiratis diligenter rei veritatem, et quod inveneritis nobis fideliter rescribatis” – MREV I. 123. CXLV. sz., VMHH I. 201. CCCLXXII. sz., RPR 12233. sz., RI IV. 2034. sz. Vö. PRT II. 42.

¹³ „Fratrī (Benedicto) archiepiscopo Colocensi, apostolice Sedis legato, salutem et apostolicam benedictionem [...] cupias contra hereticos de terra Bosnensi assumere signum crucis [...] ac in remissionem tuorum tibi iniungimus peccatorum; quatenus ob illius reverentiam, qui in eodem signo mortis amare subiit tormentum, ut humanum genus de mortis faucibus liberaret, dictum signum humeris tuis affigens” – CDH IV/1. 400–401., RPR 12246. sz., RI IV. 2050. sz.;

tartozó diocézis Kalocsa alá rendelésére végül 1247. augusztus 26-án adott parancsot a pápa, amit a győri püspöknek, az egresi apátnak és a fehérvári domonkos perjelnek kellett végrehajtani.¹⁴ Konkrét tevékenységükről ugyan nem maradt fenn adat, de talán nem járunk messze a valóságtól, ha összefüggést látunk a megbízás, valamint a boszniai püspökség székhelyének a pécsi egyházmegye területén fekvő Diakóvárra (Đakovo) történő helyezése között. A latin rítusú diocézis pedig ezzel gyakorlatilag Bosznia területén kívüli működésre rendezkedett be.¹⁵

Röviden ki kell térnünk az úgy kutatástörténetére is, lévén érdekes adalék a témával kapcsolatban, hogy Pray György és Katona István nyomán Fejér György az 1246. július 19-i dokumentumot 1264-es dátummal újraközölte.¹⁶ A hibát a szövegek egyezésén kívül¹⁷ megerősíti az a körülmény is, hogy a kiadás helyénél a IV. Incéhez kapcsolódó Lugdunum, azaz Lyon szerepel, holott IV. Orbán (1261–1264) 1264 júliusában oklevelei tanúsága szerint udvarával Orvietóban tartózkodott.¹⁸ A 18–19. századi nagy oklevélkiadók tévedése aztán a 13. század pápáinak okleveleit regeszták formájában közreadó August Potthastot is tévútra vezette, így az 1264-es „oklevél” szerepelt *Regesta Pontificum Romanorum* című regeszta-gyűjteményében is.¹⁹ A Pannonhalmi Szent-Benedek-Rend története című kötetben,²⁰ valamint Udvardy József a középkori kalocsai érsekek életrajzát bemutató nagyszabású monográfiájában is megjelent a Fejér által 1264-es dátummal is közölt oklevél, így Benedek érsek mellett utódja, Smaragd életrajzában is olvashatunk a boszniai püspök panaszáról egyházmegyéje állapotát illetően, illet-

RPR 12247. sz., RI IV. 2051. sz. L. továbbá: RPR 12233. sz., RI IV. 2034. sz.; RPR 12664. sz., RI IV. 3204. sz. Vö. Udvardy 1991. 138.; Kiss 2009. 49–50.; Barabás 2017. 23–24.

¹⁴ „Dioecesis Bosnensis, que ad Romanam ecclesiam nullo medio pertinet, totaliter lapsa sit, peccatis exigentibus, in perfidiam heretice pravitatis [...] Quocirca mandamus, quatenus, si rem, vocatis, qui fuerint evocandi, inveneritis ita esse; predictam Bosnensem ecclesiam, cum omnibus suis iuribus, subiciatis auctoritate nostra ecclesie Colocensi. – Non obstante constitutione de duabus dietis, edita in concilio generali, aut indulgentia, qua fratribus tui ordinis, filii prior, dicitur concessum, ne de caussis, que per litteras Sedis apostolice committuntur eisdem” – CDH IV/1. 467–468., RPR 12664. sz., RI IV. 3204. sz. Vö. Gál 2013. 108–109.; Ternovác 2016. 221–223.; Barabás 2017. 23–24.

¹⁵ L. Kiss 2009. 50.; Ternovác 2016. 221–223.; Ternovác 2019. 94.; Rabić 2020. 322.

¹⁶ CDH IV/3. 217.

¹⁷ A Fejér által közölt szövegek ugyan nem azonosak, azonban a római forrásfeltárás nyomán készült, August Theinerhez köthető Vetera monumenta historica Hungariorum sacram illustrantia, valamint a Fraknoi Vilmos és Lukcsics József nevével fémjelzett Romana Episcopatus Vesprimiensis kötetekben szereplő 1246. évi oklevélszöveg megegyezik a Codex diplomaticus Hungariae vonatkozó, 1264-es évszámmal ellátott diplomájával. Az említett két okmánytár egyikében sem szerepel az 1264. évi oklevélszöveg. L. MREV I. 123. CXLV. sz., VMHH I. 201. CCCLXXII. sz., CDH IV/1. 467., CDH IV/3. 217.

¹⁸ RPR 1537. (oldal)

¹⁹ RPR 18990. sz. A Fejérnél rosszul szereplő kiadási hely August Potthastnak is feltűnt.

²⁰ PRT II. 44.

ve a pannonhalmi apát, valamint a veszprémi és győri kanonokok megbízásáról.²¹ Hasonlóan felhasználta érvelésében az 1264. év alatt is ismert diplomát a közelmúltban a boszniai püspökség középkori történetének kiváló ismerője, Ternovác Bálint is, aki éppen ezzel érvelt a mellett, hogy 1247-ben nem sikerült megvalósítani a kalocsai érsekség alá rendelés szándékát.²²

Nem kapcsolódott ugyan szorosán a boszniai püspökség helyzetéhez, de 1247-ből egy a kalocsai érsekség és a pécsi püspökség közötti, szerémségi területeket érintő határvitát illetően is ismert egy pápai megbízás. Benedek érsek kérésére IV. Ince a pilisi, a pannonhalmi és a dombóói Szent György monostorok apátjait bízta meg annak a kivizsgálásával, létezik-e a határra vonatkozó bármiféle dokumentum, illetve, ha nem áll ilyen rendelkezésre, megfelelő határokat állapítsanak meg. Mindazonáltal konkrét működésükre nézve nem rendelkezünk forrással.²³

Ugyancsak 1247 augusztusában intézkedett IV. Ince pápa a pannonhalmi apát-ság helyzetét illetően, ezúttal számos korábbi esettől eltérően²⁴ azonban nem a monostor jogainak a biztosítása volt a cél, hanem az esztergomi főpapé. Bánca nb. István érsek jogbiztosító tevékenységének folyamánaképp az egyházfő ugyanis azt a parancsot adta az apátnak, hogy körmenetek alkalmával fogadják az érseket és engedjék őt misézni.²⁵ A rendelkezés biztosítása, s vonakodás esetén a pannonhalmi apát kényszerítése a pilisi ciszterci apát és perjel, illetve az egri prépost feladata volt.²⁶ Három évvel később a másik magyarországi, közvetlenül a pápa alá tartozó, *exempt* egyházzal, a fehérvári prépostsággal²⁷ kapcsolatban intézkedett IV. Ince, ugyancsak Bánca nb. István panaszára. A káptalan képviselői ugyanis nem jelentek meg az esztergomi tartományi zsinaton, a kanonokok nem fogadták ünnepi díszben az érseket, és nem engedték palliumban misézni őt, amely sérelmek miatt a főpap panasszal fordult az Apostoli Székhez, a pápa pedig a pannonhalmi és a toplicai apátokat – illetve a szerémi püspököt – bízta meg a fehérvári prépost és kanonokok megidézésével. További forrás híján nem tudjuk, mi lett a vizsgálat eredménye.²⁸

²¹ Udvardy 1991. 137–138., 150.

²² Ternovác 2016. 222–223.; Ternovác 2019. 93–94.

²³ „quatinus inquirentes super hoc de plano sine iudicii strepitu diligencius veritatem, si easdem dioceses inveneritis fuisse aliquo tempore limitatas, predictos archiepiscopum et episcopum antiquis terminis faciatis auctoritate nostra manere contentos, ac redigi, quod inde feceritis, in publicum instrumentum. Alioquin easdem dioceses, prout utriusque partis ius exegerit, vel expedire videritis, limitetis” – ÁÚO II. 200. 126. sz., RPR 12696. sz., RI IV. 3262. sz. L. PRT II. 42–43.; Udvardy 1991. 137.; Kiss 2009. 44., 46–47.

²⁴ PRT I. 144–190.; Barabás 2015. 259–276.

²⁵ RPR 12640. sz. L. Kiss 2015. 26.

²⁶ RPR 12641. sz. L. Kiss 2004. 305–306.; Kiss 2006. 68.

²⁷ A prépostság egyházjogi helyzetére l. Kiss 2007.

²⁸ MNL OL DL 4815, RPR 14011. sz. L. Kiss 2007. 273., 284. Thoroczkay Gábor szerint ez a konfliktus hathatott Ákos nb. Ákos mesterre, amikor krónikaszerkesztményében azt állította,

Szintén 1247-ben rendelkezett a pápa a tatárjárás egy további következményével kapcsolatban is. Szeptember 18-án²⁹ meghagyta Benedek kalocsai érseknek, valamint az erdélyi és csanádi püspököknek, hogy vizsgálják meg, hogy a szerémi püspökség székhelyét Kőről, annak pusztulása miatt, lehetséges-e áthelyezni a kalocsai érsek fennhatósága alatt álló Szentgergely vagy Száva-szentdemeter bencés monostorokba, és erről tegyenek jelentést.³⁰ A döntés végül a két említett monostor helyett Szenternyére esett, ettől az időtől kezdve a szerémi püspökség területén két káptalan, a kői és a szenternyei működött.³¹

Záh nb. Jób pécsi püspök, bár a későbbiek folyamán pápai mandátummal eljáró szentszéki delegáltként is feltűnt a vonatkozó forrásokban, elsőként azonban alperesként találkozhatunk vele. A főpap 1252. évi Pécsre kerülése után nem sokkal, 1253 májusában ugyanis Bertalan, a korábbi pécsi püspök panaszt tett utóda ellen IV. Incénél, mivel az megtagadta a számára a pápa által korábban kirendelt járadék, évi 200 márka ezüst kifizetését. Ezúttal azonban nem volt szükség delegáltak kiküldésére, lévén Jób püspök képviselőinek a Kúriában sikerült kompromisszumra jutniuk, felére alkudták le a Bertalannak járó összeget, valamint jelentős kölcsönt vettek fel a pécsi főpap számára. Az egyházfő az esztergomi érseket bízta meg azzal, hogy akár egyházi fenyítéket is alkalmazzon Jób ellen, vagy forduljon világi hatalomhoz, amennyiben az vonakodna kifizetni a megállapított összeget.³²

Jób ekkor tehát még el tudta kerülni, hogy eljárás induljon ellene, az 1260-as években azonban hosszas pápai vizsgálat folyt ellene a helyi káptalan több tagja (pl. András kisprépost, Trisztán éneklőkanonok és Búza aszuági főesperes) által Bene-

„Szent István király korában Szent Benedek pápa olyan kiváltsággal látta el a fehérvári egyháznak adott *rationalékat*, hogy abban bárki királyt kenhet fel és koronázhat.” Thoroczkay 2004. 422–423. („Inter cetera vero dedit eidem Albensi ecclesie quedam donariay sempiternae memorie digna, duo scilicet rationalia, quorum utrumque habebat oram contextam septuaginta quatuor marcis auri purissimi et lapidibus pretiosis, que Beatus Benedictus sancte Romane ecclesie pontifex ad preces Sancti Stephani regis tante auctoritatis privilegio insignivit, ut quicumque in celebrando missam eis uteretur, legitime posset regem inungere, coronare et gladio accingere.” – Chron. Comp. Seac. XIV. c. 66., SRH I. 316.)

²⁹ RPR 12690. sz.

³⁰ „ut cum ipsi destructis penitus partibus illis per Tartaros, non habeant locum, ubi necessitatis tempore valeant se tueri; tuque frater a. episcopo habeas in eorum dioecesi S. Gregorii et S. Demetrii monasteria ordinis Sancti Benedicti, ad castra in eis construenda idonea, transferendi ad alteram monasteriorum ipsorum episcopalem sedem cum omnibus libertatibus et immunitatibus suis licentiam concedere curaremus; mandamus, quatenus an hoc expediat, inquiratis diligentius veritatem; nobis quod inveneritis fideliter rescripturi” – CDH IV/1. 475., RPR 12691. sz., RI IV. 3261. sz. L. Udvardy 1991. 135–136.; Ternovác 2013. 466–467.

³¹ Udvardy 1991. 136.; Ternovác 2013. 467.

³² RPR 14966. sz., RI IV. 6538. sz.; RPR 14967. sz., RI IV. 6539. sz.; RPR 14969. sz., RI IV. 6535. sz. L. továbbá: RPR 14963. sz., RI IV. 6514. sz. L. Koszta 2009. 81.; Damian 2016. 20–21.

dek esztergomi érseknél, majd IV. Sándor (1254–1261) pápánál³³ emelt vádak alapján. A pécsi püspöknek erőszakos bűnöket, erkölcsi kilengést, kánonjogi vétségeket (kiközösítés negligálása), valamint szimóniát is felrótak, de a konfliktus alapja feltehetően a püspök nagyvolumenű építkezései és az erre fordított pénz lehettek.³⁴ A vádak és a pereskedés előtörténete, köztük az esztergomi érsek eljárására történő hivatkozással, IV. Orbán pápa 1263. szeptember 19-én kelt oklevele alapján ismeretek, amellyel a pilisi apátot, a fehérvári örkanonokot és a magyarországi domonkos perjelt bizta meg az ügy kivizsgálásával és jelentéstételével; továbbá felhatalmazta őket arra, hogy adott esetben kényszerítsék egyházi fenytékkel vagy világi hatalommal a püspököt a panaszosok zaklatásával történő felhagyásra.³⁵ A pápai delegáltak működése, ha ténylegesen folytattak is eljárást, nem vezetett célra, a per későbbi alakulása alapján feltehető, hogy a kanonokok helyzete tovább romlott.³⁶

A püspök elleni eljárás ugyanakkor valószínűleg nem kizárólag egyházi háttérű lehetett, lévén Jób, aki kezdetben egyértelműen IV. Béla kegyeltjének számított, amint azt például korábbi, 1252-es fehérvári prépostsága és alkancellári hivatala³⁷ is jelzett, az 1260-as évek konfliktusaiban az uralkodóval szembekerülő István ifjabb király mellé állt, sőt, fegyveresen is segítette őt annak apja ellen.³⁸ 1264. augusztus 21-én a pápa megismételte a korábbi delegáltaknak adott megbízást, ezúttal kifejezetten a vádló kanonokok helyzetének javítása céljából.³⁹ Jóbbal kapcsolatban érdemes arra is rámutatni, hogy a püspöknek az ellene folyó szentszéki eljárással párhuzamosan konfliktusa volt a somogyvári apáttal, és, ami talán ennél is jelentősebb, Fülöp esztergomi érsekkel is; az 1263. évi budai tartományi zsinaton

³³ Koszta 2009. 81.; Damian 2016. 21.

³⁴ Koszta 2009. 81.

³⁵ „quod episcopus ipse famam suam diversis sceleribus commaculare non metuens, presumptione dampnabili dehonestabat in multis episcopalis eminentie dignitatem; ita, quod conversum erat in tenebras lumen eius, et oculi sui solum ad ima demissi, nullatenus superioris eris beneficium admittebant [...] Strigoniensi a. episcopo, eiusque collegis inquisitionem faciendam super hiis contra eundem episcopum per suas sub certa forma duxit litteras committendam [...] et restituit eis supradicta beneficia; non permittentes eos, vel alios canonicos ac personas predictae ecclesiae, pendente predictae inquisitionis negocio, ipsius occasione negotii ab eodem episcopo in personis vel bonis suis aliquatenus molestari; contradictores auctoritate nostra, appellatione postposita, compescendo, invocato ad hoc, si opus fuerit, auxilio brachii secularis. Non obstante, si dicto episcopo vel aliis aliquibus a Sede sit indultum eadem, quod excommunicari, suspendi vel interdicti non possint, per litteras apostolicas non facientes plenam et expressam, ac de verbo ad verbum de indulto huiusmodi mentionem, seu alia qualibet ipsius Sedis indulgentia, per quam effectus presentium impediri valeat vel differri” – CDH IV/3. 169–171, RPR 18682. sz., RU IV. 1162. sz. Vö. Damian 2016. 21–22.

³⁶ Damian 2016. 22.

³⁷ Zsoldos 2011. 111.; Koszta 2009. 80.

³⁸ Koszta 2009. 82.; Damian 2016. 22.

³⁹ RPR 19004. sz., RU IV. 2052. sz.

Jób képviselői ugyanis elutasították az érsek joghatóságát, így Fülöp megerősítette a Jób elleni korábbi kiközösítést és a hivatalból történő felfüggesztést, *suspensiót*.⁴⁰

1266-ban immáron a harmadik pápa, IV. Kelemen (1264–1267) foglalkozott az ügygel, és ezúttal saját hatáskörében, *ex officio* új eljárást indított, és káplánját, Eneco ferences szerzetest bízta meg a vizsgálattal.⁴¹ Ennek az eredményéről egészen a közelmúltig nem rendelkezünk információval, Iulian Mihai Damian azonban a velencei Santa Maria Gloriosa dei Frari konvent iratanyagában felfedezett egy dokumentumot, amely a Jób ellen 1267 májusában Fehérvárott lefolytatott eljárást írja le.⁴² E szerint Jób az idézés ellenére sem jelent meg Eneco előtt, csak prokurátorát küldte el Fehérvárra, azzal védve magát, hogy veszélyt jelentett volna rá, amennyiben személyesen utazott volna ellenségei területére. Képviselője, János *magister* felszólalásában e mellett azt is felrótta, hogy urát, Jób-ot meg akarták téveszteni azzal a hamis információval, mely szerint Pécsváradon lett volna az eljárás, ezáltal elősegítve távolmaradását, és így élitelhetőségét.⁴³ Az eljárás május 28-án vette kezdetét, miután Eneco is megérkezett, méghozzá több napos késéssel, amit a király és fia közötti ismételt hadi készülődéssel indokolt.⁴⁴ E helyütt nem térünk ki a per további részleteire, felment alóla Damian kiváló tanulmánya, azt azonban fontosnak tartjuk hangsúlyozni, hogy a nemrég publikált dokumentum alapján János *magister*, a pécsi püspök képviselője kifejezetten felkészülten érkezett az eljárásra, több ponton kánonjogi érveléssel támadta meg a vádakát, valamint kifogást emelt az eljárás egyes elemei ellen is. Egyebek mellett felrótta, hogy a pontos vádakát és a vádlók nevét nem ismerheték meg előre, illetve tiltakozott *magister* Leonardus, az eredetileg eljáró *notarius* személye ellen, lévén az – állítása szerint – a pécsi püspök ellenfele és az esztergomi érsek híve volt.⁴⁵ A dokumentum közreadója, Damian véleménye szerint ezen részletek, valamint a tény, hogy a pápai megbízott, Eneco elutasította a pécsi prokurátor érveit, arra enged következtetni, hogy egyfajta koncepciós eljárással van dolgunk. IV. Kelemen pápa tehát e szerint azzal a céllal küldhette káplánját a Magyar Királyságba, hogy lépjen fel István ifjabb király egyik jelentős híve ellen, akinek a püspöksége ráadásul IV. Béla országrészében feküdt.⁴⁶

⁴⁰ MES I. 484. 626. sz.; Koszta 2009. 82.; Damian 2016. 23. A pécsi püspök a vádak szerint elfogatta, meggyalázta és bebörtönöztette a somogyvári apátot. L. PRT XII/B. 153.; Damian 2016. 23.; Fedeles – Koszta 2011. 77.

⁴¹ RPR 18682. sz.; RPR 19004. sz., RU IV. 2052. sz.; RPR 19822. sz., RC IV. 367. sz. L. Koszta 2007. 81–82.; Damian 2016. 23–24., 28–29.

⁴² Damian 2016. 19., 25–38.

⁴³ Damian 2016. 26–27.

⁴⁴ L. Zsoldos 2007. 102–103.

⁴⁵ Damian 2016. 27.

⁴⁶ Damian 2016. 29–30.

Elképzelhető, hogy a pápaság ezen törekvéséhez kapcsolható a korábbi egyházfő, IV. Orbán egy 1264. július 14-én kelt oklevele is, amellyel az ország két érsekét, Fülöp esztergomi és Smaragd kalocsai főpapot azzal bízta meg, hogy lépjenek fel a királyságban élő pogány kunok, a katolikus vallás ellenségei ellen, és érjék el, hogy azok felvegyék a kereszténységet.⁴⁷ A kunok ugyanis István ország részében éltek, őt ismerték el uruknak, még ha 1264 második felében IV. Bélának sikerült is a saját oldalára állítania őket, akik így a polgárháborúban is a király hadseregében harcoltak István ifjabb király ellen.⁴⁸ A rendelkezés céljára vonatkozó gyanút megerősíteni látszik a diploma azon része, amely a magyar király a kérdést illető többszöri kérelméről szól.⁴⁹

1264-ben IV. Orbán pápa egy az eddig ismertetett esetekkel összefüggésben nem álló egyházfegyelmi ügyben is rendelkezett, április 13-án az erdélyi püspököt bízta meg egy vizsgálat lefolytatásával István klerikus ügyében. Utóbbi ugyanis az Apostoli Székhez fordult felmentést kérve egy önvédelemből elkövetett emberölés miatt rá kirótt büntetés alól. A pápa az erdélyi egyházmegyei István által előadottak kivizsgálását, illetve, amennyiben azok megfelelnek a valóságnak, felmentését bízta a főpapra.⁵⁰

1263-ban Pál veszprémi püspök adott ki egy oklevelet, amelyben részlegesen szabályozta a Bakonyban élő remeték életmódját, ezzel jelentős lépést téve a Pálos rend kialakulásában.⁵¹ A diploma tanúsága szerint erre azért került sor, mivel a veszprémi egyházmegye területén élő remeték perjele a testvérekkel együtt IV. Orbán pápához fordult, azt kérve, hogy engedélyezze számukra, hogy Szent Ágoston *ordója* szerint élhessenek. Az egyházfő a petíció hatására Pál püspöknek parancsolta meg az ügy kivizsgálását és – amennyiben az nem jogsértő – a kívánatos intézkedések megtételét, amit a veszprémi főpap említett oklevele által teljesített.⁵²

⁴⁷ „fraternitati vestre per apostolica scripta in virtute obedientie sub excommunicationis pena districte precipiendo mandamus, quatenus, si premissa veritate nituntur, vos vel alter vestrum universos Cumanos predictos per vos aut alios, sicut efficacius poteritis, moneatis, ut illi ex eis, quibus provenit perceptio gratie baptismalis, fidem Catholicam firmiter et reverenter observent” – ÁÜO III. 92. 63. sz., RPR 18970. sz., RU IV. 2769. sz.

⁴⁸ L. Zsoldos 2007. 37., 48.

⁴⁹ „Sed ecce idem rex, prout ex relatu sui nuncii specialis tristes accepimus, intentione sua laudabili enormiter remanet defraudatus, dum pauci de Cumanorum ipsorum maxima multitudine cum astutia multe fraudis ad ipsius regni coloniam transeuntes, qui ad baptismale lavacrum pervenerunt, fidem dampnabiliter respuunt, quam in sacramento huiusmodi fallaciter susceperunt, reliquis, quorum numerus supra creditum est diffusus, predictam fidem ita ducentibus in contemptum [...] Quare pro parte supradicti regis instanter petebatur a nobis, ut super hiis providere de opportuno consilio et festino subsidio curaremus” – ÁÜO III. 91–92. 63. sz.

⁵⁰ RPR 18857. sz.

⁵¹ CDH IV/3. 174. L. Font 2009. 346.; Romhányi 2016. különösen 9., 15.

⁵² „dilecti filii, provincialis et alii priores ac fratres eremite diversorum locorum nostre diocesis, supplicauerunt, ut eis regulam B. Augustini, ad quam de cultu eremitico se transferre cupiebant,

Az ellene folyó eljárások kapcsán már többször említett Jób pécsi, valamint Timót zágrábi püspök 1273. március 11-i kelttel azt a megbízást kapta, hogy a II. Lyoni Zsinatot előkészítendő készítsenek jelentést az ország erkölcsi állapotáról. Ebben az esetben az általános helyzettől eltérően ténylegesen a pápai politika megnyilatkozásával van dolgunk, lévén a nyugati kereszténység területén számos prelátus kapott hasonló megbízást.⁵³

* * *

A vonatkozó esetek áttekintése alapján kijelenthetjük, nagyfokú egyenetlenség figyelhető meg az adatok időbeli eloszlását illetően. Az 1240-es években, különösen 1247-ben, valamint a 13. század hatvanas éveiben számos esetben történt pápai delegálás olyan ügyekben, amelyek az egyházi hierarchiával vagy fegyelmi vétségekkel álltak összefüggésben. A források alapján kirajzolódó kép szerint olyan kifejezetten nagy horderejű kérdésekben fordultak magyar főpapok az Apostoli Székhez, mint például egy addig a pápaság alá tartozó püspökség integrálása a magyar egyházba, amely esetek megoldása nem is lett volna lehetséges az egyházfők engedélye nélkül. A boszniai püspökség kérdése természetesen nem ekkor jelent meg először, ugyanakkor jól példát szolgáltat arra, hogy a helyi iniciatívát a körülmények kivizsgálása után komplex támogatásban részesítette a pápa. Az egyházmegyék határaival kapcsolatos ellentét ugyancsak igényelte a pápai beavatkozást, ebben az esetben is tudatos igénybevételről beszélhetünk tehát, ahogyan a fegyelmi kérdések kapcsán is. A IV. Ince pápával kifejezetten jó kapcsolatot ápoló Bánca nb. István esztergomi érsek joghatóságának elismertetéséhez vette igénybe a delegált bíróságot, illetve az egyházfő által kinevezett végrehajtók segítségét.

A Jób pécsi püspök elleni panaszok ugyan elsőként nem közvetlenül a pápához kerültek benyújtásra, de végezetül eljutott az ügy az Apostoli Szék bírósága elé, és egy hosszadalmas eljárás kezdődött. A vádló kanonokok e szerint tisztában voltak lehetőségeikkel, és hajlandók voltak elmenni a végsőkig. Érdekes, hogy az ügynek feltehetően volt egy politikai szála is, lévén a püspök ellen végezetül már *ex officio* indított eljárást IV. Kelemen pápa, vélhetőleg ezzel is IV. Béla király támogatását célozva annak fiával, a későbbi V. Istvánnal (1270–1272) fennálló konfliktusában. Pont ez az akció eredményezett azonban egy olyan – nemrég felfedezett – unikális forrást, amely egyfelől kánonjogi szempontból is jelentős, másrészt kiválóan

concedere dignaretur. Quorum precibus misericorditer annuens, nobis sanctitatis sue litteris dedit in mandatis, ut eis, dummodo facultates haberent, de quibus sustentari possent, regulam ipsam, observandam ab eis, auctoritate concederemus apostolica, si videremus expedire, sine preiudicio iuris alieni” – CDH IV/3. 175.

⁵³ RPR 20685. sz. L. továbbá RPR 20686. sz. Vö. Koszta 2009. 82.; Damian 2016. 25.

példázza, mennyire felkészülten jelent meg a főpap képviselője az eljáráson, hogy püspöke érdekeit minden lehetséges módon megvédje.

Feltűnő ugyanakkor, hogy az 1260-as évek után szinte csak elvétve találkozzunk vonatkozó esettel. Ennek a helyzetnek az okai sokrétűek lehetnek, mindazonáltal konkrét források híján legfeljebb feltételezésekkel élhetünk. A küldöttbíróság általános magyarországi visszaszorulásával⁵⁴ mindenképp számolnunk kell, amely véleményünk szerint maga sem volt független az általános magyarországi helyzettől, a IV. László, majd III. András uralkodása alatti nehézségektől. Ez utóbbiak, a 13. század végének konfliktusai, a tartományuraság megerősödése és a királyi hatalom gyengülése vélhetőleg komoly szerepet játszottak a fennmaradt források alapján meghatározható hiátusban, amely trend csak az 1290-es években, VIII. Bonifác pápa (1294–1303) pontifikátusának időszakában fordult meg.⁵⁵

Források

- ÁÚO = Árpádkori új okmánytár I–XII. Közzé teszi Wenzel Gusztáv. Pest – Budapest, 1860–1874.
- CDH = Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis. I–XI. Ed. Fejér Georgius. Buda, 1829–1844.
- MES = Monumenta Ecclesiae Strigoniensis. I–III. Ed. Knauz, Ferdinandus. Strigonii, 1874–1924. IV. Ed. Dreska, Gabriel – Érszegi, Geysa – Hegedűs, Andreas – Neumann, Tiburcius – Szovák, Cornelius – Tringli, Stephanus, Strigonii–Budapestini, 1999.
- MNL OL DL = Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Diplomatikai Levéltár
- MREV = Monumenta Romana Episcopatus Vesprimiensis – A veszprémi püspökség római oklevéltára. I–IV. Ed. Fraknói Vilmos – Lukcsics József. Budapest, 1896–1907.
- RC IV = Les Registres de Clément IV, 1265–1268. Ed. Jourdain, É. Paris, 1945.
- RI IV = Les registres d’Innocent IV. I–IV. Ed. Berger, Élie. Paris, 1881–1919.
- RPR = Regesta Pontificum Romanorum inde ab anno post Christum Natum MCXCVIII ad annum MCCCIV. I–II. Ed. Potthast, August. Berolini, 1874.
- RU IV = Les registres d’Urbain IV (1261–1264). Recueil des bulles de ce pape. Ed. Guiraud, Jean. Paris, 1899–1929.

⁵⁴ Barabás 2020. 123–125.

⁵⁵ L. Barabás 2021. 5. fejezet. VIII. Bonifác és a Magyar Királyság viszonyára I. Kiss 2018.

SRH = *Scriptores rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum / edendo operi praefuit Emericus Szentpétery, socii operis erant I. Balogh [et al.], Szerk. Szovák Kornél – Veszprémy László. Budapest, 1999.*

VMHH = *Vetera monumenta historica Hungariam sacram illustrantia. I–II. Ed. Theiner, Augustinus. Romae, 1859–1860.*

Felhasznált irodalom

Almási 1993 = Almási Tibor: Egy ciszterci bíboros a pápai világhatalom szolgálatában. Pecorari Jakab magyarországi legációja. Magyar Egyháztörténeti Vázlatok 5. (1993), 129–141.

Barabás 2013 = Barabás Gábor: „Et maxime mediante viro venerabili”. Pápai legátusok Magyarországon a 13. század első felében. A pápai képviselőlet fogalmi-jogi tipológiájához. In: Fedeles Tamás – Font Márta – Kiss Gergely (szerk.): *Kor-szak-határ. A Kárpát-medence és a szomszédos birodalmak (900–1800)*. Pécs, 2013. 59–74.

Barabás 2015 = Barabás Gábor: A pápaság és Magyarország a 13. század első felében. Pápai hatás – együttműködés – érdekellentét. Pécs, 2015. (*Thesaurus Historiae Ecclesiasticae in Universitate Quinqueecclesiensi* 5.)

Barabás 2017 = Barabás Gábor: Eretnekek, kalózok és legátusok. A boszniai eretnekség, a Magyar Királyság és a pápák a 13. század elején. *Világtörténet* 7 (39). (2017), 5–32.

Barabás 2020 = Barabás Gábor: „nos tuis supplicationibus inclinati, auctoritate tibi presentium indulgemus” IV. Ince pápa és a szentszéki küldöttbírórság rendszerének magyarországi visszaszorulása a 13. század közepén. *Aetas* 35. (2020:2), 126–141.

Barabás 2021 = Barabás Gábor: A pápai delegált bíróság az Árpád-kori Magyarországon. Püspökök – prépostok – pápai káplánok. Pécs, 2021. Kézirat.

Damian 2016 = Damian Iulian Mihai: *Eneco ferences szerzetes inquisíciója Pécs püspökével szemben (1267)*. *Egyháztörténeti Szemle* 17. (2016:2), 19–38.

Duggan 1998a = Duggan, Charles: *Papal Judges Delegate and the Making of the „New Law” in the Twelfth Century*. In: Duggan, Charles: *Decretals and the Creation of „New Law” in the Twelfth Century: Judges, Judgements, Equity, and Law*. Aldershot – Brookfield – Singapore – Sydney, 1998, 172–199.

Duggan 1998b = Duggan, Charles: *Decretal Letters to Hungary*. In: Duggan, Charles: *Decretals and the Creation of „New Law” in the Twelfth Century: Judges, Judgements, Equity, and Law*. Aldershot–Brookfield–Singapore–Sydney, 1998, 1998. 5–31.

- Falkenstein 1986 = Falkenstein, Ludwig: Appellationen an den Papst und Delegationsgerichtsbarkeit am Beispiel Alexanders III. und Heinrichs von Frankreich. *Zeitschrift der Kirchengeschichte* 97. (1986), 36–65.
- Fedeles – Koszta 2011 = Fedeles Tamás – Koszta László: Pécs (Fünfkirchen). Das Bistum und die Bischofsstadt im Mittelalter. Wien, 2011. (Publikationen der ungarischen Geschichtsforschung in Wien II.)
- Font 2009 = Font Márta (szerk.): *Dinasztia, Hatalom, Egyház. Régiók formálása Európa közepén (900–1453)*. Pécs, 2009.
- Hageneder 1967 = Hageneder, Othmar: Die geistliche Gerichtsbarkeit in Ober- und Niederösterreich. Von den Anfängen bis zum Beginn des 15. Jahrhunderts. Graz, 1967.
- Herde 2002 = Herde, Peter: Zur päpstlichen Delegationsgerichtsbarkeit im Mittelalter und in der frühen Neuzeit. *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte. Kanonische Abteilung* 119. (2002), 20–43.
- Johrendt – Müller 2008 = Johrendt, Jochen – Müller, Harald: Zentrum und Peripherie. Prozesse des Austausches, der Durchdringung und der Zentralisierung der lateinischen Kirche im Hochmittelalter. In: Johrendt, Jochen – Müller, Harald (Hrsg.): *Römisches Zentrum und kirchliche Peripherie. Das universale Papsttum als Bezugspunkt der Kirchen von den Reformpäpsten bis zu Innozenz III.* Berlin – New York, 2008. 1–16. (Abhandlungen der Akademie der Wissenschaften zu Göttingen. Neue Folge 2.)
- Kis 2002 = Kis Péter: „Sok éven át védett minket és koronánk jogait.” Sixtus esztergomi olvasókanonok karrierje. *Fons* 9. (2002), 7–27.
- Kiss 2004 = A pannonhalmi apátság egyházi helyzete a 11–13. században (exemptio és protectio). *Századok* 138. (2004), 265–324.
- Kiss 2006 = Kiss Gergely: *Abbatia regalia – hierarchia ecclesiastica: A királyi alapítású bencés apátságok egyházi helyzete a 11–13. században*. Budapest, 2006.
- Kiss 2007 = Kiss Gergely: A székesfehérvári prépostság egyházi helyzete a középkorban. *Századok* 141. (2007), 271–297.
- Kiss 2009 = Kiss Gergely: A püspökség határai, területi kiterjedése. In: Fedeles Tamás – Sarbak Gábor – Sümei József (szerk.): *A pécsi egyházmegye története I. A középkor évszázadai (1009–1543)*. Pécs, 2009. 43–56.
- Kiss 2015 = Kiss Gergely: Dél-Magyarországtól Itáliáig. Bánca nembeli István (1205 k. – 1270) váci püspök, esztergomi érsek, az első magyarországi bíboros életpályája. Pécs, 2015.
- Kiss 2018 = Kiss Gergely: VIII. Bonifác és Magyarország (1290–1303). A pápai hatalmi legitimációs elképzelések és kormányzat összefüggései. *Századok* 152. (2018), 1353–1376.

- Kosztá 2007 = Koszta László: A pécsi székeskáptalan hiteleshelyi pecséthasználata a 14. század közepéig. In: Koszta László: Írásbeliség és egyházszervezet. Fejezetek a középkori magyar egyház történetéből. Szeged, 2007. 73–82. (Capitulum III.)
- Kosztá 2009 = Koszta László: Püspökök és városuk. A 14. század közepéig. In: Fedeles Tamás – Sarbak Gábor – Sümegei József (szerk.): A pécsi egyházmegye története I. A középkor évszázadai (1009–1543). Pécs, 2009. 57–107.
- Müller 2008 = Müller, Harald: Entscheidung auf Nachfrage. Die delegierten Richter als Verbindungsglieder zwischen Kurie und Region sowie als Gradmesser päpstlicher Autorität. In: Johrendt, Jochen – Müller, Harald (Hrsg.): Römisches Zentrum und kirchliche Peripherie. Das universale Papsttum als Bezugspunkt der Kirchen von den Reformpäpsten bis zu Innozenz III. Berlin – New York. 2008, 108–131. (Abhandlungen der Akademie der Wissenschaften zu Göttingen. Neue Folge 2.)
- PRT = Erdélyi László – Sörös Pongrácz (szerk.): Pannonhalmi Szent-Benedek-Rend története: a Magyar kereszténység, királyság és Benczés-Rend főnnállásának kilencszázados emlékére. Budapest, 1902–1916.
- Rabić 2016 = Rabić, Nedim: Im toten Winkel der Geschichte: Johannes von Wildeshausen als Bischof von Bosnien 1233/34–1237. In: Heusinger, Sabine – Füllenbach, Elias H. – Senner, Walter – Springer, Klaus-Bernward (Hrsg.): Die deutschen Dominikaner und Dominikanerinnen im Mittelalter. Berlin–Boston, 2016. 53–69. (Quellen und Forschungen zur Geschichte des Dominikanerordens – Neue Folge 21.)
- Rabić 2019 = Rabić, Nedim: Bosnien – zwischen Ost und West. Die Entwicklung eines Staates in Ostmitteleuropa 1050–1250. In: Klocke, Lisa – Weber, Matthias (Hrsg.): Das Hochmittelalter eine vernachlässigte Epoche?: Neue Forschungen zum 11.–13. Jahrhundert. Berlin – Bern – Bruxelles – New York – Oxford – Warszawa – Wien, 2020. 307–326. (Studien zur Vormoderne 2.)
- Romhányi 2006 = F. Romhányi Beatrix: Heremitae – monachi – fratres. Szemponatok a pálos rend történetének újragondolásához. In: Sarbak Gábor (szerk.) Pálosaink és Pécs. Pécs, 2016. 9–23.
- Sweeney 1989 = Sweeney, James Ross: Innocent III., Canon Law and Papal Judges Delegate in Hungary. In: Sweeney, James Ross – Chodorow, Stanley (Ed.): Popes, Teachers, and Canon Law in the Middle Ages. Ithaca – New York, 1989. 26–51.
- Ternovác 2013 = Ternovác Bálint: A szerémi latin püspökség alapításának és korai történetének vitás kérdései. Századok 147. (2013), 457–470.

- Ternovác 2016 = Ternovác Bálint: A boszniai latin püspökség története 1344-ig. In: Fábíán Laura – Gál Judit – Haraszi Szabó Péter – Uhrin Dorottya (szerk.): *Micae Mediaevales V. Fiatal történészek dolgozatai a középkori Magyarországról és Európáról*. Budapest, 2016. 215–228.
- Ternovác 2019 = Ternovác Bálint: Crkvene veze između Bosne i Kraljevine Ugarske do sredine 14. veka. In: Duranović, Elmedina – Dedić, Enes – Rabić, Nedim (Ed.): *Bosna i njeni susjedi u srednjem vijeku*. Sarajevo, 2019. 81–100.
- Thoroczkay 2004 = Thoroczkay Gábor: A székesfehérvári rationalék: A 14. századi magyar krónikaszerkesztmény 66. fejezetének kritikájához. *Századok* 138. (2004), 413–432.
- Udvardy 1991 = Udvardy József: *A kalocsai érsekek életrajza 1000–1526*. München, 1991. (*Dissertationes Hungaricae ex historia Ecclesiae XI.*)
- Zsoldos 2007 = Zsoldos Attila: *Családi ügy. IV. Béla és István ifjabb király vizsgálja az 1260-as években*. Budapest, 2007. (*História Könyvtár. Monográfiák*)
- Zsoldos 2011 = Zsoldos Attila: *Magyarország világi archontológiája 1000–1301*. Budapest, 2011. (*Kronológiák, Adattárak*)

KISS GERGELY*

Egy ismeretlen ismerős a 13–14. század fordulójáról: Haab

A Familiar Stranger from the Turn of the 13th–14th Centuries: Haab

The present paper deals with the ecclesiastical career of a Hungarian prelate, Haab, who lived at the turn of the 13th–14th centuries. The exact stages of his ecclesiastical career and its chronology are not yet clarified, and there are similar difficulties with his kinship. Haab's case is a good example of how research can use detailed archontological research to reconstruct the career of a given person and create an accurate prosopographic data sheet.

A 13–14. század fordulóján élt főpap, Haab ugyan nem tartozott a korszak közismert személyiségei közé, pályafutása ennek ellenére tartogat olyan érdekességeket, amelyek módszertanilag tanulságosak a mai kutatás számára is. Személye alkalmas ugyanis azoknak a jellemző problémáknak a bemutatására, amelyekkel egy prozopográfiai adatbázis elkészítésekor szembesülhet a kutató. Haab alapvetően a pápai megbízottak 14. századi adattárának¹ készítése során akadt fenn a rostán, pápai delegált minőségben. Mint minden más esetben is, innen kiindulva kell az adott személyre vonatkozó adatokat a lehető legteljesebb mértékben összegyűjteni, elemezni, és ezek alapján azt a bizonyos személyi adatlapot összeállítani, amely az adatbázis alapját képezi. És itt kezdődnek a problémák Haab esetében.

* A szerző az NKFIH NN 124763 „Pápai megbízottak a 14. századi Magyarországon (1295–1378) – Online adattár” projekt vezető kutatója, továbbá a TK2020-IKA-04 kutatócsoport főmunkatársa. A kutatást és a tanulmány elkészítését e projektek támogatták.

¹ <http://delegatonline.pte.hu/>

Először is, zavarba ejtő eldönteni, hogy tulajdonképpen kiről is beszélünk. A források, mint oly sokszor, még véletlenül sem következnek a névalakok tekintetében. Egyaránt előfordul a Hab, Haab, Abba alak, és az sem feltétlenül egyértelmű, hogy kereszt- vagy családnévről van-e szó. Ez jól tükröződik abban, hogy a kutatás egy bizonyos vonulata ezeket az alakokat inkább családnévnek tekinti, és a kérdéses főpapot Lőrincnek, vagy egyenesen Lászlónak nevezi, míg mások ugyanezeket keresztnévként értelmezik. Két másik kérdésben sem tudott a kutatás egyértelműen állást foglalni: egyfelől akadnak homályos pontok Haab pályafutásával kapcsolatosan, másfelől számos nehézség adódik származását, rokonságát illetően is. Érdemes tehát először is tüzetesebben szemügyre venni a létező összes, Haabról szóló forrást, hogy e kérdésekben tisztán láthassunk, vagy legalábbis megoldási javaslatokat vázolhassunk fel.²

Az egyházi karrier állomásai

Az összegyűjtött okleveles adatok tanúsága szerint a Hab/Haab/Abba névalakban említett személy(ek) négy egyházi intézménnyel hozhatók összefüggésbe. Egyetlen 1276. évi adat szól egy zágrábi kanonokság mellett,³ további nyolc oklevél 1280–1285 között egri prépostként említi,⁴ majd 1291–1292-ben három ízben pozsonyi prépostként lép elő,⁵ végül 1294 és 1312 között közel harminc forrásban a váci egyházmegye *ordinarius*aként szerepel⁶. Sajnos híján vagyunk az olyan ismereteknek, amelyek ezeket az információkat egyértelműen összekötnék egymással, hiszen a későbbi javadalomviselési adatok nem utalnak vissza korábbiakra. Ennélfogva pedig óvatosan annyit lehet megállapítani, hogy *nagy valószínűséggel egy személyre vonatkoznak ezek az adatok*. Könnyebb a helyzet azokkal az oklevelekkel, amelyek kétes hitelűek, vagy bizonyosan hamisak, így a bennük rejlő információk sem mérvadóak Haab egyházi pályafutását illetően.⁷ Ezek részben a már említett javadalmakra vonatkoznak (egri prépostság, váci püspökség), egy esetben viszont új elemként felbukkan az esztergomi préposti állás is, ám ez az oklevél hamis volta miatt nem lehetett része Haab karriertörténetének.⁸

2 L. a tanulmány végi függelékét.

3 Függelék 1. sz.

4 Függelék 2–9. sz.

5 Függelék 10–12. sz.

6 Függelék 13–41. sz.

7 Függelék 42–45. sz.

8 Függelék 43. sz. Ezzel elesik az az azonosítási lehetőség, amelyet Chobot Ferenc fogalmazott meg, egy személynek tekintve a Lukácsot és Haabot. Chobot 1917. 485–486.

Zágrábi kanonok?

1276. február 24-én Csák nb. Máté fia Máté tárnokmester⁹ felmentette a zágrábi püspök és káptalan népeit a hétdénáros adó alól. Oklevelében a püspök és a káptalan megbízottját, Haab mestert saját rokonaként nevezi meg.¹⁰ Az ügy természete – a püspök és a káptalan képviselője – alapján joggal gondolhatnánk arra, hogy Haab a zágrábi káptalan tagja volt. Tekintettel azonban arra, hogy az oklevélben erre vonatkozó kifejezett állítás nincs, és ezt követően Haab nevének nyomát sem találjuk a káptalani kiadványokban, így zágrábi kanonoksága erősen kérdéses.

Egri prépost

Amennyiben azonos személynek tekintjük az előbbi zágrábi kanonokot és az egri székeskáptalan fejét, már rögtön felébred a gyanú azzal az 1275. évi oklevéllel szemben, amely szerint a Miskolciak és a Pereznieiek között a káptalan előtt létrejött birtokosztály egyik tanúja Haab prépost volt.¹¹ Az adat hitelességét erősen rontja, hogy az ország két egymástól igen távoli egyházi intézményéről van szó. A döntő szót azonban nem ez, hanem maguk az egri hiteleshelyi kiadványok „mondják ki”. Azokban az esetekben, ahol tanúként a prépostot is megemlítik, 1269-ben, 1276-ban Mihály, 1278-1279-ben pedig Bertalan neve fordul elő.¹² A Haab névvel első alkalommal két 1280. évi diplomában találkozunk, mégpedig tanúként.¹³ Ugyanebben az évben kelt viszont egy olyan oklevél, amely szerint Lodomér esztergomi érsek küldte volna ki, hogy vizsgálatot folytasson bizonyos szepesi nemesek kérésére saját egyház létesítését illetően a Szt. László-plébániaegyházról távolabb eső, lelki gondozásban nem részesülő területen.¹⁴ A Fejér György által közölt szöveg Haab mestert esztergomi préposti minőségben említi (*per virum discretum, fidelem nostrum magistrum Haab, praepositum Strigoniensem*),¹⁵ ami azonban ellentmond annak, hogy 1279-ben Gergely, 1280 és 1282 között pedig Lukács töltötte be ezt a tisztséget.¹⁶ Eredeti

⁹ Zsoldos 2011. 63.

¹⁰ „Magister Hab cognatus noster karissimus, nuncius venerabilis patris domini Thymothei episcopi Zagrabienis, vice et nomine domini sui, ac capituli eiusdem loci [...]” – Függelék 1. sz.

¹¹ Függelék 42. sz.

¹² MNL OL DF 210550 (1269), DL 939, 956, 38971 (1276): Mihály; MNL OL DL 83183 (1278), 1053 (1279): Bertalan.

¹³ Függelék 2-3. sz.

¹⁴ Függelék 46. sz.

¹⁵ Fejér V/3. 71-72.

¹⁶ Kollányi 1900. 20-21.; C. Tóth 2019. 20.

hiányában a kiadást nem lehet leellenőrizni, ám a fenti hivatalviselési adatok fényében hamisnak kell tekintenünk ezt az oklevelet.¹⁷

A két hiteles 1280. évi oklevél mellett 1282-ben három, 1283 és 1285 között pedig ugyanennyi alkalommal szerepelt az egri székeskáptalan előtt zajló birtokügyekben, illetve egyszer hitbér és jegyajándék tárgyában kiállított hiteleshelyi oklevelekben. Ezek kiegyensúlyozott gyakorlatot mutatnak: minden esetben Haab prépost áll az első helyen, őt követi három káptalani méltóságviselő (az éneklő, az olvasó- és az örkanonok), továbbá 5–6 *archidiaconus* (Pata, Újvár, Borsova, Szabolcs, Kemej, vagy Zemplén), korjelölő méltóságként pedig IV. László király, Lodomér esztergomi, János (választott) kalocsai érsek és András egri püspök.¹⁸ Sajnos a közhitelű oklevéladáson kívül Haab préposti tevékenységeinek egyéb mozzanatai rejtve maradnak.

Pozsonyi prépost

Ezt követően évekig semmi hír nincs Haab mesterről, mígnem 1291-ben újra felbukkan a név a tekintélyes társaskáptalan vezetőjeként. A prépost itt valamelyest többet mutat meg magáról, hiszen az összesen három írásos előfordulásból két alkalommal a társasegyház egyes birtokaira vonatkozó korábbi oklevelek királyi megerősítésével járult hozzá a prépostság jogainak biztosításához. III. Andrástól sikerrel kérte IV. László Sámód, Welk¹⁹ és Kürt birtokokra és bizonyos halászhelyekre vonatkozó 1277-es,²⁰ illetve Zelench²¹ és Flecendorf²² földek adományozását biztosító 1278. és 1280. évi privilégiuminak megújítását.²³ Hasonló jellegű, a káptalan érdekében végzett tevékenységéhez kapcsolódik az az 1292. február 2-i királyi oklevél, amelynek tanúsága szerint egy bizonyos Turne²⁴ nevű birtok végrendeleti adományozása ügyében Haab mester és András mesterkanonok jártak el a káptalan képviselőként.²⁵

¹⁷ Elképzelhető, hogy az „egri” (Agriensis) torzult „esztergomi” (Strigoniensis) alakká Fejér kiadásában.

¹⁸ Függelék 5–9. Ebből a szempontból éppen egy 1284-es oklevelet (Függelék 44. sz.) nem vehetünk figyelembe, mivel László helyett (III.) András neve olvasható a méltóságsorban.

¹⁹ Fakó, később Úszor Pozsony vármegyében, jelenleg Kvetoslavov Szlovákiában. Az azonosításra I. RA II. kötet, 3–4. füzet névmutató „Welk”.

²⁰ Függelék 10. sz.

²¹ Szelincs Pozsony vármegyében, ma Zeleneč Szlovákiában. Az azonosításra I. RA II. kötet, 3–4. füzet névmutató „Zelench”.

²² Ligetfalu az egykori Moson vármegyében, ma Pozsonyligetfalu néven Pozsony része. Az azonosításra I. RA II. kötet, 3–4. füzet névmutató „Flecendorf”.

²³ Függelék 11. sz.

²⁴ A Pozsony megyei Torony helységgel azonosítható, I. RA II. kötet, 3–4. füzet névmutató „Turne”.

²⁵ Függelék 12. sz. Vö. C. Tóth 2020. 47.

Váci püspök

Itt néhány év szünet következik, egészen 1294-ig, amikor Haab váci püspök több főpap társával – András egri, Benedek veszprémi, Pál pécsi és Benedek nándorfehérvári *ordinarius*sokkal – együtt ítélkezett az esztergom-szenttamási társaskáptalan és a város közötti jogvitában.²⁶

A váci egyházmegye élén töltött közel két évtized történéseit két jól elkülöníthető csoportba sorolhatjuk. A források egy része nem sok részletet tár fel: olyan oklevelekről van szó, amelyekbe Haab neve csupán korjelölő méltóságként került bele, így vajmi kevés köze volt az abban foglalt történésekhez. Szerepelt birtokegyezésben 1296-ban,²⁷ 1303 és 1305 között,²⁸ továbbá 1310–1311-ben egy oklevél átírásban és egy királyi diplomában is ebben a meglehetősen passzív szerepben tűnt fel²⁹.

Egyéb források ellenben sokkal többet elárulnak a személyéről. Így például az az 1297. évi diploma, amelynek tanúsága szerint Haab más prelátusokkal együtt részt vett a pozsonyi Szűz Mária-egyház felszentelésén. Alkalmassint ez kapocs lehet megelőző és akkori egyházi javadalma között, egyfajta kötődést fejezhetett ki pályafutása korábbi állomáshelyéhez.³⁰

A következő év nyarán Vác püspöke bekerült az országos események sodrába. Ott találjuk azoknak a prelátusoknak sorában, akik személyesen voltak jelen az 1298. évi dekrétum megszövegezésénél. Az esemény – a király mellett az ország két-két püspökéből és választott nemeseiből álló tanács felállítása – jól ismert mozzanata az Árpád-kor végi korai rendi szerveződéseknek.³¹ Az talán kevesebb figyelmet kapott, hogy Haab azok közé tartozott – mint Teodor győri, Mihály zág-rábi, Imre váradi, Antal csanádi főpapok –, akik személyesen vettek részt az országgyűlésen, míg mások – János kalocsai érsek, Péter erdélyi, András egri, Tamás boszniai, Benedek veszprémi és Pál pécsi püspökök – csak követek útján képviseltették magukat.³² A felsorolásból hiányzik a nyitrai (üresedésben), a szerémi (üresedésben), a szepesi (Jakab) főpap, valamint Bicskei Gergely frissen megválasztott esztergomi érsek. Míg az észak-magyarországi főpap távolmaradásának oka nem ismert, addig az esztergomi *electus* esetében a magyarázat a király és a főpap ellentétében keresendő, Bicskei ugyanis az Anjouk magyarországi trónigé-

²⁶ Függelék 13. sz.

²⁷ Függelék 14. sz.

²⁸ Függelék 28–31. sz.

²⁹ Függelék 39–40. sz.

³⁰ Függelék 25. sz.

³¹ Bertényi 2000. 294. (23. §). Erre bővebben l. Gerics 1987. 283–309.; Szűcs 2002. 460–480.; Engel 2003.

³² Bertényi 2000. 290.

nye képviselőjének számított, és nyilvánvalóan nem akart részese lenni egy olyan intézkedésnek, amely éppenséggel az ő befolyását csökkentené, hiszen az ország kormányzását felügyelő tanácsban a püspökök kaptak szerepet.³³

III. András uralkodása idején további három esemény is azt mutatja, hogy Haab váci püspök a tekintélyes főpapok közé számított. 1299 nyarán ő is jelen volt a pesti országos gyűlésen (*generalis congregatio, parlamentum*), és maga is hozzájárult egy királyi adományt tárgyzó privilégium megerősítéséhez. Az itt kiadott oklevelet Haab mellett János kalocsai érsek, királyi kancellár, András egri, Teodor győri, Benedek veszprémi, Mihály zágrábi, Antal királyi alkancellár, csanádi, Imre váradi, Tamás boszniai, Miklós szerémi püspökök jegyezték számos világi méltóság mellett, az ünnepélyes privilégiumra pedig pecsétjeiket is ráfüggesztették.³⁴ Ez év októberében III. András visszaadta Hontpázmány nb. Kázmér fiainak azokat a várakat, amelyeket Csák nb. Péter nádor fia, Máté jogtalanul elvett tőlük. A király döntéséhez tanácsukkal hozzájáruló főpapok sorában a kalocsai érsek, a győri, a zágrábi, a váradi és a boszniai püspökök mellett ott találjuk Haabot is.³⁵ A következő év augusztusában hasonló esettel találkozunk: a Madács fia Pálnak szóló, zólyomi erdőuradalmat érintő királyi adományhoz tanácsukat és beleegyezésüket adó prelátusok sora ugyan kicsit más, azonban a felsorolásból a váci püspök neve sem hiányzott. Az adomány kedvezményezettjével kapcsolatban az oklevél hosszasan méltatja annak katonai érdemeit, amelyet Demeter zólyomi ispán mellett teljesített a Kőszegiek, valamint Nassaui Adolf ellen, vagyis az 1298-as ausztriai hadakozás idején.³⁶ Haab szereplésének az ad különös jelentőséget, hogy 1298. február 18-án ő is jelen volt Bécsben annak a küldöttségnek a tagjaként, amelyik III. András lányát, Ágnest eljegyezte Vencel cseh király fiával.³⁷ A püspök tehát a források tanúsága szerint III. András feltétlen hívének számított. Az ő halálát követő bizonytalan helyzetben a váci püspök ahhoz a párthoz csatlakozott – János kalocsai érsekkel, András egri, Imre váradi, Antal csanádi, Miklós boszniai és Jakab szepesi püspökkel együtt –, amelyik Vencelt hívta be az országba, szemben a Bicskei által gyorsan megkoronázott I. Károllyal. A cseh trónkövetelő augusztus 27-i székesfehérvári koronázásán az említett főpapok között Haab is jelen volt,³⁸ ezzel egyelőre mindenképp az Anjou párt ellenfelének számított.

Ezt követően a pápai oldalkövet, Niccolò Boccasini magyarországi tevékenysége idején Haab is részt vett a helyzet normalizálásában, az egyháziakat sújtó

³³ Szende 2003. 136; Kiss 2018. 1360.

³⁴ Függelék 20. sz. A pecsétek közül a DL-DF adatbázisban leginkább a 4. számmal jelölt azonosítható Haab váci püspök pecsétjével.

³⁵ Függelék 22. sz.

³⁶ Függelék 23. sz. Itt a kalocsai érsek, az erdélyi, az egri, a győri és a váci püspökök szerepelnek.

³⁷ Függelék 16. sz.; Chobot 1917. 486.

³⁸ Függelék 24. sz.

visszásságok, károk enyhítésében. Nem véletlen, hogy az ő neve is megjelenik abban az 1303. novemberi budai zsinati döntésben, amely a jogtalanul elvett tizedek ellen született.³⁹ Hasonló szerepben tűnik fel néhány évvel később, immár Gentilis magyarországi legációja (1308–1311) idején is. 1309 júniusában az esztergomi, a spalatói, és a kalocsai érsekkel, a váradi, a nyitrai, a szenternyei, a pécsi, az egri, a csanádi és a boszniai püspökökkel karöltve kezdeményezte V. Kelemen pápánál (1305–1314), hogy a zágrábi püspök visszakapja a tőle jogtalanul elvett Medvevár várát.⁴⁰

Ami Haab politikai állásfoglalását illeti, Boccassini melletti felbukkanása még nem tekinthető perdöntőnek, jóllehet a teljhatalmú pápai követtel való együttműködés révén a váci püspök elismerte a pápa hatalmát, joghatóságát. Van nyoma ugyanakkor annak, hogy a váci főpap felfogása megváltozott, és immár eltávolodott Vencel pártjától. Erre utal – jóllehet csak közvetve – az Anagniban, VIII. Bonifác környezetében tartózkodó és a magyar trón betöltése ügyében tárgyaló főpapok csoportjának összetétele. Köztük ugyanis feltűnik a váci prépost Domonkos, és kevésbé tűnik valószínűnek, hogy egy ilyen nagy horderejű kérdésben püspöke akarata ellenére, azzal kifejezetten ellentétesen járt volna el. Igaz, VIII. Bonifác e tárgyalások nyomán meghozott ítéletének lényegi eleme a pápa kizárólagos döntési jogának kinyilvánítása volt, amely öröklés címén Károly jogát ismerte el Vencelével szemben. A váci püspök képvisellete ennek ismeretében úgy is tekinthető, mint a pápai tekintély, az egyedüli döntési jog elismerése.⁴¹

A tényleges politikai irányváltásra e halvány nyomokat követően, az évtized második feléből vannak immár egyértelmű adatok. Egy 1307. szeptember 3-i királyi oklevélben az uralkodói adományhoz hozzájáruló főpapok között Haab is megjelenik, vagyis ekkor már I. Károly híveinek sorába tartozott.⁴² Végül, a pártváltás minden kétséget kizáró jele az, hogy 1308. november 27-én a váci püspök is jelen volt azon a pesti gyűlésen, amelyen Gentilis pápai legátus Magyarország királyának nyilvánította I. Károlyt,⁴³ majd részt vett az Anjou trónkövetelő második, 1309. június 11-i budai koronázásán és öt nappal későbbi ünnepélyes eskütételén.⁴⁴

A főpapi működés természetes velejárója a rendi és a kormányzati hatalom gyakorlása. Haab esete e vonatkozásban elég sajátos: saját egyházmegyéjéből erre nincs adat, ami nyilván nem jelenti azt, hogy ne végezte volna el a megyéspüspöki tisztségéből fakadó kötelezettségeit. Amennyire hallgatók a források Vác esetében, annyira „bőbeszédűek” más egyházmegyéket illetően. 1294-ben nem

³⁹ Függelék 26. sz.

⁴⁰ Függelék 40. sz.

⁴¹ Theiner I. 395. Vö. Kiss 2018.

⁴² Függelék 32. sz.

⁴³ Függelék 34. sz.

⁴⁴ Függelék 38–39. sz.

csak az esztergom-szenttamási társasegyház és a város közötti vitában vett részt bíróként, de ott volt a pozsonyi ferences templom felszentelésén, 1301 nyarán pedig a nagyszombati klarisszáknek biztosított búcsúengedélyt főpaptársaival.⁴⁵ Az esztergomi főegyházmegye akkori vezetője, Lodomér érsek a késő Árpád-kori jogtudó értelmiségének kiemelkedő alakja, a korai rendi szerveződések vezéralakja volt. Az a tény, hogy Haab rendszeresen megjelenik környezetében az országos politikai eseményekben, arra enged következtetni, hogy a váci püspök is rendelkezett jogi műveltséggel, és hasonló politikai-rendi elképzelései lehettek, mint az esztergomi érseknek.

A jogi ismereteire a már említett eseteken túl minden bizonnyal szüksége lett volna a Benedek veszprémi püspök, Andronicus nagyprépost és a székeskáptalan, valamint az esztergomi Szt. István keresztes konvent közötti perben, amelyben a váci főpap pápai delegált bíróként vett részt.⁴⁶ Pontosabban csak feltételesen, mivel az ügyben Haab csak igen rövid ideig és meglehetősen korlátozottan működött közre. 1295. július 28-án VIII. Bonifác több megbízást is adott Jakab zirci apátnak a fent említett két intézmény, a veszprémi püspökség és az esztergomi keresztes konvent közötti peres ügyletekben. Bár eredetileg három különböző eset volt, ezeket összevonva, egyként kezelték.⁴⁷ Jakab a harmadik ügyben a keresztes konvent tagjait 1296. május 25-én kiközösítette, akik ez ellen fellebbeztek. Haab neve itt merült fel először, hiszen a pápa ekkor a pannonhalmi apátot (Hermann), a pécsi (Pál) és a váci püspököket delegálta bíróként. Erről Haab és a szentmártonhegyi apát azon okleveléből értesülünk, amelyben előadják, hogy az ügyben valójában ők ketten járnak el az eredetileg megbízottakkal szemben, miután a pécsi püspök mandátumát átruházta a pannonhalmi apátra.⁴⁸

A kutatás eddig ezt a diplomát 1298 és 1299, illetve 1300 közé tette, mivel 1298. május 24-én a veszprémi püspök halasztást kért, 1299-ben és 1300-ban pedig két másik oklevél utal a kirendelésre.⁴⁹ A pápai mandátum végrehajtása azonban a gyakorlatban valamelyest módosult: a pécsi püspök a bencés konvent fejét, Haab pedig a pilisi ciszterci apátot küldte maga helyett. Erre Bicskei Gergely választott esztergomi érsek 1298. május 24-i, a veszprémi püspöknek és káptalannak adott perhalasztó okleveléből következtethetünk, amely már említi a *subdelegatiót*, és Hermann pannonhalmi apátot, valamint a pilisi (azaz a zirci) apátot adja meg eljá-

⁴⁵ Függelék 13., 15., 25. sz.

⁴⁶ Függelék 18. sz.

⁴⁷ 1) Zsidód és Tát, 2) az Esztergom melletti Szent István- és 3) az abonyi Szent András-egyházak feletti joghatóság, és az ez utóbbiakhoz tartozó birtokok, tizedek és egyéb jövedelmek.

⁴⁸ MNL OL DF 287824.

⁴⁹ Az oklevél keltét Solymosi László 1298 és 1300 közé, legutóbb pedig Maléth Ágnes 1298 és 1299 közé tette. L. MNL OL DF 287824, 3. kép; Maléth 2020. 103. Az 1299. és 1300. évi okleveleket l. 1300. 12. 13.: MNL OL DF 200074; MREV II. 23–24.

ró közegként, az előbbit *delegatus*nak, az utóbbit *subdelegatus*nak címezve.⁵⁰ A budai káptalan november 20-i oklevele mindezt megerősíti.⁵¹ Előttük ugyanis nem a váci püspök, pápai kiküldött bíró, hanem az általa maga helyett megbízott István pilisi apát jelent meg, és adta elő a következőket. Az ügyben István Hermann delegált bíróval együtt járt el, az ügy iratait közhitelű formába öntötték, és meg is tárgyalták az eredményét a váci püspökkel. Ennek részletezésére azért volt szükség, mert – utalva a május 24-i oklevélre – a veszprémi püspök emberei, István veszprémi prépost, Andronicus fehérvári *custos* és Gallus veszprémi kanonokok enyhén szólva is nyomást gyakoroltak a bírókra, és kifejezésre juttatták, hogy ők pedig meg nem hátrálnak főpapjuk fellebbezését illetően. A szövegből világosan kiderül, hogy Haab ismerte az eljárásnak ezt a mozzanatát, hiszen nyugtázta azt, amint arról István pilisi apát november 20-i oklevelében be is számolt.

Összességében tehát annyit meg tudunk állapítani, hogy az 1296. májusi ítéletlevelet követő fellebbezés nyomán rendelte ki VIII. Bonifác a váci püspököt és bírótársait (pécsi püspök, pannonhalmi apát), amelyet Haab és Hermann szentmártonhegyi apát oklevele meg is örökített, majd nem sokkal ez után, de még 1298. május 24. előtt Haab István pilisi apátot bízta meg maga helyett az eljárással. A veszprémi püspök, a káptalan és a stefanita konvent pere ezzel természetesen korántsem jutott nyugvópontra, még az 1300-as évek első két évtizede is hozott fordulatokat az ügyben, bár ennek Haab szereplését illetően nincs jelentősége, hiszen ő maga 1298 után már nem volt részese annak.⁵²

A 14. század első évtizedében két püspökválasztás is komoly hullámverést keltett, olykor erőszakos cselekményekhez vezetett, és sokat foglalkoztatta az országban tartózkodó Gentilis pápai legátus szentszéki bíróságát, amelyből természetesen, ha szerény mértékben is, de a hazai egyháziak is kivették a részüket.⁵³ Haab elsőként 1308. szeptember közepe táján foglalkozott a pécsi megyéspüspök személyével, és a nyitrai püspökkel együtt folytatott tárgyalást a káptalan 14 kanonokjával. Ennek eredményeként esett a választás Péterre.⁵⁴ Egy másik, szintén 1308-ból származó híradás is ezzel kapcsolatos: György pécsi kanonok, székesegyházi esperes Haab püspök pecsétjét vélte felfedezni azon az oklevélen, amelyet egy másik kanonok mutatott meg neki. Bár a váci püspök intézkedése ez alapján nem határolható be pontosan, de a két esemény időbeli közelsége okán minden bizonnyal a püspökválasztás ügyében járt el, és ennek egy közelebbről nem ismert mozzanatát örökítette meg a forrás pillanatfelvétel formájában⁵⁵

⁵⁰ 1298. 05. 24.: MNL OL DF 200064; MREV II. 379–381.

⁵¹ MNL OL DF 200068, HO VIII. 382–383.

⁵² Összefoglalását l. Maléth 2020. 102–105. Függelék: 22. táblázat.

⁵³ Kovács 2013.

⁵⁴ Függelék 33. sz.

⁵⁵ Függelék 35. sz. A püspökválasztásra l. Timár 1981; Koszta 2009. 90–91.

A következő, nem kevésbé fordulatos ügy az erdélyi egyházmegye vezetőjének megválasztása volt, amelyben a konfliktusok sorozatát leginkább Kán László, az erdélyi tartományúr és a gyulafehérvári káptalan közötti feszültség tartotta felszínen.⁵⁶ Haab váci püspök ennek is valamelyest részese volt: 1309 nyarán a legátus budai rezidenciáján kellett tanúskodnia arról, hogy mennyiben akadályozza az erdélyi vajda a káptalan és a legátus embereinek mozgását.⁵⁷

Kevésbé nagy, országos visszhangot kiváltó ügyek is megszólították a váci egyházmegye vezetőjét. 1309 tavaszán saját káptalanán belül kellett intézkednie. Gergely óbudai prépost halálával megürült az általa párhuzamosan bírt váci kanonoki állás is, amelyet május 2-án egy bizonyos Lukács magának kért és kapott meg Gentilis pápai legátustól. Ez ellen azonban a püspök és a káptalan óvást emelt, arra hivatkozva, hogy Lukács eltitkolta testi fogyatékoságát (két hüvelykujja hiányát). Philippus de Sardinia legátusi ügyhallgató elfogadta a püspök és a káptalan panaszát, miután az érintett beismerte csalárd eljárását, és az *auditor* megsemmisítette a kinevezést.⁵⁸

1310 és 1311 folyamán a püspök még szerepelt egy káptalani kiadvány és egy királyi oklevél méltóságsorában,⁵⁹ ám tényleges tevékenysége homályban marad. 1312 augusztusában azonban V. Kelemen pápa már a halála miatt megüresedett váci püspöki tisztség ügyében intézkedett, így Haab elhunyt a 1311. július 27. és 1312. augusztus 1.⁶⁰ közé tehető.

Haab egyházi karrierjének állomásai tehát a következőképpen foglalhatók össze. Esetleges zágrábi kanonoksága (1274) erősen kérdéses. 1280 és 1285 között egri prépost volt, 1291–1292 során a pozsonyi társaskáptalan élén állt, majd 1294-től haláláig, 1311/1312-ig a váci egyházmegyét kormányozta.

⁵⁶ Az ügy lefolyására I. Kovács 2013.

⁵⁷ Függelék 41. sz.

⁵⁸ GENTILIS 265–267.; AOkt II. 625., 629., 632. sz.

⁵⁹ Függelék 42–43. sz.

⁶⁰ Függelék 44. sz. Az *Ut per litteras apostolicas* adatbázis (009622. sz.) V. Kelemen regisztrumainak kiadását alapul véve 1313-as dátummal közli, a magyar kiadások ellenben 1312-re datálják. A szöveg szerint az oklevél Kelemen pontifikátusának 8. évében kelt, ami 1311. november 5. és 1312. november 4. közé esik, így a tényleges dátum 1312. augusztus 1. Ennek az intézkedésnek az apropója a megüresedett püspöki tisztség betöltése volt. Haab halála után Miklós dömösi prépost meglehetősen gyanús körülmények között került a tisztség birtokába. V. Kelemen éppen ezért parancsolta meg az esztergomi érseknek, hogy a kiközösítés alatt álló, tanulatlan és a káptalan egy része által szabálytalanul megválasztott Miklóst mozdítsa el az általa bitorolt váci püspöki tisztségből, és idézze az Apostoli Szék elé. Az ügy egyébiránt éppen az érsek korábbi hasonló célú, de eredménytelen eljárása és fellebbezése nyomán került a pápa elé. 1318-ban az előbbi ügy folytatásaként XXII. János Lőrincet nevezte ki a váci egyházmegye élére, megsemmisítve Miklós korábbi törvénytelen megválasztását. LC J XXII. 6932. sz.

A rokonság: Csák vagy Aba nb. Haab?

Miután sikerült tisztázni a Haab egyházi pályafutásának részleteit, röviden kitérek egy nem kevésbé izgalmas és vitatott témára, rokonsága kérdésére.

Két markáns álláspont fogalmazódott meg ezzel kapcsolatban. A 18. század végétől kezdve az volt az uralkodó vélemény, hogy Haab Aba Amadé (Omodé) nádor testvére volt. Knauz Nándor 1882-ben a *Monumenta ecclesiae Strigoniensis* második kötetében Lodomér esztergomi érsek 1280. évi – mint láttuk kétes hitelű – okleveléhez⁶¹ írt terjedelmes jegyzetében a korábbi állásponttal vitába szállva elutasította ezt a nézetet. Véleményét két tényezőre építette. Egyfelől arra, hogy 1280-ban az Abák egyik birtokosztályát megörökítő oklevélben,⁶² amelyben tanúként Haab is szerepelt, az Aba nb. Dávid *comes* és a vele együtt egyezsére lépett fiainak felsorolásából az akkori egri prépost neve hiányzik. Másfelől abból indult ki, hogy 1276-ban Timót zágrábi főpap képviselőjében Csák nb. Máté fia Máté tárnokmester előtt járt el a püspök és a káptalan népeit terhelő adó alóli felmentés ügyében. Márpedig az oklevél Máté „atyafiának” (*cognatus*) írja Haabot, így Knauz végül arra az álláspontra jutott, hogy a későbbi váci püspök nem az Abák, hanem a Csákok rokonságához tartozott.⁶³

1917-ben Chobot Ferenc a váci egyházmegye intézményeiről és tisztségviselőiről készített munkájának második kötetében ezzel ellentétes véleményt fogalmazott meg. Felelevenítette azt a 18. század második felében kialakult, de Knauz által kikezdett korábbi véleményt, miszerint Haab az Aba nemzetséghez tartozott. E szerint az 1280-as birtokosztály épphogy arról tanúskodik, hogy Haab az Aba nem tagja volt. Chobot úgy érvelt, hogy az egyezsére lépő személyek felsorolása – Dávid *comes* és fiai, Péter országbíró, Finta nádor, somogyi és soproni ispán, a kunok bírása, valamint Amadé szebeni ispán – nem zárja ki, azt a lehetőséget, hogy Haab is Dávid fia volt. Majd ezt megtoldotta azzal a kissé költői kérdéssel, hogy „miért kötötte Dávid e birtok cserét Haab prépost és a szepesi káptalan (!) kanonokjai előtt, hogyha Haab nem volt valamiképen érdekelve ezen ügyletben, a mikor közelebb is talált volna hiteles helyre?”. A szerző gondolatmenete azonban sántít, hiszen a kérdéses oklevelet nem a szepesi, hanem az egri káptalan adta ki. Nem kevésbé problémás az okfejtés azon része, hogy Dávid *comes*nek akár több fia is lehetett – akár éppenséggel Haab is – bár ezt az oklevél nem is említi. Meglepő, hogy a dokumentumban még csak utalás szinten sem szereplő elem hiányából érvert kovácsolva szinte tényként kezelni az Aba

61 Fügelék 46. sz.

62 Függelék 3. sz.

63 MES II. 128–129.

nemmel való rokonságot, sőt, egyenesen oda lyukad ki, hogy Haab az említett Dávid fivére volt.⁶⁴ Szintén tarthatatlan az az állítás, hogy 1294-ben Haab mint pozsonyi prépost a társasegyháznak adományozta volna Sámód, Welk, Kürt, illetve Zelench és Flecendorf birtokait,⁶⁵ mivel itt valójában három korábbi királyi adománylevél átírását kezdeményezte. Az itt megerősített diplomák tanúsága szerint részben lakatlan földekről volt szó, amelyek aligha állhattak az eredeti adományozás pillanatában (1277-ben, 1278-ban és 1280-ban) Haab birtokában. Ennélfogva pedig a következő érv is meginogni látszik: minthogy a prépost ezen birtokai az Abák nagyszombati fekvőségeinek közelében helyezkedtek el, ez is a rokonság (Aba nem, galgóci ág) bizonyítéka lenne.⁶⁶ Végül, de nem utolsó sorban a Chobot-féle gondolat talán legfurcsább eleme a Lukács esztergomi préposttal történt azonosítás. A szerző Lodomér esztergomi érsek 1280. évi oklevelére építi állítását. Elutasítja Knauz azon ellenvetését, hogy abban tévesen szerepel Haab esztergomi prépostként. Majd úgy érvel, hogy az ott szereplő Haab valójában családnév, és az illető tulajdonképpen Lukács esztergomi préposttal azonos. Így lesz a végén Haabból Chobot tollán Aba Lukács, akit – mondhatnánk stílszerűen, hogy ez a hab a tortán – egyszerre tesz meg egri, esztergomi és szepesi prépostoknak, legalábbis az 1280–1282 közötti évekre.⁶⁷

Valójában azonban az a helyzet, hogy az az 1280-as oklevél,⁶⁸ amely szerint egy szepességi egyház felállítása ügyében Haab esztergomi prépost járt volna el, hamis, mivel ezt az állást akkor Lukács töltötte be. Az a másik, szintén 1280. évi diploma,⁶⁹ amelyet Chobot említ, ugyancsak nem bizonyíték a mellett, hogy Haab az Aba nemhez tartozott volna, hiszen egy a forrásban nem is szereplő és azon számon sem kérhető állításra építi a szerző a véleményét. Sőt, az iratot kiállító hiteleshely eltévesztése – Chobotnál szepesi az egri helyett – nyomán az azonosítási kísérletbe egy további fiktív elem is belekerült, nevezetesen Haab állítólagos, valójában nem létező szepesi prépostsága. Végül teljességgel tarthatatlan az a megállapítás, hogy Haab Lukáccsal azonos személy lett volna. Miután eleve téves Chobotnak az a következtetése, hogy Haab esztergomi, szepesi (sőt egyúttal egri!) prépost lett volna, így aligha hihető, hogy a valójában az egri székeskáptalant vezető Haab a ténylegesen is adathozható Lukács esztergomi préposttal azonos személy lett volna. A családnév (Haab) és a keresztnév (Lukács) kettőssége, amelyre Chobot épít, további probléma forrása. A korabeli kiadványokban ugyanis következetesen a

64 Chobot 1917. 485.

65 A helységek azonosítását l. fentebb.

66 RA 2808., 2924., 3065. sz.; Vö. Chobot 1917. 485.

67 Chobot 1917. 485.

68 Függelék 46. sz.

69 Függelék 3. sz.

keresztneveket használják, és tudomásom szerint nincs egyetlen olyan forrás sem, amely Lukácsot és Abát egyazon személyként azonosítaná.⁷⁰

Mit mondhatunk ezek után Haab rokonságáról? Csak nb. Máté fia Máté királyi tárnokmester Knauz által is citált 1276-os oklevele sajnos nem bővelkedik információkban. Csupán annyit jegyez meg, hogy a püspök és a káptalan képviselőjében eljáró Haab Máté rokona (*cognatus*) volt, ennél közelebbit nem árul el, így ennek fokát sem lehet megállapítani.⁷¹ Sőt, ezen kívül egyáltalán nem rendelkezünk semmilyen adattal a Csák nemhez fűződő esetleges rokonságot illetően.

Az Aba nemmel kapcsolatban Chobot érvelését számos probléma, ellentmondás terheli. Az átvizsgált forrásanyagban magam egyetlen olyan oklevelet sem találtam, amely kifejezetten utalna a rokonságra. Tény, hogy Haab pályafutása során több alkalommal találkozott az Abák birtokügyeivel – leginkább osztozkodásokkal –, ezek esetében azonban szinte kizárólag mint az ügyletekről közhitelű oklevelet kiállító intézmények vezetője, tanúként működött közre, és semmi nem utal arra, hogy ennél jobban érintett lett volna. 1280-ban két, 1285-ben egy alkalommal léptek egyezsége az Aba nem tagjai az egri káptalan előtt, az ezekről készült kiadványokban Haab préposti minőségben, tanúként szerepel a káptalan többi méltóságviselője között.⁷² A család „gyakori”, de korántsem kizárólagos⁷³ megjelenésének leginkább a területi közelség, a hatókör lehetett az oka.

Nem jutunk közelebb az esetleges Aba rokonság teóriájának megfajlásához III. András 1299. július 28-i oklevelének segítségével sem.⁷⁴ Haab itt nem egyszerű tanúként szerepel, hanem egy az Aba nemet érintő ügyet tárgyaló alkalmi bíróság tagja volt. Maga a per egyfelől Aba nb. Péter comes fiai: Lukács, Péter, Demeter, István, László és unokatestvéreik, másfelől Sándor comes fiai: László titeli prépost, királyi alkancellár, Demeter, Miklós és Sándor között alakult ki a Dráván túli Necsce, Pakrac, Radvány és Szentmihály birtokok miatt. A bíróság az Abák javára ítélt ugyan, de a felek időközben egyezsége léptek, és a királyi oklevél ennek részleteit foglalta írásba. Ez alapján túlzás lenne azonban azt állítani, hogy Haab azért járt el egy az Abákat érintő ügyben, mert ő maga is ennek a nemzetségnek a tagja lett volna. Szereplése valójában sokkal inkább illeszkedik a váci püspök korabeli közéleti tevékenységének mintázatába.

⁷⁰ Hasonlóan kétes alapú a Haab–Aba családnév és a László keresztnév megoldás is. Említi: Chobot 1917. 486. 2. jegyzet.

⁷¹ Függelék 1. sz.

⁷² Függelék 2., 3., 9. sz.

⁷³ 1282-ben ugyanúgy felbukkan ugyanis a Bogátradvány, a Becsegergely és a Csanád nem is. Függelék 4–6. sz.

⁷⁴ Függelék 21. sz.

Haab rokonságáról tehát aligha mondhatunk bármi biztosat: a Csák nemhez fűződő viszonyra csupán egy, viszonylag homályos adat van, arra pedig végképp kevés okunk lehet, hogy a főpap atyafiait az Abák között keressük.

Összegzés

Jóllehet a rokonság kérdésében a kép meglehetősen homályos, az életút adataiból annyi mégis kiviláglik, hogy a 13–14. század fordulójának egyik jelentős figurájáról van szó, aki III. András uralkodásának végén az ország sorsát formáló főpapok sorába tatózott. Nem hagyták érintetlenül a trónküzdelmek sem: eleinte Vencel hívei közé tartozott, majd 1303 és 1307 között lassanként I. Károly oldalára állt. Ezekben az években rendre ott találjuk a meghatározó közéleti eseményekben. Noha Haab esetleges magasabb fokú tanulmányaira nézve nincsenek közvetlen adatok, az egyházi bíraskodásban megmutatkozott jártassága (*iurisperitus*), gyakori szereplése, a jogtudós Lodomér esztergomi érsekhez fűződő szoros kapcsolata talán megengedi, hogy a préposti tisztséget utóbb püspöki hivatalra váltó Haab esetében feltételezzük: a neve mellett rendre feltűnő *magister* cím, alkalmasint egyetemi tanulmányokat, fokozatot rejthet.

Függelék

A Hab/Haab/Abba javadalomviselésére vonatkozó elbeszélő és okleveles források időrendben

Hiteles források

#	Idő	Tisztség/javadalom/funkció	Tartalom	Forrás
Zágrábi székeskáptalan?				
1.	1276. 02. 24.	püspöki és káptalani <i>nuntius, cognatus</i> (Csák nb. Máté fia, Máté)?	Csák nb. Máté fia Máté tárnokmester felmenti a zágrábi püspök és káptalan népeit a 7 dénáros adó alól	MNL OL DF 283555, fol. 14r-v; ÁÚO XII. 182.
Egri székeskáptalan				
2.	1280	Haab mr., prépost (tanú)	Aba nem birtokosztálya	MNL OL DL 85216; Fejér V/3. 61–63.

#	Idő	Tisztség/javadalom/ funkció	Tartalom	Forrás
3.	1280	Haab mr., prépost (tanú)	Aba nem birtokosztálya	MNL OL DF 263133.
4.	1282	Haab prépost (tanú)	Bogátradvány nem birtokosztálya	Fejér V/3. 132–133; ÁÚO XII. 367–368.
5.	1282	Haab mr., prépost (tanú)	birtok egyezség (Zoryne fia Rátold és Tamás fia Miklós, ill. Csanád nem között)	ÁÚO IX. 342–343.
6.	1282	Haab prépost (tanú)	birtok adás-vétel Becsegergely nb. Apa (Aba?) <i>comes</i> fiai Gergely, Jakab, ill. Simon <i>comes</i> fiai, Tamás és Boxa között	MNL OL DL 57216; Fejér V/3. 187.
7.	1283	Haab mr., prépost (tanú)	hitbér, jegyajándék	MNL OL DL 56822; HO VII. 182–183.
8.	1284	Haab mr., prépost (tanú)	birtok eladása	MNL OL DL 85635; HO VI. 312–314.
9.	1285	Haab mr., prépost (tanú)	Aba nem birtokosztálya	MNL OL DF 263311.
Pozsonyi társaskáptalan				
10.	1291	Haab mr., prépost (és káptalan, kérelmező)	királyi privilégium (1277) megújítása	MNL OL DF 273038 (I. Károly 1317. 11. 02-i másolatában); RA 3769 sz.; ÁÚO V. 34–35.
11.	1291	Haab mr., prépost (és káptalan, kérelmező)	királyi privilégium (1278, 1280) megújítása	MNL OL DF 227749; RA 3763. sz.; ÁÚO V. 35–36.
12.	1292. 02. 02.	Haab mr., prépost, András kanonok (tanú)	káptalani képviselő (végrendelet)	MNL OL DF 227733; Fejér VI/1. 196–198.; ÁÚO V. 63–64.; RA 3861–3861. sz.
Váci püspökség				
13.	1294. 07. 29.	Haab püspök, András egri, Benedek veszprémi, Pál pécsi és Benedek nándorfehérvári püspök (bíró)	bíráskodás (esztergom-szenttamási társaskáptalan és Esztergom város közötti vita)	MNL OL DF 236350, 258478 (18. századi másolat); ÁÚO X. 137–145.; MES II. 354–361.; RA 3986 sz.
14.	1296	H[aab] püspök (mél-tóságsor)	birtok egyezség	MNL OL DF 248871; HO IV. 91–93.

#	Idő	Tisztség/javadalom/ funkció	Tartalom	Forrás
15.	1297. 03. 26.	Haab püspök (résztvevő, tanú)	pozsonyi Szűz Mária-egyház felszentelése	MNL OL DF 250301 (18. századi kéz javításaival), 280269 (18. századi másolat); Fejér VI/2. 85–87.; MES II. 400–401.
16.	1298. 02. 18.	[Haab] püspök	diplomáciai küldöttség (Ágnes és Vencel eljegyzése)	Pertz 1851. 720.
17.	1298. 08. 05.	Haab püspök	dekrétum (III. András király)	ODRM I. 213; Fejér VI/2. 130–147.
18.	[1296 – 1298. 11. 20. e.]	Haab püspök, pápai delegált bíró	Benedek veszprémi püspök, Andronicus prépost és káptalan, ill. az esztergomi Szt. István keresztes konvent pere	MNL OL DF 287824; DF 200065, MREV II. 379; DF 200068, HO VIII. 382–383.
19.	1299. 07. 12.	H[aab] püspök (kedvezményezett)	birtokba iktatás	MNL OL DL 69368; RA 4251. sz.
20.	1299. 07. 17.	Haab püspök (pesti <i>generalis congregatio, parlamentum</i>)	adomány (privilegium) megerősítése	MNL OL DL 2216 (a 2216/4. számú pecsét tulajdonítható leginkább Haab váci püspöknek); Fejér VI/1. 230; RA 3979 sz.
21.	1299. 07. 28.	Haab püspök (Péter erdélyi püspök, világi méltóságok)	bíró (Aba nem birtokegyezése)	MNL OL DL 1537; ÁÚO X. 329–332.; RA 4258. sz.
22.	1299. 10. 29.	Haab püspök (+ egyházi és világi méltóságviselők)	királyi tanács döntése (váarak visszaitelése)	MNL OL DL 71404 (1749. évi hiteles másolat); RA 4275. sz.
23.	1300. 08. 17.	Haab püspök (+ egyházi és világi méltóságviselők)	királyi tanács döntése (adományozás)	MNL OL DL 105265; RA 4321. sz.
24.	1301. 01. 14 – 08. 27.	Haab püspök (+ János kalocsai érsek, András egri, Imre váradi, Antal csanádi, Miklós boszniai, Jakab szepesi püspökök)	trónharcok (Vencel meghívása, megkoronázása)	SRH I. 479–480.
25.	1301. 07. 30.	Haab püspök (+ kalocsai érsek, szepesi, csanádi püspök)	búcsúengedély (nagyszombati klarisszák)	MNL OL DL 1618 (1315. évi átírás); AO I. 14.; AOKt. I. 65. sz.

#	Idő	Tisztség/javadalom/ funkció	Tartalom	Forrás
26.	1301. 11. 18.	[Haab] püspök (+veszprémi, váradi, pécsi, győri, csanádi, boszniai püspökök)	zsinati részvétel, határozat (tized)	MNL OL DF 272686; Marsina I. 51-52.; AOKlt. I. 119. sz.
27.	[1302. 04. 28. e.]	[Haab] püspök (+Boccasini pápai legátus, veszprémi, pécsi, váradi, csanádi, győri, zágrábi, boszniai püspökök)	érsekválasztás megerősítése (István, kalocsa)	CAMERALIA I. 1. sz, RB VIII. 4633. sz.
28.	1303. 01. 16.	H[aab] püspök (méltóságsor)	zálogügylet	AOKlt. I. 349. sz.
29.	1303. 04. 27.	H[aab] püspök (méltóságsor)	birtokadomány	MNL OL DL 69200; AO I. 74-75.; AOKlt. I. 374. sz.
30.	1304. 03. 05.	Haab püspök (méltóságsor)	birtokadomány	MNL OL DL 1664; AOKlt. I. 568. sz.
31.	1305. 09. 13.	Haab püspök (méltóságsor)	birtokosztály	MNL OL DL 40298; DF 266612; HOKlt. 181-184.; AOKlt. I. 768. sz.
32.	1307. 09. 03.	Haab püspök (+egyházi és világi méltóságviselők)	királyi tanács döntése (adományozás)	MNL OL DL 1710; AOKlt. II. 232. sz; AOKmt. I. 131-133.; Fejér VIII/1. 226-227. (erősen hiányos közlés).
33.	1308. 09. 15. után	Haab püspök (+esztergomi érsek, nyitrai püspökök, pécsi kanonokok)	főpapi szék betöltése (pécsi püspökválasztás)	GENTILIS 152-153; AOKlt. II. 448. sz.
34.	1308. 11. 27.	H[ab] püspök (egyházi és világi méltóságok)	legátusi gyűlés (Pest, I. Károly elismerése)	GENTILIS 115-119; AOKlt. II. 494.
35.	1308	Haab püspök	pécsi püspökválasztás	GENTILIS 153; AOKlt. II. 544.
36.	1309. 05. 03-05.	[Haab] püspök (+káptalan vs. Lukács kanonok)	per (váci kanonoki javadalom)	GENTILIS 265-267; AOKlt. II. 629. sz.
37.	1309. 05. 08.	Haab püspök (+egyházi és világi méltóságviselők)	királyi tanács döntése (adományozás)	MNL OL DL 2073 (1323. évi átírásban); Fejér VIII/1. 341-344.; AOKlt II. 634. sz.

#	Idő	Tisztség/javadalom/funkció	Tartalom	Forrás
38.	1309. 06. 11. (06. 24.)	Haab püspök (+egyházi és világi méltóságviselők)	királykoronázás (I. Károly)	GENTILIS 352–353., Tab. IV (1309. 06. 29.!); Fejér VIII/1. 337–339.; AOkt. II. 674. sz.
39.	1309. 06. 15.	Abba püspök (+egyházi és világi méltóságviselők)	koronázási eskü (I. Károly)	GENTILIS 304–306., Tab I; AOkt. II. 668. sz.
40.	1309. 06. 24.	Haab püspök (+ esztergomi, spalatói, kalocsai érsekek, váradi, nyitrai, szenternyei, pécsi, egri csanádi, boszniai püspökök)	folyamodvány (Medvevár várának visszaítélése a zágrábi püspöknek)	MNL OL DF 283555, fol. 64v–65r; Fejér VIII/7. 63–64.; AOkt. II. 675. sz.
41.	1309. 06. 24.	[Haab] püspök (+ pécsi, csanádi püspökök)	tanú (erdélyi püspökválasztási per)	GENTILIS 229–230; AOkt. II. 552. sz.
42.	1310. 05. 08.	Haab püspök (méltóságsor)	oklevél átírása	MNL OL DF 266886, DF 209058; MES II. 621–622.; AOkt. II. 882. sz.
43.	1311. 07. 27.	Haab püspök (méltóságsor)	királyi adománylevél	MNL OL DL 2071 (1323. évi átiratban); AOkt. III. 122. sz.
44.	1312. 08. 01.	Haab püspök	váci püspökség betöltése (Haab halála miatt)	AAV Reg. Vat. 60, fol. 187v–188r; Theiner I. 443–444. (1313), MREV II. 33–34. (1312); AOkt. III. 350. sz. (1312)

Hamis, kétes hitelű oklevelek

#	Idő	Tisztség/javadalom/funkció	Tartalom	Forrás	Megj.
Egri székeskáptalan					
45.	1275	Haab prépost (tanú)	birtokosztály (Miskolciak, Perezneiek)	ÁÚO XII. 159–160.	1169–1176 között Mihály (MNL OL DF 210550, DL 939, 956, 38971), 1278–1279-ben Bertalan volt a prépost (MNL OL DL 83183, 1053)

Esztergomi székeskáptalan					
46.	1280	Haab prépost (érseki kiküldött)	vizsgálat (plébániaegyház létesítése, Szepes)	Fejér V/3. 71-72.; MES II. 128-129. (regeszta)	1279-ben Gergely, 1280-1282 között Lukács volt a prépost (Kollányi 1900. 20-21.)
Egri székeskáptalan					
47.	1284	Haab prépost (tanú)	hitbér, jegyajándék	MNL OL DL 1180; ÁÚO XII. 420-421.	Korjelölő méltóság [III.] András király
Váci püspökség					
48.	1290. 07. 29.	Haab püspök (méltóságsor)	korábbi kiváltságok megerősítése (III. András)	MNL OL DL 94399, 1281; Fejér VI/1. 45-47.; ÁÚO X. 2-4.; HO VI. 354-357.	Hamis (RA 3654-3655.; Zsoldos 2011. 97. 197. sz. jz.)

Források

AAV Reg Vat = Archivio Apostolico Vaticano, Registra Vaticana.

AOKlt = Anjou-kor oklevéltár. Documenta res Hungaricas tempore regum Andegavensium illustrantia. Ed. Kristó Gyula et alii. Budapest – Szeged, 1990–.

AOKmt = Anjoukori okmánytár. Codex diplomaticus Hungaricus Andegavensis. I–VII. Ed. Nagy Imre – Tasnádi Nagy Gyula. Budapest, 1878–1920.

ÁÚO = Codex diplomaticus Arpadianus continuatus – Árpád-kori új okmánytár. I–XII. Ed. Wenzel Gusztáv. Budapest 1860-1873.

Bertényi 2000 = Magyar történeti szöveggyűjtemény 1000-1526. Szerk. Bertényi Iván. Budapest, 2000.

CAMERALIA = Cameralia Documenta Pontificia de Regnis Sacrae Coronae Hungariae (1297–1536). I-II. Szerk. †Lukcsics József – Tusor Péter – Fedeles Tamás. Budapest – Róma, 2014. (Collectanea Vaticana Hungariae vol. 9–10.)

HO = Hazai Okmánytár. Codex Diplomaticus Patrius. I–VIII. Ed. Ipolyi Arnold – Nagy Imre – Paúr Iván – Ráth Károly – Véghely Dezső. Győr – Budapest, 1865-1891.

HOKlt = Hazai oklevéltár. 1234-1536. Szerk. Nagy Imre – Deák Farkas – Nagy Gyula. Pápa, 2006.

LC J XXII = Lettres communes de Jean XXII. I–XVI. Ed. Mollat, Guillaume. Paris, 1919–1947.

- MES = Monumenta ecclesiae Strigoniensis. I–III. Ed. Knauz, Ferdinandus. Strigoni, 1874–1924. IV. Ed. Dreska Gabriel – Érszegi Geysa – Hegedűs Andreas – Neumann Tiburcius – Szovák Cornelius – Tringli Stephanus. Strigoni – Budapestini, 1999.
- MNL OL DF = Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Mohács előtti gyűjtemény, Diplomatikai fényképtár.
- MNL OL DL = Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Mohács előtti gyűjtemény, Diplomatikai oklevéltár.
- GENTILIS = Acta legationis cardinalis Gentilis – Gentilis bíbornok magyarországi követségének okiratai 1307–1311. Ed. Pór Antonius. Budapestini, 1885. (Monumenta Vaticana historiam regni Hungariae illustrantia – Vatikáni magyar okirattár I/2.)
- MREV = Monumenta Romana Episcopatus Veszprimiensis – A veszprémi püspökség római oklevéltára. I–IV. Ed. Fraknói Vilmos – Lukcsics József. Budapest, 1896–1907.
- ODRMH = Online Decreta Regni Mediaevalis Hungariae. The Laws of the Medieval Kingdom of Hungary. Vol. I. Ed. Bak János M. Budapest, 2019.
- Pertz 1851 = Annales Zwetlenses. Continuatio Vindobonenis anno 1267–1302, 1313–1327. Ed. Pertz, Georg. Hannoverae, 1851. 698–722. (Monumenta Germaniae Historica Scriptores IX.)
- RA = Regesta regum stirpis Arpadianae critico-diplomatica – Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke. I–II/4. Ed. Szentpétery Imre – Borsa Iván. Budapest, 1923–1987.
- Theiner = Vetera monumenta historica Hungarum sacram illustrantia. I–II. Ed. Theiner, Augustinus. Romae, 1859–1860.

Felhasznált irodalom

- Chobot 1917 = Chobot Ferenc: A váci egyházmegye történeti névtára. Második rész: A papság életadatai. Vác, 1917.
- C. Tóth 2019 = C. Tóth Norbert: Az esztergomi székes- és társaskáptalanok archontológiája 1100–1543. Budapest, 2019. (Subsidia ad historiam medii aevi Hungariae inquirendam 9.)
- C. Tóth 2020 = C. Tóth Norbert: A pozsonyi társaskáptalan archontológiája 1204–1462. Archontológia Prešpurskej kolegiátnej kapituly 1204–1462. Budapest, 2020. (Subsidia ad historiam medii aevi Hungariae inquirendam 12.)
- Engel 2003 = Engel Pál: Az „1300 körüli” tanácsi határozat keltezéséhez. In: Engel Pál: Honor, vár, ispánság. Válogatott tanulmányok. Szerk. Csukovits Enikő. Budapest, 2003. 638–648.

- Gerics 1987 = Gerics József, A korai rendiség Európában és Magyarországon. Budapest, 1987.
- Kiss 2018 = Kiss Gergely: VIII. Bonifác és Magyarország (1290–1303). A pápai hatalmi legitimációs elképzelések és kormányzat összefüggései. Századok 152 (2018:6), 1353–1376.
- Kollányi 1900 = Kollányi Ferenc: Esztergomi kanonokok 1100–1900. Esztergom, 1900.
- Kosza 2009 = Kosza László. A püspökök és városuk. A 14. század közepéig. In: Fedeles Tamás – Sarbak Gábor – Sümei József (szerk.): A középkor évszázadai (1009–1543). Pécs, 2009. 57–107. (A pécsi egyházmegye története I.)
- Kovács 2013 = Kovács Viktória: Causae coram nobis ventilatae. Adalékok Gentilis de Monteflorum pápai legátus magyarországi egyházi bírászkodási tevékenységéhez In: Fedeles Tamás – Font Márta – Kiss Gergely (szerk.): *Kor-szak-határ. A Kárpát-medence és a szomszédos birodalmak (900–1800)*. Pécs, 2013. 75–99.
- Maléth 2020 = A Magyar Királyság és a Szentszék kapcsolata I. Károly korában (1301–1342). Pécs, 2020. (DeLegatOnline könyvek 2.)
- Szende 2003 = Szende László: Bicskei Gergely. In: Beke Margit (szerk.): Esztergomi érsekek 1000–2003. Budapest, 2003. 134–142.
- Szűcs 2002 = Szűcs Jenő: Az utolsó Árpádok. Budapest, 2002.
- Timár 1981 = Timár György: Pécs egyházi társadalma Károly Róbert korában. In: Szita László (szerk.): Baranyai Helytörténetírás 1981. Pécs, 1982. 13–56.
- Zsoldos 2011 = Zsoldos Attila: Magyarország világi archontológiája. 1000–1301. Budapest, 2011.

BAGI DÁNIEL

Záh Felicián ügye Mügelni Henrik német nyelvű krónikájában

The Affair of Felician Záh in the German Chronicle of Henry of Mügelni

The assault of Felician Záh on the royal family in 1330 was one of the most mysterious and painful affairs of medieval Hungary. The case itself and Felician of Záh's motivation to commit the crime are depicted in several nearby contemporary and later sources, but only a part of them discusses the reasons for the commitment of the crime. One of the earliest texts presenting both the events and the motivations is the Chronicle written by Henry of Mügelni, one of the most recognized Meistersingers of the 14th century. Henry of Mügelni is one of the first authors, who accuses Queen Elisabeth of Lokietek and her brother, the later Kasimir III the Great of Poland, to be involved into the events.

The present paper gives an analysis of the German text, trying to give new approaches to its interpretations. Furthermore, by inserting the chronicle into the political circumstances in East Central Europe in the 14th century, the paper tries to explain the motivation of the author and his possible sources.

I.

Kevés olyan megrázó történet ismert az Anjou-korból, mint Záh Feliciánnak a királyi család ellen elkövetett merénylete. Az eset a középkori Magyar Királyság történetében is egyedülálló, hiszen a támadás nem csak Károly királyt érintette, hanem feleségét és gyermekeit is, illetve a merénylet megtorlásának brutalitása, az elkövető távolabbi családtagjainak kivégzése és vagyonvesztése élénk visszhangra talált a kortársak között és az utókor emlékezetében.

Záh Felicián fellépésének körülményeit, motivációit, utóéletét több forrásból ismerjük, melyek közül csak néhány keletkezett az eseményekhez közeli időpont-

ban. A rendelkezésünkre álló kútfők a merénylet motivációjának ismertetése tekintetében két csoportra oszthatók. Az egyikbe azok a szövegtek tartoznak, amelyek pusztán a merényletről, illetve az elkövető elleni ítéletről emlékeznek meg. E körben két Magyarországon, valamint több külhonban keletkezett forrást kell figyelembe vennünk. Az előbbieket közül a legfontosabb a 14. századi krónikakompozícióban közölt leírás.¹ A másik maga a Záh Felicián ellen hozott ítéletet rögzítő levél, amelyet sajnos csak Istvánffy Miklós egyetlen példányban ránk maradt újkori másolatában ismerünk.² A két kútfő közös jellemzője, hogy nem szól a merénylet motivációjáról, és csak az elkövető királlyal szembeni hűtlenségét emeli ki. A merénylet híre azonban gyorsan elterjedt a Magyar Királyság közvetlen környezetében is, így Weitbühli Beneš *Chronica Ecclesiae Pragense* már beszámolt róla.³ A krónika, amely egyike a IV. Károly császár uralma alatt megújított csehországi dinasztikus történetírás termékeinek, vélhetően 1375 körül került lejegyzésre, még ha a kutatás nem is biztos benne, hogy maga a szerző jegyezte-e le az egyetlen kéziratban ránk maradt szöveget.⁴ Ugyancsak lakonikusan, a királyné ujjainak levágásáról, a merénylet és családja megöléséről, illetve kiirtásáról értekezik a *Rocznik Traski*, a kis-lengyel évkönyvirodalom egyik legjelentősebb alkotása.⁵ Az évkönyv jelentősége nem csak abban áll, hogy vélhetően benne őrződtek meg az elveszett legkorábbi krakkói évkönyvek adatai, hanem abban is, hogy mondandója utat talált Jan Długosz – az alábbiakban még részletesen bemutatásra kerülő – *Annales*ébe is.⁶

A másik forráscsoportba olyan elbeszélések tartoznak, amelyek Záh Felicián tettének motivációjaként mondják el Záh Klára történetét, illetve Nagy Kázmér és Piast Erzsébet kétes szerepét a tragédia bekövetkeztében. E sorba tartozik a jelen írás főszereplője: Mügelni Henrik *Ungarnchronik*ja, amely a történet elmondásakor a 14. századi krónikakompozíció szövegére támaszkodik, de azt kiegészítve Nagy Kázmért és Piast Erzsébetet is megemlíti.⁷ Az *Ungarnchronik* lerövidítve, de híven követi a krónikakompozíció leírását. Azonban ellentétben forrásával megadja a merénylet okát is. E szerint „*ugyanaz a Felicián fegyverrel rontott rá a királyra, mivel a királyné öccse, akit Kázmérnak, a lengyelek királyának neveznek,*

1 Chronici Hungarici compositio saeculi XIV. 493-495.

2 CDH VIII/3. 419-427., 177. sz.

3 „Eodem anno rege Vngarie Karolo cum coniuge sua in mensa residente quidam tyrannus eiusdem gentis, potens baro, nomine Fylczian, extracto gladio irruit in regem. At regina extensa manu ictum gladii sustulit, et rex se sub mensa abscondit. Regine plures digitos ille malignus de manu amputavit, et rex illesus permansit. Tyrannus isto capitur et diversis penis ad mortem cruciatur, et omnes sui amici de regno eiciuntur.” – Chronicon Benessi de Weitmil 482.

4 Nechutová 2007. 162-163.

5 Rocznik Traski, 854.

6 Az évkönyvhöz l. Drelicharz 2003. 376-379., 469.

7 Chronicon Henrici de Mügelni Germanice Conscriptum.

a királyné kívánságára együtt hált Felicián lányával”.⁸ Mügelni Henrik krónikájának jelentősége abban áll, hogy a Záh Felicián-féle merénylet egyike azoknak a betoldásoknak, amelyeket a Mester nem találhatott meg az *Ungarnchronik* latin nyelvű mintájában. Ismeretes, hogy a krónika egy, a szó 14. századi értelmében vett kivonatolt fordítás, amely a 14. századi krónikakompozíció két nagy szöveghagyományának bizonyos kéziratai alapján készült el.⁹ Domanovszky Sándor mindmáig mérvadó tanulmányából tudjuk, hogy a német szerző másik magyar vonatkozású műve, a Lajos király tiszteletére írott, torzóban maradt latin nyelvű rímes krónika a német szövegvonatol alapján íródott.¹⁰ Ez utóbbi csak 1071-ig tárgyalja a magyar történelem eseményeit, így itt sajnos nem használható fel forrásként.

Nem Mügelni Henrik volt az egyetlen olyan középkori kútfő, amely megemlékezett Piast Erzsébet és Nagy Kázmér szerepéről a merénylet kapcsán. Ugyancsak a 14. század perspektívájából tudósít az üggyről és annak okairól egy másik krónika, az 1327–1354 közötti évek itáliai eseményeit tartalmazó *Historiae Romanae Fragmenta*. A krónika beszámolója Piast Erzsébet itáliai útja apropóján született. A királynét látva a jelenlevőknek feltűnt, hogy ujjai egyik kezén le vannak vágva. A krónikás rögtön magyarázattal is szolgál minderre, egy teátrális, szinte már giccsbe hajló történetet előadva. E szerint a magyar király sógora Klárát – akit a krónika következetesen Erzsébetnek hív – a királyné közvetítésével testileg megismerte. Klára, amikor apja férjhez akarta adni, megvallotta neki szegényét, mire az fiával együtt a királyi udvarba sietett, hogy beszéljen az uralkodóval. Odaérván egy arra járó szerzetessel találkozva megkérte, hogy oldozza fel bűnei alól, amit az – mit sem sejtve – meg is tett. A fiát a trónterem előtt hagyva aztán belépett, és rátámadt a királyra és a királynéra. Az előbbi az asztal alá bújt félelmében, utóbbi pedig kezével fogta fel a csapást, amely négy ujját levágta, melyek a földre hullottak. A történet azzal végződik, hogy „Erzsébet” szószátyársága miatt Feliciánt és a fiát is egyszerre ölték meg a királyi szolgák.¹¹

⁸ „Der selb Vilczian, do der kunigin pruder, der kunig von Polan Kosmen genant, sein tochter ym besloffen het mit der kunigin willen, ging fur den kung [...]” – *Chronicon Henrici de Mügelni Germanice Conscriptum* 218–219. (Fordítás tőlem: B. D.).

⁹ Domanovszky 1907. 20–35., 119–142.

¹⁰ *Chronicon Rhythmicum Henrici de Mügelni*.

¹¹ „Regina in manu sua dextra quatuor digitos dimidiatos habebat, quos Hungaricus quidam dynasta ei amputaverat, nomine Felicianus. Quomodo res se habuerit, nunc audi. Feliciano filia exstitit, Elisabeth nomine, quae in comitatu et famulatio Reginae in regali aula versabatur. Sororius Regis carnaliter illam mediante Regina cognovit. Tempus advenit, quo e Reginae servitio Elisabeth patri amovenda esset, quum illam coniugio foret daturus. Elisabeth dixit: Neutiquam illam decere marito copulari, cui sub Regis umbra honor detractus fuerat. Felicianus haec audiens, animo consternatus est. Plura haud dixit. Illico una cum filio iuvene et Milite se contulit ad regem, eum alloquutus. Rex in exercitu degebat. Felicianus castra ingressus, turmas et acies praetergreditur. Circumpositum ad regis custodiam vallum transiliens, ad regium tentorium

Záh Felicián és Záh Klára tragédiáját bő száz évvel később Jan Długosz dolgozta fel és bővítette ki szinte romantikus történetté. Az utolsó nagy középkori történeti szintézis szerzője a következőket mondja a merénylet háttéréről:

„Sokan állították ugyanis, hogy a bűnös Felicián vitéz azért gerjedt haragra elle-
ne, mert Erzsébet királyné kiszolgáltatta ugyanannak a Feliciánnak a nála tartózkodó Klára nevű lányát öccsének, Ulászló király fiának, Kázmérnak, aki éppen akkor Magyarországon időzött, hogy rontsa meg, vagy legalábbis a gyalázatot szóban és gondolatban is támogatta. Klára szépsége rabul ejtette Kázmért, aki, hogy kielégítse nemi vágyát, betegséget színlelve az ágyban pihegett. És mivel nővére, Erzsébet királyné, aki a testvéri szeretetnél is jobban szerette, tudta, hogy nem a test, hanem a szív betegségéről van szó, amely a Klára iránti szerelem miatt kínozta, amikor meglátogatta, azzal, hogy bizalmas titkokat akar megbeszélni vele, kipurancsolta a szobából a betegre felügyelő szolgálkat, és csak ő maradt odabent az őt kísérő Klárával együtt. Majd néhány szó után a szűz Klárát otthagya Kázmérnál, hogy az meggyalázza. És a meggyalázást csak csekély mértékű, jelentéktelen bűnnek tartotta, amely nem kerül majd nyilvánosságra, s nem okoz veszélyt sem. Azonban az Úristen, akit elborzasztanak az ilyen gyalázatok, elébevágott mindannak, amit a királyné akart. Mert az érintetlen Klára, akin Kázmér herceg a saját nemi vágyakozása miatt vett erőszakot és gyalázatot, elmondta apjának szégyenét és kérlelte, hogy álljon bosszút érte.”¹²

appropinquavit. Monachum quemdam obviam habuit, qui erat a confessione Regis audienda. Ad monachi pedes terram procidit, et peccatorum suorum revelationem faciens, dixit: 'Ego mox ad quemdam eventum sum deventurus cum meliori Milite orbis; ex quo periculum duobus viris imminet. Me absolvet.' Monachus Feliciani dicta haud bene percepit. Ostium clausit, factoque signo crucis et recitato *Miserere* confitentem absolvit ab his, que minime intellexerat. Interim custodes Regi nuntiarunt Felicianum venire. Rex mensae assidebat prandebatque una cum Regina uxore sua, et filio suo Ludovico, qui modo Rex imperat, tunc vero infantili etate erat. Permisit Feliciano Rex, ut tentorium introiret. Felicianus impetrata venia, filio suo dixit, antequam ingrederetur: 'Heic consiste. Noli mecum introgredi. Si strepitum audies, obequita discede. Equus optime te deducet. Felicianus tentorium intrat. Quum Rex Felicianum conspexit, alta voce dixit ei: 'O stulte! Num arma, aptum scilicet ensem illum, quem mihi pollicitus es, in Bohemica provinica invenisti?' Respondens Felicianus, inquit: „Minime. At ego gladium ipsum reperiam. Cupis ne, ferrum illud mihi inveniendum talis aciei esse, qualis est hec mea machaera?’ His dictis, machaeram manibus sustulit super caput Regis ialtum amplius quam duo pedes. Rex oculos erexit, ut aciem ferri huius conspiceret. Tunc Felicianus manum demisit et fortis ictum cadere fecit. Jamque ictus praeceps decidit, caput Regis bisariam secturus. Rex timens et contremiscens, protinus sub mensa semet abdidit. Regina manu semet oppusuit ictui. Machaera quatuor digitos manus Reginae tunc abscidit, qui illico ad terram ceciderunt.” – *Historiae Romanae Fragmenta* 318.

¹² „Habet et nonnullorum assertio, Felicianum militem in eam rabiem lapsum ideo fuisse, quod Elisabeth Regina Hungariae filiam ipsius Feliciani, Claram, apud se demorantem, germano suo Kazimiro, filio Wladislai Poloniae Regis, tunc in Hungariae agenti, eius decore capto, prostituendam tradiderit, vel ut prostitueretur, dissimulatum vultum et animum gesserit. Valitudinarium enim se praefatus Dux Kazimirus, quo facilius facem libidinis suae impleret, fingens, velut languens

Elvászthatatlan Długosz elbeszélésétől a Záh Felicián elleni ítéletlevelet kommentáló Istvánffy Miklós állítása. Istvánffy közismert, szájról-szájra terjedő történetként aposztrofálta Záh Klára ügyét, amelyet lantkísérettel énekeltek országszerte.¹³

II.

A merénylet körülményeit – már csak a sokféle forrásadat miatt is – különböző módon értékelte a kutatás. Az ítéletlevéllel, a merénylet következményeivel többen foglalkoztak a magyar történetírásban. Almási Tibornak köszönhető az ítéletlevél gondos vizsgálata,¹⁴ Tóth Krisztina a merénylet motivációit foglalta össze, a merényletet szervezettnek, előre megszervezettnek tartotta, s háttérben Csák Máté híveit kereste.¹⁵ Szende László Piast Erzsébet jellemzése során tért ki a királynő életét nagyban meghatározó támadásra.¹⁶ A kutatásban a leghevesebb viták azonban Záh Klára történetének megítélése körül robbantak ki. Mind a magyar, mind a lengyel tudományosságban voltak olyanok, akik szerint Záh Klára története történetírói fikció. Így vélekedett Botka Tivadar,¹⁷ Pór Antal,¹⁸ Mátyás Flórián,¹⁹ valamint Jan Dąbrowski is, aki egyszerű udvari pletykának tartotta az egész

lecto iacere coepit. Ad quem visitandum cum soror germana Elisabeth Hungariae Regina, a qua plusquam germano diligebatur affectu, introisset, et cordis illi non corporis aegritudinem, qua super virginis Clarae cruciabaturo amore, probe nosset, familiaribus qui aegrum observabant, quasi secum nonnulla secreta tractatura de cubiculo eiectis, sola illic nonnisi cum praefata virgine Clara eam comitante remansit, in speciem factis, discessura, virginem Claram apud Ducem Kazimirum prostituendam reliquit: rata prostitutionem huiusmodi parvi aut nullius momenti culpam fore, et nec prodituram ad publicum, neque aliquot causaturam discrimen. Divinitate autem scelus prostitutionis exhorrente, secus omnia, quam Regina Elisabeth rebatur, provenere. Virgo enim Clara a Kazimiro Duce pro libito oppressa prostitutaque, prostitutionis suae dedecus Feliciano parenti secreta, ultum iri obsecrans, stuprum suum insinuat.” – Annales seu Cronicae Joannis Długossii 151–152. (Fordítás tőlem, B. D.)

¹³ „Et hic et in annalibus subcentur causae, quae Felicianum ad istud arrpcidium induxerint. Verum communis et per manus tradita fama fert, et a cythere dis ad lyram canitur: reginam ipsam mira arte procurasse concubitum Clarae filiae Feliciani, Casimiro fratri suo; que reginae erat a cubiculo, cum illa adventus tempore quasi suas sphaerulas oratorias in cubili oblita esset, Claramque pro eis a templo remisisset; ubi Casimirus eam oppressisset. Et cum Calendis Januar. Clara Patri id cum fletibus et lachrymis significasset, ita illum iniuria ista affectum ad vindictam sumendam inductum et efferatum.” – CDH VIII/3. 427.

¹⁴ Almási 2000. 191–197.

¹⁵ Tóth 2003. 47–51.

¹⁶ Szende 2011. 80., 91–92.

¹⁷ Botka 1873; Botka 1874.

¹⁸ Pór 1895; Pór 1900.

¹⁹ Mátyás 1905; Mátyás 1907.

ügyet, és kifejezetten kizárta, hogy Piast Erzsébetnek bármi köze lett volna Záh Klára ügyéhez.²⁰ A fenti véleményekkel szemben mások ilyen vagy olyan okból hitelesnek tekintették a Piast Erzsébet és Nagy Kázmér szerepét megőrző híreket. Marczali Henrik szinte drámai erővel foglalta össze a merénylet és a bűnper körülményeit, kitérve arra is, hogy Kázmér „gáláns tette” nem volt egyedülálló a korabeli Európában.²¹ Érdekes, hogy a lengyel történetírás nagyrészt hiteles, de legalábbis valós eseményeket lát Zách Klára ügyében.²² Abban teljes egyetértés mutatkozik a kutatók között, hogy Kázmér „szolgálati úton” járt sógoránál, amikor megismerkedett Klarával: a német lovagrend és a Piastok közötti tárgyalások okán érkezett a magyar királyi udvarba. Azonban abban már eltér egymástól a kutatók véleménye, hogy mennyire lehet hitelesnek tekinteni a Długosznál leírt történeteket. Például a III. Kázmérról klasszikus monográfiát írt Jerzy Wyrozumski véleménye szerint nem zárható ki, hogy volt valamiféle románc a buja természetű Kázmér és Klára között, de azt is megjegyzi, hogy ha így lett volna, akkor a korabeli források, mint a lengyel évkönyvek, vagy akár Weitbühli Beneš krónikája nem hallgathattak volna róla.²³ Mások azonban, mint például Zdzisław Kaczmarczyk, a nagy király egyik korábbi életrajzírója, szó nélkül hitelt adott Długosz elbeszélésének, bár úgy vélte, hogy az udvari pletykát maguk a teuton lovagok terjesztették el mindenfelé, hogy ártsanak a Piastoknak.²⁴ Józef Śliwiński, aki Nagy Kázmér házasságairól írt monografikus feldolgozást, külön is kitért arra, hogy a nagy király semmi esetre sem tehető felelőssé Záh Felicián tettének következményeiért.²⁵ A Felicián által elkövetett tett súlyosságával magyarázta Sławomir Gawlas az udvari pletykákat, amelyek összefüggésbe hozták Kázmért és Erzsébetet az ügygel.²⁶

III.

A Felicián merényletének okát elmondó történetek elemei néhány apró kivétellel Długosz tollán nyerték el a végső értelmüket. Długosz nem pusztán az utolsó nagy középkori lengyel krónikás volt, hanem az első modern értelemben vett történész is, aki számos forrást felhasználva írta meg a lengyel történelem összefoglalását, kéziratai szélén glosszákat, szinte modern lábjegyzetszerű megjegyzéseket hagyva elbeszélése forrásairól. A merénylet körülményei kapcsán elsősorban a 14. századi

²⁰ Dąbrowski 2007. 77–78.

²¹ Marczali 1899. 389–390.

²² A kérdés összefoglalását l. Sroka 2006.

²³ Wyrozumski 1982. 21–22.

²⁴ Kaczmarczyk 1964. 13.

²⁵ Śliwiński 1989. 144.

²⁶ Gawlas 1997. 22.

krónikakompozíció, illetve Thuróczy 15. századi krónikája volt az irányítúje. Innen származik a merénylet részleteinek ismerete. Vélhető, hogy Długosz ismerte a *Historiae Romanae Fragmentában* megőrzött történetet is a merénylet okairól. Azonban valódi romantikus történetet faragott az esetből, és kiegészítette a korábbi híreket két újabb motívummal: a megrontással (*prostitutio*) és az erőszakkal (*oppressio*), illetve elhagyta az itáliai krónikában, Weitbühli Benešnél és a lengyel évkönyvekben megőrzött motívumot arról, hogyan bújt félelmében az asztal alá a király. A megrontás és az erőszaktevélet teljesen új elem, ezeket a krónikáíró – legalábbis jelen tudásunk szerint – semmilyen korábbi ismert forrásból nem meríthette. A történet kibővítésének oka talán az volt, hogy Jan Długosz a kortársainak írt, és az eset bemutatása annak a sommás véleményének az alátámasztásához volt szükséges, amely szerint Klára tragédiája a magyar királyi családot is szerencsétlenségbe taszította: Erzsébetet ettől fogva csak *Kitkawanak*, azaz levágott ujjúnak nevezték, Károly Róbertet és országát pedig a merénylet után elkerülte a szerencse. Hozzá kell tenni: ez utóbbi állítás is csak részben Długosz sajátja. Károly király sorsának rosszra fordulásának elmesélésében is a 14. századi krónikakompozíció szövegét követte, de azt sajátosan kiegészítette azzal, hogy mindmáig, azaz saját koráig tartó kedvezőtlen következményeket tulajdonított neki:

14. századi krónikakompozíció	Długosz Annales
Sed iam fortuna vertibilis aversa facie valefaciens terga vertit, quia undique bellis insurgentibus sua is expeditio vincebatur, peduum etiam ac manuum dolore nimium torquebatur. ²⁷	Asserunt Pannoniorum proceres, ex eo die, quo huiusmodi facinus apud illos patratum est, omnem felicitatem ab illis et Regno eorum defluxisse, et innumeras clades et vastationes a barbaris, etiam usque ad tempora nostra derivatas , in illos recedisse. ²⁸

Długosz az eredeti szöveg kibővítésével aktuálpolitikai értelmet adott az egész történetnek. A történetíró jól ismerte a szomszédos országokat, mert mind Zbigniew Oleśnicki krakkói püspök szolgálatában, mind IV. Kázmér király diplomatajaként rengeteget utazott, Magyarországon is többször járt. A módosítás hátterében vélhetően az állhatott, hogy Długosz közismerten nem szerette Hunyadi Mátyást, akit a Jagellók fő ellenfelének tartott.²⁹

Azonban Mügelni Henrik krónikája nem szolgálhatott iránytűként Długosz számára. A német mesterdalnok művében olvasható lakonikus megjegyzés ugyanis csak a kereteit illetően hozható összefüggésbe a lengyel krónikáknál közöltekkel.

²⁷ Chronici Hungarici compositio saeculi XIV. 496.

²⁸ Annales seu Cronicae Joannis Dlugossii, 152. (Kiemelés tőlem B. D.)

²⁹ Baczkowski 2008.

A kulcsot a megoldáshoz a szövegfilológia, közelebről a *beschlafen* ige és a *wille* főnév jelentése adja meg. A modern *beschlafen* szó eredete a középfelnémet *beslâfen* igére vezethető vissza. A szó modern jelentése azonban gyökeresen eltér az eredeti középkori konnotációtól. Míg a mai *beschlafen* szót általában *überschlafen* (aludni rá egyet) értelemben használják, a középfelnémet nyelvben a kifejezés kizárólag a szexuális együttlétre vonatkozott, és még egy jelentése volt: a teherbe ejtést értették alatta (jdn. schwängern). A mai *wille* főnév eredete még régebbi, az ófelnémet *willio* névszóból ered, a középfelnémet nyelvben már *wille* formában létezett. Ellentétben a szó mai jelentésével (akarat) a középfelnémet nyelvben kívánságot, elvárás, illetve követelést és vágyakozást is jelentett.

A Mügelni Henriknél olvasható részlet tehát már filológiai szempontból sem érdektelen, mert a mondatot kétféle módon lehet lefordítani:

do der kunigin pruder, der kunig von Polan Kosmen genant, sein tochter ym besloffen het mit der kunigin willen ³⁰	...mivel a királyné öccse, a Kázmér nevű lengyel király a királyné kívánságára együtt hált a lányával	...mivel a királyné öccse, a Kázmér nevű lengyel király a királyné követelésére/elvárása szerint teherbe ejtette a lányát
--	---	---

Azonban nem csak emiatt érdekes a német mesterdalnok leírása. Az általa közölt szövegből teljesen hiányzik az erőszak és a megrontás motívuma, amelyet Długosz elsődrendű fontosságúnak tartott. A középfelnémet nyelvben ez utóbbi a *vergewaltigunge* szóval fejezhető ki, ami már a 14. századi forrásokban is egyértelműen erőszakot, erőszakot jelentett. Továbbá Mügelni Henrik eltérően a többi kútfőtől, Kázmért lengyelek királyának nevezi, ami az esemény bekövetkeztének idejére nézve anakronizmus. A krónikaíró tájékozatlansága persze nem meglepő. Mivel a magyar krónikák általa kijegyzetelt német nyelvű szövegét csak alapanyagnak használta a latin nyelvű opus megírásához, nem nagyon érdekelték a részletek. Azonban ebben az esetben kivételt tett, és pontosan megadta Kázmér uralkodói titulását. Ennek jelnetősége a *Historiae Romanae Fragmenta* szövegének ismeretében válik érdekessé: ott ugyanis a szerző megelégedett azzal, hogy a király sógoráról beszélt csak, és nevet nem mondott.

Mügelni Henrik előadása tehát attól egyedi és értékes, hogy itt egészen egyszerűen a lengyel királyt, illetve Lajos nagyhatalmú anyját állítja pellengérré. A krónikaíró eljárásának két oka van. Egyik Kázmér király jellemében, a másik a kelet-közép-európai dinasztiaiák regionális vetekedésében rejlik.

Kázmérról már a kortársai is feljegyezték, hogy nagy természetű férfiú volt. Ezt még egyik legelszántabb híve, az 1371-ig lengyel királyi alkancellárként mű-

³⁰ Chronicon Henrici de Mügelni Germanice Conscriptum, 218.

ködő Czarnkowi János sem tagadta.³¹ Długosz pedig majd száz évvel későbbi perspektívából részletesen számol be arról, hogy a királynak mindenféle voltak szeretői (*pellices*). A krónikáíró szinte élvezettel írta le a király prágai illetőségű ágyasát, akit Kázmér magához is vett, s egészen addig ott tartott, amíg a hálószobába érven ki nem derült, hogy a hölgy kopasz és rühes (*quod capite calva et scabiosa foret*), mire fel elcsapta. Szintén Długosz őrizte meg az utókornak, hogy Kázmér ezután egy Eszter (Hester) nevű zsidó nőt tett meg a szeretőjévé, akitől két törvénytelen fia született: Pelka és Nemerze.³² Utóbbi Czarnkowi János krónikájában is feltűnik. Kázmér ugyanis őt és egy János nevű másik törvénytelen gyereket végrendeletében kedvezményezettként jelölte meg, és egész tartományokat hagyott rájuk.³³ Długosz szerint Pelka még fiatalon természetes halált halt, azaz vélelmezhető, hogy a Czarnkowi Jánosnál említett, a király végrendeletében megjelölt János egy további szeretőjétől származott. Czarnkowi János a király további törvénytelen fiairól is tud, akik a király végrendeletében bukkantak fel. E szerint Kázmérnak volt további kettő törvénytelen fia is: Paszko és Netlan, akik szintén birtokokat kaptak örökre apjuktól.³⁴ A kutatásban ugyan felmerült, hogy Paszko a Długosz által említett Pelkával lenne azonos,³⁵ de még ha így is lett volna, akkor is legalább három törvénytelen gyerekkel kell számolnunk. A két törvénytelen gyereket azonban Kázmér is becsben tartotta, mert végrendeletében is nevesítette őket.³⁶

Az tehát nem kétséges, hogy Kázmér király nagyétkű férfiúként nem tartotta ördögtől valónak, hogy szeretői legyenek, akiktől gyermekei is születtek. Ez mind saját korában, mind a későbbi időkben ismert volt. Még érdekesebbek azonban a lejegyzés háttérében meghúzódó politikai okok. A Luxemburgiak és a Habsburgok között 1359-ben politikai vita támadt, amely az egész régióra kihatással lett. IV. Károly alkotmányjogi reformjai, amelyek az 1356. évi német aranybullában öltöttek testet, leginkább az osztrák hercegek érdekeit veszélyeztették. Ausztria ugyanis birodalmi hűbérnak számított, így elvileg a német-római királynak, illetve császárnak volt joga dönteni arról, hogy hajlandó-e egyáltalán hűbérbé adni, és ha igen, kinek. IV. Rudolf jól érzékelte, hogy a német aranybulla hátrányosan érinti uralmát, mivel a választó- és birodalmi fejedelmekhez képest leértékelődött a rangja. Így meghamisítva Barbarossa Frigyesnek az osztrák örgrófság számára kiadott ún. *priviegium minus*-át, kiadta az osztrák szabadságleveleket, az ún. *privilegium maius*-t, amelyben számos privilégiumot biztosított Ausztriának a birodalmon

³¹ „Et licet in ipso lubricus fuerit, utpote vir eleganter natus et naturalibus optime institutus, clericos tamen ... nimium diligebat.” – Ioannis de Czarnkow, 621–622.

³² *Annales seu Cronicae Joannis Dlugossii*, 359.

³³ Ioannis de Czarnkow, 640.

³⁴ Ioannis de Czarnkow, 635.

³⁵ Wyrozumski 1982. 213.

³⁶ Ioannis de Czarnkow, 640–641.

belül. IV. Károly annak ellenére sem volt hajlandó elfogadni a dokumentum legfontosabb követeléseit, nevezetesen a Habsburgok főhercegi rangját és hűbéri beiktatásuk egyedi, privilegizált körülményeit, hogy nem biztos, hogy magát a dokumentumot hamisítványnak tekintette. Az egyre jobban eszkalálódó konfliktusban az Anjouk kezdetben nem vállaltak szerepet, de 1363-ban mégis majdnem háborúba kezdtek a Luxemburgiak ellen. Ennek oka mindmáig tisztázatlan, és csak Jan Długosz jóval későbbi előadásában ismerjük. A történetíró szerint IV. Károly Lajos király nála járó követeinek a magyar uralkodó édesanyját kevésbé erkölcsösnek nevezte,³⁷ amivel kiváltotta Lajos haragját. Nem tudni, mire gondolhatott Długosz az erkölcstelenség kapcsán. A történet – szerinte – azzal folytatódott, hogy a magyar követek annyira felháborodtak, hogy elégtételt követeltek a királynét és a királyt ért sérelemért. Mindenesetre a majdnem háborúhoz vezető konfliktust 1364-ben, a krakkói kongresszuson, illetve a brünni öröklési szerződésekkel sikerült lezárni. IV. Károly benősült a Piast-házba, feleségül vette Nagy Kázmér unokáját, Pomerániai Erzsébetet, illetve a Luxemburgiak és a Habsburgok öröklési szerződést kötöttek egymással, amelyben az Anjoukat is figyelembe kellett venni.³⁸

Okkal vélhető, hogy Mügelni Henrik leírása Piast Erzsébetről ennek a vetekedésnek az egyik lenyomata. Mügelni Henrik jóval korábban, még a negyvenes évek közepe táján készítette el német nyelvű kivonatait a korábbi Árpád- és Anjou-kori krónikák kézíratairól. Ezt a munkát csak Nagy Lajos környezetében végezhetette el. A mesterdalnok vélhetően ismerte Záh Felicián történetét, illetve a merényletet kiváltó pontos okokat is. A kivonatokat azonban csak 1364 táján látta el prologussal és adta ajándékba IV. Rudolfnak, vélhetően Luxemburgi Károly békülési ajándékaként.³⁹ Ekkor már Kázmér király volt, ami megmagyarázza, miért így szól róla a krónikában.

IV.

Mügelni Henrik leírása a Záh Felicián-féle merényletről eltér a többi kútfő leírásától, még azokétól is, amelyek egyáltalán szóba hozzák Kázmért és Piast Erzsébetet az ügy kapcsán. Az egyik eltérés filológiai természetű: egyedül az *Ungarnchronik* célozgat ugyanis arra, hogy Záh Felicián felindultságának hátterében nem egyszerűen Záh

³⁷ „legatis Ludowici regis Hungarie ad Karolum Romanorum imperatorem et Bohemie regem questum ambulantiibus [...] ex Karoli imperatoris et regis Bohemie superbo et probroso verbo, quo passione et ira, que legati detulerant, refellendo, incensus, matrem Ludowici Hungarie regis parum asserendo protulerat, maior flamma subito prodire et vehementer oriri coepit.” – *Annales seu Cronicae Joannis Dlugossii*, 313.

³⁸ Vö. Bagi 2018. 618.

³⁹ Bagi 2018. 620.

Klára és Kázmér herceg találkozása, hanem az egymásra találás gyümölcse állt. Ez már csak azért sem zárható ki végérvényesen, mert Kázmér apja nevében 1329 folyamán vagy az év végén járt Magyarországon,⁴⁰ a merénylet pedig 1330 áprilisában történt, amikor Kázmér látogatásának jelei láthatóvá váltak. Így nyugodtan kijelenthető, hogy e forrásunk adja a legtöbbet a merénylet kiváltó okának megismeréséhez.

A német krónika másik egyedi jellemzője a szerző motivációjában rejlik. A Mester vélhetően adalékot akart szolgáltatni az 1359–1364 közötti politikai eseményekhez, illetve az 1364. évi béketárgyalásokhoz. Az 1356 után kialakult helyzet felborította azt a politikai rendet, amelyet a visegrádi kongresszus és utótalálkozó alkívítottak ki 1335–1339 között. A konfliktus felerősítette a Piastok és a Luxemburgiak közötti viszálykodásokat is, amit vélhetően indokolt, hogy az Anjouk 1355 után már a legesélyesebb jelöltnek számítottak a lengyel trónra. Mügelni Henrik megjegyzése, Kázmér király, illetve Piast Erzsébet kedvezőtlen bemutatása a krónikában újabb apró bizonyíték arra, hogy a Mesterdálnok elsősorban a Luxemburgiak érdekeit tartotta szem előtt egész életében. Bár nem tudni, hogy Długosz leírása a királyné megsértéséről ezzel függ-e össze, a krónikás leírása önmagában is jó képet ad arról, hogy a politikai ellenfél elleni negatív kampányok nem feltétlenül a modern történelem kísérőjelenségei.

Források

Annales seu Cronicae Joannis Dlugossii = Annales seu Cronicae incliti Regni Poloniae. Opera venerabilis domini Joannis Dlugossii canonici Cracoviensis antquitatum gentis suae observantissimi summa cum diligentia collectae recto veritatis tramite fideliter custodito. Ed. Kozłowska-Budkowa, Zofja. IX–XI. Warszawa, 1978.

CDH = *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis.* I–XI. Ed. Fejér Georgius. Budae, 1829–1844.

Chronici Hungarici compositio saeculi XIV = Chronici Hungarici compositio saeculi XIV. Ed. Alexander Domanovszky. In: SRH I. 219–505.

Chronicon Benessi de Weitmil = Chronicon Benessi de Weitmil. Fontes Rerum Bohemiarum IV. Ed. Emler, Josef. Praha, 1884. 459–548.

Chronicon Henrici de Mügeln Germanice Conscriptum = Chronicon Henrici de Mügeln Germanice Conscriptum. Praefatus est, textum recensuit, annotationibus instruxit Eugenius Travník. In: SRH II. 87–223.

⁴⁰ Wyrozumski 1982.

- Chronicon Rhythmicum Henrici de Mügeln = Chronicon Rhythmicum Henrici de Mügeln. Praefatus est, textum recensuit et annotationibus instruxit Alexander Domanovszky. In: SRH II. 225–272.
- Historiae Romanae Fragmenta = Historiae Romanae Fragmenta (1327-1354). Anriquitates Italicae Medii Aevi III. Ed. Muratori, Ludovico Antonio. Mediolani, 1740. 247–550.
- Ioannis de Czarnkow = Ioannis de Czarnkow Chronicon Polonorum. Ed. Szlachetowski, Jan. In: Monumenta Poloniae Historica II. Ed. Bielowski, August. Lwów, 1972. 619–756.
- Rocznik Traski = Rocznik Traski. Ed. Bielowski, August. Monumenta Poloniae Historica II. Warszawa, 1961.²
- SRH = Scriptorum Rerum Hungaricarum I–II. Ed. Szentpétery, Emericus. Budapest, 1938.

Felhasznált irodalom

- Almási 2000 = Almási Tibor: Záh Felicián ítéletlevele. *Aetas* 15. (2000:1–2.), 191–197.
- Baczkowski 2008 = Baczkowski, Krzysztof: Hunyadi Mátyás a régi lengyel történetírásban. In: Veszprémy László (szerk.): *Rex invictissimus. Hadsereg és hadszervezet a Mátyás kori Magyarországon*. Budapest, 2008. 203–211.
- Bagi 2018 = Bagi Dániel: Az oroszlán, a sas, a szamár és az Igaz Mester. Mügeln Henrik két magyar krónikájának keletkezési körülményei. *Századok* 152. (2018), 591–622.
- Botka 1873 = Botka Tivadar: Adalékok a visegrádi merénylet történetéhez. *Századok* 7. (1873), 453–461.
- Botka 1874 = Botka Tivadar: Adalékok a visegrádi merénylet történetéhez. *Századok* 8. (1874), 229–247.
- Dąbrowski 2007 = Dąbrowski, Jan: *Elżbieta Łokietówna 1305–1380*. Kraków, 2007².
- Domanovszky 1907 = Domanovszky Sándor: Mügeln Henrik német nyelvű krónikája és a rímes krónika. *Századok* 41. (1907), 20–35., 119–142.
- Drelicharz 2003 = Drelicharz, Wojciech: *Annalystyka małopolska XIII–XIV wieku. Kierunki rozwoju wielkich roczników kompilowanych*. Kraków, 2003.
- Gawlas 1997 = Gawlas, Sławomir: Czy Kazimierz Wielki zhańbił Klarę Zach? *Mówią wieki* 40. (1997:3), 21–22.
- Kaczmarczyk 1964 = Kaczmarczyk, Zdzisław: *Polska czasów Kazimierza Wielkiego*. Kraków, 1964.

- Marczali 1899 = Marczali Henrik: Zách Felicián pöre. Budapesti Szemle 100. (1899:274–276). 379–390.
- Mátyás 1905 = Mátyás Flórián: Népmondák és történeti adatok Zách Felicián peréről. Századok 39. (1905), 97–118.
- Mátyás 1907 = Mátyás Flórián: Népmondák és történeti adatok Gertrúd királyné erőszakos haláláról. Századok 41. (1907), 873–886.
- Nechutová 2007 = Nechutová, Jana: Die lateinische Literatur des Mittelalters in Böhmen. Köln – Weimar 2007.
- Pór 1895 = Pór Antal: Az Anjou-ház és örökösei. In: Szilágyi Sándor (szerk.): A magyar nemzet története 3. Budapest, 1895. 76–84.
- Pór 1900 = Pór Antal: Záh Felicián pöre. Századok 34. (1900), 1–9.
- Śliwiński 1989 = Śliwiński, Józef: Mariaże Kazimierza Wielkego. Olsztyn, 1989.
- Sroka 2006 = Sroka, Stanisław S.: Zamach Felicjana Zacha w świetle najnowszej historiografii węgierskiej. Studia Źródłoznawcze 44. (2006), 149–154.
- Szende 2011 = Szende László: Piast Erzsébet a hitves, az édesanya, a mecénás. In: Smohay András (szerk.): Károly Róbert és Székesfehérvár. Magyar királyok és Székesfehérvár II. Székesfehérvár, 2011. 78–100.
- Tóth 2003 = Tóth Krisztina: Hirtelen merénylet vagy szervezett összeesküvés. (Újabb adatok Zách Felicián merényletéhez). Turul 76. (2003:1–2), 47–51.
- Wyrozumski 1982 = Wyrozumski, Jerzy: Kazimierz Wielki. Wrocław – Kraków, 1982.

MALÉTH ÁGNES

A pápai Kúria tagjai és a magyar javadalmak a 14. században: Petrus Begonis életpályája*

*Curialists and Hungarian Church Benefices in the 14th Century:
The Example of Petrus Begonis*

The papal government was characterized by centralisation in the 14th century in which the tax system and the papal beneficial policy were two main factors. The Avignon popes strived to extend their influence on every stratum of the ecclesiastical hierarchy by rewarding the members of the Curia's developing administrative system with benefices in the local churches. The changes in the functioning of the papal curia offered a great opportunity for a growing number of qualified clerics to build successful careers in the papal service.

The process briefly described above had an impact on the contemporary ecclesiastical structure of the Hungarian Kingdom, as more and more clerics tried to obtain benefices with papal protection, especially in the second half of the 14th century. Soon not only papal officers, but cardinals and the members of their entourage held Hungarian ecclesiastical titles as well. The main aim of the present paper is to analyse the lifepath of a curialist, Petrus Begonis. First procurator of cardinal Guillaume de la Jugie, later papal chaplain, Petrus Begonis was granted various church offices – also in the Hungarian Kingdom – and charged with diverse diplomatic tasks in different parts of Europe (Hungary, Holy Roman Empire, Italy). His ecclesiastical career – spanning from the reign of Clement VI to that of Urban VI – gives an insight in the functioning of the papal curia in Avignon and helps us comprehend the administrative changes in the 14th century.

* A tanulmány elkészítését támogatta a „Pápai megbízottak a 14. századi Magyarországon – online adattár – Papal delegates in Hungary in the XIVth century – online database (NKFIH NN 124763)” /2017–2021/ projekt.

A pápaság avignoni korszakát az egyházfői hatalom fokozott centralizációja jellemezte. Az, hogy a központosítás éppen a 14. században tetőzött, több okra is visszavezethető volt. Egyrészt a jelenség beleillett a korszak kormányzati tendenciáiba,¹ ugyanis a korabeli Európa világi uralkodóinak részéről is hasonló törekvéseket figyelhetünk meg.² A pápai hatalom esetében ugyanakkor a folyamat nem volt előzmény nélküli, ugyanis a VII. Gergely és III. Ince által megalapozott egyházpolitika egy hosszútávú fejlődés eredményeként érkezett újabb fontos fázisához. Végül a centralizációt a pápai udvar megváltozott körülményei is indokolták: az Itáliától való folyamatos távollét miatt elkerülhetlenné vált a Kúria bevételeinek kiegészítése. Az avignoni pápák ezt új adótípusok bevezetésével, valamint a Szentszéknek – főként az egyházi javadalmak betöltéséért – járó illetmények szigorúbb behajtásával igyekeztek elérni. A reformok kivitelezéséhez szükséges adminisztrációs háttér megteremtése megnövelte a Kúria személyzetének létszámát, amely így további forrásokat emésztett fel. Ez szükségszerűen a pápai javadalompolitikát is befolyásolta, hiszen a Kúriának tett szolgálatot az egyházfők gyakran egyházi beneficiumokkal jutalmazták. Az adószedési rendszer kialakítása mellett tehát a javadalmozás lett a változás másik lényegi eleme, vagyis fogalmazhatunk úgy is, hogy ezek egyszerre jelentették a pápai hatalom központosításának előfeltételét és eszközét.³

Az egyházi javadalmak adományozása terén a Szentszék arra törekedett, hogy az egyházfői befolyást a helyi egyházak minden szintjére kiterjessze. Ehhez a pápai rezerváció folyamatos bővítése szolgáltatta a jogi alapot.⁴ A pápák így már nem csak a konzisztoriális javadalmakra próbálták saját jelöltjeiket kinevezni, hanem az egyházszervezet középső és alsó rétegeihez tartozó tisztségek betöltéséről szóló döntésekbe is aktívan beavatkoztak. Beneficiális ügyekben a pápai udvar térnyerését a 14. században megbízhatóan jelzi a várományos kinevezések (*expektatívák*) és províziók, a Kúriához benyújtott *supplicatiók* és fellebbezések, valamint a *conservatori* és delegált bírói kinevezések számának növekedése.⁵

A fentebb vázolt folyamat természetesen a korabeli Magyar Királyság vonatkozásában is kimutatható, ugyanis a 14. században – és főként VI. Kelemen pápa-

¹ Az avignoni pápák központosítási politikáját esetenként a legitimációra való törekvés megnyilvánulásaként értelmezik. Ebben az értelmezésben a centralizált hatalom az egyházfők Rómától (Itáliától) való állandósult távollétét volt hivatott kompenzálni, az Örök Városhoz kötődő misztikumot pedig a mindenek felett álló pápa helyettesítette. Rollo-Koster 2015. 149.

² Favier 2006. 181–182.

³ Mollat 1912. 383–388.

⁴ A pápai rezervációs jog alakulásának magyar nyelvű összefoglalóját l. Maléth 2020. 172–173.

⁵ A pápai jogvédői intézmény fejlődéséről l. Hénaff 1997. 71–88., Hénaff 2000. 283–308., Hénaff 2005. 341–353. A 14. század első felének magyar vonatkozású ügyeiről l. Maléth 2020. 121–126. A delegált bírásokról l. Herde 2002. 20–43., Barabás 2013. 175–199. A 14. század első felében delegált bírói közreműködéssel zajló, magyar vonatkozású perekről l. Maléth 2020. 89–120.

ságától (1342–1352) – egyre több klerikus próbált a magyar egyházszerkezethez tartozó javadalomhoz a pápai udvar segítségével hozzájutni, akár a konzisztoriális, akár a kisebb javadalmakról volt szó.⁶

Az 1340-es évektől arra is találunk példát, hogy a bíborosok egyike viselt magyarországi javadalmat. Az, hogy a pápai javadalomadómanóvázásban a korábbi évtizedekben periferikusnak számító ország egyházi beneficiumai bekerültek a bíborosi kollégium tagjainak látókörébe az avignoni pápák nepotizmusának következtében létrejött nagy bíborosi famíliák befolyásának kiterjedtségét jelzi. Az egyik ilyen nagyhatalmú család a VI. Kelemennel és XI. Gergellyel (1370–1378) is rokonságban álló de la Jugie-k voltak.⁷ Az 1342-ben bíborossá előlépett Guillaume de la Jugie⁸ – Mályusz Elemér szavaival élve – elérte a „javadalomhalmozás csúcspontját”, hiszen csak Magyarországon tizennégy javadalma volt.⁹ De la Jugie bíboros magyarországi javadalmait először 1343-ban említették a források.¹⁰ Ezt követően a bíboros neve gyakran tűnt fel a nápolyi kérdéshez – András herceg házasságához, királlyá koronázásához – kapcsolódó pápai levelekben, többször említették a tárgyalások résztvevőjeként. Bár azt nem tudhatjuk biztosan, hogy de la Jugie a pápai források állításának megfelelően valóban a magyar király érdekében fáradozott-e, a bíboros vitathatatlanul VI. Kelemen egyik legközelebbi bizalmasa volt, így az elsődleges fontosságú ügyek kezelésében segítette a pápát. A magyarországi javadalmakra támasztott jogigényeinek érvényesítéséhez pedig I. Lajos (1342–1382) jóindulatára is szüksége lehetett.¹¹

De la Jugie bíboros azonban nem csak saját maga számára igyekezett magyarországi javadalmakat biztosítani, hanem néhány esetben familiájának tagjai

⁶ Fedeles 2007. 24–25.

⁷ A de la Jugie családból két testvér, Guillaume és Pierre is bíborosi rangot szerzett. Édesanyjuk révén VI. Kelemen a nagybátyjuk, XI. Gergely pedig az unokatestvérük volt. Guillaume de la Jugie-t VI. Kelemen 1342-ben kreálta S. Maria in Cosmedin diakónus-bíborosává, 1368-ban pedig S. Clemens presbiter-bíborosává lépett elő. A de la Jugie családot vizsgáló Anne-Marie Hayez szerint Guillaume de la Jugie két alkalmat leszámítva (1355 és 1358 között Kasztíliaiban és Aragóniában teljesített legációját, valamint római útját V. Orbán pápával) 1374-ben bekövetkezett haláláig Avignonban tartózkodott. Hayez 1980–1981. 25–27. Magyarországi javadalomviseléséről I. C. Tóth 2019. 138.; Fedeles 2005. 463–464. (396. sz.); Thoroczkay 2014. 346–347.

⁸ HC I. 18., 41., 51.

⁹ Mályusz 2005. 161. Ugyancsak tizennégy javadalmat említ Bónis 1961. 258.

¹⁰ 1343. március 6.: Reg. Suppl. I./2. 7–8. (X. sz.); MES III. 490.

¹¹ Wodka 1938. 29.; Tusor 2018. 5–6. I. Lajos híveként említi de la Jugie-t: 1346. október 18.: AAV Reg. Vat., vol. 140, fol. 152v–153r, ep. 663–664, MNL OL DF 291857, LCPC CL VI. I. 156. (1246. sz.), AOKl. XXX. 417. 754. De la Jugie fáradozása, hogy megnyerje a magyar király támogatását nem mindig járt sikerrel. I. Lajos rendelkezését a bíboros képviselői ellen I. alább. A későbbiekben arról is értesülünk, hogy András erdélyi püspök akadályozta, hogy de la Jugie megbízottai betöltsék a gyulafehérvári főesperességet. 1353. október 6.: AAV Reg. Vat., vol. 244A, ep. 470; Theiner II. 5–6. (XI. sz.); LSC I VI. I. 192. (583. sz.); EO III. 270. (732. sz.)

sámára is.¹² Közülük kitűnik egy Petrus Begonis nevű klerikus, aki nem csak magyarországi javadalmat viselt, hanem előbb a bíboros képviselőjeként, később pedig pápai *nunciusként* is járt a Magyar Királyságban. Életpályáját érdemes közelebbről is megvizsgálunk, egyrészt azért, mert Petrus jelenléte a pápai udvarban mintegy öt évtizeden keresztül (VI. Kelemtől VI. Orbánig)¹³ kimutatható, másrészt azért is, mert előmenetele jó példáját adja a Kúria által biztosított karrierlehetőségeknek.¹⁴

A Petrus Begonishoz hasonló ambiciózus klerikusok számára kedvező körülményeket jelentettek a korszakban lezajló adminisztrációs reformok, ezek ugyanis felértékelték a (jogi, pénzügyi, teológiai) szaktudást. A pápai udvar működésében megjelent a bizonyos feladatköröket ellátó megbízottak professzionalizálódása.¹⁵ Nem csak a Kúria legfontosabb intézményei (kancellária, kamara), hanem a tekintélyesre duzzadt bíborosi famíliák is nagy számban alkalmaztak képzettséggel rendelkező klerikusokat. A témával kapcsolatban végzett vizsgálatok kimutatták, hogy a kardinálisok kíséretének esetében – a bíborosi kollégium és a pápai familia összetételével ellentétben, ahol egyértelműen az aktuálisan uralkodó egyházfő rokonsága került előtérbe – nem számított a származás; az előrehaladást leginkább az egyéni kvalitások és a kapcsolati háló (ti. ajánlások) segítették elő.¹⁶ Ezt de la Jugie famíliájáról gyűjtött adatok is alátámasztják, ugyanis a limousin-i kötődésű bíboros kíséretéhez tartozók többségükben a mai Franciaország északi részéről és Párizs környékéről, többen Közép- és Dél-Franciaországból származtak, de voltak köztük itáliaiak és spanyolok is.¹⁷ Ebben a tekintetben Petrus Begonis esete sem

¹² Közéjük tartozott Uzsai János egri olvasókanonok. Az 1330-as évek végén szerzett jogi végzettséget Bolognában, később az egyetem rektora lett. De la Jugie bíborossal még 1343 előtt, rektori hivatali ideje alatt kerülhetett kapcsolatba. 1343-ban már de la Jugie káplánjának címzik a források. MES III. 498.; Bónis 1961. 258. Uzsait említi Pór 1897. 770.

¹³ 1391. október 11-én a végrendeletének végrehajtói intézkedtek, Petrus Begonis tehát ez előtt a dátum előtt halálozott el. Berlière 1906. 182.

¹⁴ Petrus Begonis életpályájáról rövid összefoglalást ad Berlière 1906. 181–182.; Fedeles 2007. 27.; Fedeles 2017. 80.; Kowalski 1996. 241–242. (184. sz.); Körmendy 2007. 178. (41. sz.) Köszönettel tartozom Fedeles Tamásnak, hogy az utóbbi munkára felhívta a figyelmem.

¹⁵ A professzionalizálódás folyamata a 14. században talán a pápai adószedők esetében érhető tetten a legkönnyebben: a megbízottak kiválasztásában a korábban döntőnek bizonyuló tényezők – beágyazottság, helyismeret, helyi javadalomviselés, szociális háló stb. – mellett főként XXII. János idején a szakmai tapasztalatnak és az egyetemi tanulmányoknak nőtt a leginkább a jelentősége. Le Roux 2010. 161–181. Ez a változás a Magyar Királyság területére a 14. század első felében kiküldött pápai adószedők esetében is megfigyelhető. Maléth 2020. 78., 87.

¹⁶ Bernard Guillemain becslése szerint az avignoni időszakban a bíborosi famíliák létszáma megközelítette az ezer főt, amelyből hozzávetőleg ötszázan voltak klerikusok. Guillemain 2003. 7–11.

¹⁷ Hayez 1980–1981. 37–41.

tért el az átlagtól, hiszen a későbbi zempléni főesperes családja a déli Languedoc régióban található Castres-ban élt.¹⁸

Ha Petrus Begonis helyét szeretnénk meghatározni Guillaume de la Jugie familiájában, Pierre Jugie funkcionális felosztását érdemes alapul vennünk. A négy csoportot megkülönböztető besorolás szerint a liturgikus feladatokat ellátó klerikusok (a kápolna papsága, bibliai felolvasók stb.) tették ki a bíborosok kíséretének valamivel több mint felét. Rajtuk kívül minden bíboros rendelkezett adminisztratív személyzettel (kancellária, titkárság, kamara, a bíborosi Kúria ügyhallgatói stb.), házi szolgálókkal (háztartásbeliek, orvosok stb.), valamint a biztonságért felelő őrökkel is. A második (adminisztratív) csoporthoz tartoztak azok a familiárisok, akik a bíborost különböző egyházi javadalmaiban képviselték,¹⁹ vagyis Guillaume de la Jugie esetében Petrus Begonis is.²⁰ Az egyszerű képviselői feladatkörből viszont Petrus a jelek szerint hamar tovább lépett, ugyanis 1345-ben már a bíboros káplánja és *commensalis familiarisa* volt.²¹

Petrus Begonis 1343-tól azonosítható a pápai forrásokban, ekkor Limoges egyházmegyei klerikusként említették.²² A használt címzések egyértelművé teszik, hogy jogi képzettséggel rendelkezett, az azonban adatok hiányában nem megállapítható, hogy melyik egyetemen végezte tanulmányait. Kezdetben *baccalarius in legibus*ként²³

¹⁸ Ez az adat egy Guillaume de la Jugie bíboros által Petrus fivére, Vincentius érdekében benyújtott *supplicatió*ban szerepel. Vincentius a bíboros kérvénye nyomán a Castres-hoz közeli Albi egyházában jutott kanonoki javadalomhoz. 1349. március 22.: AAV Reg. Suppl. 17, fol. 216r; MPV III. 322–323, 324. sz.; Fedeles 2007. 27.; Fedeles 2017. 80. Petrus Begonis pedig később a castres-i S. Maria Magdalena-egyház híveinek kérvényezett búcsút, amelyet egy év és negyven nap időtartamban hagyott jóvá a pápa. 1351. július 11.: MVB I. 710. (1357. sz.)

¹⁹ Jugie 1986. 141–179.

²⁰ Petrus Begonis magyarországi megbízásait de la Jugie képviselőjeként l. alább.

²¹ 1345. október 20.: AAV Reg. Aven., vol. 10, fol. 72r; MVB I. 320. (532. sz.); AOkl. XXIX. 413. (750. sz.) A *commensalis* megnevezés azokra a klerikusokra utalt, akik ténylegesen együtt étkeztek a bíborossal, vagyis a kíséret belső köréhez tartoztak. Paravicini Bagliani 1972. 463–474.; Kiss 2016. 67.

²² L. a fentebb idézett forrást de la Jugie bíboros képviselőségéről. 1343. június 10.: AAV Reg. Vat., vol. 137, fol. 26v, ep. 73–76 (MNL OL DF 291796), Theiner I 654. (DCCCCLXXIX. sz.), AOkl. XXVIII 256. (395–396. sz.)

²³ Ez a címzés 1343 és 1351 között szerepel a forrásokban. 1349. február 25.: AAV Reg. Suppl. 17, fol. 158; MPV III. 322–323. (323. sz.); AAV Reg. Vat., vol. 137, fol. 26 v, ep. 73–76, Theiner I 654. (DCCCCLXXIX. sz.), AOkl. XXVIII 256. (395. sz.); AAV Reg. Vat., vol. 145, fol. 35 = AAV Reg. Vat., vol. 244 N, fol. 95, ep. 228B, LCPC CL VI I. 348. (2477. sz.), Cameralia I. 69. (73. sz.); AAV Reg. Vat., vol. 145, fol. 36, LCPC CL VI I. 348. (2478. sz.); AAV Reg. Vat., vol. 145, fol. 49 r–v, LCPC CL VI I. 348. (2482. sz.); AAV Reg. Vat., vol. 145, fol. 44v, LCPC CL VI FR 201–202. (517. sz.), Theiner I. 799. (MCCXXII. sz.); 1348. június 27.: AAV Reg. Vat., vol. 188, fol. 176r, ep. 94., MVB I. 567–568. (1005–1006. sz.), AOkl. XXXII 213. (409. sz.); 1348. június 14.: AAV Reg. Vat., vol. 189, fol. 21r, ep. 47, MVB I. 566. (999. sz.); Kovács 1983. 28. (277. sz.)

(illetve egy alkalommal *in iure civili baccalarius*ként, 1346²⁴) említik, később a *licentiatus* címet is megszerezte. Ez utóbbi 1345-től, néha a *baccalarius* titulussal egyidejűleg szerepel a forrásokban.²⁵ Egyházi karrierje során eleinte főként a Magyar- és a Lengyel Királyságokban jutott javadalmakhoz.²⁶ Előbb wrocławui kanonok (1345–1346),²⁷ majd ugyanennek az egyháznak a *cancellarius*a lett (1348–1382).²⁸ A krakkói egyház kanonoki javadalmára 1348-ban kapott várományos kinevezést;²⁹ ezt a jogot azonban valószínűleg egy ideig nem sikerült érvényesítenie.³⁰ Ezzel szemben az 1349-ben a számára rezervált zempléni főesperességet és egri kanonokságot³¹ két évvel később valóban be is töltötte; legalábbis erre utal, hogy a javadalmak után járó *annatát* a pápai adószedőknek befizette.³² A zempléni főesperességéről 1353-ban mondott le egy ugyanakkor megüresedett esztergomi kanonokságért

²⁴ AAV Reg. Vat., vol. 140, fol. 152v–153r, ep. 663–664 (MNL OL DF 291857), LCPC CL VII. 157. (1246. sz.), AOkt. XXX. 416. (754. sz.)

²⁵ 1345. szeptember 28.: AAV Reg. Vat., vol. 139, fol. 114v, ep. 446–447 (MNL OL DF 291827), AOkt. XXIX 361. (663. sz.), LCPC CL VI II. 56. (1998–1999. sz.); 1353. április 26.: AAV Reg. Aven., vol. 121, fol. 140r–v (MNL OL DF 289417), Theiner II. 6. (XII. sz.), AOkt. XXXVII. 170. (263. sz.) Petrus Begonis egyetemi végeztségét említi Fedeles 2007. 27.; Fedeles 2017. 80.; Schuchard 2000. 212–213.; Veress 1941. 396. Gerhard Schindler emellett *magister legum* címet is említi. Schindler 1938. 58. Köszönettel tartozom Fedeles Tamásnak, hogy ezt az adatot a rendelkezésemre bocsátotta.

²⁶ Petrus Begonis egyházi javadalmairól I. Berlière 1906. 181–182., Kowalski 1996. 241–243. (184. sz.)

²⁷ 1345. október 20.: AAV Reg. Aven., vol. 10, fol. 72r, MVB I. 320–321. (532. sz.), AOkt. XXIX. 413. (750–751.); 1346. augusztus 7.: AAV Reg. Aven., vol. 87a, fol. 545r–v, ep. 29 (MNL OL DF 292732), AOkt. XXX. 336–337. (567. sz.); 1348. június 14.: AAV Reg. Vat., vol. 189, fol. 21r, ep. 47, MVB I. 566. (999. sz.)

²⁸ 1348. június 27.: AAV Reg. Vat., vol. 188, fol. 176r, ep. 94., MVB I. 567. (1005–1006. sz.), AOkt. XXXII 213. (409. sz.); 1351. augusztus 5.: AAV Reg. Vat., vol. 145, fol. 35 = AAV Reg. Vat., vol. 244 N, fol. 95, ep. 228B, LCPC CL VI. I. 348. (2477. sz.), Cameralia I. 69. (73. sz.); 1351. augusztus 5.: AAV Reg. Vat., vol. 145, fol. 36, LCPC CL VI. I. 348. (2478. sz.); 1351. augusztus 7.: AAV Reg. Vat., vol. 145, fol. 49 r–v, LCPC CL VII. 348. (2482. sz.); 1351. augusztus 5.: AAV Reg. Vat., vol. 145, fol. 44v, Theiner I. 799. (MCCXXII. sz.), LCPC CL VI FR 201–202. (517. sz.); 1351. december 19.: AAV Cam. Ap., Intr. et Ex., vol. 263, fol. 14, AAV Cam. Ap., Obl. et Sol., vol. 26, fol. 180v és vol. 28, fol. 55v, Cameralia I. 204. (356. sz.), Mohler 1931. 280. Gerhard Schindler munkájára hivatkozva Kowalski 1382-re datálta Petrus Begonis lemondását a wrocławui egyház kancellárságáról. Kowalski, 1996. 242.; Schindler 1938. 164–165.

²⁹ 1348. június 14.: AAV Reg. Vat., vol. 189, fol. 21r, ep. 47, MVB I. 566. (999. sz.), AOkt. XXXII 194. (354. sz.)

³⁰ A zempléni főesperesség rezervációját tartalmazó pápai levél kiadásáig (1349. február 25-én, l. alább) Petrus Begonis még nem tudta betölteni a krakkói kanonokságot; csak 1350-től birtokolta ténylegesen a javadalmat. Kowalski 1996. 241.

³¹ 1349. február 25.: AAV Reg. Suppl. 17, fol. 158; MPV III. 322–323. (323. sz.)

³² A Demeter fia János elhalálózásával megüresedett egri kanonokságért és a zempléni főesperességért Petrus Begonis 125, valamint 30 aranyforint *annatát* fizetett a pápai adószedőknek. 1351. december 27.: AAV Cam. Ap., Collect., vol. 181, fol. 123r, Mon Vat I/1. 449. Ugyanilyen dátum-

cserébe (1353–1366),³³ az egri kanonokságot pedig még 1370-ig viselte, amikor egy Commignes egyházmegyei javadalomhoz jutott.³⁴ Az 1350-es évek végétől Petrus Begonis egyházi pályájának földrajzi súlypontja megváltozott; lengyel- és magyarországi javadalmait fokozatosan nyugat-európai beneficiumokra cserélte. Hosszú időn keresztül a Commignes egyházmegyei Aure főesperessége volt a fő titulusa (1353–1370),³⁵ emellett kisebb francia egyházi javadalmakkal is rendelkezett, így Jobia (Gap e.m., 1363),³⁶ majd Combes (Béziers e.m., 1370) egyházigazgatóságával,³⁷ a S. Stephanus de Tescone-egyház (Montauban e. m.) kanonokságával és prebendájával (1370),³⁸ de kapott várományos kinevezést egy commignes-i prebendára (1368),³⁹ illetve egy liège-i (1372),⁴⁰ majd párizsi prebendára és kanonokságra (1375) is szert tett.⁴¹ 1370-ban lett a Liège egyházmegyei Condroz főesperese, amelyért lengyelországi javadalmairól le kellett mondania.⁴² Ezt a tisztséget Petrus Begonis képviselői

mal a pápa egyébként meg is ismételte az említett javadalmakra vonatkozó adományozást. MVB I. 730. (1411. sz.)

- ³³ Petrus Begonis azt az esztergomi kanonokságot kapta meg, amelyről Demeter fia András ugyanabban az időben mondott le a pápai udvarban. A pápai adományozás értelmében az aure-i főesperességre vonatkozó várományos kinevezése érvényben maradt, valamint a wrocławui egyház kancellári tisztségét, a krakkói és az egri kanonokságait megtarthatta. 1353. április 26.: AAV Reg. Aven., vol. 121, fol. 140r–v (MNL OL DF 289417), Theiner II. 6. (XII. sz.), AOkt. XXXVII. 170. (263. sz.) 1353. április 26-án Petrus Begonis 27 aranyforint *annatát* fizetett az esztergomi kanonokságot a pápai adószedőknek. AAV Cam. Ap. Collect., vol. 181, fol. 117, Mon Vat I/2. 442., C. Tóth 2019. 194.; Kollányi 1900. 57. A Petrus Begonis lemondásával megüresedett esztergomi kanonokságot 1366-ban már egy másik klerikus kapta meg. AAV Cam. Ap. Collect., vol. 182, fol. 56, Mon Vat I/1. 465.
- ³⁴ Az így megüresedett egri javadalmat *Ciuli* Balázs fia István kapta meg. 1370. július 22.: AAV Reg. Aven., vol. 171, fol. 198.
- ³⁵ Egy 1371-es pápai forrásból derül ki, hogy az aure-i főesperesség akkor üresedett meg, amikor Petrus Begonis megkapta a condrozi főesperességet. 1371. február 3.: AAV Reg. Aven., vol. 176, fol. 56.
- ³⁶ Arról nem áll rendelkezésünkre adat, hogy Petrus Begonis mikor jutott hozzá ehhez a javadalomhoz. 1363 júliusában már viselte, de még ugyanabban a hónapban le is mondott róla. 1363. 07. 11.: AAV Reg. Aven., vol. 151, fol. 277; 1363. július 28.: AAV Reg. Aven., vol. 153, fol. 60.
- ³⁷ Ez a hivatal lélegkondozással nem járt és Petrus Begonis akkor vált meg tőle, amikor elnyerte a condrozi főesperességet. 1370. május 9.: AAV Reg. Aven., vol. 172, fol. 123.
- ³⁸ 1363. július 11.: AAV Reg. Aven., vol. 151, fol. 277.
- ³⁹ A pápai adományozás kikötötte, hogy az egri kanonokságáról le kell mondania, ha a várományos javadalmat betölti. 1368. december 13.: AAV Reg. Aven., vol. 170, fol. 222.
- ⁴⁰ Az ifjabb Étienne Aubert, a S. Laurentius in Lucina-egyház presbiter-bíborosának (HC I. 43.) halálával megüresedett javadalomról volt szó. 1372. május 25.: AAV Reg. Aven., vol. 183, fol. 217.
- ⁴¹ 1375. március 26.: AAV Reg. Aven., 199, fol. 42v.
- ⁴² Vagyis a krakkói kanonoki javadalmáról és a wrocławui egyház kancellári tisztségéről. 1370. július 3.: AAV Reg. Aven., 172, fol. 229. Egy 1378 és 1382 között keletkezett dokumentum említette, hogy lemondott a lengyelországi javadalmairól, (MVB 66–67. /87. sz./), amelyeket 1396-ban Johannes Pomeranus de Prussia, I. Lajos magyar király és Erzsébet királyné klerikusa kapta meg. 1396. április 5.: MVB V. 533–534. (982. sz.); Kowalski 1996. 182–183. (87. sz.) Petrus Begonis

a káptalan tagjainak ellenállása miatt nem tudták betölteni,⁴³ ezért a pápa *conservatorokat* rendelt a javadalmazott jogainak érvényesítésére.⁴⁴ A későbbi pápai források viszont következetesen condrozi főesperesként említik, így azt kell feltételeznünk, hogy a probléma végül megoldódott.⁴⁵

Petrus Begonis több alkalommal képviselte de la Jugie bíborost a Magyar Királyság területén,⁴⁶ és a forrásokból kirajzolódó kronológiából arra következtethetünk, hogy esetenként hosszabb időt töltött az országban, illetve – tekintve, hogy a bíboros lengyel beneficiumokkal is rendelkezett – a régióban. Először 1343-ban teljesített kiküldetést a kardinális egyházi javadalmaival – mégpedig a stefaniták esztergomi és budafelhévi házaival (*magisterium domus cruciferorum sancti Stephani regis de Strigonia et Calidisaquis*) – kapcsolatban.⁴⁷ Petrus következő magyarországi látogatására valószínűleg két évvel később, 1345 őszén került sor, VI. Kelemen ugyanis ekkor újból I. Lajos támogatását kérte a de la Jugie megbízottjaként eljáró klerikus számára.⁴⁸ A magyar uralkodónak szóló pápai levelet né-

condrozi főesperessé történt előlépéséről a kölni *collectoria* számadáskönyve is megemlékezett. AAV Cam. Ap., Collect., vol. 5, fol. 151v, Kirsch 1894. 352.

⁴³ 1371. május 2.: AAV Reg. Vat., vol. 282, fol. 110, AAV Reg. Aven. 174, fol. 305v.

⁴⁴ A kirendelt jogvédők a kölni egyházmegyei S. Maria ad gradus-egyház és a liège-i egyházmegyei S. Paulus-egyház dékánjai és a Cambrai egyházmegyei Hanonia (Honnecourt) főesperese voltak. 1372. június 9.: AAV Reg. Aven., vol. 185, fol. 146v.

⁴⁵ A tisztségtől végül VII. Kelemen ellenpápa fosztotta meg Petrus Begonist, mivel az VI. Orbán híve volt. Berlière 1906. 182.

⁴⁶ Petrus Begonist több olyan dokumentum is de la Jugie bíboros magyarországi és lengyelországi képviselőjeként említi, amelyek nem feltétlenül kötődnek magyarországi tevékenységéhez. „Capellanus et familiaris commensalis, clericus Castrensis, baquallarius in legibus, procurator dicti cardinali in regnis Ungarie et Polonie” címmel szerepel: 1345. október 20.: AAV Reg. Aven., vol. 10, fol. 72r, MVB I. 320. (532. sz.) – AOKt. XXIX. 413. (750. sz.); valamint 1345. október 20.: AAV Reg. Vat., vol. 217, fol. 366. = AAV Reg. Vat., vol. 169, fol. 230, MVB I. 321. (533. sz.), AOKt. XXIX. 414. (715. sz.); „baccalaureus in legibus, familiaris et procurator principalis in regnis Ungarie et Polonie” titulussal említi: 1348. június 14.: Reg. Suppl. I./2. 183–184. (371. sz.); MVB I. 565–566. (998–999. sz.), AOKt. XXXII. 194. (354. sz.); illetve ugyanilyen tartalommal: 1348. június 25. vagy 27.: Reg. Suppl. I./2. 118–119. (161–162. sz.), MVB I. 567. (1005. sz.), AOKt. XXXII. 213. (409. sz.); „baccallarius in legibus specialis capellanus, commensalis ac principalis vicarius et procurator in Ungarie et Polonie regnis” címmel szerepel: 1349. február 25.: AAV Reg. Vat., vol. 241, fol. 332v–333r, MNL OL DF 291188, MPV III. 323. (323. sz.); AOKt. XXXIII. 84. (124. sz.); végül „procurator principalis in regnis Ungarie et Polonie”: 1349. március 22.: Reg. Suppl. I./2. 197. (401. sz.); AOKt. XXXIII. 113–114. (192. sz.)

⁴⁷ A bíboros követei számára támogatást kérő pápai levél nem csak a magyar királynak szólt, VI. Kelemen hasonló tartalmú levelet címzett a magyar királynénak, illetve a bíboros lengyelországi javadalmaihoz kapcsolódóan Kázmér lengyel királynak és feleségének. 1343. június 10.: AAV Reg. Vat., vol. 137, fol. 26v–27r (MNL OL DF 291796); Theiner I. 654. (DCCCCLXXIX. sz.); AOKt. XXVII. 256. (395–396. sz.)

⁴⁸ 1345. szeptember 28.: AAV Reg. Vat., vol. 139, fol. 114v, ep. 446–447 (MNL OL DF 291827), AOKt. XXIX 361. (663. sz.), LCPC CL VI II. 56. (1998–1999. sz.)

hány nappal megelőzte egy *supplicatio*. Ebben de la Jugie azt kérte a pápától, hogy megtarthassa a torontáli főesperességet és a váradi egyház kanonokságát, amelyeket képviselői azelőtt töltöttek be, hogy értesültek volna a bíboros esztergomi és kalocsai főegyházmegyékre vonatkozó különleges jogainak a konzisztóriumban történt visszavonásáról. A kérvény arról is beszámolt, hogy I. Lajos korábban hét hónapra kitiltotta a bíboros képviselőit az országból.⁴⁹ Ez a dokumentum nem nevezi meg a de la Jugie nevében eljáró megbízottakat, de nagyon is valószínű, hogy a király rendelkezése az 1343 nyarán menesztett követség – Domonkos fia János és Petrus Begonis – ellen irányult.⁵⁰

A következő Petrus Begonisra vonatkozó adat 1346 őszéről áll rendelkezésünkre. A kiküldésre ezúttal azért volt szükség, mert a de la Jugie javadalmaihoz tartozó falvak közül néhányat felégették.⁵¹ Petrus ezt követően valószínűleg folyamatosan Magyarországon tartózkodott legalább 1347 tavaszáig, amikor a nyulak-szigeti apácákkal szemben képviselte a bíborost egy perben. De la Jugie mint a stefaniták esztergomi és budafelhévízi házainak *magistere* került jogi konfliktusba az apácákkal, amelynek kiindulópontja néhány budafelhévízi telek, valamint bizonyos szőlők után szedett tized tulajdonjoga volt. Miután az apácák képviselője korábbi dokumentumokkal bizonyította igényük jogosságát, Petrus Begonis a bíboros nevében lemondott a vitatott tulajdonokról.⁵² Az 1347-es per után Petrus Begonis személyesen valószínűleg már nem képviselte többé de la Jugie érdekeit Magyarországon. Egy 1349-es dokumentumból kiderül, hogy Petrus egy János nevű klerikusra „delegálta” a bíboros javadalmaival kapcsolatos teendők ellátását.⁵³

Petrus Begonis pályafutásában az 1350-es évek elején alapvető változás következett be; a tehetséges klerikusra ugyanis a pápa is felfigyelt. 1351-től viselte

⁴⁹ Bónis György feltételezése szerint a kitiltás oka a veszprémi püspökség betöltése miatt kialakult vita (1344–1345) volt. Bónis 1961. 258–259.

⁵⁰ 1345. szeptember 25.: Reg. Suppl. I./2. 108–109. (CCVII. sz.), AOklt. XXIX. 347. (600. sz.)

⁵¹ 1346. október 18.: AAV Reg. Vt., vol. 140, fol. 152v–153r, ep. 663–664 (MNL OL DF 291857), LCPC CL VI. I. 157. (1246. sz.), AOklt. XXX. 417. (754. sz.) Mivel de la Jugie VI. Kelemen pápa közeli rokona és bizalmasa volt, nem zárhatjuk ki a lehetőséget, hogy a hatalmaskodás hátterében a király neheztelése állt, amelyet a Szentszék András herceg halála (1345. szeptember) után folytatott politikája miatt érzett.

⁵² A budai káptalan oklevele Petrus Begonist jogban jártas személyként (*iuris peritus*), de la Jugie bíboros *procurator*aként és különleges követeként (*nuntius specialis*) írta le. 1347. március 14.: MNL OL DL 2873, MES. III. 622–624. (816. sz.), AOklt. XXXI. 135–136. (212. sz.) A dokumentum átírta Tamás esztergomi érsek 1316. március 24-i döntését, amelyben megtiltotta a stefanitáknak, hogy az említett szőlők után tizedet szedjenek az apácáktól. Ezt l. MNL OL DL 1866; MES II. 722–723. (817. sz.); AOklt. IV. 99–100. (255. sz.); Maléth 2020. 99.

⁵³ Erről Ildebrandino Conti padovai püspök – aki Gui de Boulogne bíboros pápai oldalkövet kinevezett helyettese volt 1349-es magyarországi legációja során – Budán keltezett oklevele tudósít. 1349. szeptember 6.: MNL OL DF 248989, MES III. 696. (935. sz.), AOklt. XXXIII. 331. (672. sz.)

a pápai káplán címet,⁵⁴ és a jelek szerint nem csak honoráris címzésről volt szó, hanem de la Jugie bíboros familiáját hátrahagyva valóban a pápa közvetlen szolgálatába állt. Ezt támasztja alá egyrészt, hogy Petrus Begonis többé nem járt el de la Jugie képviselőként, illetve az 1350-es évek végétől a bíboros ügyvivőiként is új személyek jelennek meg a forrásokban.⁵⁵ Másrészt Petrus ezt követően elsősorban pápai kiküldetéseket teljesített, amelyeket jellegük szerint érdemes áttekintenünk. Az első csoportba sorolhatók a diplomáciai természetű feladatok. Ilyen megbízást 1351-ben kapott először a pápától, ekkor VI. Kelemen éppen Magyarországra delegálta *nuntius* minőségben.⁵⁶ A kiküldetés kétséget kizáróan a Johanna nápolyi királynő és I. Lajos között létrehozandó megállapodáshoz kapcsolódott. A magyar király ugyanis 1350 októberének végén érkezett vissza Budára második nápolyi hadjáratáról,⁵⁷ és pápai közvetítéssel majdnem két éven keresztül zajlottak a tárgyalások.⁵⁸ Petrus Begonis számára nem volt teljesen ismeretlen terület az Anjou-dinasztia két ágának konfliktusa, hiszen egy 1345-ben kelt pápai levél szerint még de la Jugie bíboros képviselőjeként vett részt a vélhetően András herceg koronázásáról szóló diplomáciai egyeztetéseken.⁵⁹ Az 1351-es kiküldetés nem tartott hosszú ideig, az év végén ugyanis Petrus Begonis újra a pápai Kúriában volt és Mihály zágrábi püspök nevében fizetett *servitiumot* az Apostoli Kamarának.⁶⁰

⁵⁴ 1351. augusztus 5.: AAV Reg. Vat., vol. 145, fol. 35 = AAV Reg. Vat., vol. 244 N, fol. 95, ep. 228B, CVH I/1. 69. (73. sz., 1352-es dátummal) Erről l. Barabás 2019. 42.

⁵⁵ 1357-ben Pelros János aradi főesperes volt a bíboros *vicarius generalis procurator*. 1357. október 30.: MNL OL DF 277381, Urkundenbuch II. 145–148. (729. sz.), EO III. 338–339. (959. sz.). 1364-ben pedig Monostori István fia Péter, szabolcsi főesperes, később pápai adószedő, valamint Johannes Bastardi roueni kanonok szerepelnek a bíboros magyarországi javdalmi kormányzására kinevezett képviselőkként. 1364. július 1.: AAV Reg. Vat., vol. 246, fol. 244v, Theiner II. 61–62. (CXIV. sz.), EO III. 136. (298. sz.) István fia Péter 1361 és 1375 között volt szabolcsi főesperes, személyére l. Fedele 2017. 74–75., 78–79., 82. Ugyanakkor egy 1363-as kamarai bejegyzés továbbra is de la Jugie bíboroshoz köti Petrus Begonist (*socius domini cardinalis Guillermi*) 1363. június 22.: AAV Cam. Ap., Intr. et Ex., vol. 300, fol. 146, AAV Cam. Ap., Intr. et Ex., vol. 302, fol. 15v, Kirsch 1894. 420.

⁵⁶ L. a fentebb idézett dokumentumot 1351. augusztus 5-i dátummal: AAV Reg. Vat., vol. 145, fol. 35 = AAV Reg. Vat., vol. 244 N, fol. 95, ep. 228B, LCPC CL VI. I. 348. (2477. sz.), Cameralia I. 69. (73. sz.); 1351. augusztus 5.: AAV Reg. Vat., vol. 145, fol. 36, LCPC CL VI. I. 348. (2478. sz.); 1351. augusztus 7.: AAV Reg. Vat., vol. 145, fol. 49 r–v, LCPC CL VI. I. 348. (2482. sz.); 1351. augusztus 5.: AAV Reg. Vat., vol. 145, fol. 44v, LCPC CL VI FR 201–202. (517. sz.), Theiner I. 799. (MCCXXII. sz.)

⁵⁷ Kristó 1988. 124.

⁵⁸ A megállapodás 1350 végén született meg. Csukovits 2019. 48.

⁵⁹ 1345. szeptember 28.: AAV Reg. Vat., vol. 139, fol. 114v, ep. 446–447 (MNL OL DF 291827), AOkt. XXIX 361. (663. sz.), LCPC CL VI II. 56. (1998–1999. sz.)

⁶⁰ 1351. december 9.: AAV Cam. Ap., Intr. et Ex., vol. 263, fol. 14, Mohler 1931. 280; AAV Cam. Ap., Obl. et Sol., vol. 26, fol. 180v és vol. 28, fol. 55v, Cameralia I. 204. (356. sz.)

Petrus Begonis pápai megbízásból valószínűsíthetően még két alkalommal járt a Magyar Királyságban.⁶¹ 1363-ban egy kamarai bejegyzés szerint 400 aranyforint kifizetésben részesült, amely a német és a magyar területekre (*ad partes Alamannie et Ungarie*) szóló kiküldetése költségeit volt hivatott fedezni.⁶² Bár erről a megbízásról nem áll rendelkezésünkre több adat – sem az utazás célját, sem a kimenetelét nem ismerjük –, a történeti munkák általában adószedői megbízás-ként kezelik.⁶³ Ezt a feltevést támaszthatná alá az említett feljegyzésben az Apostoli Kamarát érintő ügyekre való utalás (*super certis negotiis ... ipsam Cameram tangentibus*), viszont ellentmond ennek, hogy a Magyar Királyságban abban az időszakban más adószedők működtek,⁶⁴ illetve az a tény is, hogy Petrus Begonis által beszédett összegekről nem tudósítanak a források. A legvalószínűbb magyarázat, hogy az ekkor már az Aure főesperese címet viselő klerikus feladata a pápai adók miatt a magyar királlyal kialakult konfliktus elsimítása volt.⁶⁵

Több részlet ismert Petrus Begonis 1369-es követségéről. Ekkor V. Orbán (1362–1370) Rómából küldte ki János daxi püspökkel⁶⁶ I. Lajoshoz és IV. (Luxemburgi) Károlyhoz (1346/1355–1378), azzal a céllal, hogy a magyar király unokahúga, Erzsébet⁶⁷ és a császár fia, Vencel között fennálló eljegyzést érvény-

⁶¹ Egy 1359-es pápai levél megfogalmazása szerint Petrus Begonis egy alkalommal Károly, Normandia hercege és János, Poitou grófja megbízásából járt I. Lajos királynál követségben: „Karolus dux Normannie [...] et Johannes comes Pictauensis [...] dilectos filios Petrum Begonis archidiaconum de Aura in Ecclesia Convenarum, et nobilem virum Stephanum de Fayno militem, latores presencium, nuntios suos pro certis negotiis, sicut accepimus, per eos ministerio vive vocis tue celsitudini exponendis ad presentiam tuam mittant” – 1359. február 18.: MDA II. 526. (396. sz.) A küldöttség célja ismeretlen, valószínűleg a százéves háborúban szorult helyzetbe került Francia Királyság ügyét volt hivatott előmozdítani a magyar királynál. Érdekes kérdés továbbá, hogy az alapvetően pápai szolgálatban álló főesperest VI. Ince miatt a francia trónörökös képviselőjeként említette. Petrus Begonis eredetileg a pápa és a poitiers-i csata (1356) óta régensként kormányzó Károly normandiai herceg között közvetíthetett, és magyarországi helyismerete miatt választhatták ki a feladatára. Köszönettel tartozom Fedeles Tamásnak, hogy az idézett pápai levélre felhívta a figyelmem.

⁶² 1363. június 22.: AAV Cam. Ap., Intr. et Ex., vol. 300, fol. 146, AAV Cam. Ap., Intr. et Ex., vol.302, fol. 15v, Kirsch 1894. 420.

⁶³ Berlière 1906. 181.

⁶⁴ Arnaldus de la Caucina és Johannes de Capraspina. Mon Vat I/1. lxxi–lxxvi i.

⁶⁵ I. Lajos akadályozta a pápai adószedők munkáját, tiltotta az adószedést. V. Orbán leveleit a magyar királynak és az esztergomi érseknek I. 1363. május 10. és 12.: AAV Reg. Vat., vol. 245, fol. 154r–v, Theiner II. 54–55. (XCVIII–XCIX. sz.), LC U V. I. 58. (420–421. sz.), AOkt. XLVII. 134–136. (220. és 222. sz.)

⁶⁶ Jean de Saie (Johannes de Saya) 1362 és 1363 között Lombez, 1363-tól 1375-ig Dax, 1375-től 1382-ig Agen, 1382-től 1383-ban bekövetkezett haláláig pedig Albi püspöke volt. A bordeaux-i származású klerikus nem csak V. Orbán, hanem XI. Gergely megbízásából is járt követségben I. Lajos magyar királynál. Pommerol – Monfrin 2001. 450. (383. 8. sz.); HC I. 77., 81., 97.

⁶⁷ Erzsébet I. Lajos ifjabb öccsének, István hercegnek Bajor Margittal kötött házasságából született gyermeke volt. Mivel a magyar királynak sokáig nem volt saját gyermeke, Erzsébetet kezelték

telenítsék.⁶⁸ Emellett a pápai követek valószínűleg arra is utasítást kaptak, hogy a magyar királytól szerezzenek fegyveres támogatást V. Orbán itáliai hatalmak – főként a Bernabò Visconti által támogatott Perugia⁶⁹ – ellen folytatott harcához.⁷⁰ Ez utóbbihoz kapcsolódott ugyanabban az évben (1369 tavaszán) Petrus Begonis egy korábbi megbízatása is, amelynek során Johanna nápolyi királynőt kellett fel-szólítania a pápai hatalom megsegítésére.⁷¹

Az 1360-as évektől Petrus Begonis visszatérő szereplője volt a Szentszék diplomáciájának, a rá bízott feladatok pedig mind az érintett európai hatalmak körét, mind az ügyek jellegét tekintve változatos képet mutatnak. 1366-ban például azzal bízta meg a pápa, hogy hozzon létre megegyezést Guiscard Tavelli (Guichard Tavel), Sion püspöke és a de la Tour fivérek (Antoine és Jean) között. A VI. Amadé savoyai gróf támogatását élvező Tavelli több mint harmincéves püspöksége alatt (1342–1375) folyamatos konfliktusban állt a Valais (Wallis) kanton nemességéhez tartozó de la Tour családdal.⁷² Azonban a korábbi próbálkozásokhoz hasonlóan – a szembenálló felek hajthatatlansága miatt – ez a közvetítési kísérlet is kudarccal végződött.⁷³

Nuntiusi felhatalmazással Petrus Begonis V. Orbán és XI. Gergely itáliai politikáját érintően több alkalommal is eljárta. V. Orbán 1367 októberétől 1370 szeptemberéig tartó római (itáliai) tartózkodása⁷⁴ alatt minden jel szerint a pápa kíséretében tartózkodott. Ebben az időszakban kétszer is teljesített kiküldetést a német-római császárhoz, amelyek közül az első (1368. július) IV. Károly és ne-

potenciális trónörökösként. Ennek megfelelően több dinasztikus házassági terv is született Vencellel történt eljegyzése előtt, így például Albert osztrák herceg is lehetséges jelölt volt. Halász 2016. 93.

⁶⁸ 1369. december 9.: AAV Reg. Vat., vol. 250, fol. 7v és fol. 14; ezek közül kiadva Theiner II. 89–90. (CLXXI–CLXXII. sz.) A *nuntius* címmel felruházott pápai megbízottak 8 aranyforint napidíjban részesültek. 1369. december 11.: AAV Reg. Vat., vol. 250, fol. 14v. I. Lajos és IV. Károly viszonyát a lengyelországi trónutódlás kérdése mérgecsítette el: a császár ugyanis fia, Vencel és Kázmér király törvénytelen lányának eljegyzésével próbálta saját dinasztiája számára biztosítani a lengyel koronát. Fraknoi 1901. 251–253., Pór 1907. 37.

⁶⁹ A pápai fennhatóság ellen 1369–1370-ben fellázadt város még a hírhedt zsoldosvezért, John Hawkwoodot is alkalmazta a pápa elleni harcra. V. Orbán keresztes hadjáratot hirdetett a város ellen. Housley 1982. 261.

⁷⁰ 1369. december 9.: AAV Reg. Vat., vol. 250, fol. 7v; 1369. 12. 11.: AAV Reg. Vat., vol. 250, fol. 14r, Theiner II. 90. (CLXXII. sz.); 1369. december 11.: AAV Reg. Vat., vol. 250, fol. 14v.

⁷¹ 1369. április 9.: AAV Reg. Vat., vol. 244M, fol. 46, ep. 126.

⁷² A de la Tour család Châtillon-le-Bas (németül Niedergesteln, Svájc) urai voltak. Tavelli és a de la Tourok konfliktusának háttéréről és lefolyásáról l. Berchem 1899. 29–395.

⁷³ 1366. január 10.: AAV Reg. Vat., vol. 248, fol. 25v, fol. 27. V. Orbán ugyanez év áprilisában egy újabb küldött révén igyekezett sikerre vinni a tárgyalásokat. A pápa közvetítési kísérleteihez kapcsolódó dokumentumokat l. Berchem 1899. 369–393.

⁷⁴ Mollat 1912. 113–116.

gyedik felesége, Pommerániai Erzsébet itáliai útjához és utóbbi császárnéi koronázásához,⁷⁵ a későbbi (1369. december) pedig a Luxemburg–Anjou házasság megghiúsulásához, illetve az itáliai hadi helyzethez kapcsolódott (részletesen l. fentebb). Ezt követően Petrus Begonis pápai követként még Rómában is járt (1370),⁷⁶ XI. Gergely idején (1374) pedig a genovai dogéval tárgyalt pápai megbízásból.⁷⁷

Diplomáciai követségei mellett Petrus Begonis az 1360-as években az Apostoli Kamarának is teljesített kisebb megbízásokat. 1364-ben például a kölni érsek⁷⁸ hagyatékából a kamara számára rezervált javakról kellett intézkednie,⁷⁹ majd az Alberti társaság⁸⁰ Flandriában tartózkodó képviselőinek kellett átadnia 4000 aranyforintot.⁸¹ Mivel a pápa 1363 nyarán a magyar királyhoz küldte, valamint egy 1364. februári adat szerint Petrus Begonisnak abban az időben Kölnben volt szállása,⁸² nagyon is valószínűnek tűnik, hogy a kamarai utasítások kiadásakor (1364. június–július) nem tartózkodott a pápai udvarban, hanem a már meglévő felhatalmazásai mellé kapott újabb feladatokat. A kölni érsek hagyatékából származó összegekkel 1364 augusztusában és decemberében számolt el a kamarával.⁸³ Az így szerzett pénzügyi tapasztalatát és jogi szakértelmét vehette igénybe az Apostoli Kamara Rómában is (1369), amikor *procurator fiscalis*,⁸⁴ illetve *consiliarius camerae* titulussal segédkezett az elszámolások elkészítésénél.⁸⁵

⁷⁵ 1368. július 27.: AAV Reg. Vat., vol. 249, fol. 131v. Pommerániai Erzsébet koronázásáról l. Wilbertz 1987. 49.

⁷⁶ 1370. június 19.: AAV Reg. Vat., vol. 250, fol. 106v.

⁷⁷ 1374. január 16.: AAV Reg. Vat., vol. 270, fol. 5v, fol. 19, fol. 78; 1374. január 2.: AAV Reg. Vat., 269, fol. 247v.

⁷⁸ A kölni érsekek közül csakis az 1362 szeptemberében elhunyt Wilhelm von Gennepről (Guillelmus de Gennep, 1349–1362) lehetett szó. Utóda, Adolf von der Mark (Adolfus de Marka) 1363-ban lemondott, az őt követő Engelbert von der Mark (Engelbertus de Marka, 1364–1368) pedig csak a pápai utasítás évében kezdte meg hivatali idejét. HC I. 98., Kirsch 1894. xlv.

⁷⁹ 1364. június 4.: AAV Reg. Vat., vol. 246, fol. 231r.

⁸⁰ A firenzei Alberti társaság a 14. század második felében a pápai udvar bankügyeinek egyik kizárólagos intézője volt. Roover 1958. 14–59.

⁸¹ 1364. július 10.: AAV Reg. Vat., vol. 246, fol. 270r; 1364. július 11.: AAV Reg. Vat., vol. 246, fol. 270v.

⁸² Az 1360-tól vezetett, kölni egyházmegyére vonatkozó *annaták* jegyzékében a kölni kollektor 1364. február 7-i dátummal feljegyezte, hogy Petrus Begonisnak – aki ekkor Kölnben lakott – az Apostoli Kamara utasítására 100 aranyforintot adott át. AAV Cam. Ap., Collect., vol. 9, fol. 71r–v, Kirsch 1894. 333.

⁸³ 1364. augusztus 6.: AAV Cam. Ap., Intr. et Ex., vol. 305, fol. 54v, Kirsch 1894. lxxix, 393. (3716 aranyft. 3 sol. 4 den.); illetve 1364. december 14.: AAV Cam. Ap., Intr. et Ex., vol. 311, fol. 43r–v, Kirsch 1894. lxxix, 394–396. (3846 aranyft. 4 sol.) 1365 tavaszán Petrus Begonis még egy 1923 aranyft. 2 sol. összegű befizetést teljesített a kamarába. 1365. március 27.: AAV Cam. Ap., Intr. et Ex., vol. 311, fol. 43v–44r, Kirsch 1894. 396–397.

⁸⁴ 1369. május 4.: AAV Reg. Aven., vol. 169, fol. 105r.

⁸⁵ 1370. május 21.: AAV Reg. Aven., vol. 171, fol. 39v.

A források ezen kívül két olyan megbízásról is szolgáltatnak adatokat, amelyeket jellegük szerint nem lehet a fentebb részletezett két kategóriába besorolni. 1346-ban VI. Kelemen Petrus Begonist nevezte ki végrehajtónak (*executor*)⁸⁶ egy javadalmi ügyben. A pápa engedélyezte Guillelmus Giberti⁸⁷ pécsi kanonoknak, hogy Galhardus brindisi érsek szolgálatában léleg Gondozással nem járó javadalmainak bevételeiből három éven keresztül személyes jelenlét nélkül is részesülhetett. A megbízott végrehajtók feladata volt, hogy Guillelmus Giberti jogainak érvényt szerezzenek.⁸⁸ Ezenkívül VI. Ince 1353-ban Petrus Begonist nevezte ki azon vazal-lusok és javak igazgatására, amelyeket Johannes Cantelmus, Bovino ura helyezett az Apostoli Szék védelme alá I. Lajos nápolyi király hatalmaskodása miatt.⁸⁹

Amint a fenti leírásból is kitűnik, Petrus Begonis évtizedeken keresztül aktív tagja volt a pápai udvarnak. Jogi képzettségének és egyéni kvalitásainak köszönhetően először de la Jugie bíboros kíséretében töltött be egyre fontosabb szerepet, majd az 1350-es években pápai káplánként közvetlenül az egyházfő szolgálatába állt. Az egyházi hierarchiában nem jutott el a legmagasabb szintig – legelőkelőbb tisztsége a (zempléni, aure-i, majd condrozi) főesperesi cím volt –, de gyakran

⁸⁶ A javadalmi ügyek végrehajtóiról l. Hitzbleck 2009.; a 14. század első felében magyar vonatkozású ügyekben kinevezett *executorokról* l. Maléth 2020. 127–134.

⁸⁷ Guillelmus Giberti (Gitberti) béziéri-i klerikus, pécsi, esztergomi és veszprémi kanonok, valamint a somogyi főesperesi kerületben rendelkezett kisebb javadalmakkal. Valószínűleg a pápai adószedők kíséretében érkezett Magyarországra, pápai közjegyzőként. Galhardus de Carceribus *subcollector*. 1348. május 19-én halt meg a pápai udvarban. A rá vonatkozó adatokat l. 1336. április 20.: AAV Cam. Ap., Oblig. et Sol., vol. 6, fol. 149r; vol. 14, fol. 30v; vol. 16, fol. 24v, Cameralia I. 13. (22. sz., béziéri-i klerikus, ő készítette a nyitrai és a veszprémi egyházmegyéek adózására vonatkozó vizsgálat eredményéről szóló dokumentumot); 1340. február 13.: Mon Vat I/1. 417. (Petrus Gervasii mellett pápai közjegyző); 1347. március 25.: AAV Instr. Misc. 1735, Theiner. I. 736–737. (MCVI. sz., pécsi kanonok, János választott veszprémi püspök egyik képviselője) Pécsi, egri, esztergomi és veszprémi kanonokságait, valamint a somogyi főesperességben található kápolnák adományozását Guillelmus halála után l. 1348. május 25.: Reg. Suppl. I/2. 182–183. (CCCLXVIII–CCCLXX. sz.; ezek közül a veszprémi kanonokságra vonatkozót l. még MREV II. 127. /CXLV. sz./), AOKt. XXXII. 177–178. (308–311. sz.); 1352. január 31.: Reg. Suppl. I/2. 232–233. (CDLXXXVI. sz., a veszprémi kanonokságról ismételt) Emellett l. még Reg. Suppl. I/1. 228–229., 247.; Timár 1981. 46.; C. Tóth 2019. 205. Az Anjou-kori oklevéltár béziéri-i érsekként azonosítja, pedig a hivatkozott *supplicatiókban* Guillelmust nem titulálják érseknek, csak azt jelzik, hogy a béziéri-i egyházmegyéből származott. Ezt az azonosítást vette át C. Tóth Norbert is. Béziéri püspöke azonban ebben az időszakban (1313–1349) Guillaume Frédol, az (ifjabb) Bérenger Frédol bíboros öccse volt. Véleményem szerint Guillaume Giberti és Guillaume Frédol aligha lehet ugyanaz a személy, főként, hogy utóbbi 1349 decemberében halálozott el. Morembert 1977. col. 1183., HC I. 137.

⁸⁸ 1346. augusztus 7.: AAV Reg. Aven., vol. 87a, fol. 545r–v, ep. 29 (MNL OL DF 292732), AOKt. XXX. 336–337. (567. sz.)

⁸⁹ 1353. május 4.: AAV Reg. Vat., vol. 235, fol. 92r = AAV Reg. Vat., vol. 244A, fol. 95r, ep. 266, LSC I VI. I. 92. (267. sz.); AAV Reg. Vat., vol. 235, fol. 93r = AAV Reg. Vat., vol. 244A, fol. 222r, ep. 565a, LSC I VI. I. 87. (255. sz.)

viselt több javadalmat egyszerre. Sokoldalú, agilis pápai képviselő volt, aki kiküldetéseinek köszönhetően Európa különböző pontjain (Német-római Birodalom, Magyar Királyság, Itália) szerzett diplomáciai tapasztalatot, az Apostoli Kamara megbízásából pedig esetenként pénzügyi feladatokat is ellátott. Egyházi pályája – amely VI. Kelemen uralkodásától VI. Orbán idejéig terjedt – betekintést enged az avignoni Kúria működésébe és segít megértenünk a korszakban zajló adminisztrációs folyamatokat.

Petrus Begonis egyházi javadalmai

- 1345–1346: wroclawi kanonok
- 1348–1382: wroclawi egyház *cancellarius*a
- 1348: krakkói kanonokság várományosa
- 1349/1350–1353: zempléni főesperes
- 1349/1350–1370: egri kanonok
- 1350–1378: krakkói kanonok
- 1353–1366: esztergomi kanonok
- 1353–1371: a Commignes egyházmegyei^{*} Aure főesperese
- 1363: a Gap egyházmegyei^{*} *Jobia* templomigazgatója (*rector ruralis ecclesie de Jobia*)
- 1363: a Montauban egyházmegyei^{*} S. Stephanus de Tescone-egyház kanonoksága és prebendája
- 1368: Commignes-i kanonok
- 1368: másik commignes-i kanonokság várományosa, az egri egyházi javadalmairól lemond, ha betölti
- 1370: a Béziers egyházmegyei^{*} Combes templomigazgatója (*rector ruralis ecclesie de Combacio*)
- 1370: Liège-i kanonok
- 1370–1385: Liège egyházmegyei Condroz főesperese
- 1370: Commignes egyházmegyei prebenda
- 1375: párizsi^{*} kanonokság és prebenda

A ^{*}-gal jelölt egyházmegyék a mai Franciaország területén találhatóak.

Források

- AAV Cam. Ap., Collect = Archivio Apostolico Vaticano Camera Apostolica Collectoriae.
- AAV Cam. Ap., Intr. et Ex = Archivio Apostolico Vaticano Camera Apostolica Introitus et Exitus.
- AAV Cam. Ap., Obl. et Sol = Archivio Apostolico Vaticano Camera Apostolica Obligationes et solutiones.
- AAV Reg. Aven = Archivio Apostolico Vaticano Registra Avenionensia.
- AAV Reg. Vat = Archivio Apostolico Vaticano Registra Vaticana.
- AAV Reg. Suppl = Archivio Apostolico Vaticano Registra Supplicationum.
- AOklt = Anjou-kori oklevéltár. Documenta res Hungaricas tempore regum Andegavensium illustrantia. I–XXVI. Ed. Kristó Gyula et al. Budapest – Szeged, 1990–.
- Cameralia I–II = Cameralia Documenta Pontificia de Regnis Sacrae Coronae Hungariae (1297–1536). Szerk. † Lukcsics József – Tusor Péter – Fedeles Tamás. Budapest – Róma, 2014. (Collectanea Vaticana Hungariae vol. 9–10.)
- CVH I/1 = Magyarország mint a nyugati keresztény művelődés védőbástyája. Ed. Artner Edgár et al. Budapest, 2004. (Collectanea Vaticana Hungariae I/1.)
- EO II–III = Erdélyi okmánytár. Oklevelek, levelek és más írásos emlékek Erdélyi történetéhez, I–II. Szerk. Jakó Zsigmond. Budapest, 2004–2008.
- Göller 1920 = Göller, Emil: Die Einnahmen der Apostolischen Kammer unter Benedikt XII. Paderborn, 1920.
- LC U V = Lettres communes d’Urbain V. I–XII. Ed. Hayez, Anne-Marie – Hayez, Michel – Mathieu, Janine. Paris, 1954–1989.
- LCPC CL VI = Clément VI (1342–1352). Lettres closes, patentes et curiales intéressant les pays autres que la France. I–II. Ed. Déprez, Eugène – Mollat, Guillaume. Paris, 1960–1961.
- LCPC CL VI FR = Clément VI (1342–1352). Lettres closes, patentes et curiales se rapportant à la France publiées ou analysées d’après les registres du Vatican. I–III. Ed. Déprez, Eugène – Glénisson, Janine – Mollat, Guillaume. Paris, 1901–1959.
- LSC I VI = Innocent VI (1352–1362). Lettres secrètes et curiales. I–V. Ed. Gasnault, Pierre – Laurent, M.-H. – Gotteri, Nicole. Paris, 1959–2006.
- MDA II = Magyar diplomáciai emlékek az Anjou-korból. II. Szerk. Wenzel Gusztáv. Budapest, 1875.
- MES = Monumenta ecclesiae Strigoniensis. I–III. Ed. Knauz, Ferdinandus. Strigonii, 1874–1924

- MNL OL DF = Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Mohács előtti gyűjtemény, Diplomatikai Fényképgyűjtemény.
- MNL OL DL = Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Mohács előtti gyűjtemény, Diplomatikai Levéltár.
- Mohler 1931 = Mohler, Ludwig: Die Einnahmen der Apostolischen Kammer unter Klemens VI. Paderborn, 1931.
- Mon Vat I/1 = Monumenta Vaticana historiam regni Hungariae illustrantia: Rationes collectorum pontificorum in Hungaria (Vatikáni magyar okirattár, I. sorozat, 1. kötet: a pápai tizedszedők számadásai, 1281–1375). Ed. Fejérváry László – Ipolyi Arnold. Budapest, (reprint) 2000.
- Mon Vat I/2 = Monumenta Vaticana historiam regni Hungariae illustrantia: Acta legationis Cardinalis Gentilis (Vatikáni magyar okirattár, I. sorozat, 2. kötet: Gentilis bibornok magyarországi követségének okiratai, 1307–1311). Szerk. Pór Antal. Budapest, (reprint) 2000.
- MPV III. = Monumenta Poloniae Vaticana III: Analecta Vaticana, 1202–1366. Ed. Ptaśnik, Joannes. Cracoviae, 1914.
- MVB = Monumenta Vaticana res gestas Bohemicas illustrantia, I–V. Ed. Klicman, Ladislaus et al. Praeae, 1903.
- RB XI = Le registre de Benoît XI (1303–1304). Ed. Grandjean, Charles. Paris, 1883.
- RC V = Regestum Clementis Papae V ex Vaticanis archetypis Sanctissimi domini nostris Leonis XIII pontificis maximi iussu et munificentia nunc primum editum cura et studio Monachorum Ordinis S. Benedicti. I–X. Romae, 1884–1892.
- Reg. Suppl. = Regesta supplicationum: a pápai kérvénykönyvek magyar vonatkozású okmányai. Avignoni korszak. I. kötet. VI. Kelemen pápa 1342–1352. I./1–2. Szerk. Bossányi Árpád. Budapest, 1916.
- Theiner = Theiner, Augustinus: Vetera monumenta historica Hungariam sacram illustrantia maximam partem nondum edita ex tabulariis Vaticanis deprompta collecta ac serie chronologica disposita I–II. Romae, 1859–1860.
- Urkundenbuch II–III. = Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen, II–III. Hrsg. Zimmermann, Franz – Werner, Carl. Köln, 1897–1902.

Felhasznált irodalom

- Barabás 2013 = Barabás Gábor: A pápai kiküldött bíraskodás Magyarországon a kezdetektől a 13. század közepéig. *Történelmi Szemle* 55. (2013), 175–199.
- Barabás 2019 = Barabás Gábor: A pápai Kúria klerikusai és a Magyar Királyság a 14. században. In: Fazekas Ferenc – Fedeles Tamás – Nagy Levente (szerk.):

- Évszázadok forratakában. Keresztényüldözés – Krisztianizáció – Egyház. Pécs, 2019. 31–53. (Thesaurus Historiae Ecclesiasticae in Universitate Quinqueecclesiensi 9.)
- Berchem 1899 = Berchem, Victor van: Guichard Tavel : évêque de Sion (1342–1375). Jahrbuch für Schweizerische Geschichte 24. (1899), 29–395.
- Berlière 1906 = Berlière, Usmer: Les archidiacres de Liège au XIVe siècle. Bulletin de la Commission royale d'histoire 75. (1906), 137–211
- C. Tóth 2019 = C. Tóth Norbert: Az esztergomi székes- és társaskáptalanok archontológiája 1100–1543. Budapest, 2019.
- Csukovits 2019 = Csukovits Enikő: Az Anjouk Magyarországon II. I. (Nagy) Lajos és Mária uralma (1342–1395). Budapest, 2019.
- Fedeles 2005 = Fedeles Tamás: A pécsi székeskáptalan személyi összetétele a késő középkorban (1354–1526). Pécs – Szeged, 2005. (Tanulmányok Pécs történetéből 17.)
- Fedeles 2007 = Fedeles Tamás: „Quod tales, omnes et singuli (...) ad aquam projiciantur”: Külföldiek a késő középkori magyar egyházban. In: Fedeles Tamás – Horváth István – Kiss Gergely (szerk.): A pécsi egyházmegye vonzásában: Ünnepi tanulmányok Tímár György tiszteletére. Budapest, 2007. 23–68.
- Fedeles 2017 = Fedeles Tamás: „Petrus Stephani collector apostolicus” In: Tusor Péter – Szovák Kornél – Fedeles Tamás (szerk.): Magyarország és a római Szentszék II. Vatikáni magyar kutatások a 21. században. Budapest – Roma, 2017. 31–87.
- Favier 2006 = Favier, Jean: Les papes d'Avignon. Paris, 2006.
- Guillemain 2003 = Guillemain, Bernard: Les entourages des cardinaux à Avignon. In: Kupper, Jean-Louis – Marchandisse, Alain (Ed.): À l'ombre du pouvoir. Les entourages princiers au Moyen Âge. Liège, 2003. 7–11.
- Halász 2016 = B. Halász Éva: Anjou István herceg (1332–1354). In: Zsoldos Attila (szerk.): Hercegek és hercegségek a középkori Magyarországon. Székesfehérvár, 2016. 81–93.
- Hayez 1980–1981 = Hayez, Anne-Marie: Une famille cardinalice à Avignon au XIVe siècle: les la Jugie. Annuaire de la Société des Amis du Palais des Papes et des Monuments d'Avignon 57–58. (1980–1981), 25–27.
- HC I = Eubel, Konrad: Hierarchia catholica medii aevi. I. Münster, 1898.
- Hénaff 1997 = Hénaff, Henri: Les conservateurs apostoliques dans la seconde moitié du XIIIe siècle: Les modalités de leur nomination et de l'exercice de leur fonction. Revue de droit canonique 47. (1997:1), 71–88.
- Hénaff 2000 = Hénaff, Henri: Les conservateurs apostoliques et les législation de Boniface VIII (1294–1303). Revue de droit canonique 50. (2000:2), 283–308.

- Hénaff 2005 = Hénaff, Henri: Les conservateurs apostoliques d'après le concile de Vienne (1311–1312). *Revue de droit canonique* 55. (2005:2), 341–353.
- Herde 2002= Herde, Peter: Zur päpstlichen Delegationsgerichtsbarkeit im Mittelalter und in der frühen Neuzeit. *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte: Kanonistische Abteilung* 119. (2002), 20–43.
- Hitzbleck 2009 = Hitzbleck, Kerstin: Executores. Die außerordentliche Kollatur von Benefizien im Pontifikat Johannes' XXII. Tübingen, 2009.
- Housley 1982 = Housley, Norman: The Mercenary Companies, the Papacy, and the Crusades. *Traditio* 38. (1982), 253–280.
- Jugie 1986 = Jugie, Pierre: La cardinal Gui de Boulogne (1316–1373). *Biographie et étude d'une familia cardinalice*. II. Paris, 1986. (kézirat)
- Kirsch 1894 = Kirsch, Johann P.: Die päpstlichen Kollektorien in Deutschland während des XIV. Jahrhunderts. Paderborn, 1894.
- Kollányi 1900 = Kollányi Ferenc: Esztergomi kanonokok, 1100–1900. Esztergom, 1900.
- Kovács 1983 = Kovács Béla: Studensek, magisterek, doctorok. *Archivum* 11. A Heves Megyei Levéltár Közleményei 9. (1983), 5–41.
- Kowalski 1996 = Kowalski, Marek Daniel: Prałaci i kanonicy Krakowskiej kapituły katedralnej od pontyfikatu biskupa Nankera do śmierci biskupa Zawiszy z Kurozwęk (1320–1382). Kraków, 1996.
- Kristó 1988 = Kristó Gyula: Az Anjou-kor háborúi. Budapest, 1988.
- Maléth 2020 = Maléth Ágnes: A Magyar Királyság és a Szentszék kapcsolata I. Károly korában (1301–1342). Pécs, 2020. (DeLegatOnline Könyvek 2.)
- Mályusz 2005 = Mályusz Elemér: A konstanzi zsinat és a magyar főkegyúri jog. Máriabesenyő – Gödöllő, 2005. (reprint)
- Mollat 1912 = Mollat, Guillaume: Les papes d'Avignon. Paris, 1912.
- Morembert 1977 = Morembert, T. de: Frédo (Guillaume de). In: *Dictionnaire d'histoire et de géographie ecclésiastiques*, 18. Paris, 1977. col. 1183.
- Paravicini Bagliani 1972 = Paravicini Bagliani, Agostino: Cardinali di curie e „familiae” cardinalize dal 1227 al 1254. Padova, 1972.
- Pór 1897 = Pór Antal: Adatok a bolognai és pádovai jogi egyetemen a XIV. században tanult magyarokról: Szilágyi Sándornak születése 70. évfordulójára régi barátsággal ajánlva. *Századok* 31. (1897:9), 769–795.
- Pór 1907 = Pór Antal: Anjouk és Wittelsbachok. Nagy Lajos második szövetkezése IV. Károly császár ellen. Budapest, 1907.
- Rollo-Koster 2015 = Rollo-Koster, Joëlle: Avignon and Its Papacy, 1309–1417: Popes, Institutions, and Society. London – New York, 2015.
- Roover 1958 = Roover, Raymond de: The Story of the Alberti Company of Florence, 1302–1348, as Revealed in Its Account Books. *The Business History Review* 32. (1958:1), 14–59.

- Schindler 1938 = Schindler, Gerhard: Das Breslauer Domkapitel von 1341–1417. Untersuchungen über seine Verfassungsgeschichte und persönliche Zusammensetzung. Breslau, 1938. (Zur schlesischen Kirchengeschichte 33.)
- Schuchard 2000 = Schuchard, Christiane: Die päpstlichen Kollektoren im späten Mittelalter. Tübingen, 2000.
- Thoroczkay 2014 = Thoroczkay Gábor: A Szent Bölcsesség egyháza. A titeli társaskáptalan története a kezdetektől a XIV. század közepéig. Fons: forráskutatás és történeti segéd tudományok 21. (2014), 331–350.
- Timár 1981 = Timár György: Pécs egyházi társadalma Károly Róbert korában. In: Szita László (szerk.): Baranyai Helytörténetírás. Pécs, 1981. 13–56.
- Tusor 2018 = Tusor Péter: Magyarország bíboros protektorátusa a 15–17. században (Áttekintés). Egyháztörténeti Szemle 19. (2018:4), 3–21.
- Veress 1941 = Veress Endre: Matricula et acta Hungarorum in universitatibus Italiae studentium III. Olasz egyetemeken járt magyarországi tanulók anyakönyve és iratai 1221–1864. Budapest, 1941.
- Wilbertz 1987 = Wilbertz, Gisela: Elisabeth von Pommern. Eine Kaiserin im späten Mittelalter. Bohemia 28. (1987), 45–68.
- Wodka 1938 = Wodka, Josef: Zur Geschichte der nationalen Protektorate der Kardinäle an der römischen Kurie. Rome, 1938.

FEDELES TAMÁS

Budáról Rómába

*A Magyar Királyság szentszéki diplomáciai képviselőjének jellemzői a késő középkorban (1458–1526)**

From Buda to Rome

The Characteristics of the Diplomatic Representation of the Kingdom of Hungary at the Holy See in the late Middle Ages (1458–1526)

Rome was the centre of European diplomacy from the middle of 15th century to the depredation of the city in 1527. The formation of certain countries' foreign representations happened in this period, the appearance of the system of the residing envoys and their spread in a wide range. In this process, when the international relations were modernized, the Holy See, the Republic of Florence and of Venice served as a model. The Roman pope as the primary head of Christianity paid extra attention to the regular connections with the particular churches. As the centre of the *Respublica Christiana* in the second half of the 15th century, the Eternal City became the supranational heart of European diplomacy; as a consequence every princely court and Signoria was represented by an envoy on the banks of Tiber. The diplomatic representation of king Mathias Corvinus and the Jagiellonian dynasty in the Holy See was multilevel and continuous. In my paper, I am analysing the representation of the Kingdom of Hungary in Rome in the late Middle Ages by focusing on the following questions: What status and nationality did the appointed envoys have? What qualifications did they have and what was expected of the diplomats?

* A tanulmány az MTA–PPKE Fraknói Vilmos Római Kutatócsoportban készült az ELKH TKI támogatásával. A tanulmány elkészítése során nyújtott értékes tanácsokért Lakatos Bálintnak tartozom köszönettel.

„Ismeretes előtted, hogy Krisztusban kedvelt fiunk, Mátyás király kéréseit, ha csak Isten megbántása nélkül tehetjük, mindenkor örömmel teljesítjük. Azonban néha olyan követei fordulnak meg udvarunknál, kik ügyeinek tárgyalásában kevés szerénységet és mérsékletet tanúsítanak. Ilyen az, aki jelenleg itt tartózkodik. Kívánatos, hogy audienciák kérésében és a király ügyeinek tárgyalásában nagyobb mérséklettel járjon el. Magaviselete jóakarató szándékainkban könnyen megzavarható; csakhogy atyai szeretetünkben, melyet a király iránt táplálunk, semmi sem ingathat meg. Arra kérünk tehát, hogy leveleddel kérd a királytól, hogy vagy más követet küldjön, vagy bízson meg ügyei viselésével téged, ki távolléted alatt is, a teendőket udvarunknál levő embereid által könnyen elvégeztetheted.”¹ E sorok IV. Sixtus pápa (1471–1484) 1481 szeptemberében kelt leveléből származnak, amelyet Gabriele Rangone, közismert nevén Veronai Gábor egri bíboros-püspökhöz,² a Magyar Korona bíboros protektorához intézett. A viselkedésével a szentatya haragját magára vonó magyar követ Kamarcai Vitéz János választott szerémi püspök, Mátyás király kipróbált diplomatája volt, aki ekkor immár harmadik alkalommal képviselte a Magyar Királyság érdekeit a pápai udvarban. A magyar uralkodó nem hívta vissza követét, sőt arra utasította, hogy maradjon a Kúriában, de a jövőben minden kérdésben egyeztessen az egri kardinálissal, és az ő tudta nélkül ne cselekedjen.³ Időközben a pápa haragja is elmúlt, így az 1482. március 11-én tartott konzisztóriumon Rangone bíboros előterjesztésére kinevezte a szerémi püspökség élére.⁴ Kamarcai 1482 végéig maradt az Örök Városban, képviselve a magyar király érdekeit. Néhány év szünetet követően utolsó alkalommal 1486 tavaszán tért vissza a Tevere-parti városba, ahol négy esztendőn át intézte a magyar ügyeket.⁵ Jelen tanulmányban a késő középkori Magyar Királyság római képviseletét vizsgálom, a következő kérdésekre összpontosítva: Milyen státusú és nemzetiségű személyek kaptak követi megbízást? Milyen képzettséggel rendelkeztek, és milyen elvárásokat támasztottak a diplomatókkal szemben? Előjáróban Rómának a késő középkori európai diplomácia terén játszott szerepét vázolom fel röviden.⁶

1 Fraknói 1901–1903. II. 166.

2 Pályafutására legújabban l. Kristóf 2019.

3 Fraknói 1901–1903. II. 166–167. „[...] volumus, ut in urbe et curia remaneas [...] Hec autem omnia volumus, ut cum reverendissimo domino cardinale Agriensi prius communices, et nihil omnino agas sine scitu et consilio suo.” – MKL II. 100. sz.

4 „[...] ad relationem [...] cardinalis Agriensis providit ecclesie Sirimiensi de persona venerabilis patris domini Iohannis oratoris illustrissimi regis Ungarie” – Cameralia 906. sz.

5 Fraknói 1901–1903. II. 183., 188., 229–236.; Lakatos 2017. 164–167.

6 A Mátyás-kori magyar–szentszéki diplomáciai kapcsolatokra részletesen l. Fedeles 2019.; Fara 2019.

Az Urbs Aeterna, a korszak diplomáciai érintkezéseinek centruma

Róma a 15. század derekától egészen a város 1527-es kifosztásáig Európa egyik legfontosabb diplomáciai központja volt. Ezen időszakban vette kezdetét a jelentősebb itáliai hatalmak állandó jellegű külképviseletének formálódása, a rezidens követi rendszer kialakulása, amely egy hosszabb periódust követően majd csak a 16–17. század fordulójára vált széles körben elterjedté.⁷ E hosszabb folyamatban, amely során az államközi kapcsolatok „modernizálódása” figyelhető meg, a Szentzsék, a Firenzei és a Velencei Köztársaság mintaadó szerepet játszott. A római pápa a kereszténység első számú vezetőjeként a gregorián reformoktól kezdődően különösen nagy hangsúlyt helyezett a részegyházakkal történő folyamatos kapcsolattartásra. A *Curia Romana* és a helyi egyházak közötti érintkezések repertoárja meglehetősen széleskörű volt, így az egyházszervezeti, -kormányzati, spirituális és kánonjogi ügyek mellett kiterjedt az egyházi javadalmak adományozására, továbbá – a kollektori hálózat 14. századi kiépítésétől kezdve – a beneficiumok adóztatására is. E mellett az Egyházi Állam az öt itáliai fejedelemség egyikeként, azaz Milánó, Velence, Firenze és Nápoly mellett ötödikként az Appennini-félsziget egyik meghatározó világi hatalmává, politikai szereplőjévé vált a lodi békét (1454) követő időszakban. Az Örök Város a 15. század második felében a *Respublica Christiana* központjaként az európai diplomácia nemzetek felett álló csomópontjává lett, következképpen szinte valamennyi fejedelmi udvar és *Signoria* követtel képviseltette magát a Tevere-partján.⁸

Róma diplomáciai jelentőségét a nagy nyugati egyházszakadás lezárását követően kezdte ismét visszanyerni, amelynek hátterében három tényező állt. Az első elemet a pápa bírói főhatalma jelentette, amelyet a korszak európai uralkodói elismertek. Az egyházfő döntött – egyebek mellett – a felmerülő házassági akadályok megszüntetéséről, szükség esetén az egyes frigyek érvénytelenítéséről, amely a korabeli uralkodói dinasztiák számára központi jelentőséggel bírt. A Szentzsék tekintélyét jelzi, hogy a spanyol és portugál uralkodók VI. Sándor pápát (1492–1503) kérték fel az újonnan felfedezett (és felfedezendő), Európán kívüli területek hovatartozásának eldöntésére (1493), amelynek az ún. tordesillasi szerződés lett a következménye. A Szentzsék az egyházi javadalmak adományozása terén ugyancsak kulcsszerepet játszott. Jóllehet az egyes uralkodók a 15. század első felében igyekeztek országaik egyházi javadalmainak betöltését saját

⁷ Ernst 1951

⁸ A középkori és a reneszánsz diplomáciára összefoglalóan I. Mattingly 1955; Queller 1967; Anderson 1993. 1–40.; Watkins 2008; Lazzarini 2015; Covini – Figliuolo – Lazzarini – Senatore 2015; Fletcher 2015.

hatáskörükbe vonni, amelyet rendeletekben, illetve a Szentszékkel kötött konkordátumokban szabályoztak, a püspökök, érsekek legitimitását végső soron a pápai kinevező okmány szavatolta. A harmadik összetevőt pedig maga Itália jelentette. A félszigetet alkotó kisebb-nagyobb államalakulatok egymással vívott gyakori háborúi, a francia uralkodók 15. század végétől jelentkező hatalmi törekvései, amelynek nyomán a félsziget az 1520-as években a Valois–Habsburg vetélkedés elsődleges színterévé vált, a kontinens egyik fő konfliktusgócává tette a térséget. Az egyre fenyegetőbb oszmán veszély elhárításában a pápaság szintén vezető szerepet játszott, hiszen a folyamatosan napirenden lévő, ám végül meg nem valósult törökellenes összeurópai kereszties hadjárat fő szorgalmazója éppen a Szentszék volt a 15. század második felében.⁹

Róma kapcsán röviden érintenünk kell az egyes nemzetek uralkodóinak szentszéki érdekérvényesítési törekvései nyomán kiformalódott bíborosprotektori intézményt is. Ennek kialakulása a Szentszék nyugati kereszténység területén megkérdőjelezhetetlen univerzális szerepével magyarázható, ebből következően egyedi, csak a pápai udvarban működő érdekképviselőnek tekinthető. A 15. század második felétől a Szentszék jóváhagyásával az uralkodók előterjesztésére a pápák nevezték ki az egyes nemzetek pártfogóit.¹⁰ A vizsgált időszakban összesen kilenc kardinális látta el a pápai udvarban a Magyar Királyság legmagasabb szintű diplomáciai képviselőjét. Közülük négyen, Juan Carvajal,¹¹ Gabriele Rangone,¹² Giovanni d’Aragona,¹³ aki történetesen Mátyás király sógora volt, és Pietro Isvalies¹⁴ pápai legátusként több ízben jártak Magyarországon, így ismerték az ország helyzetét, az uralkodót, valamint az egyházi és világi előkelőket. Rangone erdélyi, majd egri püspökként, d’Aragona esztergomi érsekként, Isvalies nyitrai, később veszprémi püspökként a magyar főpapi kar tagjai is voltak egyúttal, magyar javadalmaikat Rómába költözésüket követően is megtarthatták. Rajtuk kívül Pedro Ferriz, Rodrigo Borgia, a későbbi VI. Sándor pápa, Giovanni Battista Orsini, Giulio de Medici, a későbbi VII. Kelemen pápa (1523–1534), valamint Giovanni Salviati kardinális, az előbbi *neposa* mutatható ki az ország pártfogójaként.¹⁵ A protektor kifejezés első alkalommal Isvalies kardinális kapcsán tűnt fel a forrásokban, akit 1507-ben II. Gyula pápa (1503–1512) a Magyar- és a Cseh Királyság

⁹ Fletcher 2015. 1–35.; Lazzarini 2015. 44–48.

¹⁰ Az intézmény történetének legteljesebb összefoglalása Wodka 1938. – Az általános, valamint a 15–16. század magyar fejlődésének rövid összefoglalását l. Tusor 2018; Nemes 2015. 479–483.; Nemes 2017. 113–115.

¹¹ Fraknoi 1889.

¹² Kristóf 2019.

¹³ Beke 2003.

¹⁴ Nemes 2018.

¹⁵ Nemes 2015. 479–483.

patrónusának (*regnum Hungariae et Bohemiae protector*) nevezett.¹⁶ Brodarics István egy 1523. november 16-án kelt levelében Medici bíborost szintén Magyarország protektorának titulálta.¹⁷

A 15. században kezdődött átalakulási folyamat során a diplomácia profeszszionalizálódott, s ezzel párhuzamosan a követekkel szemben támasztott elvárásokkal kapcsolatban több elméleti munka is született.¹⁸ Az első traktátust Bernard de Rosier toulouse-i kánonjogász készítette *Ambaxiator Brevilogus* címmel (1436),¹⁹ míg az a követi tisztségről a Rómában is szolgált velencei diplomata, Ermolao Barbaro *De Officio Legati* című munkájában értekezett (1490 körül).²⁰ Paride de Grassi pápai ceremóniamester *Tractatus de oratoribus Romanae Curiae* (1508/1509) című műve pedig elsősorban a Szentszékhez delegált diplomaták fogadásával kapcsolatos ceremóniákat tárgyalta.²¹

A szentszéki magyar diplomaták

A magyar egyházszervezet kiépítésének kezdeteire nyúlnak vissza a szentszéki–magyar diplomáciai kapcsolatok, amelyek a középkor folyamán mindvégig nagy jelentőséggel bírtak.²² A Szentszék időről időre az adott ügyek által megkívánt szintű képviselőket, legátusokat, nunciusokat küldött a Kárpát-medencébe,²³ sőt a 14. század végétől az esztergomi érseki méltóságához kapcsolt született pápai követi (*legatus natus*) címmel tulajdonképpen – jóllehet formálisan, ám – folyamatos jelenlétet biztosított a maga számára. Természetesen a középkori magyar uralkodókat ugyancsak követek képviselték a pápai udvarban, azonban megbízásuk a vizsgált korszakban is túlnyomórészt eseti jellegű volt. Ez azt jelentette, hogy egy-egy meghatározott diplomáciai feladat elvégzésére kaptak megbízást, s a tárgyalásokat követően – akár sikerrel jártak, akár nem – hazatértek. Így tehát sem az Anjou-korban, sem pedig a következő évtizedekben nem volt szükség állandó képviselő kialakítására, az eseti követváltások elegendőnek bizonyultak a szükséges tárgyalások lefolytatására.

¹⁶ Theiner II. 778. sz.

¹⁷ „Nunc autem et auctoritate revrendissimi domini cardinalis de Medices, protectoris regni Hungariae, qui se, antequam conclave ingrederetur” – Brodericus, 24. sz.

¹⁸ Behrens 1936.

¹⁹ Gilli 2015.

²⁰ Hrabar 1905.

²¹ Stenzig 2013. Magyar vonatkozásaira l. Lakatos 2017.

²² A témakör legteljesebb összefoglalását Fraknói Vilmos készítette el: Fraknói 1901–1903. Újabbban l. Zombori 1996. 9–134.

²³ Erre legújabbban l. Kiss 2019. 11–80.

A Milánói Hercegség úttörő szerepet játszott a Szentszékhez „akkreditált” állandó követségek kialakulásában, ugyanis Nicodemo Tranchedini volt az első diplomata, aki hosszabb ideig tartózkodott a pápai udvarban, a milánói Sforzákat képviselte 1451 és 1453 között.²⁴ Természetesen a korszakban még korántsem beszélhetünk a mai gyakorlathoz hasonló állandó diplomáciai képviselletekről, hiszen ez egy hosszabb folyamat eredményeként a 16. század második felére formálódott ki. Az átalakulás első jelei a magyar–szentszéki érintkezések terén Hunyadi Mátyás (1458–1490) regnálása alatt tapinthatók ki, ugyanis ekkor tűntek fel a huzamosabban Rómában tartózkodó ügyvivők, akik az egyházi javadalmak és peres ügyek intézése mellett diplomáciai feladatokat is elláttak. Ez utóbbi háttérét elsősorban az oszmán veszély alkotta, ugyanis Mátyás trónra jutásában a Szentszék is fontos szerepet játszott. III. Kallixtus pápa (1455–1458) azzal a várakozással támogatta az 1456-os nándorfehérvári diadal egyik főszereplője, Hunyadi János kisebbik fiának, Mátyásnak a megválasztását, hogy apja nyomdokai-ba lépve a pápaság támogatásával élére áll a török európai kiűzését célzó katonai vállalkozásnak. A pápai diplomácia, különösen a Magyarországon tartózkodó Juan de Carvajal bíboros-legátus erőfeszítéseit végül siker koronázta.²⁵ Trónra lépését követően az uralkodó számára rövid időn belül világossá vált, hogy országa egymaga sem anyagi erőforrások, sem pedig haderő tekintetében nem veheti fel a versenyt az oszmánokkal. Anyagi támogatást mindössze Rómából és Velencéből remélhetett, így a pápaság egy tervezett – ám végül meg nem valósult – európai összefogáson alapuló törökellenes kereszties hadjárat fő szervezőjeként is fontos partnere volt a Magyar Királyságnak.²⁶ A törökkérdés mellett természetesen más fontos ügyek, így például a cseh husziták elleni hadjárat, a magyar uralkodó és a német–római császár közötti állandó ellentét, az egyházi javadalmak betöltésével kapcsolatos problémák egyre inkább szükségessé tették a folyamatos kapcsolattartást, a mindennapi jelenlétet a római Kúriában. Mindazonáltal a rezidensi képviselőt lassú kifermődésével sem szűntek meg az alkalmi jellegű diplomáciai missziók, amely jelenség a korabeli diplomácia átalakulási folyamatát szemlélteti.²⁷ A Jagelló-kori magyar–szentszéki érintkezések relevanciáját támasztja alá Lakatos Bálint legújabb kutatása is. Eredménye szerint az 1490–1526 közötti időszak 14 különböző területet/országot érintő diplomáciai küldetési közül 18 esetben Róma volt az egyik célpont, így Velencével (21 eset) szinte „holtversenyben” a dinasztia ötödik leggyakoribb diplomáciai partnerének a pápaság tekinthető.²⁸

²⁴ Margaroli 1992. 72–74.

²⁵ Fraknói 1901–1903. II. 109–110.; Galla 1940. 133–134.; E. Kovács 1996. 105.

²⁶ E kérdésre legújabban I. Fara 2019.

²⁷ Fedeles 2019.

²⁸ Lakatos 2019. 605. 2. diagram.

Megfordítva is hasonló tendenciát figyelhetünk meg, ugyanis a Jagelló-korban négy alkalommal legátus. három ízben legátusi hatalommal felruházott nuncius, 13 esetben nuncius képviselte a Szentszéket, továbbá három *cursor* is érkezett a Tevere-partjáról.²⁹ Ráadásul közvetlenül a Mohácsot megelőző években az Apostoli Szentszék Giovanni Antonio Burgio báró személyében állandó nunciussal (1523–1524) képviseltette magát Budán.³⁰

A korszak latin nyelvű forrásaiban különböző elnevezésekkel illeték a diplomatákat. Míg a szentszéki diplomácia terminológiája kiforrottnak tekinthető, hiszen az egyes nevek a követek hierarchiáját is tükrözték (*legatus de latere, legatus missus, legatus natus, nuntius, internuntius*),³¹ addig a világi szóhasználat nagyobb változatosságot mutat. A korábbi időszakban a világi követekre általában az *ambaxiator* szót alkalmazták, de emellett feltűnt az *orator*, a *nuntius*, a *procurator* és a *legatus* terminus is. A kifejezéseket gyakran egymás szinonimáiként használták, de esetenként rang- és funkcióbéli eltérésekre is utalhattak. A vizsgált időszak magyar követeit leggyakrabban az *orator* szóval jelölték, amely a világi uralkodók diplomatáinak legáltalánosabb késő középkori és kora újkori elnevezése volt. E mellett más kifejezések is feltűnnek a forrásokban. 1462 tavaszán Mohorai Miklós pápai familiáris és kamarás, váci őrkanonok Mátyás király ügyvivőjeként (*sollicitator rerum nostrarum in curia Romana*) szerepelt.³² Szintén ügyvivőként tevékenykedett Kosztolányi Polikárp György, akinek feladatkörét a következő szavakkal határozták meg: *procurator, actor, factor, gestor, director generalis et specialis*.³³ A *procurator* elnevezés Imre boszniai prépost esetében is felbukkant (1466).³⁴ A felsoroltak mellett néhány esetben a *nuntius* elnevezést is használták, sőt egy alkalommal az uralkodó *nuntius secretus*, azaz titkos követet is küldött a Kúriába (1475).³⁵ A terminológia kiforrottlanságát jelzi, hogy II. Pál pápa (1464–1471) egyik levelében (1465) a magyar követekkel kapcsolatban az *orator* és a *nuntius* kifejezéseket szinonimaként használta (*nuntii et oratori tui*), míg néhány évtizeddel később VIII. Ince (1484–1492) már utalt az elnevezések rangjelző szerepére: az *orator* megelőzte a *nuntiust*.³⁶ Az említett terminusok mellett a Firenzei Köztársaság magisztrátusa néha *legatus*ként utalt a magyar királyok római diplomatáira.³⁷ Esetenként a követek mellett a Rómába utazó zárandokok is szerepet kaptak a diplo-

²⁹ Lakatos 2021.

³⁰ Nemes 2017. 109–110.

³¹ Erre további irodalommal l. Maleczek 2003. és legújabban Kalous 2017.

³² Mon. Vat. I/6. 14. sz.; MKL I. 22. sz.

³³ Kovachich 1799. 179. sz.

³⁴ Cameralia 238. sz.

³⁵ Mon. Vat. I/6. 76. sz.

³⁶ Mon. Vat. I/6. 189. és 200. sz.

³⁷ Simonyi II. 188–193. sz.

máciai kapcsolattartásban, amint Acél István pozsonyi várnagy esete mutatja. Ő az 1525-ös jubileumi évben kereste fel az Örök Várost, és a búcsújárással kapcsolatos zarándokprogramok mellett II. Lajos király (1516–1526), Verbőci István személynök, valamint Bornemissza János budai várnagy leveleit „kézbesítette” a pápának.³⁸

Az 1458 és 1526 közötti időszakból összesen 46 szentszéki magyar követ neve ismert (1–2. táblázat), közülük 32 főt (69%) Hunyadi Mátyás,³⁹ míg hat-hat személyt (27%) II. Ulászló (1490–1516) és II. Lajos küldött Rómába,⁴⁰ három diplomata, Bánfi Miklós, Sánkfalvi Antal és Bacskai Miklós szolgálatait pedig mind Mátyás, mind pedig II. Ulászló királyok igénybe vették. Státusukat tekintve a magyar diplomák többsége (32 fő – 69,5%) egyházi személyek közül került ki, amely illeszkedik a korabeli nemzetközi helyzethez.⁴¹ Catherine Fletcher kutatásai nyomán ismert, hogy világiakat elsőként az itáliai államok küldtek a pápai udvarba, s e gyakorlatot más hatalmak csak fokozatosan kezdték követni. A legtöbb uralkodó, így a magyar királyok is általában klerikusokat alkalmaztak római követként, akik ismerték a pápai udvar szerkezetét, működését. Sokan közülük már előzőleg kúriai tapasztalatot szereztek, illetőleg valamely itáliai egyetemen tanultak.⁴² A klerikusok között kilenc püspököt találunk, a követek többsége azonban az egyházi társadalom középrétegéből rekrutálódott, általában (egy vagy több) kanonoki stallummal, illetve káptalani méltósággal rendelkeztek. Az egyháziak a világi papok sorából kerültek ki, mindössze három ferences szerzetest, Ferenc korbáviai, Fiumei Márk zenggi, majd knini püspököt és Pályi Gábor obszerváns provinciálist, valamint egy johannita lovagot, Florio Roverellát találunk közöttük. Ami a laikusokat illeti, udvari méltóságviselők, kormányzati hivatalban lévők egyaránt teljesítettek követi megbízásokat; az esetek 50%-ban pedig egyháziakkal közösen indultak Itáliába. Kosztolányi Polikárp György kapcsán említést érdemel, hogy státusa diplomáciai szolgálata alatt megváltozott. Az 1460-as évek elején két ízben még világiként (*laicus Strigoniensis diocesis*) utazott a pápai udvarba. Miután 1468-ban Rómában telepedett le, a *Curia Romana* hivatalnokaként felvette a kisebb egyházi rendeket, és ezáltal a klérus tagjává vált, annak ellenére, hogy időközben megnősült (*clericus coniugatus*).⁴³ Szentszéki ügyvivői feladatait tehát ezt követően egyházi személyként végezte.

A követek 74%-a (34 fő) a Magyar Szent Korona alattvalói közül került ki, míg a fennmaradó 12 személy külföldi származású volt. Az utóbbiak többségét az itáliai alkották, amely jelenségre az alábbiakban még visszatérek. De vajon milyen

³⁸ Nemes 2015. 494.; Nemes 2017.

³⁹ A Mátyás-korra I. Fedeles 2019.

⁴⁰ A Jagelló-kori magyar diplomáciára és diplomatákra legújabban I. Lakatos 2019; Lakatos 2020.

⁴¹ Behrens 1936. 623.

⁴² Fletcher 2015. 86–87.

⁴³ Személyére I. Szovák 2008.

készségekkel, ismeretekkel kellett rendelkezniük a korszak Szentszékhez delegált diplomatáinak? Milyen szempontok játszhattak szerepet kiválasztásukban?

A követ tulajdonságaival kapcsolatban Bernard de Rosier a következőképpen fogalmazott (1436): „*Ne legyen gögös, fösvény, szavakban vagy tettekben tisztességtelen, kellemetlen, lobbanékony, fukar, erőszakos, gúnyos, babonás, suttogó, rosszindulatú, szokásaiban, tetteiben és beszédében barátságtalan, buja, rideg, iszákos, kapzsi, meggondolatlan, merész, kishitű, türelmetlen, lusta, hazug, hízelgő, csaló, hanem becsületes, alázatos, higgadt, mértéktartó, tapintatos, jóindulatú, erényes, meggondolt, igazságos és kegyes, bőkezű, körültekintő, jó kedvvel adakozó, nemes lelkű, lélekben és szóban kedves, türelmes, barátságos, rátermett, bátor, szelíd, nyugodt, ügyes és erős*”⁴⁴ Természetesen a francia jogász által említett pozitív tulajdonságok, személyiségjegyek alapvetőnek számítottak, azonban további erényekre és kvalitásokra is szüksége volt a sikeres diplomatáknak.

Mivel a követi munka bizalmi állás, az uralkodó iránti lojalitás elengedhetetlen. A küldetés sikere pedig elsősorban a jó kapcsolatteremtő és kommunikációs készségen múlott. Előnyös volt továbbá a kellemes, megnyerő megjelenés, hiszen a szembeötlő testi hibák a hatékony munka gátjai lehettek. A legfontosabb azonban, legalábbis a kora újkori teoretikusok szerint, hogy a követ karizmatikus személyiség legyen.⁴⁵ Ami a felkészültséget illeti, fontos, ám nem kizárólagos szempontnak számított a megfelelő nyelvi kompetencia. Mindenekelőtt a Kúria és általában a diplomácia hivatalos nyelvét, a latint kellett magas fokon bírnia a követeknek.⁴⁶ Ugyanakkor a pápai udvarban egyre inkább az olasz került előtérbe, amely a 16. század első negyedére gyakorlatilag a Kúria munkanyelvévé vált. A római rezidens tehát ideális esetben a latin és az olasz nyelvet egyaránt folyékonyan beszélte. A ferrarai herceg 1487-es római fogadása során a Szentszékhez delegált követek többsége, köztük a magyar uralkodót képviselő Kamarcai Vitéz János mindkét nyelvet használta.⁴⁷ A vizsgált diplomaták közül két személy nem volt jártas a latin nyelvben, sőt írni és olvasni sem tudtak. Rozgonyi János tárnokmester helyett követtársa, János (Janus Pannonius) pécsi püspök írt alá egy dokumentumot a pápai udvarban, a báró csak pecsétjével erősítette meg azt (1465) – nyilvánvalóan nem tudott írni.⁴⁸ Alóslendvai Bánfi Miklós pozsonyi ispán nem beszélt sem latinul, sem pedig olaszul, a velencei követ megfogalmazása szerint: „*non sa latin, solum hungaro*”.⁴⁹

⁴⁴ Hrabar 1906. 5.

⁴⁵ Kellner 2006. 98.

⁴⁶ Haye 2003.

⁴⁷ Fletcher 2015. 44.

⁴⁸ AAV, Cam. Ap., Div. Cam. vol. 34, fol. 67r.

⁴⁹ Fraknói 1899a. 1. 1. jegyzet.

Ilyen esetekben természetesen a Kúria munkatársai, vagy a diplomata közvetlen környezetében tartózkodó személyek egyike fordította a tárgyaláson elhangzottakat. Bánfi esetében minden bizonnyal kiválóan képzett követtársa, Bajoni István közvetítette a magyar uralkodó szavait az audiencián.⁵⁰ Az említettek mellett további nyelveket is ismerhettek a követek, amint Brodarics István esete mutatja.⁵¹ Ő egy alkalommal Korbáviai János bán képviselőjének szavait fordította horvátról latinra a konzisztóriumon.⁵² A retorikai képzettség is elengedhetetlennek bizonyult, hiszen a megfelelő érveléstechnikával felépített oráció a küldetés sikerének egyik záloga volt. A követek egyik általánosan elterjedt, korszakunkban leggyakrabban használt elnevezése is erre utalt, ugyanis a latin *orator* szó elsődleges jelentése: beszélő, szónok. Hatásos szónoknak kellett tehát lenniük, és ehhez a választékos, gördülékeny stílus, a humanista *eloquentia* is hozzátartozott. A jól felépített, ékes latinsággal előadott követi orációk különösen a Kúria magasan képzett klerikusai között számítottak alapvető elvárásnak.⁵³ A pápai udvar tagjainak kifinomult ízlését messzemenően kielégíthették a humanista műveltséggel rendelkező magyar diplomaták meggyőző orációi, amelyek közül három maradt korunkra. Az Itáliában is ismert humanista költő, Janus Pannonius pécsi püspök (1465), a nagybátyja vezette követséghez Ferrarában csatlakozó Vetési László (1475), valamint az 1520-as évek „állandó” római követe, Brodarics István (1522) török elleni összefogásra buzdító latin nyelvű szónoklata (*oratio cohortatoria contra Turcos*) egyaránt a korszerű itáliai humanista műveltséget tükrözi.⁵⁴

A követek elméleti felkészültségét illetően röviden érintenünk kell további képzettségüket is. Az alapvető ismeretek, a *septem artes liberales* elsajátítására tulajdonképpen bárkinek lehetősége nyílt a hazai székesegyházi és városi iskolákban,⁵⁵ a speciális képzésre vágyók pedig egyetemeken folytathatták tanulmányaikat. Minthogy 1526 előtt a Magyar Királyság területén nem működött hosszabb ideig *studium generale*,⁵⁶ a tanulni vágyók Bécs, Krakkó, illetve Itália egyetemét választhatták.⁵⁷ A vizsgált személyek 52%-a (24 fő) tanult egyetemen, illetve szerzett akadémiai fokozatot, akiknek többsége, összesen 21 fő (87,5%) tartozott a

⁵⁰ A ferrarai, majd pedig a bolognai egyetemen tanult, utóbbin kánonjogi doktori fokozatot szerzett. Pályafutására l. Fedeles 2005. 318–319.; Prezenszki 2014.

⁵¹ Pályafutására l. Kasza 2010; Kasza 2015.

⁵² 1523. március 16.: „[...] nuntius ipsius bani fuit introductus et lingua Sclavonica proposuit ea, que a bano in mandatis habebat, et orator regis Ungarie omnia Latine referebat, quae in sua lingua dixerat [...]” – Consistorialia 40–41. 32. sz.

⁵³ Kellner 2006. 95.

⁵⁴ Az orációk kiadása: Ábel 1880. 85–88.; MREV III. 324–334.; Csapodi 1985.

⁵⁵ Békefi 1906.; Békefi 1910.; Mészáros 1981. – A korszak kulturális viszonyaira l. Horváth 1935.

⁵⁶ A középkori magyar egyetemekre legújabban l. Font 2017.; Fedeles 2017.

⁵⁷ Veress 1941.; Körmeny 2007.; Tüskés 2008.; Haraszti Szabó – Kelényi – Szögi 2016–2017; Draskóczy 2017; Kelényi 2017.

klerikusok közé. A legtöbben (17 fő) Itáliában (is) folytattak tanulmányokat, többnyire Bolognát, Páduát és Ferrarát látogatták, de néhányan megfordultak Firenzében is. Kilencen tanultak Bécsben, s mindössze egy fő, a későbbi nádor, Verbőci István választotta Krakkót.⁵⁸ A tudományterületeket illetően a korabeli képzési rendszernek megfelelően valamennyien a *facultas artium*on kezdték meg felsőfokú tanulmányaikat. Közülük 15 személy később jogi stúdiumokat folytatott, ők az egyetemet végeztek 62,5%-át alkották. Valamennyien kánonjogi, hárman pedig emellett római jogi doktorátust szereztek, általában a jogi képzés európai központjainak számító bolognai, illetve padovai egyetemeken. Mindez nem meglepő, ugyanis a Szentszékkal történő tárgyalások alkalmával számos esetben, így például az egyházi javadalmak betöltése, házassági és különböző peres ügyek kapcsán elengedhetetlen volt a kánonjog alapos ismerete. Sánkfalvi Antal nyitrai püspök római követi kinevezésénél (1492) – egyebek mellett – az is fontos szerepet játszhatott, hogy a házasságjog terén jelentős tapasztalatokkal rendelkezett, ugyanis legfontosabb feladata II. Ulászló korábbi házasságainak érvénytelenítése volt.⁵⁹ Az említettek mellett két itáliai orvosdoktor, Francesco Fontana és Florio Roverella is feltűnt a diplomaták között.

Természetesen az itáliai egyetemeken az olasz nyelv elsajátítására, valamint kapcsolati hálók kialakítására, bővítésére is lehetőség nyílt, amely ugyancsak fontos szempont volt a diplomáciai missziók esetében. A hivatalos tárgyalásokon, ceremóniákon kívül ugyanis számos informális alkalom kínálkozott új hírek szerzésére, amely a követek alapfeladatait alkotta. Esetenként a színpalak mögött, így például fogadásokon, az ünnepi szentmiséket követő ebédeken, a nagyobb körmenetek alkalmával, magántalálkozókön folytathattak fontos ügyekben eszmecserét a bíborosokkal, valamint a pápai Kúria hivatalnokáival. Nyilvánvalóan az olasz kurialisták és a római nemesség körében leginkább anyanyelvükön érintkezve tehetek szert a diplomaták bizalmasokra, informátorokra.⁶⁰ Magától értetődő módon az olaszul jól beszélő magyar követek mellett erre leginkább az eleve kiterjedt kapcsolati hálóval rendelkező olaszok voltak alkalmasak. A vizsgált külföldi származású diplomaták 78%-a valamely itáliai városállam területéről származott. A ferrarai orvosdoktor, Florio Roverella, aki korábban a pápai állam egyik tartományának kormányzója volt, például Mátyás és Aragóniai Beatrix házasságának előkészítése kapcsán érkezett Budára (1475) a nápolyi király követeként. Egyik fivére Lorenzo ferrarai püspök pápai legátusként korábban járt már a magyar királyi udvarban, míg másik testvére Bartolomeo ravennai érsek, a bíborosi kollégium befolyásos tagja, élete végén pedig *Camerlengó*ja volt, tehát kiváló kapcsolatokkal

⁵⁸ Haraszti Szabó – Kelényi – Szögi 2016–2017. II. 2833. sz.

⁵⁹ Hlavačková 2011.

⁶⁰ A részletekre l. Fletcher 2015. 105–114.

rendelkezett a Kúriában.⁶¹ Floriót a magyar király római feladatokkal bízta meg, sőt 1475 és 1484 között állandó ügyvivőként tevékenykedett.⁶² Úgy látszik, párhuzamosan látta el a Magyar és a Nápolyi Királyság római képviselőjét, így Hunyadi Mátyást és apósát, Ferrante d'Aragonát egyidejűleg szolgálta.

A megfelelő kapcsolatok tehát alapvető jelentőséggel bírtak a sikeres római ügyintézés során. Kiváltképp a rövidebb-hosszabb ideig Rómában élők voltak alkalmasak a diplomáciai feladatok ellátására, hiszen a pápai Kúria hivatalainak labirintusát, a bíborosi kollégiumban uralkodó erőviszonyokat, a befolyásos személyekhez vezető utakat ők ismerték testközelből. A kiváló humanista műveltséggel rendelkező Kosztolányi Polikárp György ferrarai tanulmányai idején ismerkedett meg Aenea Silvio Piccolominivel, a későbbi II. Pius (1458–1464) pápával. Hazatérését követően patrónusa, Zrednai (Vitéz) János váradi püspök révén a királyi kancelláriára került. Az 1460-as évek elején két ízben is Mátyás király követként kereste fel II. Piust, de emellett diplomáciai feladatokat látott el Velencében, Firenzében és Nürnbergben is. 1468-ban Rómában telepedett le, ahol a *Cancellaria Apostolica* munkatársa lett: *scriptor* (1470), *abbreviator* (1473), *magister registri cancellarie* (1482), majd *notarius Romane curie* (1483) tisztségekben találjuk. Feleségül vette korábbi tanulótársa, majd kancelláriai munkatársa Georgius Trapezuntius lányát, amely római társadalmi kapcsolatait tovább bővítette. A magyar uralkodó nem késlekedett, kipróbált emberét római ügyvivőjévé nevezte ki, amely hivatalt két évtizeden át viselte.⁶³ A vizsgált korszak szentszéki diplomatai közül mások is a tágabb pápai udvar tagjai lettek, különböző kitüntető címeket, ezzel párhuzamosan pedig kiváltságokat kaptak. Találunk köztük apostoli protonotáriusokat (Vetési A., Schomberg, Karai, Sankfalvi), kamarásokat (Mohorai, Kelemenfi, Szántai, Vetési L.), valamint két pápai káplánt (Bacsikai, Bodrogi), egy-egy alszerpapot (Trevisoi) és familiárist (Mohorai) egyaránt, sőt Atádi Márton személyében egy „*comes sacri palatii et aule Lateranensis*”-t is.⁶⁴

Követek

A Szentszékhez érkező korabeli magyar követek túlnyomó többsége (36 fő – 78%) eseti megbízásokat teljesített (1. táblázat). Tulajdonképpen ez nem is meglepő, hiszen a korszakunkban a nagyobb horderejű ügyekben rangos delegációkat küld-

⁶¹ Berzeviczy 1908. 178–179.; Traniello 2017.

⁶² MKL I. 223. és 315. sz.; MKL II. 106. és 134. sz.

⁶³ Személyére l. Köblös 1994. 354–355.; Szovák 2008.

⁶⁴ Atádi azonosítására, küldetésére és címére l. Lakatos 2020. 328/128., 350. – A lateráni palota grófja címre l. Rehberg 2016.

tek, akiket a pápai udvarban előre kidolgozott forgatókönyv alapján ünnepélyes keretek közt fogadtak.⁶⁵ Köztük voltak olyanok is természetesen, akik egymást követően több ízben is megfordultak a pápai udvarban. Közéjük tartozott Vetési Albert veszprémi püspök, aki összesen négy alkalommal kereste fel a *Curia Romanát*. Vetési tapasztalt római utazónak és diplomatának számított, ugyanis 1433-ban részt vett Luxemburgi Zsigmond császárrá koronázásán az uralkodó kíséretének tagjaként, majd 1452-ben és 1455-ben követként tért vissza az Örök Városba. III. Kallixtus pápa apostoli jegyzővé nevezte ki az időközben kánon- és római jogi doktori fokozatot szerző klerikust. A korábban Hunyadi János jegyzőjeként tevékenykedő, így a családhoz lojális, tehetséges egyházi Mátyás király egyik legfoglalkoztatottabb diplomatájává vált. Noha követként járt cseh és német területeken is, megbízásainak túlnyomó része Itáliába szólította. Minden bizonnyal ebben kapcsolatrendszere, képzettsége, nem utolsó sorban az olasz nyelvtudása – amelyet sienai egyetemi éve alatt mélyített el – lehetett meghatározó.⁶⁶ Mátyás regnálása idején első alkalommal 1459 tavaszán indult Rómába a magyar követség vezetőjeként. Elsődleges feladatát a magyar király az újonnan megválasztott II. Pius pápa előtti hódolatának kifejezése képezte, de emellett a Mátyás és III. Frigyes császár közötti ellentétek, valamint az oszmánok elleni harc is terítékre kerültek a tárgyalások során. A pápa ekkor egy megszentelt kardot és főveget küldött vele a magyar uralkodónak. A török elleni segély képezte a korszak magyar–szentszéki kapcsolatainak „slágertémáját”, így nem meglepő, hogy a veszprémi püspök 1463-as, 1474-es, valamint 1475-ös küldetési során e kérdés is napirenden volt.⁶⁷

Ugyancsak több alkalommal kapott római megbízást Szántai Mihály budai kanonok az 1470-es évek első felében, aki Szilágyi Erzsébet káplánjaként került a király környezetébe.⁶⁸ Először 1470 őszen küldte az uralkodó Rómába, hogy a már ott tartózkodó magyar követek számára a cseh hadjárattal kapcsolatban új utasításokat adjon át. 1475 januárjában a király mellett volt Boroszlóban, onnét indult Rómába, szintén az ott állomásozó magyar diplomatáknak szóló instrukciókkal. Ugyanazon év őszen ismét az Örök Városba utazott, ezúttal titkos követként (*nuntius secretus*), amely alkalommal IV. Sixtus pápa is fogadta őt. Utolsó ízben 1476 őszen kelt útra, ezúttal Jaksics István főúr társaságában. Ekkor a törököktől valószínűleg a szabácsi viadal során zsákmányolt zászlókat adták át Mátyás nevében a pápának, akitől természetesen pénzsegélyt kértek az oszmánok elleni védelemre.⁶⁹

⁶⁵ Hrabar 1906. 6., 11–12.; Stenzig 2013. I. 174–175.

⁶⁶ Rainer 1986.

⁶⁷ Fraknoi 1901–1903. II. 115–116., 128., 146.

⁶⁸ Fraknoi 1898; Köblös 1994. 317–319.

⁶⁹ Mon. Vat. I/6. 75–77. sz.; MKL II. 235. sz.

A Jagelló-kor egyik legfoglalkoztatottabb magyar diplomatája a dalmát származású Beriszló Péter fehérvári prépost és királyi titkár volt, aki az Apostoli Szentszék mellett több alkalommal folytatott tárgyalásokat Velencében és a Német-római Birodalomban is.⁷⁰ Ő első alkalommal 1503 januárjában utazott a Tevere-parti városba, ahol az oszmánokkal kötendő békéről tárgyaltak. VI. Sándor pápa audiencián fogadta a magyar és a velencei diplomatákat, amelyen Beriszló hosszú beszédben vázolta fel az aktuális helyzetet, és ennek következtében a szentatya hozzájárulását adta a békekötéshez. 1503 őszén a király ismét a Szentszékhez küldte, azonban ekkor csak Velencéig jutott, ott folytatott tárgyalásokat a Signoriával és a pápai legátussal. 1508 májusában Velence érintésével ismét Rómába utazott, és a nyarat is ott töltötte. Küldetése azonban nem hozott sikert, ugyanis a pápát nem sikerült meggyőznie egy törökellenes szövetség létrehozásáról. Utolsó római útjára 1511 októberében indult, és a következő év márciusáig tartózkodott az Örök Városban. Ezúttal a firenzei származású Francesco Marsuppini társaságában utazott; feladatuk a lateráni zsinatra igyekvő Bakóc Tamás római érkezésének előkészítése volt.⁷¹ A magyar főpap és kísérete számára a néhány héttel korábban elhunyt bíboros-legátus, Pietro Isvalies Campo de' Fiori közelében lévő palotáját bérelték ki.⁷² Beriszló római tartózkodása során nyerte el a veszprémi püspöki méltóságot (1511–1520), amely történetesen Isvalies halála folytán üresedett meg.⁷³

Fiumei Márk knini püspök, Nyújtódi Székely Miklós fehérvári kanonok, majd knini püspök,⁷⁴ a világiak közül pedig Frangepán István gróf és Francesco Fontana szintén több ízben teljesítettek diplomáciai feladatokat a Kúriában.

A vizsgált személyek 63%-a (29 fő) viszont mindössze egyetlen római küldetésen vett részt. Közéjük tartozott Csezmicei János (Janus Pannonius) pécsi püspök és Rozgonyi János tárnokmester, akik 1465 tavaszán vezettek egy népes delegációt a Tevere-partjára. A tanulmányait Itália különböző egyetemlein végző, Európa-hírnű humanista költő⁷⁵ a magyar király nevében köszöntötte az újonnan megválasztott II. Pál pápát, majd pedig a török veszélyre hívta fel orációjában a szentatya és a bíborosok figyelmét. Szuggesztív szónoklata, valamint az azt követő tárgyalások eredményre vezettek, ugyanis a Szentszék 57 500 kamarai aranyforintnyi segílyt küldött Mátyásnak, amely a korszak legnagyobb egy összegben folyósított támo-

⁷⁰ Köblös 1994. 337.; Kubinyi 1999; Lakatos 2019. 613.; Lakatos 2020. 352.

⁷¹ Fraknoi 1901–1903. II. 262–263., 275., 278., 303–304.; Kubinyi 1996. 123–125.

⁷² Nemes 2018. 29.

⁷³ C. Tóth 2017. 118–119.

⁷⁴ 1472-es küldetése a közelmúltban napvilágra került követutasítás révén vált ismertté. Kalous 2018.

⁷⁵ Huszti 1931; Birnbaum 1981; Jankovits 2012.

gatása volt.⁷⁶ A pénzügyi segély mellett természetesen más ügyekben is eljárak a követek, így – egyebek mellett – ekkor terjesztették elő a pozsonyi egyetem alapítására, valamint Várdai István kalocsai érsek bíborossá kreálására vonatkozó uralkodói kérvényeket is.⁷⁷

Antonius de Probis, pennei és atri püspöknek a példája illeszkedik a Mátyás király által már korábban alkalmazott gyakorlathoz, jelesül, hogy a Budára akkreditált nápolyi és/vagy ferrarai diplomatákat saját ügyeiben Rómába küldte, amint Florio Roverella, valamint Francesco Fontana esete mutatja. Probis a nápolyi uralkodó követeként érkezett Budára. Diplomáciai teendői mellett Aragóniai János legátustól felhatalmazást kapott arra, hogy a bíboros távollétében a Magyar Királyság területén a jubileumi búcsúkkal kapcsolatos ügyeket felügyelje (1480).⁷⁸ Amikor 1482 áprilisában hazatérésre készült, Mátyás IV. Sixtushoz küldte a salzburgi és a passauai egyházakkal kapcsolatos utasításokkal. A magyar uralkodó apósát, Ferrante nápolyi királyt pedig levélben értesítette Probis megbízásáról.⁷⁹

A magyar humanizmus atyjának tekintett Zrednai (Vitéz) János érsek egyik rokona, a bolognai, majd a padovai egyetemen bölcseleti és az egyházi tanulmányokat végző, s kánonjogi doktorátust szerző Kamarcai Vitéz János Hunyadi Mátyás egyik legfoglalkoztatottabb diplomatája volt az 1470-es évek derekától.⁸⁰ Az olaszul és latinul egyaránt folyékonyan beszélő, kimagasló humanista műveltséggel rendelkező jogász 1476-tól egészen Mátyás király 1490 áprilisában bekövetkezett haláláig mutatható ki szentszéki követként. Két alkalommal hosszabb időt töltött az egyházi állam központjában, a magyar király életének utolsó öt éve alatt pedig folyamatosan Rómában tartózkodott. Tevékenysége meglehetősen jól dokumentált, a számára kiállított megbízó- és ajánlólevelek, követutasítások maradtak korunkra, azonban az általa Rómából küldött jelentések sajnos az évszázadok során elenyésztek, így pusztán az uralkodóhoz intézett leveleinek ténye ismert.⁸¹ Johannes Burckard pápai szertartásmester naplója pedig megőrizte a skót király követeivel lefolytatott rangvitájának rövid összefoglalását, amelyre 1487 februárjában került sor a Szent Péter-bazilikában tartott pápai szentmise előtt.⁸²

⁷⁶ A kiutalás: AAV, Cam. Ap., Div. Cam. vol. 34, fol. 66v-67r. – A pápai legátus Budán kiállított nyugtája a követek számára (1466): AAV, Cam. Ap., Div. Cam. vol. 32, fol. 230rv.

⁷⁷ Fraknoi 1901–1903. II. 111–113.

⁷⁸ MNL OL DF 271201.

⁷⁹ MKL II. 120. sz.

⁸⁰ Személyére l. Fraknoi 1899b; Fraknoi 1901–1903. II. 229–238.; Sonnevend 2008; Kristóf 2014. 260–261. – A Kamarcai Vitéz rokonságra l. Pálosfalvi 2013.

⁸¹ Pl. a király egyik Vitézhez intézett levelében a következő utalás olvasható: „ex litteris tuis accepimus” – MKL II. 92. sz.

⁸² Erre és a késő középkori rangvitákra, precedencialistákra l. Lakatos 2017. különösen 164–171.

1. táblázat. Az Apostoli Székhez delegált követek (1458–1526)⁸³

Sz.	Személy	Évek
1.	Vetési Albert veszprémi püspök	1459, 1463, 1474/1475
2.	Hangácsi Albert csanádi püspök	1459/1460
3.	Ferenc OFM, korbáviai püspök	1459/1460
4.	Trevisói (Vosich) Simon esztergomi kanonok, antivari érsek	1459/1460, 1469
5.	Frangepán István gróf	1459/1460, 1463
6.	Polikárp Kosztolányi György királyi titkár	1460, 1462
7.	Vezsenyi László lovászmester	1462
8.	Fiumei Márk OFM, knini püspök	1463, 1465
9.	Csezmeicei János (Janus Pannonius) pécsi püspök	1465
10.	Rozgonyi János tárnokmester	1465
11.	Handó György pécsi prépost, alkancellár	1465, 1466, 1467
12.	Grafeneck Ulrich lovag	1467
13.	Mohorai Miklós váci ör-, majd olvasókanonok	1466, 1470/1471, 1474, 1475
14.	Schomberg György pozsonyi prépost	1468
15.	Bajoni István pécsi és váradi kanonok	1467, 1469
16.	Bánfi Miklós pozsonyi főispán	1469, 1500
17.	Karai László budai prépost	1470/1471
18.	Imre, Kelemen fia boszniai prépost	1466, 1471, 1474
19.	Nyújtódi Székely Miklós knini püspök	1467, 1472, 1480
20.	Szántai Mihály budai kanonok	1470/1471, 1475, 1476
21.	Laki Tűz János ajtonállómester, szlavón bán	1474/1475
22.	Vetési László veszprémi prépost	1475
23.	Jaksics István báró	1476
24.	Mariottus Senilis egri kanonok	1476, 1478
25.	Kamarcai Vitéz János váradi püspök, majd szerémi, később veszprémi püspök	1476–1478, 1480, 1481/1482, 1486–1490
26.	Telegdi János pécsi kanonok, a zalavári apátság kommandátora	1477
27.	Francesco Fontana <i>doctor medicinae</i>	1478, 1483
28.	Pályi Gábor OFM obszerváns ferences provinciális, a király gyóntatója	1479
29.	Antonius de Probis Penne és Atri püspöke	1482

⁸³ Az adatok forrása: Mon. Vat. I/6.; MDE I–IV.; MKL I–II.; Fraknoi 1901–1903. II.; Fögel 1913; Fögel 1917; Balogh 1966. I. 674–675.; Kosáry 1978; Kubinyi 1996; C. Tóth 2015; Nemes 2015. 483–485., 494–495.; Nemes 2017. 115–118.; Lakatos 2017; Fedeles 2019; Lakatos 2019; Lakatos 2020; Lakatos 2021; Horváth 2019. 109–111.

Sz.	Személy	Évek
30.	Sánkfalvi Antal váradi kanonok, pozsonyi prépost	1482, 1489
31.	Francesco Bandini firenzei humanista, királyi familiáris	1488
32.	Bacskai Miklós mislyei prépost, egri kanonok és ungi főesperes	1488
33.	Drági Tamás személynök	1489
34.	Kemendi László vasvári prépost	1492
35.	Bakóc Tamás győri, később egri püspök	1493/1494
36.	Beriszló Péter kalocsai kanonok, hájszentlőrinci prépost és bodrogi főesperes, majd fehérvári prépost, később veszprémi püspök	1502/1503, 1508, 1511/1512
37.	Atádi Márton kalocsai örkanonok, bácsi és pécsi kanonok, maróti prépost	1513
38.	Francesco Marsuppini esztergomi kanonok	1514, 1516
39.	Verbőci István személynök, később nádor	1519
40.	Gyurkovci Csallovics Pál választott nemesi követ	1519
41.	Fancsi Imre választott nemesi követ	1519
42.	Brodarics István pécsi prépost, királyi titkár, később szerémi püspök	1522–1524, 1525
43.	Brodarics Mátyás nemes	1524

Római magyar ügyvivők

A Rómába küldött magyar diplomaták megérkezésüket követően ajánlóleveleiket (*litterae credentiales*) átadtak a szentatyának, illetve a bíborosoknak. Kosztolányi Polikárp György ügyvivői kinevezésének dokumentumának másolata szerencsés módon korunkra maradt, amely szerint tevékenységét a királyi követek távollétében (*absentibus oratoribus nostris*) kellett ellátnia, tehát megbízása határozatlan időre szólt.⁸⁴ Más típusú forrásokból, így a fennmaradt követutasításokból, magánlevelekből, a szupplikációs regiszterek bejegyzéseiből, valamint a *Camera Apostolica* dokumentumaiból azonban többé-kevésbé rekonstruálható a magyar rezidensek római tartózkodásának időtartama. Ezek alapján összesen tíz személy mutatható ki állandó római ügyvivőként az 1458 és 1526 közötti periódusban.

⁸⁴ Kovachich 1799. 179. sz.

2. táblázat. Római magyar ügyvivők (1458–1526)⁸⁵

Sz.	Személy	Évek
1.	Mohorai Miklós váci őrkanonok, pápai familiáris és kamarás	1461–1465
2.	Kosztolányi Polikárp György <i>scriptor, abbreviator litterarum apostolicarum</i>	1468–1489
3.	Handó György pécsi prépost, királyi titkár	1468–1470
4.	Imre, Kelemen fia boszniai prépost	1471–1474
5.	Florio Roverella johannita lovag	1475–1484
6.	Sánkfalvi Antal nyitrai püspök, <i>protonotarius apostolicus</i>	1492–1496
7.	Bacskai Miklós mislyei prépost és egri kanonok, pápai káplán, később szerémi, nyitrai, majd erdélyi püspök	1493–1496
8.	Bodrogi Fülöp győri kanonok, majd pápai káplán, római magyar gyóntató	1494–1500
9.	Johann Brandis boroszlói dékán	
10.	Francesco Marsuppini esztergomi és egri kanonok	1517–1526

A fenti táblázat adatai egyértelműen szemléltetik, hogy a szinte évi rendszerességgel Rómába küldött eseti megbízottak mellett a vizsgált korszakban egyre fontosabbá vált a magyar uralkodók számára a többé-kevésbé folyamatos szentszéki jelenlét. Első pillantásra az is szembeötlő, hogy Sánkfalvi kivételével az ügyvivők alacsonyabb rangú egyházi személyek, döntően valamely káptalan tagjai, többen közülük egyúttal a tágabb pápai udvarhoz tartoztak. Ők hosszabb ideig tartózkodtak az Örök Városban és különböző ügyekben képviselték a magyar uralkodó érdekeit. Fontos azonban hangsúlyozni, hogy az ügyvivők a korabeli diplomácia hierarchiájában a legalacsonyabb rangú képviselőnek számítottak.⁸⁶ A római ügyvivők esetenként egymással párhuzamosan is működhettek, s a meghatározott feladatokkal érkező alkalmi diplomaták munkáját előkészítve, a nélkülözhetetlen kúriai kapcsolati hálót folyamatosan működtetve őket az ügyek kedvező elintézéséhez szükséges információkhoz juttatták. Az oszmán veszély fokozódásával a korszakban állandóan napirenden lévő török elleni segélykérés, a pápaság által kezdeményezett, s a Mátyás király által folytatott huszitaellenes kereszties hadjá-

⁸⁵ Az adatok forrása: Mon. Vat. I/6.; MDE I–II.; Fraknói 1901–1903. II.; Fögel 1913; Fögel 1917; Balogh 1966. 674–675.; Kosáry 1978; Kubinyi 1996; Williams 2010; Kasza 2015. 52–66.; Brodericus 10–49. sz.; Teke 2016; Nemes 2015. 483–485.; Nemes 2017. 115–118.; Lakatos 2017; Fedeles 2019; Lakatos 2019; Lakatos 2020.

⁸⁶ „Reliqui autem a quocunque quantacunque dignitate fulgente missi nequaquam oratores sunt, sed aut procuratores aut nuncii vel missi vel agentes vel per id genus nomina nuncupati, et in tales qui nullum omnino preeminentem locum cum oratoribus in publicis aut privatis actibus solemnibus habent” – Stenzig 2013. 174–175.

rat, valamint a magyar–osztrák háborúk mellett számos rutinszerű ügyet intéztek az állandó ügyvivők. A legfontosabb feladatuk azonban a folyamatos információszerezés és a hírek közvetítése volt a budai királyi udvarba, illetőleg a pápa és a kardinálisok folyamatos tájékoztatása az aktuális magyar ügyekről. Az 1490-es évek legfontosabb diplomáciai feladatát II. Ulászló házasságainak érvénytelenítése jelentette.⁸⁷ Az ügy megoldásán több, 1494 és 1496 között legkevesebb négy diplomata dolgozott párhuzamosan. Sánkfalvi Antal nyitrai püspököt, Bacskai Miklós misleyi prépost követte 1493-ban, majd a következő évben csatlakozott hozzájuk Bodrogi Fülöp győri kanonok és Johann Brandis boroszlói dékán. Érdekes adatot őrzött meg a követek ellátásával kapcsolatban az Ernuszt-féle számadáskönyv (1494–1495). E szerint Ulászló római követeinek 300 forintot utaltak ki a királyi kincstárból, amit Móré János kézbesített számukra.⁸⁸

Szintén párhuzamosan dolgozott Rómában 1522 és 1524 között Francesco Marsuppini ügyvivő és Brodarics István királyi követ. A toszkán származású Marsuppini otthonosan mozgott az Örök Városban, hiszen amellett, hogy a korábban távolsági kereskedelemmel is foglalkozó diplomata anyanyelvén érintkezhetett, az előző években kiváló kapcsolatokat épített ki a pápai udvarban és a város humanistái köreiben, ugyanis több ízben képviselte *dominusát*, Bakóc bíboros-érseket személyesen Rómában.⁸⁹ II. Lajos királyhoz intézett, 1522. augusztus 8-án kelt leveléből bepillantást nyerhetünk a diplomaták mindennapi nehézségeibe is. Ebben ugyanis arról számolt be – egyebek mellett –, hogy mivel hónapok óta nem kapott az uralkodótól pénzt, kénytelen volt római hitelezői elől Firenzébe menekülni. Kérte az uralkodót, hogy havi 50 forintot utaljon ki neki a Fugger bankház közvetítésével.⁹⁰ Brodarics római küldetésére készülve 360 forintot vett fel a királyi kincstárból Marsuppini számára, amellyel 1522 szeptemberében végre megoldódtak az olasz–magyar diplomata anyagi gondjai.⁹¹

Az ügyvivők három kivétellel (Roverella, Brandis, Marsuppini) a magyar származásúak közül kerültek ki. Ugyancsak elmondható, hogy tapasztalt diplomaták voltak, ugyanis többségük már az ügyvivői megbízást megelőzően több alkalommal járt követként a Kúriában. Mindez megfordítva is igaz, voltak közöttük olya-

⁸⁷ Erre l. Kubinyi 1996. 120–121.

⁸⁸ „Philippo doctore, Nicolao Bochay preposito Myslensi et Iohanni Brandis preposito et decano Wratislaviensi in curia Romana oratoribus regiis dati sunt fl. 300” – Neumann 2019. 3106. sor; „Iohanni More in certis causis regiis destinato ad urbem pro emendo equo uno solvi florenos tredecim, et usque ad Zagrabiam conductoribus eiusdem pro expensis florenos octo, et eidem pro eadem via usque ad Quinqueecclesias, ubi provisionem congruam pro ipsa via expedienda accepit, fl. 23, pro expensis fl. 2.” – Neumann 2019. 828. sor.

⁸⁹ Pályafutására l. Teke 2016.

⁹⁰ Iványi 1906. 341–342.

⁹¹ Lakatos 2020. 339/139., 348/186. sz.

nok, akik az ügyvivői szolgálatot követően tértek vissza több alkalommal az Örök Városba. Mohorai Miklós váci és pécsi kanonok, több éves római tartózkodását követően visszatért Magyarországra (1465), azonban a következő évtizedben legkevesebb további öt alkalommal fordult meg a pápai udvarban.⁹²

A követségek létszáma, fogadása

A rangos követségek létszámát illetően mindössze néhány adattal rendelkezünk, s úgy tűnik, hogy ezek az átlagostól azért lényegesen eltértek. Az 1465 májusában Rómába érkező népes küldöttség formális célja Mátyás király jókívánságainak tolmácsolása, s egyúttal az uralkodó Szentatya iránti engedelmességének kifejezése volt pápává választása alkalmából. A magyar uralkodó szempontjából e protokoll-eseménynél sokkal fontosabb volt az egyre fokozódó török veszély elhárítása érdekében a pápa, és lehetőség szerint az itáliai államok anyagi támogatásának megszerzése. E szándék egyértelműen tetten érhető a delegáció vezetőinek kiválasztásában, valamint a kíséret létszámában. Janus Pannonius pécsi püspök Ferrara és Padova egyetemén pallérozódott, Európa-hírű költő-főpap magasszintű latin és olasz nyelvismerete, széleskörű itáliai kapcsolati hálója⁹³ volt a diplomáciai misszió sikerének egyik záloga. A magyar követség világi vezetője Rozgonyi János tárnokmester (1459–1470), a királyi udvar tagja, akinek személye szintén a magyar csoport presztízsét növelte.⁹⁴ A Kárpát-medencéből útra kelő csoport létszámát tekintve is reprezentatívnak bizonyult, amelyet a kortárs firenzei Vespasiano da Bisticci is kiemelt. Beszámolója szerint a 300 lovasból (*con trecento cavalli*) álló delegációnál pompásabb és grandiózusabb hosszú idő óta nem érkezett Itáliába.⁹⁵ Verbóci István 1519-ben az előzőnél kisebb létszámú, 70 fős kísérettel kelt útra Rómába.⁹⁶

A korabeli források tudósításai bepillantást nyújtanak az uralkodók által az Apostoli Székhez küldött ünnepélyes követségek fogadásának néhány részletébe is. Ercole d'Este ferrarai herceg 1487-es fogadását Johann Burckard pápai szerzartármester naplójában örökítette meg, amely ceremónián Kamarcai Vitéz János, Mátyás kipróbált szentszéki diplomatája is részt vett. A herceg és mintegy 400 fős kísérete a Milvius-hídnál érte el Rómát, amely előtt a város szenátora és főbb

⁹² Személyére l. Fedeles 2005. 412–413. – Diplomáciai tevékenységére l. Fraknói 1901–1903. II. 136., 140–141., 146., 149., 405.

⁹³ Huszti 1931; Birnbaum 1981; Fedeles 2009. 128–132.; Jankovits 2012.

⁹⁴ C. Tóth et alii. 2016. 105.

⁹⁵ „[...] che è lunghissimo tempo che in Italia non venne mai più degna legazione di questa, nè con più cavalli, nè con maggior pompa, venendo dalle estreme parti del mondo [...]” – Bisticci 1859. 225.

⁹⁶ Fraknói 1902. 327.

hivatalnokai fogadták. A híd és a *Porta del Popolo* között a bíborosok famíliája, valamint az angol, a spanyol, a nápolyi, a magyar, a skót és a cseh király követei üdvözölték a szokásoknak megfelelően (*more consueto*), ki-ki latinul és olaszul, amelyre a herceg olasz nyelven válaszolt. A kapu előtt a bíborosi kollégium nevében Ascanio Sforza egy kardinálistársával köszöntötte a herceget. Ezt követően a díszkíséretben áthaladtak a kapun, majd pedig a *Santa Maria in Via Lata* és a *Santa Maria Sopra Minerva* templomok felé haladva érték el a *Campo de' Fiorit*. Végül az Angyalhídon átkelve közelítették meg az apostoli palotát.⁹⁷

Az 1465-ös magyar hódoló követség (*legatio oboedientiae*) vezetőit II. Pál pápa nyilvános konzisztóriumon (*in consistorio publico*) fogadta, ahol a pécsi püspök ünnepi szónoklattal (*una degnissima orazione*) köszöntötte a Szentatyát.⁹⁸ Az eseményre – a korabeli protokollnak megfelelően – a vatikáni palota nagyobb (később Sixtus) kápolnájához csatlakozó *Sala Regia* vagy a *Sala Ducale* aulában kerülhetett sor.⁹⁹ 1522. szeptember 4-én Brodarics Istvánt és Francesco Marsuppinit fogadta VI. Adorján pápa (1522–1523) a titkos konzisztóriumon, ahol hosszú beszédben ajánlották a magyar királyt és országát a szentatya figyelemébe.¹⁰⁰ A hódoló követségek, valamint magasrangú személyek fogadása alkalmával a korabeli protokollnak megfelelően különböző ajándékok átadására is sor került.¹⁰¹ A II. Pált köszöntő küldöttség a magyar uralkodó ajándékeként egy törököktől zsákmányolt lovat és kardot (*equum, scilicet et enseum*), valamint egy másik lovat és ruhát (*alterum equum et vestem*) adott át a szentatyának. A pápa pedig viszonzásképpen Krisztus keresztfájának egy darabját (*pretiosum lignum dominice crucis*), valamint több szent ereklyét (*plures sanctorum reliquie*) tartalmazó, drágakövekkel díszített arany keresztet (*crucem aureum gemmis ornatam*) küldött Mátyásnak, továbbá a húsvétkor a pápa által konszekrált bárányok közül egy-egy dedikált jószágot a királynak és édesanyjának küldött.¹⁰² 1471-ben ugyancsak II. Pál egy általa megszentelt kardot és süveget (*ensem et pileum*) küldött a magyar követek révén Mátyásnak, hogy ezekkel felvértezve védje meg a kereszténységet.¹⁰³ Négy évvel később a magyar uralkodó IV. Sixtusnak követi révén egy törököktől zsákmányolt zászlót (*secum vexillum illud, quod a Turcis captum est*) adományozott.¹⁰⁴

⁹⁷ Burckard 1906–1913. I. 198–199.

⁹⁸ Bisticci 1859. 225.

⁹⁹ Fletcher 2015. 130.; Lakatos 2017. 143.

¹⁰⁰ „Introduci fuerunt in sacro consistorio reverendi domini Stephani Bardaricus (!) praepositus Quinqueecclesiensis et Franciscus Marsapinus Florentinus, ortores serenissimi regis Ungariae, et longa oratione commendarunt sanctissimo domino nostro regem et regnum Ungariae” – Consistorialia 28. sz.

¹⁰¹ Erre részletesen l. Fletcher 2015. 145–167.

¹⁰² Mon. Vat. I/6. XXXVI. sz.

¹⁰³ Mon. Vat. I/6. LXIII. sz.

¹⁰⁴ Mon. Vat. I/6. LXXVII. sz.

Összefoglalás

Amint az előzőekben láthattuk, a vizsgált korszakban a magyar uralkodók szentszéki diplomáciai képvisellete többszintű és folyamatos volt. A szentatya egyházfői, bírói és lelki hatalmából következőleg az érintkezési felületek, a kapcsolatok is sokrétűek és összetettek voltak, éppen ezért sajátosabb elintézészt igényeltek, mint két korabeli világi hatalom közti diplomáciai kapcsolatok esetében ez általánosnak tekinthető. Éppen e komplex, a hagyományos diplomáciai területeken túlmutató egyházkormányzati és -jogi ügyek megoldása többszintű kapcsolattartást tett szükségessé. Az egyre általánosabbá váló bíborosprotektori intézmény mellett továbbra is az eseti reprezentatív követségek játszották a legfontosabb szerepet a magyar–szentszéki kapcsolattartásban. Jóllehet a 15. század második felétől időről időre feltűntek a magyar királyok hosszabb ideig Rómában tartózkodó ügyvivői, azonban ők még nem tekinthetők állandó követnek, ugyanis a 16. század dereka előtt az európai diplomáciában még ismeretlen a rezidens képviselő fogalma.¹⁰⁵

Források

AAV = Archivio Apostolico Vaticano (Città del Vaticano).

AAV, Cam. Ap., Div. Cam = AAV, Camera Apostolica, Diversa Cameralia.

Ábel 1880 = Ábel, Eugenius (ed.): *Analecta ad historiam renascentium in Hungaria litterarum spectantia*. Budapest, 1880.

Brodericus = Stephanus Brodericus *Epistulae*. Edidit, introduxit et commentariis instruxit Petrus Kasza. Budapest, 2012. (*Bibliotheca Scriptorum Medii Recentisque Aevorum*).

Burckard 1906–1913 = *Johannis Burckardi Liber Notarum ab anno MCCCCLXXXIII usque ad annum MDVI, a cura di Enrico Celani, I–II. (Rerum Italicarum Scriptores, nuova edizione 32/1) Città di Castello, 1906–1913.*

Cameralia = *Cameralia documenta pontificia de Regnis Sacrae Coronae Hungariae I. (Obligationes, Solutiones), II. (Visitationes, Quindennia, Rationes, Annatae, Obl. part., Legationes, Varia, Taxae)*. Szerk. † Lukcsics József – Tusor Péter – Fedeles Tamás. Budapest – Róma, 2014. (*Collectanea Vaticana Hungariae I/9–10.*)

¹⁰⁵ Ernst 1951. 88–89.; Lakatos 2019. 616. Vö. Fedeles 2019.

- Consistorialia = Consistorialia documenta pontificia de Regnis Sacrae Coronae Hungariae (1426–1605). Közreadja Tusor Péter – Nemes Gábor, Budapest – Róma, 2011. (Collectanea Vaticana Hungariae 7.)
- Csapodi 1985 = Stephanus Brodericus: De conflictu Hungarorum cum Solymano Turcorum imperatore ad Mohach historia verissima. Ed. Kulcsár Petrus. Oratio ad Adrianum VI. pontificem maximum. Ed. Csapodi Csaba. Budapest, 1985. (Bibliotheca Scriptorum Medii Recentisque Aevorum, series nova VI.)
- Hrabar 1905 = Hrabar, Vladimir E. (ed.): De Legatis et Legationibus Tractatus Varii: Bernardi de Rosergio Ambaxiatorum brevilogus; Hermolai Barbari De officio Legati, Martini Garrati Laudensis De Legatix maxime principum, Ex aliis excerpta qui eadem de re usque ad annum MDCXXV scripserunt. Dorpati Livonorum, 1905.
- Iványi 1906 = Iványi Béla: Adalékok a nemzetközi érintkezéseink történetéhez a Jagelló-korban. Történelmi Tár 29. (1906) 139–151., 161–197., 321–367.
- Kovachich 1799 = Kovachich, Martinus Georgius: Formulae solemnes styli in cancellaria curiaque regum olim usitati. Pestinii, 1799.
- Mátyás király levelei = Fraknói Vilmos (szerk.): Mátyás király levelei. Külügyi osztály 1458–1490. I–II. S. a. r. utószóval ellátta Mayer Gyula. [Budapest], 2008.
- MDL = Nagy Iván – Nyáry Albert (szerk.): Magyar diplomáciai emlékek Mátyás király korából, I–IV. Budapest, 1875–1878.
- MKL = Fraknói Vilmos (szerk.): Mátyás király levelei. Külügyi osztály 1458–1490. S.a.r. és az utószót írta Mayer Gyula. H.n. 2008.
- MNL OL = Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (Budapest).
- MNL OL DF = MNL OL Diplomatikai Fényképgyűjtemény.
- Mon. Vat. = Monumenta Vaticana historiam regni Hungariae illustrantia. Vatikáni magyar okirattár. Series I, Tom. I–VI. Ed. Fraknói Vilmos. Budapestini, 1887–1891.
- MREV = Monumenta Romana Episcopatus Vesprimiensis I–IV. Ed. Fraknói Vilmos – Lukcsics József. Budapest, 1896–1907.
- Neumann 2019 = Neumann Tibor (szerk.): Registrum proventum Regni Hungariae. A Magyar Királyság kincstartójának számadáskönyve (1494–1495). Budapest, 2019. (Magyar történelmi emlékek, Okmánytárak)
- Simonyi = Florenzi Okmánytár – Simonyi Ernő másolatai. Magyar Tudományos Akadémia Kézirattára, Ms 4994.
- Theiner = Theiner, Augustinus: Vetera monimenta historica Hungariam sacram illustrantia, I–II. Roma, 1859–1860.

Felhasznált irodalom

- Anderson 1993 = Anderson, Matthew Smith: *The Rise of modern Diplomacy 1450–1919*. London – New York, 1993.
- Balogh 1966 = Balogh Jolán: *A művészet Mátyás király korában, I–II*. Budapest, 1966.
- Behrens 1936 = Behrens, Betty: *Treatises on the ambassador written in the fifteenth and early sixteenth centuries*. *The English Historical Review* 51. (1936) 616–627.
- Beke 2003 = Beke Margit: *Aragóniai VI. János*. In: Beke Margit (szerk.): *Esztergomi érsekek 1001–2003*. Budapest, 2003. 219–222.
- Békefi 1906 = Békefi Remig: *A népoktatás története Magyarországon*. Budapest, 1906.
- Békefi 1910 = Békefi Remig: *A káptalani iskolák története Magyarországon 1540-ig*. Budapest, 1910.
- Berzeviczy 1908 = Berzeviczy Albert: *Beatrix magyar királyné (1457–1508)*. Budapest, 1908.
- Birnbaum 1981 = Birnbaum, Marianna D.: *Janus Pannonius. Poet and Politician*. Zagreb, 1981.
- Bónis 1968 = Bónis György: *A capella regia és a pécsi egyetemalapítás*. In: Csizmadia Andor (szerk.): *A 600 éves jogi felsőoktatás történetéből 1367–1967. A pécsi egyetemtörténeti konferencia anyagából*. Pécs, 1968. 21–26. (*Studia Iuridica Auctoritate Universitatis Pécs Publicata* 60.)
- Covini – Figliuolo – Lazzarini – Senatore 2015 = Covini, Nadia – Figliuolo, Bruno – Lazzarini, Isabella – Senatore, Francesco: *Pratiche e norme di comportamento nella diplomazia italiana: I carteggi di Napoli, Firenze, Milano, Mantova e Ferrara tra fine XIV e fine XV secolo*. In: Andretta, Stefano – Péquignot, Stéphane – Waquet, Jean-Claude (Ed.): *De L’Ambassadeur. Les écrits relatifs a l’ambassadeur et à l’art de négociier du Moyen Âg au début du XIXe siècle*. Rome, 2015, 113–162. (*Collection de l’École française de Rome* 504.)
- Draskóczy 2017 = Draskóczy István: *Ungarn – ein Land ohne Universitäten. Studenten aus Ungarn an den Universitäten in Wien und Krakau zur Zeit der Jagellonen (1490–1526)*. In: Fischer-Dárdai, Ágnes – Lengvári, István – Schmelczler-Pohánka, Éva (Ed.): *University of Pécs 650th Jubilee in Education – University and Universality – the Place and Role of the University of Pécs in Europe from the Middle Ages to Present Day*. Pécs, 2017. 177–191. (*Publications of the University Library of Pécs* 16.)
- Fara 2019 = Fara, Andrea: *Tra Crociata e Umanesimo. Diplomazia e diplomatici del regno d’Ungheria presso la Curia romana nella seconda metà del Quatt-*

- rocento. In: Fara, Andrea –Plebani, Eleonora (a cura di): Roma centro della diplomazia internazionale tra Quattrocento e Cinquecento. Roma, 2019. 61–82.
- Fedeles 2005 = Fedeles Tamás: A pécsi székeskáptalan személyi összetétele a késő középkorban (1354–1526). Pécs, 2005. (Tanulmányok Pécs történetéből 17.)
- Fedeles 2017 = Fedeles Tamás: Oktatási központ a Mecsek lábánál. Az első magyar egyetem történetének súlypontjai. *Per Aspera ad Astra* 4. (2017:1–2), 14–40.
- Fedeles 2019 = Fedeles Tamás: A Magyar Királyság diplomáciai képviselője a Szentszéknél Mátyás király korában. In: Fedeles Tamás (szerk.): Mátyás király és az Egyház. Pécs, 2019. 35–54. (Thesaurus Historiae Ecclesiasticae in Universitate Quinqueecclesiensi 10.)
- Fletcher 2015 = Fletcher, Catherine: *Diplomacy in Renaissance Rome. The Rise of the Resident Ambassador*. Cambridge, 2015.
- Fógel 1913 = Fógel József: II. Ulászló udvartartása (1490–1516). Budapest, 1913.
- Fógel 1917 = Fógel József: II. Lajos udvartartása (1516–1526). Budapest, 1917.
- Font 2017 = Font, Márta: Hope of Success and Causes of Failure. Founding Universities in Medieval Hungary. In: Fischer-Dárdai, Ágnes – Lengvári, István – Schmelczner-Pohánka, Éva (Ed.): *University of Pécs 650th Jubilee in Education – University and Universality – the Place and Role of the University of Pécs in Europe from the Middle Ages to Present Day*. Pécs, 2017. 49–73. (Publications of the University Library of Pécs 16.)
- Fraknói 1889 = Fraknói Vilmos: Carvajal János bibornok magyarországi követségéi. 1448–1461. Budapest, 1889.
- Fraknói 1898 = Fraknói Vilmos: Mátyás király magyar diplomatái VIII. Szántai Mihály. *Századok* 32. (1898), 865–868.
- Fraknói 1899a = Fraknói Vilmos: Mátyás király magyar diplomatái X. Bánfi Miklós. *Századok* 33. (1899), 1–3.
- Fraknói 1899b = Fraknói Vilmos: Mátyás király magyar diplomatái XIV. Ifjabb Vitéz János. *Századok* 33. (1899), 290–309., 389–410.
- Fraknói 1901–1903 = Fraknói Vilmos: Magyarország egyházi és politikai összeköttetései a római Szentszékkal. I–III. Budapest, 1901–1903.
- Ernst 1951 = Ernst Fritz: Über Gesandtschaftswesen und Diplomatie an der Wende vom Mittelalter zur Neuzeit. *Archiv für Kulturgeschichte* 33. (1951), 64–95.
- Galla 1940 = Galla Ferenc: Mátyás király és a Szentszék. In: Lukinich Imre (szerk.): *Mátyás király. Emlékkönyv születésének ötszázéves fordulójára*. I. Budapest, [1940]. 100–170.

- Gilli 2015 = Gilli, Patrick: Bernard de Rosier et les débuts de la Réflexion théorique sur les missions d'ambassade. In: Andretta, Stefano – Péquignot, Stéphane – Waquet, Jean-Claude (Ed.): *De L'Ambassadeur. Les écrits relatifs à l'ambassadeur et à l'art de négocier du Moyen Âge au début du XIXe siècle*. Rome, 2015. 187–198. (Collection de l'École française de Rome 504.)
- Haraszi Szabó – Kelényi – Szögi 2016–2017 = Haraszi Szabó Péter – Kelényi Borbála – Szögi László: *Magyarországi diákok a prágai és krakkói egyetemeken 1348–1525. – Students from the Hungary at the Universities of Prague and Krakow 1348–1525. I–II*. Budapest, 2016–2017. (Magyarországi diákok a középkori egyetemeken 2–3.)
- Haye 2003 = Haye, Thomas: Die lateinische Sprache als Medium mündlicher Diplomatie. In: Schwinges, Rainer C. – Wriedt, Klaus (Hrsg.): *Gesandtschafts- und Botenwesen im spätmittelalterlichen Europa [Konstanz]*, 2003. 15–32. (Vorträge und Forschungen 60.)
- Hlavačková 2011 = Hlavačková, Miriam: A Diplomat in the service of the Kings of Hungary. The activity of the Bishop of Nitra Antony of Šankovce at the end of the Middle Ages. *Historický Časopis* 59. (2011), Supplement 3–24.
- Horváth 1935 = Horváth János: *Az irodalmi műveltség megoszlása. Magyar humanizmus*. Budapest, 1935.
- Horváth 2019 = Horváth Terézia: A vasvári káptalan prépostjai a Mátyás-korban. In: Fedeles Tamás (szerk.): *Mátyás király és az Egyház*. Pécs, 2019. 103–114. (Thesaurus Historiae Ecclesiasticae in Universitate Quinqueecclesiensi 10.)
- Huszi 1931 = Huszi József: *Janus Pannonius*. Pécs, 1931.
- Jankovits 2012 = Jankovits László: *Nobilis Ingenio. Janus Pannonius költészete*. Szerk. Szócs Géza. Arad, 2012.
- Kalous 2017 = Kalous, Antonín: *Late Medieval papal Legation. Between the Councils and the Reformation*. Roma, 2017. (Viela History, Arts and Humanities Collection 3.)
- Kalous 2018 = Kalous, Antonín: Mátyás király és a pápaság 1472. Nyújtódi Székely Miklós Rómában. In: Domokos György – Kuffart Hajnalka – Szovák Márton (szerk.): *Vestigia II. Magyar források Itáliából*. Piliscsaba, 2018. 41–54.
- Kasza 2010 = Kasza, Péter: A Hungarian diplomat in Polish service. New sources for the functioning of István Brodarics as ambassador in Rome. *Camoenae Hungaricae* 7. (2010), 61–73.
- Kasza 2015 = Kasza Péter: *Egy korszakváltás szemtanúja. Brodarics István pályaképe Pécs – Budapest, 2015*. (Sziluett. Korszerű történelmi életrajzok.)
- Kelényi 2017 = Kelényi, Borbála: Students from the Medieval Hungarian Kingdom at the University of Vienna. In: Fischer-Dárdai, Ágnes – Lengvári, István – Schmelczer-Pohánka, Éva (Ed.): *University of Pécs 650th Jubilee in Education – University and Universality – the Place and Role of the Uni-*

- versity of Pécs in Europe from the Middle Ages to Present Day. Pécs, 2017. 193–212. (Publications of the University Library of Pécs 16.)
- Kellner 2006 = Kellner Anikó: A tökéletes követ – elmélet és gyakorlat a kora új-kori politikai kultúra tükrében. *Korall* 23. (2006), 86–115.
- Kiss 2019 = Kiss Gergely (szerk.): *Varietas delectat. A pápai–magyar kapcsolatok sokszínűsége a 11–14. században.* Pécs, 2019. (DeLegarOnline Könyvek 1.)
- Kosáry 1978 = Kosáry Domokos: *Magyar külpolitika Mohács előtt.* Budapest, 1978. (Gyorsuló idő)
- Köblös 1994 = Köblös József: *Az egyházi középréteg Mátyás és a Jagellók korában.* Budapest, 1994. (Társadalom és művelődéstörténeti tanulmányok 12.)
- Körmendy 2007 = Körmendy, Kinga: *Studentes extra regnum 1183–1543. Esztergomi kanonokok egyetemjárása és könyvhasználata 1183–1543.* Budapest, 2007. (Bibliotheca Instituti Postgradualis Iuris Canonici Universitatis Catholicae de Petro Pázmány nominatae III. Studia 9.)
- Kristóf 2014 = Kristóf Ilona: *Egyházi középréteg a késő középkori Váradon (1440–1526).* Pécs, 2014. (Thesaurus Historiae Ecclesiasticae in Universitate Quinqueecclesiensi 4.)
- Kristóf 2019 = Kristóf Ilona: *Gabriele Rangone (Veronai Gábor) pályája (1410/20–1486).* In: Fedeles Tamás (szerk.): *Mátyás király és az Egyház.* Pécs, 2019. 65–82. (Thesaurus Historiae Ecclesiasticae in Universitate Quinqueecclesiensi 10.)
- Kubinyi 1996 = Kubinyi András: *Diplomáciai érintkezések a Jagelló-kori magyar állam és a pápaság között (1490–1526).* In: Zombori 1996. 119–134.
- Kubinyi 1999 = Kubinyi András: *Beriszló Péter és budai szereplése.* In: Kubinyi András: *Főpapok, egyházi intézmények és vallásosság a középkori Magyarországon.* Budapest, 1999. 171–184. (METEM Könyvek 22.)
- E. Kovács 1996 = E. Kovács Péter: *A Szentszék, a török és Magyarország a Hunyadiak alatt (1437–1490).* In: Zombori 1996. 97–105.
- Lakatos 2017 = Lakatos Bálint: *Ordo Regum. Precedencialisták a pápai udvarban és a magyar király rangja a középkor végén.* In: Tusor Péter – Szovák Kornél – Fedeles Tamás (szerk.): *Magyarország és a római Szentszék II. Vatikáni magyar kutatások a 21. században.* Budapest – Róma, 2017. 137–172. (Collectanea Vaticana Hungariae I/ 15.)
- Lakatos 2019 = Lakatos Bálint: *A király diplomatái. Követek és követségek a Jagelló-korban (1490–1526).* *Történelmi Szemle* 61. (2019:4), 593–616.
- Lakatos 2020 = Lakatos Bálint: *A király diplomatái. Követek és követségek a Jagelló-korban (1490–1526).* II. rész. Adattár. *Történelmi Szemle* 62. (2020:2) 281–362.
- Lakatos 2021 = Lakatos Bálint: *A Jagellók Magyarországa és Itália. Követségek és tendenciák (1490–1526) című előadása az A Pótól a Dunáig. Az Este-udvar*

- és Magyarország kapcsolatának évszázadai című nemzetközi konferencián (2021. május 7–8.)
- Lazzarini 2015 = Lazzarini, Isabella: *Communication and Conflict. Italian Diplomacy in the Early Renaissance, 1350–1520*. Oxford, 2015.
- Maleczek 2003 = Maleczek, Werner: Die päpstlichen Legaten im 14. und 15. Jahrhundert. In: Schwinges, Rainer C. – Wriedt, Klaus (Hrsg.): *Gesandtschafts- und Botenwesen im spätmittelalterlichen Europa [Konstanz]*, 2003. 33–86. (Vorträge und Forschungen 60.)
- Mattingly 1955 = Mattingly, Garrett: *Renaissance Diplomacy*. New York, 1955.
- Margaroli 1992 = Margaroli, Paolo: *Diplomazia e stati Rinascimentali. La ambascierie sforzesche fino alla conclusione della Lega italica (1450–1455)*. Firenze, 1992.
- Mészáros 1981 = Mészáros István: *Az iskolaügy története Magyarországon 996–1777 között*. Budapest, 1981.
- Nemes 2015 = Nemes Gábor: Magyarország kapcsolatai az Apostoli Szentszékkal (1523–1526). *Századok* 149. (2015), 479–506.
- Nemes 2017 = Nemes Gábor: Folytonosság vagy újrakezdés? Magyarország és az Apostoli Szentszék kapcsolatainak alakulása Mohács előtt és után. In: Varga Szabolcs – Vértesi Lázár (szerk.): *Egyházi társadalom a Magyar Királyságban a 16. században*. Pécs, 2017. 105–133. (Seria Historiae Dioecesis Quinqueecclesiensis XVII.)
- Nemes 2018 = Nemes Gábor: Pietro Isvalies bíboros veszprémi püspök. In: Karlinszky Balázs – Varga Tibor László (szerk.): *Folyamatosság és változás. Egyházszervezet és hitélet a veszprémi püspökség területén a 16–17. században*. Veszprém, 2018. 9–46.
- Pálosfalvi 2013 = Pálosfalvi Tamás: Vitézek és Garázdák. A szlavóniai humanisták származásának kérdéséhez. *Turul* 86. (2013), 1–16.
- Prezenszki 2014 = Prezenszki Erzsébet: Bajoni István, egy XV. századi humanista főpap életpályája. (Pályavázlat – kérdőjelekkel). In: Bárány Attila – Pósnán László (szerk.): „Causa unionis, causa fidei, causa reformationis in capite et membris.” *Tanulmányok a konstanzi zsinat 600. évfordulója alkalmából*. Debrecen, 2014. 401–413.
- Queller 1967 = Queller, Donald E.: *The Office of Ambassador in the Middle Ages*. Princeton – New Jersey, 1967.
- Rainer 1986 = Rainer Pál: Vetési Albert veszprémi püspök. *A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei* 18. (1986), 227–233.
- Rehberg 2016 = Rehberg, Andreas: Leone X e i suoi comites palatini: un titolo tra politica, economia e mecenatismo. In: Cantatore, Flavia et alii (a cura di): *Leone X. Finanza, mecenatismo, cultura. Atti del Convegno Internazionale*,

- Roma, 2–4 novembre 2015. Roma, 2016. 653–689. (Roma nel Rinascimento, Inedita, Saggi, 69.)
- Sonnevend 2008 = Sonnenvend Gergely: Ifjabb Vitéz János veszprémi püspök. In: Kilián László – Rainer Pál (szerk.): Veszprém reneszánsz. Veszprém, 2008. 117–170.
- Stenzig 2013 = Stenzig, Philipp: Botschafterzeremoniell am Papsthof der Renaissance. Der Tractatus de oratoribus des Paris de Grassi. Edition und Kommentar I–II.), Frankfurt am Main, 2013. (Tradition – Reform – Innovation. Studien zur Modernität des Mittelalters 17.)
- Szovák 2008 = Szovák, Kornél: A Hungarian Humanist in Rome. In: Platania, Gaetano – Sanfilippo, Matteo – Tusor, Péter (a cura di): Gli archivi della Santa Sede e il Regno d’Ungheria (sec. 15–20). Studi in memoriam del professor Lajos Pásztor archivista ungherese dell’Archivio Segreto Vaticano. Budapest – Roma, 2008. 11–21. (Collectanea Vaticana Hungariae I/4.)
- Teke 2016 = Teke Zsuzsa: A firenzei Francesco Marsupini magyarországi pályafutása (1489–1539). In: Kövér György – Pogány Ágnes – Weisz Boglárka (főszerk.): Magyar Gazdaságtörténeti Évkönyv 2016. Válság – kereskedelem. Budapest, 2016. 359–369.
- Traniello 2017 = Traniello, Elisabetta: Roverella, Bartolomeo. Dizionario Biografico degli Italiani. Vol. 88. (2017) (=http://www.treccani.it/enciclopedia/bartolomeo-roverella_(Dizionario-Biografico)/ (utolsó letöltés: 2021. április 5.).
- Tusor 2018 = Tusor, Péter: I cardinali della corona ed i protettori del regno d’Ungheria (o degli stati asburgici) tra Quattro e Seicento. In: Tusor, Péter – Sanfilippo, Matteo (a cura di): Gli „angeli custodi” delle monarchie. I cardinali protettori delle nazioni. Viterbo, 2018. 255–280. (Studi di storia delle istituzioni ecclesiastiche 4.)
- Tüskés 2008 = Tüskés Anna: Magyarországi diákok a bécsi egyetemen 1365–1526 – Students from Hungary at the University of Vienna 1365–1526. Budapest, 2008. (Magyarországi diákok a középkori egyetemeken 1.)
- C. Tóth 2015 = C. Tóth Norbert: A püspök és a prépost: a két Bacskai Miklós. Turul 88. (2015), 144–146.
- C. Tóth 2017 = C. Tóth Norbert: Magyarország késő középkori főpapi archontológiája. Győr, 2017.
- C. Tóth et alii 2016 = C. Tóth Norbert – Horváth Richárd – Neumann Tibor – Pálosfalvi Tamás: Magyarország világi archontológiája. 1458–1526. I. Főpapok és bárók. Budapest, 2016. (Magyar Történelmi Emlékek. Adattárak)
- Veress 1941 = Veress Endre: Olasz egyetemeken járt magyarországi tanulók anyakönyve és iratai 1221–1864. Budapest, 1941.

- Watkins 2008 = Watkins, John: Toward a New Diplomatic History of Medieval and Early Modern Europe. *Journal of Medieval and Early Modern Studies* 38. (2008:1), 1–14.
- Williams 2010 = Williams, Megan K.: „Dui fratelli...con dui principi”: Family and Fidelity on a Failed Diplomatic Mission. *Journal of Early Modern History* 14. (2010), 579–611.
- Wodka 1938 = Wodka, Josef: Zur Geschichte der nationalen Protektorate der Kardinäle an der Römische Kurie. Innsbruck, 1938.
- Zombori 1996 = Zombori István (szerk.): Magyarország és a Szentszék kapcsolatának 1000 éve. Budapest, 1996.

BÁLING PÉTER

Karintia legkisebb plébánosa

*Jakob Unrest élete és művei***Carinthia's Smallest Parson – Jakob Unrest's Life and Works*

This paper aims to represent the life and the historical works of Jakob Unrest, a priest and chronicler who lived in the late 15th century in Carinthia. His life is often depicted in the Hungarian historiography with a controversial topos: the parish priest who lived isolated from the world, yet he was able to write historical works based on wide range of sources. The paper tries to confront this image with the works of the German historiography which are mostly less known and cited in Hungary.

Bevezetés

A középkor évszázadai során a Magyar Királysággal határos országokban készült történeti munkák szinte mindegyikének a lapjain fellelhetők olyan hosszabb-rövidebb utalások, amelyek a magyarországi eseményekre reflektálnak. Ez a megállapítás leginkább a Német-római Birodalom déli részein – Bajorországban és Ausztriában – illetve a Cseh-, Morva- és Lengyelországban készült történeti munkákra igaz. Azonban egészen a 15. századig kellett várni ahhoz, hogy St. Martin és Techelsberg plébánosa, Jakob Unrest – Mügelni Henrik után¹ – egy önálló, német nyelvű történeti művet szenteljen Magyarországnak történetének. A magyar történeti kutatás ugyanakkor Unrest *Von dem landt Vngern weylant Pannonia genannt*

* A tanulmány a „Középkori német nyelvű elbeszélő források – Magyarország Mügelni Henrik (Ungarnchronik), Ottokár aus der Gaal (Chronik) és Jakob Unrest (Ungarische Chronik) c. művében” című, K 123848-as azonosító számú NKFIH pályázat keretében készült.

¹ Bagi 2018. 591–622.

című művét² – amely röviden csak *Ungarische Chronik*, azaz Magyar Krónika néven ismeretes –, késő középkori keletkezésének és bizonytalan állításainak következtében nem tartja jelentősnek.³ A német nyelvű szakirodalom sem vélekedik a techelsbergi plébános munkájáról másképp: Wilhelm Neumann Unrestről szóló tanulmányában arra a megállapításra jutott, hogy a szerző és munkái elkerülték a történeti kutatások érdeklődését, sőt Unrest neve egy sor kézikönyvből és lexikon-szócikkból is kimaradt.⁴ Jakob Unrest életének és Magyar Krónikájának a részletes bemutatására a hazai történetírás sem vállalkozott, a magyar historiográfiában általában rövid, összefoglaló írások jelentek meg vele kapcsolatban.⁵ Ugyanakkor Unrest neve nem ismeretlen a szakma számára, hiszen társadalomszemléletéről doktori értekezés szól,⁶ és a forráskritikai, historiográfiai problémák⁷ mellett a Szent István király genealógiája körüli bizonytalanságok kapcsán szokás a Magyar Krónikában foglaltakat idézni, egyes hipotézisek igazolására felhozni.⁸ Emellett a mű a korabeli magyarsággép vizsgálatára és a Magyarország iránti élénk érdeklődés bemutatására is alkalmas.⁹

Jakob Unrest életútjáról, munkásságáról egészen a 20. század utolsó harmadáig egyfajta toposz-szerű jellemzés terjedt el a kutatásban, amelyet leginkább a német nyelvű historiográfia megállapításai tápláltak. Karl Grossmann – aki az Osztrák Krónika (*Österreichische Chronik*)¹⁰ kritikai kiadását jegyzi –, meglátása szerint a korban a híráramlás meglehetősen gyors és megbízható lehetett, ha olyan „*eldugott sarokba*”, mint Unrest otthona is eljutott.¹¹ Ezt a képet tovább erősítette

² JUCHU 355–372.; JUUCH 473–508.

³ Csukovits 2009. 17–18.; Veszprémy 1990a. 8. különösen 30. jegyzet.

⁴ Neumann 1987. 681. A szerző ugyanakkor azt is megjegyezte, hogy a legfontosabb kézikönyvekből nem hiányzik Unrest neve, mind a *Lexikon des Mittelalters*, mind az *Allgemeine Deutsche Biographie* rövid összefoglaló szócikkben emlékezett meg a késő középkori krónikásról. Vö. Dopsch 1997. 1260–1261.; von Krones 1895. 311–312; Az osztrák krónikás személye ugyanakkor az újabb lexikonok lapjain is feltűnik. L. Stelzer 1999. 85–88.; Spychała 2010. 1462–1463.; Malm 2012. 966–969.

⁵ Legutóbb: Bradács 2009a. 44–51.; Tringli 2008. 505.

⁶ Ágoston 1979; Ágoston 1990. 666–670.

⁷ A kutatás leginkább egy ismeretlen, mára már elveszettnek vélt Szent István legenda létezésének hipotézisét próbálja alátámasztani a Jakob Unrest Magyar Krónikájában található információkra és Ransanus értesüléseire támaszkodva. Karácsonyi 1892. 30.; Tóth 1947. 23–94.; Tóth 1989. 241–272. Vö. Veszprémy 1990b. 99–112.; Kertész 2008. 474–490. Illetve Zsoldos 2008. 490–497.; Kertész 2016. 498.

⁸ Mikó 2013. 1–22.

⁹ Radek 2008; Csukovits 2015. 91, 200–208.

¹⁰ JUÖCh; A német kritikai kiadás mellett a Bolyai János kutatási ösztöndíj keretében Tringli István jóvoltából készül a krónika magyar nyelvű fordítása: „Bolyai János Kutatási ösztöndíj Jakob Unrest Osztrák krónika, fordítás és elemzés (2004–2007)”.

¹¹ JUÖCh XIX.

Alphons Lhotskynak az osztrák történeti forrásokról írt összefoglaló munkája is, amelyben meglepőnek nevezi, hogy a „világtól távol eső falucska” papja bámulatos ismeretekkel rendelkezett.¹² E motívum azután Magyarországon is ismertté vált, személyét és érdeklődését így jellemezték: „*Eleven szellemiségű, érdeklődő és jó megfigyelő ember volt: csakis így tehetett szert egy, a világtól eldugott falucskában tiszteletreméltó jólétesültségre.*”¹³

A kutatás másik, Jakob Untestet érintő fontos megállapítása műveire vonatkozik. Általánosan elfogadott az a nézet, amely szerint a szerző fő művének a fentebb már említett Osztrák Krónika tartható. E mellett Unrest nevéhez kapcsolható két másik történeti témájú írás is, nevezetesen a Karintiai- és a Magyar Krónika. A techelsbergi plébános munkássága historiográfiai szempontból mérföldkő, hiszen az Osztrák Krónika az ausztriai középkori történetírás végét, míg a Karintiai Krónika ugyanezen régió helytörténetírásának a kezdetét jelenti.¹⁴

A Magyarország és a középkori magyar történelem szempontjából érdekesebb Magyar Krónikát sem a magyar, sem a német nyelvű történetírás nem tartja jelentősnek – ahogyan arra fentebb utaltunk már –, a kutatás leginkább azt igyekezett feltárni, hogy Unrest e műve megírásakor milyen forrásokra támaszkodhatott. A Magyar Krónika egyik kéziratának a felfedezője, Franz von Krones megállapítása szerint Unrest a Budai-, illetve a Thuróczy Krónika ősnymtatványait használhatta fel, vélhetőleg egy olyan forrás mellett, amely egy ezektől némileg eltérő vagy kivonatolt szövegre mehetett vissza.¹⁵ Krones 19. századi végi észrevételei egészen a legutóbbi időkig éreztették hatásukat. Mikó Gábor nevéhez köthető annak a rövid krónikaszcveget megörző kéziratnak a felfedezése, amely nagyrészt a 15–16. századi törvényszövegek másolatait tartalmazó, az Esterházy-levéltárban fennmaradt kötetben található. E fellelt forrástöredék alkalmas arra, hogy Krones megállapításait megkérdőjelezzük, hiszen olyan textusról van szó, amely egy mára már elveszett bővebb krónikavariánsból szivároghatott át több 14–15. századi szövegbe. Ezt az elveszett szöveget azonban több Mátyás-kori szerző is eredeti formájában ismerhette, a szövegszerű egyezések alapján pedig nem zárható ki, hogy azt akár Unrest is hasznosíthatta.¹⁶

¹² Lhotsky 1963. 405. (A német nyelvű idézetek magyar fordításai – amennyiben az nincs külön jelezve – a továbbiakban is tőlem származnak, B. P.)

¹³ Ágoston 1990. 666.

¹⁴ JUÖCh XXVIII.

¹⁵ JUCHU 352–353. Adolf Armbruster, a Magyar Krónika másik szövegvariánsának kritikai kiadásában is a nyomtatásban megjelent Budai- illetve Thuróczy Krónika lehetséges forrásként való használata mellett érvel. JUUCH 476–477. Hasonló megállapítás olvasható Tringli István tollából, a Mátyás korabeli történetírás átalakulásáról írt összefoglalójában, Krones szövegkiadására hivatkozva. L. Tringli 2008. 505.

¹⁶ Mikó 2013. 6–9., 16–17.

Ahogy e rövid bevezetőből is kiderül, nem egyszerű a tisztánlátás Jakob Unrest munkásságával kapcsolatban. Valóban egy a világtól eldugott faluban írhatta munkáit? Egyáltalán, ki volt ez a techelsbergi plébános?

Jakob Unrest élete

Ahogy azt már Karl Grossmann is megjegyezte, Jakob Unrestről a legtöbb, ami tudható, azt maga a szerző mondta el az Osztrák Krónika zárszavában, amikor írói munkásságának a motivációiról írt: *„Az idő elfolyik, mint a víz, az emberi emlékezet elillan, mint a harangszó. Én, Jakob Unrest, Karintia legkisebb plébánosa, ő királyi felsége örökös tartományának alattvalója, egyszerűségemben végiggondoltam, hogy ami írásba kerül, az tovább fennmarad, és az emberi emlékezet számára érték lesz. Ezért úgy gondoltam, hogy számot adok az elmúlt időkről.”*¹⁷ Az, hogy Jakob Unrest valóban plébánosként működött a karintiai Techelsbergben, okleveles forrással is igazolható. 1466. október 8-án Christian, Maria Saal-i prépost azzal bízta meg Wörthi-tó melletti Pirk plébánosát, Acházt, hogy a Maria Saallal szomszédos Sankt Martin am Techelsberg plébánosának iktassa be a regensburgi egyházmegye papját, Jakob Unrestet.¹⁸ Az okirat egyúttal arra is bizonyosággal szolgálhat, hogy Jakob Unrest Bajorországból származott.¹⁹ E logikusnak tűnő érvelést azonban nem mindenki fogadta el érvényesnek. Maga August von Jaksch is, aki a fentebb említett oklevél szövegét közreadta, igen óvatosan fogalmazott. Véleménye szerint attól, hogy a krónikás a regensburgi egyházmegye papja volt, még nem következik szükségszerűen, hogy hazáját is Bajorországban keressük, noha ennek valószínűsége igen nagy.²⁰ Wilhelm Neumann sokkal határozottabban foglalt állást amellet, hogy Unrest a karintiai Sankt Veit melletti Glanegg szülötte volt.²¹ Egyéb adatok hiányában nehéz pontosan meghatározni a krónikás-plébános születési helyét és idejét. Grossmann ugyanakkor azzal érvelt, hogy, noha nem lehetetlen, de mégiscsak furcsa, hogy Unrest előbb a karintiai egyházmegyét a regensburgira cserélte, majd ismét visszatért Karintiába. E mellett nyelvészeti vizsgálatok alapján az Osztrák Krónika szövege egyértelműen a bajor-osztrák dialektushoz sorolható, azonban

¹⁷ Csukovits Enikő fordítása. Csukovits 2015. 201. *„So aber die zeit verfleust alls das wasser und des menschen gedechtnus vergeen mit der glocken donn, hab ich Jacob Vnrest, der minst pharrer in Kernnten als ain inwoner seiner der kuniglichen maiestat erbannden, in meiner einfalltgedacht, was in schiff kumbt, bleibt lennger, dann des mennschen gedachtnus wert, und hab bedacht die raittung von der muessigen zeit [...]”* – JUÖCh VII. 219.

¹⁸ Jaksch 1883. 463–465.; MHDC 396. sz.

¹⁹ JUÖCh VIII.

²⁰ Jaksch 1883. 464.

²¹ Neumann 1959. 15.

pontosabb földrajzi beazonosítása nem lehetséges.²² Ugyanakkor okleveles források szólnak egy bizonyos Ruprecht Unrest nevű linzi polgárról – igaz, bárminemű rokonsága Jakobbal sajnos nem bizonyítható –, aki 1372-ben a városban házzal is rendelkezett.²³ A krónikás születési idejével kapcsolatban szintén Grossmann becslésére hagyatkozik a kutatás, amelyet így 1430 környékére szokás tenni.²⁴

Ugyancsak diplomatikai forrás tájékoztat arról, hogy Unrest – immáron mint techelsbergi plébános –, írásban vállalt kötelezettséget Augustin ossiachi apáttal szemben egy telek bérlésére, hogy plébániájának gazdaságát kibővítse.²⁵ Wilhelm Neumann hívta fel a figyelmet arra a tényre, hogy az oklevél szövege több alkalommal is hangsúlyozza, hogy az említett techelsbergi plébániát helynök (*vicarius*) kezelte, amelyet jól jelez az is, hogy a dokumentum Jakob Unrestet gurnitzi kanonoknak nevezi. A gurnitzi prépostság is a régióban található, ugyanis Klagenfurttól nem messze délkeleti irányban fekszik.²⁶ Ez az apró, szinte lényegtelennek tűnő epizód Unrest életében több szempontból is fontos, ugyanis megdölni látszik az a felvetés, hogy Jakob Unrest a világtól elszigetelve élte életét. Ez utóbbi megállapítás igazolására a kutatás a karintiai tartományi archívumban őrzött 1474. évi urbárium kései átiratát szokta idézni.²⁷ Ebben ugyanis az áll – köszönhetően a másoló, Johann Beznik techelsbergi plébános 1537-ben hagyott megjegyzésnek –, hogy Unrest 35 éven keresztül állt a techelsbergi plébánia élén, 1500-ban bekövetkezett haláláig.²⁸ Az urbárium, amelyben szerepel az említett bérlemény is, feltünteti a techelsbergi plébánia jövedelemforrásait is, amelynek alapján némileg következtethetünk krónikásunk anyagi helyzetére. A tizedbevételek mellett szántók, legelők és 14 jobbágytelek is feljegyzésre került, amelyek lakói pénzjáradékkal és naturáliákkal adóztak a plébániának.²⁹ Vélhetőleg Unrest az urbárium összeállításakor nem pusztán a plébánia javadalmait kívánta összeírni, hiszen Leonstein (Pörtschach am Wörthersee) uraival többször is konfliktusba keveredett, ugyanis utóbbiak több alkalommal is megpróbálták kiterjeszteni hatalmukat a plébániai javakra. Az urbárium nem véletlenül jegyzi meg egyes birtokok esetében többször is, hogy azok a plébániához tartoznak és nem Leonsteinhoz.³⁰

22 JUÖCh VIII. Az Osztrák Krónika szókincsének vizsgálata is a bajor-osztrák dialektus mellett foglalt állást. Összefoglalóan I. Tarvainen 1966. 176–178.

23 LR Bd. A 1b, 53. sz.; Bd. C III A1, 69. sz.

24 MHDC VIII. Vö. JUUCh 475.

25 MHDC Nr. 419; (https://www.monasterium.net/mom/AT-KLA/AUR/AT-KLA_418-B-A_4048_St/charter – Letöltve: 2021. január 26.)

26 Neumann 1987. 682.

27 KL GV – Hs. 2/37. Vö. Hauser 1880. 316–317.

28 „Dominus Jacobus Unrecht obiit sub anno Dni 1500. Dominus Jacobus fuit plebanus per annos 35.” – KL GV – Hs. 2/37. sz.

29 Neumann 1987. 682.

30 Neumann 1987. 682.

Mint ahogyan az a fentiekből is kiderül, Jakob Unrest több egyházi javadalomban is részesült. Ahhoz, hogy krónikásunk társadalomban elfoglalt helyét, anyagi viszonyait jobban megértsük röviden szükséges szólni a Maria Saal-i káptalan és a Mária Mennybemenetele (*Propstei- und Wallfahrtskirche Mariae Himmelfahrt*) egyházának helyzetéről, hiszen Unrest techelsbergi plébániája felett az említett intézmény gyakorolta a kegyúri jogokat (*ius patronatus*). A társaskáptalan későközépkori történetének feltárása Friderike Zaisberger nevéhez köthető.³¹ Az intézmény a 15. század során számos és gazdag donációnak köszönhetően lehetőséget tudott biztosítani az egyháziaknak, hogy javadalomhoz jussanak. Ezek az adományok és a társaskáptalan jövedelmei azonban a karintiai törökbetörések és az osztrák–magyar háború következtében a század végére megcsappantak.³² A társaskáptalan ebben az időszakban többnyire hét kanonoki helyből állt, amelyek közül a préposti, a dékáni és három további kanonoki stallum betöltésének joga a salzburgi érseket illette. A káptalan tehát nagyjából három kanonoki javadalommal rendelkezhetett szabadon.³³ A fentebb már említett oklevélből – amelynek értelmében Unrest hozzájutott a techelsbergi plébániához –, kiderül, hogy ebben az időben a prépostot Christian Troyselnek hívták, aki mintegy 20 évig állt a káptalan élén.³⁴ Fentebb szintén említettük, hogy okleves forrásokkal igazolható, hogy Techelsbergben helynök tevékenykedett, ezen adatot Unrest gurnizi kanonoki címe is megerősíti. Sokkal fontosabb azonban az az okirat, amelyben Bernhard von Rohr, salzburgi érsek Jakob Unrest számára egy kanonoki stallumot adományozott Maria Saalban. Sajnálatos módon az okirat nem maradt fenn teljes épségében, ugyanis a hitelesítő jegyzői pecsétet levágták róla, melynek következtében az oklevél utolsó sorai elvesztek. E sorok hiánya miatt a kiállítás pontos dátuma sem rekonstruálható.³⁵ A diploma szövege azonban megengedi, hogy időkorlátok közé szorítsuk a keresett időpontot, köszönhetően annak, hogy Bernhard érsek bizonyos feltételek mellett adományozta az említett hivatalt Unrestnek. Az okirat szerint egy bizonyos Georg Swentenkrieg hajlott korára és az érseki udvarban végzett kamarási szolgálataira való hivatkozással lemondott, így vált szabaddá a stallum. A salzburgi érsek továbbá arra is kötelezte Unrestet, hogy Swen-

³¹ A szerző leginkább okleves források alapján vizsgálta 1450 és 1500 között a testület összetételét és történetét. A fennmaradt dokumentumokon keresztül azonban sajnos nem rekonstruálható az egyes személyek hivatali ideje. A kutatások során összesen 34 személyt sikerült felderíteni. Zaisberger 1972. 181–205.

³² Zaisberger 1972. 181.

³³ Zaisberger 1972. 181.

³⁴ Troysel kb. 1450 és 1470 között viselte a préposti hivatalt. Későbbi társaival ellentétben nagyrészt a káptalanban tartózkodott. A Maria Saal-i javadalom mellett a brixeni székeskáptalan tagja is volt. L. Zaisberger 1972. 183.

³⁵ Zaisberger 1972. 184., 202–203. 6. számú melléklet.

tenkrieg számára évente Szent György napja előtt vagy után tizennégy nappal tíz aranydukát járadékot fizessen.³⁶ Az okirat kiállításának időpontja tehát Bernhard von Rohr érsek beiktatása (1466. június 6.) és Georg Swentenkrieg halála (1480. december 6.) közé esik.³⁷ Friderike Zaisberger a táraskáptalan prozopográfiáját bemutató munkájában az 1470-es évek mellett tüntette fel Unrest nevét.³⁸

Sajnos nem deríthető ki, hogy Unrest pontosan mikor viselte a Maria Saal-i kanonoki stallumot. Az viszont bizonyosnak látszik, hogy itt az érsek által delegált három prebenda egyikéről van szó, ami alapján feltételezhető, hogy Unrest kapcsolatban állt Berhard von Rohr udvarával. Ez utóbbi hipotézis újfent cáfolja az egyszerű falusi plébános toposzát, ahogyan azt Zaisberger is hangsúlyozta eredményei publikálásakor.³⁹ Ami pedig a kinevezéssel járó jövedelmet illeti, érdemes az Unrest által fizetendő tíz arany járadékot a prépostot a távollétében is megillető évi 300 magyar forintra rúgó bevételeinek⁴⁰ fényében szemlélni.

Az Unrest által betöltött egyházi hivatalok sora ugyanakkor nem merül ki a Maria Saal-i prebendában. Jakob Obersteiner nevéhez fűződik két további olyan okirat közlése, amely a krónikáíró nevével összefüggésbe hozható. Mindkét iratot a gurki konzisztórium archívumában őrizték egy olyan faszcikulusban, amely nagyrészt a 15. század utolsó évtizedéből való iratanyagot tartalmazott.⁴¹ Egy

³⁶ „Volentes igitur tibi Georgio Swenntenkrieg supradicto, ne propter huiusmodi resignationem dispendium paciariis, sed iuxta tui Status decencie coradius valeas sustentari de alieuius subventionem auxilio providere dicti Jacobi expresso et deliberato ad id accedente consensu pensionem annuam decem ducatorum singulis annis circa festum sancti Georgii quatuordecim diebus ante vel post de fructibus proventibus et obuencionibus prenominatorum canonicatus et prebende per eundem Jacobum ac suos successores pro tempore existentes ipsorum canonicatus et prebende rectores tibi integre persolvendam et expediendam.” – Zaisberger 1972. 202.

³⁷ Georg Swentenkrieg a Mariai Saal-i prebenda mellett számos javadalmat bírt, ugyanis Marburg, Werfen és Radsat plébánosának is kinevezték. Hivatalait annak köszönhette, hogy az érseki udvarban is fontos pozíciót töltött be, ő látta el ugyanis a főkamarási feladatokat. Vö. „Dilecto nobis in Christo Georgio Swenntenkrieg magistro camere curie nostre et canonico ecclesie collegiate Beate Marie Virginis in Solio nostre diocesis salutem in domino. Exhibita nobis nuper pro parte tua peticio continebat, quomodo senio corporis gravatus ac servicio nostro ita obstrictus existas, ut prefato canonicatui deinceps fructuose preesse non valeas ac propterea eosdem canonicatum et prebendam resignare intendas supplicatumque nobis humiliter extitit, quatenus a te resignationem dicti canonicatus ex causis huiusmodi recipere et admittere pensionemque tibi annuam decem ducatorum boni et iusti auri de fructibus redditibus et obventionibus eorundem canonicatus et prebende aucloritate nostra ordinaria reservare dignemur.” – Zaisberger 1972. 184., 202.

³⁸ Zaisberger 1972. 198. A szerző az oklevelet 1480. december 6. előttire keltezte. L. Zaisberger 1972. 202.

³⁹ Zaisberger 1972. 184.

⁴⁰ Zaisberger 1972. 181.

⁴¹ A dokumentumokat az ún. *Citationes consistoriales* tartalmazta. Egészen a 17. századig Gurkban működött a konzisztórium. A stráßburgi (Sank Veit an der Glan, Karintia) püspök megbízásából

1488. június 12-én kelt idézőlevél szerint Jakob Unrestet, a glaneggi Sankt Urban plébániájának a helynökét azzal bízta meg a gurki prépost, hogy egy Gurkban tárgyalandó házassági perhez a mondott egyházközségből több személyt is beidézzen. Ezen az idézőlevélen található az az Unrest saját kezével írt rövid jegyzet, amelyben nyugtázta a rá rótt feladat elvégzését.⁴² A következő irat is ehhez a megbízáshoz kapcsolható. Ebben az áll, hogy Jakob Unrest techelsbergi plébánost a konzisztórium elé idézték, aki eskü alatt azt vallotta, hogy néhány évvel ezelőtt, amikor Sankt Urban helynöke volt, Konrad Verbernek, a glaneggi vár őrének és császári kezelőjének az utasítására egy Steuerberg nevű helyre ment el.⁴³ Az irat datálása nem pontos, mivel hiányzik róla az évszám, azonban mivel a hónap és a nap neve is feltüntetésre került, minden bizonnyal 1497. június 16-án állítottak ki a hivatalos iratot, amelyet a krónikás vallomása is igazol, mivel Unrest úgy fogalmazott, hogy az esetre valamikor 9–10 évvel korábban került sor. Unrest továbbá azt is jelentette, hogy a nevezett helyen megjelent, hogy egy bizonyos Johannes nevű férfit és jegyesét, Kunigundét összeeskesse. A házassághoz azonban a gurki prépost diszpenzációjára is szükség volt, ugyanis az említettek közt rokoni kapcsolat (vérségi vagy sógorsági) állt fenn. További írásos dokumentumok szerint Jakob Unrest 1487 vagy 1488 során összeadta Johannest és Kunigundát.⁴⁴ Ezen felül ismeretes egy olyan okirat is, amelyben a gurki konzisztórium titkára arról adott számot, hogy egy bizonyos Blasius Ploder, a nevezett Kunigunda apja, ünnepélyesen tanúsította lányának és Johannes nevű férjének egybekelését, amelyet Jakob Unrest celebrált. A forrás érdekessége számunkra azonban az, hogy a szertartást végző papot Steuerberg helynökének mondja.⁴⁵ Arra nézve, hogy Unrest mennyi ideig viselte a fent említett egyházi hivatalokat, sajnos nincsen adatunk.

Obersteiner úgy vélte, hogy a krónikás valamikor 1490 körül visszatért Techelsbergbe. Erre az elgondolásra írásos források alapján jutott, mivel a vonatkozó oklevelek szerint 1493-ban és 1495-ben két másik személy volt Sankt Urban helynöke.⁴⁶

a mindenkori prépost főesperesi minőségében állt az egyházkerület élen, és e konzisztórium hatáskörébe tartoztak a házassággal kapcsolatos ügyek. A prépostot munkájában egy *assessor* segítette, aki a káptalan szolgálatában álló jogi végzettséggel rendelkező személy volt. Obersteiner 1953. 948.

⁴² „Gratiöse ac Reverende pater! Ego Jacobus unrest, vicarius ecclesie S. Urbani executus sum vestre reverende paternitatis mandatum citando laicos Georium in Kray et waltasarem in Agstorff iuxta tenorem mandati coram testibus et fidedignis personis actum diebus sabato et dominica quartadecima et quintadecima mensis lunii.” – Obersteiner 1953. 949. A kéziratot közli: Neumann 1959. 15.

⁴³ Obersteiner 1953. 949

⁴⁴ Obersteiner 1953. 950.

⁴⁵ Obersteiner 1953. 950.

⁴⁶ Andreas Posch neve 1493-ban és 1495-ben bukkan fel, Johannes Molitoris 1495-ben *socius divinorum*ként szerepel a forrásban. L. Obersteiner 1953. 949.

Obersteiner arra gyanakodott, hogy a karintiai törökbetörések⁴⁷ készthették Unrestet arra, hogy Techelsbergből, a gurki egyházmegyébe tartozó Sankt Urbanba tegye át székhelyét, mivel így nyugodtabb körülmények között szentelhette idejét az írásnak. Wilhelm Neumann azonban cáfolta e hipotézist, hiszen a török portyák éppúgy érintették Glanegget és vidékét, ahol Sankt Urban is fekszik, mint Techelsberget és környékét. 1480-tól kezdődően pedig a magyar–osztrák háborúk pusztításai is elérték a régiót. Ezen felül az a tény, hogy Unrest Maria Saalban viszonylag biztonságos lakással rendelkezett, világosan mutatja, hogy a krónikást elsősorban nem a nyugalom és biztonság keresése motiválta.⁴⁸ Az előbb említett források értelmében tehát könnyen cáfolható az az állítás, amely szerint Unrest kinevezése után mindvégig Techelsbergben tevékenykedett, ebből adódóan korántsem volt a világtól elszigetelve, ahogyan azt a korábbi történeti kutatások alapján feltételezték.⁴⁹

Az, hogy Unrest különböző egyházmegyékben viselt tisztségeket, nem meglepő, hiszen minden egyházkerület, amely valamilyen formában a személyéhez köthető a salzburgi érsekség alá tartozott. Abban sincsen semmi rendkívüli, hogy a káptalanok által kiutalt plébánosi javadalmak élén helynökök álltak, ahogyan azt Unrest esetében is láttuk. Ez utóbbi jelenséghez bizonyára az is hozzátartozik, hogy a 15. század végén a Maria Saal-i dékán, Wilhelm Laventaler a salzburgi érseknek tett jelentésben arról panaszkodik, hogy idestova 14 éve azon fáradozott, hogy a kanonok a kötelező istentiszteleteken megjelenjenek.⁵⁰ A távolmaradás olyan méreteket öltött, hogy Christoph Schachner prépostsága idején (1480–1490) a káptalan vezetőjének a neve egyetlen Karintiában kiállított oklevélben sem tűnik fel.⁵¹ Mindehhez természetesen hozzátartozik az is, hogy a kanonokok szoros kapcsolatba kerültek a politikával és az igazságszolgáltatásban is fontos szerepet játszottak, ezért csak ritkán tudtak eleget tenni azon kötelezettségüknek, hogy helyben éljenek. A dékánnak sikerült végül egy rendeletben szabályoznia, hogy a jelenléti pénzt (*Präsenzgeld*) csak azoknak a kanonoknak fizessék ki, akik az előírt szertartásokon az elejétől a végig jelen voltak. Az érintettek természetesen tiltakoztak ez ellen, ám 1508-ban Lenhard von Keutschach érsek is szabályzatban rendezte a kanonokok helyzetét és kötelezettségeit.⁵²

Jakob Unrest tanulmányairól sajnos szintén kevés információval rendelkezünk. Grossmann megállapításait általában elfogadja a kutatás, ami alapján feltételezhető, hogy a krónikás dóm- vagy kolostoriskolában szerezte meg az egyházi

⁴⁷ A karintiai törökbetörések elsődleges forrása Unrest Osztrák Krónikája. Az események rekonstruálásához l. Neumann 1955. 84–109.; Toifl – Leitgeb 1991.

⁴⁸ Neumann 1987. 683. Vö. Obersteiner 1953. 950–951.

⁴⁹ Ez a nézet a magyar historiográfiában is megtalálható. L. Csukovits 2015. 201.

⁵⁰ Zaisberger 1972. 199.

⁵¹ Zaisberger 1972. 181.

⁵² Zaisberger 1972. 181–182., 199–200.

hivatalához elengedhetetlen tudást.⁵³ Azonban, ha megnézzük a Maria Saal-i kanonokok életútját, akkor a következő megállapítások tehetők. A káptalan tagjai a forrásokban számos jogügylet kapcsán tűnnek fel, mint tanúk vagy mint résztvevők, sok esetben más plébániák helynökeként. Több olyan személy is ismert, aki megtartotta kinevezése előtt viselt egyházi hivatalát, illetve sokan kinevezésük előtt az érseki udvarban is szolgálatot tettek. E ponton talán a legfontosabb megállapítás az lehet, hogy a kanonok általában rendelkeztek egyetemi végzettséggel, amelyet – jellemzően – a bécsi egyetemen szereztek.⁵⁴ Szintén fontos lehet, hogy Jakob Unrest a kanonoktársai közül nem az egyetlen olyan személy, aki történetíróként, krónikásként is működött. Maria Saalban Jakob Radhaupt,⁵⁵ a gurki egyházmegyében pedig Johann Turs káplán is említhető ilyen minőségben.⁵⁶ Természetesen az, hogy a Maria Saal kanonokjai közül többen egyetemet végeztek, még nem jelenti azt, hogy Unrest is ezt az utat járta volna be, de bizonyos, hogy tudott latinul, ismerte a Bibliát és az egyházatyákat is.⁵⁷ Az sem elképzelhetetlen, hogy Unrest vend nyelven is beszélt, hiszen a környéken abban az időben éltek szlávok, azaz a birtokigazgatáshoz és a lelkipásztori teendőkhöz szinte nélkülözhetetlen volt a nyelvismeret. Ismert továbbá, hogy Völkermarktban – Klagenfurttól keletre, nem messze Jakob Unrest működési területétől – 1483 során szláv nyelvű prédikációt követeltek a lakosok.⁵⁸ Ennek ellenére Unrest németül írt, és munkáiban nem is említette a régióban honos nyelvi dualizmust, noha ismert, hogy a közeli Krajna területén kétéves időtartamra azért neveztek ki egyháziakat, hogy elsajátítsák a szláv nyelvet.⁵⁹

Jakob Unrest halálával kapcsolatosan a kutatás szintén csak becslésekre hagyatkozott, egészen Jakob Obersteiner fentiekben már hivatkozott tanulmányának megjelenéséig. Noha már korábban, August Jaksch felhívta a figyelmet arra, hogy a korábbiakban feltételezett 1493. évi dátum mint Unrest halálának lehetséges időpontja nem tartható, hiszen az úgynevezett Unrest-urbárium szerint a krónikás 1500-ban hunyt el.⁶⁰ Obersteiner bizonyítékokat is talált az urbáriumban foglaltak igazolására. A fentiekben már szintén idézett 1493. és 1497. évi oklevelek is azt bizonyítják, hogy Unrest ekkor még életben volt. Mivel az Osztrák Krónika az 1499. év eseményeivel zárul, az urbáriumban szereplő 1500. év bizonyítást nyert.⁶¹

53 JUÖCh VII. Vö. JUUCH 475.

54 Részletesen: Zaisberger 1972. 181–198. Összefoglalóan: Neumann 1987. 684.

55 Haider 1975. 46–67.

56 Haider 1971. 225–248.

57 JUÖCh VIII.

58 Ágoston 1979. 2. Vö. JUÖCh X. Illetve Ankershofen – Hermann 1843. 474–475.

59 Neumann 1987. 690.

60 Jaksch 1883. 463–464.

61 Obersteiner 1953. 948–951.

A fentiek alapján elmondható tehát, hogy Jakob Unrest minden valószínűség szerint 1430 körül született Bajorországban. Egyházi karrierjének csúcsára a Maria Saal-i kanonoki stallum elnyerésekor ért. Erre valamikor az 1470-es évek során került sor, azonban e mellett számos más egyházi hivatalt is viselt. Sajnos az nem állapítható meg, hogy az egyes hivatalokat milyen időszakban viselte, azonban az bizonyos, hogy az elszigetelt falusi plébános toposzával érdemes leszámolni a magyar historiográfiában is, ahogyan arra a német nyelvű, leginkább osztrák történeti kutatások rámutattak. Az a megállapítás sem tartható, hogy Unrest az alsópap-ság tagja volt, bevételeit és társadalmi státuszát tekintve személye ugyanis inkább az egyházi középréteghez sorolható. Tanulmányairól hiányosak az ismereteink, azonban a korábbi nézetekhez képest nem utasíthatjuk el annak a lehetőségét, hogy kanonoktársaihoz hasonlatosan egyetemi végzettséget szerzett. A fentebb hivatkozott oklevelek és okiratok arra is bizonyosságul szolgálnak, hogy Unrest nem egyhelyben, Techelsbergben élte le életét, hanem aktívan részt vett a térség egyházi igazgatásában és jogügyleteiben. Érdeklődése a kor eseményei iránt történetírói munkásságában csúcsonodott ki, amely kanonoktársa Jakob Radhaupt esetében is kimutatható. Elhunyt 1500-ra tehető, amely az általa szerkesztett urbárium későbbi másolója és techelsbergi utóda, Johan Beznik feljegyzéséből ismeretes.

Jakob Unrest a történetíró

Jakob Unrest nevéhez – az ahogyan arról korábban szó esett – három történeti mű kapcsolható: az Osztrák-, a Karintiai- és a Magyar Krónika. E három munka közül az Osztrák Krónika tekinthető Unrest fő művének, szerzőségéhez nem férhet kétség, ugyanis Unrest megnevezi magát: „[...] *ich Jacob Vnrest, der minst pharrer in Kerndten* [...]”⁶² A Karintiai- és a Magyar Krónika szerzőségének megállapítása, már nem ennyire kézenfekvő, azonban a stílus, a nyelvezet, az elbeszélés módja és az a tény, hogy mindkét műben található utalások az Osztrák Krónikára, Jakob Unrest szerzőségét támasztja alá. Grossman szerint az sem mellékes, hogy az Osztrák Krónika másolói – mind a hannoveri, mind a bécsi kézirat esetében – a három munkát egy kötetbe szerkesztették össze, ami további bizonyítékul szolgál.⁶³ A krónikák csak másolatokban maradtak az utókorra, autográf kézírataik elvesztek.

Az Osztrák Krónika, amely vélhetőleg Unrest legkorábbi alkotása, egy bizonyos, a szerző által számos alkalommal csak régi krónikának aposztrofált mű folytatása. Ez a régi krónika minden valószínűség szerint az ún. *Österreichische*

⁶² JUÖCh 219.

⁶³ JUÖCh XIII.

Chronik von den 95 Herrschaften lehetett.⁶⁴ Erre bizonyos részek átvételéből következtethetünk, illetve abból, hogy Unrest munkája ott veszi fel a történet fonalát, ahol a „régikrónika” abbahagyta. Az Osztrák Krónika alapvetően az 1435 és 1499 közötti eseményeket tárja az olvasó elé, a mű stílusa alapján arra lehet következtetni, hogy az említett régikrónika mellett a szerző korabeli röplapokat, *Zeitungen*okat, saját élettapasztalatait és szóbeli hagyományokat is felhasználhatott.⁶⁵ Grossmann megállapítása szerint a mű elbeszélési stílusa egyszerű, a bibliai idézetek révén pedig a korabeli prédikációk hangvételére hasonlít. Nem szabad azonban elfeledkeznünk arról, hogy Unrest eredeti kézírata nem maradt fenn, csak másolatokból ismerjük írásait. Az bizonyos, hogy a másolatok nem a humanizmus ékesszólását, hanem sokkal inkább a 15. századi osztrák tartományok nyelvi világát tükrözik, amely nem mellesleg többé-kevésbé megegyezett a III. Frigyes-korabeli birodalmi kancelláriai stílussal.⁶⁶

Az Unrest legjelentősebb munkájának tartott krónikának két kézirati hagyománya ismert: a hannoveri és a bécsi.⁶⁷ Mivel csak ez a két kézirat ismeretes, az a vélekedés vált mérvadóvá, hogy a munka a korabeli közvélekedésre nem gyakorolt túlzott hatást, viszont híven tükrözi az osztrák tartományok lakosainak világról alkotott véleményét.⁶⁸ A helyzet azonban úgy áll, hogy Unrest munkái nem sokkal a szerző halála után már széles körben ismertek voltak. A 16. század első évtizedében Unrest három krónikája Bécsben is megtalálható volt. Winfried Stelzer kutatásai⁶⁹ mutattak rá arra, hogy a Bécsi Nemzeti Könyvtár 7692. sz. kódex olyan latin nyelvű szövegeket tartalmaz, amelyek Jakob Unrest munkáinak a fordításai. A szerző szerint az I. Miksa császár megbízásából működő Ladislaus Sunthaym gyűjtőmunkájának eredményeképp kerültek Unrest munkái Bécsbe.⁷⁰

⁶⁴ Neumann 1987. 685.; JUÖCh XVIII.

⁶⁵ JUÖCh XVIII–XIX. Vö. Csukovits 2015. 201–202. A mű szerzőségével kapcsolatosan több probléma is felmerült, a kutatás úgy tartja, hogy III. Albert herceg udvari káplánja, az Ágoston-rendi szerzetes, Leopold Seinreuter a mű írója. A történeti munka népszerű volt, több mint 50 kézírata ismert, amelyben Ausztria legendaszerű elemekkel tarkított történetét meséli el. Unrest Osztrák Krónikájának nyelvezete és stílusa nagyban hasonlít erre a munkára. Vö. Csukovits 2009. 96–97.; Bradács 2009b. 1421–1454.; Neumann 1987. 686. Kiadása: ÖCh95H

⁶⁶ Grossmann 1957. XIV–XVI.

⁶⁷ A kéziratok leírásához l. JUÖCh XIX–XXXV. Egészen addig, amíg Karl Grossmann fel nem fedezte Bécsben a krónika másik kéziratát (cod. 8007), csak a hannoveri volt ismert. A bécsi szövegkorpusz nemcsak a korábban ismert változat textusát egészíti ki, hanem annak olvasatán is javít. A hannoveri kézirat régtől fogva ismert, hiszen 1724-ben Simon Friedrich Hahn kiadásában jelent meg. L. Wutte 1923. 103. A bécsi kézirathoz l. Grossmann 1923. 368–371.; Hahn kiadása: CMV I. 537–803.

⁶⁸ Csukovits 2015. 201–202.

⁶⁹ Stelzer 1973. 181–198.

⁷⁰ Stelzer 1973. 188–189.

Stelzer azt is kimutatta, hogy Sunthaym vagy valamelyik munkatársa nem sokkal Unrest halála után kereste fel Karintiát, azaz valamikor 1500 környékén.⁷¹

Wilhelm Neumann meglátása szerint nem véletlen, hogy az Osztrák Krónika nem tett szert olyan ismertségre az osztrák tartományokban és a Birodalomban, mint a Karintiai Krónika. A szerző a továbbiakban arra is igyekezett rámutatni, hogy Unrest történetírói munkásságát bizonyosan ismerték Miksa császár udvarában. A hannoveri kéziratban található másoló jegyzet (*Kopistennotiz*) szerint Johann Fuchsmagen, III. Frigyes és I. Miksa császárok humanista tanácsosa rendelkezett az Osztrák Krónika szövegének egy részével.⁷² Neumann elgondolása szerint lehetséges ugyan Unrest munkájának az eltűnését egyszerűen feledékenységgel magyarázni, ám érdemes azon is elgondolkozni, hogy a krónika elzárásának oka abban keresendő, hogy a szerző a korabeli viszonyokat a maga kíméletlenségében ábrázolta, és nem rejtette véka alá III. Frigyesrel szemben táplált ellenérzéseit és kritikáit sem. Unrest a császárt tétlenséggel és tehetetlenséggel vádolta, mivel meglátása szerint hazája emiatt sokat szenvedett. A felső klérust sem kímélte a krónikás. A pápa mellett Bernhard von Rohr salzburgi és Beckensloer János esztergomi érsekeket is megfedte. A püspökről úgy vélekedett, hogy jobban tennék, ha a Szentírászt olvasnák és ehhez mérten cselekednének.⁷³ Ilyen körülmények között nem csoda, ha a császári udvar nem tudta felhasználni saját céljaira Unrest írásait.⁷⁴ Minde mellett III. Frigyes legnagyobb riválisáról, Hunyadi Mátyásról tisztelettel szólt.⁷⁵ Akárhogy is, az Osztrák Krónika 1468-tól fontos forrása az osztrák tartományok

⁷¹ Stelzer tanulmánya elsősorban a karintiai Vierberglauf zarándokút történetével kapcsolatos új forrást mutatja be. Mivel Sunthaym nem számolt be a magdalensbugri ifjú bronzszobrának megtalálásáról, ezért vélhetőleg Unrest szövegei még ez előtt, tehát valamikor 1500 környékén kerülhettek Bécsbe. L. Stelzer 1972. 461.

⁷² Neumann 1987. 686. Vö. JUÖCh 90. 'c' jegyzet. Ugyanakkor az sem zárható ki, hogy nemcsak Sunthaym, hanem Jakob Mennel (Manlius) – aki szintén tagja volt a császári tanácsadók körének – is rálelt Unrest munkáira, hiszen 1507-től kezdve öt éven keresztül szinte a Birodalom minden szegletét bejárta, hogy a császár genealógiájához megfelelő források után kutasson. L. JUÖCh XXXI. Vö. Stelzer 1973. 182–183.

⁷³ „Pessar war gewesen, der bishoff het dye zeyt den psalter gelesen und das weltlich swert lassen wechten, dem es gepirdt. Die kristenliche kirchen hat geordnet die bischoff zw predign und psycht ze horen, kirchen und pffaffen zu weyhen. Darumb ist geweyhet infel und stab als huet und stab als ainem pilgram und halter und nicht eysenhuet und speyß. Was sie mit den warten predign, sullen sie mit den werckhen erfüllen, als sannd Rueprecht, sannd Virgily und annder heylig und salig bishoff gethan haben, nachgevolgt sannd Augustin lere, der spricht: «Eyn bishoff soldt an alle sindt sein und ein trewer außgeber der heyiligen sacrament und ein trewer halter seiner schafflen.» – JUÖCh 145.

⁷⁴ Neumann 1987. 687–688.

⁷⁵ Cukovits 2015. 204. Mátyás király portréjához a 15. századi osztrák historiográfiában l. Bradács 2009a. 41–54.

történetének, különösen az osztrák–magyar háborúk és az ausztriai törökbetörések eseményeinek rekonstruálásában nélkülözhetetlen.⁷⁶

Unrest legkevésbé értékelt munkája a Karintiai Krónika.⁷⁷ Az utókor ugyan nem tartja kiemelkedő munkának, a korban azonban igazán népszerű volt, és a karintiai történeti tudatra is jelentős hatással bírt, erre utal a 16–18. századból fennmaradt több mint 20 kézírata.⁷⁸ A krónika Karintia történetét mutatja be 764-től, kezdve a szláv hercegektől és a tartomány krisztianizációján keresztül két részben egészen 1335-ig. Az első rész a 7–9. század eseményeivel foglalkozik, ezután egészen a 13. század közepéig hiányos a kézirat, majd a második rész innen veszi fel a fonalat, és tart az előbb említett időpontig. Forrásai között tartható számon a 870-ben Salzburgban összeállított *Conversio Bagoariorum et Carantanorum*⁷⁹ és az ebből származó *Vita Virgili*.⁸⁰ Grossmann megállapítása szerint Unrest ezeket a műveket megtalálhatta Maria Saalban is, ahol talán egy mára elveszett kéziratra vagy fordításra hagyatkozhatott.⁸¹ A későbbi időszak történetéhez minden bizonnyal kivonatolta az Ottokar von Steiner *Österreichische Reimchronik*-jét, melyet saját ismereteivel és okleveles forrásanyaggal is kiegészített.⁸² A történeti munka népszerűségét vélhetően annak köszönhette, hogy függelékében Unrest közölte a karintiai monostoralapítások és nemesi családok listáját.⁸³ Ez utóbbi mindenképpen kutatómunkára utal, amely során talán okleveleket használhatott fel a krónikás, ami viszont kiterjedt levelezést feltételez. Annak ellenére, hogy a humanista történetírás kritizálta a művet annak kurtasága miatt, Michael Gothard Christalnick maga is felhasználta a *Historia Carinthiaca* című, összefoglaló történeti munkájának megírása során. Paracelsus is forrásként tekintett Unrest Karintiai Krónikájára, hiszen a neki tulajdonított *Chronica und ursprung dieses landts Kärnten* című, 1538-ban befejezett művében felhasználta azt.⁸⁴

Jakob Unrest utolsó ismert történeti munkája a Magyar Krónika. Jelen állás szerint a munkának két kézirati hagyománya ismert. Az egyiket Franz Krones 1871-ben fedezte fel, aki úgy vélte, hogy Jakob Unrest német nyelvű, Magyarországról szóló krónikájának a töredékére lelt rá. Abban a kódexben, amely alapján

⁷⁶ Csukovits 2015. 205; Unrest Osztrák Krónikájának a forrásként való felhasználása a magyar historiográfiába is egyre inkább tetten érhető. L. Péterfi 2013. 167–180. A kútfő egyedi információra l. Veszprémy 2019. 43–44.

⁷⁷ Első kiadása: CMV I. 479–536.

⁷⁸ JUÖCh XIV.

⁷⁹ Neumann 1987. 692. Vö. JUÖCh XV. Kiadása: CBC

⁸⁰ Kiadása: VV 84–95.

⁸¹ JUÖCh XV.

⁸² Csukovits 2015. 91.; JUÖCh XVI. A rímes krónika kiadása: StRch.

⁸³ Hahn 1724. 523–536.

⁸⁴ Neumann 1987. 691. Christalnick életéhez és munkásságához l. Neumann 1999; Paracelsus rövid Karintiai Krónikájához l. Kamenzin 2014. 28–57.

Hahn először 1724-ben közzétette az Osztrák- és Karintiai Krónika szövegét, Krones a két történeti munka szövege között rálelt egy olyan, Hahn által nem említett műre, amelyet Jakob Unrest egy újabb írásának a töredékeként azonosított. Egy évvel később a fellelt szövegtöredéket magyarázó jegyzetekkel kísérve ki is adta.⁸⁵ Egészen 1923-ig ez volt az egyetlen ismert kézírata Unrest Magyar Krónikájának. Ekkor Karl Grossmann a bécsi Staatsbibliothekban a Magyar Krónika egy olyan kéziratára lelt, amely a hannoverihez képest bővebb, hiszen az a teljes szövegét tartalmazta.⁸⁶ A bécsi kéziratban is ugyanolyan sorrendben szerepelnek Unrest művei, mint a hannoveriben, viszont a hannoveri kéziratban a történet II. Géza halálával (1162) megszakad, Krones ebből korábban arra következtetett, hogy töredékkal van dolga.⁸⁷ A bécsi kódex papíralapú, a 16–17. századból származik, a kötetben Sebastian Tengnageltől (1563–1636) származó ex libris jelzés található. Tengnagel 1608-ban került a bécsi udvari könyvtár élére.⁸⁸ A kézirat Grossmann meglátása szerint valamikor 1500 és 1636, azaz Unrest és Tengnagel halála közötti időszakban készülhetett, de valószínűleg az utóbbi időponthoz lehet közelebb. Bizonyos, hogy több másoló kezének nyomát viseli magán.⁸⁹

A krónika a magyar királyok történetét beszéli el összefüggően és gördülékeny stílusban, amelyet visszatekintések tarkítanak. Radek Tünde úgy vélte, hogy Unrest Magyar Krónikája az ország-, illetve a tartománytörténet műfaji jegyeit viseli, számos város- és intézménytörténeti kitekintéssel.⁹⁰ A szerző az egyes uralkodók történetét egy előre meghatározott séma alapján tárgyalta: a trónra lépés, az előző uralkodókkal fennálló rokoni kapcsolatok bemutatása, a házasság, a gyermekek, az uralkodási idő, a sírhely és a temetkezés. Unrest csak ritkán tért el ettől a metológiaiától.⁹¹ II. András király uralkodásánál a krónikás kitérőt tett elbeszélésében, hogy bemutassa az Oszmánok felemelkedésének történetét. Ahogyan közelít a narratíva a szerző korához, úgy válik egyre bővebbé. Ezt Zsigmond király reformtörekvéseinek bemutatása és a nikápolyi csata részletes leírása is bizonyítja. A krónika végül Mátyás halálával és utódjának megválasztásával zárul.⁹² Kritikai kiadása 1974-ben Adolf Armbruster nevéhez fűződik.⁹³

Jakob Unrest életéről, munkásságáról vélhetően sohasem fogunk pontos és minden kétséget kizáró ismeretekkel rendelkezni. Annyi azonban bizonyos, hogy

⁸⁵ JUCHU 355–372.

⁸⁶ Grossmann 1923. 368–371.; Wutte 1923. 103.

⁸⁷ JUCHU 350.

⁸⁸ Grossmann 1923. 369.

⁸⁹ Grossmann 1923. 370.

⁹⁰ Radek 2008. 114.

⁹¹ JUUCH 475.

⁹² vö. RADEK 2008. 114–115.

⁹³ JUUCH 473–508.

az elszigeteltségben élő techelsbergi plébános toposz-szerű képe hamis portrénak bizonyult. A jellemzően 19. század végi, 20. század eleji német nyelvű historiográfiai megállapításokra épített nézetek túlságosan is megmerevedtek a magyar történetírásban. Ez arra is visszavezethető, hogy Unrest munkái nem tartoznak a legnépszerűbb források közé, azonban, ahogyan azt Veszprémy László megalapította, mégis érdemes kézbe venni azokat. A fentiek figyelembevételével talán megérné újragondolni a Jakob Unrestről kialakult nézetet, és a krónikásról szóló újabb kutatási eredményeket beemelni a magyar historiográfiába.

Források

- CBC = Die Conversio Bagoariorum et Carantanorum und der Brief des Erzbischofs Theotmar von Salzburg. Hrsg. Lošek, Fritz. Hannover, 1997. (Monumenta Germaniae Historica, Studien und Texte 15.)
- CMV = Collectio monumentorum veterum et recentium ineditorum ad codicum fidem restitutorum, selectiorum et rariorum, diplomatum nempe, sigillorum, litterarum, chronicorum aliorumque insignium scriptorum, antiquitates, geographiam, historiam omnem ac nobiliores iuris partes haud mediocriter illustrantium. I–II. Ed. Hahn, Simon Friedrich. Braunschweig, 1724–1726.
- JUChU = Jacob Unrests Bruchstück einer deutschen Chronik von Ungarn. Hrsg. Krones, Franz. Innsbruck, 1880.
- JUÖCh = Jakob Unrest: Österreichische Chronik. Monumenta Germaniae Historica, Scriptores rerum Germanicarum Nova series. XI. Ed. Grossmann, Karl. Weimar, 1957.
- JUUC = Armbruster, Adolf: Jakob Unrests Ungarische Chronik. Revue Roumaine d'histoire 13. (1974:3), 473–508.
- KL = Kärntner Landesarchiv.
- LR = Linzer Regesten. Ed. Kreczi, Hanns. Linz, 1953–
- MHDC = Monumenta historica ducatus Carinthiae. Geschichtliche Denkmäler des Herzogthumes Kärnten. XI: Die Kärntner Geschichtsquellen 1414–1500. Hrsg. Wießner, Hermann. Klagenfurt, 1972.
- ÖCh95H = Österreichische Chronik von den 95 Herrschaften. Monumenta Germaniae Historica. Deutsche Chroniken VI. Hrsg. Seemüller, Joseph. Hannover – Leipzig, 1909.
- StRch = Ottokars Österreichische Reimchronik. Nach den Abschriften Franz Lichtensteins. Monumenta Germaniae Historica, Deutsche Chroniken V/1–2. Hrsg. Seemüller, Joseph. Hannover, 1890–1893.

VV = Vitae et miracula sanctorum iuvavensium Virgili, Hartwici, Eberhardi. Monumenta Germaniae Historica, Scriptores in Folio XI. Ed. Wattenbach, Wilhelm. Hannover, 1854. 84–95.

Felhasznált irodalom

- Ágoston 1979 = Ágoston Magdolna: A rendi struktúra és társadalomszemlélet Jakob Unrest Osztrák krónikájában. (Bölcsészdoktori értekezés) Szeged, 1979.
- Ágoston 1990 = Ágoston Magdolna: Mátyás király és kora Jakob Unrest Osztrák krónikájában. Életünk 28. (1990), 666–670.
- Ankershofen – Hermann 1843 = Ankershofen, Gottlieb – Hermann, Heinrich: Handbuch der Geschichte des Herzogthumes Kärnten. 2/1. Klagenfurt, 1843.
- Bagi 2018 = Bagi Dániel: Az oroszlán, a sas, a szamár és az igaz ember. Mügelni Henrik két magyar krónikájának keletkezési körülményei. Századok 152. (2018), 591–622.
- Bradács 2009a = Bradács Gábor: Durchlewchtig und grossmächtig könig Matthias von Ungarn – Matthias Corvinus in der österreichischen Geschichtsschreibung des späten 15. Jahrhunderts. In: Bárány Attila – Györkös Attila (Ed.): Matthias and his Legacy. Cultural and Political Encounters between East and West. Debrecen, 2009. 41–54.
- Bradács 2009b = Bradács Gábor: A Chronica Patriae. Egy 14. századi osztrák krónika és a magyar történelem. Századok 143. (2009), 1421–1454.
- Csukovits 2009 = Csukovits Enikő: Források, műfajok, lehetőségek: a középkori Magyarország-kép elemei. Korall 38. (2009), 5–29.
- Csukovits 2015 = Csukovits Enikő: Magyarországról és a magyarokról. Nyugat-Európa magyar-képe a középkorban. Budapest, 2015. (Magyar Történelmi Emlékek. Értekezések)
- Dopsch 1997 = Dopsch, Heinz: 'Unrest, Jakob' szócikk. In: Bautier, Robert-Henri ea. (Hrsg.): Lexikon des Mittelalters. 8. München, 1997. 1260–1261.
- Grossmann 1923 = Grossmann, Karl: Eine neu gefundene Handschrift der drei Chroniken Jakob Unrests und ihre verschiedenen Wiedergaben. Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung 39. (1923), 368–371.
- Haider 1971 = Haider, Siegfried: Der Gurker Hofkapellan und "Geschichtsschreiber" Johann Turs. Carinthia I. 161. (1971), 225–248.
- Haider 1975 = Haider, Siegfried: Jakob Radhaupt als Geschichtsschreiber. Carinthia I. 165. (1975), 47–67.
- Hauser 1880 = Hauser, Karl: Das Unrest Urbar. Carinthia I. 70. (1880), 316–317.

- Jaksch 1883 = Jaksch, August von: Zur Lebensgeschichte Jakob Unrest's. Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung 4. (1883), 463–465.
- Kamenzin 2014 = Kamenzin, Manuel: Die "Kärntner Chronik" des Paracelsus. Salzburger Beiträge zur Paracelsusforschung 45. (2014), 28–57.
- Karácsonyi 1892 = Karácsonyi János: Kik voltak az első érsekek? Századok 26. (1892), 24–40.
- Kertész 2008 = Kertész Balázs: Laskai Osvát és a Kartauzi Névtelen magyarországi forrásairól. Századok 142. (2008), 474–490.
- Kertész 2016 = Kertész Balázs: A 14. századi krónikaszerkesztmények utóélete a késő középkorban. Századok 150. (2016), 473–499.
- Krones 1895 = von Krones, Franz: 'Unrest, Jakob' szócikk. In: Allgemeine Deutsche Biographie 39 (1895) Leipzig, 1895. 311–312. (<https://www.deutsche-biographie.de/pnd118625519.html#adbcontent>. Letöltve: 2021. február 3.)
- Lhotsky 1963 = Lhotsky, Alphons: Quellenkunde zur mittelalterlichen Geschichte Österreichs. Mitteilungen des Institutes für österreichische Geschichtsforschung, Ergänzungsband 19. (1963).
- Malm 2012 = Malm, Mike: 'Unrest, Jakob' szócikk. In: Achnitz, Wolfgang (Hrsg.): Deutsches Literatur-Lexikon. Das Mittelalter. 3: Reiseberichte und Geschichtsdichtung. Berlin – Boston, 2012. 966–969.
- Mikó 2013 = Mikó Gábor: Él-t-e valaha Szent István fia, Ottó herceg? Egy ismeretlen 15. századi krónika tanúskodása. Történelmi Szemle 55. (2013), 1–22.
- Neumann 1955 = Neumann, Wilhelm: Die Türkeneinfälle nach Kärnten. Wahrheit und Dichtung in der Kärntner Geschichtsschreibung von Jakob Unrest bis zur Gegenwart. Südost-Forschungen 14. (1955), 84–109.
- Neumann 1959 = Neumann, Wilhelm: Berkungen zu Jakob Unrest und zur Ausgabe seiner Österreichischen Chronik. Südostdeutsches Archiv 2. (1959), 12–17.
- Neumann 1987 = Neumann, Wilhelm: Jakob Unrest. Leben, Werk und Wirkung. In: Patze, Hans (Hrsg.): Geschichtsschreibung und Geschichtsbewußtsein im späten Mittelalter. Sigmaringen, 1987. 681–694.
- Neumann 1999. = Neumann, Wilhelm: Michael Gothard Christalnick. Kärntens Beitrag zur Geschichtsschreibung des Humanismus. Klagenfurt, 1999. (Das Kärntner Landesarchiv 24.)
- Obersteiner, 1953 = Obersteiner Jakob: Zur Biographie von Jakob Unrest. Carintia I. 143. (1953), 948–951.
- Péterfi 2013 = Péterfi Bence: Korvin János zagorjei öröksége. A Vitrovec-fivérek ellen vezetett 1488. évi hadjárat és háttére. In: Gál Judit – Péterfi Bence – Vadas András – Kranzieritz Károly (szerk.): Micae Medievalis III. Fialatörténészek dolgozatai a középkori Magyarországról és Európáról. Budapest, 2013. 167–179.

- Radek 2008 = Radek Tünde: Das Ungarnbild in der deutschsprachigen Historiographie des Mittelalters. Frankfurt am Main, 2008. (Budapester Studien zur Literaturwissenschaft 12.)
- Spychała 2010 = Spychała, Lesław: 'Unrest, Jakob' szócikk. In: Dunphy, Graeme (Ed.): Encyclopedia of the Medieval Chronicle. vol. 2. Leiden–Boston 2010. 1462–1463. (https://www.academia.edu/38041916/Unrest_Jakob. Letöltve: 2021. február 3.)
- Stelzer 1972 = Stelzer, Winfried: Ein neuer Quellenfund zur Geschichte des Kärntner Vierbergelaufes. Der bisher älteste Bericht aus der Zeit um 1500. Carinthia I. 162. (1972), 457–466.
- Stelzer 1973 = Stelzer, Winfried: Jakob Unrest und Ladislaus Sunthaym. Carinthia I. 163. (1973), 181–198.
- Stelzer 1999 = Stelzer, Winfried: 'Unrest, Jakob' szócikk. In: Ruh, Kurt (Hrsg.): Die deutsche Literatur des Mittelalters. Verfasserlexikon 10. Berlin – New York, 1999. 85–88.
- Tarvainen 1966 = Tarvainen, Kalevi: Studien zum Wortschatz der Österreichischen Chronik Jakob Unrests. Jyväskylä, 1966.
- Toifl – Leitgeb 1991 = Toifl, Leopold – Leitgeb, Hildegard: Die Türkeneinfälle in der Steiermark und in Kärnten vom 15. bis zum 17. Jahrhundert. Wien, 1991. (Militärhistorische Schriftenreihe 64.)
- Tóth 1947 = Tóth Zoltán: Szent István legrégebbi életirata nyomán: I. Mátyás Flórián Ranzanus-problémája. Századok 81. (1947), 23–94.
- Tóth 1989 = Tóth Zoltán: Szent István legrégebbi életirata nyomán III–IV. Századok 123. (1989), 241–272.
- Tringli 2008 = Tringli István: A magyar történetírás átalakulása Hunyadi Mátyás korában. In: Farbaký Péter – Spekner Enikő – Szende Katalin – Végh András (szerk.): Hunyadi Mátyás, a király. Hagyomány és megújulás a királyi udvarban, 1458–1490. Kiállítási katalógus. Budapest, 2008. 503–511.
- Veszprémy 1990a = Veszprémy László: A magyar honfoglalás útirányának hagyománya elbeszélő forrásainkban. Hadtörténeti Közlemények 103. (1990), 1–21.
- Veszprémy 1990b = Veszprémy László: Ranzanus krónikája Géza–Szt. István fejezetének forrásproblémája. Magyar Könyvszemle 106. (1990), 99–112.
- Veszprémy 2009 = Veszprémy László: Szabács ostroma (1475–1476). Hadtörténelmi Közlemények 122. (2009), 36–61.
- Wutte 1923 = Wutte, Martin: Eine neugefundene Handschrift der drei Chroniken Unrests. Carinthia I. 114. (1923), 103.
- Zaisberger 1972. = Zaisberger, Friderike: Das kapitel von Maria Saal in der zweiten Hälfte des 15. Jahrhunderts. Carinthia I. 162. (1972), 181–205.
- Zsoldos 2008 = Zsoldos Attila: Elveszett források, paraszt urak és Ottó herceg. Századok 142. (2008), 490–497.

VÉGH FERENC

Zrínyi VII. Miklós részvétele a harmincéves háborúban (1642–1644)*

Nicholas VII. Zrínyi's Participation in the Thirty Years' War (1642–1644)

The estates of the Hungarian-Croatian Kingdom, as it is well known, took an active role in the struggles of the Thirty Years' War (1618–1648) on the Habsburg dynasty's side. At the request of the monarch, many aristocrats and wealthy noblemen, who had been trained in the so-called small wars (German *Kleinkriege*) practised along the Ottoman border, raised especially light cavalry units and conducted them to the territory of the Holy Roman Empire. Nicholas VII. Zrínyi/Zrinski (1620–1664) the Croatian-Slavonian ban-to-be (1647–1664) himself recruited cavalry companies in three successive years (1642–1644), at the head of which he fought in Bohemia and Moravia against the Swedes as well as in Upper Hungary against the troops of George I. Rákóczi, the Prince of Transylvania (1630–1648). Moreover, he was appointed as the supreme commander of the Croatian-type cavalry two times. The present gap-filling paper primarily aims to clear the chronology of Zrínyi's field operations in these years. It also reveals his probable motives, the characteristics of the negotiations with the imperial high command as well as the gathering of the troops. The case study will enable us to draw conclusions about the military entrepreneurship of this kind, giving an impetus to the research of this neglected field of early modern military history.

* Jelen tanulmány a Horvát Tudományos Alap (HZZ) által támogatott „Vojnički život i slike ratnika u hrvatskom pograničju od 16. stoljeća do 1918.” (MLWICB 3675) projekt keretében készült.

Az eddigi kutatásokról

A harmincéves háború (1618–1648) közismerten a kora újkori Európa legmeghatározóbb fegyveres konfliktusa volt, nem csak időtartamát, hanem intenzitását és hosszabb távú hatásait tekintve is.¹ A Habsburg-ház addigi európai hegemoniájának megtöréséért (is) vívott, összetett konfliktusból természetesen a dinasztia uralma alatt álló Magyar–Horvát Királyság sem maradhatott ki. A háborúba a protestáns hatalmak oldalán beavatkozó Bethlen Gábor (1613–1629) és I. Rákóczi György erdélyi fejedelem (1630–1648) ellenében a magyar–horvát rendek döntően lojálisak maradtak az uralkodóházhoz és fegyveresen szálltak szembe az erdélyi fejedelmek haderejével.² A Magyarország területén zajló polgárháború mellett magyar és horvát katonák jelentős számban vállaltak szolgálatot a Német-római Birodalom területére vezényelt alakulatokban is, bár ez a tény a legújabb időkig kevés figyelmet kapott a magyar historiográfiában.³ A horvát történetírás ellenben már a kezdetektől kiemelt figyelmet fordított a kérdésnek.⁴ Olyannyira, hogy a Habsburg-ház melletti, külhoni szerepvállalás napjainkra a horvát nemzeti identitás elemévé vált.⁵

A Katolikus Liga haderejében, a császári hadakban vagy a Spanyol Korona szolgálatában álló magyar–horvát fegyveresek éves létszáma – az újabb kutatások fényében – összességében megközelíthette a tízezer főt.⁶ Az oszmánokkal folytatott határ menti küzdelmekben („kis háború”, németül *Kleinkriege*) gyakorlatot szerzett fegyveresek többnyire 500 fős ezredekben (*Regiment*), könnyűlovasként vettek részt a harcokban.⁷ Szükséghelyzetekben előfordult, hogy végvári katonákat az országhatárokon kívül is bevetettek.⁸ Megjegyzendő, hogy magyar és horvát katonák egyénenként is elszegődhettek zömében más (német, lengyel stb.) többségi etnikumú alakulatokba is, ám róluk kevés ismerettel rendelkezünk.⁹ A nyugati hadszíntéren alkalmazott egységek toborzásával jellemzően az egyes

¹ További irodalommal, a teljesség igénye nélkül újabban Münkler 2018; Wilson 2010.

² Pálffy 2020. 75–94.

³ Újabban Monostori 2019. 157–174.; Czigány 2004. 79–85.; Várkonyi 1992. 149–151.; Ballagi 1882.

⁴ Kismonográfikus jelleggel Bauer 1943; illetve Kukuljević 1875. 1–47.

⁵ Mutatja ezt a 2018 tavaszán – a háború kitörésének 400. évfordulóján – „*Chronicles of Mercenaries. Legends and Stereotypes*” címmel, a Horvát Állami Levéltár, a Horvát Történettudományi Intézet és a Horvát Történeti Múzeum közös szervezésében Zágrábban megrendezett, nagy sikerű nemzetközi konferencia és az ahhoz kapcsolódó kiállítások.

⁶ Czigány 2004. 85.

⁷ Czigány 2004. 81–82.

⁸ ÖStA FKKA AHK HFU R. Nr. 166. 1642. Juli fol. 208., 217., September fol. 91–114.

⁹ Czigány 2004. 83.

végvidékeket irányító vagy ott tisztséget viselő arisztokratákat és tehetősebb köznemeseket bízták meg, akik nemcsak katonai tapasztalatokkal és kellő tekintéllyel, hanem a szükséges anyagi háttérrel is rendelkeztek. Alapkatatások hiányában sajnos mind a mai napig nem készült megbízható összesítés a toborzással megbízott személyekről, a hadállítások időpontjáról és a felfogadott katonaság létszámáról.¹⁰ Mint azt Zrínyi VII. Miklós (1620–1664) példáján az alábbiakban látni fogjuk, a magyar–horvát egységeket felállító ezredesek (*Oberst/Obrist*) személyére vonatkozó szakirodalmi adatok hiányosak és pontatlanságokkal terheltek. Nem ritkán a zászlók alá állt fegyveresek etnikai hovatartozása is bizonytalan. A „horvát” elnevezés ugyanis nem feltétlenül a katonák nemzetiségére utalt, hanem az ezen alakulatok mintájára felállított egyéb (magyar, lengyel, kozák stb.) könnyűlovas egységek megjelölésére is szolgált.¹¹ Etnikailag homogén egységek kiállítása a korabeli hadkiegészítési gyakorlat miatt eleve megoldhatatlan lett volna, de erre a hadvezetés láthatólag más csapatnemeknél sem törekedett.

Zrínyi Miklós egy későbbi beadványában maga említi, hogy a nagy háború folyamán III. Ferdinánd (1637–1657) szolgálatában három lovasezredet állított fel saját költségén, és ezek élén három alkalommal is személyesen vonult hadba, az éveket azonban sajnos nem jelölte meg.¹² Célirányos kutatások hiányában a szakirodalomban napjainkig eltérő időpontok szerepelnek; a hadba szállások időpontjai az 1642 és 1646 közötti öt éves perióduson belül szóródnak.¹³ Az újabb feldolgozások ráadásul nem három, hanem mindössze két Zrínyi-„hadjáratról” tudnak.¹⁴ Ennek magyarázata – a kutatások említett hiánya mellett – a forrásadottságokban keresendő. A Habsburg Monarchia hadügyeit irányító Udvari Haditanács iratállományának zömét ugyanis a 18. század vége táján kiselejtezték, emiatt napjainkban szinte kizárólag a beérkező és kimenő iratokról készített néhány soros iktatókönyvi bejegyzésekre hagyatkozhatunk.¹⁵ Ezek szükségességük és ellentmondásossága mellett további problémát jelent, hogy Zrínyi Miklóst és a szolgálatra ugyancsak ajánlkozó öccsét, Pétert (1621–1671) rendszerint csak vezetéknévükkel jelölik a protokollumokban, ami félrevezető lehet. A kérdéses évközből ráadásul Zrínyi Miklós levelezése erősen hiányos, a fennmaradt levelek zöme pedig datálatlan.¹⁶ Emiatt más bécsi kormánysszervek, mindenekelőtt az Udvari Kamara és a Magyar Udvari Kancellária iratanyagának feltárása és a szórványadatok aprólékos

¹⁰ A legteljesebb áttekintés: Czirágy 2004. 80–81. Továbbra is alapvető: Wrede 1901. 749–784.

¹¹ Ballagi 1882. 45–66.

¹² Takáts 1927. 194.

¹³ Kelenik 2016. 118–127.; Nagy 2003. 10–21.; Klaniczay 1964. 46–51.; Széchy 1896. 105–123.; Kukuljević 1875. 43.; Bauer 1943. 29–32.

¹⁴ Czirágy 2004. 81–82.; Stanić 2018. 50.

¹⁵ Pálffy 2006. 538–559.

¹⁶ ZMÖM 2003. 479–494.

összegyűjtése megkerülhetetlennek bizonyult. Ezek feldolgozása révén viszont immáron nem csak a politikus, katona és költő-író Zrínyi hadfogadásainak kronológiája vázolható fel nagy biztonsággal, hanem azok általános jellemzői is megragadhatóvá válnak. Az alábbiakban ezen friss kutatásainkat foglaljuk tehát össze.

Zrínyi az európai háború 1642–1644. évi hadakozásaiban

Szükségképpen felmerül a kérdés, hogy Zrínyi Miklós voltaképpen miért vállalkozott az oszmán portyáktól veszélyeztetett birtokaitól távol, a Német-római Birodalom területén való hadakozásra, különösen, hogy az első két évben katonaságát saját költségen toboroztatta. A mértékadó feldolgozások – a horvát–magyar főúr valóban kivételes karrierje fényében – többnyire távlatos politikai előnyök szerzését (is) vélelmezték hadivállalkozásai hátterében.¹⁷ Egyesek e mögött nem pusztán személyes ambíciókat, hanem politikai programot is sejtettek.¹⁸ Széchy Károly, Zrínyi első monográfusa a romantikus történetírás szellemében a hadakozását a fiatal főúr tettei készségével és becsvágyával, illetve a családi tradícióval magyarázta.¹⁹ Apja, V. György (1599–1626) ugyanis 1621-ben és 1626-ban lovaszredek élén maga is részt vett a harmincéves háború küzdelmeiben, belföldön és a birodalmi hadszíntéren is.²⁰ Klaniczay Tibor, a marxista történelemszemlélet jegyében a bécsi udvar irányából érkező nyomást hangsúlyozta, véleménye szerint Zrínyi voltaképpen kényszerből szállt táborba.²¹ Zrínyi hadtudományi és hadírói munkássága tükrében többen inkább a személyes katonai tapasztalatszerzés gyakorlati jelentőségét és fontosságát emelték ki.²² A legújabb összegzés ezzel szemben a hadi vállalkozások kézzelfogható anyagi előnyeire hívta fel a figyelmet, bár Zrínyi esetében – források hiányában – csak analógiákra támaszkodhatunk. Mint az közismert, az alakulat tulajdonosaként és parancsnokaként az ezredest bizonyos előjogok illették meg, amelyek révén lehetősége nyílt a haszonszerzésre és a nyereszkedésre. Példának okáért jogot formálhatott a zsákmány adott hányadára, illetve ezen felül annak felvásárlására, de a katonák járandóságainak kezelése és felszerelésük is manipulációkra adott lehetőséget.²³ A húszas évei elején járó, korán árvaságra jutott főrendet mindezen szempontok minden bizonnyal egyszerre és elválaszthatatlanul, bár eltérő hangsúllyal ösztönözheték a részvételre.

¹⁷ Pálffy 2014. 873.; Tusor 1996. 715.

¹⁸ Nagy 2003. 21.

¹⁹ Széchy 1896. 102.

²⁰ Wrede 1901. 752–755.; Ballagi 1882. 113–163.

²¹ Klaniczay 1964. 46–51.

²² Hausner 2013. 114., 130.

²³ Kelenik 2016. 118–122.

1642 tavaszán a svéd haderő az új energikus főparancsnok, Lennart Torstenson vezetésével a semleges Brandenburgon át betört Sziléziába, majd onnan Morvaországba vezette seregét.²⁴ Ezzel a Cseh Korona országai, amelyek korábban a hátország szerepét töltötték be, most már maguk is hadszíntérré váltak, ami döntő fordulatot eredményezett a háború menetében.²⁵ Zrínyi Miklós első katonai szerepvállására ekkor, a svéd fenyegetés légkörében került sor, bár már korábban, 1639-ben is a hadfogadással megbízható magyar főurak egyikeként számoltak vele.²⁶ Tényszerűen legkevesebbet sajnos éppen Zrínyi ezen első, 1642. évi táborba szállásáról tudunk, amikor is mintegy 500, saját költségén kiállított könnyűlovassal vonult a Német-római Birodalomba.²⁷ Annyi bizonyos, hogy március folyamán már tárgyalásokat folytatott az Udvari Haditanáccsal ez ügyben.²⁸ Szinte napra pontosan tudjuk viszont a hadszínterre indulásának időpontját: szeptember 1-jén ugyanis még Csáktornyan állított ki birtokainak prefektusa, Ivanovich Tamás részére egy bizonyáglevelet a neki juttatott szőlőingatlanról, másnap viszont már a stájerországi Radkersburgnál (régii magyarsággal Regedénél) kelt át hadával a Murán.²⁹ Október 12. előtt a csehországi haddal együtt a Habsburg haderő fővezérletével megbízott Lipót Vilmos főherceg, III. Ferdinánd fivére mellé rendelték.³⁰ Azt jelenleg pontosan nem tudjuk, hogy Zrínyi hol teljesített szolgálatot, de decemberben már Alsó-Ausztriában állomásozott az alakulata, feloszlására várva.³¹

Az 1643. évi hadműveletekhez már év elején megkezdődött a hadfogadás: Zrínyi horvát katonáit január 29-én utasították engedelmességre parancsnokuk iránt (*Gehorsambrief*).³² Felszerelésük biztosítására Zrínyi januárban az Udvari Kamarától a légrádi (és muraközi) kapitányként járó fizetésének terhére 1000 magyar forint és némi posztó kiutalását kérelmezte.³³ Jóllehet a Zrínyi részére kiállított toborzópatens sajnos nem maradt fenn, a félezer, ezúttal is saját költségén felfogadott lovas zöme ez esetben horvát lehetett. Erre abból is következtethetünk, hogy Zrínyi a szlavón–petrinjai végvidék kaproncai, ivancsi és körösi várkörzeteinek főkapitányait (*Oberst*) az Udvari Haditanácson keresztül arra utasította, hogy

²⁴ Dudík 1879. 35–36.

²⁵ Münkler 2018. 758–788.

²⁶ Jedlicska 1910. 225.

²⁷ ÖStA FHKA AHK HFU R. Nr. 167. Jänner fol. 99., 102.

²⁸ ÖStA KA ZSt. HKR Prot. Exp. Bd. 286. (1642) fol. 332.

²⁹ Kiss 1997. 95–96.; ZMÖM 2003. 484.

³⁰ MNL OL P 1314 A herceg Batthyány család levéltára. Missiles. No. 45001. Szvasztics István Batthyány Ádámhoz. Proßnitz, 1642. október 12.

³¹ ÖStA KA ZSt. HKR Prot. Exp. Bd. 286. (1642) fol. 808.

³² „unnsrer Kriegsvolckh zue Roß Croatischer Nation” – ÖStA KA ZSt. Bestellungen Karton 9. No. 1371.

³³ ÖStA FHKA AHK HFU R. Nr. 167. 1643 Jänner fol. 99., 102. A légrádi és muraközi kettős kapitányság kialakulására és intézményére bővebben l. Végh 2017. 220–227.

ne akadályozzák a toborzást.³⁴ A korai (év eleji) hadfogadás magyarázata, hogy Zrínyi már az előző év szeptemberében tárgyalásokat folytatott erről, tehát az alakulat felállításáról már ekkor döntés született.³⁵ Jóllehet Zrínyi a stájerországi Pettau (ma Ptuj, SLO) és Radkersburg környékén kérte az alakulat számára gyülekezőhely kijelölését, februárban végül Sopron, Moson és Vas megyéket jelölték ki számukra, nyilván amiatt, hogy ne a stájer, hanem inkább a magyar területeket terhelje azok táboroztatásával és ellátásával.³⁶ Utóbbiban egy századot helyeztek el, de valószínűleg a két másiknak is ennyi katonát kellett befogadnia három hétre, akik innen már egyenesen a hadszíntérre tartoztak vonulni.³⁷ Vas megye és a Sopron megyei Kismarton az előző évi túlkapasokra hivatkozva mentességet kért a teherviselés alól.³⁸ Ezt ugyan nem kapták meg, viszont Zrínyit utasították arra, hogy a tavalyinál nagyobb fegyelmet tartson az emberei között, amiből következőleg ezrede 1642 nyarán–őszén is itt gyülekezhetett.³⁹ 1643 májusában azonban még mindig csak 300 katona volt együtt, de valószínűleg később sem érte el az alakulat létszáma a tervezett 500 főt, ami miatt Zrínyi mentegetőzni is kényszerült a bécsi hadvezetésnél.⁴⁰ Zrínyi katonái élén azután szeptemberben a Morva határ mentén, Szokolcán (ma Skalica, SK) állomásozott, ahol maga az uralkodó is megsejmelte az alakulatot, illetve a svédek ellen bevetni tervezett, ám kínos lassúsággal gyülekező nemesi felkelést is.⁴¹ Zrínyi Miklós katonái az ősz folyamán ezúttal is valószínűleg a Cseh Korona országainak területén működtek, elsősorban a svédek ellen biztosítva a Habsburgok birtokolta területeket. Novemberben Zrínyi engedélyt kapott, hogy a császári udvarba utazzon, míg alakulatának katonái december folyamán ezúttal is Alsó-Ausztriában várták elbocsátásukat.⁴²

Zrínyi 1644. évi hadba vonulása több tekintetben is eltért a korábbi évektől. Ezúttal ugyanis nem Cseh- és Morvaországban a svédek, hanem a velük szövetséges I. Rákóczi György erdélyi fejedelem ellen, Felső-Magyarországon kellett hadakoznia. Alakulata felállításának költségét pedig az uralkodó vállalta és nem a sajátjából kellett arra áldoznia. Zrínyi július 9-én kapott utasítást 500 „horvát és szlavón” lovas felfogadására, bár már január óta folyamatosan egyeztetett a bécsi

³⁴ ÖStA KA ZSt. HKR Prot. Exp. Bd. 288. (1643) fol. 279.

³⁵ ÖStA KA ZSt. HKR Prot. Exp. Bd. 288. (1643) fol. 676.

³⁶ ÖStA KA ZSt. HKR Prot. Exp. Bd. 288. (1643) fol. 218.; Reg. Bd. 289. 238.

³⁷ Ráth 1861. 175.

³⁸ ÖStA KA ZSt. HKR Prot. Exp. Bd. 288. (1643) fol. 478.

³⁹ ÖStA KA ZSt. HKR Prot. Exp. Bd. 288. (1643) fol. 319–320.

⁴⁰ ÖStA KA ZSt. HKR Prot. Reg. Bd. 289. (1643) fol. 336.

⁴¹ „Appropinquans Szokolczam apparatu ac ordine honorifico, ipse ante alios ostro auroque refulgens, evaginato acinace inspectantem Caesarem Alemannicis ac Pannonicis stipatum turmis praetergreditur obsequioque veneratur.” – Ráttkay 1652. 240.; ZMÖM 2003. 682–683.; Iványi 1943. 307–308.

⁴² ÖStA KA ZSt. HKR Prot. Reg. Bd. 289. (1643) fol. 466.

udvarral a hadállítás feltételeiről.⁴³ Zrínyi ezredének a kapituláció értelmében karácsonyig kellett Rákóczi ellen harcolnia. Fenntartásukra 10 000 tallért tartoztak számukra kiutalni, ennek felét azonnal, másik részét pedig két héttel később vette volna fel Zrínyi mint ezredtulajdonos.⁴⁴ Az alakulatot egy hónapon belül volt köteles felállítani, a felfogadott katonáknak pedig ezúttal is Nyugat-Magyarországon, Kőszeg és Sopron környékén kellett gyülekezniük.⁴⁵ Augusztus végén Zrínyi újabb 500 lovas felfogadására kapott engedélyt az uralkodótól, ám ő ennek lebonyolítását Paraminszky János ezredesre hagyta, akinek a toborzópénzt is átadta.⁴⁶ Zrínyi ugyanis ekkor csatlakozott az alakulatához, és indult velük Nagyszombaton (ma Trnava, SK) keresztül a Felföldre.⁴⁷ Paraminszky katonái még nyilván nem tartottak vele, magánhaderejének 150 katonája viszont igen, akiknek a megállapodás értelmében ugyanúgy szállás és ellátás járt.⁴⁸ Hans Christoph von Puchheim altábornagy és egyúttal komáromi főkapitány október 4-én Tiszapalkonyánál az Ibrányi Mihály vezette hadak felett aratott győzelmének Zrínyi is részese volt.⁴⁹ Már az előzetes csatározások során szétvert egy 250 fős lovas alakulatot, illetve Földváry Miklós és Barkóczy László ezredesekkel együtt részt vett a menekülő erdélyi csapatok üldözésében is.⁵⁰ Mindez azért figyelemreméltó, mert Rákóczi-ellenes katonai tevékenységéről a magyar történetírás és Zrínyi-kutatás ez ideig szinte teljesen megfeledkezett. A felső-magyarországi hadszíntérről a hadműveletek lezárultával hazatérő Zrínyi december 23-án Nagyszombatban időzött, így vélhetően az óév utolsó vagy az új esztendő első napjaiban érhetett Csáktornyára.⁵¹ Nem élt tehát azzal a megállapodással is rögzített lehetőséggel, hogy sebesülés esetén vagy más nyomós indokkal magánkatonaságával akár hamarabb is hazatérhet.⁵²

Zrínyi 1645-ben személyesen már nem vett részt a további küzdelmekben. Döntése azért tűnhet némileg meglepőnek, mivel az svédok alsó-ausztriai betörése és a bécsi császárváros közvetlen fenyegetettsége miatt ekkor a Habsburg Mo-

⁴³ „quingentos equites Croaticae et Sclavonicae militiae” – ÖStA KA ZSt. AFA Karton 117. 1644–7–7.

⁴⁴ ÖStA KA ZSt. AFA Karton 117. 1644–7–7.

⁴⁵ ÖStA KA ZSt. AFA Karton 117. 1644–7–7.; Bátorfi 1877. 123–124.

⁴⁶ ZMÖM 2003. 491–492.; MNL OL MKL A 14 Insinuata Consilii Bellici. No. 1185.

⁴⁷ Ittzés 1996. 52–62.

⁴⁸ ÖStA KA ZSt. AFA Karton 117. 1644–7–7.

⁴⁹ „Ipse Zrinus hostilis sanguinis anhelus, iamque ex Duce miles effectus, duas manu sua trucidat, ac tertio hostile vexillum signifero eripit, ipsi demum Gecio (ti. Johann von Götz tábornagynak) caesarianarum legionum praefecto spectandum exhibet.” – Ráttkay 1652. 240. A Zrínyi testvérekkel, különösen Péterrel szemben nyilvánvalóan elfogult munka keletkezésének körülményeire és nagy ívű koncepciójára l. Bene 2000.

⁵⁰ ÖStA KA ZSt. AFA Karton 118. 1644–10–7½, 1644–13–1½

⁵¹ Szilágyi 1885. 152.

⁵² ÖStA KA ZSt. AFA Karton 117. 1644–7–7.

narchia a háború alatti talán legválságosabb hónapjait élte.⁵³ Sőt, ekkor az erdélyi fejedelemmel is tovább folyt a küzdelem, valószínűleg éppen ezzel magyarázható, hogy Zrínyi 1000 fős alakulatát 1644 végén nem oszlatták fel. Az továbbra is a hadszíntéren maradt, bár sorsáról csak kevés információval rendelkezünk. Minden bizonnyal az egység kiegészítésére kezdhették Zrínyi 1645 tavaszán toborzásba, de ennek megvalósulásáról nem rendelkezünk adatokkal.⁵⁴ Az év augusztusában az alakulat tisztjei fizetlenségükről panaszkodtak Zrínyinek mint ezredtulajdonosoknak.⁵⁵ Tudjuk azt is, hogy a következő év nyaratól az ezred az uralkodó testőrsegeként szolgált a pozsonyi (ma Bratislava, SK) országgyűlés idejére, a katonák elhelyezését ez alatt a kőszegi uradalomban kellett megoldani.⁵⁶ Néhány hónappal korábban, 1646. január 26-án Zrínyi Miklóst az uralkodó a császári haderő főstrázsamesterének (*Generalfeldwachtmeister*) – későbbi elnevezéssel élve vezérőrnagyának – nevezte ki, amivel nyilván addigi érdemeit jutalmazta.⁵⁷ A tisztség viselőjének alapvetően a tábori hírszerzést és kémelhárítást kellett megszerveznie, de ő ügyelt a tábor rendjére és egyéb feladatok is hárultak rá.⁵⁸ Minthogy azonban Zrínyi ekkor személyesen már nem vett részt a harcselekményekben, nyilvánvaló, hogy a tisztség nem jelentett tényleges beosztást. A pozíció elnyerését új megvilágításba helyezi, hogy Zrínyi eredendően a magasabb altábornagyi (*Feldmarschall-leutnant*) rangot kérte magának!⁵⁹ Alakulatának sorsa 1647 áprilisában érhetett véget, amikor Zrínyi Miklós öccse, Péter 12 lovasszázad vezényletére kapott utasítást. Ebből hat századot saját költségén kellett felfogadnia, négyet az uralkodó állított ki, illetve utóbbiakhoz rendelték Miklós két századát is.⁶⁰

A katonatorozás feltételei és motivációi

Mindegyik hadállítást az Udvari Haditanács és Zrínyi Miklós között zajló, több hónapos intenzív alkufolyamat előzött meg, ennek részleteiről azonban keveset tudunk. Egyedül az 1644. évi hadjárat esetében ismerjük Zrínyi előzetes feltételeit, ám sajnos ez esetben is csak töredékesen. Kérelmezte, hogy foglalják bele az

⁵³ Czigány 2000. 303.

⁵⁴ MNL OL P 1314 A herceg Batthyány család levéltára. Missiles. No. 30947. Matthias Menna Zrínyi Miklóshoz. Bécs, 1645. március 4.

⁵⁵ ZMÖM 2003. 498–499.

⁵⁶ MNL OL MKL A 14 Insinuata Consilii Bellici. No. 128.; ÖStA KA ZSt. HKR Prot. Reg. Bd. 295. (1646) fol. 144.

⁵⁷ ÖStA KA ZSt. Bestellungen Karton 9. No. 1293. Idézi Pálffy 2007. 53.; l. még Ráttkay 1652. 242.

⁵⁸ Kelenik 2016. 126.

⁵⁹ ÖStA KA ZSt. HKR Prot. Exp. Bd. 294. (1646) fol. 16–17.

⁶⁰ MNL OL MKL A 14 Insinuata Consilii Bellici. No. 135.

egyezségbe, miszerint őt és a vele hadba vonulókat az uralkodó előnyben fogja részesíteni az elkobzott birtokok eladományozásánál. A korabeli gyakorlatnak megfelelően perhalasztást is kért a résztvevőknek a hadakozás idejére, kiterjesztve azt Zrínyi Péterre is, aki távollétében a Muraközt oltalmazta az oszmánoktól.⁶¹ Megemlítendő, hogy a tavasszal Bécsben zajló egyeztetések során a betegeskedő Zrínyi Miklóst öccse képviselte, így az utóbbi kikötés talán az ő kérésére fogalmazódhatott meg.⁶² Az Udvari Haditanács iktatókönyveinek bejegyzéseiből kitűnik, hogy az 1643. évi egyeztetések során Zrínyi ragaszkodott a horvát és magyar alulkulatok feletti parancsnokság elnyeréséhez, amelyet minden évben újonnan ítélték oda az alkalmasnak tartott személynek.⁶³ Erre a főúr állítása szerint még az előző év folyamán Lipót Vilmos főherceg tett neki ígéretet, aminek hitelt adhat, hogy Zrínyi – mint láttuk – 1642 őszén a főherceg mellett hadakozott.⁶⁴ Erről a haditanácsosok nem rendelkeztek előzetes információval, de az is bonyolította a kérdést, hogy a november 2-i breitenfeldi vereség után Lipót Vilmos lemondott a főparancsnokságról. Utódja a császári hadakat már korábban is irányító Matthias Gallas lett.⁶⁵ Zrínyi végül is megkapta a vágyott tisztséget, akárcsak a rákövetkező, 1644. évben, amit ebből kifolyólag szinte bizonyosan a tárgyalások előfeltételül szabott.⁶⁶ Zrínyi azért is ragaszkodhatott a tisztséghez, mivel azt 1626 áprilisától apja, György is viselte.⁶⁷ A családi tradíció erejét mutatja, hogy 1647-ben Zrínyi Péter is az Udvari Haditanácshoz folyamodott a kinevezése érdekében.⁶⁸ Jelenleg azonban nem bizonyítható kétséget kizáróan, hogy azt valóban el is nyerte, jöellehet a titulaturájában alkalmanként ezt a tisztséget is szerepeltette.⁶⁹

Zrínyi Miklós Lipót Vilmostól kapott ígéretet arra vonatkozóan is, hogy félezer horvát lovasa mellé öt század németet is toborozhat, ám ennek sem 1643-

⁶¹ ZMÖM 2003. 490.

⁶² ÖStA KA ZSt. HKR Prot. Exp. Bd. 290. (1644) fol. 222., Reg. Bd. 291. (1644) fol. 217.

⁶³ A tisztséget legtovább Lodovico Hector Isolano töltötte be 1632 és 1640 között. Weise 2019. 29.

⁶⁴ MNL OL P 1314 A herceg Batthyány család levéltára. Missiles. No. 45001. Szvasztics István Batthyány Ádámhoz. Proßnitz, 1642. október 12.

⁶⁵ Hengerer 2013. 220–221.

⁶⁶ „Obrister Commandant über all Kriegsvolckh zu Roß Croatischer Nation” – ÖStA KA ZSt. Bestellungen. Karton 9. 1200., 1371. „generalatus supra equitatum levioris armaturae [...] tam super Hungaros quam Croatos et reliquos illius generis militiae” – ÖStA KA ZSt. AFA Karton 117. 1644-7-7., L. még ÖStA KA ZSt. HKR Prot. Exp. Bd. 288. (1643) fol. 180., Reg. Bd. 289. (1643) fol. 27., Reg. Bd. 291. (1644) fol. 304.; „militiaequae nostrae Croatiae supremo csapitaneo” – ÖStA KA ZSt. Bestellungen Karton 9. No. 1404-1405.

⁶⁷ Ballagi 1882. 117–118.

⁶⁸ ÖStA KA ZSt. HKR Prot. Exp. Bd. 296. (1647) fol. 363.

⁶⁹ „levis armaturae militiae campestris generalis” – NSK Zbirka rukopisa i starih knjiga. R 6472. Zrinski Petar. No. 5083.; „u polju varhni lakokonikov general” – Laszowski 1951. 111.; „levis armaturae Croatiae Campestris Generalis” – Bátorfi 1877. 125–126.

ban, sem a következő évben nem tudott érvényt szerezni.⁷⁰ 1644 januárjában a német ezred mellett a horvát–tengermelléki végvidék főkapitányi tisztségét is magának kérte, Frangepán Farkas Kristóf (Vuk Krsto Frankopan) hajlott korát hozva fel indokul.⁷¹ A mezei könnyűlovasság parancsnoki tisztségének elnyerése talán ezt az elutasítást is hivatott volt feledtetni, de Zrínyi arra is ígéretet kapott, hogy üresedés esetén egy német lovas lövész (*archebusier*) ezredet is a rendelkezésére bocsátanak.⁷²

Jóllehet a bécsi hadvezetéssel folytatott egyeztetésekről csak azok kimenetele alapján tudunk képet alkotni, nyilvánvaló, hogy Zrínyi minden egyes alkalommal kemény feltételekhez kötötte hadba szállását, amit a tárgyalások elhúzódása önmagában is tanúsít, jóllehet ez nem számított a korban ritkaságnak. A főúr egyik megnyilatkozása is azt sejteti, hogy csak számára kedvező feltételek esetén vállalta a tábori élet megpróbáltatásait, bár – mint láttuk – ez legfeljebb néhány hónap távollétet jelentett egy-egy esztendőben. Bár vélelmezhetően a bécsi udvar volt a kezdeményező fél, annak nincsen jele, hogy a fiatal grófort kötelezték vagy akár csak presszionálták volna a fellépésre.⁷³ Számunkra úgy tűnik, hogy inkább Zrínyi Miklós használta ki a dinasztia szorult helyzetét, és tett „visszautasíthatatlan” ajánlatot, amelyért nyilvánvalóan ellentételezést várt. Mint láttuk, Zrínyi 1644-ben kifejezetten kérte, hogy maga és emberei elsőbbséget élvezzenek a birtokok eladományozásánál, bár ez a pont a kapituláció fogalmazványában nem szerepel.⁷⁴ Ezzel egyidőben, bár a hadfogadástól látszólag függetlenül kérelmezte, hogy magához válthassa a Vas megyei, de Alsó-Ausztriának elzálogosított, Kőszeghez közeli, többnyire horvátok lakta Tömörd falut és tartozékait.⁷⁵ Indoklása szerint bécsi tartózkodásai alatt innen könnyebben tudná élelemmel ellátni

⁷⁰ ÖStA KA ZSt. HKR Prot. Exp. Bd. 288. (1643) fol. 319–320. A téma eddigi kutatóit félrevezette az Udvari Haditanács 1642. évi iktatókönyvének bejegyzése, miszerint Zrínyi Miklós februárban azt kérelmezte, hogy öt század horvát lovasa mellé ugyanennyi németet is felfogadhasson. Exp. Bd. 286. (1642) fol. 274. Feltűnő ugyanis, hogy az 1643. évi jegyzőkönyv márciusi bejegyzése tartalmilag megegyezik ezzel: Exp. Bd. 288. (1643) fol. 319–320. Az események kronológiája ugyancsak ellentmond annak, hogy Zrínyi ezt a kérését 1642 februárjában intézte volna a haditanácshoz. Az egyetlen logikus, bár „merész” következtetés, hogy a kérelem tévedésből került bele az 1642. évi protokollumba. Ez úgy történhetett, hogy az 1642. évi jegyzőkönyvet csak a következő év elején állították össze-zárták le, így keveredhetett a lajstromozott iratok közé Zrínyi valójában 1643 februárjában kelt kérvénye.

⁷¹ ÖStA KA ZSt. HKR Prot. Exp. Bd. 290. (1644) fol. 112.

⁷² ÖStA KA ZSt. HKR Prot. Reg. Bd. 291. (1644) fol. 305.

⁷³ „Császár úfölsége, az mi kegyelmes urunk, parancsolta mastanában, hogy ismeg személyem szerint az armadában menjek, de én nem resolváltam magamat reá, mert tudom, az előbbeni állapotra fognának, itt is nagy károkat vallanak török miatt, mint azelőtt, mindazonáltal jó conditiókkal nem vonom meg magamat a szolgálattul.” – ZMÖM 2003. 487. (1643. június 12.)

⁷⁴ ZMÖM 2003. 490.

⁷⁵ ÖStA KA ZSt. HKR Prot. Exp. Bd. 290. (1644) fol. 388–390.

ottani háztartását, mint a távolabb fekvő birtokairól. Nem titkolta azt sem, hogy a település kiváltására mások is ajánlkoztak, „hűséges szolgálatára” viszont csak általánosságban utalt.⁷⁶ Nem tudjuk, hogy kérése végül meghallgatásra talált-e. Az 1662. évi végrendeletében említett, szintén Vas megyei Tvadorc és Tömörd megfeleltetése egyelőre csak feltevés.⁷⁷ A Csőszy András magvaszakadtával a koronára szállt, Baranya és Somogy megyei 35 falu viszont valóban Zrínyi Miklós és öccse birtokába jutott királyi adományként.⁷⁸ Jóllehet azt már korábban kérényezték, a kedvező döntés csak 1642 nyarán született meg.⁷⁹ Talán nem túlzott merészség kapcsolatot látni az adománytétel és Zrínyi ekkor már zajló toborzása között. Annál is inkább, mivel 1626-ban apja, György is a külhoni hadjáratról hazatérve nyert el egy muraközi és egy Zágráb megyei birtokot, amelyeket Esterházy Miklós nádor juttatott a részére.⁸⁰

A német lovas lövészek felfogadásának visszatérő igénye mögött alighanem ugyancsak anyagi érdekek húzódhattak meg, bár vezetésük kétségkívül nagyobb presztízszt is jelentett. Nem utolsósorban amiatt, hogy a birodalom területén felfogadott fegyveresek kelet-közép-európai bajtársaiknál lényegesen magasabb zsoldért szegődtek csak szolgálatba, következésképpen toborzójuk is nagyobb hasznot remélhetett.⁸¹ Különösen, hogy utóbbiakkal ellentétben többnyire nem eresztették szélnek őket a hadműveleti idény végén. Az 1644. évi említett kapituláció is kikötötte, hogy ha Zrínyi mégis táborba vezetne öt század német lovast, akkor minden katonájának téli szállásra kell vonulni, tehát kötelesek lennének a következő esztendőben is szolgálni. Ez esetben ráadásul nem csak az erdélyi fejedelem ellen lehetne bevetni őket.⁸²

A könnyűlovas egységek feletti parancsnoki tisztség kialakulása és mibenléte további kutatások tárgya kell, hogy legyen. Az 1644-ben másodszor is elnyert funkció révén Zrínyi ezrede – a többi magyar- és horvátországi toborzású alakulattól eltérően – nem tartozott közvetlenül Esterházy Miklós nádor, közvetve pedig Johann von Götz tábornagy irányítása alá.⁸³ Jelenleg csak feltételezzük, hogy a tisztség külön javadalmazással is járt. Ebben az esetben még inkább érthetővé válna az igyekezet, amivel Zrínyi Miklós és utóbb Péter azt (is) el kívánták nyerni.

⁷⁶ ZMÖM 2003. 491.

⁷⁷ ZMÖM 2003. 821.

⁷⁸ MNL OL MKL A 57 Libri regii. 9. kötet 422–423.

⁷⁹ ÖStA FHKA HKA HFU R. Nr. 165. (1642) Juni fol. 24.

⁸⁰ MNL OL MKA E 226 Protocolla donationum palatinalium 2. kötet 87., 89.

⁸¹ Wrede 1901. 3–13.

⁸² ÖStA KA ZSt. AFA Karton 117. 1644–7–7.

⁸³ ÖStA KA ZSt. Bestellungen. Karton 9. No. 1404–1405.

Összegzés

Zrínyi Miklós tehát – későbbi állításának megfelelően – valóban három, egymást követő évben (1642–1644) vett részt a harmincéves háború küzdelmeiben az általa toborzott alakulat élén, bár ezen alkalmak közül csak két esetben vállalta önerőből azok kiállítását. Jóllehet az 1642. esztendőből nincsen erre vonatkozóan támpontunk, a későbbiekben a hadfogadás jellemzően a Drávától délre történt, ám szórványadatok tanúsága szerint a szűkebb értelemben vett Magyarország területéről is sokan álltak a zászlók alá.⁸⁴ Mindhárom esetben létszámukat a könnyűlovas egységek esetében „sztenderdnek” számító 500 főben határozták meg, illetve a királyság nyugat-magyarországi megyéiben jelöltek ki gyülekezőhelyet számukra. Zrínyi mindegyik esetben csak meglehetősen későn, nyárutón vagy ősz elején csatlakozott egységéhez, amelynek irányítása az ezt megelőző hónapokban szükségképpen ezredtisztjeinek feladata volt. Zrínyi az év végén már Csáktornyan volt, ami azt jelenti, hogy a hadakozás az adott esztendőben mindössze három-négy hónapra vonta el a főurat a határvédelemtől és egyéb teendőitől. Nem kevésbé tanulságos, hogy Zrínyi hadfogadásai hátterében a korábban feltételezettnél jóval nagyobb szerepet játszhatott a közvetlen anyagi érdekeltség. A hadgyűjtésre a jelek szerint – a kortársaihoz hasonlóan – a horvát–magyar főúr is leginkább gyorsan megtérülő befektetésként tekintett. Erre éppen abból a körülményből következtethetünk, hogy Zrínyi Miklós háromszor is táborba szállt az Ausztriai-ház külhoni és belső ellenségeivel szemben.

Források és rövidítések

AFA = Alte Feldakten

AHK = Alte Hofkammer

Bd. = Band

Exp. = Expedit

Fasc. = Fasciculus

fol. = folio

FHKA = Finanz- und Hofkammerarchiv

HDA = Hrvatski državni arhiv, Zagreb

HFU = Hoffinanz Ungarn

⁸⁴ MNL OL P 1314 A herceg Batthyány család levéltára. Missiles. No. 9773. Darabos Gergely Batthyány Ádámnak. Légrád, 1647. augusztus 10.; ZMÖM 2003. 484–485.

HKA = Hofkammerarchiv
 HKR = Hofkriegsrat
 KA = Kriegsarchiv
 MKA = Magyar Kamara Archívuma
 MKL = Magyar Kancelláriai Levéltár
 MNL = Magyar Nemzeti Levéltár
 No. = Numerus
 NSK = Nacionalna i sveučilišna knjižnica, Zagreb
 OL = Országos Levéltár, Budapest
 ÖStA = Österreichisches Staatsarchiv, Wien
 Prot. = Protocollum
 Reg. = Registratur
 R. Nr. = Rote Nummer
 sz. = szám
 ZSt. = Zentralstellen

Felhasznált irodalom

- Bátorfi 1877 = Bátorfi Lajos: Adatok Zalamegye történetéhez. III. kötet. Nagykánizsa, 1877.
- Ballagi 1882 = Ballagi Aladár: Wallenstein horvát karabélyosai 1623–1626. Budapest, 1882.
- Bauer 1941 = Bauer, Ernest: Hrvati u tridesetgodišnjem ratu. Zagreb, 1941.
- Bene 2000 = Bene Sándor: Egy kanonok három királysága. Ráttkay György horvát históriája. Budapest, 2000. (Irodalomtörténeti Füzetek 148.)
- Czigány 2000 = Czigány István: A harmincéves háború és I. Rákóczy György 1644/1645-ös hadjárata. In: Tamás Edit (szerk.): Erdély és Patak fejedelemszonya: Lórántffy Zsuzsanna. Tanulmányok születésének 400. évfordulójára. I. kötet. Sárospatak, 2000. 287–307.
- Czigány 2004 = Czigány István: Reform vagy kudarc? Kísérletek a magyarországi katonaság beillesztésére a Habsburg Birodalom haderejébe 1600–1700. Budapest, 2004. (A Hadtörténeti Intézet és Múzeum Millenniumi Könyvtára 4.)
- Dudík 1879 = Dudík, Beda: Schweden in Böhmen und Mähren 1640–1650. Wien, 1879.
- Hausner 2013 = Hausner Gábor: Márs könyvet olvas. Zrínyi Miklós és a 17. századi hadtudományi irodalom. Budapest, 2013.
- Hengerer 2012 = Hengerer, Mark: Kaiser Ferdinand III. (1608–1657). Eine Biographie. Wien - Köln - Weimar, 2012.

- Ittész 1996 = Ittész Máté: Zrínyi és hadai Sopronban. Jegyzőkönyvek, levelek (1644. július 24. – augusztus 22.) Irodalomismeret 7. (1996:3-4), 52-62.
- Iványi 1943 = Iványi Béla: A két Zrínyi Miklós körmendi levelei. Budapest, 1943.
- Jedlicska 1910 = Jedlicska Pál: Eredeti részletek gróf Pálffy-család okmánytárához 1401-1653 s gróf Pálffyak életrajzi vázlatai. Budapest, 1910.
- Kelenik 2016 = Kelenik József: A keresztény világ bajnoka. In: Hausner Gábor (szerk.): Zrínyi-album/Zrínyi Album. Budapest, 2016. 108-173.
- Kiss 1997 = Kiss Farkas Gábor: Zrínyi levelek és dokumentumok. Irodalomismeret 8. (1997:1-2), 89-98.
- Klaniczay 1964 = Klaniczay Tibor: Zrínyi Miklós. 2. átdolgozott kiadás. Budapest, 1964.
- Kukuljević 1875 = Kukuljević, Ivan: Borba Hrvatah u tridesetljetnom ratu. Arkiv za povjestnicu Jugoslavensku. Knjiga XII. (1875) 1-47.
- Laszowski 1951 = Laszowski, Emil: Izbor isprava velikih feuda Zrinskih i Frankopana. Zagreb, 1951. (Građa za gospodarsku povijest Hrvatske. Knjiga 1.)
- Monostori 2019 = Monostori Tibor: Egy magyar arisztokrata Spanyol Németalföldön a Flandriai hadsereg szolgálatában. Forgách Péter koronaőr lovasezredének szerződtetése 1637-ben. Lymbus 17. (2019), 157-174.
- Münkler, 2018 = Münkler, Herfried: Der Dreißigjährige Krieg. Europäische Katastrophe, Deutsches Trauma 1618-1648. Berlin, 2018.
- Nagy 2003 = Nagy Levente: Zrínyi és Erdély. (A költő Zrínyi Miklós irodalmi és politikai kapcsolatai Erdéllyel). Budapest, 2003. (Irodalomtörténeti Füzetek 154.)
- Pálffy 2006 = Pálffy Géza: A modern hadtörténetírás további kutatásra váró iratanyagáról. Az Udvari Haditanács XVI-XVII. századi iratai. Hadtörténelmi Közlemények 119. (2006), 538-559.
- Pálffy Géza: Egy horvát-magyar főúri család a Habsburg Monarchia nemzetek feletti arisztokráciájában. A Zrínyiek határokon átívelő kapcsolatai. In: Bene Sándor – Hausner Gábor (szerk.): A Zrínyiek a horvát-magyar históriában. Budapest, 2007. 39-65.
- Pálffy 2014 = Pálffy Géza: Költő és hadvezér? A politikus, katona, költő-író különféle lojalitásai és identitásai. Hadtörténelmi Közlemények 127. (2014), 867-880.
- Pálffy 2020 = Pálffy Géza: Ein vergessenes Territorium des Dreißigjährigen Krieges. Die Länder der ungarischen Krone im großen Krieg Europas. Forschungsergebnisse und -desiderata. In: Keller, Katrin – Scheutz, Martin (Hrsg.): Die Habsburgermonarchie und der Dreißigjährige Krieg. Wien, 2020. 75-94. (Veröffentlichungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung 73.)

- Ráth 1861 = Ráth Károly: Gr. Eszterházy Miklós nádor levelei. Magyar Történelmi Tár 8. (1861), 7-217.
- Ráttkay 1652 = Rattkay, Georgius: Memoria regum at banorum Dalmatiae, Croatiae et Sclavoniae inchoata ab origine sua usque ad praesentem annum MDCLII. Viennae, 1652.
- Stanić 2018 = Stanić, Damir: Tko su bili ti „strašni Hrvati”/Who were those terrible Croats? Katalog izložbe. Štrigova, 2018.
- Széchy 1896 = Széchy, Károly: Gróf Zrínyi Miklós 1620-1664. I-V. kötet. Budapest, 1896.
- Szilágyi 1885 = Szilágyi Sándor: A linzi béke okirattára. Budapest, 1885.
- Takáts 1927 = Takáts Sándor: A magyar tőzsérek és kereskedők pusztulása. In: Takáts Sándor: Szegény magyarok. Budapest, [1927.] 129-247.
- Tusor 1996 = Tusor Péter: Kiadatlan részletek gróf Zrínyi Miklós levelezéséből. Irodalomtörténeti Közlemények 100. (1996), 712-730.
- Várkonyi 1992 = Várkonyi Gábor: Magyar katonák a harmincéves háború európai hadszínterein. Hadtörténelmi Közlemények 105. (1992), 149-151.
- Végh 2017 = Végh Ferenc: Zrínyi Miklós és Péter, a törökellenes határvédelem szervezői. A Muraköz védelmi rendszere a 17. század közepén. In: Bujdosné Pap Györgyi – Fejér Ingrid – H. Szilasi Ágota (szerk.): Várostromok és Közép-Európa Zrínyi Miklós (1620–1664) korában. Eger, 2017. 217–246. (Studia Agriensia 34.)
- Weise 2019 = Weise, Michael: Die Kaiserlichen Kroaten im Dreißigjährigen Krieg. In: Rebitsch, Robert – Höbelt, Lothar – Schmidl, Erwin A. (Hg.): Vor 400 Jahren. Der Dreißigjährige Krieg. Innsbruck, 2019. 107-115.
- Wilson 2010 = Peter H. Wilson: Europe's Tragedy: A New History of the Thirty Years War. London, 2010.
- Wrede 1901 = Wrede, Alphons von: Die Geschichte der K. u. K. Wehrmacht. Die Regimenter, Corps, Branchen und Anstalten von 1618 bis Ende des XIX. Jahrhunderts. Band III/2. Wien, 1901.
- ZMÖM 2003 = Zrínyi Miklós összes művei. Szerkesztette és az utószót írta Kovács Sándor Iván. Budapest, 2003.

SASHALMI ENDRE

Az isteni jogalaptól a népszuverenitásig

Anglia/Nagy Britannia uralkodóinak legitimitációja írott források és koronázási érmék tükrében, 1660–1714

From Divine Right to Popular Sovereignty: The Legitimacy of the Rulers of England/Great Britain in the Mirror of Written Sources and Coronation Coins, 1660–1714

The study intends to present the main features of the political doctrine commonly called by contemporaries the ‘divine right of kings’ in seventeenth-century England, and its transformation brought on by the ‘glorious revolution’ of 1688. The new version of the doctrine was named ‘divine right of providence’ (G. Straka) and it was reflected not only in written sources, the Bill of Rights included, but also in the change of the iconography of coronation coins. However, by 1714, the growth of the power of parliament led to a new perception of the right to the throne: popular sovereignty replaced divine will, which caused a major change in the imagery of coronation coins. Henceforward, for the rest of the century, in coronation coins power was conferred on the ruler not by the act of the Almighty but by the hand of the female allegorical figure of *Britannia*.

Trónutódlás és a királyok isteni jogalapja Angliában 1603–1714 között

Noha a tanulmány a főcímben jelzett időszakra fókuszál, szükséges a vizsgálat kronológiai kereteinek retrospektív szempontból való kiszélesítése a Stuartok hatalomra jutásáig visszamenőleg, amit az isteni jogalap összetett kérdésének megvilágítása tesz nemcsak indokolttá, hanem, amint látni fogjuk, egyenesen megkerülhetetlenné is. Természetesen az egyes dinasztiák uralkodási dátumaihoz

igazodó kronológia (mint jelen alfejezet esetében is) nem szükségszerűen jelent kezdő- és zárópontokat a történettudomány különböző kutatási területei szempontjából, viszont a Stuart-kor tekintetében részben ez a helyzet: akár a parlament szerepének átalakulását,¹ akár az uralkodói legitimáció változását vesszük alapul, ami az előbbivel nyilvánvalóan összefügg.

A trónutódlás kérdését illetően a legitimáció átalakulása a következőképpen összegezhető a Stuart-korban: Amikor I. Erzsébet 1603-ban haldoklott, nem számított különlegesnek, és a kortársak sem találtak benne semmi kivetnivalót, hogy megnevezze utódját VI. Jakab skót király személyében,² akinek anyját, Stuart Máriát – aki Erzsébet rokonaként, az angol trón vér szerinti várományosa volt – 1587-ben éppen Erzsébet bírósága ítélte halálra Angliában. 1603-ban tehát az utódlásnál a *kijelölés* is fontos volt a *vérségi elv* mellett, mely utóbbi szintén Jakabot támogatta. 1714-ben viszont I. György király már „*világosan parlamenti törvény által*” (az 1701-es *Act of Settlement* érvényre juttatása folytán) került trónra, amit „*emberi döntésnek*” köszönhetett ugyan,³ de az immár nem az uralkodóé volt, mint annak idején Erzsébeté, hanem a parlament tagjaié. 1713-ban egy névtelen szerző világossá tette, hogy „*a szükség és a közjó voltak azok a kritikus tényezők, amelyek még a legimpozánsabb öröklési jogot is módosították*”⁴ Mivel az említett anonim szerző az egész Stuart-érára nézve vont le a következő konklúziót, ezért érdemes szó szerint idézni azt:

„[...] minden korban állandó szokás és gyakorlat volt nálunk, hogy az utódlást feltételek mellett egy bizonyos [vér]vonatra korlátozzuk, azért, hogy elkerüljünk minden harcot és zavart a gyakori választásokkal; és ugyanakkor mégis fenntartsuk a jogot, hogy a vér szerint következőt kizárjuk az utódlásból, ha az uralkodás tekintetében bármiféle alkalmatlansága mutatkozik, vagy ha alkalmas ugyan, de mégsem annyira megfelelő, mint valaki más érdemesebb ugyanabban a családban; és [fenntartsuk azt a jogot is, hogy] igen gyakran nagy és fontos okok miatt egészen átruházzuk az utódlás jogát az egyik [vér]vonalról a másikra.”⁵

¹ „Mind a királyi kormányzat, mind a parlament erősebb hatalommal rendelkezett 1714-ben [mint 1603-ban – S. E.], a korona pedig igen erősen függött a parlamentiől. De még nem találták ki a rendszert a kettő közti harmonikus viszony megalapozására. Ez Walpole-ra várt az 1720-as években.” – Coward – Gunt 2014. 540. Az 1720-as évekre tehát egyértelműen létrejött az alkotmányos monarchia Nagy Britanniában. Erre l. Sashalmi 2015a. 213–218.

² Nenner 1995. 256.

³ Straka 1962. 121.

⁴ Nenner 1995. 257.

⁵ Nenner 1995. 257–258.

A szerző érvelése ugyanakkor azért is érdekes, mert egyértelművé teszi, hogy nem lehetett beszélni Angliában megváltoztathatatlan jogelvekről, s összevetve ezt a 18. század eleji nézetet egy majd 400 évvel korábbi jogász érveléssel a trónutódlás menetéről, egyúttal azt is láthatjuk, hogy a késő középkorhoz képest nem volt lényegi elmozdulás e téren. Oldradus de Ponte, „*a legnagyobb hatású kánonjogász a pápák avignoni udvarában az 1330-as években*”, így nyilatkozott a trónutódlás kérdéséről:

„Bár némelyek számára úgy tűnik, és bizony nem helyénvaló okok nélkül, hogy az ilyen fejet (a királyság fejét) választás révén kell létrehozni, mindazonáltal [...] hatékonynak találhatik az, hogy egy fej legyen, azaz egy király egy királyságban, örökletes jog és utódlás által; de mivelhogy az alapvető fej halála esetén könnyen nézeteltérés támadhat abban, hogy ki legyen az alapvető fej, ezért megfelelőnek bizonyult, hogy bizonyos vérvonalat jelöljenek ki, amelyből az alapvető fej, tehát az egyetlen király mindig vétetik [...] És mivel ismételten egyet nem értés támadhat abban a tekintetben, hogy abból a vonalból ki is legyen a király [...] jónak látták, hogy a király egyik fia, és valójában az elsőszülött legyen az. És ezt [t.i. a férfi primogenitúrát] a közjó érdekében tolerálják a királyságokban. [...] És így a pozitív jog maga, lett legyen az írott jog vagy szokás, kizárja a fiatalabb fiúkat az öröklésből és bevezeti a fiúk közti rangsorolást. [...] És bár úgy tűnt némelyek számára, nem valós okok nélkül, hogy a királyság fejét választás révén kell betölteni, [...] mégis fennmaradt és tiszteletben tartják és hatékonynak bizonyult, hogy egyetlen főnek kell lennie, azaz egy királynak egy királyságban az örökletes jog és a leszármazás által.”⁶

Különösen furcsa érvelés ez egy jogásztól, minthogy nem fix jogelvet szögez le, aminek oka abban rejlik, hogy maga a késő középkor gyakorlata volt sokszínű, és ennek összefoglalását adja a szerző.⁷ Az örökletes monarchiákat és a választómonarchiákat a kora újkorban is általánosan megkülönböztették ugyan egymástól – már csak azért is, mert az örökletes monarchiák elsőbbséget élveztek az utóbbiakkal szemben a diplomácia terén az előkelőségi rangsorban –, de tiszta változatokat alig lehetett találni akár az egyik, akár a másik kategóriában. Vegyünk egy forrást a 17. század elejéről Anglia történetéből, Sir Walter Raleigh 1618-ban írt művét, mely *A fejedelem, avagy az állam irányelvei* címet viseli, ahol így osztotta fel a monarchiákat:

⁶ Ryan 2006.

⁷ E kérdésre részletesebben l. Sashalmi 2011. 170–173.

„A monarchiáknak vagy királyságoknak három fajtája van, a rájuk vonatkozó jog vagy birtoklás tekintetében, t.i.:

- 1, Örökletes (*hereditary*), a leszármazás által, mint az angol, a francia etc.
- 2, Választói (*elective*), a többi rend, vagy azok egy részének választójoga által, mint a lengyel.

Vegyes, avagy mindkét fajta, t.i. a leszármazás által, de nem a vér szerint következőhöz kötve, mint az ősi zsidó állam.”⁸

Raleigh felosztása azért érdekes, mert nem tekinthető tipikusnak a harmadik kategória miatt. Annak ellenére, hogy Raleigh idején a legtöbb európai királyság valójában ebbe a harmadik csoportba tartozott, minthogy csak kevés monarchia felelt meg a kizárólagos örökletes, illetve választómonarchia kritériumainak. Az öröklés és a választás ugyanis a legtöbb monarchiában még ekkor is nem egymást kizáró, hanem sokkal inkább egymást kiegészítő elvek voltak. Noha Franciaország és a Lengyel-Litván Államszövetség valóban jó példája a két „tisztá” kategóriának, hiszen Franciaországban a férfi primogenitúrát a 17. század elején már valóban az ún. száli törvény szabályozta,⁹ míg a Lengyel-Litván Államszövetség a Jagelló-ház kihalása (1572) után tipikus választómonarchiává vált.¹⁰

Angliának a tiszta örökletes kategóriába való besorolása Raleigh által (1618-ban) azonban erősen problematikus: gondoljunk csak például a VI. Edward halálát (1553) követő trónutódlási problémákra.¹¹ A vérségi elv mellett a kor európai gyakorlatában megtalálható volt az uralkodó életében történő *kijelölés* (*designatio*), továbbá a *végrendelet*, és persze fontos volt a *szokás*, amit maga a *trónutódlás gyakorlata* teremtett meg, általánosan azzal, hogy az elsőszülött fiú követte az elhunyt uralkodót a trónon.¹²

A Stuart-kort tekintve a trónutódlás valóban a férfi primogenitúra elvét követte a *gyakorlatban* Angliában egészen 1688-ig, II. Jakab trónfosztásáig, és egyedül nála fordult elő az is, hogy (még trónörökösként) katolikus hite miatt megkérdőjelezték a trónhoz való jogát, a végül sikertelenül végződött „kizárási krízis” (1679–1681) idején. Mindez azonban nem jelentette azt, hogy a férfi primogeni-

⁸ Raleigh 1618. 2.

⁹ A 16. század vége előtt a *száli törvény*, amely a férfi primogenitúra kizárólagos elve alapján kizárta a nőket a trónöröklésből és tiltotta a nőági öröklést is, még nem volt kikezdzhetetlen jogelv: ezt a vallásháborúk során felmerült öröklési problémák kristályosították ki végleg.

¹⁰ A Lengyel-Litván Államszövetség és az Erdélyi Fejedelemség mint választómonarchiák kérdésére és az európai tablón történő elhelyezésére l. Rosu 2018. 1–18.

¹¹ Lady Jane Grey kilenc napos uralmát 1553-ban Mária uralkodása (1553–1558) követte, akit pedig VIII. Henrik először kizárt a trónöröklésből, majd később ezt megváltoztatva mégis beemelt végrendeletében a trónutódlásba Edwardot követően.

¹² Vö. az előzőekben idézett Oldradus de Ponte véleményével!

túra kikezdzhetetlen jogelvvé, azaz fundamentális törvénné vált volna Angliában! Annak ellenére, hogy „a Stuartok évszázada során I. Jakab, II. Károly, II. Jakab és III. Jakab mindannyian leszögezték a trónhoz való kikezdzhetetlen jogukat, olyan körülmények közepette, amelyek gyakorlati és teoretikus fontossággal egyaránt bírtak.”¹³ Ez az általuk hangoztatott kikezdzhetetlen jog pedig *isteni jogalap* (*divine right*) néven ismert. Bár közülük csak az utolsó, III. Jakab (II. Jakab idősebb fia) nem tudta ténylegesen elfoglalni a trónt, az öröklés *közjogi szempontból* egészen 1714-ig, I. György trónra lépéséig nyitott kérdés maradt.

Az isteni jogalap 17. századi kutatásában Anglia vonatkozásában Gerard Straka klasszikussá vált munkájára támaszkodhatunk, aki a következőkben foglalta össze a királyok isteni jogalapjának fő elemeit és annak korabeli, természetesen nemcsak Angliára jellemző társadalmi beágyazottságát. Nézete szerint négy alapvető eszmét tartalmazott e meggyőződés:

„Azt, hogy a monarchia isteni eredetű intézmény, hogy az öröklési jog kikezdzhetetlen, hogy a királyok csakis Istennek felelősek, és azt, hogy az ellenállás tagadása és a passzív engedelmesség Istennek tetsző dolgok.”¹⁴ Ez utóbbi esetben, amely akkor állt elő, ha az uralkodó istentelen dolgot parancsolt, a keresztény mártírok példáját ajánlották követendőnek az alattvalók számára.¹⁵ A királyok isteni jogalapjának a korabeli politikai kultúrában elfoglalt helyéről így nyilatkozik Straka: „A tizenhetedik században az isteni jogalap lényegében egy olyan népszerű teória volt, melyet kinyilatkoztattak a pulpitusról, népszerűsítettek a piacokon és megtagasztaltak a csatatéren. Nem valamely filozófus fejtette ki – az ereje éppen abban rejlett, hogy mindenféle rendű és rangú ember számára univerzális érvényű igazsággal bírt.”¹⁶ Találó e vonatkozásban a téma első angol klasszikusának, Neville Figgisnek a megállapítása, miszerint politikai szempontból, tehát az uralkodói jogok és az alattvalói engedelmesség biztosításának szempontjából, tulajdonképpen a királyok isteni jogalapja egyfajta „köznap formában kifejeződő változata volt a szuverenitás elméletének”.¹⁷

Straka szerint egyetlen olyan elem volt az imént felsorolt négy közül, mégpedig a második, amely logikailag elkülöníthető volt a többitől „*anélkül, hogy ezáltal az egész kárt szenvedett volna*”.¹⁸ Straka nem teszi hozzá, hogy azért az örökletesség elve volt ez az elem, mert (ahogy arra már Figgis korábban rámutatott) a kora újkori isteni jogalap főként éppen az uralkodáshoz való jog megszerzésének kérdésében, azaz a kikezdzhetetlen és megváltoztathatatlan öröklési jog beemelésében különbö-

¹³ Nenner 1995. 255.

¹⁴ Straka 1962. 80.

¹⁵ Figgis 1914. 9–10.

¹⁶ Straka 1962. 80.

¹⁷ Figgis 1914. 237.

¹⁸ Straka 1962. 80.

zött annak középkori változatától.¹⁹ Ezért sem véletlen tehát, hogy a 17. században sokszor külön-külön is említik Angliában az örökletes trónutódlást (*hereditary succession*) valamint az isteni jogalapot (*divine right*), bár az utóbbi általában magában foglal(hat)ta az előbbi elvet is. Anglia esete tehát jól mutatja a két dolog közti megkülönböztetést, mind a szóhasználatban, mind az eszme fejlődése/változása terén. A Tudor-korban ugyanis az isteni jogalap még azt jelentette, hogy „*az Isten által kijelölt király az volt, akit a közösség elfogadott királyának*” – ezzel ellentétben „*I. Jakab már azt sulykolta, hogy Isten választása a születésben nyilvánult meg*”.²⁰

A 17. század elejétől ugyanis határozott változás állt be Európa-szerte az isteni jogalap terén: egyrészt a bodini szuverenitásfogalom népszerűvé válásának, másrészt a szerződéses teóriák tagadásának hatására, s ez a doktrína kiteljesedéséhez vezetett.²¹ Ettől kezdve „*nemcsak Isten akaratát hangsúlyozták a királyi méltóság elnyerésében és azt, hogy a királynak jól kell kormányoznia, hanem az alattvalók kötelességét is az engedelmességre valamint a koronának való ellenállás tagadására*”.²² A monarchia védelmében – amit, ahogy a kortárs Robert Filmer fogalmazott „*két lator, a pápa és a nép közt feszítettek meg*”, utalva ezzel a korabeli ellenállási teóriák eredetére – a király Isten előtt való felelősségének elvéhez hozzátették azt, hogy a király Isten által adott hatalma nem másként, hanem „*csakis a férfi primogenitúra alapján száll a királyra*”.²³ Stephan Skalweitnek az isteni jogalap kérdésében írt tanulmánya szerint Európa a 17. században „*tanúja volt egy hosszú folyamat végének, amelyben az öröklés legitimáció fokozatosan döntő kritériummá vált az uralkodónak mint szuverénnek a méltóságához*”.²⁴

Az isteni jogalap sikere vallási megalapozottságán túl valójában az egyszerűségében és a közérthetőségében keresendő, amit persze szóban is hirdettek, és nemcsak a szószerűkről, hanem akár tudós testületek részéről is. 1681-ben, a „kizárási krízis” évében, a Cambridge-i Egyetem a következőképp fordult II. Károlyhoz:

„*Mi mindazonáltal hinni fogjuk, és fenntartjuk azt, hogy királyaink nem a néptől nyerik titulussukat, hanem Istentől; hogy csakis Neki felelősek; hogy nem az alattvalókra tartozik az alkotás és a megrovás, hanem az a dolguk, hogy tisztelettel engedelmeskedjenek szuverénjünknek, akit az öröklés alapvető joga tesz azzá, s melyet sem törvény, sem vétség vagy megfosztás meg nem változtathat, vagy meg nem kisebbíthet.*”²⁵

¹⁹ Figgis 1914. 9–10.

²⁰ Hinsley 1986. 133.

²¹ Hinsley 1986. 133.

²² Hinsley 1986. 133.

²³ Hinsley 1986. 133.

²⁴ Skalweit 1973. 251.

²⁵ id. Figgis 1914. 6.

Az előbbieken elmondottak világossá teszik, hogy szükséges az isteni jogalap eszmerendszerét annak történetiségében is megvizsgálni. Ha a vérségi elvtől eltekintünk, akkor az isteni jogalap elemeinek alapvető forrása természetesen a Biblia volt, mégpedig leginkább Szent Pálnak a Rómaiakhoz írt levele:

„Mindenki vesse alá magát a fölöttes hatalomnak. Mert nincs hatalom, csak az Istentől. Ami van, azt Isten rendelte. Ezért, aki a hatósággal szembeszáll, Isten rendelésének szegül ellene. Az ellenszegülő pedig magára vonja az ítéletet. A felsőbbtség nem arra való, hogy a jótettől ijesszen el, hanem a rossztól. Azt szeretnéd tehát, hogy ne kelljen a hatalomtól tartanod? Tedd a jót, és megdicsér: Mert Isten eszköze a javadra. De ha gonoszságot művelsz, rettegj, mert nem hiába viseli a kardot. Isten eszköze, hogy a gonosztevőt megbüntesse.” (Róm 13, 1–4.)²⁶

Emellett azonban még számos bibliai passzus volt természetesen, amellyel az említett eszméket alá lehetett támasztani: így például a *„Fölkentjeimet ne érintsétek...!”* (Zsoltárok 105, 15.) ószövetségi sora a királynak való ellenállás tagadása mellett egyben a hatalom *szent jellegét* is hangsúlyozta. Ugyancsak sokat idézett ószövetségi passzusok voltak a következők: *„[...] a Fölséges uralkodik az emberi királyság fölött, és annak adhatja, akinek akarja.”* (Dán 4, 29.); *„Általam kormányoznak a királyok [...]”* (Péld 8, 15.).

Mindezek, persze, közhelyek voltak már a középkori királyi hatalom felfogásával kapcsolatban is. A középkor és a kora újkor határán azonban, a 15. század végétől a királyok (fejedelmek) egyre erőteljesebben és egyre gyakrabban hivatkoztak hivataluk isteni eredetére pozíciójuk erősítéseként.²⁷ Sőt, ennek során nem álltak meg egyszerűen a királyi hivatal isteni jellegének hangsúlyozásánál, hanem továbbmenve, egyenesen azt propagálták, hogy a királyok *„magával a Mindenhatóval vannak közeli viszonyban”* hatalmuk gyakorlása folytán, mint annak földi helytartói.²⁸ A legfontosabb nyugat-európai monarchiákban mindenütt érzékelhető az a tendencia, amit úgy lehet jellemezni, hogy a királyi hivatalt, szinte magába olvasztotta magának a királynak a személye. Az isteni jogalap kora újkori változatában *„a király hatalma – és maga a monarchikus rend – nem társadalmilag létrehozott, hanem istenileg elrendelt jelenség volt”*, az uralkodó pedig *„nem hivatalból kifolyólag, hanem isteni mivolta miatt”* bírt hatalommal.²⁹

²⁶ Az idézetek forrása itt, és a későbbiekben is, a Szent István Társulati Biblia.

²⁷ Shennan 1986. 19.

²⁸ Shennan 1986. 20.

²⁹ Feros 2000. 72.

Rövid megfogalmazásban a királyok isteni jogalapjának lényege ez: „*az uralkodói istenkegyelmiségnek, az isteni megbízatásnak, és az Istenhez való hasonlatosságának az egyedi kombinációja*”.³⁰ A királyból tehát olyan felsőbbrendű lényt, sőt egyenesen kvázi isteni személyt, mondhatni földi Istent igyekeztek kreálni a 15. század végétől, aki „*Isten akaratának megszemélyesítője volt a Földön*”.³¹ Volt tehát egy ambivalencia a királyok isteni jogalapjában: bár hangsúlyozta a királyi hivatalnak mint a közjót szolgáló intézménynek a jelentőségét, ugyanakkor azt olyan isteni megbízatásnak tekintette, amely az uralkodó személyét minden földi halandó fölé emelte. Az uralkodó afféle „földi Isten” volt, „*nem csupán egy pont az isteni rendben, hanem az egyetlen olyan pont, amely rendet tud hozni egy egyébként kaotikus, esetleges földi világba*”.³² Ő volt az „*egyetlen kapcsolódási pont az isteni és az emberi dolgok közt*”.³³ I. Károly idején is erős volt ez az uralkodókép az 1630-as, 1640-es években, amelynek megvilágítására Európa-szerte előszeretettel idézték, némi változtatással, a Példabeszédek (21, 1.) sorát ekképpen: „*A király szíve Isten kezében van.*” Jó példája ennek George Wither 1635-ös emblémáskönyvének egyik jelképe, melynek ez a mottója („*The Hearts of Kings are in God's Hands; And, as He lists, He them commands*”), a kép pedig egy felhőből kinyúló kart ábrázol, mely szívet tart a tenyerében, felette pedig egy zárt, császári típusú korona látható.³⁴ Ennek a különleges pozíciónak lényegi eleme volt, hogy a korabeli felfogás szerint a királyt különleges képességgel ruházta fel a Mindenható, akinek ő a felkentje:³⁵ ezt a különleges, a dolgokba való belelátás képességét nevezték *arcana imperii*nek.

Mind a francia, mind a spanyol, mind az angol monarchiában az volt a tendencia, hogy a „király két testét”, azaz a király természetes testét és a politikai testét (az államot) mintegy „*összeolvasszák egymással az aktuális király személyében*”.³⁶ 1488-ban Aragóniai Ferdinándról és Kasztíliai Izabelláról úgy nyilatkozott egy itáliai humanista (Pietro Martire d'Angheria), aki abban az időben a királynő szolgálatában állt, hogy mindketten „*emberfeletti*” lények, olyanok, mint két „*istenség, akik a Mennyből szálltak alá, és akiket a Szentlélek inspirál és Isten keze vezet*”; továbbá „*minden, amit gondolnak, mondanak és tesznek, az meghaladja az emberi természetet*”.³⁷

³⁰ Wende 1991. 63.

³¹ Feros 2000. 72.

³² Engster 2001. 9.

³³ McClure 2006. 4.

³⁴ Wither 180. A felhőből kinyúló kar egy stilizált templomon nyugszik, melyben térdelő pozícióban egy uralkodó imádkozik egy nyitott könyv (nyilvánvalóan a Biblia) előtt. A képet keretező körfelirat: *Cor regis in manu Dei*. A kép alatt, az embléma műfaji hármasságának (mottó, kép, magyarázat) megfelelően, a mottó versbe szedett magyarázata.

³⁵ Engster 2001. 9., 121–122.

³⁶ Feros 2000. 73.

³⁷ Feros 2000. 73.

A kortársak „*e királyi kvalitásokat örökölhetőnek tekintették*”: a jövőbeni V. Károlyról, Izabella unokájáról 1513-ban ugyanez a szerző úgy nyilatkozott, hogy egy király minden képességével rendelkezett „*már akkor, amikor megfogant anyja méhében*”.³⁸ Francia és angol viszonylatban a királyok isteni jogalapjának jó hátteret biztosított a különleges gyógyító képességükben való hit. A görvélykór kézzátétellel történő gyógyítási ceremóniája reneszánszát élte a 17. században mindkét monarchiában: bár I. Jakab kivételt jelentett a királyok közül, mivel ő nem gyakorolta, különösen fontos lett a rítus II. Károly idején, közvetlenül a restauráció után. A francia királyok ráadásul koronázásuk alkalmával úgy áldozhattak, mint a papság, így nem véletlen, hogy Pierre Pithou 1594-ben ezt írta: „*A király szent, felkent és Isten által szeretett személy, aki mintegy az emberek és az angyalok között foglal helyet.*” IV. Henrik trónra jutása (1589) ugyanis új erőt adott az isteni jogalapnak, amely néhány királypárti szerzőnél egészen extrém formát öltött: „*A király akarata – Isten akarata*”.

Mindezek után a királyok isteni jogalapja kifejtett, kora újkori eszmerendszerének alkotóelemeit részletezve a következőkben lehet összefoglalni:

1.) a monarchia Istentől rendelt intézmény és egyben a legjobb kormányzati forma; 2.) az uralkodó hatalma közvetlenül Istentől származik (melynek legfőbb igazolásaként Szent Pálnak a Rómaiakhoz írt levelét idézték); 3.) tehát mindenféle (egyházi, népi) közvetítés nélkül száll az uralkodóra a hatalom; 4.) mégpedig a leszármazás (vérségi elve) alapján: az öröklés rendjét a leszármazás foka határozza meg, és az általa adott jog, a primogenitúra elve (valamint az öröklés sorrendje) megváltoztathatatlan és kikezdzhetetlen, bár írott törvényben nem szükségszerűen rögzített; 5.) az öröklés ellenére az uralkodó hatalma közvetlen isteni kijelölésen alapszik, hiszen Istentől függ, hogy kit, mikor vesz ki az élők sorából, és ezáltal kit emel trónra az általa uralkodásra kiválasztott dinasztia tagjai közül, felruházván őt az uralkodás különleges képességével (*arcana imperii*); 6.) az uralkodó felelősséggel tartozik népe kormányzásáért, de az isteni megbízatás, a tőle kapott hivatal miatt csakis Istennek tartozik elszámolással: azaz nem teheti le őt trónjáról semmiféle belső (az alattvalók, illetve valamely intézmény), vagy külső hatalom (pápa, császár, más uralkodó), tehát tilos vele szemben az aktív ellenállás, ami Isten ellen való véték; 7.) az uralkodó parancsait mindaddig teljesíteni kell, amíg azok nem ütköznek Isten törvényeibe, ha így lenne, akkor a keresztény mártírok példáját kell követni; 8.) az uralkodó hatalma szent, a király ugyanis az Úr felkentje; 9.) az uralkodó hasonló Istenhez.

A királyok isteni jogalapja ugyanakkor nem keverendő össze az abszolút hatalom elvével: bár ez utóbbi doktrína hirdetői közül legtöbben a királyok isteni joga-

³⁸ Feros 2000. 73.

lapjának talaján álltak, mégis, az abszolút hatalom forrása más is lehetett, például hódítás vagy akár szerződés.

A királyok isteni jogalapja ugyanúgy általános volt a katolikus papság, mint a protestáns lelkészek körében és fontos szerepet töltött be az uralkodóhoz fűződő hűség erősítésében a 17. században, melyet vallási konfliktusok, vallásháborúk és benne a zszarnokölésről szóló elméletek reneszánszának százada előzött meg. Nem véletlen, hogy már a 16. század végén megfogalmazódott a „királyölökkel” szembeni elméleti fellépés igénye az isteni jogalap talajáról, amint azt VI. Jakab skót király (angol királyként I. Jakab) *Szabad monarchiák igaz törvénye* (1598) című műve, vagy William Barclay (1600) *„monarchagyilkosok ellen (contra monarchomachos)”* írt műve mutatja.

John Burrell anglikán teológus 1683-ban kiadott műve jól példázza egyrészt a királyok isteni jogalapjának tudós fejtegetését, valamint azt is, hogy az 1680-as évek elejéig az eszme 17. századi alapelvei nem változtak Angliában, és maga a „királyok isteni jogalapja (*divine right of kings*)” kifejezés is bevetté vált a század folyamán. E mű nemcsak címe miatt érdekes, hanem érvelése és időzítése okán is: „*A királyok isteni jogalapja, mely igazolást nyert az Anglikán Egyház alapelveiből egy szentbeszédben, amely 1682. január 30-ikán hangzott el Thetfordban.*” Január 30. ugyanis köztudottan I. Károly kivégzésének (1649) napja volt, amit a restauráció idején az egyházi ünnepek sorába iktattak, és ott is maradt egészen a 19. század közepéig, a királygyilkosság bűnére emlékeztetve az angolokat.

Burrell a bevezetőben világossá teszi, hogy miért kell a Biblián túl az Anglikán Egyház tanításai alapján is kifejteni azt a fontos elvet, hogy „*Anglia királyai az isteni jogalap révén kormányoznak*”.³⁹ Burrell szerint vannak ugyanis olyanok, akik bár elismerik az Anglikán Egyház alapelveit, mégis azt vallják, hogy a Biblia olyan sorai, mint az „*Általam kormányoznak a királyok*”, vagy a „*Nincs hatalom, csak az Istentől*” más időkben és más nép vonatkozásában keletkeztek, és ezért az új időkben már nem érvényesek.⁴⁰ Velük szemben idézi Burrell az Anglikán egyház 2. kánonját, valamint az Egyházi Konstitúciók 1. kánonját. Az előbbi kimondja: „*Bárki, aki ezután azt állítja, hogy a Királyi Felség nem ugyanolyan hatalommal (Authority) bír az Egyházi Ügyekben, mint amilyenell a Zsidók Istenfélő Királyai, valamint a Keresztény Császárok bírtak a Korai Egyházban, s ami nem lehetett kevesebb, mint Isteni Hatalom (Authority)*”, akkor az illetőt ki kell közönsíteni.⁴¹ Az utóbbi pedig, melyet 1640-ben I. Károly hirdetett ki az érsekek és az egész egyház előzetes jóváhagyásával, így szól: „*A Királyok legmagasabb és legszentségesebb*

³⁹ Ez egyértelműen mutatja, hogy a Biblia mint alap mellett milyen fontos volt az adott felekezet-hez tartozó ország teológiai álláspontja is.

⁴⁰ Burrell 1683. A/3

⁴¹ Burrell 1683. 9.

*rendje (order of Kings), Isteni Jogon (by Divine Right) létezik.*⁴² Ezt a kánont évente négy alkalommal kötelezően fel is kellett olvasni az angol templomokban!

Az Anglikán Egyház kánonjaiból merített érvelés ugyanakkor megerősíti a jogi és teológiai elvek szoros egymásba fonódását. Az egész érvelés lakonikus összefoglalása pedig így hangzott:

*„A Leszármazás folytán a királyok, legyenek akár jók, akár rosszak, akár e valláshoz, akár más valláshoz tartozók vagy éppen vallástalanok, Isteni joggal bírnak arra, hogy kormányozzanak bennünket. Az ellenük való lázadás pedig nemcsak elvág bennünket az Anglikán Egyháztól, de magától a Kereszténységből is kimetsz bennünket.”*⁴³

Burrell elítélően nyilatkozva megemlíti Buchanan, Knox, Harding és Parsons nevét, akik (amint fogalmaz) a „*vérpadra juttatták szónoklataikkal néhai Nagylelkű Szuverénünket*” (azaz I. Károlyt) és akikről a „*világ azt hiszi, hogy Egyházunk igaz tagjai voltak*”.⁴⁴ Az előző deklaráció értelmében viszont nyilvánvaló, hogy Burrell számára ők nem is keresztények. Ily módon állt tehát a szószék a királyok szolgálatába nemcsak Angliában, de mindenütt máshol is.

Mivelhogy a kikezdehetlen öröklési jogban való hit a 16. század vége előtt nem képezte részét a királyok isteni jogalapjának, és mivel logikailag is kiiktatható volt (amint arra Straka rámutatott), Angliában a trónutódlásban bekövetkezett konkrét változások, nevezetesen a „*dicsőséges forradalom*” eseményei nem is maradtak hatástalanul az eszmerendszerére. Nem volt statikus tehát az isteni jogalap: más volt akkor, amikor I. Jakab trónra került és megint más az 1690-es évek elején, a trón betöltése körül kialakult 1688-as zavaros helyzet miatt. Mivel mélyen gyökerezett, nem lehetett egyik napról a másikra egyszerűen kiiktatni, de ugyanabban a formában sem volt fenntartható, ha egy váratlan kihívásra politikailag elfogadható választ akart adni – ezt azonban meg tudta oldani, hiszen „*fogékony volt az aktuális politikai problémákra*” és éppen azért, mivel hasznosnak bizonyult, nem is veszítette el még egy ideig aktualitását.⁴⁵ 1688 után legalább még egy generáción át létezett, módosult formában, a „*gondviselés isteni jogalapjának formájában*”,⁴⁶ mivel csak 1714-ben következett be először az Angliában, hogy valaki „*világosan parlamenti törvény által*” került trónra.⁴⁷ Mindezek a változások, amint látni fog-

⁴² Burrell 1683. 10.

⁴³ Burrell 1683. 12.

⁴⁴ Burrell 1683. 16.

⁴⁵ Straka 1962. 121.

⁴⁶ Straka 1962. 121.

⁴⁷ Straka 1962. 121.

jük, jól tükröződtek a koronázási érmék ikonográfiájában és az azok szövege által közvetített politikai üzenetekben!

A királyok isteni jogalapjában „*mint politikai erőben sok vitalitás maradt*” a 17. század végén is: a klérus ugyanis azért fogadta el 1689-ben Orániai Vilmos trónra lépését, mert „*a hódítás- és a gondviselés isteni jogalapjának tekintette*” azt.⁴⁸ Így volt vele nemcsak a közvélemény, de még a politikai irodalomra fogékony művelt kisebbség is. Márcsak azért is, mert a *Bill of Rights* szövegében is megjelent ez a gondolat.

Locke művének hatása egyáltalán nem érződött: „*Még utalás sincs arra, hogy bármely egyházi személy tudatában lett volna annak, hogy Locke két értekezést írt a kormányzásról.*”⁴⁹ Csak az 1720-as, 1730-as évekből visszatekintve, a már kialakult alkotmányos monarchia idején lett Locke a változások fő ideológusa az utókor, az akkori nemzedék számára. 1689-ben viszont még nem a Locke által adott racionális politikai elvek legitimálták a változásokat, hanem egy meglehetősen hosszú múltra visszatekintő teológiai megalapozottságú politikai eszme: az isteni jogalap.

„*Tagadhatatlan, hogy a királyok isteni jogalapja túlélte a [Dicsőséges – S. E.] Forradalmat, de a forma, amelyet 1688 után öltött, azt mutatta, hogy alkalmazkodott egy szokatlan precedenshez. [...] Az eszme két aspektusa szinte azonnal eltűnt, amint Vilmos elfoglalta a trónt: az, hogy az örökletes trónutódlás sérthetetlen, valamint az, hogy a királyok csakis Istennek felelősek szolgálatukért.*”⁵⁰ Az isteni szentesítés legelfogadhatóbb formáját a kortárs politikai gondolkodás a „*gondviselés isteni jogalapjában*” találta meg.⁵¹ Ez az értelmezés különbséget tett a *de iure*, az uralkodásra az öröklés által jogot formáló király, valamint a *de facto*, azaz az aktuálisan hatalmon levő, azt reálisan gyakorló király közt. Az utóbbi volt az, aki magából a hatalom pusztá birtoklásából kifolyólag bírta Isten szentesítését, mint-hogy pozícióját isteni jóváhagyással szerezte meg, aki a jó ügy mellé állt.⁵²

Az érvelés tehát úgy hangzott, hogy azért kell Vilmosnak engedelmessé válni, „*mert ő biztosítja a köz békéjét és a közjót*”.⁵³ Más szavakkal: „*A gondviselés joga vette át az öröklés jogát a trónutódlásban, de az Istennek való felelősség kérdésében egy összetettebb átalakulás történt, amely az antik salus populi fogalmának újjáéledésével kezdődött.*”⁵⁴ Az természetesen soha nem merült feledésbe, hogy a királyi hatalmat korlátozza a közjó elve, minthogy azért létezik.⁵⁵ „*Az ősi római törvényt, a*

⁴⁸ Straka 1962. 121.

⁴⁹ Straka 1962. 117. Megjegyzendő, hogy bár Locke 1689-ben publikálta a művét, azt nem az 1688–1689-es események hatására írta, hanem korábban, a már említett „kizárási krízis” idején.

⁵⁰ Straka 1962. 107.

⁵¹ Straka 1962. 70.

⁵² Straka 1962. 70–72., 108–109.

⁵³ Straka 1962. 107–108.

⁵⁴ Straka 1962. 107.

⁵⁵ Straka 1962. 107.

Salus Populi Suprema Lex [A köz java a legfőbb törvény] elvet, amely arról rendelkezett, hogy politikai dolgokban lelkiismereti szabály a közjó elve (...) összekapcsolták a rómaiakhoz írt levél azon sorával, (Róm 13.) mely szerint az uralkodó »Isten szolgája a te javadra«, ami a tisztségviselőket morálisan felelőssé tette a közjóért.⁵⁶

Volt azonban egy másik eszme is, „amely ezzel egyidőben előtérbe helyezte a gondviselés isteni jogalapját, ugyanakkor korlátozta is az isteni jogalap régebbi alkalmazását” – ez pedig nem volt más, mint az a felfogás, „amely az isteni szentesítést a király személyéről annak hivatalára helyezte át.”⁵⁷ Ehhez viszont az kellett, hogy eltűnjön a személyes szentség eszméje, aminek az utat már némiképp előkészítette a hosszú parlamenttől kezdődő (1640) és II. Jakab trónról való lemondásáig (1688) tartó időszak.⁵⁸

II. Jakabról már így nyilatkozott egy szerző:

„Második Jakabhoz fűződő (alattvalói) Hűségünk nem teljesen (abszolút) az ő Személyének szólt, hanem abban a tekintetben, hogy ő tartotta fent a Király Karakterét. És minthogy nem tartoztunk neki Hűséggel azelőtt, hogy Király lett volna, így azután sem tartozunk neki semmilyennel, hogy megszűnt királynak lenni [...]”⁵⁹

Azaz „a királyság hivatala és a király személyes képességei elválaszthatók” lettek.⁶⁰ pontosabban szólva újra határozottan megkülönböztették a két dolgot egy olyan korszak után, amelyben a kettő szinte egyggyé vált. Az isteni jelleg tehát immár a király személyéről annak hivatalára helyeződött át: „A királyok Isten helyét foglalják el [...] és Istenek, bár nem a Természet [értsd: születés – S. E.], hanem a Hivatal által”⁶¹ – szólt az érvelés. Ez nem volt gyökeresen új elv, csak új erőt kellett önteni abba, amit korábban sem tagadtak, és amit maga VI. Jakab is hangsúlyozott már 1598-ban: „A prófétai Dávid király Isteneknek nevezi a királyokat, mivel Isten trónusán ülnek a földön, és intézkedéseikről neki tartoznak elszámolással. Hivataluk (office) az, hogy Igazságot és Ítéletet szolgáltatassanak a népnek”⁶² - írta. Amint tehát az uralkodó személyének szentségébe vetett hit gyengült, úgy erősödött meg a királyság hivatal jellege, ami aztán a trónutódlás parlament általi jogi szabályozásában is tükröződött.

⁵⁶ Straka 1962. 107.

⁵⁷ Straka 1962. 108.

⁵⁸ Straka 1962. 70.

⁵⁹ Idézi Straka 1962. 108.

⁶⁰ Straka 1962. 108.

⁶¹ Idézi Straka 1962. 109.

⁶² VI. Jakab 1598. 44.

A koronázási érmék mint az uralkodói hatalom legitimációjának médiumai, 1660–1727

Mint hogy az elemzendő koronázási érmék egy része a 18. századra esik, és mivel jelentőségük még a 18. században is nagy volt Európa-szerte, részben a trónörök-lési problémák miatt, amely kérdés a magyar történelemben is felmerült 1740-ben Mária Terézia trónutódlása kapcsán, így célszerű egy Mária Terézia számára megfogalmazott megállapítással kezdeni e fejezetet. Nevezetesen Wenzel Anton von Kaunitz-Rietberg (1711–1794) kancellár véleményét idézni, aki egyik előterjesztésében így nyilatkozott: „A plasztikai alkotások közül az éremművészet a legfontosabb: eredeti képmása mellett az uralkodó ünnepi eseményeinek, figyelemreméltó tetteinek és rendelkezéseinek emlékét is az utókorra kell hagyományoznia.”⁶³ Természetesen a koronázási érmék nem pusztán a megörökítést szolgálták, hanem az uralkodói legitimáció kinyilatkoztatásának is fontos eszközei lehettek, különösen a sorozatosan problémás trónutódlások idején, mint a 18. századi Oroszországban,⁶⁴ vagy egy-egy trónutódlással összefüggő politikai krízis idején, mint Angliában: akár 1660-ban a restauráció idején, vagy éppen 1688–1689-ben. A koronázás ugyanis, egy-két kivételtől eltekintve, Európa-szerte alapvető kormányzati rituálé maradt a kora újkorban. A nép szemében mindenképpen, de sok tekintetben még a politikai elit számára is, ez tette királlyá a királyt.

A Régi Rend idején, ahogy azt Edward Muir megfogalmazta, a kormányzás sok szempontból „rituális folyamat” volt.⁶⁵ Ennek kapcsán pedig megkülönbözteti azokat a rituálékat, amelyek „megjelenítették a királyságot” (*representing kingship*) – mint például az ünnepélyes királyi bevonulások –, illetve amelyek „törvényesítették a királyságot” (*enacting kingship*), azaz „szükségesek voltak ahhoz, hogy valaki király legyen”: tehát mintegy *conditio sine qua non*jai voltak a hivatalnak, bár megjegyzi, hogy sokszor ez a megkülönböztetés képlékeny volt.⁶⁶ A koronázási érméket úgy tekinthetjük, mint egy olyan kisegítő médiumot, amely a király legitimációját voltak hivatottak közvetíteni, és különösen fontosak voltak olyan esetekben, amikor az utódlás nem a szokott módon történt – erre pedig éppen jó példát szolgáltatott a jelzett időszakban Anglia története.

Az alábbiakban elemzendő koronázási érmék segítségével jól bemutatatható az isteni jogalapban bekövetkezett, imént felvázolt változás, végül pedig magának a legitimációnak az átalakulása is.

63 Göngyössy 2018. 38.

64 Sashalmi 2015b. 625–644.

65 Muir 1997. 247.

66 Muir 1997. 247.

A koronázási érme a kora újkori szimbolizmus műfaji besorolása szerint a *jelmondatos kép* (*impresa, dévice, device*) kategóriájába tartozott, amely egy motórból és egy képből állt. Az értelmezés kontextusát pedig a koronázási érme esetében a másik oldalán található uralkodói képmás adta meg: azaz megmutatta, hogy mi a konkrét összefüggés az adott személy, valamint a mottó és a kép által közvetített üzenet közt. A kora újkori koronázási érmék ikonográfiájában egyaránt jelentek voltak a keresztény és az antik szimbolika elemei, sok esetben pedig maga az antik mitológia is. Susanna Berger egyenesen azt írja, hogy „1800 előtt a legtöbb képi ábrázolás”, és különösen pedig „a nagyobb presztízsű műfajokba tartozó művészeti alkotások zöme, érthetetlen valamely szöveghez kötődő referencia nélkül, úgy mint a Biblia, Ovidius, Tacitus, függetlenül attól, hogy a szöveget ráírták-e az adott vizuális ábrázolásra”.⁶⁷ A koronázási érme pedig határozottan a nagy presztízsű műfajok közé tartozott.

A koronázási érmék a Stuart-kortól kezdve lettek általánossá Angliában, és egészen 1901-ig részét képezték a koronázások rituáléjának.⁶⁸ Az érmék aranyból, ezüsből és bronzból készültek a különböző társadalmi rangú csoportok számára, és különbözött az átadás módja is: a bronzból készült példányokat például a koronázás után egyszerűen a nép közé szórták. Mivel a Stuart-korban a legtöbb koronázási érme dokumentációja elveszett,⁶⁹ vagy éppen rejtőzik valahol, így az elemző számára érdekes feladat azok ikonográfiai értelmezése – különösen az uralkodói hatalom legitimációjára és a trónutódlásra vonatkozó írott források kontextusában.

1661: Az első elemzendő képi forrás az az érme, amely II. Károly 1661-es koronázására készült. Jelentőségét az adja, hogy I. Károly kivégzése és a monarchia eltörlése (1649) után az 1660-nal kezdődő restaurációval meg kellett erősíteni az Isten által adott hatalom elvét. Az érme averzén egy trónon ülő király látható, jobb kezében jogarral, felette pedig egy angyal, aki jobb kezével éppen ráhelyez egy koronát a király fejére, bal kezében pedig olajágot tart. Az angyal fejétől induló körfelirat: „*Everso missus succurrere s[a]ec[u]lo.*” / „Azért küldettem, hogy segítségére legyek egy zavaros kornak.” A képi ábrázolás és a felirat együttesen a közvetlenül Isten által adott hatalom megjelenítése: az Isten által küldött uralkodó értelem-szerűen II. Károly, akit az érme reverze azonosít: „*II. Károly I[sten] K[egyelméből] Anglia (ANG), Skócia (SCO), Franciaország (FR)⁷⁰ és Írország (HI) királya.*”

⁶⁷ Berger 2017. 39.

⁶⁸ Az általam ismert egyetlen feldolgozás William Till 1838-as munkája, amely azonban az ikonográfiai értelmezésnek kevés teret szentel.

⁶⁹ Hone 2015.

⁷⁰ Az angol uralkodók még a százéves háborúból örökölték meg a valós tartalommal nem bíró „Franciaország királya” címet, amit 1802-ig viseltek hivatalosan.

1685: A sorban következő képi forrás II. Jakab 1685-ös koronázási érméje, averzén egy felhőből kinyúló karral, amely koronát (felismerhetően Anglia koronáját) tart egy díszpárnára helyezett babérkoszorú fölé. A körfelirat a következő: „*A militari ad regalem [coronam/dignitatem]*”, azaz „*A katonaitól a királyiig [értsd: koronáig/méltóságig]*.” A kép és a felirat Jakab életének fontos eseményeire utal. A babérkoszorú és a felirat eleje arra, hogy az 1673-as Próbatörvény (*Test Act*) életbe lépése előtt Jakab a flotta admirálisa volt. Erről a pozíciójáról azonban lemondott, mivel katolikus lévén Jakab nem tette le az 1673-as szabályozás által megkövetelt hivatali esküt, melyben minden hivatalviselőnek meg kellett tagadnia a pápa hatalmát és az átlényegülés tanát. A felhőből kinyúló, koronát tartó kar és a felirat második fele pedig azt volt hivatott kifejezni, hogy Jakab király lett, mégpedig a magától közvetlenül Istentől kapott felhatalmazás révén. A reverzen: „*II. Jakab I[sten] K[egyelméből] Anglia (ANG), Skócia (SCO), Franciaország (FR) és Írország (HI) királya.*”

Sokkal érdekesebbek ikonográfiai szempontból azok az érmék, amelyek a következő uralkodók, Orániai Vilmos és felesége Mária, valamint később Anna királynő koronázására készültek, mert ikonográfiájuk antik mitológiai elemeket tartalmazott. Ugyanakkor Vilmos és Mária 1689-es koronázására nem egy, hanem két különböző koronázási érmét is kibocsátottak.

1689/A: Az érmék egyikének averzén feltartott kezeivel sziklához láncolt meztelen nőalak látható, egy meredek sziklás tengerparton, akit egy sárkányszerű víziszörny őriz. Az érme jobb oldalán az égből egy szárnyas lovon érkező, sújtásra emelt kardot tartó férfialak, felette az érme kb. 1/3-át elfoglaló ívelt felirat: „*Pretiumque et causa laboris!*” / „*Jutalma és oka is a tettnek.*” Az ábrázolás Perseus és Andromeda történetének képi megjelenítése, amit a felirat is megerősít, minthogy szó szerinti átvétel Ovidius *Metamorphoses* (4.739.) című művéből, ahol a szerző éppen erről a mitológiai történetről ír („Perseus, Atlas, Andromeda”). Az áthallás egyértelmű: Andromeda a rabságba taszított Angliát személyesíti meg, akitől II. Jakab elvette a szabadságát, és amit Vilmos mint égből küldött, azaz Isten által rendelt szabadító állít(ott) vissza.

Ez az üzenet összhangban volt a *Jognyilatkozatban (Declaration of Right)* megfogalmazott alábbi gondolattal, amely dokumentum a koronázás után kiadott *Jogok törvénye (Bill of Rights)* előzménye volt: „*És minthogy az egykori II. Jakab király(t) lemondott/lemondatták a kormányzatról, és a trón ezáltal megüresedett, Öfelsége Orániai Vilmos herceg (aki a Mindenható Isten tetszése folytán arra rendeltetett, hogy dicsőséges eszközévé váljon e királyság pápizmustól és önkényes kormányzástól való megszabadulásának), meghívta [...] a protestáns világi és egyházi főrendeket [...].*”⁷¹

71 Bill of Rights.

A reverzen: „*Vilmos és Mária I[sten] K[egyelméből] Anglia (ANG), Skócia (SCO), Franciaország (FR) és Írország (HI) Királya és Királynője, a Hit Védelmezői (FID DEF).*” Ugyanis 1689-ben kettős uralkodásra került sor Angliában, de leszögezték, hogy a végrehajtó hatalmat egyedül Vilmos gyakorolja. A „Hit Védelmezői” titulus pedig nyilvánvalóan a II. Jakab által foganatosított, a katolikusoknak és a disszentereknek kedvező intézkedések miatt lett hangsúlyos.⁷²

1689/B: A királyi pár másik koronázási érméjének averzén egy felhőben ülő, antik ruházatú, koronás férfialak látható, feltartott jobb kezében villámokkal. Tőle balra, alatta a levegőben egy kétlovas antik diadalszekér, amelyet már a földet is elérő lángok vesznek körül, és, amelyből éppen kiesik annak hajtója. A félkörös felirat: „*Ne totus absumatur!*” / „*Nehogy teljesen elpusztuljon [a világ – S. E.]*.” Az ábrázolás a félisten Phaethon története, aki hosszú kérések után megkapta apjától, a Napistentől, a napszekeket, de mivel nem volt meg a képessége arra, hogy kordában tartsa a lovakat és ezáltal kormányozni tudja a szekeret, így az már majdnem elpusztította a Földet. Ekkor Jupiter, ezt megakadályozandó, villámjával megsemmisítette a szekeret Phaethonnal együtt.

A jelmondatos kép üzenete ismételt az isteni gondviselés (antik ikonográfiába ágyazva), amely megmentette Angliát. A történet Ovidius már említett művéből származik (Phaethon a 2. könyvben szerepel), míg az idézet forrása nem közvetlenül a mű maga, hanem Raphael Regius humanista *Metamorphoses* kiadásának kommentárja (1518), amely könyv a *Metamorphoses* leggyakoribb 16. századi kiadása lett. Jupiterről írja ehelyütt Regius, de nem Phaethonnal kapcsolatban: „*ut aliquando totus mundus igne absumatur*” („*hogy valamikor az egész világ tűz által pusztuljon el*”).⁷³

A reverzen: „*Vilmos és Mária I[sten] K[egyelméből] Anglia (ANG), Skócia (SCO), Franciaország (FR) és Írország (HI) Királya és Királynője.*”

1702: Anna királynő koronázási érméjének külön érdekessége, hogy azt – amint egy nemrégiben tett levéltári felfedezés nyomán kiderült – Isaac Newton tervezte, aki akkor a királyi pénzverde vezetője (*Master of the Mint*) volt.⁷⁴ Korábban azt hitték, hogy az érme atyja az udvari festő, Sir Godfrey Kneller volt, de Newton saját kezűleg készített vázlatai és magyarázatai az érme elemeihez egyértelművé tették az ő szerzőségét.⁷⁵

⁷² Ezt a címet eredetileg 1521-ben adta az akkori pápa VIII. Henriknek, annak okán, hogy a király vitairatot írt Luther ellen a hét szentség védelmében. A cím pikantériája azonban az, hogy hivatalos titulussá 1541-ben tette a parlament, azaz a Rómával történt szakítás (1534) után. Tehát az angol uralkodók a protestáns Anglikán Egyház védelmezői.

⁷³ Regius 1518. 18.

⁷⁴ Hone 2015.

⁷⁵ Hone 2015.

Az érme averzének bal oldalán tengerparti dombon álló harcos nőalak látható, sisakkal a fején, felemelt jobb kezében lesújtásra kész villámokkal, a bal kezében levő pajzson Medúzafej – mindezek alapján a nőalak egyértelműen Athéné/Minerva alakjával azonosítható. Az érme bal oldalán egy hidratestű, négykezű, Janus-szerű férfi látható, aki egyik kezében furkósbotot, a másikban talán egy marokkővet tart. A felirat: „*Vicem gerit illa tonantis.*” / „*A mennydörgő helytartója ő.*”

A sokfejű szörny, a klasszikus Hidra, akinek minden levágott feje után kettő új nő ki: ezt a korábbi értelmezés azokkal a belső erőkkal azonosította, akik ellenezték Anna uralmát.⁷⁶ Newton értelmezése azonban a szörny vonatkozásában más volt, nevezetesen: „*bármely ellenség, akivel Őfelsége háborúban áll, vagy háborúzni fog*” – tehát XIV. Lajos, illetve II. Jakab fia, az Idősebb Trónkövetelőként ismert III. Jakab.⁷⁷ A villámos nőalak pedig Newton szerint „*azt jelzi, hogy Őfelsége a legutóbbi uralkodás szellemét folytatja*”.⁷⁸ Egy dolog azonban hiányzik az értelmezésből, ami magyarázatot igényel. Athéné/Minerva általános attribútuma a sisakon és a Medúzás pajzson kívül ugyanis a lándzsa, és nem a villám. Ráadásul Anna, a mottó szerint, nem a „Mennydörgő”, ahogy Hone írja,⁷⁹ hanem annak helytartója! Ezt az is bizonyítja, hogy a *Iuppiter Tonans* Jupiter „hivatalos címe” volt a római vallásban.

Minden bizonnyal egyes római császárkori pénzérmék ikonográfiája adja meg a magyarázatot a villámra mint Minerva attribútumára, ugyanis nemcsak a klasszikus szövegek, de az antik érméken található ábrázolások is erősen hatottak a kora újkori emblematikára. Klasszikus példája ennek Britannia korai, 16. századi ábrázolása, amely Hadrianus császár pénzének ikonográfiáját utánozta.⁸⁰ Jelen esetben Domitianus vagy Hadrianus császár pénzérméje lehet a kulcs, amelyen Minerva jobb kezében villám, bal kezében lándzsa látható. Domitianus császár ugyanis nagy jelentőséget tulajdonított Minervának,⁸¹ és őutána már csak Hadrianus néhány pénzérméjén szerepel Minerva villámmal.⁸² „*Minerva szerepe az volt, hogy kiegészítse Jupitert, harcos földi helytartójaként szolgálva neki, mint ahogy a császár is.*”⁸³

Anna királynő koronázási érméjének esetében is ebben látom a megoldást a mottó és az ikonográfia együttes értelmezésével: Anna, Minervaként, Jupiter földi helytartója.

A koronázási érme egyébként megosztotta a politikai közvéleményt, így az Oxfordi Egyetem tory kancellárja „*megtiltotta a hallgatónak, hogy azt értelmez-*

⁷⁶ Hone 2015.

⁷⁷ Hone 2015.

⁷⁸ Hone 2015.

⁷⁹ Hone 2015.

⁸⁰ Gallusz 2014. 77–78.

⁸¹ Gallusz 2014. 88.

⁸² Gallusz 2014. 88. 67. lj.

⁸³ Gallusz 2014. 88. 67. lj.

zék az új királynőhöz írt dicsőítő műveikben”.⁸⁴ A reverzen: „Anna, I[sten] K[egyelméből]), Nagy-Britannia (MAG. BR), Skócia (SCO), Franciaország (FR) és Írország (HIB) Királynője.” Érdekes, hogy bár közjogi értelemben csak 1707-től beszélhetünk Nagy-Britanniáról, a megnevezés szerepel Anna koronázási érméjén – igaz, már I. Jakab is használta a „Nagy-Britannia Királya” címet, annak ellenére, hogy a parlament nem hagyta azt jóvá számára.

1714: Az érme averzén álló nőalak látható, aki jobb kezével koronát helyezett egy trónon ülő (királyi attribútumokat, jogart és országalmát tartó) király fejére. A nőalak bal kezében lándzsa, ugyancsak bal kezén pedig pajzs, rajta Nagy-Britannia zászlajával. A reverzen: „György, I[sten] K[egyelméből]), Nagy-Britannia (MAG. BR), Skócia (SCO), Franciaország (FR) és Írország (HIB) Királya.” Az üzenet egyértelmű: a hatalommal immár a brit nemzet ruházta fel a királyt, aki valóban, ahogy említettem, parlamenti törvény által lett uralkodó.

Kitekintésként vessünk egy pillantást a soron következő uralkodó koronázási érméjére, amely a népszuverenitás legitimációjának itt megismert ikonográfiáját folytatja, koronázó nőalakként jelenítve meg Nagy-Britanniát.

1727: A II. György koronázásakor kiadott koronázási érme ikonográfiája nagyon hasonló ahhoz, amit I. György esetében láttunk, és már feliratával is egyértelművé teszi a képi ábrázolás üzenetét: „*Volentes per populos*.” / „Az együttműködő népek által.”⁸⁵ A különbség főként a nőalak megjelenítésében van: az antik ruházatot viselő, félig fedett keblű nőalak balkezelével egy *fasces*re támaszkodik (az ókori Rómában a politikai hatalom jelképe a vesszőnyalábba szúrt bárd volt), hóna alatt pedig bőségszarut tart, míg jobb keze koronát helyez a trónon ülő király fejére, ahol a bőségszaru a *közjó* szimbólumaként értelmezhető.

A tanulmányomban alkalmazott módszer egyértelműen rávilágít arra, hogy milyen fontos az uralkodói hatalom legitimációjára vonatkozóan is az írott és a képi források együttes vizsgálata.

⁸⁴ Hone 2015.

⁸⁵ A felirat forrása szintén klasszikus szöveg, „Euphraten bello victorque volentes per populos dat iura viamque adfectat Olympo” (Vergilius IV. 559), bár a szöveggörnyezetben a *volentes per populos* más („az együttműködő népek közt”) értelemmel bír.

Források

Írott források

- Bill of Rights = Bill of Rights – https://avalon.law.yale.edu/17th_century/england.asp (letöltés ideje: 2020. 09. 25.)
- Burrell 1683 = Burrell, John: The Divine Right of Kings, Proved from the Principles of the Church of England. In a Sermon Preach'd at Thetford, January 30, 1683. Cambridge, 1683.
- Raleigh 1618 = Raleigh, Walter: The Prince or Maxims of State. London, 1642. Selected Works of Sir Walter Raleigh. – <http://173.45.234.110/renlit/ralebib.htm> (letöltés ideje: 2020. 09. 25.)
- Regius 1518 = P. Ovidii Metamorphosis cum loculentissimis Raphaelis Regii enarrationibus. Velence, 1518. – <https://books.google.hu/books?id=qHleAA-AAcAAJ&pg=PA18&lpg=PA18&dq=ut+aliquando+totus+mundus+igne&source=bl&ots=Cd1ogaZcRY&sig=ACfU3U1tBZQrPeAklw95-pcjE-DO1DEX1Q&hl=hu&sa=X&ved=2ahUKEwjYg-yaqYTsAhVwxIsKHbK-hDHAQ6AEwAHoECAEQAQ#v=onepage&q=ut%20aliquando%20totus%20mundus%20igne&f=false>, (letöltés ideje: 2020. 09. 25.)
- Vergilius = P. Vergilius Maro: Georgicon. Greenough J. B. ed. – <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A1999.02.0059%3A-book%3D4%3Acard%3D559>, (letöltés ideje: 2020. 09. 25.)
- VI. Jakab 1598 = VI. Jakab: Szabad Monarchiák Igaz Törvénye. In: Kiss Gergely – Radó Bálint – Sashalmi Endre (szerk.): Abszolutizmus és isteni jogalap. Budapest 2006. 40–71.

Képi források

Koronázási érmék (letöltések ideje: 2020. 09. 25.).

- II. Károly koronázási érméje (1661) – <https://www.mcssl.com/store/8596432/1661-england-official-coronation-medal-of-charles-ii-in-gold>
- II. Jakab koronázási érméje (1685) https://www.sixbid.com/index.html/dix-noonan-webb/6584/british-historical-medals-from-various/5464514/british-historical-medals-from-various?term&orderCol=lot_number&orderDirection=asc&priceFrom&displayMode=large&auctionSessions=&sidebarIsSticky=false
- III. (Orániai) Vilmos és Mária koronázási érméje (1689) A – https://www.british-museum.org/collection/object/C_1866-0719-2

III. (Orániai) Vilmos és Mária koronázási érméje (1689) B – <http://stuarsts.exeter.ac.uk/education/objects/john-roettiers-coronation-medal-for-william-iii-and-mary-ii-1689/>

Anna koronázási érméje (1702) – <https://www.coins-of-the-uk.co.uk/pics/qa/medal/index.html>

I. György koronázási érméje (1714) – <https://www.baldwin.co.uk/product/george-i-coronation-gold-medal-1714/>

II. György koronázási érméje (1727) – http://rarecoinsandtokens.co.uk/~millenni/index.php?main_page=product_info&products_id=265

Domitianus császár pénzérméje (81–96) – <https://www.coinarchives.com/27500470f1313ec7e28c4b7b3aa912de/img/savoca/042/image00233.jpg>

Jelképkönyv

Wither 1635 = Wither, George: A Collection of Emblemes. Ancient and Moderne. London, 1635. <https://archive.org/details/collectionofembl00withe/page/180/mode/2up> – letöltés ideje: 2020. 09. 25.

Felhasznált irodalom

Berger 2017 = Berger, Susanna: The Art of Philosophy. Visual Thinking in Europe from the Late Renaissance to the Early Enlightenment. Princeton – Oxford, 2017.

Coward – Gunt 2014 = Coward, Berry – Gunt, Peter: The Stuart Age. London – New York, 2014. (5. kiadás)

Engster 2001 = Engster, David: Divine Sovereignty. The Origins of the Modern State Power. De Kalb, 2001.

Feros 2000 = Feros, Antonio: Kingship and Favoritism in the Spain of Philip III, 1598–1621. Cambridge, 2000.

Figgis 1914 = Figgis, John N.: The Divine Right of Kings. Cambridge, 1914.

Gallusz 2017 = Gallusz, Laszlo: The Throne Motif in the Book of Revelations. London – New York, 2014.

Gyöngyössi 2018 = Gyöngyössi Márton: Ércbe vert történelem. *Klió* 27. (2018:2), 37–50.

Hinsley 1986 = Hinsley, Francis Harry: Sovereignty. Cambridge, 1986.

Hone 2015 = Hone, Joseph: Isaac Newton and Queen Anne's Coronation Medal. <http://stuarsts.exeter.ac.uk/isaac-newton-and-queen-annes-coronation-medal/> (letöltés ideje: 2020. 09. 25.)

McClure 2006 = McClure, Ellen M.: Sunspots and the Sun King: Sovereignty and Mediation in Seventeenth-Century France. Urbana – Chicago, 2006.

Muir 1997 = Muir, Edward: Ritual in Early Modern Europe. Cambridge, 1997.

- Nenner 1995 = Nenner, Howard: *The Right to Be King. Succession to the Throne of England, 1603–1714*. Chapel Hill, NC, 1995.
- Rosu 2018 = Rosu, Felicia: *Elective Monarchy in Transylvania and Poland-Lithuania 1569 – 1587*. Oxford, 2018.
- Ryan 2006 = Ryan, Magnus: *Royal Succession and Canon Law*. Unpublished conference paper read in London (2006) at the Institute of Historical Research at the conference on “Succession in Medieval Europe cc. 1000–1580”.
- Sashalmi 2011 = Sashalmi, Endre: *Aeneas Sylvius Piccolomini and the Hungarian Succession. A Humanist as a Spokesman for Ladislaus (Postnatus) V. Specimina Nova Pars Prima Sectio Mediaevalis VI.* (2011), 163–174.
- Sashalmi 2015a = Sashalmi Endre: *Az emberi testtől az óraműig. Az állam metaforái és formaváltozásai a nyugati keresztény kultúrkörben 1300–1800*. Pécs, 2015.
- Sashalmi 2015b = Sashalmi Endre: *A koronázási érme mint legitimációs médium a 18. századi Oroszországban. Világtörténet 5 (37).* (2015:4), 625–644.
- Shennan 1986 = Shennan, Joe H.: *Liberty and Order in Early Modern Europe. The Subject and the State 1600–1800*. London – New York, 1986.
- Skalweit 1973 = Skalweit, Stephan: *Das Herrscherbild im 17 Jahrhundert*. In: Hubatsch, Walther (Hrsg.): *Absolutismus*. Darmstadt, 1973. 248–267.
- Straka 1962 = Straka, Gerald M.: *Anglican Reaction to the Revolution of 1688*. Madison, 1962.
- Till 1838 = Till, William: *Descriptive Particulars of English Coronation Medals from the Inauguration of King Edward the Sixth to Our Present Sovereign Queen Victoria*. London 1838.
- Wende 1991 = Wende, Peter: *Das Herrscherbild des 17. Jahrhunderts in England*. In: Reppen, Konrad (Hrsg): *Das Herrscherbild im 17 Jahrhundert*. Münster, 1991. 58–78.

PONTAS

4. (2021)

KÖZLEMÉNYEK

ORSÓS JULIANNA

Epizódok II. Ottokár 1273. évi hadjáratából

*A Stájer rímes krónika két fejezete**

*Episodes from the 1273 Campaign of Ottokar II of Bohemia.
Two Chapters of the Styrian Rhymed Chronicle in Hungarian*

The paper introduces the principles of the translation of a running project that is aiming to publish all excerpt of the Styrian Rhymed Chronicle with Hungarian regards. While giving a short overview about the research areas applying this source, chapters XCVI – XCVII. are also published in Hungarian as a prose translation. These chapters describe remarkable scenes of the campaign 1271 of Ottokar II against the Hungarian Kingdom and Styria as well as they refer to the murder of prince Béla of Macsó (Mačva) and describe the morals and the political influence of his mother, the daughter of Béla IV, Anna of Macsó (Mačva).

Bevezetés

2018-ban alakult a kutatócsoport, amelynek célkitűzései közé tartozik a fontosabb német nyelvű elbeszélő források feldolgozása, így a *Stájer rímes krónika*¹ magyar vonatkozású részleteinek fordítása is. Írásomban a fordítási alapelveket, valamint a Gombos Ferenc Albin szemelvénygyűjteményének részleteivel történt újbóli

* Köszönettel tartozom Bácsyati Dánielnek a tanulmány elkészítéséhez nyújtott segítségével, továbbá köszönöm Bagi Dánielnek, hogy fordításomat ellenőrizte. A tanulmány a „Középkori német nyelvű elbeszélő források – Magyarország Mügelin Henrik (Ungarnchronik), Ottokár aus der Gaal (Chronik) és Jakob Unrest (Ungarische Chronik) c. művében” című, K 123848-as azonosító számú NKFIH pályázat keretében készült.

¹ StRch. Amennyiben nem sorszámokra hivatkozom, azt mindig külön jelzem.

összevetési munka eddigi eredményeit ismertetem.² Mindezt két rendkívül izgalmas fejezet fordításának közreadása követi, amelyekben Kőszegi Iván kapuvári katonai akciójáról, Macsói Anna követjárásáról, fia, Béla macsói herceg haláláról, valamint III. András (1290–1301) származásáról is beszámol a krónikás.

Azt, hogy a 96–97. fejezetekre esett a választás, elsősorban az a nemrégiben megjelent szenzációs hír motiválta, hogy előkerültek Béla macsói herceg elvesztettnek hitt csontjai.³ A szövegrészlet közlésének oka abban is keresendő, hogy olyan elemeket tartalmaz, amelyek a késő Árpád-kor nagyhatalmú asszonyainak erkölcsseire vonatkoznak vagy éppen politikai jelentőségüket szemléltetik. Ritkák a nők természetére és diplomáciai szerepvállalásaira utaló olyan kortárs leírások, mint amilyen Macsói Anna Ottokár-féle ábrázolása.⁴ Anna jelentőségét talán a koronaékszerek 1270. évi Prágába menekítése – más olvasatban ellopása – jelképezi legjobban, de ennek tényét több forrás ellenére sem fogadta még el a történettudomány.⁵ A kiválasztott részlet segítségével emellett a krónika stílusjegyeit, szerzőnk sokszor szabad asszociációsnak tűnő, laza szálakkal egymásba fonódó történetekből építkező módszerét is jól be lehet mutatni: az alább olvasható két fejezetben egymást követik a katonai cselekről, a cseh tábor katonáinak arcátlan-ságáról, a Béla macsói herceg ellen elkövetett gyilkosságról és az özvegygé vált Tomasina Morosini hányattatásairól szóló elbeszélések.

A forrásközlés mellett tehát ez a tanulmány a kutatási projekt egyfajta részbe-számolójának is tekinthető; a munkába 2019 végén kapcsolódtam be szerződéses munkatársként.

Rövid kutatástörténeti áttekintés

Vitán felül áll, hogy forrásunk a hazai szakirodalomban leggyakrabban idézett és legszélesebb körben felhasznált középkori német nyelvű elbeszélő forrás.⁶ A magyar kutatás az eseményeket 1246–1309 között megörökítő, a 14. század első két évtizedében keletkezett krónika részleteit a nyelvtörténet, az onomasztika, a hadtörténet, a jogtörténet, a genealógia, a politikátörténet, a régészet, a néprajz, a

² Gombos 2011. 1780–1953. A fordítás során, és ebben a tanulmányban is a Seemüller-féle kiadásra hivatkozom, nem a *Catalogus*ra.

³ Berner – Buzár 2018.

⁴ Radek 2014. 115. Legalább ennyire érdekes a szintén ebben a fejezetben olvasható jelenet, amikor Estei Beatrix (akinek alakját a krónikás összemosza Tomasina Morosiniéval) meztelenre vetkőzik a magyar főurak és asszonyaik előtt Zárában, hogy várandósságát bizonyítsa. StRch 11625–11641.

⁵ Bácsatyai 2020. 1051. Forrásunkban a vonatkozó részlet: StRch 10226–10454.

⁶ Radek 2008. 51.

kommunikáció-történet, valamint az eszmetörténet tudományterületein egyaránt hasznosította. Természetesen a külföldi kutatás is széles spektrumú, de elmondható, hogy ott a forrást elsősorban irodalomtörténészek, történeti dialektológiát kutató nyelvészek használták. A cseh, magyar és osztrák kutatás összefogására még nem volt lehetőség, jóllehet mindenütt nagyon értékes, módszertani átfedéseket is mutató vizsgálatok zajlottak. Radek Tünde imagológiai elemzéséhez hasonló, kisebb léptékű kutatást végzett el például Václav Bok és Anna Košátková,⁷ akik elsősorban azt vizsgálták, hogy milyen képet alkot a stájer krónikás II. Ottokár cseh uralkodóról (1253–1278). Václav Bok fő kérdése az volt, hogy a király csupán gazemberként és gonosztevőként áll-e előttünk a műben, vagy esetleg rendelkezik-e a nemes ellenfél vonásaival is: megfigyelhető-e alakja jellemfejlődése, vagy pedig állandó és ugyanaz marad.⁸

Joggal adódik a kérdés: a 13. század második felében több ízben csataterre változott Stájerország fia vajon kinek a megbízásából alkotta meg művét? Ezt a rejtélyt is az irodalomtörténészek oldották meg,⁹ és maga a krónikás is utal megbízójára, (II.) Otto von Liechtensteinra, akit minden bizonnyal mecénásának is tekinthetünk.¹⁰ Az okleveles forrásokban apja¹¹ segítőjeként tűnik fel a Sponheimerek ellen Salzburgért folytatott harcokban. A Liechtenstein-család Alsó-Ausztria egyik legbefolyásosabb famíliája volt, és II. Ottokár cseh királyt támogatták Stájerországért folytatott küzdelmei során, megbízója ezt a krónikással több ponton meg is örököttette. A dürnkruti csatában is harcolt, és bár azt követően a Habsburgokat támogatta, a cseh dinasztiahoz fűződő kapcsolatait nem szakította meg. A krónikában ugyan Stájerország tartományuraként (*Hauptmann*) jelenik meg, a Habsburgok tartományi bíróvá nevezték ki (*iudex provincialis*), majd 1286-tól Stájerország kamarása (*camerarius Styriae*) lett.¹²

Maja Loehr vizsgálataiból az is kiderült, hogy szerzőnk a von Strettwich család sarja, és a forrásokban Otacher ouz der Geulként előforduló személlyel azonosítható, valamint, hogy munkájához okleveles forrásokat is felhasznált.¹³

A magyar szakirodalomban sokáig tévesen Ottokar von Horneckkel azonosították, amely Radek Tünde megállapítása szerint minden bizonnyal Bartoniek

⁷ Košátková 2017.

⁸ Bok 2002. 34.

⁹ Loehr 1937. 117.; Liebertz – Grün 1984. 103.; Bumke 1979. 274.

¹⁰ StRch 8120–8128.

¹¹ Otto apja a híres költő, Ulrich von Liechtenstein volt, aki Frauendienst és Frauenbuch című műveivel hatalmas népszerűségnek örvendett.

¹² Krones 1883. 618–620.

¹³ A huszonnyolc oklevél-részletet, amelyekben tanúként vagy kedvezményezettként előfordul, és amelyek alapján azonosítani lehetett függelékként l. Loehr 1937. 125–130.

Emma¹⁴ véleményére vezethető vissza.¹⁵ Meg kell ugyanakkor jegyezni, hogy a hazai történészek az osztrák kutatásokból indultak ki, és a Loehr előtti eredményeket vették át.¹⁶

Joseph Seemüller máig legmodernebbnek számító, nyolc kéziratot összesítő, tizenegy éven át megjelentetett¹⁷ szövegkiadását megelőzően Hieronymus Pez melki bencés szerzetes és történétíró közölte a krónikát 1745-ben, *Scriptores rerum Austriacarum* című, háromkötetes forrásgyűjteményének részeként.¹⁸ A nyolc kézirat közül hét a 15. században keletkezett és papírra íródott, míg a nyolcadik egy töredékesen fennmaradt 14. századi pergamen, amely valószínűleg illusztrált lehetett. A kutatás kiderítette, hogy két kézirat bécsi udvari tisztviselők birtokában volt, a HS2-ként ismert kódex pedig I. Mátyás (1458–1490) magyar király könyvtárának részét képezhette, ahonnan 1510-ben szerezte meg Cuspinianus.¹⁹ A forrásnak modern német fordítása nincs, és eddig csak a cseh vonatkozású részek közül fordítottak le töredékeket cseh nyelvre.²⁰ A jelenlegi hazai vállalkozás tehát több szempontból érdekes és újszerű.²¹

A magyar vonatkozású részletek fordításának előmunkálatai, alapelvei

A forrás az 1246–1309 közti időszakot tárgyalja. Gombos Ferenc Albin személygyűjteményében 22 838 magyar vonatkozású sort közölt a közel százezer soros krónikából. A gyűjteményben a fejezetek nem mindenhol vannak jelölve és elkülönítve. Az előkészítő munka során összevettem a Gombos által közölt szöveget a Seemüller-féle kiadás szövegével és fejezetbeosztásával. Bár a munka még folyamatban van, az hamar kiderült, hogy például a 11. fejezet²² nem szerepel a *Catalogus*ban. Ez tartalmazza az 1246. évi Lajta-menti csata leírását és II. Frigyes osztrák herceg (1230–1246) halálának körülményeit. Ugyan a krónikás IV. Béla (1235–1270) nevét és a magyarokat meg sem említi benne, de mivel a rész-

¹⁴ Bartoniek 1917.

¹⁵ Radek 2014. 105.

¹⁶ A teljesség igénye nélkül: Wertner 1892., Wertner 1895., Szentkláray 1885.

¹⁷ Seemüller Franz Lichtenstein 1879-ben megkezdett munkáját folytatta 1884–1890 között.

¹⁸ A kiadás nehézségeiről, körülményeiről: StRch. Vorrede. I–V.

¹⁹ Mai jelzete: Stockholm, Kungliga biblioteket, D 1333. Régebben: Cod. Stockholm. 1734 ars. Kat. Phil, in 4° Nr. 37. Ez a kódex a StRch 69148–98412. sorait tartalmazza. StRch. Vorrede XI. (Seemüller: Handschriften und erste Ausgabe.)

²⁰ Košátková 2015. 52–53., 61., 63. passim.

²¹ A krónika forrásértékének kritikai vizsgálatát is segítheti a megjelenő fordítás. Legutóbb az osztrák és stájer miniszterialisos meissenai követsége kapcsán ilyen elemzést végzett Rudolf Veronika. Rudolf 2020. 159–161.

²² StRch 9751–1112.

let magyar vonatkozású, ezért helyet fog kapni a készülő fordításban. A 89.,²³ a 100.²⁴ és a 120.²⁵ fejezetek ugyancsak tartalmaznak magyar vonatkozású említéseket. Azok a részletek is feltétlenül érdemesek arra, hogy a lefordítandó szakaszok közé kerüljenek, amelyek Halicsi Kunigunda (IV. Béla unokája és II. Ottokár özvegye) Falkensteini (vagy Rosenberg) Závaissal folytatott viszonyát örökítik meg.²⁶ A magyar származású cseh királyné ugyanis nem nézte jó szemmel férje magyarországi hadjáratait. Závaš személye is kellőképpen értékesé teszi a részletet. A cseh főúr ugyanis Kunigunda halála után IV. László (1272–1290) testvérével, Árpád-házi Boldog Erzsébettel kötött házasságot, és amikor közös gyermekük keresztelőjére el akarta hívni (gyámfiát) II. Vencel cseh királyt, akkor az kivégeztette gyámapiját.

A fordítás – Vizkelety András gyakorlatát követve²⁷ – prózai formában készül el. Egy esetleges későbbi műfordításnak remélhetően jó alapja lesz a prózafordítás és a hozzá tartozó jegyzetapparátus. A sorok számozása kerek, az értelmezést segítő, beékelte szavak szögletes zárójelbe kerültek, a lacunákat [...] jelöli.²⁸ A szerző ironikusnak vagy humorosnak szánt megjegyzéseit dőlt betűvel közöljük, és ha az utalás árnyaltsága indokolja, magyarázó jegyzetekkel is ellátjuk. Amennyiben a magyar mondatban szabályai megkövetelik, a központozáson és a szórenden változtatunk, de a sorok számozása alapján a szövegrészek könnyen azonosíthatók maradnak. A magyar vonatkozású adatokat tartalmazó fejezeteket címszavakkal láttuk el, valamint megkezdődött egy személy- és helynév-lista összeállítása, amelyben az eddig nem azonosított tételek szerepelnek.²⁹

Forrásközlés/fordítás – 96–97. fejezetek

A kontextushoz: II. Ottokár 1271. évi hadjárata zajlik, a csehek éppen Kapuvárt támadják.³⁰ Kőszegi Iván vakmerő tette készül, de előtte azt kéri a cseh uralkodótól, hogy jelöljön ki seregéből három lovagot, akik megküzdenek három magyar ellenféllel, őt magát is beleértve. Saját ellenfelül Heinrich von Phanberg lovagot választotta. Mint látni fogjuk, ezzel csak időt akart nyerni.

.....
23 StRch 10455–10571.

24 StRch 11993–12124.

25 StRch 13605–13778.

26 CLXXVI–CLXXIX. fejezetek. StRch 18095–18418.

27 Vizkelety 1993. 576–580.

28 Jelen forrásközlésben a StRch 11595. soránál Seemüller szavaival: „aber es fehlen wohl mehrere verse”.

29 Nagy öröömre több, a korszakot kutató szakember is felajánlotta támogatását abban, hogy a felmerülő kérdésekre fény derüljön. Önzetlen segítségüket előre is hálásan köszönöm.

30 A hadjárat eseménytörténetét lásd: Pauler 1899. 306–314.

[XCVI.] [Kőszegi] Iván gróf tudta, hogy *vendégeit* nem lett volna képes másként elúzni, mint hogy a Kapuvárnál vetett gátat az éjszaka szétzúzta,³¹ és nagy áradást okozott. Így a víz nagy erővel áradt ki oda, ahol a király [II. Ottokár] serege volt. (11310) Iván gróf a kieresztett hömpölygő árral olyan károkat okozott a királynak, amelyekre [az], nagy erőfeszítéssel kikecmeregve az áradatból, aligha tudott felkészülni. Nagyon sok minden odaveszett, elúszott a vízben. Úgy tűnt, hogy [a magyarok] győztek, amikor [Iván] bőrig áztatta őket [a cseheket]. (11320) Aztán eljött a nap, hogy Heinrich [von Phanberg] grófnak vívnia kellett [volna Iván gróffal], és elkezdett perlekedni, mivel harcolni akart. Bertold von Emmerberg közölte a hírt a királlyal, vagyis azt, hogy a párviadal csalás volt, amelyet Iván gróf felajánlott: (11330) „Tudom, megalázza az efféle arcátlanság, hiszen megbízott benne [Kőszegi Ivánban], hogy meg fog vívni Heinrich gróffal, aki olyan erős, hogy hat magyart kitesz. Uram, legyetek bölcsek, ez Isten csapása!” A király a sátrába parancsolta az urakat [és] tanácsuk szerint nemsokára elégtételt akart venni a magyaroktól. (11340) Ezt tanácsolták tehát neki az urak, minthogy nem kívánta feladni, hogy Győr ellen vonuljon, ahol bosszút akart állni. Ezzel a király az egész sereget felszólította, hogy Győr ellen törjön. A völgybe ment, ahol a vidéket rablással, gyűjtogatással és erőszakkal tarolta le, (11350) mint ahogyan Ausztriában tette a sógora, [V.] István király.³² Amilyen messze feküdt Győr, és amerre csak haladt [a király], ahol csak járt és ahová fordult, ott a magyarok kárait súlyosbította, és mindezt sikerrel tette. Lám, akkor jött egy követ [II. Ottokárhoz] anyósától [Macsói Annától] és így szólt (11360): „Felséges, nagyhatalmú király, lelkesen üdvözöl titeket anyósotok, úrnőm, Macsó királynéja,³³ [aki azt] kéri, [hogy] mondjam el nektek, azt akarja, gyűlöleteteket iránta ma rejsétek el. Ő maga jön [el] holnap, ide utazik.” A jelenlévők, kifejezték vágyukat (11370), hogy *megnéznék maguknak*³⁴ őt. Minthogy [Anna] mindig nagyhatalmú és előkelő volt, folt esett a becsületén, és kikezdte méltóságát, hogy gyakran kapott rá a szerelem édességére, [annyira,] hogy a mértéket túllépte. És mivel a [követet a] harag előntötte, sajnos kevésbé észlelte (11380), hogy fosztja meg azokat a nőket a tisztességüktől, [olyanokként,] akik szerelemben akarnak betegesen egyesülni, forróvérűségükkel önmagukat mocskolják be, [és] ahelyett, hogy hagynák magukat sóvárogni, [olyan] szomjasok, hogy vizet vagy sört nyakalnak, majd [aztán] nemsokára a bor is következik. Még ha az ember ilyen féktelen [is], (11390) a királynénak [csak] nem mondja [meg, amit gondol róla], [neki], akit Macsó [királynéja-

³¹ A jelenetet ismerteti Wertner Mór, de hangsúlyozza, hogy egyéb forrással nem igazolható a gát átszakítása: Wertner 1895. 50.

³² Utalás az 1271. április és az 1271. július 3-án létrejött pozsonyi béke közt eltelt időszakra.

³³ Az eredetiben: „diu kunigin von Matschouwe”.

³⁴ „alle die da wärn,/ die geluste, hört ich jehen,/ das si si solden sehen.” – StRch 11369–11371.

nak] hívtak, máskülönben úgy vélem, [az, aki így beszélne] a király haragja által veszne el. Másnapra virradóra a király [II. Ottokár] úgy határozott, hogy [Anna] elé lovagol, [és] éppen miközben a király ügetett, (11400) valaki azt mondta, hogy [a királyné] védelmet keresett, mint az arra haladni szándékozó nők az utakon. A király kíséretének gyorsan kellett készülődnie. Kis idő múlva anyósa elé ért és felé tartott, majd leszállt a nyeregből, (11410) és épp így tettek a hölgyek is vele szemben. Ezután egymáshoz léptek, barátságosan köszöntötték egymást. Nem sokáig időztek ott, a királynét felültették egy lóra, ami kényelmesen vitte; a nyereg elég jó volt, hogy megülhesse. Szólni akart vejével az úton, (11420) virágokon és rózsákon keresztül lovagolva a réten, a rövid járőföldön, amíg oda nem értek a sereghez. „Fegyvert ránts!” sok előkelő úr így szólt, [és] a király után kiáltottak valamit. [Ebben a kurjantgatásban a király] úgy gondolom, vétlen volt. A seregen keresztülvezette kíséretét és anyósát, (11430) Macsó királynéját, így egyre jobban ordítottak rá: „Hová akarjátok vinni a nőket?” A kiáltást lármával toldották meg a páncélosok és a szolgák, [ment a] hablatyolás mindenütt, és egy szó nem feledhető, amit félek [is] kimondani: az „ima” szó első betűje elé tegyetek még egy „r”-t, (11440) akkor megértitek, milyen névvel illették ott őt.³⁵ A király nem akart leszállni a lóról, amíg sátrához nem ért. A lovászmestert nemsokára fennhangon hívta, tapsolt neki és kiabált. (11450) A lovászmester rohant, de hogy ne érjen oda a sátrakhoz, többen az urak közül feltartották. És [arra] kérték, forduljon vissza, [eközben mások] azt mondták a királynak, hogy [a lovászmester] máshol serteptét, és hogy büntesse és rója meg. Olyannyira [dühbe gurult a király], hogy mindenki elkezdett beszélni: „Kérjük Felségteket, (11460) [inkább] azt büntessétek meg először, aki [az asszonyok] után óbégatott.” A lovászmester a királyhoz léptetett és így szólt: „jogosan veszítjük el munkánkat, engedjétek szabadjára haragotokat, az urak parancsának engedelmeskedtem, (11470) azt kívánták, ne tagadjam meg [parancsukat], hangosan kiabáltak. Tisztelt úr, legyen, mentsetek fel a szolgálat alól, mivel hogy megváltottam³⁶ volna [azt], aki először asszonyomra és udvarhölgyeire kiáltott, és akit hamarosan megmutattak nekem. A jámbor Amis pap³⁷ volt az, de [egy] örökkévalóságba telt, mire a tengernyi [katona] közt a valódi bűnöst

³⁵ Az eredetiben: „und eines worts si niht vergâzen,/daz ich ze reden scheuch: kêrt dem wort 'diu reuch'/ her für die hindern bouchstap, / unde swâ iu der gêt ab/, dâ setzet noch ein E dar/ und nemt denne rehte war,/ wie sie dâ wurd geheizen.” – StRch 11437–11444. L. Radek 2014. 115. 93. jegyzet.

³⁶ Értelmezésben: megölte volna.

³⁷ Pfaffe Amisra nem véletlenül utal Ottokár. Amis csuhás a német irodalomtörténet szimbolikus figurája, a Der Stricker néven alkotó, 13. század első felében élt alsó-ausztriai szerző vidám történeteinek központi alakja. Eredete nem világos: egyes elképzelések szerint egy angol, Amis nevű pap lehetett az előképe, valamint az is felvetődött, hogy Der Strickert francia fabliaux-gyűjtemények is megihlethették. A történetek didaktikus céllal íródtak, és egyházkritikusak, ami Ottokár krónikájára is jellemző. Gibbs – Johnson 2002. 364–366.

megleltem, [vagyis] azt, aki óbégatott. (11480) Szeretett uram, bocsássatok meg, hogy a büntetés túl nagy lett: pusztá kézzel akartam bosszút állni azokon, akik kiabáltak, így többek közt hamarosan a *harmadik keze*³⁸ sem maradt volna meg ennek az úrnak, hiszen tudtam, hogy [mit] kell tennem.” Bizony, a király maga is jól tudta, hogy az ott lévő csőcselék (11490) megenged magának ilyesmit, ő maga szidta le azt a bárdolatlant, és nevetett a többiekkel együtt. Most pedig halljátok, hogyan utaztak [tovább]. A királynő arra kérte vejét, hogy tartson vele egy nem messze fekvő, magyarországi városba: tobzódó cicoma és kellem, biztosan (11500) bátyjától, Istvántól kellett, hogy kapja [mindezt], különben szakított volna vele. Az utazást együtt megkezdve [Anna] a legjobbat tette, amire képes volt. Addig folytatta, hogy végül a király [II. Ottokár] kitartott, és nem fordult hamarosan vissza, hogy megbékéljen velünk, [mindez Anna] gyűlölködése és tanácsa miatt [történt]. (11510) Ehelyett a király [II. Ottokár] újra Ausztria ellen fordult, sógora [Béla, macsói herceg] pedig boldogan ment Magyarországgal szembe. [Anna] a fivére ellen volt, [és] nyerhetett volna rajta, ha meghalt volna, mert a veje céljainak elérését szolgálta volna. Igen sok magas rangú úr, grófok, papok és hercegek (11520), kezdtek el arra vágyani – minthogy szándékukban állt, hogy a magyar király békéjét a cseh uralkodóval megtörjék – hogy olyan tanácsokat adjanak neki, hogy [a felek] egymás ellen induljanak. A békét,³⁹ amire korábban esküdtek, ahogyan az oklevelekben olvasható, (11530) nagyon komolyan vették a magyar urak, ezért a cseh király előtt meg kellett hódolnia [a magyar uralkodónak], mint aki [valóban] ezt akarja, és mint aki számára ez elégséges volna, különben megtörné a békét. A cseh király seregével Ausztriába vonult, akárhány férfit csak hadba hívott, a maga felfogása szerint okította [őket]. (11540) Maga fordult Bécs felé, mindez Krisztus születése után ezerkétszáz és még hetvenegy évvel ment végbe.⁴⁰ A cseh király nem mért háborús csapást addig, amíg a sógora, felesége fivére [V. István] holtan nem feküdt. (11550) *Azért* keseregtek néhányan a halott miatt. [XCVII.] [Most pedig] azt akarom elmesélni, hogy hogyan gyengítették meg Macsó királynéját⁴¹ saját szövetségesei gyermeke által. [Úgy, hogy fiát] sajnos agyonverték.⁴²

Négy hatalmas gróf tette,⁴³ és két nemes király gyászolta. Az egyik, akit otthon [Magyarországon] megkoronáztak, a másik pedig az ő nőtestvérének férje, Cseh-

³⁸ Értelmezésemben: nemi szerve.

³⁹ Utalás a pozsonyi békére. 1271. július 2.

⁴⁰ Az 1270–1272 közötti időszakra. L. Zsoldos 2007. 128–132.

⁴¹ A szövegben *kunigin*.

⁴² Jelen forrásrészletre utal Kádár 2009. 421. a 46. jegyzetben.; Szintén említi Zsoldos 2005. 131. 59. jegyzet.

⁴³ A forrás kiadója, Joseph Seemüller valószínűsíti (StRch I. kötet, 152. 2. jegyzet.), hogy Kőszegi Henrik és három fia lehettek a tettesek. Kőszegi Henriknek négy ismert fia volt. Zsoldos Attila vizsgálatai bizonyították, hogy míg Miklós, Iván és Péter közel egykorúak voltak, a Henrik

országból, aki úgy tűnt, arra készült, hogy ezután nem sokkal örömet bosszút álljon a gyilkosokon. Ekkor küldött érkezett rossz hírekkel. Csak növelte a [cseh király] szívfájdalmát, amikor a hírnök elmondta neki, [hogy] István király halott (11570), és magyar földön veszedelem és félelem uralkodik. A király félbehagyta ugyan magyarok ellen vett útját azon veszedelem miatt, ami Magyarországon felütötte a fejét, így eltemették az uralkodót. Két fiút hagyott maga után: Lászlónak hívták az egyiküket, a másikat pedig Kálmánnak,⁴⁴ (11580) akit Iván gróf saját természete szerint eltökélten menekülés közben rabolt el.⁴⁵ Nem sokkal ezután ő is meghalt. [IV.] László király erőszakosan kormányozta a királyságot. Azt is tudnotok kell, hogy amikor Stájerország [még V.] István alattvalója volt, [neki] volt egy élő fia,⁴⁶ (11590), akihez magas rangú feleséget adtak, [ugyanis nejének] Este örgróf volt a fivére.⁴⁷

[...]

Mariboron túl van eltemetve.⁴⁸ Amerre az ember jár, [azt látja] hogy a magyaroknak van egy rossz szokásuk, amivel szegény és gazdag egyaránt él: ha egy nő megözvegyül, és az asszony (11600) nem szült fiúkat, úgy mindent elveszített, amit férje ráhagyott. Ugyanígy tettek az asszonnyal akkor is, amikor a király fia [Utószülött István] meghalt. A [királyné] [a fivéréhez, az] örgrófhhoz fordult [segítségért], ő pedig még abban az órában engedelmeskedett hűgának, és hazavitte őt. Aztán megüzente, hogy nem akarja, (11610) hogy testvére szégyenkezzen, így hát Zárát akarta megszerezni számára, ezt közölte tehát. A nőket odavitték, a tenger felé fekvő Zarába. Fenséges étellel várták a követeket [is], akik a hölgyek után érkeztek. És akkor közölték vele [az özvegy királynéval] (11620), hogy onnan el kell utaznia. A nők és férfiak előtt az asszony elfeledte csüggedtségét, felállt, mivel [addig] ült, és azt mondta: „Ti urak és hölgyek, kérlek benneteket, nézzétek meg, hogy én, nyomorult asszony viselősen utaztam el ebből az országból. Attól, aki számára ideküldtek, (11630) az igaz hitvestől kaptam ezt a gyümölcsöt, tőle, akit a telhetetlen halál sajnos elragadott.” Levette a ruháit és a sokaságnak látni engedte magát. Abban a pillanatban [saját] beleegyezésével láthatták a jeleket (11640), hogy terhes-e. Ám nem sokáig mutogatta [magát]. Kísérőivel a tenger felé indult, ahová lágyszívű bátyja vitte. Már éppen eleget tett érte, mindezzel hűségére emlékeztette. Letelt az idő, ami a nőnek [várandósságra] adatott, [és] egy fiút szült,

(Herke) nevű fiú, aki csak 1278-ban jelent meg először a forrásokban, előbbieknél fiatalabb volt. Zsoldos 2016. 216.; Így Seemüller feltételezése – legalábbis „számszakilag” – helyes is lehet.

⁴⁴ Helyesen: Endrének.

⁴⁵ László herceget (a későbbi IV. Lászlót) a bihácsi katonai táborból Gutkeled nembeli Joachim Kapronca várába vitte. Szűcs 2002. 215.

⁴⁶ Nem tudható, kire gondol a szerző, geneológiai ismeretei több helyen tévesek.

⁴⁷ A krónikás összemossa Tomasina Morosini személyét Estei Beatrix alakjával.

⁴⁸ Nem lehet tudni, hogy vajon V. István feltételezett fiára utalhatott-e a hiányzó szövegrész.

(11650), akit Andrásnak hívtak, [és] akiről most nem akarok itt verselni, sem írni: maradjon csak meg nekünk így, amíg idősebb [nem] lesz. Az anyja egy magas rangú, megbecsült, gazdag velencei urat választott [második] férjül, aki azóta szintén elhalt mellőle.

Források

StRch = Ottokars österreichische Reimchronik. In: Monumenta Germaniae Historica. Scriptorum qui vernacula lingua usi sunt. V/1–2. Ed. Seemüller, Joseph. Hannoverae, 1890.

Gombos 2011 = Az Árpád-kori magyar történet külföldi elbeszélő forrásai. (Catalogus fontium historiae Hungariae aevo ducum et regum ex stirpe Arpad descendendum ab anno Christi DCCC usque ad annum MCCXI.). III. (O–Z). Ed. Gombos Ferenc Albin. Budapest, 2011.

Felhasznált irodalom

Bácsatyai 2020 = Bácsatyai Dániel: IV. Béla és István ifjabb király belháborújának időrendje. Századok 154. (2020), 1047–1082.

Bartoniek 1917 = Bartoniek Emma: A koronázási eskü fejlődése 1526-ig. Századok 51. (1917), 5–44.

Berner – Buzár 2018 = Berner Zsolt – Buzár Ágota: 80 év után kerültek elő az Árpád-házi herceg elveszettnek hitt csontjai. Határtalan régészet 3. (2018:4), 84–87.

Bok 2002 = Bok, Václav: Zum Bild des böhmischen Königs Přemysl Otakars II. in der ›Steirischen Reimchronik‹. In: Meyer, Matthias – Schiewer, Hans-Jochen (Hrsg.): Literarische Leben: Rollenentwürfe in der Literatur des Hoch- und Spätmittelalters; Festschrift für Volker Mertens zum 65. Geburtstag. Tübingen, 2002. 33–54.

Bumke 1979 = Joachim Bumke: Mäzene im Mittelalter. Die Gönner und Auftraggeber der höfischen Literatur in Deutschland 1150–1300. München, 1979.

Gibbs – Johnson 2002 = Gibbs, Marion E. – Johnson, Sidney M. (Ed.): Medieval German Literature. A Companion. New York – London, 2002.

Kádár 2009 = Kádár Tamás: Egy rejtélyes politikai gyilkosság és háttere a XIII. század végi Magyarországon: Béla macsóí és boszniai herceg pályája. Fons 16. (2009), 411–429.

- Košátková 2015 = Košátková, Anna: České království vkronice Otakara Štýrského. Czech Kingdom in The Cronicle of Otacker of Styria. Szakdolgozat. Károly Egyetem. Prága, 2015. Elérhető: <https://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=&ved=2ahUKEwj8wO3Ak6vtAhU0BhAIHRksCXMQFjABegQIAhAC&url=https%3A%2F%2Fis.cuni.cz%2Fwebapps%2Fzpp%2Fdownload%2F120195500&usq=A0vVaw228q74NUSLwX9wcvBP0KNy> (Letöltés ideje: 2020. 11. 30.)
- Košátková 2017 = Košátková, Anna: Das Herrscherideal in Ottokars Österreichischer Reimchronik und Jansen Enikels Weltchronik: Zur Machtauffassung des Herrschers im Rahmen der politischen Handlung. Prague Papers on the History of International Relations 4. (2017:2), 7–20.
- Krones 1883 = Krones, Franz von: „Liechtenstein, Otto II. von” In: Allgemeine Deutsche Biographie Bd. 18. Leipzig, 1883. 618–620.
- Liebertz – Grün 1984 = Ursula Liebertz – Grün: Das andere Mittelalter. Erzählte Geschichte und Geschichtskennntnis um 1300. Studien zu Ottokar von Steiermark, Jans Enikel, Seifried Helbling. München, 1984.
- Loehr 1937 = Loehr, Maja: Der Steirische Reimchronist: her Otacher ouz der Geul. Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung 51. (1937), 89–130.
- Pauler 1899 = Pauler Gyula: A magyar nemzet története az Árpád-házi királyok alatt. II. kötet. Budapest, 1899.
- Radek 2008 = Radek Tünde: Das Ungarnbild in der deutschsprachigen Historiographie des Mittelalters. Frankfurt a. M., 2008. (Budapester Studien zur Literaturwissenschaft 12.)
- Radek 2014 = Radek Tünde: Az információáramlás jellemzői a Magyar Királyságban a középkori német nyelvű krónikák alapján. Világtörténet 4. (36.) (2014), 103–124.
- Rudolf 2020 = Rudolf Veronika: A tét a Babenberg-örökség. Cseh–magyar–oszták kapcsolatok 1246 után. In: Kovács Enikő – Rudolf Veronika – Szokola László – Veszprémy Márton (szerk.): Micae Mediaevales IX.: Fialat történések dolgozatai a középkori Magyarországról és Európáról. Budapest, 2020. 151–170. (ELTE BTK Történelemtudományi Doktori Iskola Tanulmányok – Konferenciák 15.)
- Szentkláray 1885 = Szentkláray Jenő: A dunai hajóhadak története. Budapest, 1885.
- Szűcs 2002 = Szűcs Jenő: Az utolsó Árpádok. Budapest, 2002.
- Vizkelety 1993 = Vizkelety András: Béla hercegnek, IV. Béla király fiának menyegzője. Irodalomtörténeti Közlemények 97. (1993), 571–584.

Wertner 1892 = Wertner Mór: Az Árpádok családi története. Nagy-Becskerek, 1892.

Wertner 1895 = Wertner Mór: A Güssingiek. Századok 29. (1895), 42–64.

Zsoldos 2005 = Zsoldos Attila: Az Árpádok és asszonyaik. A királynéi intézmény az Árpádok korában. Budapest, 2005. (Társadalom- és Művelődéstörténeti Tanulmányok 36.)

Zsoldos 2007 = Zsoldos Attila: Családi ügy. IV. Béla és István ifjabb király viszállya az 1260-as években. Budapest, 2007. (História Könyvtár, Monográfiák 24.)

Zsoldos 2016 = Zsoldos Attila: A Henrik-fiak. A Héder nembeli Kőszegiek „családi története”. In: Zsoldos Attila: Vitézek, ispánok, oligarchák. Tanulmányok a társadalom- és a hadtörténetírás határvidékéről. Budapest, 2016. 215–225. (A Hadtörténeti Intézet és Múzeum Könyvtára)

HORVÁTH ILLÉS

Volt egyszer egy Szent Zsigmond-kolostor^{*}

Once upon a Time in the Monastery of St Sigismund

In 1433, Sigismund of Luxemburg, King of Hungary founded a new monastery for the Order of St. Paul the First Hermit. The monastery was consecrated to the title of the king's dynastic saint: St Sigismund, the Burgundian king. The newly founded monastery became filia of the Monastery of St Michael of Toronyalja. After the death of King Sigismund (1437) the church depopulated soon. Although John Hunyadi attempted to populate the monastery with Carmelites, but the monks did not arrive. By the 16th century, the monastery was ruined, the only monument of it was a mill near to Verőce. According to the most recent literature and a so-called diploma of Agaune, the location of the monastery marked in the centres of the settlements of Kisoroszi or Verőce, however the ruin of it have not been identified yet. Thus, the present study aims to analyse the precedes of the foundation, and seeks to answer the following question: what role played the monastery of St Sigismund in the reorganisation process of the churches of Visegrád? At the same time, the paper analyses the sources of the history of the monastery and its accessories as well as to focus on other possible area of location, *Hévkúterdeje*, which neighbouring the Monasteries of Nosztra and Toronyalja.

Luxemburgi Zsigmond magyar király (1387–1437) meglehetősen ambiciózus uralkodó volt, különféle nagyszabású tervekkel, amelyeknek jelentős részét a hazai kultuszközpontok átalakítása, illetve újabbak létesítése képezte.¹ Programjában

^{*} A tanulmányhoz kapott szakmai segítségért köszönettel tartozom Romhányi Beatrixnek, Laszlovszky Józsefnek, Fedeles Tamásnak, Bezeczky Árpádnak és Buják Gábornak.

¹ Fedeles 2012. 163–182.; Prajda – Fedeles 2014. 357–382.; Sümegi 2014. 253–288.; Horváth 2021. 177–196.

nagy hangsúlyt fektetett a kisebb kegyhelyek reorganizációjára is, melyben mindenekelőtt fontos szerepet játszott szokatlan ereklyegyűjtő szenvedélye.² Minden bizonnyal az egyik legkülönösebb és a legtöbb problémát felvető alapítása a pálos rendi Szent Zsigmond-kolostor,³ ahol saját dinasztikus szentjének, a burgund szent királynak, Zsigmondnak (470–524) a tiszteletét kísérelte meg előmozdítani. A fennmaradt forrásokból egyedül annyi ismert, hogy a magyar király valamikor 1414 és 1433 között felkereste az agaune-i Szent Móric-apátságot, ahonnan megszerezte Szent Zsigmond ereklyéit, s azokat egy a Maros és a Verőce közt elterülő szigeten, az általa korábban Szent Zsigmond tiszteletére alapított pálos rendi kolostorban kívánta biztonságba helyezni. Valamely különös oknál fogva Zsigmond halálát követően az egyház elnéptelenedett, ezért 1453-ban V. Miklós pápa (1447–1455) a kolostort a karmelitáknak adományozta, akiknek jövődjét is megjelölte, Tamás szerzetes személyében. Ők azonban nem költöztek be.⁴ Ettől a ponttól kezdve a rendházzal hallgatnak a források. Sem a helyét, sem pedig az utóéletét nem ismerjük. Továbbá a Szent Móric-apátságból származó ereklye sorsa sem ismert, mely Zsigmond tervei alapján a pálos testvérek gyarapodását szolgálta volna. Jelen tanulmányban arra keresem a választ, hogy az uralkodó milyen körülmények között alapította a Szent Zsigmondról elnevezett pálos rendi kolostort, illetve, hogy a rendház milyen szerepet játszhatott a régió kolostorhálózatában. Ugyanakkor az is célja az értekezésnek, hogy a fennmaradt források alapján rávilágítson a Szent Zsigmond-kolostor és tartozékainak lehetséges helyére, valamint néhai ereklyéjének és a rendház épületének történetére.

Boldog emlékezetű atya példáját követve

Alighanem kevés olyan szentje volt a középkori Magyar Királyságnak, aki olyan páratlan gyorsasággal jutott volna a nemzet *pantheonjának* legmagasabb fokára, mint a burgund szent király, Zsigmond. Kultuszát leginkább antióchiai Szent Margitéval állíthatjuk párhuzamba, akinek koponyáját (*caput Beate Margarete virginis*)⁵ még II. András (1205–1235) szerezte meg szentföldi hadjárata során,⁶ s hazatértével a relikviát a fehérvári Szűz Mária-társaskáptalan templomában helyezte el, ahol nyilvános tiszteletnek örvendett. Habár Szent Margit kultuszának előzményei és jellegzetes formái már az államalapítást követően kialakultak,

² Bárta 2015. 75–97.

³ Tóth 2005. 367–384.; Laszlovszky 2018. 16–20.

⁴ Romhányi 2008a. 105–106.

⁵ SRH I. 466.

⁶ Orbán 1997. 42–47.; Orbán 2001. 93–134.; Koszta 2006. 23–28.

kétségtelen, hogy tisztelete András regnálása alatt kulminálódott, ugyanis ekkor jelent meg először Margit egy kevésbé ismert attribútuma, a *Patrona Ungariae*.⁷ E titulus azonban csakhamar feledésbe merült, miután V. István magyar király (1262–1272) nővére, Anna hercegnő (†1271) 1270-ben a koronázási jelvényekkel egyetemben eltulajdonította az ereklyét, és azt vejének, II. Ottokár cseh királynak (1253–1278) adományozta.⁸

Margittal ellentétben Szent Zsigmond kultuszának a Magyar Királyságban nem voltak különösebb előzményei. Tiszteletének elterjesztésében elsősorban Zsigmond prágai és karlsteini emlékei,⁹ valamint az uralkodó hatalmi reprezentációja játszotta a legnagyobb szerepet. Zsigmond 1387-es magyar királlyá koronázásától kezdve éppen olyan jövevény (*advena*) szerepben találta magát, mint egykoron nagyapja, Luxemburgi János cseh királyként (1311–1346). Újonnan jött és idegen dinasztíából származó királyként hatalma megszilárdításának érdekében neki is támaszkodnia kellett a helyi dinasztikus szentek tradícióira. Jóllehet uralkodásának kezdetétől különösen nagy figyelmet fordított a magyar szent királyok kultuszának ápolására – mindenekelőtt eszményképének, Szent László reprezentációjára¹⁰ – a századfordulót követően kibontakozó hatalmi harcok¹¹ szinte teljesen megakadályozták abban, hogy saját dinasztikus szentjének tiszteletére támaszkodjon. Ám mindez persze nem azt jelentette, hogy uralkodásának korai éveiben erre ne tett volna kísérletet. Zsigmond havasalföldi hadjárata során, 1395. március 7-én találkozott Brassóban Mircea vajdával, ahol kölcsönös segítségnyújtási egyezményt kötöttek.¹² Az uralkodó számos, a várost érintő privilégiuma mellett¹³ kitűnik egy, a sikeres szerződés-kötés emlékére elrendelt misealapítvány,

⁷ „Ex quibus non vane ne fallor arguere licet S. Virginem ob translata illius reliquias iam inde ab Andreae II. temporibus pro Patrona Ungariae cultam esse.” – ASU II. 23–24.

⁸ „Rex Boemie memorato regi Ungarie omnes thesauros reddere quos aliquando amita ipsius regis Ladislavi Anna regina de Mazowe asportaverat eique tradiderat, videlicet duas coronas aureas et scepra regalia, ac preciosissimam amphoram auream nobilissimis gemmis undique adornatam mire pulcritudinis et alia quam plura clenodia aurea que a tempore regis Ungarie Attilae et ad alios successoribus suis usque in Hungaria fuerant conservata. Sicque rex Boemie reversus est ad propria.” – Vajay 1974. 357.; Zsoldos 2007. 199. Az ereklyét később II. Vencel cseh király a zbraslavi ciszterci apátságba szállította. *Cronica Aule Cap. XLIV.*, majd Péter mainzi érsekhez kerültek, akitől Přemysl Erzsébet (1292–1330) cseh királyné szerezte vissza. *Cronica Fracisci Cap. XIX.*; RM I. Nr. 2086.; RBM III. 1371. sz. Erzsébet királyné az ereklyék fiának IV. Károly német-római császárnak adományozta, aki Karlsteinben őrizette, majd a huszita háborúk miatt, fia Zsigmond szállította át az ereklyét az óbudai prépostságba, ahonnan Stock János prépost vitte magával a szepeshelyi Szent Márton-templomba. Pirhalla 1899. 14.

⁹ Mengel 2007. 17–33.; Horváth 2016. 29–50.

¹⁰ Horváth 2017. 128–144.

¹¹ Mályusz 1984. 22–75.

¹² Kranzieritz 2016. 3–5.

¹³ Zso I. 3855., 3856., 3857., 3858., 3859., 3860. sz.

amelyben úgy határozott, hogy a falakon túli Szent Márton-kápolnában¹⁴ (*beati Martini in monte Brassouensi*) minden hétfőn Szent Mártonról, szerdán Szent László királyról, csütörtökön Szent Zsigmondról, szombaton Szűz Máriáról, illetve más napokon a hozzájuk kapcsolódó miséket a kápolnában szolgáló egyháziak rendületlenül mondani, és ünnepelni tartoznak. Erre a célra pedig évi negyven aranyforintot folyósított a város *census*ából.¹⁵ Különösen érdekes adalék, hogy Zsigmond még halála előtt sem feledkezett meg alapítványáról, hiszen 1437. szeptember 25-én megerősítette.¹⁶ Erős a gyanú, hogy az ehhez hasonló misealapítványok indikálták Szent Zsigmond legendájának megjelenését a 15. század elején készült a magyar szentekkel kibővített *Legenda Aurea* gyűjteményében,¹⁷ illetőleg miséinek széleskörű terjedését.¹⁸

1408-ban Zsigmond és a bárók kiegyezésével, valamint ennek szimbolikus jelképeként a Sárkányos Társaság alapításával¹⁹ a király hatalma jelentősen konszolidálódott. Ennek következtében hozzáláthatott patrónusának, Szent Zsigmond kultuszának terjesztéséhez, amelyről Tinódi Lantos Sebestyén Zsigmond császárról írt históriás énekében is megemlékezett Tari Lőrinc királynéi pohárnokmester Szent Patrik-purgatóriumában tett zarándoklatával, illetve a szepesi várások elzálogosításával (1412) kapcsolatban.²⁰

Ugyanebben az évben az uralkodó nagyszabású építkezésekbe kezdett Budán. Ennek keretében 1410-ben friss palotájának szomszédságában egy új társaskáptalan alapításához fogott.²¹ Egy 1410. augusztus 3-án keltezett oklevél szerint Zsigmond Ozorai Pipo temesi ispánt küldte XXIII. János (ellen)pápához (1410–1415), akinél előadta, hogy az uralkodó Budán Szűz Mária tiszteletére egy prépostból, és néhány kanonokból álló társaskáptalan alapításhoz látott, s erre a célra pedig több ezer forintot költött.²² A templomnak kezdetben egy titulusa volt, ám a források idővel csak Szent Zsigmond prépostságként emlegették. Az egyház alapításában Zsigmond minden bizonnyal atyja példáját követte (*imitatio regis*), aki már 1357-ben társaskáptalanná szervezte karlsteini várának Mária-kápolnáját, 1349. november 16-án pedig a nürnbergi városi tanács számára kiadott rendeletében

¹⁴ UGDS V. 2596. sz.

¹⁵ UGDS III. 1346. sz.

¹⁶ UGDS IV. 2296. sz.

¹⁷ Madas 1992. 93–99.

¹⁸ Votív szertartásának szövege *in honore sancti Sigismundi regis pro fericantibus* a Pozsonyi missiálékban is megjelent. Sopko 1982. 46–49.; További oratói, a *Sancti Sigismundi martiris* valamint a *Rex et martyr, Sigismunde, Ihesu Christo preces funde* pedig Felvidékről ismertek. Cat. Bibl. Univ. Bud. 2008. f. 104.

¹⁹ MNL OL DL 65 843.; Baranyai 1926. 681–719.

²⁰ RMKT III. 358.; V. Kovács 1985. 251–252.

²¹ Windecke 2008. 201.

²² Kumorovitz 1963. 113–114.

engedélyezte a zsidó negyed házainak lerombolását, hogy ott piacteret hozzanak létre. Mindemellett elrendelte, hogy a helyi zsinagóga helyére, Szűz Mária tiszteletére templomot építsenek.²³ A *Frauenkapelle* építése 1352-ben kezdődött meg, és feltételezhetően 1355-re már szerkezetkész állapotban volt, ugyanis Károly császárrá koronázásáról visszatérve szervezte meg a kápolna testületét. Az alapítólevél narrációja szerint Károly Nürnberg birodalmi városban, császársága dicsőségére, az Istenszülő Mária és Jézus Krisztus tiszteletére, valamint maga és felmenői lelki üdvössége érdekében új kápolnát épített és alapított, amelybe egy vikáriust és két szerepapot rendelt, akik a prágai székesegyház Szűz Mária kápolnájának voltak alárendelve. 1358-ban, amikor a templombelső művészi kiképzése is elkészült, második oltárát Johannes de Marignola bisignanói címzetes püspök szentelte fel Szent Vencel ereklyével, Szent Vencel, Szent Vince, Szent Vitus, Szent Mária Magdolna, Szent Borbála, Szent Katalin, Szent Margit, Szent Ilona, valamint a 10 000 mártír, és 11 000 szűz tiszteletére.²⁴ Ettől a pillanattól kezdve a templomnak kettős titulusa lett: Szűz Mária és Szent Vencel.

Ha megfigyeljük a Zsigmond által építtetett Szent Zsigmond-prépostság, és a IV. Károly német-római császár által alapított nürnbergi Szűz Mária és Szent Vencel-templom alapításának történetét, jelentős párhuzamokat találunk. Először is mindkét templom testülete káptalant alkot, másodsor pedig, mindkét egyház udvari rangjából kifolyólag *exemptió*val rendelkezett. Patrocíniumukat tekintve mindkettőnél észrevehető, hogy idővel Szűz Mária titulusa kibővült az alapítójuk névadószentjének titulusával, így a Szűz Mária és Szent Vencel kápolna esetében Károlyéval, a Szűz Mária és Szent Zsigmond társakáptalan pedig Zsigmond névadószentjének és patrónusának nevével.

A Szent Zsigmond prépostság építéséről sajnos nem maradt fenn írásos emlék. Az építkezés gyaníthatóan német építőmesterek tervei alapján folyhatott, amelyből minden bizonnyal a budai kőfaragók is kivették a részüket. A külső munkafolyamatok valószínűleg 1417-ben már befejeződtek, azonban a kápolna díszítése csak 1422 és 1423 körül készülhetett el. E dátumokat indokolja, hogy az uralkodó 1417-től kezdte meg a stallumokhoz tartozó javadalmak rendezését. A templom díszítéséről ugyancsak roppant kevés információval rendelkezünk, hiszen a korabeli források hallgatnak róla, 1686-ban Buda visszafoglalása során pedig az épület végleg elpusztult. Architektúráját tekintve alighanem a korábban említett nürnbergi *Frauenkapelle* mása lehetett.²⁵ A templombelső díszítéséről 1526-ban Dzselszálda Musztafa török történetíró a következőket jegyezte fel: „*Budun városának egyik részén, mely rendkívül magas, van a király palotája, mely édig ér. Ugyanitt*

²³ RI VIII. 1192. sz.

²⁴ Machilek 1978. 99–100.

²⁵ Végh 1999. 28.

volt egy templom, bálványokkal megtömve, falai pedig az alávaló gyaurok képeivel telve. Aranyos festmények, a magyar szultánok képei díszítették, csodálatos elrendezéssel.”²⁶ Az oszmán krónikás elmondása alapján a templom igen gazdagon fel volt ékesítve: szobrokkal,²⁷ falfestményekkel és a magyar királyok képeivel. Vélhetően már ilyen méltóságteljes állapotban lehetett 1423-ban is, amikor Zsigmond apja karlsteini várából a huszita veszedelem miatt Visegrádra menekítette a Német-római Birodalom szent kincseit, majd ugyanebben az évben a karácsony előtti napon ünnepélyesen a budai Szent Zsigmond prépostságba szállította tovább az ereklyéket,²⁸ amelyről Windecke a következőképpen emlékezett meg: „Miközben az 1423. évben a dán király Krakkóba ment, karácsony napja előtti szerdán Zsigmond római király a Római Birodalom felséges ereklyekincsét nagy pompával a Budától öt mérföldre fekvő Visegrádról Budára vitette. Itt olyan tisztelet fogadta és övezte, amelyet az illendőség megkíván. A felséges ereklyekincs szent karácsony napján történő átvitelét a budai vár kincstárából a kápolnába Isten kegyelméből én magam, Eberhart Windecke is láthattam.”²⁹

Látogatás az agaune-i Szent Móric-kolostorban

1412 novemberében aacheni koronázása miatt, valamint az egyházszakadás megszüntetése céljából Zsigmond elhagyta a Magyar Királyságot. Több mint egyéves itáliai tartózkodását követően fejedelmi kíséretével egyetemben 1414. június 26-án Trinóból a Szent Bernát-hágón keresztül Bernbe utazott.³⁰

²⁶ Thúry II. 169.

²⁷ A szobrok említése különösen fontos, hiszen vélhetően e műalkotások azonosak lehetnek az 1974-ben előkerült kőfaragványokkal.

²⁸ A Szent Zsigmond prépostságba átszállított relikviák a következők voltak: 1. Nagy Károly kardja, 2. Szent Mór kardja, 3. a birodalmi korona, 4. egy barna, egy fekete, és egy fehér dalmatika. 5. hosszú stóla egyszerű sasokkal és gyöngyökkel kirakva, 6. pluviálé, azaz császári karing, 7. Nagy Károly két öve, 8. két ezüst jogar, 9. három országalma, 10. a Szent Lándzsa, 11. Nagy Károly kucsmája, hét fekete sassal, 12. Nagy Károly aransarkantyúi, 13. Nagy Károly drágakövekkel kirakott kesztyűi, 14. két pár cipője arannyal és gyöngyökkel hímézve, 15. birodalmi klenódi-umok, vagy ereklyék: a szent jászolból származó szilánk drágakövekkel díszített aranytartóban, három szem Szent Péter, Pál, és János láncából aranyozott ezüstládában, Szent Anna karcsontja, Szent János evangélista kabátjának egy darabja, Keresztelő Szent János foga, a szentkeresztből származó szilánk drágakövekkel és gyöngyökkel kirakott aranyozott ezüstkeresztben. Pontos információink nincsenek arról, hogy a Szent Zsigmond prépostság meddig őrizte az ereklyéket, de Zsigmond még a következő évben továbbszállította a relikviákat, hogy azok minden időkre visszavonhatatlanul és elvitathatatlanul Nürnbergben őriztessenek. –RI. XI. 5619. sz.; Aschbach IV. 441.; Altmann 1893. 179.

²⁹ Windecke 2008. 195.

³⁰ Engel – C. Tóth 2005. 97.

Az útvonal megválasztásában minden kétséget kizáróan komoly szerepet játszottak reprezentációs törekvései is, hiszen a hágón átvezető zarándokút a burgund szent király kultuszának központja, az agaune-i Szent Móric-apátság mellett haladt el,³¹ amelyet a király és díszes kísérete 1414. július 30-án fel is keresett.³² Henri Macognin de la Pierre (1574–1649) kanonok gyűjteményében fennmaradt oklevél [átirat] tanúsága szerint Zsigmond Itáliából tartott (*ex partibus Italiae*) Németországba (*ad partes Germaniae maximae*), azzal a céllal, hogy az Anyaszent-egyházat megbékítse és egységét helyreállítsa (*pro sanctae matris ecclesiae unione tracanda et pacificato ecclesiae statu*). A diploma narrációja szerint az uralkodót Jean Sostion apát (1411–1427)³³ fogadta, akinek előadta, hogy a fenséges, és istenfélő atyjának, Károly császárnak (1355–1378) példáját követve kereste fel az apátságot,³⁴ aki korábban onnét a Cseh Királyságba szállíttatta Szent Zsigmond fejét,³⁵ és a szent iránt érzett mély devóciója miatt születendő fiát Zsigmondnak nevezte el.³⁶ Ugyanakkor a király egy rendkívül szövevényes történetben előadta, hogy korábban a Magyar Királyságban, a váci püspökség területén a Duna folyó mellett (*flumen Danubii propter*) a sziget-szigetén (*Insulam Insulatos*), egy elhagyatott helyen (*ibidem existente loco deserto*) Maros (*villum regalem Marus*) és Verőce (*villam dicti Voachiensis episcopi Voarenzae*) között kápolnát létesített Szent Zsigmond tiszteletére (*capella constructam sub vocabulo Sancti Sigismundi in Regno Ungariae*). Az említett egyházat pedig a pálosokra bízta, hogy Krisztus katonáinak felügyelete alatt az istenfélelem még buzgóbb legyen (*aedificare, et ad statum maiorem reducere, et ibidem eremitas ordinis Beati Pauli primi eremitae laudibiliter collocare necessariis eandem dotando. Hinc est quod saepedictus rex benignus et triumphator semper augustus ut in dicto loco devotio ardentior per Christi incolas habeatur gratiose et devotissime requisivit*). Zsigmond terve alighanem az volt, hogy az apátságból ereklyéket szerezzen, ezért nem mulasztotta el megjegyezni, hogy a Szent Zsigmond és fiának csontjait őrző relikviáriumot még fenséges atya készíttette (*capsa argentea, quam fabricari et fieri fecit inclytae memoriae dominus dominus Carolus Augustus et antedictus in qua sunt inclusa ossa dictorum sanctorum patris et filiorum martyrum*). Csakhogy a Károly által hátrahagyott ereklyetartót senki sem tudta felnyitni. Azonban miután Zsigmond

³¹ Folz 1932. 167.; Paxton 1994. 23–43.

³² A kíséretének tagjai közt találjuk VIII. Amadé savoyai gróft is, a későbbi V. Félix ellenpápát (1439–1449).

³³ Lachenal 1944. 255–256.

³⁴ „(Carolus) venit in Aganum causa devocionis visitandi limina sanctorum martirum Thebeorum” – Ecclesiae Pragensis. 533.; Chronique de Savoie. 76.

³⁵ Polc 1989. 191.

Seibt 1994. 350–359.; Klaniczay 2000. 273.

³⁶ Copiae Henrici de Macognino 1634. f. 33v.

közelebb lépett hozzá és kinyilvánította szándékát, az csodálatos módon megnyílt. Benne pedig Szent Zsigmond karjának egy apró darabja egy kisebb csonttal, valamint a burgund szent király egyik fiának koponyaereklyéje rejtőzött (*unum aliud os parvum partis brachii Sancti Sigismondi, et quandam partem ossis de capitibus cuiuslibet dictirum sanctorum filiorum suorum*).³⁷ Az említett ereklyéket az uralkodó Magyarországra szállíttatta.

A kultusz terjedése és az új kegyhelyek Magyarországon

Zsigmond konstanzi tartózkodása további lehetőséget teremtett arra, hogy hatalmát reprezentálhassa és kegyességét gyakorolja. A zsinat ideje alatt az uralkodónak a város Ágoston-rendi szerzetesei nyújtottak szállást, ezért hálából a rend Szentháromság-templomának falára Caspar Sünderrel, Johann Ledeshoserrel, és Heinrich Grübellel megfesttette Szent László és Szent Zsigmond portréját. A burgund szent király profiljába pedig saját kriptoportréját rejtette el.³⁸ Szent Zsigmond alakja ettől kezdve az udvar falképprogramjának tárgyává vált. Kedveltségét kétségkívül jól mutatja, hogy alakját a magyar szent királyok közt is megjelenítették, ezáltal felruházva a burgund szent királyt a *patronus regni* attribútumával.³⁹

Miután az uralkodó 1419-ben visszatért az országba, figyelmét leginkább a cseh husziták ellen vívott hadjárata kötötte le. Csakhogy éppen ez teremtette meg a lehetőséget arra, hogy Szent Zsigmond kultuszát az országban még inkább elterjessze. Habár a források igen szűkszavúak, gyanítható, hogy Zsigmond feltétlen híve, Albeni Henrik kolozsmonostori apát (1407–1421)⁴⁰ ekkor kaphatott egy darabot Szent Zsigmond csontjaiból, melyet az Antal apát által 1427-ben készített inventárium is feljegyzett.⁴¹ Ugyanebben az időben Zsigmond a Buda mellett Váradon is megkísérelte elterjeszteni Szent Zsigmond kultuszát.⁴²

Husz János (†1415) és Prágai Jeromos (†1416) konstanzi máglyahalálát követően IV. Vencel cseh királynak (1378–1419) egy rövid ideig még sikerült megőriznie a békét, azonban nem sokkal később, 1419. augusztus 16-án ő is elhunyt. A király halálhírétől megrendült csehek között forrongás tört ki. A prágaiak huszita érzelmű többségét az elmúlt fél év során sértette Vencel király „pálfordulása”, aki minden erejével igyekezett az új hitelveket visszaszorítani, részint pedig a katolikus papok viselkedése az 1419 februárjában visszakapott egyházaik körül,

³⁷ Copiae Henrici de Macognino 1634. f. 37r.

³⁸ Altgraf zu Salm 1959. 46–64.

³⁹ Năstăsoiu 2016. 587–617.

⁴⁰ Eubel I. 431.; Cameralia I. 52., 188.; Engel 1996. I. 73.

⁴¹ MNL OL DL 36 403.

⁴² Lásd: alább.

akik elkezdtek újra felszentelni a templomokat, oltárokat, falképeket, edényeket, valamint igyekeztek a huszitákat kizárni a misékről, illetve a szentségek kiszolgáltatásából.⁴³ Augusztus 17-én a huszita érzelmű tömeg a templomok körül zsúfolódott össze, ahol összezúzták az orgonákat és a képeket, különösen azokban a templomokban, ahol nem engedélyezték a kelyhes úrvacsorát. A szerzeteseket és plébánosokat, akik mindennapi feladataikat végezték, foglyul ejtették, néhányukat pedig úgy megverték, hogy a hír hallatán sokan elrejtőztek félelmükben.⁴⁴ Emiatt a prágai érsek elrendelte az ereklyék összeírását, és biztonságba helyezését.

A bencés Emmaus-kolostorban (*Emauzský klášter*),⁴⁵ valamint a Szent Vitus-székesegyházban őrzött ereklyéket, egyházi kellékeket, valamint utóbbi könyvtárát Karlsteinbe, illetve az ojvini kolostorba szállították. Karlsteinbe olyan relikviák kerültek, mint a birodalmi ereklyék, a Szent Katalin kristály monstranciája, Szent Vencel kardja, különböző táblaképek, Szent Viktor, Szent Vitus, Szent Adalbert, Szent Bertalan, Szent Krizogon fejereklyéje, Szent Vencel lándzsája és Szent Móric kardja.⁴⁶ Míg az ojvini kolostorba Szent Lukács, Szent Márk, Szent Orbán pápa, Szent Richárd hitvalló angol király, és Szent Zsigmond burgund király fejereklyéje⁴⁷ (*Caput conthoralis s. Sigismundi carens mandibula*) került.⁴⁸ Később ezek egy részét visszaszállították Prágába, a fejereklyéket pedig Karlsteinbe vitték. Veit Arnpeck bajor krónikás elbeszélése szerint azon ereklyéket, melyeket Károly korábban Agaune-ból a prágai várba szállíttatott, 1424-ben Zsigmond a cseh husziták fenyegetései miatt Váradon helyezte biztonságba, ahová később ő maga is temetkezett.⁴⁹

Noha Szent Zsigmond relikviái kétségtelenül Váradra kerültek, a krónikás által említett időpont minden bizonnyal téves, hiszen 1424-ben Zsigmond nem járt Csehországban.⁵⁰ Az uralkodó gyaníthatóan 1421 és 1422 között szerezte meg Prágából dinasztikus szentjének ereklyéit, s vélhetően 1422. június 4-én szállít

⁴³ Palacký 1873. 86.; Palacký 1984. 186.; Seibt 1965. 25.; Seibt 1987. 57–98.; Šmahel 2002. 37–41.

⁴⁴ Höfler I. 158–162.

⁴⁵ A birodalmi kincsek egy részét itt őriztette IV. Károly. Többek között olyan ereklyék voltak itt, mint Szent Longinus lándzsája.

⁴⁶ Podlaha – Šittler 1903. LXVIII.

⁴⁷ Szinte megmagyarázhatatlan okból Szent Zsigmond fejereklyéjét úgy jegyezték fel, mintha feleségének a koponyarelikviája lett volna, azonban Szent Zsigmond családtagjainak ereklyéit nem a Szent Vitus-katedrálisban őrizték.

⁴⁸ Podlaha – Šittler 1903. LXVIII.

⁴⁹ „Corpus vero S. Sigismundi ad castrum Pragensem cum matre et filia in Bohemiam ad castrum Pragensem est allatum per Carolum IV. Romanorum imperatorem et regem Boheme ex Agauno anno domini 1364. Postea anno Christi 1424 Sigismundus Romanus rex et Hungariae filius eius [sc. Caroli] ob Hussitarum metum in Hungariam in civitatem Varadiensem deferri fecit, ubi ipse Imperator postea sepultus est.” – Leidinger 1915. 200.

⁵⁰ Engel – C. Tóth 2005. 115–117.

hatta azokat Váradra.⁵¹ Gyanítható, hogy az általunk ismert váradi Szent Zsigmond-oltárt az uralkodó az ereklyék *translatió*jának tiszteletére alapította. Különösen érdekes adalék, hogy a király ez idő tájt erősítette meg ismét azon szándékát, hogy halála esetén Szent László sírja mellett jelöli meg végső nyughelyét. Az uralkodó célja ezzel minden bizonnyal az lehetett, hogy Szent László és Szent Zsigmond kultuszát leendő nyughelyén kapcsolja össze.

1711-ben Pray György Szent László váradi ereklyéiről megjegyezte, ha előkerülnének, vigyázni kellene, nehogy összekeveredjenek Szent Zsigmond Váradra hozott ereklyéivel, melyekről Arnpekhius is említést tett.⁵² Pray feltételezte, hogy a burgund szent király ereklyéi Váradon maradtak, azonban sokkal valószínűbb, hogy a források azért hallgatnak róluk, mert ezeket később visszaszállították Csehországba, hiszen 1476-ban Plzeňben, 1503-ban pedig Prágában láthatjuk viszont azokat.⁵³ Majd ezt követően Lengyelországba kerültek, ahol III. Zsigmond lengyel király (1587–1632) tiszteletükre templomot alapított.⁵⁴

A pálos rendi Szent Zsigmond-kolostor alapítása

Noha 1414-ben Zsigmond agaune-i látogatása során Jean Sostion apátnak arról számolt be, hogy korábban a váci egyházmegye területén a Maros és Verőce közt elterülő sziget-szigetén egy elhagyatott helyen kolostort alapított, amelybe pálos szerzeteseket telepített, a korabeli források nem adnak számot újabb egyházalapításról, amelyet Szent Zsigmond titulusára szenteltek volna. Mindazonáltal olybá tűnik, hogy az említett egyház alapítása egy hosszabb reorganizációs folyamat egyik fontos eleme lehetett. 1323-tól Visegrád királyi székhely lett. Így ettől kezdve Esztergom, Fehérvár, Buda és Óbuda mellett a királyság úgynevezett *medium regni* rezidenciális hálózatának részévé vált. Csakhogy 1405 után az udvar Budára költözésével a visegrádi régió veszített jelentőségéből, és hanyatlani kezdett.⁵⁵ Ezért Zsigmond úgy döntött, hogy az egyházi élet revitalizálásával kísérli meg a terület felvirágoztatását.

1421-ben első lépésként elhatározta, hogy obszerváns ferenceseket telepít Visegrádra. Az 1330-as évektől Boszniában működő ferencesek a század közepétől tűntek fel az ország déli területein. Az első kolostort még Diakóváron alapították

⁵¹ Engel – C. Tóth 2005. 111.

⁵² „Si aliquando has, propitio Deo, reperiri contingeret, diligenter esset cavendum, ne cum reliquis S. Sigismundi regis et martyris confundantur; de quibus Arnpekhius in Chron. Bajoar. Lib. IV cap. 7.” – Pray 1784. 116.

⁵³ Podlaha – Šittler 1903. LXXII, CII.

⁵⁴ Putanicz 1711. 35., 66., 73–74., 79–80.

⁵⁵ Kiss 2013. 152.

1350 körül, ám a század végére a következő négy évtizedben tíznel is több kolostorba költözhettek be: Alsán, Cseri, Ermény, Haram, Karánsebes, Keve, Kövesd, Orsova, Hátszeg, Jenő és Szalárd. E sorozat utolsó tagja a Maróti János macsói bán által 1405-ben alapított atyai kolostor volt,⁵⁶ amely kulcsszerepet játszott az obszerváns vikária provinciává válásának előkészítésében. Az alapítások túlnyomó részt a bosnyák, valamint a bolgár területeken történtek az ország déli területen élő ortodox és heterodox népesség körében, ahol a török veszélynek kitett Balkánon működő ferences missziók támogatását szolgálták, rendszerint anélkül, hogy az alapítók és a szerzetesek közt bármilyen spirituális kapcsolat létezett volna.⁵⁷ Az 1390-es években már a három új kolostor közül kettő az ország belső területein létesült (Jenő, Szalárd). A döntő változást a konstanzi zsinat hozta, ahol az obszerváns testvérek elérték, hogy a rend keretein belül bizonyos fokú önállóságot kapjanak, és saját vikáriusuk legyen. E körülmény láthatóan a magyar főurak körében sem maradt visszhang nélkül, ezért az új ferences mozgalomban partnerre lelő bárók 1410-től sorra alapították meg a maguk ferences kolostorait; 1415. január 12-én alapította Kórógyi Fülöp királynéi tárnokmester a perecskei kolostort,⁵⁸ 1418. május 27-én nyújtotta be folyamodványát Ozorai Pipo temesi ispán, aki a Szentatya hozzájárulását kérte, hogy az ozorai Szent Margit-plébánia határain belül kolostort létesíthessen a ferences testvérek számára.⁵⁹ Maróti János macsói bán a török fogságból való megszabadulását követően,⁶⁰ 1420-ban alapította Gyulán a Szűz Mária titulusára szentelt obszerváns ferences kolostort, majd 1422-ben alapította a Jakcs család a kusalyi, a Szentháromság tiszteletére szentelt ferences kolostorukat.

Ugyanebben az időben az uralkodó is hozzájárult a rend meglepedéséhez. Habár formálisan 1425-ben, valójában vélhetően korábban, 1421 körül alapította a visegrádi Szent György-kolostort.⁶¹ Az alapítólevél szerint Zsigmond templommal, kolostorral, temetővel, valamint harangtoronnyal rendelkező rendházat építtetett Szűz Mária tiszteletére, amelyet a boszniai ferences vikária alá rendelt. A következő években az uralkodó a testvéreknek adományozta a kolostor szomszédságában található Szent György-kápolnát, ám rendkívül rossz állapota miatt 1424. június 27-én búcsúengedélyt kért V. Márton pápától, hogy a zarándokok kegyes adományaiból támogathassa a kápolna renovációs munkálatait.⁶² Ugyan-

⁵⁶ Romhányi 2008a. 5.

⁵⁷ Romhányi 2014. 213–214.; Kertész 2015. 17.

⁵⁸ MHS 1892. 99–100.

⁵⁹ Fedeles – Prajda 2014. 359–362.

⁶⁰ Csukovits 2005. 81–82.; Kranzieritz 2012. 949–958.

⁶¹ Romhányi 2008a. 109.

⁶² „Cone, de indulg. capellam S. Georgii Visegrad., Strig. d., visitaturis. Sigismundus rex prope dictam capellam unum domum fratribus o. Min. de observ. construxit et etiam capellam in ecll.

akkor a szerzetesek számára elrendelte, hogy az első magyar királyok által meghatározott miserendet tartsák.⁶³

1431 elején az uralkodó császárrá koronázása alkalmából kíséretével Rómába indult, azonban 1432. július 12-én a sienai bevonulását követően úgy döntött, hogy egy teljes éven át élvezze a város vendégszeretétét.⁶⁴ Sienai tartózkodása során ismerkedett meg tolemei Szent Bernát rendjével, az úgynevezett olivetánus szerzetesekkel, akiknek szigorú regulája, és istenszeretete megérintette a magyar királyt. A *Historia Olivetanae* elbeszélése szerint Zsigmond császárrá koronázására tartva felkereste a rend monostorait. Ellátogatott a Monte Oliveto Maggiore kolostorba is, és amellet, hogy megerősítette kiváltságait, gazdag adományokkal is ellátta a rendházat.⁶⁵ Koronázását követően, 1433. augusztus 28-án jelenlétével Monte Morcino kolostorát is megtisztelte személyével, ahol egy teljes napot töltött.⁶⁶ Minden bizonnyal a Monte Oliveto Maggioréban tett látogatása készítette arra, hogy a korábbi elképzelésekhez képest teljesen új megoldással alapítsa újra a rendezetlen sorsú dömösi Szent Margit-társaskáptalant.⁶⁷ Ezért 1433. június 21-én *supplicatiót* nyújtott be IV. Jenő pápának (1431–1447), melyben kérvényezte, hogy Dömös Szent Margit egyházába olivetánus szerzeteseket telepíthessen.⁶⁸ Csakhogy Zsigmond vállalkozására a Szentatya azzal a feltétellel adott engedélyt, ha ezt még Sennberg Seifried prépost életében megteszi, és őt lemondásra bírja.⁶⁹ Így az uralkodó lemondatta a nevezett prépostot, és 1435-ben a szentéletű Bernardo da Vercelli olivetánus testvért nevezte ki a kolostor előjárójává.⁷⁰

Ugyanebben az időben Zsigmond a Duna túloldalán a Maros és Vác között található kolostorokat is revitalizálni kívánta. A források alapján olybá tűnik, hogy a terület több szempontból is különös jelentőséggel bírt számára. A 14. században Damásd és Hévkút királyi vadászhelyekké váltak. Damásd kapcsán ismert, hogy a néhai vár mellett, az Ipoly partján I. Károly (1310–1342) emelt vadászházat, amelyet több alkalommal is felkeresett. Minden bizonnyal fia, I. (Nagy) Lajos király

erigi facere vult.” – Lukcsics I. 744. sz.

⁶³ „licentiam edificandi unum domum prope capellam s. c. S. Georgii opidi Vicegrad., Strig. d., pro usu et habitatione fratrum o. Min. de observ. vicarie Bosne et ut capella, in qua etiam priores reges Hungarie divina officia celebrari faciebant, in ecclesiam erigatur.” – Lukcsics I. 818. sz.

⁶⁴ E. Kovács 2013. 363–364.

⁶⁵ *Historia Olivetanae* 42.

⁶⁶ Pellini 1664. 358.

⁶⁷ Laszlovszky 2010. 222.

⁶⁸ „Item pro facultate ut monachos ordinis S. Benedicti de collegio Monteoliveti ad ecclesiam B. Margaretæ V. villæ Demesiensis Cisdanubium habitæ transferre valeat, amoto prius praeposito dictæ ecclesie.” – Lukcsics II, 261. sz.; MREV II. 92.

⁶⁹ Fraknói 1895. 165.

⁷⁰ *Historia Olivetanae*. 42.; Fraknói 1895. 165.; B. Bernardo Tolomei 231.

(1342–1382) számára is kedvelt helynek számított, hiszen 1345 és 1376 között több oklevelet is itt keltezett. Ám 1361-re a források már várként említik,

amely egyfajta jelentősebb kiépítésre utal.⁷¹ Erős a gyanú, hogy ezen építkezéseket követően Damásd elvesztette a királyi szálláshely funkcióját, így szerepét a Maros mellett található Hévkút vette át.

A terület kedveltségét talán ennél is jobban előtérbe állítja, hogy Lajos a *Via Publica Waciensis*⁷² mentén, a Börzsöny erdeiben is folytatta a pálos kolostorhálozat kiépítését, s ennek fényében alapította 1352-ben a nosztrai Szűz Mária-kolostort, majd filiáját (1381 előtt), a toronyaljai Szent Mihály-kolostort.⁷³ A pálos hagyomány szerint Lukács nosztrai perjel, a király tanácsadója az 1372 és 1381 között zajló velencei háború során⁷⁴ megjósolta a királynak, hogy hatalmas győzelmet arat majd, ezért Lajos ígéretet tett arra, hogyha megszerzi remete Szent Pál testét, akkor a nosztrai egyháznak ajándékozza azt. Ennek emlékére a perjel egy fát ültetett a kolostor elé. Noha Lajos győzedelmeskedett Velence felett, és még a szent testét is megszerezte, a becses relikviát Nosztra helyett a budaszentlőrinci kolostorba került.⁷⁵

A régió a Zsigmond-korban továbbra is a figyelem középpontjában maradt. Lajoshoz hasonlóan a luxemburgi uralkodó is gyakran választotta vadászatai helyszínéül a hévkúti kastélyt, amelyet rendszerint a marosi vagy a bogdányi révet használva közelített meg. Csakhogy ez utóbbi korántsem volt úgymond *közvetlen járat*. Az utazóknak elsőként a szentendrei Duna-ágon kellett átkelni, majd a Szentendrei-szigetre érkezve Kisoroszfalván áthaladva jutottak az *insula* túlsó oldalán található révhez, amelynek szomszédságában egy leromlott állapotú ódon plébániatemplom állt. Vác irányába a dombokon túltekintve a néhai római kikötő, valamint legióstábor romjai tűntek fel.⁷⁶ Az utazók a Dunán átkelve ismét egy szigetre, Verőcére érkeztek, amely a váci püspök birtoka volt.⁷⁷ E területet keskeny patakok, a Királykútja, valamint a Monyaros (*fluvium Kiralykutya*, *fluvium Monyaros*) metszették apróbb szigetekre.⁷⁸ Kálváriáján egy 13. században épült plébániatemplom magasodott, amelynek titulusa már I. Károly uralkodása idejében feledésbe merült. A *Via Publica Waciensis*⁷⁹ mentén Vác felé szőlőültetvények,

⁷¹ Buzás 2015. 705–723.

⁷² MNL OL E 156. Fasc. 062. No. 033.

⁷³ Romhányi 2008a. 100.; Romhányi 2015. 775–760.

⁷⁴ Kristó 1988. 126–161.

⁷⁵ Vitae Fratrum Cap. 35. A témáról újabban: Pető 2015. 243–262.

⁷⁶ Visy 2000. 51.

⁷⁷ Ortway 1891. 101–107.

⁷⁸ MNL OL DL 86 677.

⁷⁹ MNL OL E 156. Fasc. 062. No. 033.

míg Esztergom irányába tölgyesek határolták. A völgyön át északra helyezkedett el Nosztra és Toronyalja kolostora, illetőleg a hévkúti vadászház.⁸⁰

Zsigmond okleveleiből ismert, hogy az uralkodó gyakori vendége volt a szálláshelynek, 1412-ben II. Ulászló lengyel királlyal (1386–1434) ugyancsak vadászat alkalmából kereste fel a Maros melletti villát.⁸¹ Majd július 16-án innen kiindulva együtt látogatták meg a szomszédos toronyaljai Szent Mihály-, július 21-én⁸² pedig a nosztrai Szűz Mária-kolostort.⁸³ A konstanzi zsinatot követően a budai, valamint a pilisi pálos rendházak szerepét tovább erősítette, hogy az 1419. június 10-én elhunyt Johannes Dominici pápai legátust a budaszentlőrinci kolostorba temették. Sírjánál számos csoda történt, ami miatt zarándokok sokasága kereste fel a kolostort.⁸⁴ E tekintetben a rend központjának számító kolostor már két szent testét is magáénak mondhatta. Erős a gyanú, hogy Zsigmond emiatt is döntött úgy, hogy saját dinasztikus szentjének relikviájával próbálja meg a Börzsönyben található két kolostor zarándokforgalmát fellendíteni egy új intézmény bekapcsolásával.

1433. július 21-én benyújtott *supplicatio*jában, amelyben az olivetánus testvérek dömösi prépostságba történő beiktatását kérvényezte, a pápától arra is engedélyt kért, hogy a váci egyházmegye területén egy újonnan létesítendő pálos kolostor alapítását olyan javadalmakkal támogathassa, amelyekből a váci püspöknek tizedjövedelem járna, cserébe az uralkodó méltó javakkal kárpótolja majd az egyházfőt.⁸⁵ E kéréssel azért fordult a Szentatyához, mert a váci püspöki szék ek-

⁸⁰ A téma szempontjából különösen érdekes adalék, hogy az agaune-i oklevél Verőcén valamilyen rezidenciát említ, amely a váci püspök tulajdona volt. (*villam dicti Voachiensis episcopi Voarenzae*) Copiae Henrici de Macognino 1634. f. 37r. Elképzelhető, hogy ez az épület azonosnak tekintethető a Migazzi-kastély helyén álló korábbi épülettel. A palota pincéjében az újonnan kiépített kazán mellett fellelhetők a korábbi épület alapfalai, amelyek a jelenlegi épület teljes hosszán végighúzódnak. A beszámolók szerint a virágoskert alatt az épület félkörívben folytatódik. Azonban ennek nyomai már nem látszódnak. A 19. században a Walkmühl (2) (Kismaros, Hegyalja u.) felett még ismert volt egy egy úgynevezett „burg” jelzővel leírt rom is, amely a Migazzi-kastélyhoz tartozott.

⁸¹ „Abinde per regem utrumque per Marussam in Värprim venationum locum itum est et aliquot illic dies resumendi virium respectu absumpti.” – Dlugoss 1997. 206.

⁸² C. Tóth 2014. 347.

⁸³ „Feria quinta in die beate Mariae Magdalene reges una simul ex Vaprom egressi in monasterium, quod apellamus Nostra, fratrum heremitarum primi heremite situm in solitudine perveniunt et sermonibus multifariis atque amplexibus in magna caritate atque dulcedine celebratis valedictione alter in alterutrum impensa discessionem faciunt.” – Dlugoss 1997. 207.

⁸⁴ „Peregens igitur Ionnes Dominici in civitatem Ungarie Budam, inrimatus graviter, spiritum suum Domino commendans, ad coelos migravit: sepultus in monasterio Fratrum S. Pauli primi Eremitae, cum honore decenti ubi dicitur miraculis clarere.” – ASU I. 326.

⁸⁵ „Supplicat Sigismundus rex pro facultate monasterium fratribus heremitis ordinis S. Pauli primi heremite in terra ecclesiae Waciensis fundandi, ad quod sustentandum certas vineas ac alia beneficia, de quibus episcopus Waciensis decimas assolet accipere, intendit dotare, huiusmodi

kor betöltetlen volt, az egyházmegyét János bíboros, olmützi püspök⁸⁶ valamint Gatalóci Mátyás pécsi prépost kormányozták.⁸⁷ Ugyanezen a napon Zsigmond egy másik folyamodványt is benyújtott, amelyben előadta, hogy a váci egyház területén – amelynek tizedéről korábban említést tett, mint az a fenti beadványból ismert – a pálos testvérek számára kolostort (*monasterium coenobiale*) kíván alapítani Szent Zsigmond tiszteletére, amelyet oly bőséges adományokkal látna el, amiből a szomszédos toronyaljai testvérek (*prope Toron*) is részesülnének. Ezzel egyetemben az uralkodó az újonnan létesített kolostort a toronyaljai pálos testvérek filijává tette,⁸⁸ s vélhetően ígéretéhez híven itt kívánta elhelyezni a burgund szent király relikviáit.

Problémák a kolostor lokalizációját illetően – Az egyház utóélete.

Az alapítás tényét közlő *supplicatiót* követően a források alapvetően hallgatnak a kolostorról, és annak hollétéről. Erős a gyanú, hogy az egyház Zsigmond halálát követően (1437) hasonló sorsa jutott, mint a visegrádi és a dömösi alapítása. A visegrádi obszerváns kolostorról kevés információnk van. A 15. század közepén bekövetkezett hanyatlást követően Mátyás király (1458–1490) kezdte újjáépíteni, de a munkálatok csak 1513-ban fejeződtek be, azonban 1544-re a török hódítások miatt az egyház végleg elnéptelenedett.⁸⁹ A dömösi olivetánusok valamely oknál fogva 1447-ben lemondtak a kolostorukról. Ennek következtében IV. Jenő, majd V. Miklós pápa megkísérelte pálos perjelséggé alakítását. E törekvésüket viszont Hunyadi János és az országnagyok vétőzták meg, akik 1451. március 27-én a királyi kegyúri jogra hivatkozva támadták meg Bálint perjel kinevezését, emellett kérték a Szentatyát, hogy érvénytelenítse az átszervezést, és a Zsigmond által a budai várban alapított kápolnával egyesítve hozzon létre egy új prépostságot. Ám végül ez sem jelentett végleges megoldást, ezért 1501-ben Dömöst a nyitrai püspökséggel

autem diminutus proventus Waciensis episcopi praevenit aliis cum bonis condignis.” – Lukcsics II. 261. sz.

⁸⁶ MNL OL DL 12 298.

⁸⁷ Fedeles 2018. 96.

⁸⁸ „Supplicat Sigismundus imperator pro licentia fundandi quoddam monasterium coenobiale fratribus heremitis ordinis S. Pauli primi heremitae in loco et terra ecclesiae Waciensis, ubi ecclesia S. Sigismundi sit constructa. Item pro facultate annectandi certis vineas ad monasterium in territorio episcopali, quarum decimae ab episcopo praefatae ecclesiae Waciensis recepiuntur, facta prius dictae ecclesiae recompensatione. Praedictum monasterium bene dotatum erit, ut etiam ex hoc fratribus alterius monasterii eidem loco propinqui Toron nominati satis possit subveniri.” – AAV Reg. Suppl. Vol. 287 fol. 194rv.; reg. Lukcsics II. 265. sz.

⁸⁹ Kiss – Laszlovszky 2013. 36–52.

egyesítették.⁹⁰ Ugyanekkor Hunyadi János az elnéptelenedett Szent Zsigmond-kolostor helyzetét is rendezni kívánta, ezért a Szentatyához folyamodott kérésével, amelynek pontos tartalma azonban nem áll rendelkezésünkre. Azonban annyi ismert, hogy V. Miklós pápa János kormányzó (*Johannis de Hwnyat regni Ungariae gubernatoris*) kérésének helyt adva utasította a shkodrai püspököt (*episcopo Scutariensi*),⁹¹ a telki Szent István királyról elnevezett bencés apátság (*S. Stephani de Regis de Theltry*) apátját, valamint az óbudai Szent Péter-társaskáptalan (*praepositio ecclesia S. Petri Veterisbudensis*) prépostját, hogy a Szent Zsigmond királyról és mártírról (*ecclesiam S. Sigismundi regis et mart.*) elnevezett egyházba iktassák be Tamás, karmelita szerzetest (*d. Thomas, patr. ordinis B. Maria de Montacarmeli*), amely a váci püspökség területe feletti birtokon, (*supra possessionem episcopalem Waciensem sitam*) Verőcén található (*Werewcze*). Az idézett regeszta az egyetlen adatunk, amely a kolostor helyét jelöli.⁹²

Csupán egy elszigetelt forrás számol be arról, hogy a török hódítás korában a váci püspökségnek Verőce határában volt egy Szent Zsigmondról elnevezett malma is,⁹³ amely valójában Maroshoz tartozott.⁹⁴ Ezt a két kerékre járó malmot – mely az oszmán hódítást megelőzően a váci püspök tulajdona volt – 1581-ben a marosi Szobonya Mihály birtokolta, aki a töröktől vásárolta 300 forintért.⁹⁵ E két adatra hivatkozva a *Magyarország Régészeti Topográfiája IX.* (Továbbiakban: MRT IX) című munkában azt olvashatjuk, hogy a nevezett malom azonosnak tekinthető az I. és II. katonai felmérésen a Gimpli-patak⁹⁶ dunai torkolattól megközelítőleg 500 méterre ábrázolt malmával.⁹⁷ Ebből kiindulva a szerzők konzekvensen próbálták igazolni, hogy a verőcei plébániatemplom is azonosnak tekinthető Zsigmond alapításával, amelyet szerintük alátámasztani látszik az a tény is, hogy Pázmány Péter érsek (1616–1637) esztergomi egyházmegyei sematizmusa a kápolnát az érsek közvetlen

⁹⁰ Kiss 2013. 96.

⁹¹ A tisztséget 1451. január 9-től 1459-ig Emanuela de Kandja töltötte be. Eubel I. 45.

⁹² A teljesség igényével: „Nicolaus papa V. episcopo Scutariensi et abbati monasterii S. Stephani de Regis de Theltry ac paeposito ecclesiae S. Petri Veterisbudensis, Vespremiensis d. mandat ut ecclesiam S. Sigismundi regis et mart. supra possessionem episcopalem Waciensem sitam, Werewcze nuncupatam fratribus ordinis B. Mariae Montecarmeli tradant et eidem ecclesiae Thomam, fratrem dicti ordinis praeficiant. Dictus Thomas eandem ecclesiam autoritate gubernationis iam assecutus est” – Lukcsics II. 1290. sz.

⁹³ Tari 2000. 103.

⁹⁴ MNL OL E 156. Fasc. 062. No. 033.

⁹⁵ Szarka 2008. 200., különösen 265.

⁹⁶ Napjainkban Morgó-patak. A nevezett térképen valójában két malom is jelölve lett. Bár Maros és Verőce határán fekszenek, megjelölés hiányában minden kétséget kizáróan nem állítható, hogy ezek lehettek a kolostor malmai.

⁹⁷ MRT IX. 249. Valójában a katonai felméréseken egymás mellett két malom látható, és csak az van feltüntetve, hogy Walkműhl. Ezek a mai Kismaros Hegyalja u. magasságban léteztek egészen a 19. század közepéig.

joghatósága alá tartozóként említette.⁹⁸ Ebből kifolyólag a szerzők azt a konzekven-
ciát vonták le, hogy a mai Szent András-templom a korábbi középkori alapokon
nyugvó egyházra épült fel, amely nem lehetett más, mint a Szent Zsigmond-kolos-
tor temploma. Ám ezen állításnak ellentmond az, hogy Verőce a nevezett időszak-
ban mezőváros (*oppidum*) volt. A pálos kolostorok pedig sosem létesültek város
centrumában, rendszerint attól távol helyezkedtek el.⁹⁹ Ugyanakkor a fennmaradt
források, amelyek Verőcét említik nem számolnak be kolostorról.

E tekintetben kiemelt fontossággal bír három oklevél is, amelyekben, ha a
Szent Zsigmond-kolostor valóban Verőcén állt volna, bizonyára említésre került
volna. Az első dokumentum I. Ulászló magyar király (1440–1444) kancelláriá-
ja által 1444. november 19-én kiállított idézőlevél, amely beszámol arról, hogy
október 21-én Rozgonyi György országbíró és familiárisai éppen a nagyhatvani
vásárról tartottak hazafelé, amikor Verőce határában (*publica via iuxta oppidum
werewcze*) Lévai Cseh Péter fia, László fegyvereseivel megtámadta, és elhurcol-
ta őket.¹⁰⁰ A villongások minden bizonnyal gyakoriak lehettek. 1458. szeptember
6-án ugyancsak Lévai Cseh László kapcsán olvashatjuk, hogy a közeli jenői
*possessió*n elkövetett hatalmaskodásai miatt 450 forint kártérítést fizetett Szilasi
Vince váci püspöknek.¹⁰¹ Vince püspöknek a területén fosztogató Lévai Csehek
mellett Szadai Sebalddal is meggyűlt a gondja, aki 1461-ben pusztította az egyház
birtokait. Egy alkalommal több kúriát, szántót, két templomot, amelynek közepén
kiemelkedő torony volt, és *Iwach* *possession* egy elhagyatott templomot is felége-
tett, majd Verőce ellen vonult, amelynek lakosságát elhurcolta.¹⁰² 1511-ben pedig
ismét csapás sújtotta a várost, hiszen a Vácra támadó visegrádiak megverték a
püspök verőcei jobbágyait, és elhurcolták őket.¹⁰³ Tehát jelen források alapján nem
igazolható, hogy a Szent Zsigmond-kolostor Verőcén létesült volna. Pusztán csak
annyi bizonyos, hogy annak egy tartozéka, nevezetesen a róla elnevezett malom,
az *oppidum* határában lehettek.

Az egyház lokalizációját illetően külön figyelmet érdemel további két helyszín,
amelyen a kolostor maradványai fellelhetőnek bizonyulnak. Tóth Péter kutatásai,
illetőleg az agaune-i oklevél nyomán Laszlovszky József leginkább a Szentend-
rei-sziget Kisoroszi településén, az úgynevezett Gazi-réteken feltételezi a Szent
Zsigmond romjait.¹⁰⁴ A visegrádi rezidencia szempontjából Kisoroszi a 14. század
első felében kezdett lényegessé válni, hiszen I. Károly ekkor szerezte meg a terüle-

⁹⁸ Péterffy 1742. 269.

⁹⁹ Romhányi 2010. 15–42.

¹⁰⁰ MNL OL DL 13 817; 13 811.

¹⁰¹ MNL OL DL 59 475. Külön figyelmet érdemel: MNL OL DL 39 818; Lukcsics II. 1129. sz.

¹⁰² MNL OL DL 15 531.

¹⁰³ MRT IX. 249.

¹⁰⁴ Tóth 2005. 367–383.; Laszlovszky 2018. 10.

tet a veszprémi püspöktől, amely ezáltal királyi birtokká, vagyis a visegrádi uradalom részévé vált.¹⁰⁵ A Zsigmond-korban jelentős dunai átkelőhelyek csomópontja volt,¹⁰⁶ ahol két kisebb plébániatemplom is állt, amelyeket ehelyütt egyelőre: 1.) Kisoroszi-Kápolnaként, valamint 2.) a néhai rév mellett található Pusztatemplomként említett eddig feltáratlan objektumként azonosíthatunk.¹⁰⁷

Az eddigi ásatások és terepbejárások tapasztalatai valamiféle római kori lelőhelyre utalnak, ám figyelemreméltó mennyiségben kerültek elő középkori leletek is: többek között Árpád- és Zsigmond-kori pénzermék, továbbá zománcozott kályhaszemek, amelyek szintén egy korabeli jelentősebb építményre utalnak.¹⁰⁸ A Pusztatemplom földrajzi elhelyezkedését tekintve alighanem szembetűnő a hasonlóság az agaune-i oklevében foglaltakkal: *a Maros és Verőce közt elterülő sziget-szigetén található*. A feltételezések szerint a terület a Zsigmond-korban egy különálló szigetet alkotott. Laszlovszky József hipotézise szerint felettébb valószínű, hogy a templom pusztulását a 15. század dunai áradásai okozták,¹⁰⁹ amelyek az egyház elhagyására készíthették a jámbor szerzeteseket. A szintézissel kapcsolatban azonban a következő kérdések további polémiára adnak okot: 1) az agaune-i oklevél és a *supplicatiók* egyértelműen állítják, hogy a Szent Zsigmond-kolostor a váci püspökség területén létesült. Kisoroszi, vagyis a középkori Kisoroszfalva nem a váci, hanem a veszprémi püspökség joghatósága alá tartozott. 2) A szóban forgó terület nem püspöki, hanem királyi birtok volt.¹¹⁰ 3) A sziget-szigetével való azonosítás ugyancsak problémásnak mondható, hiszen a Pusztatemplom nem a Szentendrei-sziget csúcán, hanem a sziget északi peremén található. Különálló szigetet pedig a mai csúcs alkotott, amelyet *prata insulaná* is neveztek.¹¹¹

A második lehetséges helyszín a mai Nagymaros és Kóspallag között elterülő erdőség. Egészen pontosan a hévküti vadászkastély (*Hekwterdeye*)¹¹² – amelyet az agaune-i oklevélből *villa Marosként* ismerünk –, illetve a toronyaljai Szent Mihály-kolostor közti terület. A mai Kóspallagi út Törökmező környéke a 15. szá-

¹⁰⁵ Az Árpád-korban Nagyaluként ismert terület: „Magna Villa (1138) in Chelemba in Dimis in Insula in Magna Villa.” – MNL OL DF 238 281. Álmos herceg. 1108. körül a Szigeten levő Nagyaluban a dömösi prépostságnak adott egy ekét, három háznépet szántó szolgálával. Győrffy IV. 629.; MNL OL DL 1922.

¹⁰⁶ Windecke 2008. 154.

¹⁰⁷ A témáról újabban: Varga 2012. 145–174.

¹⁰⁸ MRT 7. 112.

¹⁰⁹ Kiss – Laszlovszky 2013. 36–65. Továbbá: Kiss 2017. 43–56.

¹¹⁰ MNL OL E 156. a. Fasc. 087. No. 069.

¹¹¹ *Mappa individualis insulanae cameralis* Kiss. Oroszi possessionis ad regio coronale Vissegrediense dominium spectantis. A Gazi-rétek 63-as parcellájában látható a „*locus templi*”-ként aposztrofált Pusztatemplom.

¹¹² Miklós 1985. 479.; MRT IX, 229.

zadban egyfajta közigazgatási határvonalként szolgált,¹¹³ amely Maros és Verőce oppidumokat választotta el egymástól. E határvonalat a Torony-patak szegélyezte.¹¹⁴ Forrásai és kisebb mellékágai, mint az Almás-patak különálló szigetekre, insulákra osztották a tájat.¹¹⁵ Ezen adottsága különösen alkalmassá tette a régiót arra, hogy birtokosai malmokat emeljenek, valamint halastavakat hozzanak létre. A hévkúti rezidenciával kapcsolatban már Dávid Zoltán is feltételezte, hogy valamilyen fürdőépület lehetett, amely a toronyaljai pálosokhoz tartozhatott. Jóllehet a királyi szálláshellyel kapcsolatban Miklós Zsuzsa korábban már közreadta az eddig feltárt eredményeket,¹¹⁶ érdemes egy kicsit jobban megvizsgálni az adott területet mint a kolostor egyik lehetséges helyszínét. A nevezett terület minden tekintetben megfelel az agaune-i oklevélben foglaltaknak: 1) Hévkút erdeje területileg a váci püspökség joghatósága alá tartozott; 2) A régiót a *villa Maros* és a váci püspök birtokai határolták;¹¹⁷ 3) Toronyalja közvetlen szomszédságában található; 4) a tájat a néhai Almás, valamint a Torony-patak találkozására formálta szigetté, közvetlen a hévkúti vadászkastély szomszédságában; és 5) a sziget-szigetén az 1700-as évek elején még állt egy malom ('Mola').

Szent Zsigmond malma (*molendinum Zenth Sigmond malma vocatum prope Verőce possiviture ad Maros*)¹¹⁸ kapcsán az MRT IX puztán Szarka Gyula *A váci püspökség gazdálkodása a török hódítás korában 1526–1686* című munkáját használta, és konzekvensen vonatkoztatta a malom helyét egy, a már az I. katonai felmérésen (1763–1787) is látható, Kismaros táján fellelhető malomra (2). Azonban amikor Szent Zsigmond malma a forrásokban megjelenik, akkor Kismaros még nem létezett, Maros és Verőce határvonala pedig jócskán túlmutatott a mai közigazgatási határokon. A korábbi határvonal éppen az úgynevezett Dézsmaszőlők-nél, vagy másnéven a Kelemen-hegy és a Kispallagi út találkozásánál húzódott.¹¹⁹ A forrásokból az is ismert, hogy Szent Zsigmond-malma eredetileg Maroshoz tartozott. Így a következő megfontolásra érdemes adatokat szükséges számba venni. Tekintve, hogy a nevezett malom Maroshoz tartozott, elsősorban Maros és Verőce határán, előbbi felé keresendő. Hévkút erdeje mellett három malmot lokalizálhatunk. Az első a toronyaljai kolostor néhai malma, amely a monostor halastava mellett állt. A második malomról csupán egy forrástörredék maradt fenn. A 1776. február 25-én a koronaauradalom és a vármegye közös bizottsága által készí-

113 S16. 86. sz.

114 S11. 459. sz.

115 S11. 207. a. sz.

116 Miklós 1985. 479–498.

117 Részünkről szerencsésebb lenne a váci püspök kúriájáról beszélni. Azonban ezt az épületet a korabeli forrásokban nem sikerült azonosítani.

118 MNL OL E 156. 062.

119 Maksay 1990. 495.

tett *Conscriptio oppidi Nagy Maros et possessionum Zebegény et Kos Pallagh.* – *Conscriptio facultatum subditorum oppidi Nagy Maross* nevezetű dokumentumban tűnik fel, amely azt írja: „*Van a Hévkút nevezetű helyen saját költségén épült malma, melynek évi hozadéka eddig nem volt több 15 frt-nál*”.¹²⁰ A harmadik malom a Malom-völgyben, Hévkút szomszédságában tűnik fel, egy a kisebb patakok által létrehozott szigeten, egy meg nem jelölt rudera szomszédságában. Tekintve, hogy e malom helyét már a *Visegrad domini* is jegyzi, „*Hév kút rudera*” mellett,¹²¹ nem tekinthető azonosnak az 1776-ban létesült malommal. Így erős a gyanú, hogy ez utóbbi kétkerekű malmot tarthatjuk Szent Zsigmond malmának.

Külön figyelmet érdemel egy elszigetelt adat, amely erős kapcsolatot mutat az 1433-ban a Szent Zsigmond-kolostornak adományozott javakkal. Ismert, hogy 1433-ban Zsigmond király oly birtokokat vont el a váci püspöktől, amelyből az egyházfőnek tized járt volna annak érdekében, hogy az alapítandó kolostorát ezzel támogathassa. Ennek fejében az uralkodó ígéretet tett a Szentatjának, hogy a váci püspököt méltóképpen kárpótolja majd. Ilyen birtokrész csupán egy forrásban kerül elő, ám az már nem a Szent Zsigmond-, hanem a toronyaljai Szent Mihály-kolostor vonatkozásában. A verőcei oldalon voltak egykor az úgynevezett Dézsmaszőlők, amelyek a váci püspökség tulajdonába tartoztak. E terület II. Ulászló (1490–1516) egy 1504. november 22-én keltezett oklevélében tűnik fel először a toronyaljai Szent Mihály-kolostorral kapcsolatban, amelyben az uralkodó – tévesen felcserélve Kisoroszfalvát Oroszival¹²² – felmentette az intézményt a Kelemenhegye promontoriumán (*dualibus possessionibus vinearum [...] in promontorio possessionis iuxta Kisoroszfalwa vocate Kelemenhegye*) lévő szőlőrészük után járó borkilenced megfizetése alól.¹²³

Korábban már Romhányi Beatrix is rámutatott, hogy ez az egyetlen adat áll rendelkezésre a toronyaljai pálosok szőlőbirtoklásáról, másrészt pedig a Szentendrei-szigeten fekvő Kisoroszi egyáltalán nem a szőlőhegyeiről ismert.¹²⁴ Valóban nem, hiszen a nevezett Kelemenhegye vagy másnéven Dézsmaszőlökként említett hegy a toronyaljai pálosok közvetlen szomszédságában fekszik.¹²⁵ Erős a gyanú, hogy Zsigmond e birtokot adhatta a Szent Zsigmond-egyháznak, azonban az a kolostor megszűnését követően a toronyaljai remetékhez kerülhetett. A rendelkezésre álló adatok leginkább e területen sejtetik a kolostort, de az egyház megszűnésének háttere közelebbről nem ismert. Felvetődik a kérdés, hogy a ko-

¹²⁰ MNL OL E 156. Fasc. 142. No. 13. 10.

¹²¹ S11. 207. sz.

¹²² Györffy IV. 282.

¹²³ MNL OL DL 21 370.

¹²⁴ Romhányi 2010. 114.

¹²⁵ S16. –326. (1). sz.; S11. 207. sz. Egészen pontosan a mai kismarosi Monostor utcától a Kóspallagi útig lokalizálható.

lostorról miért hallgatnak a források. A közvetett információkkal szolgáló diplomák tanúsága szerint egészen bizonyos, hogy az uralkodó elkötelezett volt a kolostoralapítás iránt – amelyet különösen jól mutat az, hogy a folyamodványt az országos kegyhelyek érdekében a Szentszékhez benyújtott *supplicatiók* közt találjuk –, azonban műve félbemaradt, amelyet alátámasztani látszik Zsigmond rövidesen bekövetkezett halála is (1437).

Amennyiben a kolostor alapítása meg is történt, gyanítható, hogy az egyház működésképtelen volt, s ez okozhatta elnéptelenedését. Ugyanakkor a kolostornak szánt Szent Zsigmond ereklye, amely az uralkodó ígéretéhez híven az egyház gyarapodását szolgálta volna, sem került a pálos testvérekhez, hiszen az uralkodó halálát követően már Prágában a Szent Vitus-székesegyház kincstárában volt látható,¹²⁶ ahol jelenleg is megtekinthető.¹²⁷ Véleményem szerint a kolostor – amennyiben fel is épült és a szerzetesek beköltöztek – a Szent Zsigmond ereklye hiányában, illetőleg Nosztra, és Toronyalja árnyékában működésképtelennek bizonyulhatott. Legfőképpen ez okozhatta az egyház elnéptelenedését. Ugyanakkor szintén sokatmondó az az 1453-es adat, mely szerint apátjának éves jövedelme mindössze 2 márkára rúgott, amely ebben az időben alig jelentett többet 12–13 aranyforintnál. Mindez jóval alulmaradt még egy vidéki plébánia éves átlagjövedelmével szemben is.¹²⁸ Ebből kifolyólag látható, hogy az egyház nem volt kellően dotálva, különösebb tartozékokkal sem rendelkezett, amelynek bérbeadásából további jövedelmet szerezhetett volna.

Mindazonáltal téves az a megállapítás, miszerint a Szent Zsigmond-kolostort nem említik a források. Azonban olybá tűnik, hogy a rendházat érintő forráshiány megoldása elsősorban a hagyományok elegyedésének felismerésében rejthető. Roppant érdekes és polémiára okot adó adatot közöl Gyöngyösi Gergely pálos generális a *Liber Viridis*¹²⁹ című munkájában, amely kisebb átírással, de a későbbi *Vitae fratrum ordinis fratrum heremitarum sancti Pauli primi heremitaie*¹³⁰ című opusában is megjelent. A toldi Szűz Mária-kolostor alapításának előzménye kapcsán Gyöngyösi a következőket jegyezte fel: „1399-ben Zsigmond király Toldon tartózkodott, és egy oklevelében, amelyet itt keltezett azt írta: Kisbáthé birtokon, melyet másképp Gierczennek is neveznek remete testvérek élnek a Szent László és Szent Zsigmond királyról elnevezett kolostorban. Itt a testvérek szántót és földet művelnek,

¹²⁶ Podlaha – Šittler 1903.

¹²⁷ Sv. Víta. Inv. Nr. HS. 3347. (K23).

¹²⁸ Lukcsics II. 1290. sz.; Romhányi 2006. 206–218. Viszonyításképp: Fedeles 2005. 174.; Engel 1990. 25–93.

¹²⁹ MNL OL DF 286 489. Továbbá: Inventarium Paulinorum Conventum Chartarum Regesta et Bullarium Continens, Liber Viridis dictus. Cat. Bibl. Univ. Bud. 2008. Cod. 115.

¹³⁰ Sarbak 1989. 155.

amellyel Zámbó Miklós Úr látta el őket 1383-ban.”¹³¹ Jelen szövegrészt Pázmány is átvette *Schematismus*ában,¹³² majd minden különösebb kritika nélkül a *Documenta Artis Paulinorum*ban is megjelent.¹³³ Végül Guzsik Tamás tanulmánya nyomán különösebb kritika nélkül rögzült a hazai szakirodalomban.¹³⁴ A legújabb szintézisek azonban világossá tették, hogy Gyöngyösi adatai a 15. század elejét megelőző időszakból meglehetősen hiányosak, alkalmanként pedig hibásak is, ugyanis a generális elsődleges motivációja nem egy rendtörténeti munka megalkotása volt, hanem példaképeket kívánt állítani korának pálosai elé.¹³⁵

Kisbáthé kapcsán a forrásokból valójában az látható, hogy valamikor 1370 és 1384 között Zámbónak több meglehetősen problémás birtokcseréje is volt Somogy és Baranya megyékben,¹³⁶ de Kisbáthé nevezetű települést, amelyen szerzetesek éltek vagy gazdálkodtak volna, nem birtokolt.¹³⁷ Szinte egészen bizonyos, hogy a toldi Szűz Mária-kolostort 1384 körül alapíthatta, amely kapcsán több alkalommal is közben járt Mária királynő előtt. Ismert, hogy 1384-ben Zámbó arra kérte a királynőt, hogy engedje meg neki, hogy birtokairól szabadon ren-

¹³¹ „Item in quibusdam literis domini Sigismundi regis in Thold habitis scribitur, quod hoc anno scilicet 1399 fatres heremitae habitabant in clastro Sanctorum Ladislai et Sigismundi regum in possessione Kys Bathe alio nomine Gierzen Vocato. Ubi fatres carentes terris arabilibis et pratis providit Nicolaus Zambo de anno domini 1383.” – Vitae Fratrum 82. (Fordítás tőlem, H.I.)

¹³² Vö. „Vicarius de Told in Simigiensi Comitatu cuius fundationem auxit Relicta Domini Nicolai Zambo. Anno 1395.” és „SS: Ladislai et Sigismundi Regum, in Kis-Bathe alias Gerchen: auxit claustrum hoc proventibus M.D. Nicolaus anno 1398” – Péterffy 1742. 282–284.

¹³³ DAP I. 209.

¹³⁴ Guzsik 1986. 5–26.

¹³⁵ Romhányi 2008b. 289.

¹³⁶ MNL OL DL 87 869; MNL OL DL 8780.

¹³⁷ A *Liber Viridis* a továbbiakban megjegyzi, hogy a Mezőlaki Zámbó Miklós eredetileg Toldon Szent Zsigmond és Szent László tiszteletére kívánt kolostort alapítani. Ám a legproblémásabb részek ezután következnek. Gyöngyösi azt állítja, hogy Miklós adományairól számos oklevél maradt fent. Hivatkozva Mária királynő, valamint György atya leveleit és más beiktatásról szóló diplomákat. Majd hozzáteszi, hogy Mária királynő levelében (1390) olvasható annak ténye, hogy amikor Miklós kolostort szándékozott alapítani Szent László és Szent Zsigmond király tiszteletére, előbb Kysbathe, másként Gerche nevű birtokát adományozta a remetéknek, de utóbb alaposan átgondolta és rádöbrent arra, hogy az említett birtoka nem elegendő a testvérek megélhetéséhez, ezért ezt saját levelével visszavette. Gyöngyösi szerint e levelek a toldi kolostor szekrényében felelhetők. (sic!) Molnár 1975. 301–312. A meglehetősen kétes előadást még problémásabbá teszi Zámbó Miklós 1394. november 30-án tett végrendeletkiegészítése, amelyben további birtokokat kívánt a kolostorra hagyni. E diploma az utókor számára is fennmaradt. A levélben kiemelni Gerebench testvér személyét. Illetőleg, hogy Antimus fia, György mester megengedte neki, hogy a szomszédságában levő Merke, valamint Sythke birtokot pénzen megvásárolja. Ez utóbbi birtok hibás olvasata lehet a Kysbathe. Ugyanakkor nagyon erős a gyanú, hogy a Gierzennek nevezett terület valójában az oklevélben szereplő Gerebench személynévvel lehet azonos. Vélhetően ezen szövegrész kompilációjából született Gyöngyösi története Kisbáthé Szent Zsigmond-kolostoráról. MNL OL DL 7996.

delkezhessen.¹³⁸ 1392. április 24-én Szent György napján ismét felkeresve az udvart kérte Máriát, hogy a Lajos királytól nyert szabad végrendekezési joga alapján mindkét Gamas nevű birtokát, amelyekre *iure hereditario* illeti, a toldi Szűz Mária-kolostorra hagyhassa.¹³⁹ Ugyanakkor a Gyöngyösi által hivatkozott adat, miszerint Zsigmond 1399-ben Toldon járt volna teljesen fiktív, hiszen az említett évben az uralkodó többnyire Visegrádon és Hévkúton tartózkodott, valamint az esztendő nagy részét a Felvidéken töltötte.¹⁴⁰ Zsigmond itineráriuma világossá teszi, hogy az uralkodó egyáltalán nem járt Toldon, így nem bizonyosodhatott meg arról sem, hogy Kisbáthé településen Szent Lászlóról és Szent Zsigmond királyról elnevezett remeték földet és szántót műveltek, amelyet mezőlaki Zámbó Miklós királyi tárnokmestertől kaptak volna.

Az elbeszélés és a forrás hitelét ugyancsak kétségessé teszi az a tény, hogy Szent Zsigmondnak, a Luxemburgi-ház dinasztikus szentjének patrocíniumai leginkább a 15. század első felében terjedtek el,¹⁴¹ amely jelenség elsősorban Zsigmond reprezentációjával állítható párhuzamba. Talán nem szorul bővebb magyarázatra az a tény sem, hogy a magyar uralkodók közül Zsigmond volt az, aki nem csupán hatalmi reprezentációjában, de még művészeti téren is a magyar szent királyok társaságban ábrázoltatta a burgund szent királyt. Ugyanakkor ő volt az is, aki 1406-ban Váradra zarándokolva kinyilvánította azon szándékát, hogy halála esetén Szent László mellett kívánja megjelölni végső nyughelyét. Ugyanezen a helyen a leendő sírja mellett alapított oltárt Szent Zsigmondnak, és itt helyezte el a burgund szent király hermáját is, ezzel összekapcsolva a két szent tiszteletét leendő nyughelyén.¹⁴² Mindezek fényében talán nem véletlen, hogy Gyöngyösi Gergely Zsigmond nevével és az ő tanúbizonyságát alátámasztó oklevéllel kívánta igazolni Kisbáthé kolostorának létezését, ugyanis a munkájában valahol el kellett helyezni az 1433-ban alapított Szent Zsigmondról elnevezett pálos kolostort és az alapító Zsigmond királyt. Told alapításának előzményeként beépítve pedig valamennyi kétséget lezárt a már korábban megszűnt Szent Zsigmondról elnevezett egyházzal kapcsolatban.¹⁴³ Különösen a tekintetben, hogy a Szent László és Szent Zsigmond király-kolostor egykoron a toronyaljai Szent Mihály-kolostor filiájaként létezett volna.

Talán az sem véletlen, hogy Gyöngyösi szinte teljesen figyelmen kívül hagyta a pálosok dömösi Szent Margit-apátság megszerzésére irányuló ambícióit.

138 MNL OL DL 8780.

139 ZsO I. 2483. sz.

140 Engel – C. Tóth 2005. 76–77.

141 Mező 2003. 496.

142 Horváth 2021. 177–196.

143 Romhányi 2008a. 49.

Zsigmond halálát követően a már olivetánus monostorként működő egyház kezdett vonzóvá válni a pálosok számára. Jól mutatja ezt György budaszentlőrinci szerzetes *supplicatio*ja is, aki azzal a kéréssel fordult a pápához, hogy az olivetánus rendbe léphessen át.¹⁴⁴

A következő években Kapusi Bálint a pálosok római képviselője (*procurator generalis*) vette kézbe a rend ügyeit. 1440. január 21-én a Szentatya elé járult és előadta, hogy a rendjük kezdetben kis kápolnáknak élte szerzetesi életét. Ám egyesek kegyes adományai által a kicsiny cellák hatalmas monostorokká, a kápolnák pedig templomokká fejlődtek. Idővel ezen egyházak körül különféle épületek létesültek, viszont ezeknek a törvényes jóváhagyása részben az idő múlásával, részben pedig a nemtörődömség, vagy éppen az ellenség betörései miatt elenyésztek. E körülmények miatt a testvéreket kétségek gyötörték, hogy egyáltalán jogosan gyakorolják-e azokon a helyeken az Istennek tartozó szolgálatot. A hiányosságok pótlása alighanem Zsigmond 1425. szeptember 8-án a pálosoknak adományozott privilégium kapcsán válhatott fontossá, amelyben az uralkodó abban a kegyben részesítette a kolostorokat, hogy akármely nemes, báró, vagy más jogállású személy, javait, birtokait, falvait, művelt és műveletlen földjeit, erdőit, rétjeit, malmaikat, vizeit, halastavait, szőlőit, illetőleg bármely más birtokait életében, vagy halála esetére a pálosokra hagyhatja.¹⁴⁵

A pálosok folyamodványának helyt adva IV. Jenő felhatalmazta Dénes esztergomi érseket, hogy a rend összes kolostorának alapítását és azok javait megerősítse.¹⁴⁶ A főpap támogatta a pálosok törekvéseit, ezért a rend valamennyi kolostorát és házát sorba véve, azok alapítását, jóváhagyta és megerősítette. Akképpen, mint ha kezdetben is minden törvényes szempontnak megfeleltek volna. Ezzel lehetővé téve azt, hogy valamennyi pálos rendház részese lehessen a rend egyetemes kiváltságainak.¹⁴⁷ A várnai ütközet (1444) után azonban egy bizarr helyzet állt be a dömösi apátság tekintetében. Szerzetesei különösebb látható előzmények nélkül visszatértek Itáliába, és közölték a Szentatyával, hogy egyházukról le kívánnak mondani. Ennek okaként elsősorban az időjárását és az anyakolostortól való rop-

¹⁴⁴ „Supplicat sanctitati vestre devotus vestre sanctitatis frater Georgius Blasii presbyter professus monasterii sancti Laurentii supra Budam ordinis sancti Pauli primi heremite sub regula sancti Augustini degens, quatenus sibi, . . . ut ad alium ordinem parem vel arctiorem se transferre valeat, hac vice licentiam . . . concedere et indulgere dignemini . . . Concessum ad ordinem Montisolveti in presentia domini nostri pape.” – Lukcsics II. 611. sz.

¹⁴⁵ MNL OL DL 11 707.

¹⁴⁶ „Nam anno 1442 ad instantem eius supplicationem reverendissimus in Christo pater dominus Dyonisius archiepiscopus Strigoniensis iuxta commissionem Eugenii IV confirmavit dictum ordinem nostrum, ac omnes domos claustrales nostras, supplendo omnem defectum iuris et facti, si qui intervenissent.” – Vita Fratrum 97.

¹⁴⁷ MNL OL DL 13 521.

pant távolságot neveztek meg, azonban a későbbi beadványokból világossá válik, hogy a szerzetesek ki voltak szolgáltatva szomszédjaik fegyveres villongásainak.¹⁴⁸

Mivel az egyház ezáltal megüresedett, a pálos rend nevében Kapusi azonnal a Szentatya elé járult, hogy megszerezhesse kolostort. Kérésének helyt adva Jenő pápa 1446. augusztus 1-jén az egyházat átadta a pálos rendnek.¹⁴⁹ Ám mindeközben egy bizonyos Benedek nevezetű pap kapva kapott az alkalmon, és azt kérvényezte a Szentatyától, hogy tegye meg őt a kolostor elöljárójává. Tudomást szerezve erről Kapusi rögvést a Szentszékhez fordult, és 1447. január 8-án kérte a pápát, hogy semmisítse meg a Benedek számára tett adományozását.¹⁵⁰ Időközben, 1447. február 23-án IV. Jenő elhunyt. Utóda, V. Miklós azonban helyt adva a procurator *supplicatió*jának 1447. november 25-én engedélyezte a dömösi monostor pálos perjelséggé alakítását, elöljárójává pedig Bálintot nevezte ki.¹⁵¹ 1449. április 20-án a Szentszék értesítette az egyházi és a világi főurakat, hogy a dömösi bencés apát-ság pálos perjelséggé alakított.¹⁵²

Időközben Hunyadi János kormányzó is tudomást szerzett az átalakításról, ezért megtámadta a pápai végzést, és előadta, hogy már Luxemburgi Zsigmond is szükségesnek látta egy társaskáptalan létrehozását a budai várban, hiszen ilyen intézmény ezidáig Budán nem létezett. Noha Zsigmond fényes egyházat, illetve kápolnát alapított [Szent Zsigmond tiszteletére] (*insignes ecclesia sive capella*), halála miatt ezt nem dotálta kellően. Ezért a kormányzó kérte a Szentatyát, hogy a budai várban található Szent Zsigmond-kápolnát alakítsa prépostsággá, csatolja hozzá az elenyészett dömösi monostor birtokait, illetőleg Hosszúaszói (Bothos) Istvánt tegye meg prépostnak.¹⁵³ Tehát Hunyadi tudatosan elhallgatta a Szentatya előtt, hogy Zsigmond korábban ezen intézményt társaskáptalanként alapította meg.¹⁵⁴ Mindeközben Bálint sem hagyta szó nélkül a kormányzó fellépését, és V. Miklós támogatásával egyházáért, illetve stallumáért meg kívánt harcolni. Ezért Hunyadi az országtanáccsal egyetemben maga elé idéztette a budaszentlőrinci pálosokat, akiket miután keményen megdorgáltak, azt vallották, hogy Bálint az ő tudtuk nélkül eszközölte ki az adományt.¹⁵⁵ Tekintve, hogy Kapusi továbbra sem volt hajlandó lemondani a perjelségről, Hunyadi felszólította a pápát, hogy amennyiben Magyarország hódolatát óhajtja bírni, úgy szabadságát ne csorbítsa.¹⁵⁶ Végül Bá-

148 Fraknói 1895. 170.

149 MREV II. 126.

150 Lukcsics II. 932. sz.; MREV III. 129.

151 MREV III. 132.

152 MREV III. 211.

153 Lukcsics II. 1219. sz.

154 Kumorovitz 1963. 128.

155 Fraknói 1895. 170.

156 Fraknói 1895. 170.

lint belátta, hogy a kormányzó, valamint a rendek akaratával szemben nem érvényesítheti sajátját, ezért visszautazott Rómába, ahol lemondott a perjelségről.¹⁵⁷ A Szentatya pedig beleegyezését adta egy új prépostság alapításához a budai várban.¹⁵⁸ Habár Hunyadi elérte, hogy a pápa a Szent Zsigmond-egyházat ismét prépostsággá alakítsa, a dömösi birtokokat már nem tudta megszerezni.

Nem tekinthető véletlennek tehát, hogy Hunyadi János kormányzó közvetlen ezen események után kívánta orvosolni a Szent Zsigmond-kolostor megüresedése miatt fellépő problémát is, amelynek következtében vélhetően a dömösi prépostághoz hasonlóan főkegyúri jogaira hivatkozva visszavehette a 2 márka jövedelmű egyházat a pálosoktól és karmelitáknak adományozta. A közösség előljárójának pedig Tamás szerzetest jelölte meg (1453).¹⁵⁹ E ponton azonban érdemes néhány gondolat erejéig kitérni arra, hogy Hunyadi miért éppen a karmelitáknak kívánta átadni a kolostort. A szerzetesrend meglehetősen későn, 1372-ben jelent meg az országban. Ugyanebben az évben alapította Lajos király és édesanyja Piast Erzsébet királyné (1320–1380) a budai Irgalmasság anyja karmelita kolostort.¹⁶⁰ Ezen alapításhoz csatlakozott Vilmos pécsi püspök is, aki Pécssett Szent László tiszteletére alapított rendházat.¹⁶¹

E két kolostor eredetileg a felnémet tartományhoz tartozott, majd átkerültek a cseh provinciához. Azonban a huszita felkelés csakhamar a tartomány összeomlásához vezetett. 1426-ban a Prágából menekülő szerzeteseknek Jolsvai György adott menedéket, aki Privigyén egy elhagyatott bencés apátságba telepítette le őket.¹⁶² Öt évvel később, 1431-ben létesült az eperjesi Szentháromság karmelita konvent.¹⁶³ A kérdéses időszakot tekintetve ez utóbbi rendházról van a legtöbb információnk. A források alapján ismert, hogy a kolostor 1437-ben súlyos válságon ment keresztül,¹⁶⁴ amelyet tovább súlyosbított az a körülmény, hogy 1450-ben a testvérek közül többen is eltávoztak, a konvent vagyonát pedig eltulajdonították. A körülményekre való tekintettel március 14-én Hellerstat János rendfőnök felmentette Stoss János perjelt, és a kolostor új előljárójának Budai Jánost tette meg.¹⁶⁵ És ezzel kimerülnek a források.

¹⁵⁷ Monay 1956. 38–41.

¹⁵⁸ Monay 1956. 171–172.

¹⁵⁹ Külön figyelmet érdemel Nosztra. 1453. április 9-én Hunyadi János a Damasd és a kolostor közti területeket a rendháznak adományozza. MNL OL DL 14 662.

¹⁶⁰ MREV II. 208.; Regényi 2001. 41.; Benda 2003. 137–149.

¹⁶¹ Romhányi 2008a, 68.; Fedeles 2009. 109–154.

¹⁶² Lukcsics I. 906. sz.

¹⁶³ Regényi 1999. 103–113.

¹⁶⁴ CDH X/7. 899–903.

¹⁶⁵ MNL OL DL 44 565; Acta Ordinis BVM 1912. 209., 295., 398.; Regényi 2001. 71–80.

Még szerényebb forrásanyag áll rendelkezésre V. László király magyar király (1440–1457) karmelitákat érintő intézkedéseiről. Csupán annyi ismert, hogy 1456. július 3-án konstanzi tartózkodása során Cillei Ulrikkal egyetemben búcsút kért mindazok számára, akik a karmeliták rendházát felkeresik.¹⁶⁶

Erős a gyanú, hogy 1453-ban a Szent Zsigmond-kolostor megüresedésére Hosszúaszói Botos István prépost hívta fel a figyelmet, aki korábban, 1437-től a váci székesegyház éneklőkanonokja volt. Ennek következtében feltételezhető, hogy ismertek voltak számára a helyi egyházi viszonyok. Hunyadi választása két okból eshetett a karmelita rendre. Tekintve, hogy a rend későn telepedett meg az országban, így kolostoraik száma jelentősen elmaradt a többi szerzetesrendhez képest (4). Így Hunyadi ezzel is növelni kívánta jelenlétüket. Ugyanakkor a kormányzó vélhetően követni kívánta Lajos és Zsigmond reprezentációját a visegrádi rezidenciával kapcsolatban, és a karmelitákkal kívánta fellendíteni a régió egyházi életét.¹⁶⁷

Következtetések

Jelen tanulmányban Zsigmond magyar király által 1433-ban alapított pálos rendi Szent Zsigmond-kolostor fundációjának előzményeit, valamint lehetséges lokalizációját vettem vizsgálat alá. A fennmaradt források alapján elmondható, hogy 1414-ben a magyar uralkodó, atyja IV. Károly német-római császár kegyes emlékét követve kereste fel az agaune-i Szent Móric-apátságot, kifejezetten azzal a céllal, hogy Szent Zsigmond relikviáit Magyarországra szállíttassa, és kultuszát tovább erősítse. Az apátság feljegyzése szerint az uralkodó ennek előzményeképp már korábban intézkedéseket tett. Valahol a váci püspökség területén, Maros és Verőce között kolostort létesített a szent tiszteletére. Zsigmond alapításával minden bizonnyal Lajos király reprezentációját kívánta megeleveníteni, aki igyekezett remete Szent Pál rendjét minél közelebb tartani az udvarhoz, ugyanakkor Szent Zsigmond ereklyéinek a pálosokra történő bízásában vélhetően a nosztrai Szűz Mária-kolostornak tett ígéret emléke munkálkodott. Az egyházalapítási szándéka egy hosszabb reorganizációs folyamat része volt, amely kapcsán Zsigmond revitalizálni kívánta a visegrádi uradalom régi múltra visszatekintő egyházi intézményeit. Ennek első lépéseként a visegrádi palota szomszédságába rendházat emeltetett, amelybe obszerváns ferenceseket telepített.¹⁶⁸ Majd miután 1433-ban

¹⁶⁶ „Ecl. domus fr. b. Marie de monte Carmeli op. Constant. dioc. supplic. Ladislao Ungarie et Bohemie rege, Ulrico com. Cilie necnon burgim. et consulatu op. imper. de indulg. visitantibus plen. rem. 3 iul.” – 1456 S 492 53rs. RG VII 00580 Nr.

¹⁶⁷ Romhányi 2008a. 108.

¹⁶⁸ MNL OL DL 66 015.

megismerkedett a bencés renformkongregációval, az olivetánus szerzetesekkel, úgy határozott, hogy a lehanyaglott dömösi Szent Margit-apátságot tolemei Bernát rendjének remetéivel népesítse be.

Zsigmond ugyanekkor látott hozzá agaune-i tervének realizálásához is: *supplicatio*jában arra kérte IV. Jenő pápát, hogy az éppen üresedésben levő váci püspökség tulajdonában levő birtokok közül, amelyből a főpapnak tized járna, az általa alapítandó kolostornak adományozhassa. Majd egy újabb folyamodványban értesítette a Szentatyát, hogy a váci egyházmegye területén kolostort alapított Szent Zsigmond tiszteletére, és azt a toronyaljai Szent Mihály-konvent filiájává tette.¹⁶⁹ Zsigmond halálát követően a pálos testvérek feladták kolostorukat. Ennek oka alapvetően abban ragadható meg, hogy az uralkodó nem látta el megfelelően birtokokkal, amellyel fenttarthatóvá tette volna gazdálkodását. Mindazonáltal pedig az egyház számára ígért Szent Zsigmond ereklyét sem bocsájtotta a kolostor rendelkezésére, amely Nosztra és Toronyalja zarándokforgalmát lett volna hivatott növelni.

Habár közvetlen kapcsolatot nem lehetett megállapítani, erős a gyanú, hogy 1440 után a pálosok ezen okoknál fogva szerették volna megszerezni az olivetánusok által hátrahagyott dömösi apátságot, amelyet a Szentszék Kapusi Bálint *procurator generalis* javaslatára pálos perjelséggé kívánt alakítani. Noha Bálint sikerrel járt, a néhai dömösi egyház birtokai megszerzésének reményében Hunyadi János kormányzó emelte fel a szavát, aki az egyházat a budai várban található Szent Zsigmond-prépostsággal kívánta egyesíteni, azonban e tervét nem tudta végrehajtani. Nem tekinthető véletlennek, hogy Hunyadi János ugyanebben az időben, 1453-ban úgy határozott, hogy a pálosok által hátrahagyott Szent Zsigmond-kolostor helyzetét is rendezi. Ezért úgy döntött, hogy a két márka jövedelemmel rendelkező rendházat a karmelita testvérekre bízva. Azonban a karmeliták végül mégsem vették birtokba az egyházat, mely ennek következtében pusztulásnak indult. Emléke pedig feledésbe merült.

Gyöngyösi Gergely pálos generális a *Liber Viridis*¹⁷⁰ és *Vitae fratrum* című munkáiban az egyház története igen sajátos módon a toldi Szűz Mária-kolostor alapításának előzményként jelent meg. Néhai fellelhetőségét Gyöngyösi pedig Zsigmond személyes tanúbizonyosságával kívánta erősíteni. E kompiláció teremtette meg a Kisbáthé-féle pálos kolostor legendáját, amelyet *Schematismus*ában Pázmány Péter is átvett,¹⁷¹ majd különösebb kritika nélkül a *Documenta Artis Paulinorum*ban is megjelent.

¹⁶⁹ AAV. Reg. Suppl. Vol. 287 fol. 194rv.

¹⁷⁰ MNL OL DL DF 286 489.

¹⁷¹ Vö. „Vicarius de Told in Simigiensi Comitatu cuius foundationem auxit Relicta Domini Nicolai Zambo. Anno 1395.” és „SS: Ladislai et Sigismundi Regum, in Kis-Bathe alias Gerchen: auxit claustrum hoc proventibus M.D. Nicolaus anno 1398” – Péterffy 1742. 282–284.

A tanulmány legfontosabb kérdése az egyház lehetséges lokalizációjának vizsgálata volt. Az elmúlt években számos elmélet született, amelyek a néhai egyházat Verőcén vagy Kisoroszin valószínűsítették. Azonban a középkori és koraujkori forrásokat figyelembe véve olybá tűnik, hogy Zsigmond valahol a kedvelt hévkúti vadászkastélya mellett, a toronyaljai Szent Mihály-kolostor szomszédságában alapíthatta meg a Szent Zsigmondról elnevezett egyházát. E megállapítást alátámasztani látszik, hogy e területen lokalizálható a kolostor valamennyi tartozéka is. A forrásokban feltűnő Szent Zsigmondról elnevezett malom is,¹⁷² illetőleg a Kelemenhegyén¹⁷³ II. Ulászló által említett néhai szőlőbirtoka.

Források

- AAV Reg. Suppl. = Archivio Apostolico Vaticano. Regesta supplicationum.
 Acta Ordinis BVM 1912 = Acta capitulorum generalium Ordinis Fatrum B.V. Mariae de Monta Carmelo. Fr. Ed. Wessels, Gabriel. Romae, 1912.
 ASU II = Acta Sanctorum Hungariae II. Ed. Bolland, Johannes. Tyrnaviae, 1745.
 B. Bernardo Tolomei = B. Bernardo Tolomei. Fundator Dell'ordine di Monte Oliveto. Ed. Oraffy, Pietro da Marcellino. Venetia, 1650.
 Cameralia = Cameralia documenta pontificia de Regnis Sacrae Coronae Hungariae I. (Obligationes, Solutiones), II. (Visitationes, Quindennia, Rationes, Annatae, Oblig. part., Legationes, Varia, Taxae). Ed. † Lukcsics József – Tussor Péter – Fedeles Tamás. Budapest – Róma, 2014. (Collectanea Vaticana Hungariae Classis I. Vol. 9–10)
 Cat. Bibl. Univ. Bud. 2008. f. 104. = Catalogus codicum latinorum medii aevi Bibliotheca Universitatis Budapestinensis. Ed. Tóth, Peter. Budapest, 2008.
 CDH = Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis I–XI. Ed. Fejér, György. Buda, 1829–1844.
 Chronique de Savoie 1995 = Jean D' Orville: Chronique de Savoie. Chambéry, Bibl. mun. Ms B 507. La bibliothèque municipale de Chambéry est une bibliothèque municipale; Jean Cabaret d' Orville-Daniel Chaubet: La Chronique de Savoie. La Fontaine de Siloë, 1995.

¹⁷² „Mappa geomtrica exhibens rudera conventus S. Michaelis Arch, de Toronya Ord. S. Pauli primi Eremitae cum vicinoribus eidem conventui, praedii Toronya plagis.” – S86. 15. sz.; „Praedii Toronya quondam ad conventum cognominem, Ordinis. S. Pauli primi eremiteae. Hodie ad Monasterium Maria de Nostre perinentis.” – S86. 16.

¹⁷³ Kelemen-hegy: Plan des zur Königlichen Kron Herrschaft Vissegrád gehörigen. S11. 207. sz.

- Copiae Henrici de Macognino 1634 = Archives historiques de l'Abbaye de Saint-Maurice: Copiae Henrici de Macognino de Petra canonici Agaunensis, f. 37r. 1634–1635.
- Cronica Aule = Petri Zittaviensis Cronica Aule Regie. In: Fontes Rerum Bohemicarum. IV. Ed. Emler, Josef. Praegae, 1884. 3–337.
- Cronica Fracisci = Cronica Fracisci Pragensis. In: Fontes Rerum Bohemicarum. IV. Ed. Emler, Josef. Praegae, 1884. 347–456.
- DAP = Documenta Artis Paulinorum I–III. A magyar rendtartomány monostorai. Ed. Gyéressy Béla – Hervay L. Ferenc – Tóth Melinda. Budapest, 1975–1978.
- Dlugos 1997 = Joannis Dlugossii Annales seu cronicae incliti regni Poloniae, Liber Decimus et Undecimus 1406–1412. Ed. Baczkowski, Krzysztof – Sikora, Franciszek – Turkowska, Danuta. Varsaviae, 1997.
- Ecclesiae Pragensis = Cronica ecclesiae Pragensis Benessii Krabice de Weitmile [Kronika Benese z Weitmile] In: Fontes rerum Bohemicarum IV. Ed. Emler, Josef. Praegae, 1884. 457–548.
- Eubel = Hierarchia Catholica medii et recentioris aevi, sive Summorum Pontificum, S.R.E. Cardinalium, ecclesiarum Antistitum series I–VIII. Gulik, van Guilelmus – Eubel, Conradus – Gauchat, Patricius – Schmitz-Kallenberg, Ludovicus – Ritzle, Remigius – Sefrin, Priminus. Monasterii – Patavii, 1913–1978.
- Historia Olivetanae = Historia Olivetanae. Ed. Lancellotti, Secondo. Venetia, 1623.
- Höfler I–III. = Geschichtsschreiber der husitischen Bewegung in Böhmen. I–III. In: Fontes rerum austriacarum I. Ed. Höfler, Karl Adolf Constantin. Wien, 1856–1866.
- Lachenal 1944 = Lachenal, Léon Dupont: Les abbés de St-Maurice d'Agaune. Dans Echos de Saint-Maurice, 1944.
- Leidinger 1915 = Veit Arnpeck. Sämtliche Chroniken. Hrsg. Leidinger, Georg. München, 1915.
- Lukcsics I–II = Lukcsics, Pál: XV. századi pápák oklevelei I–II. Budapest, 1931–1938. (Olaszországi Magyar Oklevéltár I–II)
- MHS = Monumenta Spectantia Historiam Slavorum Meridionalium. Ed. Academia Scientiarum et Artium Slavorum Meridionalium. Zagrabiae, 1892.
- MNL OL DF = Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Diplomatikai Fényképgyűjtemény.
- MNL OL DL = Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Diplomatikai Levéltár.
- MNL OL E 156. 062. = Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Urbarium.

- MNL OL E 156. a. Fasc. 087. No. 069. = Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, *Spectat ad relationem Zeneggianam de dato 15 Novembris 1970 Budae emanatam.*
- MNL OL E 156. Fasc. 062. No. 033. = Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, *Urbarium Episcopatus Vacziensis. Anno 1591. conscriptum.*
- MNL OL E 156. Fasc. 142. No. 13. 10. = Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, *Urbarium.*
- MREV = *Monumenta Romana Episcopatus Vesprimiensis I–IV. Ed. Fraknói Vilmos – Lukcsics József. Budapest, 1896–1907.*
- Ortvay 1891 = *Ortvay Tivadar: Magyarország egyházi földleírása a XIV. század elején. A pápai tizedjegyzék alapján feltüntetve. Budapest, 1891.*
- Palacký 1873 = *Urkundliche Beitrage des Hussitenkrieges. Bd 1 (1419-1428). Hrsg. Palacký, von Franz. Prag, 1873.*
- Pellini 1664 = *Dell'istoria di Perugia. Parte Seconda. Ed. Pellini, di Pompeo. Venetia, 1664.*
- Péterffy 1742 = *Sacra Concilia Ecclesiae Romani-catholicae in regno Hungariae. Ed. Péterffy, Carolus. Posenii, 1742.*
- Podlaha – Šittler 1903 = *Podlaha, Antonín – Šittler, Eduard: Chrámový poklad u sv. Víta v Praze: Jeho dějiny a popis. Praha, 1903.*
- Pray 1784 = *Pray, Georgius: Epistolae exegeticae. Pestíni, 1784.*
- Putanicz 1711 = *Putanicz, Joannes: Vita Sancti Sigismundi. Tyrnaviae, 1711.*
- RBM III = *Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae. Vol. III. annorum 1311–1333. Ed. Emler, Josef. Prague, 1890.*
- RG VII = *Repertorium Poenitentiariae Germanicum. Hrsg. Schmutge, von Ludwig – Müller, Wolfgang. Tübingen, 2001.*
- RI VIII = *Die Regesten des Kaiserreichs unter Kaiser Karl IV. 1346–1378. Hrsg. Huber, von Alfons. Innsbruck, 1877.*
- RI. XI = *Die Urkunden Kaiser Sigmunds (1410–1437), I–II. Hrsg. Altmann, von Wilhelm. Innsbruck. 1896-1900.*
- RM = *Regesten der Erzbischöfe von Mainz von 1289–1396. Abt. 1 Bd. 1: 1289–1328. Hrsg. Vogt, Ernst. Darmstadt, 1913.*
- RMKT I = *Régi Magyar Költők Tára. 1. Közzétési Szilády, Áron. Budapest, 1877.*
- S11. No. 207. = *Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára. Plan des zur Königlichen Kron Herrschaft Vissegrád gehörigen.*
- S11. No. 459. = *Mappa controversias earumque accommodationem inter territorium oppidi Maros, eidemque ingremiatae possessionis Kóss-Parlag, ad ad coronale dominium Vissegrád pertinentium ex una parte: alia vero parte inter terrena oppidi Archi-Episcopalis Börsöny nec non p.*
- S16. N. 86. = *Mappa Sylvanum Incl. Domini Ipolypásztó.*

- S16. No. 326. = *Accommodatio Terreni ord Possessionem Szokolya spectantis cum Terreno Oppidi Nagy Maros eidemque ingremiatarum Poonum. Kiss-Maros et Kossparlag rec non Oppidi Börsöny.*
- S86. No. 15. = *Mappa geomtrica exhibens rudera conventus S. Michaelis Arch, de Toronya Ord. S. Pauli primi Eremitae cum vicimoribus eidem conventui, praedii Toronya plagis.*
- S86. No. 16. = *Praedii Toronya quondam ad conventum cognominem, Ordinis. S. Pauli primi eremitae. Hodie ad Monasterium Maria de Nosztre perinentis.*
- SRH I = *Scriptores rerum Hungaricarum tempore ducum regumque Arpadianae gestarum. Tom. I. Ed. Szentpétery, Emericus. Budapestini, 1938.*
- Sv. Víta. Inv. Nr. HS. 3347. (K23). = *Szent Vitus Inventáriuma. Metropolitni kapitula u Sv. Víta. Inv. Nr. HS. 3347. (K23).*
- Thúry II. = *Török történetírók I–II. Szerk. Thúry, József. Budapest, 1896.*
- UGDS = *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen. III–V. Hrsg. Zimmermann, von Franz – Werner, Carl – Müller, Georg. Hermannstadt, 1902.*
- Vitae Fratrum = *Gregorius Gyöngyösi: Vitae Fratrum Eremitarum Ordinis S. Pauli Primi Eremitae. Ed. Hervay, Franciscus L. Budapest, 1988. (Bibliotheca scriptorum medii recentisque aevorum. Series nova XI.)*
- Windecke 2008 = *Eberhard Windecke emlékirata Zsigmond királyról és koráról. Fordította Skorka Renáta Budapest, 2008. (História könyvtár. Elbeszélő források 1.)*
- ZsO = *Zsigmond-kori oklevéltár I–XIVI (1387–1426). Szerk. Mályusz Elemér – Borsa Iván – C. Tóth Norbert – Neumann Tibor – Lakatos Bálint – Mikó Gábor. Budapest, 1951–2020. (A Magyar Országos Levéltár kiadványai II. Forráskiadványok 1., 3–4., 22., 25., 27., 32., 37., 39., 41., 43., 49., 52., 55.)*

Felhasznált irodalom

- Altgraf 1959 = *Altgraf, Christian zu Salm: Die Wandgemälde der Augusenkirche in Konstanz. In: Wielandt, Friedrich – Homburger, Otto – Reinhardt, Hans (Hrsg.): Studien zur Kunst des Oberrheins. Festschrift für Werner Noack. Konstanz – Freiburg, 1959. 46–64.*
- Altmann 1893 = *Altmann, Wilhelm: Denkwürdigkeiten zur Geschichte des Zeitalters Kaiser Sigismunds. Berlin, 1893.*
- Aschbach I–IV = *Aschbach, Joseph: Die Geschichte Kaiser Siegmunds. Bd. I–IV. Hamburg, 1838–1845.*
- Baranyai 1926 = *Baranyai Béla: Zsigmond király ú.n. Sárkány-rendje. Adalék a magyar trónöröklési kérdés történetéhez. Századok 60. (1926), 681–719.*

- Bárta 2015 = Bárta, Stanislav: Zástavní listiny Zikmunda Lucemburského pro Něpra Duce z Vařin - příklad z ediční praxe Regesta Imperii XI Neubearbeitung. In: Krafl, Pavel (Ed.): Editorství a edice středověkých pramenů diplomatické povahy na úsvitu 21. století. Směry – tendence – proměny. Praha, 2015. 75–97.
- Benda 2003 = Benda Judit: Előzetes jelentés a budai középkori karmelita kolostor feltárásól. Budapest Régiségei 37. (2003), 137–149.
- Buzás 2015 = Buzás Gergely: Királyi rezidenciák és szálláshelyek a késő középkori Magyarországon. In: Benkő Elek – Orosz Krisztina (szerk.): In medium Regni Hungariae. Régészeti, művészettörténeti és történeti kutatások „az ország közepén”. Budapest, 2015. 705–723.
- C. Tóth 2014 = C. Tóth Nobert: Zsigmond magyar és II. Ulászló lengyel király személyes találkozói. Történelmi Szemle 56. (2014), 339–356.
- Csukovits 2005 = Csukovits Enikő: Csodás szabadulások a török rabságból. Aetas 20. (2005:4), 78–91.
- E. Kovács 2013 = E. Kovács Péter: Ceremónia és politika. Zsigmond bevonulásai Itáliában. Történelmi Szemle 55. (2013), 351–379.
- Engel – C. Tóth 2005 = Engel Pál – C. Tóth Norbert: Itineraria regum et reginarum. (1382–1438). Budapest, 2005. (Subsidia ad historiam medii aevi Hungariae inquirendam 1.)
- Engel 1990 = Engel Pál: Pénztörténeti problémák a 14. században. Századok 124. (1990), 25–93.
- Engel 1996 = Engel Pál: Magyarország világi archontológiája 1301–1437, I–II. Budapest, 1996. (História Könyvtár. Kronológiák, Adattárak 5.)
- Fedeles 2005 = Fedeles Tamás A pécsi székeskáptalan személyi összetétele a késő középkorban (1354 – 1526). Pécs, 2005.
- Fedeles 2009 = Fedeles Tamás: A pécsi egyházmegye története. In: Fedeles Tamás – Sarbak Gábor – Sümegi József (szerk.): A középkor évszázadai, 1009–1543. Pécs, 2009. 109–154.
- Fedeles 2012 = Fedeles Tamás: „Ad visitandumque sepulchrum sanctissimi regis Ladislai”. Várad kegyhelye a késő középkorban. In: Bagi Dániel – Fedeles Tamás – Kiss Gergely (szerk.): „Köztes-Európa” vonzásában. Ünnepi tanulmányok Font Márta tiszteletére. Pécs, 2012. 163–182.
- Fedeles 2018 = Fedeles Tamás: Az uralkodó, a Szentszék és a magyar főpapok Luxemburgi Zsigmond korában. In: Czeferner Dóra – Böhm Gábor – Fedeles Tamás (szerk.): Mesterek és Tanítványok 2. Tanulmányok a bölcsészet- és társadalomtudományok területéről. Pécs, 2018. 81–146.
- Folz 1932 = Folz, Robert: Zur Frage der heiligen Könige: Heiligkeit und Mittelalter. Freiburg, 1932.

- Fraknoi 1895 = Fraknoi Vilmos: A magyar királyi kegyúri jog Szent Istvántól Mária Teréziáig. Budapest, 1895.
- Guzsik 1986 = Guzsik Tamás: Eltűntnek hitt pálos építészet Somogy megyében. In: Kanyar József (szerk.): Somogy megye múltjából. Levéltári Évkönyv 17. Kaposvár, 1986. 5–26.
- Györffy I–IV. = Györffy György: Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza I–IV. Budapest, 1963–1998.
- Horváth 2016 = Horváth Illés: „Ó, micsoda tiszteletreméltó, drága és leírhatatlan ajándék, gyengeség teljes megsegítője, Szent Zsigmond teste!”. Vallástudomány Szemle 12. (2016:2), 29–50.
- Horváth 2017 = Horváth Illés: Szent László kultusza Luxemburgi Zsigmond uralkodói reprezentációjában. Aetas 32. (2017:3), 128–144.
- Horváth 2021 = Horváth Illés: Reprezentáció és kegyesség. Luxemburgi „Szent” Zsigmond váradai temetése és emlékezete. Századok 155. (2021), 177–196.
- Kertész 2015 = Kertész Balázs: Magyarországi obszerváns ferencesek eredetiben fennmaradt iratai 1448–1526. Budapest, 2015. (Fontes Historici Ordinis Fratrum Minorum In Hungaria. Magyar Ferences Források 7.)
- Kiss – Laszlovszky 2013 = Kiss Andrea – Laszlovszky József: Árvizek a Dunán? A Duna árvizei és a visegrádi ferences kolostor a késő középkorban és a kora újkorban. Korall 36. (2013), 36–65.
- Kiss 2013 = Kiss Gergely: Királyi egyházak a középkori Magyarországon. Pécs, 2013. (Thesaurus Historiae Ecclesiasticae in Universitate Quinqueecclesiensi 3.)
- Kiss 2017 = Kiss Andrea: Droughts and low water levels in late medieval Hungary II: 1361, 1439, 1443–4, 1455, 1473, 1480, 1482(?) 1502, 1506: documentary versus tree-ring (OWDA) evidence. Journal of Environmental Geography 10. (2017), 43–56.
- Klaniczay 2000 = Klaniczay Gábor: Az uralkodók szentsége a középkorban. Magyar dinasztikus szentkultuszok és európai modellek. Budapest, 2000.
- Kosztá 2006 = Kosztá László: Adalékok Antiochiai Szent Margit Árpád-kori tiszteletéhez. Acta Universitatis Szegediensis: Acta Historica 124. (2006), 23–28.
- Kranzieritz 2012 = Kranzieritz Károly: A Lašva környéki csata 1415-ben. Hadtörténelmi Közlemények 125. (2012), 949–958.
- Kranzieritz 2016 = Kranzieritz Károly: Havasalföld szerepe az 1396-os kereszties hadjárat előkészítésében és végrehajtásában. Hadtörténelmi Közlemények 129. (2016), 3–26.
- Kristó 1988 = Kristó Gyula: Az Anjou-kor háborúi. Budapest, 1988.
- Kumorovitz 1963 = Kumorovitz L. Bernát: A budai várkapolna és a Szent Zsigmond-prépostság történetéhez. Tanulmányok Budapest múltjából 15. (1963), 109–153.

- Laszlovszky 2010 = Laszlovszky József: A Zsigmond-kori királyi palota és a visegrádi ferences kolostor. Rezidencia és egyházi alapítások. In: Buzás Gergely – Orosz Krisztina (szerk.): A visegrádi királyi palota. Budapest, 2010. 213–223.
- Laszlovszky 2018 = Laszlovszky József: Zsigmond király utazásai és egy eltűnt kolostor nyomában. Várak Kastélyok Templomok: Történelmi és Örökségturisztikai Folyóirat 14. (2018), 16–20.
- Machilek 1978 = Machilek, Franz: „Privatfrömmigkeit und Staatsfrömmigkeit” In: Seibt, Ferdinand (Hrsg.): Kaiser Karl IV. Staatsmann und Mäzen. München, 1978. 99–101.
- Madas 1992 = Madas Edit: A Legenda Aurea a középkori Magyarországon. Magyar Könyvszemle 108. (1992), 93–99.
- Maksay 1990 = Maksay Ferenc: Magyarország birtokviszonyai a 16. század közepén. I. Budapest, 1990.
- Mályusz 1984 = Mályusz Elemér Zsigmond király uralma Magyarországon 1387–1437. Budapest, 1984.
- Mengel 2007 = Mengel, David C.: Remembering Bohemia’s Forgotten Patron Saint. In: Zdenek, V. David – Holeyton, R. David (Ed.): The Bohemian Reformation and Religious Practice. Prague, 2007. 17–33.
- Mező 2003 = Mező András: Patrocíniumok a középkori Magyarországon. Budapest, 2003.
- Miklós 1985 = Miklós Zsuzsa: Középkori épület és kőbánya a nagymarosi Malom-völgyben. In: Ikvai Nándor (szerk.): Régészeti tanulmányok Pest megyéből. Szentendre, 1985. 479–499.
- Molnár 1975 = Molnár István: A magyarországi pálosok „Zöld kódex-ének Somogy megyei regesztái. Somogyi Múzeumok Közleményei 2. (1975), 301–312.
- Monay 1956 = Monay Ferenc: Római magyar gyóntatók. Budapest, 1956.
- MRT IX = Torma István (szerk.): Magyarország régészeti topográfiája IX. Pest megye régészeti topográfiája. Budapest, 1993.
- Năstăsoiu 2016 = Năstăsoiu, Dragoș Gh.: A New “sancta et fidelis societas” for Saint Sigismund of Burgundy: His Cult and Iconography in Hungary during the Reign of Sigismund of Luxemburg. The Hungarian Historical Review 5. (2016), 587–617.
- Orbán 1997 = Orbán Imre: Miért éppen Margit? Aetas 12. (1997:2), 42–47.
- Orbán 2001 = Orbán Imre: „Ecce iam vici mundum” Antiochiai Szent Margit tisztelete Magyarországon. Budapest, 2001.
- Palacký 1984 = Palacký, František: A huszitizmus története. Budapest, 1984.

- Paxton 1994 = Paxton, Fredrick: Liturgy and Healing in an Early Medieval Saint's Cult. The Mass In honore sancti Sigismundi for the cure of Fevers. *Traditio* 49. (1994), 23–43.
- Pető 2015 = Pető Zsuzsa Eszter: Medieval Pauline Monastic Space in a royal forest: Spatial analysis in the Pilis. *Annual of Medieval Studies at CEU*. 21. (2015), 243–262.
- Pirhalla 1899 = Pirhalla Márton: A szepesi prépostság vázlatos története. Lőcse, 1899. 14.
- Polc 1989 = Polc, Jaroslav: Svatý Zikmund, In: Kadlec, Jaroslav. (Hrsg.): *Bohemia sancta: životopisy českých světců a přátel Božích*. 2. vyd. Praha, 1989, 191–193.
- Prajda – Fedeles = Prajda Katalin – Fedeles Tamás: „Olyan vallásosan, szokásai-ban és életmódjában olyan mértéktartóan élt” Adalékok Filippo Scolari és családja vallásosságához. *Történelmi Szemle* 56. (2014), 357–382.
- Regényi 1999 = Regényi Kund: Az eperjesi Szentháromság karmelita konvent története. In: Homonnai Sarolta – Piti Ferenc – Tóth Ildikó (szerk.): *Tanulmányok a középkori magyar történelemről. Az I. Medievisztikai PhD-konferencia előadásai*. Szeged, 1999. 103–113.
- Regényi 2001 = Regényi Kund Miklós: *Die ungarisch Konvente der oberdeutschen Karmeliten provinz im Mittelalter*. Budapest – Heidelberg, 2001.
- Romhányi 2006 = Romhányi Beatrix: A középkori egyházi intézmények gazdálkodása. In: Ferenci László – Laszlovszky József – Szabó Péter (szerk.): *Magyar középkori gazdaság- és pénztörténet*. Budapest, 2006. 199–227.
- Romhányi 2008a = Romhányi Beatrix: *Kolostorok és társaskáptalanok a középkori Magyarországon*. Budapest, 2008.
- Romhányi 2008b = Romhányi Beatrix: A pálos rendi hagyomány az oklevelek tükrében. *Megjegyzések a pálos rend középkori történetéhez. Történelmi Szemle* 50. (2008), 289–312.
- Romhányi 2010 = Romhányi Beatrix: „A lelkiek a földiek nélkül nem tarthatók fenn.” Pálos gazdálkodás a középkorban. Budapest, 2010.
- Romhányi 2015 = Romhányi Beatrix: *Ceperuntque simul claustralem ducere vitam. A Pálos rend és a Medium Regni kapcsolata*. In: Benkő Elek – Orosz Krisztina (szerk.): *In medium Regni Hungariae. Régészeti, művészettörténeti és történeti kutatások „az ország közepén”*. Budapest, 2015. 755–764.
- Sarbak 1989 = Sarbak Gábor: A pálos *Liber viridis*. In: Szelestei N. László (szerk.): *Tanulmányok a középkori magyarországi könyvkultúráról*. Budapest, 1989. 155–167.
- Seibt 1987 = Seibt, Ferdinand: *Hussitenstudien: Personen, Ereignisse, Ideen einer frühen Revolution*. München, 1987.

- Seibt 1994 = Seibt, Ferdinand: Karl IV. Ein Kaiser in Europa, 1346–1378. München, 1994.
- Šmahel 2002 = Šmahel, František: Die hussitische Revolution. Hannover, 2002.
- Sopko 1982 = Sopko, Július: Stredoveké Latinské Kódexy Slovenskej Provenienencie v Maďarsku a v Rumunsku. Codices Latini medii aevi, qui olim in bibliothecis Slovaciae asservabantur et nunc in Hungaria et Romania asservantur. Martin, 1982.
- Sümeği 2014 = Sümeği József: Báta és a Garaiak 1. Szekszárd, 2014. 253–288. (A Wisonsky Mór Múzeum Évkönyve 36.)
- Szarka 2008 = Szarka Gyula: A váci püspökség gazdálkodása a török hódítás korában 1526–1686. Vác, 2008. (Váci Történelmi Tár 5.)
- Tari 2000 = Tari Edit: Pest megye középkori templomai. Szentendre, 2000.
- Tóth 2005 = Tóth Péter: „Szent Zsigmondnak ő azt felnevezteté.” Luxemburgi Zsigmond és a magyarországi dinasztikus szentkultusz. Századok 139. (2005:2), 367–384.
- V. Kovács 1985 = V. Kovács Sándor (szerk.): Tar Lőrinc pokoljárása. Középkori magyar víziók. Budapest, 1985.
- Vajay 1974 = Vajay Szabolcs: Az Árpád-kor uralmi szimbolikája. In: Horváth János – Székely György (szerk.): Középkori kútfontok kritikus kérdései. Budapest, 1974. 339–373.
- Varga 2012 = Varga Gábor: A Szentendrei-sziget római kori erődítetttségéről. Archeológiai Értesítő 137. (2012), 145–174.
- Végh 1999 = Végh András: Adatok a budai kisebb Szűz Mária, más néven a Szent Zsigmond templom alapításának történetéhez. Budapest Régiségei 33. (1999), 25–34.
- Visy 2000 = Visy Zsolt: A ripa Pannonica Magyarországon. Budapest, 2000.
- Zsoldos 2007 = Zsoldos Attila: Családi ügy. IV. Béla és István ifjabb király vizsgálja az 1260-as években. Budapest, 2007. (História Könyvtár Monográfiák 24.)

VESZPRÉMY MÁRTON

V. László, I. Mátyás és II. Lajos magyar királyok horoszkópjai*

The Horoscopes of Hungarian Kings Ladislaus the Posthumous, Matthias Corvinus and Louis II

In the present article I examine the extant horoscopes of three kings of Hungary, Ladislaus the Posthumous (1440–1457), his successor, Matthias Corvinus (1458–1490), and Louis II (1516–1526). Several of these horoscopes were little used by or completely unknown to modern historians, and a systematic treatment of them was a *desiderata* in the Hungarian scholarship for a long time. Although when examining sixteenth-century geniture collections the exact source and transmission history of a single horoscope is often difficult to reconstruct, in some cases the source of nativity horoscopes can be traced back from Johannes Kepler through Paul Eber, Georg Joachim Rheticus, Philipp Melanchthon and Johannes Schöner to Johannes Regiomontanus and Georg von Peurbach.

Bevezetés

Az utóbbi évtizedek kutatásainak köszönhetően ma már közzismert tény, hogy az asztrológia milyen jelentős szerepet játszott a késő középkor gondolkodásában és udvari kultúrájában.¹ Ez a sajátos diszciplína, mely a csillagos ég megfigyelése révén igyekszik következtetéseket levonni a földi életre vonatkozóan, a görög és arab

* Szeretném megköszönni a tanulmány lektorának, Bárány Attilának a javaslatait.

¹ Az asztrológiatörténet korábban sem elhanyagolható méretű nemzetközi szakirodalma az utóbbi 30 évben könyvtárnyi méretűre duzzadt. Magyarországon újabban Láng Benedek, Békés Enikő, Orbán Áron és Zsoldos Endre írásai kapcsolódtak a területhez. Láng 2000; Láng 2009; Békés 2013; Békés 2014; Békés 2017; Orbán 2013a; Orbán 2013b; Orbán 2014a; Orbán 2014b; Orbán 2015a; Orbán 2015b; Orbán 2017; Zsoldos – Zsupán 2013; Zsoldos 2014.

tudományos művek 12. századi fordításai révén terjedt el Európában, és 15. században már a legtöbb fejedelmi udvarban fel-felbukkantak asztrológusok. A születési horoszkópok gyakran fontos történeti források is: számos késő középkori uralkodó és történelmi szereplő születési évének egyetlen vagy perdöntő forrása a horoszkópja, például Georgiosz Trapezuntiosz, Georg von Peuerbach, Marcin Bylica, Johannes Regiomontanus és Hunyadi Mátyás esetében. Ennek megfelelően a történeti kutatás különös figyelmet fordított az uralkodók horoszkópjaira,² melyek nem csak értékes életrajzi adatokkal szolgálhatnak, hanem a késő középkori udvari kultúrával és mentalitástörténettel kapcsolatos vizsgálatokat is gazdagítják.³

Írásomban három magyar uralkodó, V. László (1440–1457), I. Mátyás (1458–1490) és II. Lajos (1516–1526) horoszkópjával foglalkozom. V. László horoszkópjait eddig nem ismerte a hazai kutatás, a másik két uralkodó esetében pedig még nem született áttekintő írás, mely rendszerezné a fennmaradt számos, egymástól különböző horoszkópot.

V. László király horoszkópja

A Bayerische Staatsbibliothek Clm. 27003 jelzetű névtelen horoszkópgyűjteményében, közvetlenül Georg von Peuerbach és Johannes Regiomontanus születési horoszkópja után a fol. 25. verső oldalon látható ábra felirata a következő: „*Alia Regiomontani*”, vagyis „a Regiomontanustól [származó] másik [horoszkóp]”. A horoszkóp tulajdonosa 1440. február 21-én este 10 óra után látta meg a napvilágot a 48. szélességi körön, vagyis a szülőtt (*nativus*) nem más, mint V. (Utószülött) László magyar király.⁴ Valószínűleg a felirat hiánya okolható azért, hogy eddig még nem hasznosította a történelmi kutatás. Tudomásom szerint ezidáig egyetlen kutató említette, Regiomontanus máig nélkülözhetetlen életrajzának írója, a német csillagászat-történész, Ernst Zinner, ám ő úgy értelmezte, hogy a horoszkópot Regiomontanus születési képletének szánták, és tévedésből használták hozzá a magyar király születési adatait.⁵

² L. pl. Thorndike 1959; Pouille 1969; Préaud 1973; Pingree 1973; Pouille 1987; Pouille 1991; Pouille 1999.

³ Példa horoszkópok hasznosítására egy ilyen vizsgálatban: Veszprémy 2017.

⁴ A király születésének körülményeit Kottanner Jánosné visszaemlékezéséből ismerjük. Mollay 1971. 19. Magyar fordítása: Mollay 1979. 30–31. Mollay felhívja a figyelmet rá, hogy Kottanner Jánosné leírása szerint a későbbi király még éjfél előtt megszületett, vagyis a mai fogalmaink szerint február 21-én. A széles körben használt február 22-i születési dátum tehát nem pontos. Mollay 1971. 56., 81., 84., 88. jz.; Mollay 1979. 82., 22. jz. Ezzel egybevág a horoszkóp fent idézett adata.

⁵ Zinner 1990. 1.

Zinner 1545-re datálta a kéziratot, és a horoszkópot Gerolamo Cardano (1501–1557) itáliai orvos és asztrológus személyéhez kapcsolta, ám ennek okait nem fejtette ki.⁶ Andrea Liebers azonban Philipp Melanchthonhoz kötötte a horoszkópgyűjteményt.⁷ Ezt a feltételezést erősíti, hogy a gyűjteményben egyedül Melanchthon horoszkópjához tartozik hosszabb elemzés (fol. 6. r.). Zinner állítása szerint Melanchthon levelezett a Regiomontanus hagyatékát feldolgozó Johannes Schönerrel V. László horoszkópjáról.⁸ Nem véletlen tehát, hogy a kérdéses gyűjteményben a horoszkóp közvetlenül Regiomontanusé után áll, kettővel utána pedig Johannes Schöner születési képlete (horoszkópja) következik. A horoszkóp alca-bitiusi házcsúcsokat használ, ami megfelel annak a ténynek, hogy Regiomontanus ekkor (1457 előtt) még nem ismerte a később róla elnevezett házrendszert.⁹

Regiomontanusért érdekelhette az uralkodó horoszkópja, mert állást remélt kapni nála, és jó asztrológusként bizonyára ellenőrizni akarta, hogy ezt a csillagok lehetővé teszik-e. Cardanoról szóló életrajzában Anthony Grafton idézte annak a 16. századi kéziratot jegyzetnek egy részét, mely Cardano *Libelli duo* (1543) című művének egy bécsi példányában maradt ránk. A rövid anekdota magyar fordítása: „Johannes Regiomontanus ennek a Lászlónak a születési horoszkópját összevetette a sajátjával, ekképpen: Az én aszcendensem csak 12 fokkal tér el az övétől, vagyis barátságból segíteni fog engem. Az én születési Jupiterem helyén pedig az ő horoszkópjában a Hold található. Az én születési Napom helyén az ő horoszkópjában a Mars található. Az én Szaturnuszom helyén az ő horoszkópjában a szerencsepont található. A két horoszkópban a Hold pedig trigont zár be egymással.”¹⁰ A fentiek arra engednek következtetni, hogy Regiomontanus már valamikor az 1453–1457 közti időszakban a magyar király udvarában képzelte el a karrierjét, minden bizonnyal mestere, Peuerbach befolyása révén. Peuerbach ugyanis barátja, Johann Nihil közbenjárására 1453 óta volt V. László asztrológusa.¹¹ Véleményem szerint V. László most felfedezett horoszkópjának a végső forrása is minden bizonnyal Georg von Peuerbach.

⁶ Zinner 1990. 1.

⁷ Prietz 2014. 459., 2569. jz.

⁸ Zinner 1990. 37.

⁹ A kérdésre lásd: Veszprémy 2018. 619–620.

¹⁰ „Huic geniture Ladislai comparavit Io: de monte regio genituram suam sic ut sequitur: Item ascendens nativitatis mee non differt ab ascendente huius per 12 gradus, igitur amicitie officia faciet mihi natus iste. Item in loco ♃ in nativitate mea est ♃ in nativitate eius. Item in loco ☉ in nativitate mea est ☉ in eius nativitate. Item in loco ♁ in nativitate mea est ♁ in eius nativitate. Item loca ♃ in ambabus nativitatibus respiciunt se Δ” – Cardanus 1543, a nyomtatott szöveg utáni 4. számozatlan üres oldal. A kéziratot jegyzet első felét idézte már korábban Grafton 1999. 236., 29. jegyzet. Az *officium amicitiae* egy jogi *terminus technicus*. L. Berger 1991. 607.

¹¹ Aschenbach 1865. 482.; Fraknói 1879. 134. Az információt számos későbbi szerző is idézi.

A kéziratos jegyzetben közölt állítások helytállóak: V. László és Regiomontanus aszcendense is a Skorpió jelbe esik, és a kettő közti különbség valóban 12 fok. Emellett V. László Holdja valóban a Mérleg jelben van, mint Regiomontanus Jupiterre, ám az említett együttállás akkor lenne pontos, ha a király egy nappal korábban, február 20-án este született volna. A jegyzet állításának megfelelően Regiomontanus Napja és V. László Marsa pontosan együtt áll. A német csillagász Szaturnusza valóban tág együttállásban található a király szerencsepontjával. Kettjük Holdjai között azonban csak azért látott trigont a jegyzet írója, mert a jegyzetet kísérő horoszkóp-ábrán Regiomontanus Holdja rossz helyre van berajzolva, a Halak helyett az Ikrekbe.¹²

Ugyanis, bár ez Grafton könyvéből ez nem derül ki, az általa idézett jegyzet egy horoszkóp-ábra alatt áll, és ez V. László horoszkópjának egy eddig szintén ismeretlen példánya. Cardano nyomtatott műve után az üres oldalakra hat horoszkópot másolt be ugyanaz a kéz: sorrendben II. Pál pápa, II. Mehmed oszmán szultán, Podjebrád György cseh király, V. László, Regiomontanus, majd, utolsóként, két lap kihagyással, II. Lajos magyar király horoszkópját. (Ez utóbbira rövidesen visszatérünk.) Mivel a könyv egy 1543-as nyomtatvány, a jegyzet értelemszerűen a 16. század második felében született, ám a szerepeltetett személyek időben és térben is jól elhelyezik az információ eredeti forrását: az 1450–1470-es években, a Bécs–Prága–Buda háromszögben. V. Lászlónak és Regiomontanusnak a müncheni kéziratban és a bécsi nyomtatványban szereplő horoszkópjai teljesen azonosak, leszámítva azt a tényt, a bécsi horoszkópokat áttették a Cardano által is használt egyenlő házrendszerbe. A közös eredetet bizonyítják a mindkét helyen jelen lévő hibák, mint például hogy Regiomontanus horoszkópjában a Hold és a Mars is téves állatövi jelbe van berajzolva,¹³ illetve hogy a szerencsepont két helyre, az aszcendens alá és felé is fel van mérve. Érdeemes megjegyezni, hogy a Regiomontanus-horoszkóp házcsúcsai csak egész fokra vannak kiszámolva, ami az említett hibákkal együtt kizárja annak a lehetőségét, hogy a horoszkóp a német csillagász saját munkája legyen. V. László horoszkópjá – melyet a müncheni kézirat egyértelműen Regiomontanus munkájának nevez – azonban mentes a hasonló hibákról, és a házcsúcsok is szögpercre vannak kiszámolva, ami arra mutat, hogy Regiomontanus és V. László egymás mellett álló horoszkópjait eredetileg nem azonos személy készítette.

Összefoglalva tehát bizonyos, hogy a müncheni és a bécsi horoszkópok azonos forrásra mennek vissza. Nem zárható ki, hogy a müncheni kéziratból másolták őket a bécsi nyomtatványba. Ugyanakkor egy köztes láncszem is feltételezhető: a Regiomontanusról szóló rövid anekdota ugyanis Georg Joachim Rheticus

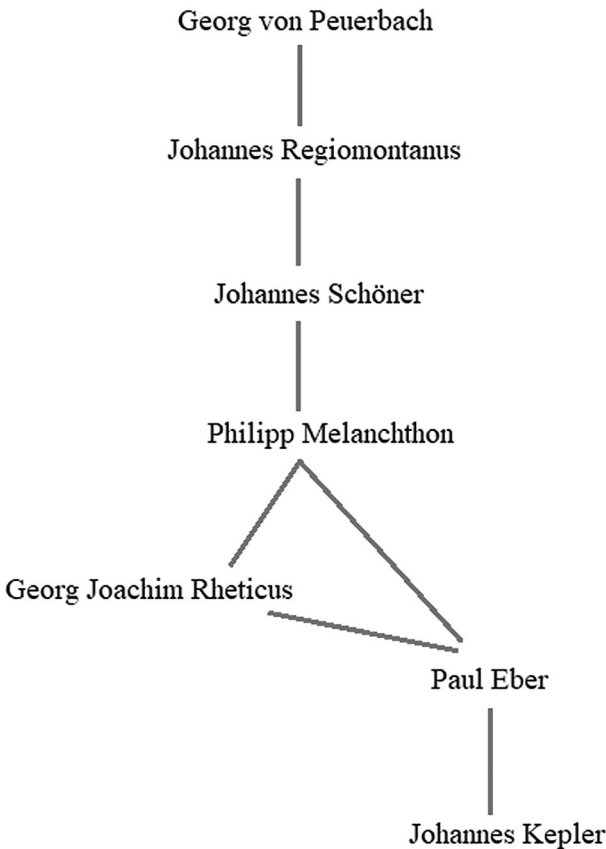
¹² A hibákra részletesebben I. Swerdlow 2016. 563–564.

¹³ A Marsnak az Ikrek helyett a Rákban kellene állnia, a Holdnak az Ikrek helyett a Halakban.

(1514–1574) horoszkópgyűjteményében is fennmaradt,¹⁴ melyet eddig nem volt alkalmam megvizsgálni. Rheticus Wittenbergben tanult és Melanchthon pártfogoltja volt, ami máris egy lehetséges kapcsolat a Clm. 27003 jelzetű kézirattal.

V. László horoszkópja megtalálható egy további forrásban is, melyet eddig szintén nem használt fel a kutatás: a horoszkóp egy kissé eltérő változata szerepel Johannes Kepler horoszkópgyűjteményében.¹⁵ Mint látni fogjuk, Kepler horoszkópjainak a forrása sok esetben Paul Eber volt. Rheticus 1561 októberében biztatta Ebert, hogy egyik tanítványa segítségével állítson össze egy gyűjteményt fejedelmek születési horoszkópjaiból.¹⁶

Eddigi vizsgálódásaink alapján tehát egyértelműen kirajzolódik az horoszkóp-információk áramlásának alábbi csatornája:

¹⁴ Zinner 1990. 37. A kézirat valószínűleg itt található: Leipziger Stadtbibliothek Rep. IV 87. (A Zinner Regiomontanus-életrajának angol fordításában olvasható IV. 89 tévesnek tűnik.)

¹⁵ Kepler 2009. 261.

¹⁶ Grafton 1999. 96.

Végül érdemes még feltennünk azt a kérdést, hogy V. Lászlónak a BSB Clm. 27003 jelzetű horoszkópgyűjteményében található születési ábrája miért névtelen. A névtelen uralkodói horoszkópok szerepeltetése az ókorra visszanyúló hagyományt követ, ugyanis nem volt veszélytelen dolog egy hatalmon lévő vezető jövőjét illetően jóslatokba bocsátkozni. Az ókorból ismert két híres császárhoroszkóp, Nero és Hadrianus horoszkópa szintén névtelenül maradt fenn.¹⁷ Hadrianus horoszkópa így kezdődik: „Volt egyszer valaki, akinek a Napja a Vízöntő 8. fokán állt” stb. Már Augustus 11. évi *edictuma* tiltotta, hogy bárki az uralkodó egészsége (és élethossza) iránt asztrológusnál érdeklődjön, így a kérdező és az asztrológus is könnyen felségsértési per vádlottjaként végezhetett.¹⁸ A 4. században Firmicus Maternus minden bizonnyal éppen ezért adta azt a tanácsot a leendő asztrológusoknak, hogy ne is próbálkozzanak a császár sorsának asztrológia által történő fürkészésével, mert a császár isteni lény, és felette áll a csillagok törvényeinek.¹⁹

Az asztrológia potenciális veszélyeinek illusztrálására két nyugat-európai példát szeretnék idézni. 1415-ben, a százéves háború során a párizsi Notre-Dame székesegyház kanonokja, az asztronómiai szerkezeteket készítő és asztrológiával is foglalkozó Jean Fusoris (1365 k.–1436) kémkedés gyanújába keveredett.²⁰ Fusoris többször is beszélgetett négy szemközt Norwich püspökével (Richard Courtenay, ?–1415), előbb Párizsban, majd pedig Angliában egy francia követség tagjaként. A kihallgatást vezető bírák nem csak attól tartottak, hogy a burgundi érzelmű Fusoris politikai és katonai információkat adhatott át az angoloknak, hanem az is felkeltette gyanakvásukat, hogy Norwich püspöke V. Henrik horoszkópjáról kérdezte a kanonokot.²¹

Angliában egy 26 évvel későbbi eset váltotta ki a hatalom gyanakvását.²² Eleanor Cobham (1400 k.–1452) férje Humphrey, Gloucester hercege volt. Humphrey a gyenge király, az akkor 19 éves VI. Henrik (1421–1471) nagybátyja volt, és

¹⁷ Hadrianus császár horoszkópját Wilhelm Kroll (1869–1939) fedezte fel 1903-ban. A horoszkóp a nikaiai Antigonosztól származik, aki feltehetőleg a 2. században élt. A horoszkópot a thébai Héphaisztión őrizte meg. A témára legutóbb l.: Heilen 2005; Heilen 2017. A horoszkópot l.: Neugebauer – Hoesen 1959. 90–91., No. L76. Nero horoszkópját egymástól függetlenül négy kutató azonosította Vettius Valensnél (Valens 1908. 233–234. (V/11.)): Holden 2006. 53., 56–57.; Hübner 2005. 14.; Hübner 2011. 39. A horoszkópot l.: Neugebauer – Hoesen 1959. 78–79. no. L37

¹⁸ Cramer 1954. 248–275.

¹⁹ Firmicus Maternus 1897–1913. I. 86–87. (II/30.4–5., II/30.7.)

²⁰ Részletesen l. Novák 2002. Az eset korábban tárgyalta: White 1975. 303–304. (Fusoris rövid életrajzával); Carey 1992. 132–134. A Fusoris által készített műszerekre részletesen l.: Poulle 1963.

²¹ Egy további érdekes francia példa a 13. század végéről: Limoges-i Péter francia tudós, asztrológus (1240 k.–1306) héber betűkkel íratta rá egy horoszkópra, hogy az a francia király elsőszülött fiáé, minden bizonnyal azért, hogy ne kerülhessen bajba miatta. Sela 2019. 50., 144. jegyzet. (IV. Fülöp fiáról, a későbbi X. Lajosról van szó.)

²² North 1986. 143.; Carey 1992. 139.; Page 2001. 202.; Page 2002. 32–33.

ameddig Henrik gyermektelen volt, az örököse is. Eleanort tehát nem sok választotta el attól, hogy Anglia királynéja legyen. 1440 nyarán Eleanor asztrológusoknál érdeklődött egészsége felől. Egyikük Eleanor orvosa volt, Thomas Southwell, a másik pedig egy oxfordi tudós, Roger Bolingbroke. Az asztrológusok azt jóslták, hogy a király a következő év, 1441 nyarán, júliusban vagy augusztusban beteg lesz és meghal. A potenciálisan propaganda-értékkel rendelkező jóslat hamar kitudódott, és a király fülébe jutott. Henrik köre először is megrendelt egy ellen-horoszkópot, hogy aláassa az asztrológusok véleményét.²³ Eleanort és az asztrológusokat a kenti Leeds várába zárták. Eleanort megvádolták azzal is, hogy egy boszorkány, Margery Jourdemayne segítségét akarta igénybe venni ahhoz, hogy gyermeket foganjon, illetve ezen felül 18-rendbéli nekromanciával is gyanúsították.²⁴ Southwell szerencsés volt, mert meghalt a Towerban, Roger Bolingbroke-ot azonban kínhalálra ítélték, és 1441. november 18-án kivégezték.²⁵ A boszorkányt máglyán megégették. Eleanor a király nagynénje volt, így rá enyhébb büntetés várt: elválasztották a férjétől, végig kellett vonulnia az utcán egy gyertyával, mint egy prostituálnak, és élete végéig a walesi Beaumaris várban tartották fogva. A csillagjósok nagyot tévedtek, ugyanis Henrik további 30 évig uralkodott (több mint 38 éves uralkodásával ő volt a harmadik leghosszabb ideig uralkodó középkori angol király). A horoszkópkészítés és a boszorkányság vádja természetesen csak ürügy volt a korszak politikai harcaiban, ám éppen ez az érdekes számunkra.

II. Lajos király horoszkópjai

Érdemes röviden visszatérnünk II. Lajos magyar királynak a Cardano *Libelli duója* után bemásolt horoszkópjához. Az uralkodó egy másik horoszkópjáról először Huszti József számolt be, aki a Reg. lat. 1208-as jelzetű vatikáni kéziratában akadt rá, Hunyadi Mátyás, I. Ferdinánd és I. Miksa születési képletével együtt.²⁶ Az elírásokkal teli ábra mai fogalmaink szerint 1506. július 1-jére van felállítva. Az aszcendens Mérleg 8°-ra esik. Ez helyi idő szerint délelőtt fél tizenkettőnek felel meg, ami pontosan megegyezik a narratív források által közölt adattal.²⁷ Ugyanennek a ho-

²³ Carey 1992. 144., 146.

²⁴ Nevének megfelelően a nekromancia az ókorban a holtak szellemének megidézése révén történő jövőmondást jelentette. A szó azonban később jelentésváltozáson ment át, ugyanis a középkorban azt feltételezték, hogy az elhunyt szelleme helyett démonok jelennek meg, akik megszemélyesítik az elhunytat. Így a nekromancia a démonidézés szinonimájává vált. Kieckhefer 1992. 152. Vö. Láng 2008. 41–42.; Ryan 2017. 93.

²⁵ Az angolul „hanged, drawn and quartered” névre hallgató módszerrel.

²⁶ Huszti 1928.

²⁷ Ortway 1914. 28.

roszkópnek a pontosabb változata szerepel szögperce számolt értékekkel Sixtus ab Hemminga (1533–1586) *Astrologiae, ratione et experientia refutatae* című, 1583-ban megjelent asztrológia-ellenes művében is.²⁸ A horoszkóphoz a szerző egy két és fél oldalas értékelést mellékel, melyben amellet érvel, hogy Lajos erőszakos halála nem látszik a horoszkópjából, e mellett a mohácsi vereség okait tárgyalja a hagyományos narratívát követve, kiemelve az emberi gyarlóságot és Szapolyai árulását mint Lajos halálának valódi okát. Ugyanez a horoszkóp-ábra szerepel egy kis eltéréssel (aszcendens Mérleg 10°) Johannes Garcaeus (1530–1574) *Astrologiae methodus* című könyvében.²⁹

A Cardano *Libelli duója* után bemásolt horoszkóp szintén fél tizenkettőre van felállítva, ám nem délelőtti, hanem éjjeli időpontra. Ebben az esetben annak vagyunk tehát tanúi, hogy az asztrológus csak az adatot ismerte vagy jegyezte fel magának, ám félreértette azt. A horoszkóp alatti jegyzet főként Lajos koraszülött voltát tárgyalja.

Hogy II. Lajos horoszkópjának különböző változatai hogyan viszonyulnak egymáshoz, és pontosan milyen forrás(ok)ra vezethetőek vissza, az további információ hiányában egyelőre eldönthetetlen.

A király (egy) horoszkópja Magyarországon is ismert kellett legyen, ugyanis Tatai Miklós siralmas levele szerint egy Menyhért nevű asztrológus az uralkodó horoszkópja alapján azt tanácsolta, hogy ne induljon el a mohácsi csatába, mert oda fog veszni.³⁰ Menyhért minden bizonnyal udvari asztrológus volt, ugyanis II. Lajos 1525. február 1-jén négy forintot fizettek Menyhért veszprémi kanonoknak, a király csillagásának (vagy asztrológusának, a korban nem volt kifarrott és egyértelmű terminológia).³¹ Menyhért minden bizonnyal azonos Sárospataki Menyhért veszprémi mesterkanonokkal, aki 1516–1527 között adatolható,³² és aki korábban,

²⁸ Hemminga 1583. 149. Már korábban felhívta rá a figyelmet Thorndike 1923–1958. VI. 196.

²⁹ Garcaeus 1576. 379. A horoszkópot röviden tárgyalja korábban, a 366. oldalon: „Ludovicus Rex Bohemiae & Ungariae, qui anno Domini 1526 mense Augusto, bello infeliciter geso cum Turcis occubuit, praecipitatus ab equo in loco paludoso, Solem habuit cum Hercule, Lunam cum Cordem Scorpii, Venerem dominam octavae domus iunctam Soli, cumque illae stellae sint Martiae, & Mars in duodecima domo fuerit, ab equis causam mortis portendit.”

³⁰ Szerémi 1857. 404.; Ekler – Zsoldos 2020. 102. Magyar fordítása: [Tatai Miklós] siralmas levele főtisztelendő [Verancsics Antal prépost] úrhoz Lajos király haláláról. Kiss 1987. 49–51. (Erdélyi László és Juhász László fordítása) Ezt a forrást Szathmáry eléggé félreértette. Szathmáry 1940. 435–436.

³¹ „Eodem die magistro Melchior canonico Ecclesie Wesprimiensis et astronomo Regie Maiestatis, ad rationem sallarii sui dedi fl. IIII.” – Fraknói 1877. 69. Személyét korábban említette: Fögel 1917. 81.; Szathmáry 1940. 418.; Bartha 1976. 94. (Menyhért neve Szathmárynál Szebenyi, Barthanál szepesi.)

³² Kredics – Madarász – Solymosi 1997. 369.; Karlinszky 2019. 157., 159., 191.

1515–1520 között győri kanonok volt.³³ Házi Jenő szerint az Apostoli Szék protónótáriusa is volt.³⁴ Ha azonos azzal a Menyhért kanonokkal, aki Verancsics Antal barátja volt – ami több mint valószínű –, akkor még 1540-ben is életben volt.³⁵

És most térjünk át arra az uralkodóra, akinek a horoszkópját Huszti József a vatikáni könyvtárban II. Lajoséval együtt felfedezte: Mátyás királyra.

Mátyás király horoszkópjai

Mátyás király horoszkópjai nem csak az asztrológia kelet-közép európai története szempontjából fontos források: az uralkodó születési évének és születésnapjának kérdésében a horoszkópok segítettek eligazodni az elbeszélő forrásokban közölt számos ellentmondó adat között.³⁶ A kéziratos asztrológiai, illetve nem asztrológiai jellegű források alapján Mátyás horoszkópjának hat különböző változata rekonstruálható. Ezek közül hármat horoszkóp-ábra formájában is ismerünk, kettő pedig hipotetikus (nem maradtak fenn, de egykori meglétük kikövetkeztethető). Már előljáróban érdemes megjegyezni, hogy valamennyi horoszkóp ugyanarra a napra, pontosabban éjszakára, az 1443. február 23-áról 24-ére virradóra van felállítva. A horoszkóp különböző változatai két és fél óras időintervallumba, a hajnali 3:00 és 5:30 közti időszakra esnek.³⁷ Ez arra utal, hogy – bár pontos leszármazásuk nem rekonstruálható – végső soron valamennyi horoszkóp ugyanarra a forrásra megy vissza, és megkockáztathatjuk a feltevést, hogy ez hitelt érdemlő információ lehetett, s valószínűleg a király legszűkebb környezetéből származhatott.

Jó lenne a horoszkópokat a keletkezésük sorrendjében ismerni – és ismertetni – ám az egyes változatok datálását sajnos csak *ante quem* bizonyossággal tudjuk megadni, valódi keletkezési idejük nem ismert. Hitelesség szempontjából sem tudunk szelektálni a horoszkópok között. Bár van olyan képlet, amely egyértelműen Mátyás udvari asztrológusától, Marcin Bylicától (1435–1493/1494) származik, az általa készített horoszkóp nem feltétlenül közöl pontosabb információt, mint bárki másé.³⁸ A horoszkópokat a középkorban ugyanis rendre „pontosították”, vagyis a születési időt

³³ Köblös 1987. 158., 230., 244.; Köblös 1994. 368., 422.; Karlinszky 2019. 157., 159.

³⁴ Házi 1964. 169.

³⁵ Verancsics 1857–1875. 99–100. A levél 1540. március 28-án kelt. Érdemes megjegyezni, hogy Tatai Miklós siralmas levele, mely az asztrológust szintén említi, szintén Verancsicshoz szól.

³⁶ A kérdés máig legalaposabb tárgyalása: Guoth 1943.

³⁷ Az „óra” a tanulmányban végig helyi középítő (Local Mean Time, LMT) szerint értendő. A korabeli időmérés természetesen valós helyi időben (Local Apparent Time, LAT) történt. A kettő közti különbség Mátyás születésnapján mintegy 12 perc volt. (Vagyis aznap LAT + 12 perc = LMT)

³⁸ Bylicát gyakran említik a szakirodalomban. Életének a legfrissebb és legteljesebb összefoglalása doktori disszertációm: Veszprémy 2021.

utólag, asztrológiai szempontok alapján megváltoztatták. Így az asztrológiában igen gyakran nem tudjuk, hogy az asztrológusok által használt adat honnan származott, és azt sem, hogy módosítottak-e rajta. A fentiekre tekintettel az alábbiakban – jobb híján – a születési adatok időrendje szerint fogok haladni a források bemutatásakor.

Első forrásunk szerzője Ilija Crijević (Aelius Lapridius Cervinus, Elio Lampri-dio Cervino, 1463?–1520) raguzai költő, aki a Mátyás halála után tartott emlékbesezésében az elhunyt uralkodó születési óráját asztrológiai fogalmakkal határozta meg,³⁹ vagyis biztosan ismerte Mátyás horoszkópját. A költő szerint a 10. ház csúcsa, az MC (*medium coeli*) a Mérleg jelbe esett, a 12. ház pedig részben a Bak jelbe. Ez Kolozsvár földrajzi szélességén csillagászatilag nem lehetséges. Ha kolozsvári születési hellyel számolunk, a leíráshoz legközelebb álló időpont a hajnali 3:03 perc, amikor az MC a Mérleg utolsó fokán áll, az aszcendens pedig a Bak legelső fokán. Ragusa, azaz Dubrovnik szélességén azonban megvalósulhatnak a költeményben foglaltak (és minél délebbre haladunk az egyenlítő felé, annál inkább). Mindez arra utal, hogy a horoszkópot egy (nem túl kompetens) helyi asztrológus állította fel, aki a születés idejéről kapott információt, ám a szélességi kör váltásának a problémájával nem tudott megbirkózni. A kapott információ – ahogy az asztrológusok mondják, a „bemondott idő” – hajnali 3 óra lehetett.

Ez már csak azért is valószínű, mert Kepler horoszkópgyűjteményében is a hajnali 3 órás adatot találjuk.⁴⁰ Az adat minden bizonnyal valós helyi idő (Local Apparent Time) szerint értendő, ugyanis ez felel meg az ábrán látható Bak 2 fokos aszcendensnek. Kepler horoszkópgyűjteményének kritikai kiadása szerint a horoszkóp forrása a lutheránus teológus Paul Eber (1515–1569) volt, az asztrológiáért rajongó Melanchthon közeli barátja. Melanchthon egy helyen említi Mátyás horoszkópját, így feltételezhető, hogy ismerte.⁴¹ Melanchthon és a Regiomontanus hagyatékát feldolgozó Johannes Schöner kapcsolatát már említettem. Így nem elképzelhetetlen, hogy a Keplernél talált Mátyás-horoszkóp Regiomontanusra vezethető vissza – bár ezt természetesen nem tudjuk bizonyítani.

Ehhez viszonylag közeli adaton alapul a krakkói Biblioteka Jagiellońska BJ 3225 jelzetű kéziratban található Mátyás-horoszkóp (p. 8.). Ez egy olyan horosz-

³⁹ Hegedűs 1906. 42–67., 51.; Huszti 1928. 10.; Guoth 1943. 18. Crijević információforrása lehetett akár a szintén raguzai asztrológus, Gjon Gazulli (1400 k.–1465) is, aki az 1460-as évek elején még levelezett Janus Pannoniusszal. Huszti 1931. 213–214.

⁴⁰ Kepler 2009. 262.

⁴¹ „Federicus Austriacus Imperator, pater Maximiliani Imperatoris, etsi cuilibet Regum potentia, & consilio par erat, & adiunctas habebat potentilissimas Ducum familias in Germania, tamen cum Rege Matthia Hungarico magnis copiis, seu iusta acie dimicare noluit, quia & illius foelicitatem norat, & sibi sciebat Martem in genesi infoeliciter positum esse.” – Melanchthon 1549. Liber secundus fol. 57 v.–58. r. Mátyás horoszkópját Paracelsus (Philippus Aureolus Theophrastus Bombastus von Hohenheim, 1493–1541) is dicsérte. Kurze 1958. 77.; Kurze 1960. 65.

kópgyűjtemény tagja, melyről a kutatók régóta feltételezték, hogy Mátyás udvari asztrológusának, Marcin Bylicának a munkája.⁴² A Bak 4° 18'-as aszcendens helyi középidő szerint kb. 3:20 percnél felel meg, valós helyi idő szerint 3:08-nak. Érdemes megjegyezni, hogy ugyanebben a kéziratban szöveges forrásként szerepel Mátyás 1483-as szolárja (éves horoszkópja, p. 20.), melyet a tárgyalat radix (születési horoszkóp) alapján állítottak fel, vagyis a kettő szorosan összetartozik.⁴³ Ez ellenében áll Corvin Jánosnak a kéziratban jóval hátrább, a 408–409. oldalon található szolárjával, mely nem az alapján a radix alapján készült, amit a kézirat 16. oldalán olvashatunk, hanem a BJ 2858-as kéziratban található változat alapján. Mátyás születési horoszkópjának a BJ 3225-ös kéziratban olvashatóval pontosan megegyező változatát találjuk a Reg. lat. 1208-as jelzetű vatikáni kéziratában.⁴⁴ Mátyás horoszkópjának („*Thema potentissimi regis Matthiae Huniadis*”) ugyanezt a változatát (aszcendens 4° 18’) közli Garcaeus *Astrologiae methodus*ában.⁴⁵

Először Lynn Thorndike hívta fel a figyelmet rá, hogy Mátyás király kézíratos születési horoszkópja szerepel egy Párizsban őrzött nyomtatványban is.⁴⁶ A kérdéses mű Abū ‘Alī al-Khayyāṭ *De iudiciis nativitatum*ának (a *Kitāb al-mawālīd* 12. századi latin fordítása) 1546-os kiadása.⁴⁷ A nyomtatott szöveg után 56 darab kézíratos horoszkópot találunk, melyek közül Mátyásé a 34-es számú. Thorndike nem közöl részleteket a horoszkópról, és annak forrását sem próbálta meghatározni. Valójában mind az 56 horoszkóp David Origanus (eredetileg David Tost, 1558–1628) német csillagász *Astrologia naturalis* című 1645-ös könyvéből származik.⁴⁸ A horoszkóp a már említett Bak 4° 18'-as változatnak felel meg, és nem kizárt, hogy Garcaeus *Astrologiae methodus*ából származik. Ezek a példák jól mutatják, hogy a horoszkópgyűjtemény műfaja a késő középkortól kezdődően mennyire népszerűvé vált.⁴⁹ Az ilyen típusú nyomtatványok több száz születési képletet tartalmaztak, amelyekben az asztrológusok előszeretettel vettek át egymástól horoszkópokat forrásjelölés nélkül, nem egy esetben módosítva az átvett adatokat.

A következő horoszkópunk szintén egy szolárrevolúcióval áll kapcsolatban. A BJ 1840 jelzetű kéziratban (fol. 297 r., v., fol. 298. r.) található Mátyás 1485-ös szolárja.⁵⁰ Ezt egy olyan radix alapján kalkulálták, amelynek Bak 14 fok körüli

⁴² Hogy ez valóban így van, azt egy korábbi tanulmányomban bizonyítottam. Veszprémy 2017.

⁴³ A horoszkópgyűjteményre és a szolárja lásd: Veszprémy 2017.

⁴⁴ Huszti 1928. 1.

⁴⁵ Garcaeus 1576. 243.

⁴⁶ Thorndike 1923–1958. VI. 105.

⁴⁷ Albohali 1546.

⁴⁸ Origanus 1645.

⁴⁹ A horoszkópgyűjtemény műfajának érdekes, jól sikerült bemutatása például: Azzolini 2011.

⁵⁰ A horoszkópra utalt már korábban Walsh 1996. 296. 92. jz.; Mentgen 2005. 222. 419. jz.; Végh 2010. 229; Śnieżyńska-Stolot 2015. 47., 107. Végh András cikkébe azonban sajtóhiba csúszott: a

az aszcendense, ami nagyjából egy hajnali 4:00 órás (LMT) születési időnek felel meg. Ilyen Mátyás-horoszkóp ugyan nem maradt fenn, ám egykor lennie kellett.

A következő horoszkópunk az egykor Lwówban, ma pedig Wrocławban található 764-es jelzetű kódexben olvasható.⁵¹ Ennek aszcendense Bak 28° 46'-re esik, ami nagyjából egy 4:45 perces (LMT) születésnek felel meg.

Az eddig tárgyalt öt horoszkópnak tehát Bak az aszcendense. Mindez nem véletlen: egy Mátyásnak írt dicsőítő költemény szerzője, Alessandro Cortesi is tudta, hogy az uralkodó születésekor ez a jel kelt fel a horizonton.⁵² A hatodik, legkésőbbi, 5:25-ös horoszkóphoz azonban már Vízöntő 12 fokos aszcendens tartozik. Ez szintén nem maradt fenn, ám kikövetkeztethető egykori létezése Mátyás 1470-es szolárjából, mely a már említett 764-es kéziratban maradt fenn.⁵³ Természetesen a hipotetikus horoszkópok esetében lehetséges, hogy a fennmaradt szolárt készítő asztrológus egyszerűen hibát vétett a számítás során, és ebben az esetben – a mellékszámítások ismerete nélkül – nem tudjuk meghatározni, hogy ténylegesen melyik radix alapján dolgoztak.

Ahogy arra már felhívtam a figyelmet, a kéziratos horoszkóp-ábrák esetében az adatok hitelessége megkérdőjelezendő. Mind a BJ 3225-ös, mind a wrocławui kéziratban található horoszkóp másodpercre pontos (sőt, az utóbbi századmásodpercre!), ami biztos jele annak, hogy asztrológus „pontositotta” őket, vagyis nem az eredeti adatokat látjuk magunk előtt.

A helyes születésnapra felállított nagyszámú Mátyás-horoszkóp mellett azonban akad teljesen téves is. Egy 1499-ben Ulmban megjelent ősnymtatvány (a Stöffler-Pflaum efemerida, Regiomontanus háztáblázataival és egyéb műveivel) első oldala elé egy ismeretlen kéz feljegyezte számos uralkodó horoszkópjának adatait, köztük Mátyásét.⁵⁴ Ezek többsége teljesen téves, így Mátyás esetében is egy 1437. január 3-i születés szerepel. Mivel a fejedelmek többsége bajor, szász és brandenburgi, valószínűleg a jegyzet íróját is ezeken a területeken kell keresnünk. A legkésőbbi születési dátum 1460, így a dátumok nem segítenek a jegyzet szerzőjének azonosításában.

Lynn Thorndike-nál olvasható az az állítás, miszerint Cyprián Karásek Lvovický (Cyprianus Leovitius) cseh asztrológus *Brevis et perspicua ratio iudicandi genituras ex physicis causis* című művében egyenesen példahoroszkópként használta Mátyás képletét.⁵⁵ Ez a megfogalmazás nem teljesen pontos. A műben két horoszkóp-ábra

horoszkóp nem 1458-ra, hanem 1485-re van felállítva. A téves adatot vette át Orbán Áron, aki Mátyás tizenötödik születésnapjáról ír. Orbán 2013b. 200.

⁵¹ Biblioteka Zakładu im. Ossolińskich 764 ms., fol. 439. r., v. Ludwik Birkenmajerje hivatkozva már korábban felhívta rá a figyelmet Rowell 2002. 28. 16. jegyzet.

⁵² Orbán 2013b. 197.

⁵³ Biblioteka Zakładu im. Ossolińskich 764 ms., fol. 446. r., v.

⁵⁴ Stoeffler – Pflaum 1499.

⁵⁵ Thorndike 1923–1958. VI. 116.

szerepel: az egyik Hieronymus Wolf (1516–1580) német történész és humanista horoszkópja, a másik példahoroszkóp pedig 1527-re van felállítva, így egyik se lehet Mátyásé. Lvovický a szövegben valóban említi Mátyás horoszkópját, a magyar király különös szerencséjét a horoszkópban található uralmi cseréknek (*receptio*) tulajdonítva⁵⁶ ám ábrát nem közöl hozzá. Lvovický sorait szinte szó szerint megtaláljuk Garcaeus már említett, tizennyolc évvel későbbi Mátyás-horoszkópjában.⁵⁷

Mátyás születési horoszkópjával kapcsolatban egy nagyon fontos forrásunk azonban elveszett: az uralkodó születésekor látható csillagzat ugyanis a Corvina-könyvtár mennyezetét is díszítette.⁵⁸ Nem tudjuk, hogy a reprezentatív ábrázoláson a horoszkópnak melyik változata szerepelt (az is lehetséges, hogy egy olyan, amit ma nem ismerünk). A falképeket csak Mátyás halála utáni forrásokból ismerjük, így datálásuk problematikus. Azonban az újabb kutatás a Corvina-könyvtár – mint tudatos uralkodói döntés eredményeként létrejött, egyeséges koncepciót képviselő reprezentációs elem – keletkezését elég meggyőzően a király életének utolsó három évére, az 1487 utáni időszakra helyezi.⁵⁹ A kérdést tárgyaló tanulmányában Zsupán Edina külön rámutat, hogy a könyvtár possessorjegye Mátyás magyar és cseh királyi címere volt.⁶⁰ Mivel az általunk tárgyalt két horoszkóp közül az egyik Mátyás cseh trónra lépésének a horoszkópja, és mindkét falfestmény a könyvtárban helyezkedett el, így megkockáztatható a feltételezés, hogy a freskók létrehozása is illeszkedett a díszkönyvtár reprezentációs programjába, és időben egybeesett annak megszületésével.

Következtetések

A történelem során a horoszkópgyűjtemények a kiterjedt asztrológusi praxis velejárójaként képződtek. Az ókori műfaj az asztrológia egyre népszerűbbé válásával párhuzamosan a 16. században vált újra elterjedté, leghíresebb képviselői az itáliai Gerolamo Cardano és Luca Gaurico nyomtatott munkái voltak. Az információk gyors cseréjét és a műfaj reneszánszát a könyvnyomtatás tette lehetővé.

A fentiekben vizsgált példák több szempontra is felhívják a figyelmet:

⁵⁶ „Talis fuit constitutio in themate potentissimi regis Hungarici Matthiae Huniadis, qui quatuor planetas habuit in mutua receptione ex dignitatibus essentialibus. Et quamquam calamitatibus initio praemebatur, tamen ita emersit, vut ex carcere ad regiam dignitatem evectus, formidabilis fuerit non tantum Imperatori Friderico Austriaco, sed etiam ipsis Turcis, &c.” – Leovitius 1558. [51]. Ahogy Melanchthon és Lvovický példája mutatja, Mátyásnak jó volt a sajtója a 16. század közepi asztrológusok körében.

⁵⁷ Garcaeus 1576. 242.

⁵⁸ A falképek legfrissebb és legrészletesebb tárgyalása: Végh 2010.

⁵⁹ Zsupán 2019. különösen: 1017.

⁶⁰ Zsupán 2019. 1023.

- Amint láthatjuk, a 15. századi horoszkópok gyakran nagyobb gyűjtemények részeként maradtak fenn.
- A vizsgált uralkodói horoszkópok közül két esetben is megegyezett a horoszkóp és a narratív források által közvetített születési adat (V. László, II. Lajos). (A harmadik uralkodónál, Mátyás királynál nem ismerünk a születés órájára vonatkozó narratív forrást.)
- Több példát is láttunk arra, hogy 15. századi kéziratos horoszkópgyűjteményekben egymás mellé kerülő horoszkópok nem azonos forrásból származnak (BSB Clm. 27003, BJ 3225), ami ismét rámutat a műfaj kompilatív jellegére (ezt a 16. századi nyomtatott horoszkópgyűjtemények esetén már tényként szoktuk kezelni).
- A nyomtatott horoszkópgyűjteményeket az olvasók gyakran utólagos kéziratos ábrákkal egészítették ki, az efemeridákba életrajzi adatokat rögzítettek (Cardano: *Libelli duo*, Albohali: *De iudiciis nativitatum*, Stöffler–Pflaum efemerida).
- Míg a horoszkópgyűjtemények az életrajzi adatok kincsesbányái – ahogy arra munkásságával Emmanuel Poulle is felhívta a figyelmet,⁶¹ önmagában az a tény, hogy a 15. századtól egyre gyakrabban ismerjük történelmi személyek pontos születési idejét, az asztrológia egyre népszerűbbé válásának köszönhető –, a gyakori másolás és az adatforrások megjelölésének hiánya miatt kritikusnak kell lennünk az ilyen forrásból nyert információkkal. A másolási hibák mellett természetesen szándékos torzítások is előfordultak.⁶²
- Fontos magyar vonatkozású horoszkópok német szerzők – Johannes Schöner, Philipp Melanchthon, Johannes Garcaeus, Johannes Kepler – horoszkópgyűjteményeiben maradtak fenn, ami egyrészt annak a ténynek a következménye, hogy a magyar udvarokban sokszor német csillagász-asztrológusok álltak alkalmazásban (Georg von Peurbach, Johannes Regiomontanus), másrészt pedig jelzi azt a tendenciát, hogy a 16. században az európai asztrológia központja a Német-római Birodalom és Itália volt.⁶³ Ugyanakkor feltűnő, hogy a magyar humanizmus és szellemi élet kiemelkedő alakjainak, Zrednai (Vitéz) Jánosnak és Janus Pannoniusnak a horoszkópja nem talált utal európai horoszkópgyűjteményekbe – ez a tény pedig önmagában nem magyarázható politikai bukásukkal.

⁶¹ Pl. Poulle 1999. 256.

⁶² Jól ismert példa Martin Luther születési horoszkópjának az esete, l. Aby Warburg klasszikus kismonográfiáját: Warburg 1986. 14–22.

⁶³ Az 1524-es özönvízpánikhhoz kapcsolódó nyomtatványok is szinte kizárólag ezen a két területen jelentek meg. Sőt, ahogy Jonathan Green megjegyezte, az éves asztrológiai előrejelzések kiadása is szinte kizárólag itt volt jellemző. Green 2012. 9. Gustav Hellmann vonatkozó adatait idézi: Kurze 1960. 51. 305. jz.; Knappich 1967. 218.

Bár a krakkói, bécsi és müncheni kéziratokról számos kiváló katalógus tájékoztat, az asztrológiai szövegek alapos feldolgozása a legtöbb esetben nem történt meg, így nem kizárt, hogy a későbbiekben még előbukkannak majd hasonlóan érdekes források.

Források

- Albohali 1546 = Albohali (Abū ‘Alī al-Khayyāt): *De iudiciis nativitatum*. Noribergae, 1546. Paris, Bibliothèque nationale Rés. V.1300.
- Cardanus 1543 = Cardanus, Hieronymus (Gerolamo Cardano): *Libelli duo*. Norimbergae, 1543. Wien, Österreichische Nationalbibliothek, Sammlung von Handschriften und Alte Drucken 72.X.5
- Firmicus Maternus 1897–1913 = Kroll, Wilhelm – Skutsch, Felix (ed.): *Iulii Firmici Materni Matheseos libri viii*. Vol. I–II. Lipsiae, 1897–1913.
- Fraknói 1877 = Fraknói Vilmos (közread.): II. Lajos király számadási könyve, 1525. január 12. – július 16. *Magyar Történelmi Tár* 22.=10. (1877), 45–236.
- Garcaeus 1576 = Garcaeus, Johannes (Johannes Gartz): *Astrologiae methodus*. Basileae, 1576.
- Heilen 2017 = Heilen, Stephan: „Hadriani genitura”. *Die astrologischen Fragmente des Antigonos von Nikaia*. Edition, Übersetzung und Kommentar. Berlin, 2017. (Texte und Kommentare 43.)
- Hegedűs 1906 = *Analecta recentiora ad historiam renescentium in Hungaria litterarum spectantia*. Ed. Hegedűs, Stephanus. Budapest, 1906.
- Hemminga 1583 = Hemminga, Sixtus ab: *Astrologiae, ratione et experientia refutatae liber*. Antverpiae, 1583.
- Kepler 2009 = Kepler, Johannes: *Gesammelte Werke*. Bd. 21, 2.2. *Manuscripta astrologica*. *Manuscripta pneumatica*. Bearbeitet von Boockmann, Friederike – Di Liscia, Daniel A. München, 2009.
- Kiss 1987 = Kiss Károly (vál.): *Mohács emlékezete. A mohácsi csatára vonatkozó legfontosabb magyar, nyugati és török források, a csatahely régészeti feltárásának eredményei*. [Katona Tamás szerk., látta el bevezetővel és jegyzetekkel] 3. bőv. kiad. Budapest, 1987. (Bibliotheca historica)
- Kredics – Madarász – Solymosi 1997 = *A veszprémi káptalan számadáskönyve, 1495–1534*. *Krónika, 1526–1558*. *Javadalmasok és javadalmak, 1550, 1556* = *Liber divisorum capituli Vesprimiensis, 1495–1534*. *Chronica, 1526–1558*. *Beneficiati et beneficia, 1550, 1556*. Közreadja Kredics László – Madarász Lajos – Solymosi László. Veszprém, 1997. (Veszprém Megyei Levéltár kiadványai 13.)

- Leovitius 1558 = Leovitius, Cyprianus (Cyprián Karásek Lvovický): *Brevis et perspicua ratio iudicanci genituras ex physicis causis*. Londini, Henricus Suttonus, 1558.
- Melanchthon 1549 = Melanchthon, Philipp: *Initia doctrinae Physicae*. Wittenberg – Lufft, 1549.
- Mollay 1971 = Mollay, Karl (Hrsg.): *Die Denkwürdigkeiten der Helene Kottannerin, 1439–1440*. Wien, 1971. (Wiener Neudrucke N. R. 2.)
- Mollay 1979 = Mollay Károly (fordította és közzéteszi): *A korona elrablása. Kottanner Jánosné emlékirata, 1439–1440*. 2. kiad. [Budapest], 1979. (Bibliotheca historica)
- Neugebauer – Hoesen 1959 = Neugebauer, Otto – Hoesen, Henry Bartlett van: *Greek Horoscopes*. Philadelphia, 1959. (Memoirs of the American Philosophical Society 48.)
- Origanus 1645 = Davidis Origani ... *Astrologia naturalis siue tractatus de effectibus astrorum absolutissimus*. Massiliae, aereque Io. Baptistae Senii Genuensis, 1645.
- Préaud 1973 = *L'horoscope de Baudoin de Courtenay, Empereur Latin d'Orient*. Ed. Préaud, Maxime. *Anagrom* 3. (1973), 9–45.
- Stoeffler – Pflaum 1499 = Stoeffler, Johannes – Pflaum, Jacobus: *Almanach nova in annos 1499–1531. Regiomontanus: Canon de domibus coeli fabricandis, tabula domorum. Regiomontanus: In ephemerides commentarium. Regiomontanus: Erklerung des Nuwen Almanach*. Ulm : Johann Reger, Id. Febr. [13. Febr.] 1499. Országos Széchényi Könyvtár Inc. 1128 (1).
- Szerémi 1857 = Szerémi György emlékirata Magyarország romlásáról 1484–1543. Közli Wenzel Gusztáv. Pest, 1857. (Magyar történelmi emlékek. 2. oszt., Írók 1.)
- Valens 1908 = Vettii Valentis *Anthologiarum libri*. Ed. Kroll, Guilelmus. Berolini, 1908.
- Verancsics 1857–1875 = Verancsics Antal összes munkái. Közli Szalay László, Wenzel Gusztáv. Pest, 1857–1875. 6. köt. *Vegyes levelek, 1538–1549*. Közli Szalay László. (Magyar történelmi emlékek. 2. oszt., Írók 9.)

Felhasznált irodalom

- Aschenbach 1865 = Aschenbach, Joseph von: *Geschichte der Wiener Universität*. I. *Geschichte der Wiener Universität im ersten Jahrhunderte ihres Bestehens*. Festschrift zu ihrer fünfhundertjährigen Gründungsfeier. Wien, 1865.

- Azzolini 2011 = Azzolini, Monica: Refining the Astrologer's Art. Astrological Diagrams in Bodleian MS Canon. Misc. 24 and Cardano's *Libelli Quinque* (1547). *Journal for the History of Astronomy* 42. (2011:1), 1–25.
- Bartha 1976 = Bartha Lajos, ifj.: Régi magyar csillagászok, 1. Technikatörténeti Szemle 8. (1976), 71–113.
- Berger 1991 = Berger, Adolf: *Encyclopedic Dictionary of Roman Law*. Repr. Philadelphia, 1991. (Transactions of the American Philosophical Society N.S. 43.2)
- Békés 2013 = Békés Enikő: Orvosi asztrológia Galeotto Marzio *De doctrina promiscua* című művében. *Orpheus noster* 5. (2013:4), 7–16.
- Békés 2014 = Békés Enikő: Asztrológia, orvoslás és fiziognómia Galeotto Marzio műveiben. Budapest, cop. 2014. (Humanizmus és reformáció 35.)
- Békés 2017 = Békés, Enikő: From King Matthias to Lorenzo de' Medici: Galeotto Marzio's Astrological Works and his Dedictees. In: Boudet, Jean-Patrice – Ostorero, Martine – Paravicini Bagliani, Agostino (Ed.): *De Frédéric II à Rodolphe II. Astrologie, divination et magie dans le courts (XIIIe–XVIIe siècle)*. Firenze, 2017. 295–312. (Micrologus Library 85.)
- Carey 1992 = Carey, Hilary M.: *Courting Disaster. Astrology at the English Court and University in the Later Middle Ages*. Basingstoke, 1992.
- Cramer 1954 = Cramer, Frederick H.: *Astrology in Roman Law and Politics*. Philadelphia, 1954. (Memoirs of The American Philosophical Society 37.)
- Ekler – Zsoldos 2020 = Ekler, Péter – Zsoldos, Endre: *Astronomie in der Zeit von König Matthias. Johannes Regiomontanus in Ungarn, 1467–1471 = Csillagászat Mátyás király korában. Johannes Regiomontanus Magyarországon, 1467–1471*. Budapest, cop. 2020.
- Fógel 1917 = Fógel József: II. Lajos udvartartása, 1516–1526. Budapest, 1917.
- Fraknoi 1879 = Fraknoi Vilmos: *Vitéz János esztergomi érsek élete*. Budapest, 1879. (Házi könyvtár 30.)
- Grafton 1999 = Grafton, Anthony: *Cardano's Cosmos. The Worlds and Works of a Renaissance Astrologer*. Cambridge, Mass., 1999.
- Green 2012 = Green, Jonathan: *Printing the Future. The Origin and Development of the «Practice Teütsch» to 1620*. *Archiv für Geschichte des Buchwesens* 67. (2012), 1–18.
- Guoth 1943 = Guoth Kálmán: *Mikor született Mátyás király? Kolozsvár, 1943*. (A Kolozsvári Szemle Könyvtára 10.)
- Házi 1964 = Házi Jenő: *Sopron megye gabonadézsmája a Jagellók korában*. *Soproni Szemle* 18. (1964:2), 166–171.
- Heilen 2005 = Heilen, Stephan: *The Emperor Hadrian in the Horoscopes of Antigonus of Nicaea*. In: Oestmann, Günther – Rutkin, H. Darrel – Stuckrad,

- Kocku von (Ed.): *Horoscopes and Public Spheres. Essays on the History of Astrology*. Berlin, 2005. 49–69. (Religion and Society 42.)
- Holden 2006 = Holden, James Herschel: *A History of Horoscopic Astrology: from the Babylonian Period to the Modern Age*. Tempe, 2006.
- Husztai 1928 = Husztai József: Magyar királyok horoszkópjai egy vatikáni kódexben. *Magyar Könyvszemle* 35. (1928), 1–10.
- Husztai 1931 = Husztai József: *Janus Pannonius*. Pécs, 1931.
- Hübner 2005 = Hübner, Wolfgang: Sullá's Horoscope? (Firm. math. 6,31,1) In: Oestmann, Günther – Rutkin, H. Darrel – Stuckrad, Kocku von (Ed.): *Horoscopes and Public Spheres. Essays on the History of Astrology*. Berlin, 2005. 13–36. (Religion and Society 42.)
- Hübner 2011 = Hübner, Wolfgang: Privates und öffentliches Horoskop. *Würzburger Jahrbücher* 35. (2011), 33–59.
- Karlinszky 2019 = Karlinszky Balázs: Származás és mobilitás a veszprémi székeskáptalanban 1448–1526 között. In: Fedeles Tamás (szerk.): *Mátyás király és az egyház*. Pécs, 2019. 139–202. (Thesaurus historiae ecclesiasticae in Universitate Quinqueecclesiensi 10.)
- Kieckhefer 1992 = Kieckhefer, Richard: *Magic in the Middle Ages*. Cambridge, 1992. (Cambridge Medieval Textbooks)
- Knappich 1967 = Knappich, Wilhelm: *Geschichte der Astrologie*. Frankfurt a. M., 1967.
- Köblös 1987 = Köblös József: A budai, fehérvári, győri és pozsonyi káptalan archontológiája, 1458–1526. Kézirat. Budapest, 1987 [!1988] (Forrástudományi segédletek 3.)
- Köblös 1994 = Köblös József: Az egyházi középréteg Mátyás és a Jagellók korában. A budai, fehérvári, győri és pozsonyi káptalan adattárával. Budapest, 1994. (Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok 12.)
- Kurze 1958 = Kurze, Dietrich: Prophecy and History: Lichtenberger's Forecasts of Events to Come (From the Fifteenth to the Twentieth Century); Their Reception and Diffusion. *Journal of the Warburg and Courtauld Institutes* 21. (1958), 63–85.
- Kurze 1960 = Kurze, Dietrich: Johannes Lichtenberger (†1503). Eine Studie zur Geschichte der Prophetie und Astrologie. Lübeck – Hamburg, 1960. (Historische Studien 379.)
- Láng 2000 = Láng Benedek: A teológusok esete az asztrológiával: Pierre d'Ailly és Jean Gerson vitája. *Passim* 2. (2000:1), 104–113.
- Láng 2008 = Láng, Benedek: *Unlocked Books. Manuscripts of Learned Magic in the Medieval Libraries of Central Europe*. University Park, PA, 2008.
- Láng 2011 = Láng, Benedek: Experience in the Anti-Astrological Arguments of Jean Gerson. In: Bénatouil, Thomas – Draelants, Isabelle (Ed.): *Expertus*

- sum. L'expérience par les sens dans la philosophie naturelle médiévale. Actes du colloque international de Pont-a-Mousson, 5–7 février 2009. Firenze, 2011. 309–321. (Micrologus' Library 40.)
- Mentgen 2005 = Mentgen, Gerd: *Astrologie und Öffentlichkeit im Mittelalter*. Stuttgart, 2005. (Monographien zur Geschichte des Mittelalters 53.)
- North 1986 = North, J. D.: *Horoscopes and History*. London, 1986.
- Novák 2002 = Novák Veronika: Gyanús viszonyok. Megengedett és titkos kommunikáció a középkor végi Franciaországban. *Aetas* 17. (2002:4), 29–51.
- Orbán 2013a = Orbán, Áron: Astrology in Janus Pannonius's Poems of Praise. *Annual of Medieval Studies at CEU* 19. (2013), 112–128.
- Orbán 2013b = Orbán Áron: Judiciális asztrológia Mátyás király udvarában. In: Lovas Borbála – Nádor Zsófia – Szatmári Áron – Szilágyi Emőke Rita (szerk.): *Mikro & makro. Fiatal kutatók konferenciája*. Tanulmánykötet. Budapest, 2013. 191–204. (Arianna Kv. 6.)
- Orbán 2014a = Orbán, Áron: Individual Astrology as a Means of Character-building in the Poetry of Konrad Celtis. In: Horváth, László (Hrsg.): *Investigatio fontium. Griechische und lateinische Quellen mit Erläuterungen. Beiträge der Tagung Klassisches Altertum – Byzanz – Humanismus der XI. Ungarischen Konferenz für Altertumswissenschaft*. Budapest, 2014. 181–230. (Antiquitas, Byzantium, Renascentia 10.)
- Orbán 2014b = Orbán, Áron: The Nature of Astrology in Janus Pannonius' Works Composed in Hungary. *Acta Antiqua Academiae Scientiarum Hungaricae* 54. (2014:2–3.), 215–234.
- Orbán 2015a = Orbán, Áron: Astrology at the Court of Matthias Corvinus. *Terminus* 17. (2015), 113–146.
- Orbán 2015b = Az individuális asztrológia mint a karakterformálás eszköze Konrad Celtis költészetében. In: Ternováczy Bálint (szerk.): *Ingenia Hungarica I. Tanulmányok az I. Kárpát-medencei Szakkollégiumi Konferencia előadásai*iból. Budapest, 2015. 253–304.
- Orbán 2017 = Orbán Áron: Johannes Tolhopf mitológiai-asztrológiai önreprezentációja. In: Kasza Péter – Kiss Farkas Gábor – Molnár Dávid (szerk.): *Scientiarum miscellanea. Latin nyelvű tudományos irodalom Magyarországon a 15–18. században*. Szeged, 2017. 75–84. (Convivia neolatina Hungarica 2.)
- Ortvay 1914 = Ortvay Tivadar: *Mária, II. Lajos magyar király neje, 1505–1558*. Budapest, 1914. (Magyar történeti életrajzok 60.)
- Page 2001 = Page, Sophie: Richard Trewythian and the Uses of Astrology in Late Medieval England. *Journal of the Warburg and Courtauld Institutes* 64. (2001), 193–228.
- Page 2002 = Page, Sophie: *Astrology in Medieval Manuscripts*. Toronto, 2002.

- Pingree 1973 = Pingree, David: The Horoscope of Constantine VII Porphyrogenitus. *Dumbarton Oaks Papers* 27. (1973), 217., 219–231.
- Poulle 1963 = Poulle, Emmanuel: Un constructeur d'instruments astronomiques au XVe siècle: Jean Fusoris. Paris, 1963. (Bibliothèque de l'École des Hautes Études. 4. section, Sciences Historiques et Philologiques 318.)
- Poulle 1969 = Poulle, Emmanuel: Horoscopes princiers des XIVe et XVe siècles. *Bulletin de la société nationale des antiquaires de France* (1969), 63–69.
- Poulle 1987 = Poulle, Emmanuel: La date de naissance de Louis VIII. *Bibliothèque de l'école des chartes* 145. (1987), 427–430.
- Poulle 1991 = Poulle, Emmanuel: Temps des naissances. In: Ribémont, Bernard (Éd.): *Le Temps, sa mesure et sa perception au Moyen Âge. Actes du Colloque Orléans 12–13 avril 1991*. Caen, 1992. 205–213.
- Poulle 1999 = Poulle, Emmanuel: L'horoscope de Louis X. In: Kerhervé, Jean – Rigaudière, Albert (Éd.): *Finances, pouvoirs et mémoire. Mélanges offerts à Jean Favier*. Paris, 1999. 256–268.
- Prietz 2014 = Prietz, Frank Ulrich: *Das Mittelalter im Dienst der Reformation. Die Chronica Carions und Melanchthons von 1532. Zur Vermittlung mittelalterlicher Geschichtskonzeptionen in die protestantische Historiographie*. Stuttgart, 2014. (Veröffentlichung der Kommission für Geschichtliche Landeskunde in Baden-Württemberg. Reihe B, Forschungen 192.)
- Rowell 2002 = Rowell, Stephen Christopher: *The Jagiellonians and the Stars: Dynasty-Sponsored Astrology in the Fifteenth Century*. *Lithuanian Historical Studies* 7. (2002), 23–42.
- Ryan 2017 = Ryan, Michael A.: *A Kingdom of Stargazers. Astrology and Authority in the Late Medieval Crown of Aragon*. Ithaca – London, 2017.
- Sela 2019 = Sela, Shlomo: The Abraham Ibn Ezra-Peter of Limoges Astrological-Exegetical Connection. *Aleph* 19. (2019), 9–57.
- Śnieżyńska-Stolot 2015 = Śnieżyńska-Stolot, Ewa: „Zamek piękny na wzgórzu...” *Horoskopy – zapomniane źródło historyczne*. Kraków, 2015.
- Swerdlow 2016 = Swerdlow, Noel Mark: Cardano's Malicious Horoscope and Gaurico's Morbid Horoscope of Regiomontanus. In: Blair, Ann – Goeing, Anja-Silvia (Ed.): *For the Sake of Learning. Essays in Honor of Anthony Grafton*. I–II. Leiden, Boston, 2016. 561–571 (*Scientific and Learned Cultures and Their Institutions* 18/1.)
- Szathmáry 1940 = Szathmáry László: Az asztrológia, alkémia és misztika Mátyás király udvarában. In: Lukinich Imre (szerk.): *Mátyás király emlékkönyv születésének ötszázéves évfordulójára*. Budapest, [1940]. 413–452.
- Thorndike 1923–1958 = Thorndike, Lynn: *A History of Magic and Experimental Science I–VIII*. London, Macmillan, New York, NY, 1923–1958. (History of Science Society publications, New Series IV.)

- Thorndike 1959 = Thorndike, Lynn: The Horoscope of Barbarossa's First Born. *The American Historical Review* 64. (1959:2), 319–322.
- Veszprémy 2017 = Veszprémy, Márton: Biblioteka Jagiellońska, Ms. 3225 and Court Astrology in Renaissance Hungary. In: Kasza Péter – Kiss Farkas Gábor – Molnár Dávid (szerk.): *Scientiarum miscellanea. Latin nyelvű tudományos irodalom Magyarországon a 15–18. században*. Szeged, 2017. 85–94. (*Convivia neolatina Hungarica* 2.)
- Veszprémy 2018 = Veszprémy Márton: Az asztrológiai házrendszerek történetének magyarországi vonatkozásai. In: Kincses Katalin Mária (szerk.): *Hadi és más nevezetes történetek. Tanulmányok Veszprémy László tiszteletére*. Budapest, 2018. 615–622.
- Veszprémy 2021 = Veszprémy Márton: *Asztrológia Kelet-Közép Európában a 15–16. században. Kéziratok és nyomtatott források*. Ph.D. disszertáció. Eötvös Loránd Tudományegyetem, Budapest, 2021.
- Végh 2010 = Végh András: Egy reneszánsz felirat töredékei és a budai királyi palota csillagképei. *Művészettörténeti Értesítő* 59. (2010), 211–232.
- Walsh 1996 = Walsh, Katharine: Von Italien nach Krakau und zurück. Der Wandel von Mathematik und Astronomie in vorkopernikanischer Zeit. In: Eberhard, Winifred – Strnad, Alfred A. (Hrsg.): *Humanismus und Renaissance in Ostmitteleuropa vor der Reformation*. Köln, 1996. 273–300.
- Warburg 1986 = Warburg, Aby: Pogány-antik jóslás Luther korából. [A kísérőtanulmányt írta Radnóti Sándor] Ford. Adamik Lajos. [Budapest], 1986.
- White 1975 = White, Lynn, jr.: Medical Astrologers and Late Medieval Technology. *Viator* 6. (1975), 295–308.
- Zinner 1990 = Zinner, Ernst: *Regiomontanus: his Life and Work*. Transl. by Ezra Brown. Amsterdam, 1990. (*Studies in the History and Philosophy of Mathematics* 1.)
- Zsoldos – Zsupán 2013 = Zsoldos Endre – Zsupán Edina: Stellarium – egy csillagászati kódex Mátyás könyvtárában. *Orpheus noster* 5. (2013:4), 64–87.
- Zsoldos 2014 = Zsoldos, Endre: The Stellarium of Johannes Tolhopff. In: Zsupán, Edina (Hrsg.): *Corvina Augusta. Die Handschriften des Königs Matthias Corvinus in der Herzog August Bibliothek Wolfenbüttel*. Budapest, 2014. 213–222. (*Supplementum Corvinianum* 3.) (*Ex Bibliotheca Corviniana*)
- Zsupán 2019 = Zsupán Edina: A Corvina könyvtár budai műhelye. Az Országos Széchényi Könyvtár kiállításának eredményei. *Századok* 153. (2019), 997–1036.

GÓZSY ZOLTÁN – TÓTH GERGELY – TÓTH ZSOLT

Miles tutus fuit – Venator interiit

*Johann Collet őrnagy sírköve a szigetvári
Páduai Szent Antal római katolikus templomban*

*The Tomb of Major Johann Collet in the Roman Catholic Church
Anthony of Padua in Szigetvár*

The study deals with the history of a tombstone found at the archaeological excavations in the Franciscan church of Szigetvár in the winter of 2020. The archaeological find is remarkable in several respects. Its unique character is provided by the fact that its upper surface is covered not only with a coat of arms, but also with a lengthy Latin text. An investigation of the inscription revealed that the deceased, a certain Major (Supremus Vigiliarum Praefectus) Johann Collet, died in 1703 during a hunt in the vicinity of Szigetvár. The study briefly presents the historical context of the case: the situation of Szigetvár in the turn of the 17th and 18th centuries, the use of the church by the Franciscan order, as well as the most important moments of the 2020 archeological excavation.

Szigetvár történeti belvárosában az 1713–1736 között épült Páduai Szent Antal római katolikus templom (a volt ferences templom) a Pécsi Egyházmegye ingatlana, mellette, az egykori kolostorban zeneiskola működik. 2020-ban a templom nagymértékű felújítása kezdődött el. A munkálatok részeként aljzatmegerősítésre is sor került, amely régészeti kutatást tett szükségessé a templom belső terében. A kivitelezést megelőző régészeti feltárást a Janus Pannonius Múzeum végezte Tóth Zsolt vezetésével 2020. január 20. és február 10. között. A templom falai és pillérei körüli területeken statikai okok miatt nem lehetett ásatást végezni, a főoltár alatti részen pedig csak régészeti megfigyelésre kerülhetett sor, amely a kivitelezés alatt történt és annak üteméhez igazodott.

A templom északkeleti sarkában, a szentély burkolatszintje alatt egy sírkő került elő, amely egy épített sír fedlapjaként értelmezhető. Feltárására 2020. június 24-én került sor. Kiemelni csak bő két héttel később, július 9-én lehetett, mivel a művelethez át kellett helyezni a főoltárt tartó dúcolatot. A mészkőből faragott sírkő téglalap alaprajzú, vízszintes helyzetben feküdt előlappal felfelé, tájolása a templom keleti falához igazodott. A sírkő keleti szélét és alsó (északi) végét a templom alapjának ásásakor elroncsolták, azaz a templom építése későbbi a sírkő megtalált helyzeténél. A fedlap alatt temetkezés, épített sír nem jelentkezett, ez alapján helyzete másodlagosnak tekinthető. A sírkőnek négy darabja került elő, a fő tömb 1,48 méter hosszú és 0,77 méter széles. Ennek alsó részéhez egy kisebb darab illeszkedett, a két másik kisebb töredék pedig a sírkő alsó szélének a részei. A sírkő a templom felújítása után a szentély északi szélén, a felszínburkolatba illesztve került bemutatásra.

A lelet több szempontból is figyelemre méltó. Unikális jellegét az adja, hogy felső felületét nemcsak címerpajzs, hanem terjedelmes latin nyelvű szövegezés borítja. A sírkő másodlagos helyzete, valamint az a tény, hogy a sírkőfelirat alapján egy katona végső nyughelyét biztosította, további vizsgálatokat indukált. Ugyancsak ebbe az irányba hatott a felirat tartalma, üzenete, stílusa is, ami alapján némi egyediséget lehetett a lelettel kapcsolatban sejteni.

Annak, hogy egy katona sírköve egy templomba kerüljön a 17–18. század fordulóján, egyaránt lehet szimbolikus és pragmatikus oka is. Ennek megértéséhez körül kell járni a korszak, a szereplők és a környezet sajátosságait. Az alábbiakban kísérletet teszünk annak felderítésére, ki lehetett az az elhunyt személy, akinek tiszteletére ezt az emléket állították, és mit árul el számunkra a töredékesen fennmaradt sírkő.

Vár, város, katonaság

A törökök kiűzésének idején több, a bécsi kormányzathoz kötődő tervezet is megfogalmazta, hogy a legtöbb magyar várra nincs szükség, azok korábbi szerepe megszűnt, új funkciót kell nekik találni. Ennek ellenére néhány, központi helyen fekvő, további erősítésekre alkalmas várat nem csak, hogy megtartani, de erősíteni is kívántak. Az így kiemelt szerephez jutó erődítmények sorába tartozott Szigetvár is. A várat ún. szabad századok őrizték 1696–1719 között, Johann Joseph de Huyn várkapitány vezetésével.¹

A kormányzat fent ismertetett koncepciójának „esett áldozatul” a régióban Kanizsa, Kaposvár és Dombóvár erődítménye, ugyanakkor a Titkos Konferencia

¹ Gózszy 2012a. 258.

1699. évi februári ülésén Szigetvárt azon stratégiaiag fontos várak között tárgyalta, amelyet fejlesztésre javasoltak, hogy falai között több katonát lehessen elszállásolni.² Sziget várának tehát a Habsburg államvezetés abban szánt jelentősebb szerepet, hogy itt kaszárnyákat alakítsanak ki katonai szálláshelyek gyanánt. A szigetvárihoz hasonló váraknak rendelt elsődleges funkció a 18. század folyamán – a kezdeti belső rendvédelmi funkció után – a falak között állomásoztatható katonaság elhelyezése volt. Az Udvari Haditanács a 17. század végétől kezdve rendszeresen utalt át különböző pénzüsszegeket a vár felújítására, megerősítésére.

Mindezek mellett amiatt is növekedett a szigeti várban szolgálók létszáma, mert a karlócai béke után – költségkímélési szempontból – megkezdtek a régió katonai élelmiszerraktárainak felszámolását, és a szigeti várkapitánynak kellett oldania a kaposvári, a mohácsi, a tolnai és a bajai raktáraknál szolgáló katonák saját parancsnoksága alá integrálását.³

A kaszárnyákban lakó katonák száma a 18. században folyamatosan száz fő körül mozgott.⁴ A várban állomásozó katonák névanyagát áttekintve azt a megállapítást tehetjük, hogy az 1690-es években és a 18. század első negyedében zömében délszláv, kisebb százalékban magyar és német katonák voltak, ugyanakkor a tisztikar domináns része német származású volt.⁵

A fentebb jelzett módon „felduzzasztott” várnak nagy szerepe volt abban, hogy Szigetvár gazdasága a megye többi településénél jobban és gyorsabban fejlődött, ugyanis az itt tartózkodó katonák, tisztek folyamatos vevőkört és megrendelést jelentettek a szigetvári iparosok, kereskedők számára. Az állandó katonai jelenlét további speciális funkciókat kölcsönzött a településnek, amely így erre az időszakra közigazgatási és egyfajta rendvédelmi, ennek köszönhetően pedig gazdasági, kereskedelmi központtá is vált.⁶

A templom és a ferencesek

A török uralom utáni időszakban a szerzetesek letelepedésének és berendezkedésének három általános feltételét különíti el a témakört az utóbbi évtizedekben kutató Siptár Dániel.⁷ Egyrészt szükség volt olyan külső tényezőre (személy, intézmény), aki, illetve amely aktívan, kezdeményezően lépett fel. Másrészt a megtelepülő rendnek is elkötelezettnek, illetve alkalmasnak kellett lennie a feladatra,

² Szita – Seewann 1999. 148.

³ Oross 2006. 1448.

⁴ PEL. I. 1721.1. 2; SML IV. 1. h. Ö 55. 26. d.

⁵ Gózszy 2012a. 260.

⁶ Vö. Gózszy 2012b.

⁷ Siptár 2012. 341.

és végül sok múlt a szerzeteseket befogadó közeg, közösség adottságain, körülményein és hozzáállásán. Szigetvár esetében mindhárom feltétel teljesült. A kamarai adminisztráció és a katonai vezetés egyaránt kezdeményezte és támogatta a ferences rend megtelepülését, sőt a vár visszafoglalása után az új városőrség lelkészeket kért a pécsi és a siklói ladiszlaita ferencesektől, akik a kérésnek eleget is tettek. Arról nincsenek közvetlen forrásaink, hogy a település magisztrátusa vagy a város lakossága hogyan viszonyult a ferencesekhez, de az anyakönyvek és más egyházi források révén jól látható, hogy a szerzetesek aktívan és kooperatívan vettek részt mind a város, mind a filiák pasztorációjában.⁸

A töröktől visszafoglalt városok legnagyobb épületei, amelyek az ideiglenes misézőhely céljának leginkább megfeleltek, a dzsámik voltak, annál is inkább, mivel ezek jelentős része középkori keresztény templomok átalakításával keletkezett. A szerzetesek lakhelyül az ezekhez legközelebb eső házakat kapták, amelyek általában török lakóházak voltak. Ezeket a szerzetesek a célokhoz megfelelő átalakítás elvégzése után használatba vették.⁹ Így történt Szigetváron is, ahol a ladiszlaita ferencesek megtelepedésére 1689-ben került sor.¹⁰

Az ide érkező szerzeteseknek a vár akkori parancsnoka egy török imahelyet adott – a szomszédos telekkel együtt – miséző- és lakhelynek.¹¹ Az első években így a keleti városkapu melletti dzsámi szolgált a ferencesek templomául, akik a mellette fekvő telken egy fából készült rendházban éltek.¹² 1694-ben megerősítést nyertek az ingatlanok birtoklásában, valószínűleg Gabriele Vecchy várparancsnoktól.¹³ Új templom építésére csak később került sor, ennek 1713. július 5-én tették le az alapkövét.¹⁴ Az építkezést a hívek alamizsnájából fedezték. A templom 1736-ban készült el, amelyet Berényi Zsigmond püspöki adminisztrátor szentelt fel.¹⁵

A barokk templom építése előtt planírozásra került sor a területen az építési szint kialakításához. A templom építéséhez nem tudták megteremteni a szilárd aljzatot, így az épület alapjait szürke, iszapos, humuszos feltöltődés- és feltöltés-rétegekbe ásták bele. A laza talajszerkezet miatt a templom falai és tornya

⁸ P. Takács – Pfeiffer 2001. 208., 343.; Gózszy 2012a. 277.

⁹ Siptár 2012. 343–344.

¹⁰ Siptár 2013.

¹¹ Siptár 2011. 205–206. A dzsámira s annak elhelyezkedésére l. még Sudár 2014. 500. A 2020. évi feltáráson a templom keleti felében török hódoltság kori épülethez tartozó hatszögű padlóteglák kerültek elő eredeti helyzetben, a padlóburkolat alatt. A templomnál korábbi falak nem láttak napvilágot.

¹² Egyik forrásunk beszámol arról, hogy létezett egy másik, fából készült templom is a városban, a ferencesek rendháza mellett, amit lebontottak. MNL OL U&C. 94:6. 369.

¹³ Brüstle 1880. 655.; Németh 1903. 319.; Siptár 2011. 207. Vecchyt 1695-ben helyezték el Szigetvárról. Oross 2012. 372.

¹⁴ Siptár 2011. 207.

¹⁵ Brüstle 1880. 655.; Siptár 2011. 207.

– helyenként egyenetlenül – süllyedt. Ez repedéseket eredményezett a templom falazatában, illetve a torony kismértékű megdőléséhez vezetett. A zárda 1740-ben épült meg. A ferencesek épületei így egy tömbben, a belvárosban helyezkedtek el, a templom és a kolostor mellett volt a temető is.¹⁶

A szigetvári ferencesek lelkipásztorkodással foglalkoztak, és részben a helyi plébános munkáját segítették, részben a környékbeli településeket pasztorálták.¹⁷ Utóbbi tevékenységük igen nagy területet ölelt fel, még a veszprémi püspökség Somogy megyéhez tartozó területeire is kiterjedt.¹⁸ Szent Antal napja (június 13.) a város fontos vallási ünnepévé vált, az ekkor tartott vásár a város legnagyobb gazdasági, társadalmi eseménye volt. A vásárnap jelentőségéhez és méreteihez hozzájárult, hogy kedvező időpontban volt, és hogy igen népszerű volt a pécsi és eszéki kereskedők és polgárok körében.¹⁹

A sírkő és felirata

A templomban megtalált sírkövön lévő írásos tartalmat két részre oszthatjuk: a körirat objektív módon meghatározza az eltemetett személy pozícióját, míg a felirat személyesebb hangvételben reflektál az elhunyra és halálának körülményeire.

A sírkő körirata a következő:

[SERE]NISSIMI DUCIS NEOBURGICI SUP(REMI) THEUT(ONICI) M(A)
G(IST)RI REG(IMINIS) PED(ESTRIS) SUP(REMUS) VIGIL(IARUM)
PRAEFECTUS ILL(USTRIS)MUS D(OMINUS) IO(ANNES?) [-----]

Fordítása:

„A felséges neuburgi herceg, a Német Lovagrend nagymestere²⁰ gyalogezredének főstrázsamestere, a nagyságos Johann (?) [.....?] úr”

¹⁶ Balázs 2018.

¹⁷ Siptár 2009. 179; Siptár 2011. 209–210.

¹⁸ Gőzsy 2006. 172.

¹⁹ Gőzsy 2012a. 189.

²⁰ Franz Ludwig von Pfalz-Neuburg, avagy Ferenc Lajos (1664–1732), pfalz-neuburgi herceg és palotagróf, 1683–1732 között Breslau hercegérseke és a Német Lovagrend nagymestere (1694–1732). Vö. Mihalik 2020. 27–28.

Az alsó részen lévő felirat – jelentős részben töredékes – eredeti szövege és fordítása:

<p>STA VIATOR [S]UB HOC TUMULO IACET MILES VENATOR [MORS CU]M MILITE CONGRESSA VICTA EST [V]ENATOREM AGRESSA VICIT</p> <p>[HOST]ILES INTER GLOBOS ANNIS 30 MILES TUTUS FUIT [SE]MEL GLANDE AMICA TACTUS</p> <p>VENATOR INTERIIT [F]ERAS DUM INSEQUITUR [FE]RAM VENATUS EST MORTEM [DEFLE]XO (?) AB ARBORE GLOBO SAUCIATUS [SC]LOPUS (?) AMICUS CENTRUM HABUIT</p> <p>SED [DOR]SUM (?) TANTI VIRI VERGENTEM [---]ENS VICINUM FE[-]RIIT(?) [---]POEMINE [---]EMIT (vagy: [---]POEM INTE[R]EMIT?) [M]DCCCIII [---] N [---] V. [---] [SUPR]EMUS VIGILI[ARUM] [PRAEFECTUS] [O]BDORMIVIT [IN DOMINO] REQ[UIES]CAT [I]N P[ACE]</p>	<p>ÁLLJ MEG, VÁNDOR! E SÍR ALATT FEKSZIK EGY VADÁSZ ÉS KATONA. [A HALÁL] A KATONÁVAL ÖSSZECSAPOTT, DE LEGYŐZETETT; AMIKOR A VADÁSZT TÁMADTA MEG, GYŐZÖTT.</p> <p>ELLENSÉGES GOLYÓK KÖZÖTT 30 ÉVIG BIZTONSÁGBAN VOLT, MINT KATONA; DE AMIKOR EGYSZER EGY BARÁTI GOLYÓ TALÁLTA EL, MEGHALT, MINT VADÁSZ. MIKÖZBEN A VADAKAT ÜLDÖZTE, A [ZORD] HALÁL LETT A ZSÁKMÁNYA. EGY FA ÁLTAL [ELTÉRÍTETT?] GOLYÓ SEBESÍTETTE MEG A BARÁTI PUSKA (?) A KÖZÉPPONTOT BIRTOKOLTA (?) (vagy: KÖZÉPEN TALÁLTA EL?) DE E KIVÁLÓ FÉRFI HAJLÓ [HÁTÁT?] A SZOMSZÉDOS [---] MEGÜTÖTTE (?) [---?] ELVETTE (?) (vagy: [---?] MEGÖLTE?) [1]703 [---] [HÓNAP] 5-ÉN (?) [---] FŐSTRÁZSAMESTER</p> <p>ELSZENDEREDETT [AZ ÚRBAN] NYUGODJÉK [BÉKÉBEN]</p>
---	--

A feliratot a korszakban divatos „stylus lapidaris”, avagy „kőfelirat-stílus” elvárásai szerint alkotta meg ismeretlen szerzője. Ez a stílus formailag követi a feliratok tömörségét, szaggatott, rövid sorait, ugyanakkor jellemzőek rá a szójátékok, metaforák és egyéb költői-retorikai eszközök. Egyik fő művelője és teoretikusa, Emanuele Tesauro (1592–1675) szerint félúton van a próza és a poézis között.²¹ Magyarországi alkalmazására is bőven akad példa a 17. századból: ide sorolható a Nádasdy Ferenc által 1664-ben kiadott *Mausoleum* a magyar történelem nagyjairól – amelynek szövegeit a jeles jezsuita szerző, Nicolaus Avancini (1611–1686)

²¹ L. Szörényi 2002. 103–104.

alkotta meg –,²² illetve Tarnóczy István (1626–1689) elogium-sorozatai avagy magasztaló-tanító jellegű életrajzai Szent Istvánról és Szent Lászlóról.²³ A jelen alkotás tartalmazza a stílus kötelező elemeit, hiszen találni benne szójátékokat (*congressa – aggressa, victa est – vicit, feras – feram mortem*), illetve ellentétpárokat (*hostiles – amica*). Ami a szöveg szerzőjét illeti, egy jól képzett, a latin nyelvet nagy biztonsággal kezelő, eruditus tollforgatót sejtethetünk mögötte: talán éppen egy ferences szerzetest vagy valamely más klerikust. Sajnos a felirat utolsó harmada igen töredékes, így annak megfejtése komoly nehézségekbe ütközik.

Az őrnagy

Az elhunyt főstrázsamester (mai szakterminussal őrnagy) beazonosítása és megtalálása a rendelkezésre álló adatok alapján nem tűnt könnyen megvalósíthatónak.²⁴ Kiindulópontunk a köriratban szereplő szervezet neve, a *supremus vigiliarum praefectus* titulus, illetve a halál időpontja, az 1703-as év volt. A körirat alapján Franz Ludwig von Pfalz-Neuburg herceg, a Német Lovagrend nagymestere által felállított gyalogos ezred főstrázsamesteréről van szó, vagyis egy ideiglenesen Szigetváron tartózkodó egység tisztjéről.²⁵ A felirat alapján az őrnagy 30 évig katonáskodott, és vadász-balesetet szenvedett („baráti tűzben” vesztette életét, azaz egy vadásztársa véletlenül lelőtte).

A haditanácsi kötetekben az 1701-es évnél, egy vitás ügy kapcsán szerepel a Pfalz-Neuburg ezred főstrázsamestere (*Obristwachtmeister*).²⁶ Az Udvari Haditanács regisztraturájában sikerült az index- és lajstromkönyvek alapján beazonosítani a keresett őrnagyot, aki a Collet névre hallgatott. A ránk maradt forrásokban nem szerepel a keresztnéve: a felirat alapján Johann lehetett. A lajstromkönyvből az is kiderült, hogy 1703 májusa és 1703 júliusa között halhatott meg, mivel az 1703. júliusi bejegyzés arról tájékoztat, hogy nemrég halt meg (*des üüngst verstorbenen Collet*).²⁷ Az őrnagy halálának körülményeiről sajnos nem derül ki semmilyen részlet a fent említett kötetekből. 1703 februárjában még a komáromi

²² Vö. Rózsa 1970. 473–477.

²³ Szörényi 2002. 104–107.

²⁴ A levéltári feltárásban Oross András bécsi magyar levéltári delegátus volt segítségünkre, akinek ezúton is szeretnénk köszönetet mondani.

²⁵ Az egységet *Deutschmeister-gyalogezrednek* is nevezték, utalva az ezredtulajdonos nagymesteri tisztségére. Még l. Mészáros 2005. 815. (További irodalommal.)

²⁶ ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd 411. fol. 217.

²⁷ „Friedrich Böhnen obristwachtmeister bitt umb conferirung der obristwachtm. stelle unter dem Neuburg. Regiment anstatt des üüngst verstorbenen Collet.” – ÖStA KA HKR 1703 Jul 333. Exp. Bd. 418 fol. 599.

alkapitányi posztot kérvényezte saját maga számára, 1703 májusában pedig azt jelentette, hogy a Pfalz-Neuburg ezred századait összevonta, és Eszék felé indult velük.²⁸ Ezen év júliusában azonban már elhunytként hivatkoztak rá, és pályázatot nyújtottak be a posztjára.

Összegzés

A ferencesek szigetvári jelenléte és temploma, amint arról fentebb szó volt, közvetlenül a katonaságnak volt köszönhető, így az itt szolgáló és elhalálozó főtiszt sírkövének templomi elhelyezése akár értelemszerűnek is tekinthető. Johann Collet 1703-ban halt meg, sírköve pedig az 1713-ban építeni kezdett templom padlószintje alá került. Hogy honnan és miért kerülhetett át ide, azt nem lehet rekonstruálni, miként az őrnagy halálának pontos körülményeit sem ismerhetjük – csak annyit, amennyit a töredékes felirat elárul. Csak feltételezni lehet a talált padlótéglák alapján, hogy a ferences templom a korábbi török dzsámi helyén épült fel, így a sírkő eredeti helye is valahol a templomon belül lehetett. Ugyanakkor részben morális kötelességünk engedni a sírkő felszólításának, és megállni egy rövid időre, részben pedig szakmai kötelességünk feltárni és értelmezni a régészeti leletet, amelynek segítségével visszaadhatunk valamit a 17–18. század fordulójának világából, az oszmán és Habsburg impériumváltás időszakából.

Források

MNL OL U&C. 94:6. Fasc. 94. nr. 6. = Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára. Magyar Kamara Levéltára E 156. Urbaria et Conscriptio. Conscriptio Provisoratus Szigethiensis, 1714. augusztus.

MNL SML IV. 1. h. Ö 55. 26. d. = Magyar Nemzeti Levéltár Somogy Megyei Levéltára IV. 1. Somogy Vármegye Nemesi Közgyűlése és Albizottsága iratai, 1454–1855. h. Conscriptio (Összeírások), 1534–1871. IV. 1. h. Ö 55. 26. doboz. Conscriptio variae, 1718–1752. Lélekösszeírás, Kanizsai, Szigeti, Kaposi járás. 1725.

ÖStA KA HKR 1703 Mai 152. Exp (Bd. 418 fol. 405.) = Österreichisches Staatsarchiv Kriegsarchiv. Wiener Hofkriegsrat. Bücher. 418. Protokoll-Expedit I–VII. 405. Collet obristwachtmeister Neuburg. Regiment erindert

²⁸ ÖStA KA HKR 1703 Mai 152. Exp. Bd. 418 fol. 405.

die zusammenziehung seiner Companiem und dan dem ehist beschehenen aufbruch nach Ossek.

ÖStA KA HKR 1703 Jul 333. Exp (Bd. 418 fol. 599.) = Österreichisches Staatsarchiv Kriegsarchiv. Wiener Hofkriegsrat. Bücher. 418. Protokoll-Expedit I–VII. 599. Friedrich Böhnen obristwachtmeister bitt umb conferirung der obristwachtm[eister]. Stelle unter dem Neuburg. Regiment anstatt des iüngst verstorbenen Collet.

PEL I. 1721. 2. = Pécsi Egyházmegyei Levéltár. I. Iratok. 1721.2. Conscriptio Personarum in oppido Szigethano contentarum.

Felhasznált irodalom

Balázs 2018 = Balázs Péter: Szigetvár ferences templom és kolostor. Építéstörténeti tudományos dokumentáció, 2018 április. (kézirat).

Brüsztle 1880 = Brüsztle, Josephus: Recensio universi cleri dioecesis Quinqueecclesiensis IV. Pécs, 1880.

Gózszy 2006 = Gózszy Zoltán: Szigetvár története 1711 és 1815 között. In: Bősze Sándor – Ravazdi László (szerk.): Szigetvár története. Tanulmányok a város múltjából. Szigetvár, 2006. 135–174.

Gózszy 2012a = Gózszy Zoltán: Szigetvár története a 18. században. Szigetvár, 2012.

Gózszy 2012b = Gózszy Zoltán: Szigetvár mezőváros funkcionális változásai 1687 és 1749 között. Urbs. Magyar Várostörténeti Évkönyv VII. (2012), 503–517.

Mészáros 2005 = Mészáros Kálmán: Egy fogolynévsor a Rákóczi-szabadságharcból, 1705. február 4. Hadtörténelmi Közlemények 118. (2005), 811–834.

Mihalik 2020 = Mihalik Béla: A kétszer megváltott nép. Katolikus egyház a Jászkunságban (1687–1746). Budapest, 2020. (Magyar Történelmi Emlékek – Értekezések)

Németh 1903 = Németh Béla: Szigetvár története. Pécs, 1903.

Oross 2006 = Oross András: Végvárankból kaszárnyák. A Budai Kamarai Adminisztráció szerepe Magyarország új katonai berendezkedésében a 17–18. század fordulóján. Századok 140. (2006:6), 1441–1473.

Oross 2012 = Oross András: Az állandó várőrségek és az új polgárság konfliktusai a 17. század végén. Urbs. Magyar Várostörténeti Évkönyv VII. (2012), 359–377.

Rózsa 1970 = Rózsa György: A Nádasdy-Mausoleum és Nikolaus Avancini. Irodalomtörténeti Közlemények 74. (1970:4), 466–478.

Siptár 2009 = Siptár Dániel: A felszabadító háborúk után megtelepedett szerzetesi közösségek a Dél-Dunántúlon. In: Gózszy Zoltán – Varga Szabolcs – Vérte-

- si Lázár (szerk.): Katolikus megújulás és a barokk Magyarországon. Pécs, 2009. 155–196.
- Siptár 2011 = Siptár Dániel: Szerzetesség a töröktől visszafoglalt Szigetvár. In: Varga Szabolcs (szerk.): „Hír a dicső tettek ragyogása”. Tanulmányok a Zrínyi család és Szigetvár kora újkori történetéből. Szigetvár, 2011. 197–213.
- Siptár 2012 = Siptár Dániel: A szerzetesség első megtelepedési hulláma a töröktől visszafoglalt dunántúli városokban. Urbs. Magyar Várostörténeti Évkönyv VII. (2012), 339–359.
- Siptár 2013 = Siptár Dániel: Tartományok harca. A ferences rend terjeszkedése a Dunántúl töröktől visszafoglalt részén (1686–1703) és a provinciák határainak megszilárdulása a XVIII. században. In: Medgyesy S. Norbert – Ötvös István – Óze Sándor (szerk.): Nyolcszáz esztendő a ferences rend. Tanulmányok a rend lelkiségéről, történeti hivatásáról és kulturális-művészeti szerepéről. Budapest, 2013. 268–281.
- Sudár 2014 = Sudár Balázs: Dzsámik és mecsetek a hódolt Magyarországon. Budapest, 2014. (Magyar Történelmi Emlékek – Adattárak)
- Szita – Seewann 1999 = Szita László – Seewann, Gerhard: A karlócai béke és Európa. Dokumentumok a karlócai béke történetéhez 1698–1699. Pécs, 1999.
- Szörényi 2002 = Szörényi László: Tarnóczy István Szent István-életrajza, a „lapidáris stílus” remekműve. In: Szörényi László: Memoria Hungarorum. Tanulmányok a magyarországi neolatin irodalomról. Budapest, 2002. 101–110.
- P. Takács – Pfeiffer 2001 = P. Takács J. Ince O. F. M. – Pfeiffer János: Szent Ferenc fiai a veszprémi egyházmegyében a 17–18. században. 1–2. kötet. Pápa – Zalaegerszeg, 2001.

Képek

A sírkő fő tömbje a megtalálásakor a templom északkeleti sarkában

A sírkő megtalált négy darabja a kiemelés után

A címerpajzs és a körirata

PONTAS

4. (2021)

INTERJÚ

INTERJÚ

Interjú Prof. Dr. Font Mártával*

Professzor Asszony, kezdésként beszélne nekünk családi háttéréről, a pécsi gyermekkoráról, ifjúságáról, a tanulmányairól?

Elég összetett családból származom, apai nagyszüleim költöztek Pécsre, erről az oldalról meghatározóak a soltvadkerti sváb gyökerek. Édesanyám pedig Fonyódról származott, de a nagyapám Erdélyből került oda. A szüleim itt Pécsen találkoztak, így én már *tükeként* születtem.

A családi helyzetből két dolgot emelnék ki: Szigorú protestáns nevelésben részesültem, ami elsősorban a kötelességteljesítés szempontjából volt nagyon meghatározó. A szüleimet soha nem a kapott a jegyek érdekelték, ha nem ötöst kaptam, mindig azt kérdezték: mit nem csináltál meg? Arra voltak kíváncsiak, mi az, amit én mulasztottam el. Mindezekből számomra az következett, hogy mindig a maximumra törekedjek, én pedig ennek jó alánya voltam, hiszen nagyon szerettem tanulni. A másik körülmény, amelyet fontosnak tartok kiemelni, hiszen nagy hatással volt a későbbi életemre, azonban magamtól nem jutott volna eszembe,

* Az interjú 2020 decemberében készült Pécsen. Készítette Dr. Barabás Gábor egyetemi adjunktus (PTE BTK TTI Középkori és Koraiújkori Történeti Tanszék).

Font Márta 1983 óta dolgozik a Pécsi Tudományegyetemen (és jogelődjein), 1990-ig adjunktusként, majd 1997-ig egyetemi docensként, 1998-ban nevezték ki egyetemi tanárrá. 1995 és 2017 között vezette a Középkori és Koraiújkori Történeti Tanszékot, 2020. október 1-jén kapott *professor emerita* kinevezést. 1999 és 2005 között két cikluson keresztül a JPTE, majd PTE BTK dékánja volt, amely tevékenységéért a *decan emerita* címben részesült. 2007 és 2010 között a PTE oktatási és tudományos, illetve részben általános rektorhelyettese volt. Mindezek mellett 2001-től, megalapításától kezdve vezeti a PTE Interdiszciplináris Doktori Iskola középkortörténeti programját.

Font Márta 1995 és 2015 között volt a Pécs Története Alapítvány és a Pécs-Monográfia szerkesztőbizottságának tagja. Ebben az időben foglalkozott a város "Középkori Egyetem alapítványával", a Kuratórium tagja volt a '90-es évek közepétől, 2002-től pedig elnöke. Az Alapítvány 2015. május 9-ig működött, amikor a helyreállított épületben megnyílt a ma is látható kiállítás, és okafogyottá vált a további létezés. Ebbéli tevékenységéért Font Márta Pécs városától a *Pro Civitate* díjat vehette át. Mindezek mellett a PTE BTK-tól *Pro Facultate*, valamint a magyar államtól *Magyar Köztársaság Tisztikeresztje* kitüntetésben részesült.

az, hogy édesapámnak egy követelménye volt: a latin tanulása. A testvéremnek is kellett, pedig ő matematikus lett. Tehát nem a pályaválasztást célozta ez, hanem a műveltség megszerzését.

Pécsett végeztem az összes iskolámat, tanulmányaimat a volt Egyetem utcai általános iskolában kezdtem, ahol két meghatározó tanárom is volt. Az orosz-tanárnőm különösen nagy hatással volt rám, aki úgy tanított, hogy az ember észre sem vette, hogy tanul. Maga a tanárnő is fantasztikus egyéniség volt. Az osztályfőnökömtől pedig a fegyelem fontosságát tanultuk meg, a munka értékét, azt, hogy először dolgozni és teljesíteni kell, utána lehet egyebet csinálni, de munka nélkül semmi sincs.

Innen egyenes utam vezetett a Nagy Lajos Gimnázium orosz tagozatára. Ekkor nagyon nehéz volt bejutni oda, divatos és kőkemény iskola volt, felvétellel lehetett bekerülni. Itt választhattam a német és a latin nyelv között, és édesapám döntése alapján a latinra esett a választás. Németet tanultam korábban is, illetve van eszperantó nyelvvizsgám is. 1966-ban, amikor befejeztem az általános iskolát, eszperantista világtalálkozó volt Pécsett, ahol szervező is lehettem, ami nagy sikerélmény volt számomra, jó volt, hogy egy év tanulás után tudtam használni a nyelvet.

A gimnáziumban nagyon jó volt az orosz tagozat, az orosz kultúrából kezdetől fogva azt kaptam meg, ami érték, a vonzerejét láttam, az irodalmat például, így nem volt soha ellenérzésem a nyelvvél szemben. Nyelvi labor ekkor ugyan még nem volt, de a tanárunk, Bányai László, aki később a Közgazdaságtudományi Kar nyelvtanára lett, nagyon sokat foglalkozott külön az érdeklődő diákokkal. Például magnóra vettük és visszahallgattuk a beszédet, illetve egyéb kommunikációs gyakorlatokat is tartott.

Az osztályfőnököm Rajczi Péter volt, egy fantasztikusan jó magyar- és történelemtanár. Az ő neve fogalom volt Pécsett. Nála szakkörre jártunk, ahol plusz előadásokat tartott, illetve az esti tagozatos óráira is elhívott minket, hogy legyen, aki válaszol a kérdéseire. Mi voltunk tehát a kötelező válaszolók. Tanulni ezzel is nagyon sokat lehetett.

A latin–orosz–történelem hármassal nagy dilemmában voltam, mivel csak kettővel lehetett továbbtanulni. Én mindhárom tárgyból jártam tanulmányi versenyekre, bár hozzátenném, matematika versenyekre is jártam, és úgy gondolom, a matematikára a bölcsészeknek is szüksége van. Végül arra jutottam, a történelemhez hozzákapcsolódik a latin, így esett a választás a történelem–orosz szakpárra.

Vissza tudja idézni, hogy miért és mikor döntött úgy, hogy történelemmel szeretne foglalkozni? Emlékszik ennek a körülményeire?

Történelemből soha nem mentem OKTV-re, mivel oda kellett volna egy beadandó dolgozatot írni, azonban ott csak a modernkori témák szerepeltek, ami engem

nem érdekelt, megmondom őszintén. A középkor iránti vonzódást Rajczi Péternek köszönhetem, ott, az ő révén láttam meg benne azt a *mást*, amit az ember megismerni és megfejteni szeretne. A modern korról kapcsolatban pedig riasztó volt a különbség a között, amit otthon hallottam, és ami a tankönyvben állt. De jártam helyi versenyekre, két osztálytársammal több csapatversenyt is megnyertünk. A végső lökést ez adta meg, éreztem a sikerélmények révén, hogy van keresnivalóm a pályán.

Középkola után történelem–oroszlakon kezdte meg egyetemi tanulmányait Szegeden. Miért pont azt és miért pont ott?

Pécsett volt Tanárképző Főiskola, de oda a közepes eredményt produkálók jelentkeztek. Akkoriban, ha egyetemre akart menni valaki Pécsett, akkor jogász vagy orvos lehetett, előbbi eszembe se jutott, utóbbi távol állt tőlem. Sokan elhagyták tehát a várost, akik nem ilyesmivel akartak foglalkozni. Budapestre nem mertem menni, féltem, hogy nem vesznek fel, talán így is lett volna, így egyenesen Szegedre jelentkeztem, ahol fel is vettek. Szeged mellett a tanárim is agitáltak, például a Nagy Lajos igazgatója (Dobay József) is, aki fél évig tanított latinra. Ebben természetesen az játszott főszerepet, hogy ők is Szegeden végeztek. Édesanyám szeretne volna, ha Budapestre megyek, mivel ott lakott a nagymamám testvére, akivel jóban voltunk, és náluk lakhattam volna ottlakós diákként, de a másik elképzelés végül felülírta ezt a lehetőséget. Debrecen fel sem merült a nagy távolság miatt.

Emlékszik arra a pillanatra, amikor eldöntötte az egyetemen, hogy tudományos pályán szeretne elhelyezkedni?

Én alapvetően tanári pályára készültem. Egyetemi éveim alatt, amikor csak itthon voltam Pécsett, bementem az iskolába Rajczi Péterhez, megcsináltam a tanári adminisztrációját, órát látogattam nála, amikor másodéves voltam, már engedett tanítani is, leadhattam az új anyagrészt. Hozzáteszem, nem akárkiket tanítottam, abba az osztályba járt Müller Péter és Páva Zsolt is. Vonzott tehát a tanári pálya, annak az egésze. Amikor végeztem az egyetemen, lett is volna állásom a Nagy Lajosban. Nem tudományos munkára készültem tehát, de közben kiderült, hogy az érdekel. Kellettem hozzá én is, de kellettek a „véletlenek” is, amelyek ebbe az irányba tereltek.

Egyetemi éve alatt mely oktatók és/vagy kurzusok voltak a legnagyobb hatással Önre?

A történelem esetében egyértelműen Kristó Gyulát és az ő kurzusait kell megemlítenem, illetve volt még egy oktató, aki nagy hatással volt rám, Wittman Tibor.

Egyetemes középkori történelmet tanított, de ő sajnos nem sokkal később meghalt, miután levizsgáztunk nála.

Az orosz szakon Ferincz Istvánt kell elsőként kiemelnem, akivel később együtt is dolgoztam, legutóbb a *Poveszty vremennih let* kiadásán.¹ Ő tíz évvel idősebb nálam, fiatal oktató volt, amikor kezdtem, nagyon szerettem hozzá járni. De sokaknak tartozom köszönettel az Orosz Tanszéken. Van, akitől a kiejtést, mástól a nyelvtant, az igevonzatokat lehetett megtanulni. Egy történetet el kell mesélnem, mivel volt egy tantárgy, amelyet nagyon nem szerettem, még hozzá a tanára miatt. Ez a nyelvtörténet volt, ha tehettem volna, azonnal abbahagyom. H. Tóth Imrétől mindannyian nagyon féltünk, személyes sértésnek vette, ha nem tudta valaki a válaszokat, ami ennek megfelelő érzelmi reakciókat váltott ki belőle. Négy szemesztert hallgattam nála, mindegyik alkalommal vizsgáznni kellett, a végén pedig szigorlatozni. Őszintén szólva, a hátam közepére sem kívántam az egészet. De gyakorlatilag ez az időszak alapozta meg a későbbi tudományos pályám, nem ugyanaz lennék, ha abbahagyom. Nyelvtörténeti ismeretek nélkül nem tudnék a középkori szláv krónikákkal foglalkozni, és nem érteném olvasási szinten a szláv nyelvek többségét. Vagyis az ember 20-21 évesen még nem mindig tudja, mire lehet szüksége, de a befektetett energia végül mindig megtérül.

H. Tóth Imrének köszönhetem a kutatási témámat is, amivel mind a mai napig dolgozom. Ő nem szerette a történelem–orosz szakosokat, és ezt kifejezésre is juttatta, olyankor meglobogtatta Hodinka Antal könyvét (*Az orosz évkönyvek magyar vonatkozásai*. Budapest, 1916.), odavágta az asztalra, feltéve a kérdést, hogy ezzel miért nem foglalkozik senki.. Ez engem annyira felidegesített, hogy végül megnéztem, és a harmadik év elején, amikor szakdolgozati témát kellett választani, emellett döntöttem. Kitaláltam, hogy a magyar középkorral akarok foglalkozni, és ezt Kristónál szeretném tenni. De tőle is nagyon tartott mindenki, mert nagyon sokat követelt. Engem a barátnőm lökött be az ajtón, amikor a témabejelentőt akartam vele aláíratni. Ő csak annyit kérdezett, tudom-e, hogy sokat fog követelni, ha igen, akkor részéről minden rendben van.

A latinnal, ahogyan említettem, már korábban is komolyan foglalkoztam, érettségiztem is belőle, így az első félévben még hárman, majd a másodikban egyedül jártam haladó latinra a Klasszika-Filológia Tanszékre Lakatos Pál tanár úrhoz. Nagyon jó iskola volt, klasszikus és középkori szerzőket olvastunk. Rá is akart beszélni, hogy vegyem fel harmadik szaknak a klasszika-filológiát, de láttam a latin szakos kollégiumi szobatársam (Galántai Erzsébet, aki a középlatin filoló-

¹ *Régmúlt idők elbeszélése. A Kijevi Rusz első krónikája*. Fordította Ferincz István. A fordításhoz a jegyzeteket írta Balogh László, Ferincz István, Font Márta, Kovács Szilvia, Polgár Szabolcs, Zimonyi István. A tanulmányokat írta Balogh László, Ferincz István, Font Márta és Kovács Szilvia. Szerkesztette Balogh László és Kovács Szilvia. Budapest, 2015.

gia specialistája lett) irdatlan mennyiségű szótározó munkáját, nekem pedig arra a történelem és az orosz mellett nem lett volna időm. Galántai Erzsébettel sokszor konzultáltam a latin forrásokat illetően. Viszont Kristó Gyulával nem latinoztunk, de nem tudom ennek mi volt az oka. Nem olvasott velem okleveleket sem, mivel akkor az elbeszélő forrásokkal foglalkoztam. Oklevélolvasási gyakorlatot Pécsen szereztem Petrovich Ede és Timár György segítségével, előbbi a Káptalani Levéltár nyugalmazott igazgatója volt, utóbbi helytörténeti kutatásokkal foglalkozó római katolikus plébános.

Mit gondol: a kutató találja meg a témát vagy a téma a kutatót?

Mondhatnám az előzőek alapján, hogy a véletlenek vezettek utamon, de úgy gondolom nincsenek véletlenek, ennek így kellett lennie. Mindkét megközelítés igaz. A téma is alakult közben, Kristó Gyula először azt gondolta, hogy Hodinka kommentárjait készítem majd el, de ötödéven fél évet Moszkvában töltöttem, és rengeteg anyagot összeszedtem a kérdés történelmi hátteréhez és a filológiai részhez is. Olyan új szakirodalmat sikerült beszerezni, amely később is nagyon fontos volt számomra, ezekről a könyvekről jelentek meg az első recenzióim (Századok, Irodalomtörténeti Közlemények). Végül *Az orosz–magyar kapcsolatok néhány kérdése a XII. században* lett a szakdolgozatom címe. Később derült ki számomra, hogy igazából nem orosz, hanem a Kijevi Ruszhoz fűződő kapcsolatokról van szó.

Érezhető volt, hogy egy olyan területet talált meg két diszciplína, a nyelvészet és a történettudomány metszéspontjában, amellyel korábban nem vagy nem nagyon foglalkoztak? Tisztában volt ezzel Kristó Gyula?

Igen, és kifejezetten sok támogatást is kaptam tőle az egyetemi évek alatt és utána is. Biztatást kaptam tőle a kutatás folytatására, de akkor a történelem tanszékeken nem volt álláslehetőség, különösen nem egy középkorász számára.

Az egyetem elvégzése után milyen lehetőségek álltak Ön előtt, hogyan indult a tudományos pályafutása?

Ahogy az előbb említettem, történészként nem volt esély elhelyezkedni az egyetemen, azonban az Szláv Intézetben akkor három státusz is szabad lett, ahol Kristó Gyula támogatásával végül alkalmazásba kerültem. Az előbb említett kettősség segített abban, hogy ott elfogadjanak. Ferincz Istvántól ekkor megkaptam az Oroszország története kurzust, ez volt az egyik első feladatom, és hasznos is volt, ekkor tanultam meg istenigazából az orosz történeti terminológiát. Hallgatóként sokáig nem volt egyértelmű, hogy az egyetemen fogok maradni, senki nem biztatott ezzel.

Alapvetően középiskolai tanárságra készültem. Lett volna állásom Pécsen a Nagy Lajos Gimnáziumban, férjem, Frank Gábor azonban egy évvel előttem végzett, és ő ekkor már Szeged egyik legjobb középiskolájában, a Radnóti Gimnáziumban tanított. Dilemma elé kerültünk tehát, végül Szegeden kerestünk nekem állást, de nem volt szívderítő a helyzet. Többen igyekeztek ugyan segíteni, felajánlottak egy napközis tanári állást, majd Kisteleken egy középiskolait, nevelőtanárit Hódmezővásárhelyen, de végül az államvizsga előtt hívtak a Szláv Intézetbe, akkor eldőlt a kérdés.

Utólag visszatekintve nem volt sima az út odáig sem, és később sem. Sok olyan kurzust is kaptam, amivel meg kellett küzdenem, és nem csak emiatt éreztem azt, hogy nem teljesen ott vagyok, ahol szerettem volna lenni. De örültem a kínálkozó lehetőségeknek. Megcsinálhattam a kisdoktorimat, dolgozhattam, de bennem volt az érzés, hogy nem ez az igazi számomra. És a történelmi körből is kiszakadtam ekkor. Fontosnak érzem azonban, hogy folyamatosan orosz nyelvi közegben dolgoztam, számos konferenciaelőadást kellett tartanom (igaz, a nyelvoktatás módszertanából), járhattam Kijevben, Odesszában, és a tanszéken működő lektoroktól bolgár és ukrán nyelvet tanulhattam. Közben megszületett az első gyermekem; négy évvel a szakdolgozatom megvédése után jutottam el a kisdoktoriig, amelyet a 12. századi magyar–oroszl kapcsolatokról írtam. Ebben elég sok filológiai rész is volt, talán ennek is köszönhető, hogy H. Tóth Imre ezután már komolyan vett szakmailag.

Ezzel párhuzamosan beindult a tudományos karrierje is? Publikációi jelentek meg, konferenciákra járt?

Igen, a doktorimból születtek az első publikációim, a szegedi *Acta Historicában* és a *Dissertationes Slavicae*-ben, ha eltekintünk a korai zsenyéktől, amelyek az *Acta Iuvenumban* jelentek meg még negyed- és ötödéves koromban. Előbbi a negyedéven Odesszában tartott tudományos diákköri előadásom írott változata volt, míg utóbbi az OTDK-ra írt dolgozatom alapján készült. Viszont konferenciákra nem történészként jártam, az a Szláv Intézethez kötődött, ami hosszútávon nagyon hasznos dolog volt, például a nemzetközi kitekintést is ennek révén kaptam meg.

Pályája elején milyennek látta a szegedi, és általában a hazai medievisztika helyzetét, lehetőségeit, légkörét?

Kicsi volt és megosztott. Kevesen művelték, például Szegeden Kristó mellett Karácsonyi Béla foglalkozott középkorral, majd az első Kristó-tanítványok, Blazovich László és Szegfű László, de például Jánosi Monika csak középiskolában tudott ekkor elhelyezkedni. Utánuk pedig már én következtem. Budapesten az ELTE-n Gerics József, az Intézetben (MTA Történettudományi Intézet) Györffy György volt meghatározó tudós, de ők – hogy finoman fogalmazzak – egymással sem igazán

kommunikáltak, nem véletlenül nem voltak konferenciák sem ebben az időszakban. Összességében a középkor kutatása inkább a megtúrt kategóriába tartozott.

Mit gondol, emiatt a helyzet miatt lehetett ilyen megosztott a szakma?

Igen. Például Kristó Gyulának Szegeden sem volt egyszerű tudásának megfelelő pozícióba kerülni. Ő sokáig nem is tarthatott előadást. Beszédes, hogy előbb lett rektor, mint tanszékvezető. Mire Kristó Gyula kitört ebből a helyzetből, addigra én már eljöttem Pécsre.

Ön szerint mikor változott meg a magyar medievisztika polarizáltsága, megosztottsága?

Ehhez generációváltásra volt szükség. Például Draskóczy István (ELTE) mondta nekem egyszer félig viccesen: „a főnökeink nincsenek jóban, de nekünk azért nem muszáj őket követnünk, ugye?”. Fontos lépés volt a *Castrum Bene* alapítása, amely révén rendszeres rendezvények szolgálták a szakmai kapcsolattartást. A *Castrum Bene* egyik jeles tagja, Feld István egyébként általános iskolai osztálytársam volt. Nagyon fontos változás volt számomra – már Pécssett – az MTA Történettudományi Intézetből érkező kollégákkal való együttműködés. Barta Gábor révén elkezdtem rendszeresen járni Budapestre a TTI előadásaira, és rengeteg embert ismertem meg. Rajta keresztül kerültem kapcsolatba Engel Pállal, akivel merem mondani, barátságba kerültem (közös OTDK és OTKA zsűri-tagságok, egy bolognai konferencia, az ő pécsi vendégelőadásai voltak ennek a szakmai hozzáadékaik). Kubinyi Andrással pedig a *Castrum Benén* keresztül kerültem kapcsolatba, jártam vele például Németországban is konferencián (Reichenau), később hívásomra többször jött ő is Pécsre előadást tartani.

Ami a konferenciákat illeti, azok sora számomra igazán Pécssett indult be. Itt Polányi Imre szervezésében zajlott évente az akkor már híressé vált szigetvári konferencia-sorozat, ekkor kapcsolódtam be a történelmi szakma vérkeringésébe.

Hogyan került Szegedről (vissza) Pécsre?

Hirtelen jött lehetőség volt. A Szláv Intézetben komolyabb konfliktushelyzetbe kerültem. 1979-ben a kisdoktorim után döntés elé állítottak: nyelvész legyek vagy irodalmár? De én egyiket sem szerettem volna. Ekkor született meg a lányom, Tünde, elmentem gyesre. 1982 nyarán éppen Pécssett voltunk, amikor az utcán sétálva Majoros Istvánba botlottunk, aki ekkor került az újonnan létrehozott Janus Pannonius Tudományegyetemre. Ő férjem, Gábor évfolyamtársa volt egyébként, ő mesélte nekünk, hogy Polányi Imre és Ormos Mária középkoros kollégát ke-

resnek. Kristó Gyulát szerették volna megnyerni, de ő visszautasította a felkérését. Mi visszamentünk Szegedre, szeptember elején pedig felkerestem Kristó Gyulát, aki ekkor a szegedi egyetem rektora volt. Mondtam neki, hogy mit hallottam, és hogy ha ő nem is akar, én szeretnék elmenni Pécsre. Ő ekkor jelenlétemben felhívta Polányi Imrét, én pedig egy hét múlva már bemutatkozó látogatáson voltam nála. Beszélgettünk, inkább így mondanám, puhatolódzott, talán jobban érdekelte a tudásom mellett az emberi habitusom. Ezután sokáig nem történt semmi, majd december elején kaptam egy levelet, hogy január 1-jétől vár a pécsi egyetem. Gondoltak a férjemre is, akire a Leőwey Klára Gimnáziumban várt egy állás, illetve egy lakást is felajánlottak megvételre számunkra. Olyan volt ez, mint egy karácsonyi ajándék. Viszont ezután fél évig ingáztam Szeged és Pécs között, hiszen a férjem csak 1983 szeptemberétől tudott Pécssett kezdeni. A két város között ekkor még járó vonat 4,5 óra alatt tette meg az utat, ez nekem kisgyermekes anyaként legalább 8 órányi munkaidőt jelentett, amit én ki is használtam. Nem volt könnyű, de az ember fiatalon sok mindent kibír.

Milyen kihívásokkal találkozott Pécssett az egyetemi képzés kialakítása során? Beszélne az egyetemi szintű történelemszakképzés, majd a Középkori és Koraiújkori Történeti Tanszék létrehozásáról és történetéről? Melyek voltak a fordulópontok?

Pécs azért kapta meg 1982-ben az egyetemi képzés lehetőségét, mivel egy teljesen új koncepciójú, egységes tanárképzést akartak kialakítani. Próbálták újragondolni a kereteket, például szemeszterek helyébe quadrimeszterek kerültek volna. Másképp kellett megszervezni az oktatást. Nem voltak előadások, csak szemináriumok tutori rendszerrel. Rengeteg energia ment el arra, hogy koncepciókat gyártsunk, ezeket megvitassuk. Ebbe csöppentem bele, illetve egy félévig még tanítottam az utolsó főiskolai évfolyamot is. Irodalomjegyzékeket gyártottunk, korszakokat határoztunk meg ekkor. Az például nem aratott osztatlan lelkesedést, hogy én a magyar középkort nem 1301-nél, az Árpád-ház kihalásánál, hanem a tatárjárásnál vágtam volna ketté. Probléma volt, hogy hiányzott a megfelelő könyvtári háttér, ami működőképessé tette volna a szemináriumi rendszert és a hallgatók önálló felkészülését. A főiskolai oktatás a kiadott jegyzetek elsajátítására épült, ehhez képest gyökeres váltásra volt szükség. Én végigjártam az összes pécsi könyvtárat, megnéztem a Megyei Levéltár középkori anyagát, valamint a Dunántúli Tudományos Intézet könyvtárát is, így tudtam, mi az, ami elérhető, és mi nem. Ekkor kezdtünk fénymásolatokat is begyűjteni, ami viszont nehézkes és drága is volt ekkor még. Szép lassan kiderült, hogy az előadásokra szükség van, a hallgatók kikövetelték, hogy legyen.

Nehéz volt 25 emberrel mit kezdeni egy szemináriumon, én azonban beszéltetni akartam őket, és ez nagyjából sikerült is, hála a szegedi nyelvoktatási gyakorlatnak. Akiket azonban nem sikerült szóra bírni, megbuktattam, és felajánlot-

tam, hogy számoljanak be szóban. Ők azonban ehelyett bepanaszoltak a dékánhelyettesnél, lévén akkor tilos volt vizsgáztatni. Polányi Imre be is hívott magához, megmutatta a dékánhelyettesi levelet, majd a szemétkosárba dobta azt.

Sok elképzelésemet azonban kezdetben lesöpörték az asztalról az idősebb kollégák, akik korábban időnként középkori témákat is tanítottak. Meg kellett vívnom a harcaimat, csak Barta Gáborék megjelenésével lett könnyebb a helyzet.

Ormos Mária koncepciója volt, de nagyon jól jött nekem is, hogy ne válasszuk ketté a korszakokat magyar és egyetemes részre. Nekem zavart okozott volna ez, és ma is úgy gondolom, nem választható el a kettő egymástól.

1983-ban nem külön tanszékek alakultak, hanem szemináriumok a Történelem Tanszéken belül. Az ókori szeminárium esetében Tóth István és Visy Zsolt érkezett, az újkort Majoros István vezette, míg a modernkort Polányi Imre, a középkori és kora újkort pedig Barta Gábor. A szemináriumvezetők pedig hetente összeültek megbeszélni a feladatokat, volt, amikor én helyettesítettem ebben Barta Gábort.

1992-ben vált ketté a Tanárképző Kar Természet- és Bölcsészettudományi Karra. Ekkor megszűnt az addig fennálló Történettudományi és Nemzetiségi Intézet, mi pedig önálló tanszékekkel működő tanszékcsoporthoz lettünk. Ekkor Katus László lett a tanszékvezető, én pedig mellette a helyettes. A tanszékcsoporthoz állt fenn 2008-ig, amikor létrejött a Történettudományi Intézet. Fontos még megemlítenem az Interdiszciplináris Doktori Iskolán belül 2001-től működő középkori PhD programot („A Kárpát-medence és a szomszédos birodalmak 900–1800 között” Doktori Program), amelyet kezdettől fogva a mai napig én vezetek.

Maradva a Középkori és Koraiújkori Történeti Tanszéknél, felsorolná, hogy kik dolgoztak ott az évek alatt?

A Történettudományi Intézetből érkeztek többen is a már említett Barta Gábor mellett: Zimányi Vera, Petneki Áron, Hóvári János, Katus László. Az egről levéltárból Bán Péter. Katus László a középkoron kívül az Újkortörténeti Tanszéken is oktatott. 1992-ben volt az első nagyobb váltás, Barta Gábor, Zimányi Vera és Petneki Áron is elment, a helyükre érkezett Ágoston Gábor és Oborni Teréz az ELTE-ről, Pálffy Géza a Történettudományi Intézetből. 1995-ben Bán Péter visszament Egerbe, helyét Varga J. János vette át, aki ugyancsak a TTI-ből jött hozzánk. A Budapestre lejáró kollegák mindannyian félállásban oktattak, a hetenkénti utazást egyikük sem tekintette hosszútávon vállalhatónak. Távozásukkal az oktatói utánpótlást egyre inkább a legtehetségesebb hallgatóink alkalmazásával pótoltuk. Sashalmi Endre volt az első, 1989-ben, aki egykori diákjaink közül került a tanszékre. Őt követte Radó Bálint 1992-ben, majd 1993-ban a mostani tanszékvezető, Bagi Dániel. 1997-ben Kiss Gergely érkezett a tanszékre, 2004-ben Fedeles Tamás, 2008-ban Végh Ferenc. 2014-ben pedig a legfiatalabb, Barabás Gábor.

Összességében tehát azt láthatjuk, hogy a 90-es években a tanszék két lábon állt: a középkort egyre inkább az Ön által is kinevelt volt diákok, míg a kora újkort főleg a Budapestről érkező kollégák tanították.

Ennek az oka elsősorban abban keresendő, hogy ők mutattak hajlandóságot arra, hogy eljöjjenek hozzánk, akár félállásban is, de középkorkutatók országosan is kevesen voltak. Nem volt mindezek mögött előzetes terv, legalábbis én nem tudtam róla. Egyszerűen így alakult. Azt azonban fontosnak tartom hangsúlyozni, hogy mindig akkor jött valaki, ha előtte más elment, státusz bővítés az 1980-as évek óta nem volt. Az eddig nem említett változásokon kívül Ágoston Gábort Barbarics Zsuzsanna, majd Oborni Terézt Fedeles Tamás váltotta, illetve Varga J. János és Barbarics Zsuzsanna távozása után Végh Ferenc és Pálffy Margit érkezett. Pálffy Margit rövid időt töltött a tanszéken, helyét Barabás Gábor vette át. A cél az volt, hogy az utazó kollégák helyére helyi stabil emberek kerüljenek.

Professzorasszony 1995-ben váltotta Katus Lászlót mint a Középkori és Koraiújkori Történeti Tanszék vezetője.

Igen, és erre mind a ketten készültünk. Egyértelmű volt, hogy 68. életéve betöltése után én fogom követni őt a tanszék élén. A már felvázolt helyzet ígéretes kezdet volt, csupa fiatal, aktív és lelkes kolléga vett körül, mindegyiküket tanítottam korábban, éreztem a bizalmukat, és élveztem a mindannyiunkban meglévő lelkesedést.

A tudomány- és oktatásszervezés fontos része az egyetemi oktatói létnek. Beszélne pályafutása ezen aspektusáról? Melyek voltak a legfontosabb állomásai?

A tanszékvezetésre tudatosan készültem, akartam is, minden álszerénység nélkül. Igyekeztem is fejleszteni a tanszéket, szerettem volna egy igazi csapatot építeni. Ebben egy nem tőlem származó ötlet is segített. Amikor 1995-ben meghalt Barta Gábor, aki már korábban Debrecenbe ment Pécsről, és erre a hírre egyes hallgatók, köztük Kiss Gergellyel önállóan elkezdték egy emlékkonferencia megszervezését. Én pedig vezetőként azt mondtam a fiatal kollégáknak, Sashalmi Endrének, Bagi Dánielnek és Radó Bálintnak, hogy ezen az eseményen elő kell adniuk. Úgy gondolom, ezt nem bánták meg, lett belőle publikáció, és főleg, meg kellett mutatniuk magukat. Volt két fontos külföldi konferencia is, Leedsben 1998-ban, illetve Tamperében 2000-ben, amelyeken fiatal kollégáimmal együtt vettünk részt. Utóbbi esetében már Kiss Gergely is a csapat része volt.

Igyekeztem a lehető legtöbb külföldi előadót meghívni hozzánk. Járt nálunk mások mellett Kosztolnyik Zoltán, Harald Zimmermann és Jerzy Wyrozumski is, akikkel a fiatal kollégák is gyümölcsöző kapcsolatot tudtak kialakítani. Különbö-

ző lehetőségek igénybevételével többen jártak Hamburgban, Tübingenben, Cambridge-ben és más helyeken is. Eleve új dolognak tekinthető, hogy mennyi ösztöndíjas lehetőség állt rendelkezésünkre, ekkor kezdődött például az Erasmus-program is, ezeket igyekeztünk kihasználni. A '90-es évek végén tízfős hallgatói csapattal mentünk ki egy hétre Tübingenbe Zimmermann professzor meghívására, a csapatnak többek között Fedeles Tamás és Vázsonyi Ottó is tagja volt.

Hogyan lett Önből dékán mindezek után?

Az 1990-ben megvédett kandidátusim után 1997-ben habilitáltam, Szegeden. Akkor Pécssett erre középkori témában még nem volt mód, így Szegedre jártunk, míg onnan ide jöttek a modernkoros témákkal. Én úgy érzem az 1990-es évek elejére értem be igazán egyetemi oktatóként, akkorra tettem szert kellő magabiztosságra. Ezt feltehetően a hallgatók is érezték, ekkor kezdtek el ugyanis egyre többen járni az óráimra, illetve az igazán érdeklődők vettek fel nálam szemináriumokat. Tanszékvezető is lettem időközben, egy intenzív időszak volt ez, úgy éreztem, hogy sikerülnek a tervek, pályázatok, amikbe belevágok.

A tanszékvezetéssel ellentétben dékánásra nem készültem, a dékáni pozíciót hozta az élet. Első nekifutásra, 1996-ban nem is sikerült, Visy Zsolttól vereséget szenvedtem a választáson. Mindezt azonban megelőzte egy szenátusi választás, amelyet, mai napig nem tudom hogyan, nem történt ugyanis részemről jelentkezés, én nyertem meg. Ekkor kezdtek el rábeszélni, hogy adjam be a jelentkezést a kiírt dékáni pályázatra, ami végül megtörtént, de, mint említettem, alulmaradtam. Visy Zsolt két évig töltötte be a dékáni pozíciót, majd lemondott, így 1998 őszén új pályázatot írtak ki. Nem volt egyszerű a kampányidőszak, de végül sikerrel zárult, és 1999. január 1-jétől a Janus Pannonius Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának dékánja lettem. Két ciklusban, hét évig töltöttem be ezt a pozíciót (1999–2005). Az elején voltak nagy kihívások, például az előkészítetlenül nyakamba szakadt Országos Tudományos Diákköri Konferencia (OTDK) 1999 márciusában, amelyet nagy erőfeszítések árán tudtunk végül sikeresen megrendezni. A második ciklus nyugodtabb volt, ekkor nem is volt kihívóm. Kimerítő volt a hét év, nagyon elfáradtam a végére. Dékánágom idejére esett 2000-ben az egyetemi integráció, amely a Janus Pannonius Tudományegyetem (JPTE), a Pécsi Orvostudományi Egyetem (POTE) és a szekszárdi Illyés Gyula Tanítóképző Főiskola fúzióját jelentette. Előzménye volt a '90-es években, hogy a Pollack Mihály Műszaki Főiskola és a Zeneakadémia pécsi tagozata csatlakozott a JPTE-hez. Az utóbbi a BTK-ból kivált ének-zene és képzőművészeti képzést adó tanszékekkel megalakította a Művészeti Kart. A 2000. év integrációja sok egyeztetést, számos szabályzat átdolgozását követelte. Amit nagyon sajnálok, hogy az integrációnak áldozatul esett a Janus Pannonius név, pedig sokszor és kitartóan érveltem mel-

lette. A második dékáni ciklusomra esett a bolognai típusú képzés bevezetésének előkészítése, ami a bölcsészkarok közötti intenzív együttműködést hozott magával. Az egyeztetések konszenzust teremtettek, de sajnos nem a szakmai érveink alapján lett bevezetve az új rendszer.

Ezek után 2007 és 2010 között oktatási és tudományos rektorhelyettesként végigdolgoztam egy ciklust, az első felében még általános rektorhelyettes is voltam. Később három évig főigazgatóként vezettem az egyetem ekkor létrehozott Tanárképző Központját (2015–2017). Ha már a tudományszervezésnél járunk, azt is mindenképpen megemlíteném, hogy 1996 és 2014 között én voltam az MTA PAB (Magyar Tudományos Akadémia, Pécsi Akadémiai Bizottság) II. Szakbizottság elnöke, amit tőlem vett át Fedeles Tamás. Itt rengeteg mindent szerveztem, ez alatt alakult meg a ma működő munkabizottságok közül az Egyháztörténeti-, a Kelet-Európa-, a Latin-Amerika-, a Város- és a Neveléstörténeti Munkabizottság. Kétszer kaptam tudományszervezési díjat, egyszer pedig Zsolnay díjat. 2017 óta a PAB egyik alelnöke vagyok. Ugyancsak büszkén mondhatom, hogy 1997 óta folyamatosan tagja vagyok az MTA Történettudományi Bizottságának, immáron harmadjára alelnökként.

Az adminisztratív feladatok befolyásolták a tudományos pályafutását?

A dékáni munkám közben lettem az MTA doktora. Nem ekkor gyűjtöttem ugyan össze minden anyagot, a munícióm az 1998-as lipcsei tartózkodás volt a GWZO-ban (Leibniz-Institut für Geschichte und Kultur des östlichen Europa, akkori neve: Geisteswissenschaftliches Zentrum für Geschichte und Kultur Ostmitteleuropas), ahol minden lehetőség biztosított volt, nagyon jó körülmények között lehetett dolgozni. Illetve 1999 nyarán egy hónapot tölthettem el Cambridge-ben. Akinek van kisgyereke, az tudja, minden pillanatot ki kell használni a kutatásra az ösztöndíj alatt. Az anyagom tehát megvolt, csak idő kellett, hogy meg tudjam írni, de végül kész lettem vele. Attól tettem függővé a második dékáni pályázatom beadását, hogy elkészül-e a disszertáció. Végül a beadás sikerült 2001-ben, így indultam a második ciklusért. A védés 2003 februárjában zajlott. Összességében nagyon sokat kellett dolgoznom, de mindezt előtte otthon megbeszéltem a férjemmel és a gyerekeimmel, akik mindannyian támogattak. Azt is tudtam, hogy a dékánság mellett sem lehet elengedni a tudományos pályát, mert az behozhatatlan lenne utána. A saját erőfeszítések mellett hálás lehetek a kollégáknak is, akik folyamatosan olvasták a szövegeimet, én pedig igyekeztem megfogadni a javasolataikat.

A Tanszék életére hogyan hatott az Ön dékáni működése?

Sashalmi Endre volt a tanszékvezető-helyettes, és bár én minden hivatalos dologról tudtam kari részről, megállapodtunk vele, hogy ő intézi az ügyeket, dékánként vele leveleztem. De a tanszéki értekezleteket én tartottam, és nemrégiben gondolkodtam el rajta, még órakedvezményem sem volt.

A pécsi medievisztikát – az egyháztörténeti témák mellett – egyértelműen a kelet-közép-európai régió kutatása fémjelzi, ennek kialakulásában a Professzorasszony döntő szerepet játszott. Hogyan indult útjára ez a műhely, Ön mellett kik határozták meg annak az arculatát?

Egy műhely létrejött mindenképpen hosszabb folyamat eredménye. Az első lépés az első pályázat volt 1992-ben, amit Sashalmi Endrével nyújtottunk be, ebből születtek az első kelet-európai régiót tárgyaló könyveink. Mindketten kapcsolódtunk az ELTE-hez, ahol a ruszisztika önálló tanszéket kapott, és a '90-es évek közepétől két évente nagyszabású nemzetközi konferenciákat szerveznek. Közben idevágó szakdolgozati témát választott több hallgatónk is (Bagi Dániel, Szeberényi Gábor, Bótor Tímea).

1996–1999 között pályázati támogatással specializációt indítottunk, ami külföldi kapcsolatainkat jelentősen segítette. Például vendégoktató volt nálunk Simon Franklin Cambridge-ből. A specializáció keretében együttműködtünk a Horvát Tanszék akkori oktatójával, Sokcsevits Dénessel, illetve a 19–20. századi Oroszország történetét kutató Bebesi Györggyel az Újkortörténeti Tanszékről. A BTK Kari Tanács jóváhagyásával 2001-ben alakult meg a Kelet-Európa és a Balkán Története és Kultúrája Kutatási Központ, illetve a PAB II. Szakbizottságához tartozó Kelet-Európa története Munkabizottság. Számos konferenciát szerveztünk, köteteket jelentettünk meg, és sikeres pályázataink voltak. A Kelet-Európa és Balkán Tanulmányok sorozat kötetei között vannak konferencia-előadásokat tartalmazó kötetek, de a pályázati kutatások eredményét bemutatók is.² A középkori doktori program sikeres pályázata (2005–2009) is erre épült, amelyben több doktorandusz is részt vett, legsikeresebben Bótor Tímea, akinek disszertációja könyv formában is megjelent.³ Sashalmi Endrével 2007–2011 között bekapcsolódtunk az MTA–ELTE ruszisztikai kutatócsoport munkájába, illetve 2010–2013 között az Orosz

² Sashalmi Endre (szerk.): „Kelet-Európa” és a „Balkán” 1000–1800. Intellektuális-történeti konstrukciók vagy valós történeti régiók? Pécs, 2007.

³ Bótor Tímea: A tatár függéstől az önálló uralkodóig. A Moszkvai Fejedelemség története a nagyfejedelmi végrendeletek (1336–1462) tükrében. Budapest, 2011. (Ruszisztikai könyvek XXVIII.)

Tudományos Akadémia Oroszország története Kutatóintézetével közös projekten dolgozva jelent meg Moszkvában *A koronákról* című forráskiadványunk, amelynek munkálataiban Bótor Tímea is részt vett.⁴

A közép-európai régió összehasonlító vizsgálata régóta foglalkoztat, ez volt a 2003-ban megvédett akadémiai doktori disszertációm témája. Más szempontok szerint ugyancsak erre fókuszált Bagi Dániel MTA doktori disszertációja⁵ is. Sashalmi Endre a későbbi időszak Oroszországát vizsgálja komparatív módszerrel. Ide illeszkedik Barabás Gáborral közösen írt könyvünk Kálmán hercegről, amely lényegében kitekintés minden szomszédos ország története felé.⁶ Úgy gondolom, egy a balkáni régió kutatására irányuló összehangolt projekt ott van a Tanszék lehetőségei között. Bízthatónak gondolom a jövőre nézve azt is, hogy Bagi Dániel és Sashalmi Endre sikerrel jártak a PTE kiválósági pályázatán, illetve Bebesi György erőfeszítéseket tesz a pécsi ruszisztika bemutatására.

Ön szerint melyek most az aktuális kutatási kérdések, trendek a kelet-közép-európai régió, Köztes-Európa tekintetében?

Úgy gondolom, hogy továbbra is nagy figyelmet kell fordítani az összehasonlító kutatásokra, mert általánosságban még mindig dominálnak a nemzeti történetírások, pedig – amennyire lehetséges – ki kell lépni ezekből a keretektől. Nekünk magyaroknak nagyon nehéz dolgunk van a nyelvi helyzet miatt. A középkori Magyarország történetét a szomszédos országokban mindenütt kutatják. Nagyon fontos lenne a szláv nyelvek ismerete, amiben általánosságban nem állunk túl jól. A szomszédos országokban jól látható, mennyien foglalkoznak a fiatalok közül is ezekkel a témákkal. És nem szabad arra várnunk, hogy az eredményeik idegen nyelven is megjelenjenek, mivel így hátrányba kerülünk velük szemben. Ebből a szempontból nem kedvező az angol nyelv dominanciája. Zimányi Vera is mondogatta nekem annak idején, mennyire kár, hogy egy szláv nyelvet sem beszél. Nagyon nehéz, ha az ember nem tud belefolyni egy konferencián a diszkusszióba, ha az nem kizárólag angol nyelven zajlik. A kutatásaink esetében tehát figyelniük kell arra, hogy átadjuk azt az igényt a következő generációk számára is, hogy is-

⁴ „A koronákról”: egy XVIII. századi kézirat, az orosz-magyar kulturális kapcsolatok dokumentuma. Főszerk. Byčkova, Margarita; Ford. Font, Márta – Sashalmi, Endre; Kommentárok: Font, Márta – Sashalmi, Endre – Bótor, Tímea – Khoruženko, Oleg; Tanulmányok: Aljosin, M. – Amerkhanova, E. – Font, Márta – Khoruženko, Oleg – Sashalmi, Endre; Mutatók: Bótor, Tímea – Khoruženko, Oleg. Pécs – Moszkva, 2013.

⁵ Bagi Dániel: *Divisio regni: Országmegosztás, trónviszály és dinasztikus történetírás az Árpádok, Piastok és Premyslidák birodalmában a 11. és a korai 12. században*. Pécs, 2017.

⁶ Font Márta – Barabás Gábor: *Kálmán (1208 – 1241), Halics királya – Szlavónia hercege*. Budapest – Pécs, 2017.

merjék meg a szomszéd népek nyelvét. Más oldalról azt emelném ki, hogy a lemaradásokat be kell hoznunk, elég csak a DHA⁷ folytatására, a Győrffy-féle történeti földrajzra,⁸ vagy a még hiányzó okmánytárakra gondolni. Folynak persze a munkálatok ezeken, de több támogatásra lenne szükség a résztvevő kutatók számára.

Egyetértve Önnel, arról szeretném megkérdezni, hogy mi a véleménye a fordított helyzetről. Mit lehet tenni azért, hogy a magyar kutatás eredményei ne maradjanak ismeretlenek a külföldi történészek előtt?

Mindenképpen publikálnunk kell idegen nyelveken, főleg angolul. Ez azonban nem egyszerű, például a *Dinasztia, hatalom, egyház*⁹ kötetünk esetében a támogató végül visszakérte az angol nyelvű összefoglaló elkészítésére fordított összeget. Nem elvárható, hogy mindenki saját maga írjon angolul vagy más világnyelven egy tanulmányt, még akkor sem, ha előadóképes azon a nyelven. Sok helyen áldoznak a fordításokra, úgy tűnik nálunk nem, vagy nem eleget. Általános probléma továbbá, hogy a pályázatok esetében nem a középkori témák dominálnak. Jobban kellene figyelni az arányokra, más országokban megteszik, elég csak Lengyelországra tekintenünk.

Professzorasszony kiterjedt nemzetközi kapcsolatokkal rendelkezik. Mit gondol, ki lehet ezeket használni az utánpótlásképzés vonatkozásában is? Lehet motiválni a hallgatókat arra, hogy igyekezzenek nemzetközi keretekben gondolkodni?

Nem vagyok benne biztos, hogy én meg tudom mondani, a mai hallgatókat mivel lehetne motiválni. Ma, úgy vélem, a könnyebb ellenállás irányába mennek el a hallgatók, amiben az internetnek is komoly szerepe van. Nem vagyok persze az internet ellensége, ki kell használni a rendelkezésre álló lehetőségeket. Mindenesetre sokat kell a hallgatókkal foglalkozni. Szerencsére friss jó tapasztalataim is vannak, ebben a félévben az egyik szemináriumon a kilencből hat olyan dolgozat született, ahol a hallgatók elolvasták a megadott irodalmat, konzultáltak velem, javították a szövegeiket. Erre persze rákényszerítettem őket, de arra nem, hogy köszönőlevelet küldjenek nekem. Leírták, mi mindent tanultak tőlem, és megköszönték az egész féléves munkát. Kaptam már ilyen levelet, de régen, így különösen örültem ezeknek. Pedig most sem csináltam semmit másképp, mint korábban.

⁷ *Diplomata Hungariae antiquissima I.* (ab anno 1000 usque ad annum 1131). Edendo operi praefuit Georgius Győrffy. Budapest, 1992.

⁸ Győrffy György: *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza I–IV.* Budapest, 1963–1987.

⁹ Font Márta (szerk): *Dinasztia, Hatalom, Egyház. Régiók formálása Európa közepén (900–1453).* Pécs, 2009.

Rajtam kívül a hallgató magával hozott motivációja is kell ehhez, hogy ne érezze kényszernek a tanulást. Ezt a fajta motivációt nem az egyetemen, hanem korábban kell megszerezni. Mindenkihez úgy kell hozzáállni, hogy tudóst nevelünk belőlük, a nagy része aztán elszel, de talán megmarad valaki közülük.

Eddigi pályafutására visszatekintve mit emelne ki leginkább, mire a legbüszkébb?

Sok mindenre vagyok büszke, de dicsekedni nem szeretek. Amire igazán büszke vagyok, az a Tanszék. Úgy érzem sokat tettem azért, hogy Pécssett jelentős közép-korkutató műhely jöjjön létre. Persze ehhez nem csak én kellettem, hanem olyan kollégák is, akik hajlandóak voltak ebben közreműködni. Nagyon jó érzés, hogy a Tanszék a volt tanítványaimból áll. Azt gondolom, akik megmaradtak mellettem, komoly emberek lettek, és bízom a folytatásban is. Persze az ember a saját dolgaira is lehet büszke, talán valamit letettem az asztalra. Ami az én kombinált szláv nyelvi és egyéb tudásomból összejött, azt illetően nem kell szégyenkezniem.

Meg kell említenem azért, hogy két olyan pályázatot is vezettem, amilyen a Kar eddigi történetében csak néhány volt korábban az enyémen kívül. Az első a doktori iskolákat támogató pályázat volt 2005–2009 között (OTKA TS 49775). A BTK-n ilyen csak Ormos Máriának és Andrásfalvy Bertalannak volt a kétezres évek elején. A másik az MTA kutatócsoport (MTA – PTE – ELTE Középkori magyar egyházi archontológia 1000–1387 Kutatócsoport), amelynek a vezetését Bagi Dániel vette át tőlem 2020 nyarán. Ormos Mária vezetett egy hasonlót, amelyet Fischer Ferenc vett át tőle (MTA – PTE Magyarország, Európa és Ibero-Amerika Kutatócsoport), míg jelenleg Weiss János irányít MTA kutatócsoportot a Karon (MTA – PTE Kritikai Tanulmányok Kutatócsoport, 2017–). A sikereim között ugyancsak fontosnak gondolom, hogy 1997-ben az elsők között kaptam Széchenyi-ösztöndíjat, 2002-ben pedig a Mainzi Akadémia levelező tagja lettem.

Végezetül mindenképpen szeretném még azt is megemlíteni, hogy mindez nem jöhetett volna létre a családom nélkül. Természetesnek tartom, hogy nőként is ugyanazt kellett leraknom az asztalra, de ennek eléréshez egy olyan társra volt szükség, aki mindezt nem csak tolerálta, de támogatta is. Általánosan azt mondhatom, a nők számára elsősorban támogató családi háttérre van szükség, hogy legyen lehetőségük megfelelő pályát befutni.

Mik a további terveit, milyen témával/témákkal szeretne foglalkozni a jövőben?

Még sok tervem van, csak nem tudom mennyire lesz időm. Jelenleg egy tanulmányköteten dolgozom, amelyben a különböző helyeken orosz nyelven írt munkáimat gyűjtöm össze tematikusan elrendezve, és egy moszkvai kiadónál van lehetőség a megjelentetésére. Készült egy ukrán fordítás is, remélhetőleg az is meg

fog jelenni. Mindkettőt nagyon fontosnak gondolom ahhoz, hogy nemzetközileg – pontosabban Oroszországban, Ukrajnában is – jobban látható legyek. Az a tapasztalatom ugyanis, hogy hiába jelenik meg valami angolul, elsősorban az orosz, illetve szláv nyelven írt munkákat – azon belül is a könyveket – olvassák és használják fel az orosz kollégák. Persze ez már nem új kutatás.

Újnak a készülőben lévő Ukrajna-történetet említeném, amiben elvállaltam a középkor végéig a történet megírását, amivel kapcsolatban komoly feladataim vannak, elsősorban a késő-középkort illetően. A *Kijevi Évkönyvnek* a PVL-hez¹⁰ hasonló fordítása is a terveim között van. Van egy régóta dédelgetett vágyam, az első nyugati szláv (pontosabban ócseh) nyelvű krónika, az ún. *Dalimil-krónika* magyarságképeinek elemzése, amihez már nagyon sok anyagot gyűjtöttem, de eddig mindig félretettem valami más kedvéért. Ha mindezt megcsinálom, az akkor is hosszú évek munkája lesz, ha már nem is tanítok olyan sokat. Meglátjuk, mit tudok megvalósítani mindebből.

Tisztelt Professor Asszony, köszönöm az interjút!

¹⁰ *Régmúlt idők elbeszélése. A Kijevi Rusz első krónikája.* Budapest, 2015. (lásd az 1. lábjegyzetet)

PONTIAS

4. (2021)

NEKROLÓG

Zimányi Vera (1930–2021) emlékére

Zimányi Vera

Zimányi Vera 1930. január 25-én született Budapesten, Mráz Vera néven. Egyetemi tanulmányait a Pázmány Péter Tudományegyetemen (1950-től Eötvös Loránd Tudományegyetem) végezte, 1953-ban diplomázott angol–történelem–levéltár szakon. Ezután, rövid vidéki tartózkodást követően az Országos Levéltár munkatársa lett, ahol a Batthyány-levéltár rendezésével bízták meg. Ez az iratanyag egész pályafutása során elkísérte, számos publikációjában hasznosította az itt megismert forrásokat, és tanítványai közül is többen ebből a forráscsoportból dolgozva készítették el diplomamunkájukat és doktori disszertációjukat. A levéltárban töltött évek közül kiemelkednek az 1956. évi forradalom és szabadságharc eseményei. Még évtizedekkel később is nagy átéléssel mesélte egyetemi hallgatóinak, hogyan

mentette kollégáival a Bécsi kapu téri épület raktárában a Vöröshadsereg belövésai következtében tüzet fogott iratokat.

Zimányi Vera 1963-ban a Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézetének munkatársaként folytatta történelmi munkáját. Az intézet keretei között végzett, elsősorban gazdaságtörténelmi kutatásaival a francia Annales-iskola második világháború utáni, főként Fernand Braudel nevével fémjelzett nagy korszakához csatlakozott. Nyelvtudásának köszönhetően – az angol mellett németül és franciául is beszélt – több külföldi konferencián és tanulmányúton vehetett részt Nyugat-Európában. Később szintén visszatérő anekdotái közé tartoztak a Vasfüggönyön túli világban átélt élményei. 1966-ban nyerte el a történettudomány kandidátusa, 1981-ben pedig a történettudomány doktora címet. Az ezekben az évtizedekben szerzett tapasztalatai alapozták meg azt a színvonalas munkát, amelyet később egyetemi oktatóként végzett.

Zimányi Vera 1985-től tanított a Janus Pannonius Tudományegyetem Tanárképző Karának Történelem Tanszékén, majd megalakulása után a Bölcsészettudományi Kar Középkori és Korajúrkori Történelmi Tanszékén. Egyike volt azoknak az oktatóknak, akik tevékeny részt vállaltak a pécsi bölcsészképzés kiépítésében. Kollégái visszaemlékezései szerint fáradhatatlanul szállította utazótáskájában Pécsre a szakkönyveket, a burgenlandi tanulmányutakon pedig maga kalauzolta az egyetemi hallgatókat kutatásainak színhelyein, így megismertette őket a térség kultúrájának, társadalmának és gazdaságának múltjával. A történelemképzésben kora újkor magyar és egyetemes történelmi kurzusokat tartott, valamint nevéhez fűződik azoknak a segédleteknek az összeállítása is, amelyekben a magyar nyelven nem hozzáférhető külföldi szakirodalmat ismertette tanítványai közreműködésével. E hiánypótló jegyzetek segítettek a rendszerváltozás éveiben történelmet hallgató egyetemi ifjúságot a nemzetközi kutatás eredményeinek megismerésében.

1992-től ismét új korszak kezdődött Zimányi Vera életében: aktívan közreműködött a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Karának (újra) alapításában. A kezdetben Budapesten, majd a piliscsabai campuson működő Kar Történettudományi Intézetében főként kora újkor egyetemes történelmi, valamint gazdaság-, társadalom- és életmódtörténelmi tematikájú kurzusokat hirdetett meg, emellett latin, magyar és német paleográfiai ismereteket is oktatott a kora újkor iránt érdeklődő hallgatóinak. Népszerűségét és szakmai felkészültségét tanítványainak nagy száma is érzékelteti. Előrehaladott kora ellenére töretlen lelkesedéssel végezte munkáját, szakdolgozóit és doktoranduszait lakásán is szívesen fogadta, és látta el szakmai tanácsokkal. Saját külföldi tapasztalataira támaszkodva szorgalmazta és segítette tanítványai külföldi egyetemlátogatásait és kutatóútjait. 2007-ig végzett aktív oktatói munkát, de ezt követően is részt vett egy-egy doktori eljárásban, amíg ezt az ekkor már egyre romló egészségi állapota megengedte.

Zimányi Vera kutatói és oktatói munkáját több kitüntetéssel is elismerték: 1990-ben vehette át az ausztriai Burgenland érdemrendjét (*Großes Ehrenzeichen des Landes Burgenland*), 2000-ben Pázmány Emlékéremmel tüntették ki, 2001-ben pedig a Magyar Köztársasági Érdemrend Lovagkeresztjét adományozták neki. Tagja volt a Magyar Történelmi Társulatnak, a Magyar Tudományos Akadémia Tudományos Minősítő Bizottságának, valamint a Magyar–Francia Történész Vegyesbizottságnak.

Zimányi Verával a második világháborút követő években pályára lépett történész-nemzedék egyik utolsó tagja távozott. Az örök világosság fényeskedjék neki!

Zimányi Vera fő művei

- Der Bauerstand der Herrschaft Güssing im 16–17. Jahrhundert. Eisensadt, Burgenländisches Landesarchiv, 1962. 424 p. *Magyar nyelven*: A rohonc-szalónaki uradalom és jobbágysága a 16–17. században. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1968. 355 p.
- Magyarország az európai gazdaságban 1600–1650. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1976. 167 p. *Angol nyelven*: Economy and society in sixteenth and seventeenth century Hungary, 1526–1650. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1987. 119 p.
- Lepanto, 1571. Budapest, Athenaeum, Móra Kiadó, 1983. 217 p.
- Hegyi Klárával: Az oszmán birodalom Európában. Budapest, Corvina Kiadó, 1986. 164 p. *Német nyelven*: Muslime und Christen: Das Osmanische Reich in Europa. Budapest, Corvina Kiadó, 1988. 175 p. *Angol nyelven*: The Ottoman Empire in Europe. Budapest, Corvina Kiadó, 1989. 167 p.
- Dányi Dezsővel: Soproni árak és bérek a középkortól 1750-ig. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1989. 530.

Zimányi Vera műveinek részletes bibliográfiája

<https://m2.mtmt.hu/gui2/?type=authors&mode=browse&sel=10004392>
(letöltés: 2021. 05. 13.)

Életére

Pécsi Egyetemi Almanach, <https://almanach.pte.hu/> (letöltés: 2021. 05. 13.)

PONTIAS

4. (2021)

RECENZIÓK

Négy adattár egy kötetben

A középkori drávántúli káptalanok káptalanok archontológiája

C. Tóth Norbert – Ternovác Bálint: Káptalanok a Drávántúlon. A boszniai, kői és szenternyei székeskáptalanok és a pozsegi társaskáptalan középkori archontológiája. Pécs, Pécsi Történettudományért Kulturális Egyesület, 2020. 177 oldal. (*Thesaurus Historiae Ecclesiasticae in Universitate Quinqueecclesiensi* 11.)

Egy kötetben jelent meg négy középkori káptalan archontológiája, azaz azon személyek adattára, akik a káptalanok testületét alkották az alapításuktól 1526-ig. A kötet C. Tóth Norbert (Magyar Tudományos Akadémia, Hadtörténeti Intézet és Múzeum, Szegedi Tudományegyetem, Magyar Nemzeti Levéltár Magyar Medieviztikai Kutatócsoport) és Ternovác Bálint (Budapest Főváros Levéltára) koprodukciójában a *Thesaurus Historiae Ecclesiasticae in Universitate Quinqueecclesiensi* (továbbiakban: THEQ) sorozat 11. köteteként látott napvilágot hagyományos és e-book formátumban.

A mű nem előzmény nélküli, hanem egy közel egyévtizedes múltra visszatekintő egyháztörténeti vállalkozássorozat soron következő állomása. A 2012-ben, a Pécsi Tudományegyetem Egyháztörténeti Kutatóközpontjából Fedeles Tamás vezetésével elindult THEQ sorozat a hazai egyháztörténeti kutatások fontos színterévé fejlődött. A szériában korábban két ókor-, hat középkor-, egy újkortörténeti, valamint ugyancsak egy, történeti korokon átívelő tanulmánykötet került publikálásra.¹ A kiadványok közül a 2014-ben megjelent negyedik, valamint a 2015-ben publikált ötödik kötet Kristóf Ilona, illetve Barabás Gábor korábban megvédett disszertációját adta közre, ezáltal is segítve a fiatal kutatók tudományos beágyazódását a hazai egyháztörténeti kutatásokba.

¹ A sorozat eddig megjelent kötetei: 1. Nagy 2012; 2. Koszta 2013; 3. Kiss 2013; 4. Kristóf 2014; 5. Barabás 2015; 6. De Cevins 2015. 7. Horváth 2016; 8. Nagy 2019; 9. Fazekas – Fedeles – Nagy 2019; 10. Fedeles 2019.

Az ismertetett kötet természetesen nem egy önmagában álló alkotás, hanem egy nagyobb, a magyarországi székes- és társaskáptalanok középkori személyzetét összegyűjtő kutatási irány legújabb eredménye.² A hazai „egyházi középréteget” alkotó személyek összegyűjtésére az 1990-es évek közepétől tapasztalható újabb igény a hazai medieviszták körében. A Köblös József, majd pedig Koszta László által a rendszerváltást követően „újrafelfedezett” egyházi középréteggel kapcsolatos kutatások *ab ovo* szembesültek a káptalanok személyzetének feltárlanságából eredő nehézségekkel. A vizsgált csoporttal kapcsolatban máig alapvetőnek tekinthető eredményeket, összefoglaló jelleggel Mályusz Elemér publikálta 1971-ben, a mű alapjául szolgáló kézirat azonban már az 1930-as években elkészült.³ A „mályuszi modell” kapcsán Fedeles Tamás már a 2005-ben publikált monográfiájában kétségeinek adott hangot, valamint az alap kutatások hiányára is felhívta a figyelmet.⁴ Legutóbb pedig C. Tóth Norbert illetve kritikával a kiváló 20. századi történész eredményeit.⁵ A fokozott érdeklődést jelzi továbbá – túl a közelmúltbéli, elsősorban a késő középkorra fókuszáló, kutatási eredményeken –, a Magyar Tudományos Akadémia, a Pécsi Tudományegyetem, valamint az Eötvös Loránd Tudományegyetem együttműködésében létrejött *Középkori magyar egyházi archontológia 1000–1387 kutatócsoport*, amely számos testület személyi állományának feltárását tűzte ki célul.⁶ A fenti felsorolást természetesen tovább folytathatnánk, ugyanakkor a kiragadott példákon keresztül is érzékelhető, hogy az elmúlt időszakban mely irányvonalak érvényesültek az egyházi középréteggel kapcsolatos vizsgálatokban.

A 173 oldal terjedelmű kiadvány három (a boszniai, a kői és a szenternyei) székeskáptalan, valamint a pozsegei társaskáptalan középkori személyi összetételének közreadására vállalkozik. A mű alapvetően négy tartalmi egységre tagolódik: a rövid historiográfiai, módszertani és szerkezeti bevezetőt (9–12) követően az egyes intézmények archontológiai adattára következik, amelyet minden esetben egy–másfél oldalas az aktuálisan elemzett káptalant bemutató szöveg vezet

² Az elmúlt bő két és fél évtized középkori magyar egyházi középréteggel kapcsolatos legfontosabb eredményei a teljesség igénye nélkül, időrendben: Köblös 1987; Koszta 1991; Koszta 2007; Fedeles 2005. C. Tóth 2013a; C. Tóth 2013b; Karlinszky 2014; Kristóf 2014; G. Tóth 2014; C. Tóth 2015; Kovács 2018; Ribí 2018; C. Tóth 2019a; C. Tóth 2019b; C. Tóth 2019c; C. Tóth – Horváth 2019; Ribí 2019.

³ Mályusz 1971.

⁴ Fedeles 2005.

⁵ C. Tóth 2017.

⁶ A kutatócsoport már több szakmai fórumon is reprezentálta magát, itt elegendő két eseményt felidézni: a 2019. májusában megtartott *Studia Mediaevalia I.* (Schvéd Brigitta Kinga beszámolója: <http://ujkor.hu/content/studia-mediaevalia-egyhaztorteneti-diplomatikai-es-archontologiai-workshop>), valamint a szintén Pécsen megrendezett *Studia Mediaevalia II.* programot (Kovács 2020) A kutatócsoport emellett önálló kötettel is jelentkezett: Thoroczky 2020.

be. A munkamódszer kapcsán megállapítható, hogy a szerzők a vizsgált káptalanokra vonatkozó 1200 és 1526 között kiadott forrásokat vették górcső alá, amelyek jellemzően éppen a káptalanok, illetve a térségben székelő püspökök és vikáriusok saját kiadványait jelentették, az avignoni és római források eddig feltárt adatai mellett. A szerzők hangsúlyozzák, hogy az archontológiai listák összeállítása során – a magyarországi forrásadottságok sajátosságainak köszönhetően – nem törekedhettek teljességre, s a további forrásfeltáró (elsősorban vatikáni) kutatások tükrében újabb adatok előkerülése valószínűsíthető.

A szerzők természetesen mindegyik személyi tábla összeállításakor – a szakirodalmi hagyománnyal összhangban – a kanonoki stallumok közötti hierarchikus viszonyt tartották szem előtt. Így a négy káptalan esetében – a meglévő káptalani pozíciók tükrében – egységes sorrend alakult ki: prépostok, olvasókanonokok, éneklőkanonokok, őrkanonokok, főesperesek, dékánok, vikáriusok, [egyszerű] kanonokok, oltárigazgatók, karbeliek, iskolamesterek, káptalani jegyzők sorrendben követik egymást az intézmények egykori reprezentánsai. Ennek köszönhetően a kötet szerkezete könnyen átlátható, a káptalani személyek jól kereshetők.

Mind a három székeskáptalan személyi állományának összegyűjtése közös munka eredménye, míg a pozsegai kollegiális egyház archontológiáját C. Tóth Norbert – Koszta László eredményeit felhasználva – szerkesztette meg.⁷ A boszniai káptalan esetében Ternovác Bálint az 1300–1370, C. Tóth Norbert pedig az 1370–1526 közötti javadalmasokat adta közre. A kői intézmény esetében Ternovác 1263-tól kezdődően ugyancsak 1370-ig gyűjtötte össze a káptalan kötelékébe tartozókat, C. Tóth pedig ezúttal is az 1370–1526 közötti időszakra koncentrált. Hasonlóképpen jártak el a szerzők a szerémi latin püspökség másik székeskáptalana, a szenternyei egyház esetében is, azzal a különbséggel, hogy az archontológiai összeállítás kiindulópontja 1250-re esett, ugyanis ettől az évtől adatolható a testület tagsága, amely Becsegergely nb. Lőrinc nevével kezdődik.

A káptalanok személyzete természetesen eltérő méreteket öltött a különböző időhatárok, illetve az eltérő nagyságú állandó tagság következtében. A boszniai székeskáptalan feltárása során 170 kanonok és négy vikárius „került elő”, emellett az alsópapság köreiből 51 személy vált ismertté. A kői (Bánmonostora) székeskáptalan egykori tagjai közül 131 kanonokot és egy vikáriust, valamint 27 karbéli klerikust és két oltárigazgatót azonosítottak, míg a szenternyei intézmény tagjai közül csupán 43 kanonok és öt karbéli klerikus feltárására volt lehetőség. Az archontológia a pozsegai társaskáptalan középkori személyzetével vált teljessé, amely testület kötelékéből 129 kanonok, 36 oltárigazgató, valamint 27 karbéli, egy iskolamester és további két káptalani jegyző került a kötetbe. A káptalanok

⁷ Koszta 1991.

személyi összetételének vizsgálata során összesen 626 klerikussal gyarapodott az egyházi társadalom eddig feltárt tagjainak száma.

A fenti számok ismeretében nem meglepő, hogy a személynévmutató összesen 18 oldal (155–173), amelyet egy rövid angol nyelvű összefoglaló követ (175–177), ezzel lezárva a könyvet.

Összességében elmondható, hogy C. Tóth Norbert és Ternovác Bálint munkája önmagában is hiánypótló, mindazonáltal kiválóan illeszkedik a magyar egyháztörténeti kutatások legújabb irányaihoz. A könyv érdemei közé tartozik, hogy számos új névvel gazdagítja a középkori magyar társadalommal kapcsolatos ismereteket, valamint újabb adatokkal járul hozzá a korábban más helyen azonosított személyek pályafutásának rekonstrukciójához.⁸ A kötetet minden bizonnyal haszonnal forgatja majd – a magyarországi „egyházi középréteggel” foglalkozó kutatók mellett – valamennyi, a drávántúli területek egyháztörténete iránt érdeklődő medievista.

Kovács István

Felhasznált irodalom

- Barabás 2015 = Barabás Gábor: A pápaság és Magyarország a 13. század első felében. Pécs, 2015. (Thesaurus Historiae Ecclesiasticae in Universitate Quinqueecclesiensi 5.)
- De Cevins 2015 = De Cevins, Marie-Madeleine: Konfraternitás és koldulórendek a középkori Magyarországon (1270 k.–1530 k.). Pécs, 2015. (Thesaurus Historiae Ecclesiasticae in Universitate Quinqueecclesiensi 6.)
- Fazekas – Fedeles – Nagy 2019 = Fazekas Ferenc – Fedeles Tamás – Nagy Levente (szerk.): Évszázadok forgatagában: Krisztianizáció – Keresztényüldözés – Egyház. Pécs, 2019. (Thesaurus Historiae Ecclesiasticae in Universitate Quinqueecclesiensi 9.)
- Fedeles 2005 = Fedeles Tamás: A pécsi székeskáptalan személyi összetétele a késő középkorban (1354–1526). Pécs, 2005. (Tanulmányok Pécs történetéből 17.)

⁸ Erre jó például szolgálhat Emődi Pál pozsegi prépost (112), aki – bár erre való utalás a kiadványban nem szerepel – azonos lehet a C. Tóth Norbert által aradi prépostként adatolt, azonos nevű egyházzal. Vö. C. Tóth 2013. 23., valamint az 1446–1455 között a veszprémi nagypréposti széket elfoglaló személlyel. Vö. Karlinszky 2014. 97.

- Fedeleš 2019 = Fedeleš Tamás (szerk.): Mátyás király és az Egyház. Pécs, 2019. (Thesaurus Historiae Ecclesiasticae in Universitate Quinqueecclesiensi 10.)
- Horváth 2016 = Horváth István: A Pécsi Papnevelő Intézet uradalma (1736–1875). Pécs, 2016. (Thesaurus Historiae Ecclesiasticae in Universitate Quinqueecclesiensi 7.)
- Karlinszky 2014 = Karlinszky Balázs: A veszprémi nagyprépostok archontológiája, 1079–1543 – Három prépost portréjával. Turul 87. (2014:3), 93–103.
- Kiss 2013 = Kiss Gergely: Királyi egyházak a középkori Magyarországon. Pécs, 2013. (Thesaurus Historiae Ecclesiasticae in Universitate Quinqueecclesiensi 3.)
- Kosztá 1991 = Kosztá László: A pozsegi káptalan tagjai a XIV. század közepéig. Aetas 6. (1991:3), 40–58.
- Kosztá 2007 = Kosztá László: A magyar székeskáptalanok kanonokjai 1200–1350 között. In: Jancsák Csaba – Kiss Gábor Ferenc – Zakar Péter – Döbör András (szerk.): Dixit et salvavi animam meam: Tanulmányok a 65 éves Szegfű László tiszteletére. Szeged, 2007. 99–119.
- Kosztá 2013 = Kosztá László: A kalocsai érseki tartomány kialakulása. Pécs, 2013. (Thesaurus Historiae Ecclesiasticae in Universitate Quinqueecclesiensi 2.)
- Kovács 2018 = Kovács István: Az aradi káptalan elöljárói: a prépostok (1135–1526). In: Czeferner Dóra – Böhm Gábor – Fedeleš Tamás (szerk.): Mesterek és tanítványok 2. Pécs, 2018. 147–163.
- Kovács 2020 = Kovács István: Studia Mediaevalia II. – Archontológia a középkori egyháztörténet szolgálatában. Pontes 3. (2020), 292–297.
- Köblös 1987 = Köblös József: A budai, fehérvári, győri és pozsonyi káptalan archontológiája 1458–1526. Budapest, 1987. (Forrástudományi segédletek 3.)
- Kristóf 2014 = Kristóf Ilona: Egyházi középélet a késő középkori Váradon (1440–1526). Pécs, 2014. (Thesaurus Historiae Ecclesiasticae in Universitate Quinqueecclesiensi 4.)
- Mályusz 1971 = Mályusz Elemér: Egyházi társadalom a középkori Magyarországon. Budapest, 1971.
- Nagy 2012 = Nagy Levente: Pannóniai városok, mártírok, ereklyék. Pécs, 2012. (Thesaurus Historiae Ecclesiasticae in Universitate Quinqueecclesiensi 1.)
- Nagy 2019 = Nagy, Levente: Pagans, Christians and their Surrounding. Archeological, Patristic and Church Historical Studies. Pécs, 2019. (Thesaurus Historiae Ecclesiasticae in Universitate Quinqueecclesiensi 8.)
- Ribi 2018 = Ribi András: A fehérvári káptalan archontológiája (1301–1457). Turul 91. (2018:4), 132–154.
- Ribi 2019 = Ribi András: Johanniták vagy keresztetek? A fehérvári konvent tagjai a középkor végén. In: Kis Iván – Kozák-Kígyóssy Szabolcs László – Veres Kristóf György – Veszprémi Márton (szerk.): Micae Mediaevales VIII. Fi-

- atal történészek dolgozatai a középkori Magyarországról és Európáról. Budapest, 2019. 67–86.
- Thoroczkay 2020 = Thoroczkay Gábor (szerk.): Püspökök, káptalanok, tizedek. Tanulmányok. Pécs, 2020. (Az Árpád- és Anjou-kor magyar egyházi archontológiájának kérdései 1.)
- C. Tóth 2013a = C. Tóth Norbert: A székes- és társaskáptalanok prépostjainak archontológiája 1387–1437. Budapest, 2013.
- C. Tóth 2013b = C. Tóth Norbert: A pozsonyi társaskáptalan kanonokjai 1425-ben. *Acta Historica CXXXV.* (2013), 101–123.
- C. Tóth 2015 = C. Tóth Norbert: Az egri káptalan archontológiája 1387–1526. *Turul* 88. (2015:2), 48–71.
- C. Tóth 2017 = C. Tóth Norbert: A „mályuszi modell” érvényessége: vissza az alapokhoz? In: Varga Szabolcs – Vértesi Lázár (szerk.): *Egyházi társadalom a Magyar Királyságban a 16. században.* Pécs, 2017. 11–34.
- C. Tóth 2019a = C. Tóth Norbert: Az esztergomi székes- és társaskáptalanok archontológiája 1100–1543. Budapest, 2019. (*Subsidia ad historiam medii aevi Hungariae inquirendam* 9.)
- C. Tóth 2019b = C. Tóth Norbert: A nyitrai székeskáptalan archontológiája 1111–1526. Budapest, 2019. (*Subsidia ad historiam medii aevii Hungariae inquirendam* 10.)
- C. Tóth 2019c = C. Tóth Norbert: A kalocsa-bácsi főegyházmegye káptalanjainak középkori archontológiája. Kalocsa, 2019. (*Kalocsai Főegyházmegyei Gyűjtemények kiadványai* 15. – *Subsidia ad historiam medii aevii Hungariae inquirendam* 11.)
- C. Tóth – Horváth 2019 = C. Tóth Norbert – Horváth Terézia: A győri székeskáptalan archontológiája 1200–1458. Győr, 2019. (*A Győri Egyházmegyei Levéltár Kiadványai Források, feldolgozások* 28.)
- G. Tóth 2014 = G. Tóth Péter: A csanádi székeskáptalan személyi összetétele a késő-középkorban (1354–1526). PhD disszertáció. Szegedi Tudományegyetem, Szeged, 2014.

Magyar Anjouk Avignonban, pápai megbízottak I. Károly országában

Maléth Ágnes: A Magyar Királyság és a Szentszék kapcsolata I. Károly korában (1301–1342). Pécs, Pécsi Tudományegyetem BTK TTI Középkori és Koraújkori Történeti Tanszék, 2020. 497 oldal. (DeLegatOnline könyvek 2.)

2017 őszén került sor a Szegedi Tudományegyetemen arra a doktori védésre, amelynek során a megelőző években a franciaországi Angers egyetemével (Université d'Angers) *co-tutelle*, azaz közös doktori képzés keretében végzett PhD-tanulmányok befejezéseként Maléth Ágnes a szakmai közönség elé tárta az első magyarországi Anjou uralkodó és a pápaság kapcsolatát vizsgáló értekezését. A doktori védelem alkalmat ad a jelöltet illető dicséret mellett a hibák, következtetések, kisebb-nagyobb szükséges javítások előszámlálására, amelyek ideális esetben valóban beépülhetnek, és be is kell épülniük a disszertációból óhatatlanul könyv alakot öltő tudományos értekezés szövegébe, természetesen megfelelő mérlegelést követően. Maléth Ágnes esetében szerencsére nem csupán ennek lehetünk tanúi, hanem annak is, hogy a szerző a felvetett javaslatokat nem kizárólag egy-egy kisebb kiegészítés formájában, további szakirodalmak bevonásával tette meg, hanem több felvetés továbbgondolásával gazdagította munkáját. Ebben segítségére volt az a kutatási program (NKFIH NN 124763 – Pápai megbízottak a 14. századi Magyarországon – online adatbázis, www.delegatonline.pte.hu) is, amelynek keretében a szerzőnek lehetősége nyílt kiegészítő levéltári és szakirodalmi kutatásra. Ezek eredményeként érezhetően finomodtak megállapításai és témájában további részleteket tárt fel. De mit is kínál nekünk a mű?

Maléth Ágnes joggal állapítja meg, hogy sem I. Károly külpolitikájának e szelete, sem maga a pápaság korabeli története nem tartozott a legújabb időkig a magyar középkortudomány érdeklődésének homlokterébe. Érzékletesen mutat rá az ezirányú értekezések hiányára, jöllehet a külföldi szakirodalomban már hosszabb ideje érzékelhető egy alapvető elmozdulás a 14. századi pápaságot a francia királyok által Avignonba „fogságba vetett” dekadens, fényűző társadalomként

és intézményként ábrázoló korábbi negatív képhez képest. És hasonlóképpen, I. Károly külpolitikájának bemutatására is ráfért valamelyest a „frissítés”, legalábbis abban az értelemben – így olvassuk –, hogy a fiatal magyarországi uralkodó már a trónharcok idején is figyelemmel kísérte az európai eseményeket, és a lehetőségekhez mérten igyekezett azokhoz igazodni, természetesen a nápolyi trónigények vezérfonalát is szem előtt tartva (I-II. fejezet).

A két vizsgált fél kapcsolatrendszerét nyilvánvalóan az ő szándékaik és lehetőségeik határozták meg alapvetően, de a gyakorlati megvalósítás eszközei képviselőik voltak, akiknek a számba vétele, legalábbis ilyen körülmények között és teljességre törekvően eddig nem történt meg. Az ide vezető út megértéséhez a szerző áttekintést nyújt (III. fejezet) a forrásokról, a vizsgálati módszerekről, valamint a kapcsolatokat bonyolító szereplők meghatározását és kategorizálását illetően. Öröndetes, hogy ebben tükröződik az utóbbi években napvilágot látott, más időszakok pápai–magyar kapcsolatainak viszonyrendszerét vizsgáló munkák metódusa. Az, hogy a képviseleti formák korábbi, sematikus ábrázolását itt is felváltja a mélységi, strukturált, a különböző formákat egyidejűleg alkalmazó képviseleti rendszer feltérképezése a források segítségével. A képviselet formáit, jellegét (IV. fejezet) illetően szükségszerűen külön csoportot képeznek az I. Károlyt képviselő különböző rendű, rangú, világi és egyházi képviselők és megbízottak, amelyek tevékenysége egyúttal kirajzolja a kapcsolattörténet csomópontjait is. És természetesen nem maradhatnak el az avignoni pápák megbízottai sem, de – és ezt érdemes hangsúlyozni – ők immár nem egyszerűen vagy legátusok, vagy pápai adószedők, mint ahogy korábban közkeletűen nevezték őket, hanem azok, akik: a négy évtizedben előbukkanó csekély számú, összesen két ténylegesen *legatus a latere* minőségben eljáró megbízott mellett Magyarországon tevékenykedő pápai adószedők és nunciások, adminisztrátorok, delegált bírók, jogvédők (conservatorok) és végrehajtók (executorok). A szerző helyesen teszi, hogy külön kitér azokra, akik mind a két fél képviseletében eljárak. Maléthy Ágnes részletesen tárgyalja a megbízottak kirendelésének körülményeit, különösen a pápai oldalt illetően, és ezáltal bepillantunk abba az összetett gépezetbe, amit adott esetben egy-egy pápai oldalkövet magyarországi tevékenysége jelentett. Ez ugyanis jóval több volt diplomáciai feladatok ellátásánál, kezdve a megbízottaknak adott igen kiterjedt intézkedési lehetőségeken (*facultates*), a személyzetten át a valós működés szerteágazó mozzanataival bezárólag. Komoly jog-, gazdaság-, intézmény- és társadalomtörténeti tanulságai vannak egy ilyen összetett vizsgálatnak, amely a képviseleti rendszernek elsősorban a hazai működési mechanizmusába ad betekintést. A résztvevőkről összefoglaló áttekintést a kötet VIII. fejezete, az Adattár nyújt.

A magyar király és a pápaság korabeli kapcsolatrendszerének feltárásához azonban természetesen nem elegendő csupán a megbízottakat megismerni. A viszonyrendszer megértéséhez a kulcsot azoknak a kérdéseknek az áttekintése adja

(V. fejezet), amelyek több fontos tematikus vezérfonalat is kirajzolnak. Szemben a korábbi diplomáciatörténet-központú felfogással a kép sokkalta árnyaltabbá válik: a dinasztikus konfliktusok mellett – értve ez alatt nem csupán Károly trónra jutását, hanem a nápolyi örökség visszaszerzését célzó erőfeszítéseket és a német trónharcok ügyét is – nagy hangsúllyal szerepelnek az egyházpolitikai kérdések. Itt kapnak teret a korábbi kutatásokban korlátozottan vagy elvértve vizsgált kérdések, területek: a javadalompolitika, a különböző hitbéli kérdések és a kereszties hadjáratok.

A gazdag, sokrétű elemzést jól kiegészíti a VIII. fejezet, amely a kapcsolatokat ténylegesen alakító szereplők prozopográfiai adattárát kínálja az olvasónak. Egy ilyen áttekintés felettébb hasznos, hiszen az egyes szereplők olykor eltérő minőségben voltak részesei a kapcsolatrendszernek, így a kötetben eltérő helyeken olvasható információk kerek egészzé állnak össze. A kötet végén 23 táblázat és hat ábra kapott helyett, ezek igazítanak el a képviselők, a képviselők által végzett ügyekről és ezek különböző tematikus csoportjairól, amelyek így egy helyen vizsgálhatók a gazdag apparátus révén. A kötetet a felhasznált források és szakirodalmak listája, illetve személy- és helynévmutató zárja.

Maléth Ágnes munkája különféle olvasói és felhasználói igényeket szolgál ki. Amellett, hogy tematikus és gazdag áttekintést ad a vizsgált koraszak pápai–magyar kapcsolatait alakító személyekről, a kapcsolattartás formáiról, hasonló részletességgel számol be a két fél viszonyát meghatározó főbb témákról. Ezáltal bizonyosságot nyer a viszonyrendszer sokszínűsége. A kötet számos társadalom-, gazdaság-, jog- és intézménytörténeti adalékkal szolgál, és természetesen kitűnően hasznosítható további archontológiai és prozopográfiai kutatások számára.

Kiss Gergely

Helynévgyűjtés és emlékezet

Csibi Norbert – Gózszy Zoltán – Máté Gábor (Közread.): Pesty Frigyes: Baranya vármegye helynévtára 1864–1865. Pécs, Csorba Győző Könyvtár, 2019. 423 oldal

Több mint másfél évszázaddal ezelőtt talán maga Pesty Frigyes sem gondolta volna, hogy országos helynévgyűjtési munkája mekkora kincset jelent majd az őt követő nyelvész-, történész-, és néprajzos generációk számára. Az 1877-ben az MTA rendes tagjává választott nyelvész-etimológus és történétíró, de mondhatjuk polihisztornak is, 1863-ban kezdett hozzá monumentális gyűjtéséhez. Ezzel az volt a célja, hogy az országban akkor létező összes helynevek közül mindazokat, melyeknek topográfiai nevük van, összeírják. A fákon, épületen kívül minden ingatlan, tárgy leírását várta a „mozgalom” elindítója. Az adatgyűjtés során hét egyszerű kérdésre kellett válaszolnia a települések adatközlőinek. A hét kérdőpont a községek közigazgatási hovatartozására, eredetére, első említésére, nevének eredetére és változataira, betelepítésének körülményeire, helyneveire, a községet körül-vevő környezetre, dűlőinek, határainak és egyéb ingatlanainak megnevezésére, valamint ezek nevének magyarázatára volt kíváncsi.

Ma már Baranya és Somogy megyék esetében is rendelkezésre áll földrajzi etimológiai helynévtár, azokat személyes, helyszíni gyűjtésekkel megtámogatva állították össze a kötetek szerkesztői. Pesty Frigyes egész országra kiterjedő gyűjtése azonban a személyes adategyeztetést csak kisebb mértékben engedhette meg. Pesty a Helytartótanács, a vármegyei hatóságok és a helyi jegyzők, plébánosok segítségével állította össze egyedülálló anyagát, mely jelenleg megyei kötetenként az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárában található. A baranyai kötet a huszadik a sorban. Nagy öröm, hogy immár ez is szélesebb körben hozzáférhető, olvasható!

A kötetet közreadó team tagjai között történészek (Csibi Norbert, Gózszy Zoltán) és néprajzos-antropológus (Máté Gábor) is volt. Gózszy Zoltánnak a Pesty somogyi gyűjtéseit közreadó kötet kiadásában is nagy szerepe volt, így már előzetes tapasztalatokkal vágtak neki a munkának a pécsi kollégák. Jó ötlet volt, hogy több tudományterület szakértői dolgoztak a kiadáson, hiszen a szöveget más és más aspektusból értékelhették, vizsgálhatták. Ez a komplex kép jelenik meg a kötet bevezetőjében is. Aki esetleg nem tudná, hogy „mire jó” a Pesty-féle gyűjtés, az a bevezetőből kiváló képet kaphat róla.

A történész szempontjából az anyag egyszerre retrospektív és aktuális is. A kérdőpontokra adott válaszokból egyrészt a községek kora újkori hagyománya, szóbeli és írott tudása elevenedik meg a település kollektív emlékezetét tolmácsoló jegyzők és plébánosok tollából. De aktuális is, hiszen egy adott 19. század közepi állapot is megjelenik a község fekvésének, helyneveinek és egyéb természeti kincseinek rögzítése kapcsán. Sokszor olyan romokról, objektumokról is információt kapunk, melyek ma már csak részben láthatók, vagy teljesen el is tűntek a kutatók elől. Ahogy a bevezetőben is olvashatjuk, nemcsak statikus elnevezések kataszterét kapjuk, hanem az ezek eredetének rögzítésével a múltbeli összefüggések rendszerében való megjelenését is. A településnek és dűlőinek neve sokszor a távoli múltban gyökerezik.

Pesty gyűjtése egy nagyon érdekes időpontban valósult meg. Egyrészt nagyjából másfél évszázaddal a török korszak után jártak, amikor még a generációk át tudták adni egymásnak a korszakban keletkezett mondákat, elbeszéléseket és helyi történeteket. A szájhagyománynak a gyűjtésben való megjelenésére kiváló példákat hoz a bevezető ezen részét író Máté Gábor. A kötet keletkezési időpontjának másik érdekessége, hogy két nagy társadalmi korszak határán gyűlt össze ez a hatalmas információmennyiség. Az 1860-as évek a rendi és a polgári korszak elválasztó időszaka Magyarországon. A rendi társadalom felbomlása után, a telkek parcellázása során elkezdődő telekkönyvezés már írott forrásokkal is ellátta a helyi gyűjtést végzőket. Sok esetben erre hivatkoznak is az adatközlő jegyzők. A korszakban a múlt megismerésére való hajlam erősödése is jellemző. Pesty utasításában már megjelenik, hogy a helyi adatgyűjtők az írott forrásokban is búvárkodjanak, tehát az anyakönyvekben, a plébánián található iratokban, vagy akár a község által őrzött iratok között is. Sok ilyen hivatkozást olvashatunk a jegyzők részéről.

A helyi gyűjtés Baranya megye esetében koprodukcióban készült. Sok esetben azt látjuk, hogy a helyi jegyző és a plébános (vagy lelkész) is próbált a kérdőív kérdéseire válaszolni, mely tovább gazdagítja az anyagot. Pesty Frigyes baranyai kötete, úgy hiszem, több szakdolgozat számára tartogat anyagot, az értékelés lehetőségeire, szempontjaira a közreadók kiváló bevezetője adhat inspirációt.

Magának a kötetnek a tartalmi értékelésére és az eddigi, más megyékben született Pesty-kiadások sorába való beillesztésére Pesti János nyelvész vállalkozott. Pesti kiemeli, hogy a közreadók jól döntöttek, hogy nem a mai megyei határvonalak alapján adták ki a kötetet, hanem az 1860-as évek közigazgatási határait vették figyelembe. Ezt a megmaradt megyei kézirat egységessége is indokolta. A korabeli megyehatáron belül akkor lévő 361-ből 351 településre vonatkozóan találhatunk adatokat a kötetben. Ez azt is jelenti, hogy az akkor még Baranyához tartozó Dravaszőg horvát nemzetiségű települései is helyet kaptak, de például a mai Szigetvári járás települései nem, hiszen az akkor Somogy megyéhez tartozott. Csakúgy, mint a két Baranya vármegye területén lévő corpus separatum, Okorág és Sellye község leírása, melyek szintén a somogyi kötetben olvashatók. (Ezen községek 1876-

ig tartoztak Somogyhoz.) A kötetben sok ma már eltűnt, beolvadt vagy egyesült település önálló szócikként szerepel. Ilyen esetekben a közreadók lábjegyzetben közölték a korabeli település mai közigazgatási adatait.

A települések kérdőpontokra adott válaszait laza – a kézirat sorrendjét követő – betűrendben közlik, a szöveget alapvetően betűhíven olvashatjuk. A kötet főleg szövegkritikai jegyzetekkel ellátott, egy-egy nehezen értelmezhető szó esetében (pl. rezletinként) jobb lett volna magyarázó jegyzeteket is alkalmazni. Tartalmi jegyzeteket alapvetően ott használtak, ahol téves adat jelent meg.

Áttekintve a kötetet a legnehezebb kérdésnek – amire a települések nem nagyon tudtak válaszolni – a saját községük nevének eredete bizonyult. Abban a néhány esetben, amikor volt utalás a néveredetre, véleményem szerint egy-egy jegyzetet szintén elbírt volna még a kötet, a közölt adatok megerősítése vagy cáfolása érdekében.

A Pesty-féle gyűjtésben megemlített, középkorinak vélt épületmaradványok esetében az épületre vonatkozó szakirodalmi lábjegyzetek az objektum pontosítását szolgálják. A közreadók inkább magára a gyűjtés kéziratára koncentráltak nem azt keresték, hogy mi az, ami releváns a korszak adatközlőinek vallomásaiban. Ez a fajta koncentráció olvasmányosabbá teszi az amúgy is vaskos kötetet. A kéziratban közölt helyi adatok pontosítása a helytörténészek feladata lesz, de a Pesty-féle anyag számunkra is hatalmas segítséget jelent.

Hogy mégis mire találunk adatot e monumentális forrásközlésben? A nemzetiségek betelepülésére, a svábság (Battyán), a horvátság migrációjára (és itt a belső migrációt is érthetjük ez alatt), a települések körüli – századokkal korábbi időből származó – romokra (Terehegy), a természeti környezetre (Hercegszöllős, átalakítások, irtások, vízrendezési munkálatok), a települések életére, a szokásokra (Abaliget), a gazdálkodásra (Szilágy, jeles bor), az életmódra (Pölöske, fuvarozás, mészégetés), a községek történetében lejátszódott krízishelyzetekre (Kölked, leégés, árvizek), a község jelképeire (Szederkény, pecsétek), a község saját önképére, a község által őrzött írott és íratlan emlékekre, magára az 1860-as évek községi szereplőire. Egyszerre jelenik meg Pesty munkájában az ember és a környezet, mely számunkra egy 150 évvel ezelőtti világot mutat be.

A recenzens véleménye szerint a hasonló megyei közlések sorában a baranyai az egyik leginformatívabb összegzés, melyért a korabeli jegyzőknek, plébánosoknak és lelkészeknek mondhatunk köszönetet. A közreadóknak pedig azért, hogy ezt a hatalmas anyagot számunkra is olvashatóvá és használhatóvá tették. Reméljük egyszer a Pesty-féle gyűjtés összes megyei anyaga kiadásra kerül majd.

Polgár Tamás

Nemzetet és egyben modern hazát építeni

Mérlegen a dualizmus kori Magyarország

Csibi Norbert – Schwarczwölder Ádám (szerk.): Modernizáció és nemzetállam-építés. Haza és/vagy haladás dilemmája a dualizmus kori Magyarországon. Pécs, Kronosz Kiadó, 2018. 394 oldal.

Amikor a dualizmus időszakát próbáljuk meg értékelni, mérlegelni, hajlamosak vagyunk abba a hibába esni – mivel megszoktuk, hogy valamire csak úgy tudunk tekinteni, hogy az vagy jó, vagy rossz –, hogy megpróbálunk igazságot tenni abban a meddő vitában, hogy Kossuth Lajosnak vagy Deák Ferencnek volt-e igaza a kiegyezéssel kapcsolatban. Sokszor teszünk kísérletet annak a kérdésnek a megválaszolására, hogy a dualizmus rendszere és időszaka a Magyar Királyság fejlődését, a nyugathoz való felzárkózását jelentette-e, vagy éppen az utolsó szög volt a Szent István-i Magyarország koporsójában.

Az 1867 és 1918 közötti időszak e poláris értékelését erősítették a 20. század viharos évtizedei, ezen belül a közgondolkodást is meghatározó történelmi munkák, valamint a politikai ideológiák. Szekfü Gyula *Három nemzedék* című munkája meghatározó volt abban a tekintetben, hogy a kortársak miképpen értékelték a dualizmust, márpedig a Magyarország romlását eredményező „második” és „harmadik” „liberális nemzedék” tevékenysége – a történész szerint – éppen a kiegyezés utáni évtizedekre tehető.¹ Nem meglepő, hogy az említett történelmi korszak inkább negatív perspektívában volt jelen a két világháború között, és nem segítette az elfogultságmentes értékelést a kommunizmus marxista történetírása sem.

Az 1945 utáni évtized igen sötét színben tüntette fel a dualizmus kicsivel több, mint ötven évét. Ehhez hozzájárult – többek között – az is, hogy a kommunisták szerint az ekkor megjelenő magyarországi gyáripari munkásság problémáiról nem akartak tudomást venni, a szocialista munkásmozgalom által megfogalmazott igényeket pedig figyelmen kívül hagyták a dualista időszak kormányai.

¹ Szekfü Gyula: *Három nemzedék. Egy hanyatló kor története*. Budapest, 1920.

A Kádár-korszak végén született (Mann Miklós által szerkesztett) oktatástörténeti forrásgyűjtemény már „csak” a dualizmus korának második negyedszázadát tekintette sötét időszaknak „magyarosító” és „klerikális intézkedései” miatt.²

Az 1990 utáni évek sem hoztak érdemi változást sem itthon, sem szomszédjaink nagy részénél. Olyannyira nem, hogy az ezredfordulón használatban lévő román történelemtankönyvekben még mindig Eötvös József nemzetiségeket „elnyomó” oktatáspolitikai intézkedéseiről olvashattak a tanulók,³ 1992-ben pedig a román oktatásügyi miniszter próbálta nyugtatni a közvéleményt, amikor felháborodást okozott bizonyos tantárgyak román nyelven történő oktatása a nem román anyanyelvű tanulók esetében, hogy felesleges aggódni, ugyanis Apponyi Albert kultuszministerségének idején hasonló helyzetben voltak a román tanulók is.⁴ Ez utóbbi állítás igazságalapjának itthon és külföldön egyaránt Dolmányos Istvánnak a *Századok*-ban a Lex Apponyiról 1968-ban megjelent tanulmányát tekintették, melyben a szerző a következőképpen fogalmazott: „A Lex Apponyi joggal vált az iskolapolitikai eszközökkel folytatott, kudarcra ítélt asszimilációs kísérletek szimbólumává”.⁵ Lám-lám a magyarok maguk vallottak színt, s értékelték ezzel a korszak oktatáspolitikáját, illetve a dualizmus kormányainak nemzetiségekkel szembeni mentalitását! – fogalmazód(hat)ott meg azokban, akik olvasták Dolmányos tanulmányát, s hivatkoznak erre a munkára történészek ma is itthon és külföldön egyaránt.

A kortársak érzelmeivel „átítatott”, valamint a politikai eszmék által „megerőszakolt” dualizmusértékelésekkel kívántak szakítani, s pótolnak – kisebb túlzással – egy évszázados hiányt 2016. február 23-án a Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karán. A Történettudományi Intézet Újkortörténeti Tanszéke és a Történészceh Egyesület szervezésében került sor a *Modernizáció és nemzetállam-építés az előző századforduló Magyarországon* címmel rendezett konferenciára. Az izgalmasra sikerült konferencián a megválaszolt kérdések mellett újabbak is felvetődtek, ami azért sem meglepő, mert, mint a fentiekben láttuk, évtizedeken keresztül váratott magára a korszak elfogulatlan elemzése és bemutatása. A nagy érdeklődés arra sarkallta a rendezvényt szervező fiatal történészeket, Csibi Norbertet és Schwarczwölder Ádámot, hogy a témakörök kibővítésével, újabb szerzők bevonásával a konferencián elhangzottakat tanulmánykötetté formálják. A szerkesztők célja az volt, hogy négy tematikus egységbe gyűjtve a tanulmányo-

² Mann Miklós (szerk.): Oktatáspolitikai koncepciók a dualizmus korából. Budapest, 1987. 5.

³ L. Köő Artúr: Az Osztrák–Magyar Monarchia valóban a „népek börtöne” volt? – avagy mit tanítanak a román történelemtankönyvek erről az időszakról. In: Csík Tibor (szerk.): A külföldi tankönyvek magyarságképe. Budapest, 2016. 99–107. itt 106.

⁴ Köő Artúr: Apponyi Albert oktatásügyi törvényeinek külföldi lejárata Trianon után. Constantin Angelescu és a Lex Apponyi. *Hitel* 33. (2020:11), 91–105. itt 91.

⁵ Dolmányos István: A „Lex Apponyi”. *Századok* 102. (1968), 484–533. itt 533.

kat, minél komplexebben járják körül a kiadványban a dualizmus értékelése kapcsán felmerülő problémákat, kérdéseket.

Az írások első csoportja a birodalmi keretek felől kiindulva próbálja bemutatni, hogy a modernizációnak nem a nemzetállam az egyedüli lehetséges útja, kerete, illetve azt, hogy a létrejövő nemzetállamnak lehetnek birodalmi törekvései is. A második tematikus egység a politikai modernizáció és a nemzetállam-építés komplikációit, dilemmáit boncolgatja a Magyar Királyságra vonatkozóan, a harmadik – néhány konkrét példán keresztül – a modernizáció és nemzetépítés metszéspontjait járja körül. A negyedik egység részét képezi a korszak kikerülhetetlen problémája, a nemzetiségi kérdés. A kiváló tanulmányok a legfrissebb hazai és nemzetközi szakirodalmat és a legújabb levéltári kutatásokat felhasználva adnak választ az olvasónak számtalan kérdésre. Mit tekinthetünk modernizációnak, és hol mutatkozhattak meg az ellentmondások? Melyek voltak azok a területek hazánkban a 19–20. század fordulóján, ahol a modernizáció és a nemzetállamépítés szándéka találkozott? Hol beszélhetünk sikerről, és hol kerültek ezek egymással ellentmondásba? Milyen lehetőségek kínáltak a nehézségek leküzdésére? Mikor erősítették és mikor gyengítették, esetleg lehetetlenítették el egymást? Hogyan hatottak ezek a törekvések az egyházakra? Mi volt a kortársak véleménye és álláspontja minderről?

A válaszkeresés során történelmi nagyjaink életútjainak szeletei sejlnek fel. Olvashatunk Apponyi Albertről (Anka László tanulmánya), Justh Gyuláról (Szendrei Ákos munkája) és Andrássy Gyuláról (Cieger András írása). Olyanok számára is tartogat csemegét a kötet, kik a történelem iránt csupán passzióból érdeklődőknek, ugyanis bemutatásra kerül a titokzatos szabadkőműves Galilei Kör „Új Magyarország” programja, de olvashatunk a napjaink társadalmát megosztó politikus, Jászi Oszkár rendszerkritikájáról, a bankrendszer modernizációja okozta kihívásokról, a dualizmus időszakának élclapjairól, a nemzetiségi régiók mezőgazdaságának helyzetéről, állapotáról is. A kötet hiánypótló tanulmányait olyan neves történész szakemberek írták – a teljesség igénye nélkül –, mint Ábrahám Barna (az ELTE BTK Román Filológiai Tanszékének tudományos munkatársa), Anka László (a VERITAS Történetkutató Intézet Dualizmus-kori Kutatócsoportjának munkatársa), ifj. Bertényi Iván (a Bécsi Magyar Történeti Intézet igazgatója), Hatos Pál (a Kaposvári Egyetem Rippl-Rónai Művészeti Karának intézetvezető egyetemi docense és dékánja, a Nemzeti Közzolgálati Egyetem Eötvös József Kutatóközpontja Közép-Európa Intézetének vezetője) és Nagy Mariann (a Károli Gáspár Református Egyetem professzora), továbbá Ress Imre (az MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézetének tudományos főmunkatársa), Kleistenitz Tibor (az MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet tudományos munkatársa) és Cieger András (az MTA BTK Történettudományi Intézet főmunkatársa).

A könyv előszavát azzal zárják a szerkesztők, hogy a tanulmánygyűjtemény célja legfőképpen az, hogy további gondolatokat ébresszen. E sorok írójánál e szándék megvalósult. Felmerül, hogy milyen különleges lenne egy olyan konferenciát szervezni (az első folytatásaként), amely azt a kérdéskört járná körül, hogy miképpen értékelték, illetve látták és látják a kelet-európai országok a dualizmus időszakának Magyar Királyságát. Miben látták követendő példának, vagy éppen séggel miben marasztalták el? Mennyire volt számukra követendő példa, hiszen a szemükben mi a fejlett(ebb) „nyugatot” jelentettük?

Hogy mennyire nem indokolatlan mindezek górcső alá vétele, azt jól mutatják a következő példák. A századfordulón a Román Királyság a katolikus egyház iskolai befolyásának visszaszorítását azonnali hatállyal beterjesztett törvényjavaslattal próbálta elérni, nem csak azért, mert a regáti magyarság iskolafejlesztései „aggasztóak” voltak, hanem azért is, mert azt gondolták kultúrpolitikusi, hogy ez megfelelő retorzió lehet a Berzeviczy-féle magyar iskolai törvényjavaslatért. A *Nemzeti Nőnevelés* című magyar folyóiratban 1904-ben az egyik cikk szerzője, Téglási Gábor csodálattal beszélt a román oktatásügyi miniszter nőnevelés terén nyújtott teljesítményéről: „Románia jelenlegi kultuszminisztere, Spiru C. Haret, bámulatos tevékenységet fejt ki a királyság elmaradt iskolaügyeinek minden irányban való fejlesztése és fokozása körül. A nőnevelést külön gonddal reformálja [...]. Az itt bemutatott háztartási iskolával a nemzeti érzést is erősen kultiválják, s a növények román nemzeti viseletben jelennek meg legtöbbször.”⁶ Miközben e két ország a nyilvánosság előtt aggodalmát fejezte ki kisebbségi sorsban élő nemzettestvéreiért, az ellenük folytatott asszimilációs kísérlet miatt, merítettek egymás ötleteiből. Ezt bizonyítja az is, hogy például Spiru Haret román kultuszminiszter egyik munkájában a regáti ortodox egyház működése kapcsán kérte olvasóit arra, hogy „emeljék tekintetüket a hegyeken túlra”, s vegyenek példát az erdélyi román ortodox egyház szerkezetéről, működési struktúrájáról.⁷ Ez is azt támasztja alá, hogy a román kultuszminiszter figyelemmel kísérte a szomszéd királyság belső ügyeit, véleményt is formált róluk, értékelté azokat. Meggyőződésem, hogy nem lenne hiábavaló a „kelet” dualizmusértékelését is jobban megvizsgálni.

A Pécsi Tudományegyetem Bölcsész- és Társadalomtudományi Karán a Történettudományi Intézet évről évre egyike azoknak a felsőoktatási intézményeknek, amelyek a jelentkezők körében a legnépszerűbbeknek minősülnek. A dualizmus ideológia- és elfogultságmentes megismeréséhez kötelező olvasmánynak minősül e kötet!

Köő Artúr

⁶ Téglási Gábor: A bukaresti főző- és háztartási iskolák. *Nemzeti Nőnevelés* 25. (1904:4), 260–262.

⁷ Spiru Haret: *Criza bisericească*. București, 1912. 14–15.

A hivatalos statisztikai adatok megjelenítésének összehasonlító történeti vizsgálata

Gazdaság- és társadalomstatisztika a KSH preferenciáinak tükrében

Lencsés Ákos: A statisztikai adatszabályozás módszerei a kezdetektől napjainkig Magyarországon. Budapest, MTA Könyvtár és Információs Központ – KSH Könyvtár, 2020. 208 oldal. (A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Közleményei. 43 (118). Új sorozat – A statisztika történetei 5.)

A bemutatásra kiválasztott kötet a szerzőnek *A statisztikai adatáramlás és adatszabályozás módszerei és lehetőségei a kezdetektől napjainkig Magyarországon* című PhD-értékezése felhasználásával készült. Lencsés Ákos korábban a Központi Statisztikai Hivatal Könyvtár, illetve az MTA Könyvtár és Információs Központ keretein belül működő EISZ (Elektronikus Információs szolgáltatás Nemzeti Program)¹ munkatársaként dolgozott. Ennek fényében nem meglepő, hogy a könyvtár kiemelt szerepet kapott az elemzésben, valamint az sem, hogy a hivatalos statisztika és a tudományos szféra kapcsolatára számos alkalommal történik utalás az open science² gondolat jegyében.

A mű nem egy átfogó statisztikatörténeti munka. A kutatás elsődleges célja a hazai szakirodalomból eddig hiányzó, a főbb magyar hivatalos statisztikai kiadványok szerkezetét és mennyiségi jellemzőit bemutató vizsgálat elvégzése volt

¹ Az Elektronikus Információs szolgáltatás Nemzeti Program (EISZ) a hazai felsőoktatás, közgyűjteményi szféra és a nonprofit kutatásban résztvevők számára nyújt hozzáférést elektronikus tudományos tartalmakhoz nemzeti licenc vásárlásával. Forrás: <http://eisz.mtak.hu/index.php/hu/informaciok.html#eisz> (letöltve: 2021.03.31)

² Együttműködésen alapuló tudományos gyakorlat, amely során lehetőség nyílik a kutatási anyagok, a kutatás során keletkezett információk és az ezek alapján készült publikációk (open access) stb. szabad felhasználására, megosztására.

az 1868 és 2015 közötti időszakra vonatkozóan, és az ebből levonható következtetések megállapítása a hazai hivatalos statisztikai szervezet adatközlési és kiadványstratégiáját illetően. A tézisek elsősorban az adatkezeléssel kapcsolatos fordulópontokra és a főbb statisztikai szakkiadványok társadalmat, illetve gazdaságot érintő fejezeteinek mennyiségi megoszlására vonatkoznak; ezek vizsgálatából következtet Lencsés az egyes korszakokban a hivatal által előnyben részesített témákat illetően. Ahogy azt a szerző is megemlíti, az elemzés csak a hivatalos statisztika által kiadott legfontosabb kiadványsorozatokat vizsgálja, így – bár hiánypótló – nem tekinthető teljes körűnek, inkább a későbbi elemzések számára jelenthet kiindulási alapot. A munka négy, egymástól jól elkülöníthető részből épül fel.

Az első fejezetben (*A statisztikai tudomány kialakulása Magyarországon*) a hivatalos statisztika történetét bemutató legfontosabb négy szakirodalmi munka rövid ismertetése mellett az olvasó megismerheti a magyar statisztika helyzetét, alakulását, fejlődését a 16. századi kezdetektől egészen a 2016. évben elfogadott legutóbbi statisztikai törvényig. A hivatal tevékenységét korszakokra bontva mutatja be, mindvégig kitérve a dolgozat szempontjából releváns kérdéskörök (adatkezelés, adatgyűjtési politika, szenzitív adatok kezelése, kiadványpolitika) állapotának és jellegzetességeinek megjelenítésére. A fejezet zárásaként a statisztikai törvények összefoglaló elemzését adja az adatok kezelése és a személyes adatok védelme szempontjából.

Ez utóbbi rész képezi az átvezetőt a második fejezethez (*Szenzitív adatok kezelése a Központi Statisztikai Hivatalnál*), amelyben a KSH által kezelt szenzitív adatokról, gyűjtésük és felhasználásuk történeti előzményeiről, jelenlegi helyzetükről esik szó. A személyes adatokat illetően a szerző kiemelten a nemzetiségi és a felekezeti adatokat vizsgálja; a tágabb értelmezésekkel nem foglalkozik. A magyar népszámlálások nemzetiséget és felekezetet érintő adatgyűjtési módszereinek áttekintését követően Lencsés egy nemzetközi (brit) példával érzékelteti az országonkénti – akár jelentős mértékű – eltéréseket, az adatgyűjtést és az adatok felhasználását illetően is. Így például, míg Magyarországon a 2001. évi népszámlálás során magas volt a nem kötelező, szenzitív kérdésekre választ adók aránya, addig Nagy-Britanniában heves tiltakozások zajlottak a kötelezően megválaszolendő felekezeti kérdés miatt. Ugyanakkor érdekes a népszámlálási kérdőívek eltérő felhasználása is: míg Magyarországon a legutóbbi szabályozás értelmében a személyi íveket legkésőbb két éven belül meg kell semmisíteni, addig Nagy-Britannia nagy hangsúlyt helyez a személyi anyagoknak a kutatók és a társadalom által történő (újra)hasznosítására, melyet az úgynevezett százéves szabály értelmében tesz lehetővé. Így nem statisztikai célzattal, a brit népszámlálások anyagai 1841-től kezdődően kutathatók az interneten, amennyiben eltelt az anyag keletkezésétől számított száz esztendő. A szerző még ebben a fejezetben, a szenzitív adatokat követően tér ki a magyarországi könyvtárstatisztika történeti alakulására.

A harmadik fejezet (*A statisztikai kiadványok szerkezeti vizsgálata*) alkotja a kötet – és egyben a szerző által végzett kutatás – magját. Lencsés a magyar statisztikai irodalom szerkezeti vizsgálatával alapvetően az alábbi kérdésekre keresi a választ: melyik korszakban, milyen témaköröket publikáltak a legnagyobb és legteljesebb mértékben; milyen következtetések vonhatók le a KSH kiadványpolitikáját illetően; illetve, hogy milyen kapcsolat figyelhető meg az egyes politikai irányelvek vagy történeti fordulópontok (például 1919, 1948, 1989 stb.) és a kiadványok jellemzői között?

A kutatás elsődleges forrását a hivatalos statisztika meghatározó periodikái képezik: a *Magyar Statisztikai Évkönyv*, a *Hivatalos Statisztikai Közlemények*, a *Magyar Statisztikai Közlemények – Új folyam* és a *Magyar Statisztikai Közlemények – Új sorozat*. Ez utóbbi három lényegében egy kiadványsorozatnak tekinthető, hiszen folytatólagosan jelentek meg 1868-tól 1942-ig. 1957 és 1984 között a *Statisztikai Időszaki Közlemények* vette át az említettek szerepét, 2007 óta pedig a kizárólag online megjelenő *Statisztikai Tükör* tölt be hasonló funkciót. Mindkét utóbb említett folyóirat is szerepel a kutatásban. A szerző által végzett vizsgálat elsősorban az egyes kötetek fejezeteinek és táblázatainak megoszlását elemzi, azt tanulmányozva, hogy a két fő témakör (a népesedés- és társadalomstatisztika, illetve a gazdaságstatisztika), valamint alkategóriáik megjelenítése hogyan viszonyul egymáshoz.

A *Magyar Statisztikai Évkönyv* vizsgálata alapján megállapítható, hogy a gazdaságra vonatkozó adatokat közlő táblázatok voltak túlsúlyban, ám egyfajta stabilitás figyelhető meg a társadalomstatisztikai adatok közlését illetően. Elmondható továbbá, hogy a gazdasági és demográfiai válságok nem okoztak trendváltozást; a szerkezeti változások inkább a politikai rendszerváltozásokhoz köthetők (például 1989-ben a korábbiakhoz képest több népesedésstatisztikai adatot közölt az évkönyv). A *Hivatalos Statisztikai Közlemények* esetében megfigyelhető, hogy a hivatal nagyobb hangsúlyt helyezett a gazdaságstatisztikai adatgyűjtések kidolgozására és közlésére. A fejezetek leggyakoribb témái a mezőgazdasággal és a külkereskedelemmel foglalkoznak. Ugyanez mondható el a *Magyar Statisztikai Közlemények – Új folyamról* is; a 29 kötetből 19 e két témakörrel foglalkozik. A módszertanban a *Magyar Statisztikai Közlemények – Új sorozat* hozott változást, hiszen ez az *Évkönyvhöz* hasonló, kiegyenlített arányban jelenítette meg a társadalom-, illetve a gazdaságstatisztikát. A szerző megállapítása szerint e három sorozat trendje alapvetően hasonló az *Évkönyvéhez*. Ezzel szemben a *Statisztikai Időszaki Közlemények* szerkezete jelentősen eltér ennek köteteitől; elsősorban a gazdasági témakörökre összpontosít. Lencsés következtetése szerint ez annak a jele, hogy míg a hivatal az *Évkönyv* keretein belül ügyelt a két fő témakör közti egyensúlyra, addig az elemzésekben már a gazdaságstatisztika élvezett előnyt. A *Statisztikai Tükörben* a hivatal általában szintén egyenértékűen tárgyalja a társadalmat és a gazdaságot, azonban

megfigyelhető, hogy a két téma az évek során nem azonos hangsúllyal jelent meg. A fejezet zárásaként Lencsés bemutatja a kutatásához használt másodlagos forrásokon (négy kiválasztott napilap) végzett elemzés eredményét. E vizsgálat során arra a kérdésre kereste a választ, hogy a hírlapokban milyen mennyiségben, valamint a vizsgált hivatali kiadványokban azonosított arányhoz képest hogyan jelennek meg a társadalom- és gazdaságstatisztikai témák. Ugyanakkor mivel csupán négy folyóiratról van szó, amelyek időköre sem egyezik meg, így nem lehet megfelelő módon összehasonlítani a hazai hírlapirodalomban megjelent, illetve a hivatalos statisztikai kiadványokban közölt statisztikai adatokat.

A negyedik fejezet (*Könyvtárak szerepe a statisztikai tájékoztatásban*) – az előző háromtól eltérően – nem az adatkezelési–adatgyűjtési politika és a szenzitív adatok kérdésköreire épül, hanem a statisztikai könyvtárak szerepével foglalkozik, a hivatalok által gyűjtött adatokhoz való hozzáférést, illetve a hivatalos statisztikák támogató tevékenységüket illetően. A hazai statisztikai könyvtárak történetének bemutatását követően, a szerző a KSH Könyvtár szolgáltatásainak történeti alakulását részletezi, majd egy érdekes nemzetközi összehasonlítást is közöl az európai statisztikai könyvtárak helyzetéről a hivatalok viszonylatában.

Összességében a kötet kiváló kezdeményezésként értelmezhető, ami a statisztikai szakirodalom tematikus feldolgozását illeti. Emellett viszont mindenképpen megemlítendő, hogy a hazai hivatalos statisztika kiadványportfóliója az itt bemutatottnál jóval szélesebb, így a vizsgált kötetben többek között nem olvashatunk a *Magyar Statisztikai Zsebkönyv* sorozatról, a Hivatal által kiadott számos tematikus évkönyvről, valamint az 1950-es évektől 2016-ig megjelenő megyei évkönyvekről sem, holott ezek a kiadványok a Hivatal által alkalmazott kiadványstratégiában bekövetkezett, különböző eredetű változásokat is szemléltetik. Bár nem a KSH, hanem az 1869-től működő Fővárosi Statisztikai Hivatal kiadványa, a *Székesfővárosi Statisztikai Közlemények* című sorozat mint hivatali kiadvány szintén említést érdemel, az egyes tematikák, szakstatisztikák részletekbe menő elemzése miatt. A kutatást a fentiekén kívül érdemes lenne a KSH folyóiratának, a *Statisztikai Szemlének* az áttekintésével, illetve valamilyen szintű nemzetközi kitekintéssel is bővíteni.

Horváth Balázs

PONTAS

4. (2021)

KUTATÁSI BESZÁMOLÓK

„Tekercs a kézben”

Kísérlet a római sírábrázolások egyik gyakori ikonográfiai motívumának értelmezésére

NKFI K 135317 „OTKA” projekt

A Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Hivatal 2020. augusztus 28-án tette közzé a támogatást elnyert „OTKA” kutatási témapályázatok listáját, benne az általunk benyújtott „Tekercs a kézben” – *Kísérlet a római sírábrázolások egyik gyakori ikonográfiai motívumának értelmezésére* című pályázattal. Ennek köszönhetően 2020 őszén elindulhatott az a három éven át tartó kutatási projekt, amelynek célkitűzése, hogy birodalmi szinten összegyűjtse a római kori síremlékeken megjelenő íróanyag és -eszközabrázolásokat, meghatározza és tipologizálja őket, és amennyire pontosan csak lehetséges, azonosítsa az íróanyagokkal és -eszközökkel ábrázolt személyeket. Az íróanyagok közül kutatásunkban kiemelt figyelmet kapnak a tekercsábrázolások.

Legfőbb célunk, hogy a birodalmi szintű anyag teljességre törekvő áttekintését követően, elsőként adhassunk megalapozott választ arra a kérdésre, hogy mit szimbolizáltak a rendszerint – de nem kizárólagosan – bal kézben ábrázolt zárt tekercsek, megerősítve, vagy éppenséggel cáfolva a kutatásban mindeddig csak részterületek vizsgálata alapján felmerült értelmezéseket, esetleg újabb interpretáció(ka)t javasolva. A tekercsre írt szövegek jelentőségét mutatja, hogy a sírábrázolásokon a tekercset tartó és a mellettük lévő, tekercs nélküli személyek is gyakran különféle gesztusokkal mutatnak rá a tekercsre, és olykor maga a tekercset tartó kéz is gesztust formál. További célunk, hogy kísérletet tegyünk e gesztusok magyarázatára, bizonyosnak látszik ugyanis, hogy ezek elválaszthatatlanok a tekercsek értelmezésétől.

Az interdiszciplinaritás jegyében szerveződő kutatócsoportunk a PTE BTK TTI Ókortörténeti Tanszék kutatói bázisára és infrastruktúrájára támaszkodik. A kutatási projekt vezető kutatója Prof. Dr. Grüll Tibor, az MTA doktora, ókortörténész, a PTE BTK tanszékvezető egyetemi tanára. Kutatói, módszertani elkötelezettsége, a témához kapcsolódó nagyszámú publikációja, nemzetközi beágyazottsága a kutatás nagy nyeresége. A projekt szenior kutatója Dr. Jusztinger János

PhD, római jogász, a PTE ÁJK tanszékvezető adjunktusa, aki fiatal kora ellenére komoly publikációs múlttal rendelkező, elismert kutató. Szakértelme nélkülözhetetlen a kutatott jelenség jogi vonatkozásainak vizsgálatát is felvállaló projektben. Résztvevő kutatóként csatlakozott a vállalkozáshoz Dr. Agócs Nándor PhD, ókortörténész, régész, az ELTE BDPK (Berzsenyi Dániel Pedagógusképző Központ) adjunktusa. Sokoldalú felkészültsége, korábbi epigráfiai és ikonográfiai témájú kutatásai, illusztrátori tapasztalatai egyaránt hasznosulnak a projektcélok megvalósítása során. Szabó Ernő doktorjelölt, ókortörténész, a PTE BTK óraadója, a pályázat keretében alkalmazott rész munkaidős tudományos segédmunkatársként – kutatómunkája mellett – látja el a kutatásszervezés adminisztrációs feladatait. A projekt befogadó intézménye a Pécsi Tudományegyetem.

Kutatásunkat a publikált ábrázolások összegyűjtésével kezdtük meg, főként a nyomtatott *corpus*okra (pl. a *Corpus Signorum Imperii Romani* sorozat 100 kötete) és az online adatbázisokra (pl. *Ubi Erat Lupa – Bilddatenbank zu antiken Stein-denkmälern*) támaszkodva. Az egyes ábrázolások részletes adatait saját fejlesztésű számítógépes adatbázisba visszük fel, amelynek segítségével a sírkövekről nyerhető képi és szöveges információkat külön-külön és összefüggésükben is tudjuk vizsgálni. Ily módon többek között az időbeli és a területi eloszlás is könnyűszerrel vizsgálható, bár utóbbi kapcsán a kutatottság mértéke is befolyásoló tényező. A teljes adatbázis előzetes becsléseink alapján 3000–5000 tételt fog számlálni. Viszonyításként megjegyezhető, hogy a mintegy 1800 pannoniai lelőhelyű, publikált sírsztéléből közel 200 kövön látható tekercsábrázolás.

A kutatás nem minden előzmény nélküli, a Duna menti tartományok (elsősorban a mai Ausztria és Németország) köemlékeinek tudományos feldolgozása rendkívül előrehaladott, így eddig – nem meglepő módon – többnyire osztrák és német kutatók foglalkoztak a kérdéssel. A 20. század során megjelent tanulmányok és monográfiák eredményeit – vagy inkább ellentmondásait – az utóbbi két évtized kutatása is átvette Magyarországon.

A nyitott könyvtekercs-ábrázolásokat általában a képzettséggel, a műveltséggel, vagy valamilyen írásbeliséghez kapcsolódó foglalkozással hozzák összefüggésbe. Ezért az ilyen képekhez kapcsolódó személyeket automatikusan a *librarius* (másoló), a *scriba* (írnök), vagy a „Diener” (szolga) kategóriákba sorolják, még akkor is, ha ezt egyébként nem minden esetben lehet a sírfelirat szövege alapján igazolni.

Ezzel szemben a zárt tekercsket rendszerint hivatalos dokumentumként, polgárjog-adományozási okiratként, házassági szerződésként, végrendeletként, birtoklevélként, katonai diplomaként értelmezik. Az ilyesfajta interpretációk mögött is általában kérdőjel áll, jelezve az értelmezés bizonytalanságát. Tovább nehezíti a kérdést, hogy kortól, nemtől és társadalmi helyzettől függetlenül találunk példát a kézben tartott tekercsre. Hipotézisünk szerint az irattekercs mint jogi dokumentum lehetséges értelmezéseit erősíti az a tény, hogy a római jogban a

stipulatio (szerződés kötés) eljárása csak úgy volt érvényes, ha a kimondott szó mellett a vevő kinyújtott ujjal rámutatott az adásvétel tárgyára.

Mások az irattekercekre az elhunyt műveltségének bizonyítékaként tekintenek, és a jobb kéz gesztusát is ezzel összefüggésben szónokias kéztartásként értelmezik. Kérdéses azonban, hogy az irattekercs ilyen módon való, általános értelmezése megállja-e a helyét, és ezzel összefüggésben: a kinyújtott ujjakat is vehetjük-e retorikai gesztusnak?

Munkahipotézisünk szerint bármennyire is állandó ikonográfiai motívumról van szó, a zárt tekercek lehetséges jelentését minden esetben az adott sírfelirat és sírábrázolás összevetése alapján kell megvizsgálni. (Már ahol ez lehetséges...) A gesztusok értelmezése a könyv- illetve tekercsábrázolásokkal kapcsolatban szintén nem tekinthető lezárt kérdésnek. További gazdag kutatási lehetőséget nyújt az íróanyagok és -eszközökkel illetően a régészeti anyaggal történő összehasonlítás.

Ami a projekt várható gyakorlati eredményeit illeti, Theodor Birt monográfiája óta, azaz 114 éve nem jelent meg a nemzetközi irodalomban átfogó adatbázisra támaszkodó, új feldolgozási szempontokra épülő kutatás a római tekercsábrázolásokat illetően. Ezért a projekt legnagyobb hozadéka egy magyar és angol nyelven egyaránt kiadni tervezett többszerzős, lektorált monográfia, amelyet térítésmentesen olvashatóvá teszünk a nyílt hozzáférés (Open Access) normái szerint a PTE Digitális Kiadványtár repozitóriumban. Illetőleg a kutatás során felépített, online adatbázisunkat a kutatócsoport weboldalán (<https://scrollinhand.hu>) is nyilvánossá tesszük.

Emellett vállaltuk három szaktanulmány elkészítését, amelyeket a legnagyobb, lektorált szakfolyóiratokban (*Journal of Roman Archaeology*, *Journal of Roman Studies*, *Ancient Society* stb.) kívánunk elhelyezni. Az elért eredményeket nemzetközi és hazai konferenciákon is szeretnénk bemutatni, megvitatni. Az első megfigyelésekről a 2020. november 6-án megrendezett Római Koros Kutatók XIV. (Virtuális) Konferenciáján két előadás keretében számoltunk be. A XIV. Magyar Ókortudományi Konferencián saját szekcióval fogunk szerepelni. A kutatás mindhárom évében műhelykonferenciát szervezünk. Első nemzetközi konferenciánk 2021. október 28-án kerül online formában megrendezésre, amelyen 11 előadó szerepel majd 7 országból, köztük az Egyesült Államokból, az Egyesült Királyságból és Svájcban.

Kiemelt feladatként tekintünk a kutatási eredmények tudomány népszerűsítő formában történő disszeminációjára. Ennek keretében jelent meg Grüll Tibor *„Hódítás könyvvel. Kik, mire, miért és hogyan írtak az ókori Rómában?”* című ismeretterjesztő tanulmánya a BBC History 2021. márciusi számában, valamint az *„Íróanyagok...”* című közös tanulmányunk, amely az *Ókor* folyóirat 2021. évi első számában látott napvilágot.

DeLegatOnline

A magyarországi pápai megbízottak prozopográfiai adatbázisa

Lassan tíz éve annak, hogy a fenti kutatási projekt útjára indulhatott. 2014 és 2016 között az Árpád-kor egészét,¹ 2017-től pedig az Anjou-kort, illetve a pápaság avignoni időszakát vizsgáltuk, pontosabban ez utóbbi projekt még jelenleg is folyamatban van (<http://delegatonline.pte.hu/index>).

A cél nem titkoltan az, hogy összegyűjtsük és rendszerezzük azokat az információkat, amelyek olykor meglehetősen elszórtan hozzáférhetők a legkülönbözőbb – akár oklevelek, számadások, elbeszélő, tárgyi vagy éppen képi – forrásokban. Ez ugyanakkor nem elégséges, hiszen a megbízottak listája önmagában nem túl informatív, jóllehet hasznos segédeszköze a kutatásnak. Figyelemmel kell lenni arra, hogy maga a kiküldés is egy összetett feladat: nem mindegy, hogy a pápa kit, milyen minőségben, hová és milyen céllal küldött el. A megbízottak különböző fajtáira, típusaira a kutatás korábban kevesebb figyelmet fordított, ezért is lett általában minden kiküldött egyszerűen pápai legátus. Ez azonban sokszor elfedi a lényegi valóságot.

Jóllehet, sokszor éppen ebből vonhatók le fontos következtetések arról, hogy a pápaság egy adott időszakban, kérdésben milyen szinten képviselteti magát épenséggel Magyarországon: esetleg a legmagasabb rangú pápai oldalkövet, vagy más alacsonyabb rangú eseti megbízott útján. Maga a képviseleti rendszer sem állandó, hanem időben változó intézmény volt, amit a kutatás során szintén figyelembe kell venni. Ebből a szempontból a 12. század vége előtti időszak, az azt követő száz év és az avignoni korszak jellemzően más-más képet mutat, különösen úgy, ha a kapcsolatokat a maguk teljességében vizsgáljuk.

¹ Rövid összefoglalása: Gergely Kiss – Gábor Barabás: Papal Delegates in Hungary in the XIth–XIIIth Centuries – Online Database (2014–2016) (OTKA NN 109690) <http://delegatonline.pte.hu>. Specimina Nova Pars Prima Sectio Mediaevalis VII. (2015), 175–178.

A korábbi kutatás ugyanis elsősorban a diplomácia-központú volt, ami meghatározó, de nem egyedüli vetülete a kapcsolatoknak. A felek között ugyanis számos más kérdés is gyakorta napirendre került, amelyeket természetesen érdemes kategorizálni (egyházpolitika és -kormányzat, jogszolgáltatás, egyházi bírászkodás, adószedés, hitbéli kérdések stb.) a könnyebb kezelhetőség érdekében. Egy ilyen komplex vizsgálat képes feltárni az adott területre, jelesül a Magyar Királyságba kiküldött megbízottak tevékenységének egészét.

És még ennél is érdemes tovább menni. Egy adott megbízott ugyanis több alkalommal is elláthatott ilyen feladatot, akár más-más minőségben, akár a pápai udvarból kiküldött személyről, akár helyi egyháziról volt szó. Célszerű tehát a megbízottak pályafutását nyomon követni, mert ezáltal sokszor választ kapunk olyan kérdésekre, mint például, hogy a pápai képviselet mennyire hatott az egyházi karrier alakulására, hogyan, mennyiben segítette elő azt. Nem ritka, hogy az egyik pápai megbízott a másik kezébe adta a stafétabotot, sokszor kirajzolódik a személyek között egy szűkebb vagy tágabb kapcsolati háló, és ennek segítségével pontosabban tudjuk értelmezni adott esetben a javadalmak elnyerésének okait, újabb megbízatások elnyerését.

Mire jó mindez? A kérdésre a válasz összetett. A megbízottak teljes életútjának nyomon követése lehetőséget ad arra, hogy megértsük szerepüket a képviseleti rendszeren belül. Ez utóbbinak valamennyi megnyilvánulási formája pedig ahhoz ad kulcsot, hogy a pápaság és Magyarország kapcsolatainak valamennyi területét, rétegét feltárhassuk. Mivel pedig maga a rendszer és az abban aktív szerepet játszó személyek köre, jellege folytonos változásban volt, megragadhatók a jellemző folyamatok, tendenciák, a kapcsolatok történetének dinamizmusa is.

Ehhez nyilvánvalóan arra van szükség, hogy ne csupán száraz adatokat gyűjtünk, hanem azokat egyúttal rendszerezük is. Ezt a lehetőséget az adatbázis-építés adja meg, amelynek szakmai-technikai háttérét Báling Péternek köszönhetjük. A rendszerben tárolt adatokból ugyanis egyrészt olyan személyi adatlapok nyerhetők ki, amelyek áttekintik a megbízottak teljes életútját, másrészt a megbízások szervezeti és tartalmi elemeit (megbízás jellege, földrajzi keretei, eseményei) hierarchikus rendben tárja a felhasználó elé. Így a megbízások legkülönbözőbb, sokszor látszólag egymáshoz alig, vagy csak lazán kapcsolódó eseményei között megjelennek azok az összekötő elemek, amelyek segítenek megérteni a megbízottak szerteágazó tevékenységének okait, mozgatórugóit.

A kutatócsoport tagjai – Maléth Ágnes, Barabás Gábor és e sorok írója – által feltárt adatok azonban nem csupán ilyen személyi adatlapok formájában nyújtanak segítséget a további kutatásokhoz. Az adatbázis lehetőséget ad különféle szűrési szempontok szerinti lekérdezésekre is: vizsgálhatjuk a kapcsolatokat akár a megbízó pápák személye, a megbízottak fajtái, típusai, de akár a meghatalmazás egyes típusai szerint is.

A kutatási program az elindulása óta eltelt időben kedvező fogadtatásra talált itthon és külföldön egyaránt, ami visszaigazolja azt az előzetes feltételezést, hogy egy kutatás akkor igazán hasznos, ha mások saját kutatási területükön is sokféle módon tudják hasznosítani az eredményeket. E vonatkozásban a kutatócsoport az adatbázis alapjául szolgáló alapkutatás mellett igen termékenynek bizonyult az eredmények alkalmazott formában történő megjelenítésében is. Erről tanúskodik a kutatócsoport intenzív publikációs tevékenysége, amely immár két kötetet és tucatnyi tanulmányt foglal magába., valamint az a műhelykonferencia, amelynek egyik fő szervezője és házigazdája 2019 őszén a kutatócsoport volt.²

Kiss Gergely

² Erre lásd Kovács István beszámolóját az [ujkor.hu](https://ujkor.hu/content/studia-mediaevalia-ii-archontologia-kozepekori-egyhzartortenet-szolgalataban) portálon: <https://ujkor.hu/content/studia-mediaevalia-ii-archontologia-kozepekori-egyhzartortenet-szolgalataban>, valamint a Pontes 3. számában: Kovács István: Studia Mediaevalia II. Archontológia a középkori egyháztörténet szolgálatában Pontes. A PTE BTK TTI Évkönyve 3. (2020), 292–297.

Szerzőink

- Dr. Agócs Nándor, ELTE BDPK (Berzsenyi Dániel Pedagógusképző Központ), adjunktus (agocs.nandor@gmail.com)
- Prof. Dr. Bagi Dániel, PTE BTK TTI Középkori és Koraiújkori Történeti Tanszék, tanszékvezető egyetemi tanár – ELTE BTK TI Kelet-, Közép-Európa Története és Történeti Ruszisztikai Tanszék, egyetemi tanár (bagi.dani@gmail.com)
- Dr. Báling Péter, PTE BTK TTI Középkori és Koraiújkori Történeti Tanszék, tudományos munkatárs (baling.peter@pte.hu)
- Dr. habil. Barabás Gábor, PTE BTK TTI Középkori és Koraiújkori Történeti Tanszék, egyetemi adjunktus (barab.gabor@gmail.com)
- Prof. Dr. Fedeles Tamás, PTE BTK TTI Középkori és Koraiújkori Történeti Tanszék, tanszékvezető egyetemi tanár (fedeles.tamas@pte.hu)
- Dr. habil. Forgó András, PTE BTK TTI Újkortörténeti Tanszék, egyetemi docens (forgo.andras@pte.hu)
- Prof. Dr. Font Márta, PTE BTK TTI Középkori és Koraiújkori Történeti Tanszék, professzor emerita (font.marta@pte.hu)
- Dr. habil. Gózszy Zoltán, PTE BTK TTI Újkortörténeti Tanszék, tanszékvezető egyetemi docens – Magyar Nemzeti Levéltár Baranya Megyei Levéltára, levéltár-igazgató (gozsy.zoltan@pte.hu)
- Prof. Dr. Grüll Tibor, PTE BTK TTI Ókortörténeti Tanszék, tanszékvezető egyetemi tanár (grull.tibor@pte.hu)
- Horváth Balázs, Központi Statisztikai Hivatal Könyvtár, Kutatástámogató és Statisztikatörténeti Főosztály, kulturális menedzser, tanácsos (Balazs.Horvath2@ksh.hu)
- Horváth Illés, PTE BTK IDI, doktorjelölt (eliam3@gmail.com)
- Dr. Jugie, Pierre, Francia Nemzeti Levéltár, Gyűjteményi Főosztály, Kulturális Örökségvédelmi Osztály, Középkori és Ancien Régime részleg, (Archives Nationales de France, Direction des Fonds, Département du Moyen Âge et de l’Ancien Régime, munkatársa (pierre.jugie@culture.gouv.fr)
- Dr. Jusztinger János, PTE ÁJK, Római Jogi Tanszék, tanszékvezető egyetemi adjunktus (jusztinger.janos@ajk.pte.hu)

- Dr. habil. Kiss Gergely, PTE BTK TTI Középkori és Koraiújkori Történeti Tanszék, tanszékvezető-helyettes egyetemi docens (kiss.gergely.balint@pte.hu)
- Kovács István, PTE BTK IDI, doktorandusz (kovacs.istvan.hok@gmail.com)
- Kő Artúr, MKI, Történeti Kutatóközpont, tudományos segédmunkatárs (koo.artur@gmail.com)
- Dr. Maléth Ágnes, PTE BTK TTI Középkori és Koraiújkori Történeti Tanszék, tudományos munkatárs (malethagi@gmail.com)
- Orsós Julianna, PTE BTK IDI, doktorjelölt, MTA–OSZK Res Libraria Hungariae Kutatócsoport, Fragmenta Codicum Műhely (ELKH), (orsos.julianna@gmail.com)
- Polgár Tamás, PTE BTK IDI doktorandusz – Magyar Nemzeti Levéltár Somogy Megyei Levéltára, főlevéltáros, levéltár-igazgató, (polgar.tamas@mnl.gov.hu)
- Prof. Dr. Sashalmi Endre, PTE BTK TTI Középkori és Koraiújkori Történeti Tanszék, egyetemi tanár (sashalmi.endre@pte.hu)
- Szabó Ernő, PTE BTK IDI, doktorjelölt (szabo.erno@pte.hu)
- Dr. Tóth Gergely, ELKH Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Történettudományi Intézet, tudományos főmunkatárs (toth.gergely@btk.mta.hu)
- Tóth Zsolt, Janus Pannonius Múzeum Régészeti Osztály, régész – főmuzeológus, osztályvezető (e-mail cím: tothizs@gmail.com)
- Dr. habil. Végh Ferenc, PTE BTK TTI Középkori és Koraiújkori Történeti Tanszék, egyetemi adjunktus (vegh.ferenc@pte.hu)
- Veszprémy Márton, ELTE BTK Történettudományi Doktori Iskola, doktorjelölt, OSZK (veszpremy@gmail.com)
- Prof. Dr. Zey, Claudia, Universität Zürich, egyetemi tanár (claudia.zey@hist.uzh.ch)

A kötet az MTA – PTE – ELTE Középkori magyar egyházi archontológia
1000–1387 Kutatócsoport, illetve NKFIH NN 124763 "Pápai megbízottak
14. századi Magyarországon (1295-1378) – online adattár című
projekt támogatásával készült

A kötetben szereplő tanulmányokat lektorálták:

Dr. Bácsatyai Dániel (ELKH BTK TTI), Prof. Dr. Bárány Attila Dsc. (DE), Dr. habil. Borus
György (DE), Dr. Csákó Judit (ELKH BTK TTI), Prof. Dr. Fedeles Tamás (PTE), Dr. habil.
Kiss Gergely (PTE), Dr. Lakatos Bálint (MTA–HIM–SZTE–MOL Magyar Medievisztikai
Kutatócsoport), Dr. Pálffy Géza DSc. (ELKH BTK TTI), Dr. habil. Thoroczky Gábor
(ELTE), Dr. C. Tóth Norbert Dsc. (MTA–HIM–SZTE–MOL Magyar Medievisztikai
Kutatócsoport), Dr. habil. Varga Szabolcs (ELKH BTK TTI), Prof. Dr. Veszprémy László
Dsc. (PPKE, Hadtörténeti Múzeum és Intézet).

A kötetben felhasznált képek, ábrák és térképek
szerzői jogi felelőssége a szerzőket terheli.

A címlaptervet Eröss Zsolt készítette

A borítón szereplő képek a Pécsi Püspökség Dóm Kőtarában készültek.

A PONTES-logo Gergely Zsuzsanna munkája

Nyomdai előkészítés: Eröss Zsolt
Nyomdai munkák: Kontraszt Plusz Kft. (www.kontraszt.hu)

